

***Маҷаллаи илмӣ-омӯзишии
муҳаққиқони ҷавон***

МУҲАҚҚИК

МУАССИС:

***Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи
Садриддин Айнӣ***

№ 2 (51)

Душанбе – 2021

Сармуҳаррир:
Мирбобоев А.

Котиби масъул:
Ҷоматов С.

Мусаххех:
Валиев Ҷ.

Муҳаррири техникӣ:
Мардонов С.

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

- Ғаффорӣ Н.У.** - ректори ДДОТ ба номи С. Айни, доктори илмҳои таърих, профессор
- Мирзораҳимов А.К.** - муовини ректор оид ба илм, доктори илмҳои биология, профессор
- Нуъмонов М.** - доктори илмҳои педагогӣ, профессор
- Бандаев С.** - доктори илмҳои химия, профессор
- Пирумшоев Ҳ.** - доктори илмҳои таърих, профессор
- Раҳматуллозода С.** - доктори илмҳои филология, профессор

ҲАЙАТИ ТАҲРИР:

- Худойдодов А.** - доктори илмҳои филология, профессор
- Ғадоев Н.** - доктори илмҳои филология, профессор
- Сулаймонов И.** - номзади илмҳои филология, дотсент
- Ҳусейнов А.** - доктори илмҳои таърих, профессор
- Сайнаков С.** - номзади илмҳои таърих, дотсент
- Зарипов Н.** - номзади илмҳои таърих, дотсент
- Мачидова Б.** - доктори илмҳои педагогӣ, профессор
- Умаров У. С.** - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент
- Назариёв Р.** - доктори илмҳои фалсафа, профессор
- Ҳакимов Р.** - номзади илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсент
- Ҷумаев М.** - номзади илмҳои химия, дотсент
- Сатторов Т.** - доктори илмҳои биология, профессор
- Муҳаббатова Х.** - доктори илмҳои география, профессор
- Пиров Р.** - доктори илмҳои физика-математика, профессор

**Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 17 феввали соли 2020
таҳти шумораи 145/МҶ-97 сабти ном гардидааст.**

**Дастхату аксҳои ба идораи маҷалла воридшуда баргардонида намешаванд.
Саҳеҳияти далелҳо ва маълумоти илмӣ бар уҳдаи роҳбарони илмӣ ва
кафедраҳои марбута вогузор мегардад.**

ФЕХРИСТ

ЧАҲОНИ ЗАБОН

1.	Қурбонов А. Сермаъноии исмҳо дар забони англисӣ	6
2.	Қаландарзода М. Забони форсӣ ва ғӯишҳои он дар муқаддимаи тарҷумаи форсии “Қуръони Қудс”	9
3.	Naimov M. Syntactical role of the gerund in the english sentence	12
4.	Шералиева Н. Имконоти луғавию услубии муродифот дар афсонаҳои мардумӣ	16
5.	Валиев Ҷ. А., Юсупов А. У. Пажӯҳишҳои муҳаққиқон оид ба пешвандҳои феълсоз дар забони адабии ҳозираи тоҷик	19
6.	Гулова Г. Т. Таърихи мухтасари хат	22
7.	Назриязодони С. А. Таҳлили муқоисавии пешоянди «а, дар, ба» ва муодили он дар забони тоҷикӣ	25
8.	Назаров Б. Ҷ. Гуруҳбандӣ ва таснифи нидо дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ	28
9.	Доробшоева Б. Инверсия ё ин ки ҷойивазкунии калима дар забони тоҷикӣ	30
10.	Қурбонов А. Категорияи шахс ва шумора дар феъл	33
11.	Орифдҷонова И. Н. Семантико-синтаксический анализ переходных глаголов, употребляющихся безобъектно классификация переходных глаголов	35
12.	Файзуллозода З. Нақши истиора, забони маҷозӣ ва мафҳумҳои ифодакунандаи эҳсосот дар ташаккули забони англисӣ	38
13.	Худойдодова Т. Таҳлили маъноӣ ва услубии истилоҳоти китобдорӣ (хуччатнигорӣ)	41
14.	Юлдошева О. Мушкилоти муосири таҳқиқи баррасии концепти забонӣ	46
15.	Ахмедова З. Р. Идиомаҳо дар асарҳои бадеии забони тоҷикӣ	51
16.	Ғуфронҷонзода М. Хусусиятҳои луғавии муродифҳо дар забони англисӣ	54
17.	Аннаева Г. Звуковой выразительности поэзии А.А.Ахматовой на таджикский язык	58
18.	Тоҷова Н. Таърихи пайдоиши зарбулмасалу мақолҳо дар забони англисӣ	60

ГУЛШАНИ АДАБ

19.	Муллоев Р. Таъсирпазирии Ҳофиз аз шоирони пеш аз худ дар таҳқиқи Баҳоуддин Хуррамшоҳӣ	64
20.	Давронов Ҷ. Ш. Шухрати ҷаҳонии Мавлоно	68
21.	Каримов Ш. Вазъи замон аз нигоҳи Бедил	72

ТАЪРИХ, ФАЛСАФА, СИЁСАТ ВА ҲУҚУҚ

22.	Нодиршоҳи Ҳ. Шаклдигаркуниҳои сохторҳои рӯзмарраи ҷомеаи афғонӣ дар шароитҳои навсозӣ	76
23.	Шарафзода Б. Нақши иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар низомии сиёсии ҷомеа	79
24.	Сайфуллоева Ш. Нақши ДДОТ ба номи С. Айни дар рушди илми таърих	82
25.	Абдуқаҳорев И. Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи идоракунии давлатии соҳаи алоқа	86

26.	Каримова Н. Назарияҳои худидоракунии маҳаллӣ ва қонуниятҳои ташкили он.....	89
27.	Бураков С. Соҳтор ва тавсифи асари “Саёҳат ба Бухоро”-и А. Бернс.....	93
28.	Бураков С. Маълумотҳои шарҳи ҳолӣ оид ба А. Бернс ва фаъолияти ӯ.....	96
29.	Исмоилов М. Тасарруфи Хуросон аз ҷониби муғулҳо	99
30.	Абдуллозода Ф. Ҳ. Стратегияи истифодаи захираҳои гидроэнергетикии Тоҷикистон бо мақсади рушди устуворӣ мамлакат	102
31.	Зиёзода Ҷ. С. Нақши кашфӣҳои бузурги ҷуғрофӣ дар рушди илм	106
32.	Қурбонова З. С. Тасвири тоҷикон дар китоби Хаников Н.В. «Андешаҳо роҷеъ ба таҳқиқи мардуми Эрон»	109
33.	Қурбонова З. С. Тавсифи шаҳрҳои тоҷикнишин дар гузоришҳои П.И.Демезон ва И.В.Виткевич	111
34.	Маҳмадиев Ф. А. Маълумот дар бораи нусхаҳои хаттии “Тазкираи Муқимхонӣ” и Муҳаммадҷосуфи Муншӣ	115
35.	Мирзоев Ф. Д. Инъикоси таърихи Ягноб дар таҳқиқоти муҳаққиқон	118
36.	Муродов Ш. Инъикоси лашкаркашии Темурланг ба Хуросон дар «Зафарнома»-и Низомиддини Шомӣ.....	122
37.	Кароматуллои У. Захируддин Муҳаммад Бобур-асосгузори давлати Теҳриҷи Ҳинд.....	125
38.	Ҷунайдуллои Х. Афкори панду ахлоқии Аҳмади Дониш дар «Наводир-ул-вақоъ».....	128

ИЛМ ВА ФАНОВАРӢ

39.	Муродов М. Основные задачи исследования и назначение математической модели	132
40.	Шарифзода Н. Ҷойи қори автоматикунонидашуда (ҶҚА), ҳамчун воситаи автоматизатсияшудаи қори истифодабарандагони ниҳой.....	135
41.	Мирзоев А. Ҳалли масъалаи омӯрӣ ва тадқиқи он бо воситаи Excel	137
42.	Қурбонова С. Д. Ҳодисаҳои интиқол дар газҳо ва моеъҳо	140

ТАБИАТ ВА МУҲИТ

43.	Раҳимов Б. Тавсифи саноати энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аҳамияти иқтисодии он.....	144
44.	Ҳамроев И. Нақши захираҳои обии Тоҷикистон дар рушди соҳаи рекреатсия ва сайёҳӣ	147
45.	Ҳамроев И. Минтақаи туристӣ ва рекреатсионии шимолии Тоҷикистон.....	150
46.	Фирӯзаи Р. Соҳт ва вазифаи эозинофилҳо, моноцитҳо ва базофилҳо.....	154
47.	Имомов С. Ҷобачокунии кирмакҳои аз тухм баромада то парваришгоҳҳо дар хоҷагҳои деҳқонии ноҳияи Хуросон.....	157
48.	Мамадҷонова Т. Ғ. Мубодилаи ангиштобҳо ҳангоми синдроми метаболитикӣ	160
49.	Мамадҷонова Т. Ғ. Мубодилаи чарбҳо ҳангоми синдроми метаболитикӣ	164
50.	Раҳимов Б. Вазъи кунунии саноати металлургияи ранга ва рушди он дар комплекси ҳудудӣ-истехсолии Тоҷикистони Ҷанубӣ.....	166
51.	Қабутов А. Қ. Захираҳои обии дарёи Сурхоб ва имкониятҳои рекреатсионии он.....	170
52.	Азизхонова Б. М. Оқибатҳои тиббӣ-ичтимоии зуроварии оилавӣ нисбат ба кӯдакон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон...	173
53.	Қодиров У. Қ. Захираҳои табиӣ Тоҷикистон Шимолӣ ва самаранок истифода бурдани онҳо.....	176

ИҚТИСОД ВА РУШД

54. **Мамадсолиев Б.**
Нақш ва мақоми соҳибкори хурду миёна дар рушди иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон 180

ОМЎЗИШ ВА ПАРВАРИШ

55. **Мирсаидзода Ф.**
Нақши фаъолсозии хонандагон дар дарси забони хориҷӣ 184
56. **Раҳимзода С.**
Ба эътибор гирифтани қобилияти омӯзгор ва тамоюлоти маърифатии талаба дар дарси забонҳои хориҷӣ 187
57. **Убайдуллоев Ш.**
Воситаи бозӣ дар ислоҳ намудани нуксонҳои нутқ дар машғулиятҳои логопедӣ 190
58. **Қодирова М. Б.**
Рушди инкишофи луғатомӯзӣ барои кӯдакони синни томактабӣ 193

РАВИШИ ТАДРИС

59. **Абдуллозода Ф. Ҳ.**
Дастур ва методҳо оид ба истифодабарии комплекси захираҳои иншооти гидротехникӣ бо назардошти талаботҳои экологӣ 196
60. **Сайфзода М. Ф.**
Истифодаи идиома дар забони англисии амрикоӣ ва англисии британиягӣ 200
61. **Файзуллозода З.**
Хусусиятҳои истифодаи истиора дар забоншиносии муосири англисӣ 203
62. **Чумаев С. Л.**
Соҳт ва роҳҳои калимасозии сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 206
63. **Махлоли Ҷ. А.**
Таҷрибаҳои биологӣ ва нақши он дар таълими биология 209
64. **Сайдилова Н.**
Истифодаи нақшофарихо ва бозӣҳои касбӣ ҳамчун воситаи ташкили фаъолияти беруназсинфӣ хонандагон 215
65. **Алиева Ш. Ҷ.**
Роҳҳои баланд бардоштани сифати дониши хонандагон дар дарсҳои биология 219
66. **Шукурова П. Я.**
Усулҳои таҳлил ва ташҳиси камхунӣ 222

СЕРМАӢНОИИ ИСМҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Чихати муайян кардани масъалаи сермаӢноии исмҳо дар забони англисӣ вариантҳои лексикӣ - семантикии исми pattern мавриди пажӯҳиш қарор дода шуд. Бояд тазаққур дод ба қисми зиёди исмҳои забони англисӣ чунин сермаӢноӣ хос аст.

Барои мавриди таҳлил қарор додани вариантҳои лексикӣ - семантикии исми pattern методи таҳлил компонентӣ истифода бурда шуд. Моҳияти методи таҳлили компонентӣ аз ҷудокунии маҷмӯи аломатҳо барои маҷмӯи муайяни воҳидҳои забонӣ ва категорияҳои забон иборат мебошад, ки бо ёрии онҳо воҳидҳо ва меъёрҳо фарқ карда мешаванд ва дигарон баракс дар гурӯҳҳои гуногун муттаҳид мешаванд. Аломатҳое, ки далелҳои забониро аз якдигарашон дар тафовут мегузоранд, аломатҳои дифференсиалӣ ном доранд ва он аломатҳое, ки далелҳоро муттаҳид мекунанд, аломатҳои интегралӣ ном бурда мешаванд. Методи таҳлили компонентӣ аввал аз ҷониби Н.С. Трубетским хангоми таҳқиқи фонемаҳо истифода бурда шудааст, баъдтар бо шарофатии самаранокӣ ва универсиалӣ будани худ дар дигар бахшҳои забон – семантика, лексика ва грамматика паҳн гардид. Тавре ки А.А. Гирутский нишон медиҳад, «методи мазкур пеш аз ҳама ба таҳқиқи тарафҳои мундариҷавии (мазмунии) забон нигаронида шудааст ва дар шакли асосии худ барои воҳидҳои аҳамиятнокӣ забон бо роҳи ҷудо кардани мазмунҳои онҳо ба семаҳои семантикии кӯтоҳтар истифода бурда мешавад. Мисол, ҳар як истилоҳи ҳешутаборӣ: падар, модар, писар, духтар, оча, бобо, тағо, хола ва дигаронро метавон ҳамчун комбинатсияи се компонент муаррифӣ кард, се семаҳо: (дарачаи ҳешутаборӣ), (чинс), (авлод)» [4, 283]. Як ё ҳамон аломати семантикӣ дар майдонҳои гуногуни семантикӣ метавонад статуси якхела надошта бошад: аз компоненти аломати дифференсиалӣ то категориявӣ, ки ба ҳамаи системаҳои забон аҳамияти воқеӣ дорад (масъалан, семаи (чинс), ба гурӯҳи калимаҳое, ки аломати ҷондориро доранд, дохил мешавад). Тавре ки А.А. Гирутский менависад «аз ҳама аломатҳои категориявии семантикии умумӣ табиати универсиалӣ доранд ва бо тарзҳои гуногун дар бисёр ва ҳамаи забонҳо пешниҳод гардидаанд» [4, 283].

Дар шакли пӯшида методи таҳлили компонентӣ дар луғатҳои тафсири хангоми тасвири маъниҳои калимаҳо истифода бурда мешавад. Дар байни бисёр истилоҳҳо барои ифодаи воҳидҳои маъноии ҳадди ақал дар таҳлили компонентӣ истифода бурда мешаванд (мазмунӣ компонентӣ, зарбкунандаи семантикӣ, атоми маъно, шакли нақшаи мазмун ва ғайраҳо), аз ҳама афзалияти зиёдро истилоҳи “сема” дорад. Дар бисёр муайянкуниҳои семаҳо равшанӣ, объективӣ будан, универсиалӣ будан, абстрактӣ будан ва ҷудонашавандагии онро нисбати ҷузъиётҳои хело хурд ба таври анъанавӣ қайд мекунанд [6, 45].

Таҳлили компонентии калимаи pattern

№	Семаи денотатӣ
1	Модел (намуна), мақсад (тақлид (подражание))
2	роҳ, субъект, мақсад (тақлид)
3	модел, семаи аниққунанда (портновское дело)
4	Характеристикаи такроршаванда, семаи аниққунанда (либос, мусиқӣ)
5	модел, мақсад (тақлид); семаи саҳеҳ (андозаи хурд)
6	характеристика, субъект, рафтор
7	модел, семаи аниққунанда (портновское дело)
8	диаграмма, телевизион, мақсад (ҷӯр кардан)
9	тақсимкунӣ, зарба, мақсад (ҳамла)
10	модел, мақсад (резиниш)
11	план, шахс, мақсад (кор)
12	модел, мақсад (офариниш)
13	система, самолет, мақсад (самт)
14	структура, одамон, мақсад (иттиҳодия)
15	нақша, предмет, мақсад (зиёдкунӣ)

Ҳангоми гузаронидани таҳлили компонентӣ 15 вариантҳои лексикӣ-семантикии исми сермаъноӣ *pattern* муайян карда шуд, ки он 9 семаи интегралӣ дорад: модел, роҳ, характеристика, диаграмма, таксимот, нақша, система, сохтор, схема.

Тафсири калимаи *pattern* аз рӯи луғатҳои тафсирии америкӣ ва бритониёӣ ва тарҷумани он аз рӯи луғатҳои дузубонӣ

	model deserving of imitation; an exemplar;	НБАРС намуна барои тақлид кардан
	events are following the usual ~	Роҳ
	anything designed to serve as a guide in making articles; a model; plan, as a dressmaker's pattern	L модел, шаблон
	form or style of decoration; an artistic design; as for decoration a surface; a regularly repeated arrangement of shapes, colours, or lines	L расм, нақшу ниғор [ритм]
	a small piece of cloth, paper etc. that shows what a larger piece will look like	L намуна
	a mode of behavior regarded as characteristic of person or things	НБАРС усул, характер
	a sufficient quantity of material for making a garment	L буриш, купон барои курта (ам.)
	a diagram of lines transmitted occasionally by a television station to aid in adjusting receiving sets	L диаграмма
	the distribution of strikes around a target at which a shotgun or a number of rifle or artillery rounds have been fired or on which bombs have been dropped	L таксимоти рафта расидан (ҳарбӣ.)
0	a model usually made of varnished or painted wood or a metal for making a mold into which molten metal is poured to form a casting	L модел барои резиш (метал.)
1	the composition or plane of a work of graphic or plastic art	L график
2	specimen of a proposed coin or coin design	L намуна
3	the approaches, turns and altitudes prescribed for an airplane that is coming in for landing	L система
4	the largest unit of classification in the Midwestern system for American archeology constituting a group of phases having several distinguishing and fundamental features in common	L сохтор
5	the manner in which smaller units of language are grouped into large units (as sounds into sound classes or into words)	L схема

Хулосаҳо оид ба таҳлили компонентӣ

1. Луғатҳо ба таври пурра маъниҳои калимаҳоро инъикос намеkunанд. Ҳангоми муқоисаи мақолаҳои луғатҳои тафсирии забони англисии НБАРСа ва Lingvo дар НБАРСе маъниҳое ошкор карда шуданд, ки дар Lingvo қайд нашудаанд: паттерн (касб); панҷараи булурин (кристаллическая решетка) (геол.).

Lingvo маъниҳоеро пешниҳод мекунад, ки дар НБАРС қайд нашудаанд: трафарет; (мушаххас) маҷмӯъ (набор), конфигурация, комбинатсия (мис., рамзҳо); кодограмма; стереотип; давра; растр; конун.

Адабиёт:

1. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова // Виноградов В.В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. – М., 1977. – 18 с.
2. Гак В.Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказываний // Семантическая структура слова. – М., 1971. – 84 с.
3. Горшкова К.А. Имя существительное широкой семантики thing в современном английском языке. – Автореф. Дис. ... канд. Филол. Наук: 10.02.04 – Одесса, 1973. – 32 с.
4. Гируцкий А.А. Введение в языкознание. – Минск: ИТООО, Тетра Системс, 2001. – 288 с.
5. Литвин Ф.А. Многозначность слова в языке и речи. – М., 1984. – 136 с.
6. Скворцов О.Г. Методы исследования лексических систем. – Екатеринбург, АМБ, 2001. – 142 с.

Калидвожаҳо: забони англисӣ, забонишиносӣ, исм, сермаъно, якмаъно, лугат, тафсири, истилоҳ,

Аннотация

ПОЛИСЕМИЯ ИМЁН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В английском, как и в других языках мира, положение существительного является широким с точки зрения лексического и грамматического значения, а также имеет много значения. Эта двусмысленность приводит к существительным и удваивает положение семантических слов в английском языке.

Ключевые слова: английский язык, лингвистика, существительное, неоднозначное, однозначное, словарь, комментарий, термин.

Annotation

POLYSEMY OF THE NOUNS IN ENGLISH LANGUAGE

In English, as in other languages of the world, the position of the noun is broad in terms of lexical and grammatical meaning, and also has a lot of meaning. This ambiguity leads to nouns and doubles the position of semantic words in the English language.

Keywords: English language, linguistics, noun, ambiguous, polysemantic, monosemantic, dictionary, commentary, term

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонов Азизҷон, магистранти соли дуҷуми кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Телефон: 927737133

Роҳбари илмӣ: профессор Ҷоматов С.

Сведения об авторе: Курбонов Азизджон, магистрант второй курса типологии языкознания и сравнительная типологии Тажикского педагогического Университета имени С. Айни. Телефон: 927737133

Научный руководитель: профессор Джаматов С.

About the author: Qurbonov Azizjon, second year magister of the linguistics and comparative typology department, Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Ainy. Phone number: 927737133

Scientific director: Jamatov S.

*Қаландарзода Меҳрона,
магистранти соли дуюми факултети филологияи тоҷик*

ЗАБОНИ ФОРСӢ ВА ҒӢИШӢОИ ОН ДАР МУҚАДДИМАИ ТАРҶУМАИ ФОРСИИ “ҚУРӢОНИ ҚУДС”

Забони форсӣ дар давраҳои нахустини пас аз ислом ончунон дар ҳоли номуайяний ва ношинохтагӣ қарор дошт, ки бо вучуди гузашти чандин асрҳо ва як силсила тадқиқот ҳанӯз ҳам ба ҳамон дараҷае, ки лозим аст, дар бораи таърихи он маълумоти зарурӣ вучуд надорад. Яке аз сабабҳои аслии чунин ҳолат набудани осори хаттӣ мебошад, ки вазъи гузариши забони форсиро аз давраи форсии миёна ба давраи форсии навин дар худ инъикос карда бошад. Ҳамон навиштаҳои парокандае, ки ба асрҳои VIII –IX мутааллиқанд, гарчанд аз арзиши гаронбаҳои таърихӣ бархурдор бошанд ҳам, аммо ба сабаби маҳдуд будани шумора ва ҳаҷмашон наметавонанд тамоми хусусиятҳои забони байнобайни форсии миёна ва форсии дариро ба андозаи кофӣ бозгӯ намоянд (1.7)

Ҳангоме ки арабҳо ба хоки Эрон расиданд, дар низоми васеи идоракунии давлат ва дафтардорӣ давлатӣ ба мушкилоти зиёде дучор омаданд, бинобар ин маҷбур шуданд, ки тарзи корбарӣ идориро ба ҳамон сабки пешинаи Сосониён ба роҳ монанд. Чуноне ки аз таърих ба мо маълум аст, то охири Хилофати Ҳишом ибни Абдулмалик (105 то 125 ҳ.) низоми идоракунии давлат ба тарзи идораи ҳукумати Сосонӣ идома меёфт. Васеъшавии сарзаминҳои хилофати араб сабабгори паҳншавии забони арабӣ ва хусусан, забони идоракунии давлатӣ, забони илму дониш ва дин мегардад.

То замони ҳукмронии Ҳачҷоч, ки аз ҷониби Халифаи Уммавӣ Абдулмалик ибни Марвон ҳокими Ироку Машриқ гардида буд, ҳамаи девонҳои ҳукумат бо забони форсӣ идора мешуд ва забони донишу дин забони форсӣ ба ҳисоб мерафт. Аммо аз соли 75 ҳ. сар карда бо фармони Ҳачҷоч Солеҳ ибни Абдурраҳмон (дабири Ҳачҷоч) девони Ирокро аз форсӣ ба арабӣ мегардонад. Хуросону Ироқ яке аз сарзаминҳои буданд, ки тобеи Хилофати Уммавӣ, яъне ба хилофати ягона сар мефароварданд, аммо ба назар чунин мерасид, ки дастури Ҳачҷоч дар бораи иваз кардани забони давлатии девонҳои ҳукумат, танҳо ҳоси Ироқ буд. Дар Хуросон муддатҳо пас аз ин ҳам девонҳо ба форсӣ монда буд. Дар аҳди Хилофати Ҳишом ибни Абдулмалик, Юсуф ибни Умар ҳокими Ироку Машриқ Наср ибни Сиёр, ноиби худ дар Хуросон, дастур дод, ки девонҳоро аз форсӣ ба арабӣ иваз намояд ва Исҳоқ ибни Тулайк, ки яке аз наздикони Наср ибни Сиёр ба ҳисоб мерафт, нахустин маротиба девонҳои Хуросонро ба забони арабӣ гардонид.

Дар ин давра бисёре аз матнҳои юнонӣ ва паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума мешавад ва таълифи китобҳо ба забони арабӣ авҷ мегирад.

Бо вучуди он ки забони арабӣ забони идораи девонҳо мегардад, гунаҳову ғуишҳои эронӣ заминаи таъсири худро дар забони арабӣ мегузорад ва дар ин раванд ин ғуишҳо аз забони арабӣ низ таъсир мегиранд. Пас аз ин марҳилаи инкишофи забони арабӣ дар мақоми забони идораи девонӣ шурӯъ шуда, ҷои хати паҳлавиро хати арабӣ иваз мекунад. Дар инкишоф ва рушду нумӯи забони нав, яъне забони арабӣ, омил ва сабабҳои ба чашм мерасад, ки дар ривоч ва тақмили ин забон кӯмаки зиёд намудааст:

1. Забони форсии миёна ва унсурҳои гуногуни дигар забонҳои пеш аз ислом.
2. Забони арабӣ.
3. Ғуишҳои забони арабӣ (1.8)

Пайдо шудани маркази сиёсӣ дар Эрон ва густариши забони арабӣ сабаби раванку шаклбодии забони форсии нав мегардад. Таъсири ин ҷараён сабабгори шаклгирии забоне мегардад, ки бо истифодаи омехташавии ин се омилҳои номбурда, метавонад ба эҳтиёҷоти моддӣ ва маънавии ҷомеа дар рушду нумӯи фарҳанги навин ҷавобгӯ бошад.

Забоне, ки дар миёни мардуми Хуросону Мовароуннаҳр ривоч дошт, забони форсии дарӣ, форсӣ ё дарӣ номида шудааст. Осори кӯҳани форсӣ аз Рӯдакӣ гирифта, то тарҷумаи “Тафсири Табарӣ” ва ашъору навиштаҳои Носири Хусрав ва Саной ҳамаро навиштаҳои медонанд, ки ба забони форсии дарӣ сабт шудааст. Ин осор бештар дар Хуросони бузург ва ба забони мардуми ин сарзамин навишта шуда, забону тарзи навишти онҳо ба шеваи хуросонӣ шухрат ёфтааст.

Тадқиқот дар ҳар як аз ин матнҳо нишон медиҳад, ки қисми зиёди ин навиштаҳо аз вожаву ғуишҳо ва истифодаи синтаксии калимаҳо баҳравар буданд. Калимаҳои, ки устод Рӯдакӣ дар

байтҳои худ истифода кардааст аз вожагони шоирону нависандагони ҳамасри худ фарқи бисёр доранд. Қисми зиёди калимаҳое, ки устод Рӯдакӣ дар шеърҳои худ овардааст, дар осори асри IV х. камтар ба ҷашм мерасад: **анбудан, пиндом, фунудан, конуз, гарбапой, фирин, мелов, меловия** ва дахҳо вожаҳои дигар, ки ҳангоми рӯ ба рӯ шудан бо ин калимаҳо сабти дурусти онҳоро наметонем (1.9)

Дар шеъри Фирдавсӣ, Фаррухӣ ва Унсурӣ ҳам ин ноҳамгунагии вожагонӣ ва овозӣ бисёр аст. Дар шеърҳову навиштаҳои Носири Хусрав бо ин, ки ҳудуди панҷоҳ сол пас аз Фирдавсӣ ва Фаррухӣ зиндагӣ намудааст, аз калимаҳои дигар истифода шудааст. Бисёре аз вожаҳое, ки дар шеъри Носири Хусрав дида мешавад, дар матнҳои дигар камтар ба ҷашм мерасад: **очоридан, бархамидан, берун чалидан, партофтан, чавоз, чавозӣ, сарон, кӯбин, мола, нигола, ханчан, ниҳолидан.**

Дар шеъри Саной, Атторм ва Анварӣ низ ба вожаҳои бисёре бархӯрдан мумкин аст, ки дар шеъри шоирону ҳавзаҳои дигар ба ҷашм намерасад ва ин дигаргунии калимаҳои матнҳои осор, ҳатто то ба Мавлоно омада мерасад. Аммо Мавлоно дунёи дигар буда, дар забони ӯ вожаҳову таркибҳои нав ва ношинохт фаровон ёфт мешавад. Пайдост, ки Мавлоно дар ҳамаи осораҳ, Шамси Табрезӣ дар “Мақолот”, “Баҳои валад”, “Маориф ва афлок” вожагону сохтаҳои синтаксисии гуногунро ба қор мебарад, ки бо мушаххасоти забони ғўяндагону нависандагони пеш аз онҳо фарқи бисёр дорад. Байҳақӣ дар “Насри мутафовут аз насри сиёсат” ном номаи худ ва “Табақоти суфия” аз вожагону шеваҳои гуногун истифода намудааст. Луғоти наҳви забон “Асрор-ут-тавҳид” бо “Табақоти суфия” ихтилофи фаровон дорад. “Калила ва Димна”-и Насруллоҳ маншаи аз лавни дигар аст ва тафовутҳои сарфиву наҳвии он ҳатто бо “Калила ва Димна”-и муосираш Муҳаммад ибни Абдуллоҳи Бухорӣ бисёр аст.

Ба такмил метавон гуфт, 60 то 70 дарсад ва гоҳ 80 дарсад аз вожаҳои форсӣ дар ҳамаи навиштаҳо муштарак аст ва 20 то 40 дарсад аз вожаҳо дар матнҳои гуногун мутафовут аст ва мизони ба қор рафтани ин вожаҳои муштарак низ дар ин матнҳо бисёр камтар аз вожаҳои муштарак аст.

Ин ноҳамгуногии вожаҳо, овову гоҳ наҳви забони матнҳои форсӣ нишон медиҳад, ки бисёре аз нависандагони забони форсӣ аз ғўишҳои маҳаллии хеш низ баҳра мебаранд; бо ин тафовут, ки дар матнҳо ва осорҳои адабии форсӣ, ки дар раванди тақомул ба сӯи истиқрори забон меёри ҳаракат мегардонад, монанди “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва Байҳақӣ, шеърҳои Фаррухиву Унсурӣ ва Санойи Атторм ин ноҳамгонӣ ва ноҳамгунии вожагон ва наҳви забон камтар буда, матнҳо ва осори ғайриарабие, ки қорбурду талаффузи вожаҳои онҳо бештар ба ҳавзаи ҷуғрофияи ҳосе маҳдуд метавониста бошад, монанди тарҷумаҳои Қуръону ҳадис, матнҳои фикҳӣ, пораҳое аз фарҳангҳои арабӣ-форсӣ ва бархе аз дostonҳову матнҳои илмӣ.

Чунин ба назар мерасад, ки забони матнҳои адабӣ, дар ҷараёни ҳаракати тақомулӣ қарор гирифта буд, ки бештар дар ҷиҳати истиқрори забони ҷиҳати меёр мерафтааст ва андак андак аз ба қор рафтани ғўишҳо дар навиштан мекоштааст, ки дар натиҷа осори вожаҳои гунаҳо ва ғўишҳо камтар дида мешавад.

Забони форсӣ дар ҳамаи матнҳое, ки аз ғўишҳои забони форсӣ таъсир пазируфтаанд ба ҳайси поя ва бунёд аст. Рушду инкишофи забони форсӣ асосан аз марҳилаи пайдоиши худ рӯди бузургеро мегардонад, ки гоҳ нахрҳо ба он пайваста шудааст ва баъзан аз он ҷудо шудааст. Бархе аз ин нахрҳо ба ҷўйчаҳое мубаддал шудааст ва поре ба рег нишастааст то ин, ки дар қарни ҳафтом ба забони мадраса меаҷомад.

Адабиёт:

1. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Ҷилди 1. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2012. -568с.
2. Қосимова Мукаррама Набиевна. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои XI-XII). Ҷилди 2. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2012. -286с.
3. Қуръони Қудс (сураи Бақара-сураи Каҳф). Ҷилди 1. -Техрон: Муассисаи фарҳанги Шаҳид Муҳаммади Равоқӣ, 192с
4. Қуръони Қудс. Ҷилди 2.-Техрон: Муассисаи фарҳанги Шаҳид Муҳаммади Равоқӣ, 187с.
5. Маликушшуаро Баҳор. Сабқиносии ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ. –Душанбе: Бухоро, 2012. -570с.
6. Озарнӯш О. Таърихи тарҷума аз арабӣ ба форсӣ. Ҷилди 1. – Техрон: Суруш, 1387. -347с.
7. Фаҳриддин Насриддинов. Арзишҳои адабӣ дар тарҷума ва тафсири қўҳани форсӣ-тоҷикӣ. -Хучанд: Ношир, 2012.-576с.
8. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик(асрҳои XI-XII). Ҷилди 2. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2012. -96с.

Калидвожаҳо: забони форсӣ, арабҳо, форсии миёна, форсии навин, форсии дарӣ, идорақунии давлатӣ, вазорат (девор), ғӯишҳо, омилҳо, тадқиқот, калимаҳо (вожагон), осор, матнҳо, илм, дониш, дин.

Аннотация

ПЕРСИДСКИЙ ЯЗЫК И ЕГО ДИАЛЕКТЫ В ПРЕДИСЛОВИИ ПЕРСИДСКОГО ПЕРЕВОДА “КОРАН-Е КОДС”

В настоящей статье подробно излагаются свидетельства древних письменных источников о диалектах и наречиях персидско-таджикского языка в начальном периоде распространения ислама на бывшей территории государства Сасанидов. Автор подчеркивает что в письменных источниках X-XI вв. сообщается что персидский язык Харасана и Мавераннахр той эпохи называется “фарсии дари”.

На базе лексических элементов вычерпанных из произведений Рудаки, Фирдавси, Фаррухи, Унсuri и других представителей классической литературы показываются отличительные признаки новоперсидского от среднеперсидского языка.

Ключевые слова: персидский язык, арабы, среднеперсидский, новоперсидский, персидский дари, правление государство, министерство, диалекты, причины, тексты, слов, наука, знания, религия.

Annotation

PERSIAN LANGUAGE AND CONVERSATION ON THE PERSIAN TRANSLATION INTRODUCTION OF QURAN QUDS

Mostly this article is about the source of writing the oral samples and kinds of persian darian language, during the developing Islam in a state of Sasonyon. The author notes that this language is the source of writing in 10 the 11th centuries, which was increased in Khurasan and Movarounahr and spread, was named Persian darian language or Persian language. The word prominciation and conversation of poets work as from Firdavsy, Farrukhy, Unsuri, Sanoi and others has differences in that time. The differences of them are noted with examples in the article.

Key words: Persian language, arabs, middle, the newest persian, state control, the ministry, conversations, factors, researching, arts, texts, sciences, knowledge, religion.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қаландарзода Меҳрона, магистранти соли дууми факултети филологияи тоҷик, кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С.Айнӣ.

Рохбари илмӣ: дотсент Мирбобоев А.

Сведения об авторе: Каландарзода Меҳрона, магистрантка второго курса факультета таджикской филологии ТГПУ им. С. Айнӣ.

About the author: Qalandarzoda Mehrona, master student in the department of tajik philology Tajik state pedagogical university named after Sadridin Aini.

SYNTACTICAL ROLE OF THE GERUND IN THE ENGLISH SENTENCE

Many scientists have their different point of view about English grammar, namely English verb as one of the difficult parts of speech to understand for the person who started recently learn English language as a future English teacher or translator. Between difficult themes of the verb of the English language Non-finite forms of the verb is the other problem. But gerund is one of the non-finite forms of the verb that can't be learnt in comparison with other language. Gerund as other non-finite forms of the verb has double nature, nominal and verbal [1, 187].

The gerund developed from the verbal noun, which in course of time verbalized preserving at the same time its nominal character [2, 206].

The gerund may be used in various syntactic functions. A single gerund occurs but seldom; in most cases we find a gerundial phrase or a gerundial construction [3, 246].

1. The gerund as a subject.

Talking mends no holes, (proverb)

Разговоры не помогают в беде.

Waiting for the Professor was a lame excuse for doing nothing. (Heym)

То, что мы ждали профессора, было слабым оправданием тому, что мы ничего не делали.

The gerund used as a subject may follow the predicate; in these cases the sentence opens with the introductory it (which serves as an introductory subject) or with the construction there is.

It's no use talking like that to me. (Shaw)

Бесполезно говорить со мной в таком тоне.

There was no mistaking the expression on her face. (Collins)

Выражения ее лица нельзя было не понять.

There is another view according to which it is the subject and the rest of the sentence is the predicate.

2. The gerund as a predicative.

The only remedy for such a headache as mine is going to bed. (Collins)

Единственное средство от такой головной боли, как у меня, — это лечь спать.

3. The gerund as part of a compound verbal predicate.

(a) With verbs and verbal phrases denoting modality the gerund forms part of a compound verbal modal predicate.

We intend going to Switzerland, and climbing Mount Blanc. (Ch. Bronte)

Мы хотим поехать в Швейцарию и подняться на Монблан.

Joseph could not help admiring the man. (Heym)

Джозеф не мог не восхищаться этим человеком.

(b) With verbs denoting the beginning, the duration, or the end of an action, the gerund forms part of a compound verbal aspect predicate.

She began sobbing and weeping. (Dickens)

In the night it started raining. (Hemingway)

Bathsheba continued walking. (Hardy)

Tom went on whitewashing. (Twain)

4. The gerund as an object.

The gerund may be used as a direct object and as a prepositional indirect object [4, 101].

I simply love riding. (Galsworthy) (direct object)

Я просто обожаю кататься верхом.

She enjoyed singing and playing to him. (London) (direct object)

Ей доставляло удовольствие петь и играть для него.

Predicative constructions with the gerund form a complex object as they consist of two distinct elements, nominal and verbal.

Perhaps you wouldn't mind Richard's coming in? (Dickens) (complex object)

Может быть, вы не будете возражать против того, чтобы вошел Ричард?

Aunt Augusta won't quite approve of your being here. (Wilde) (prepositional complex object)

Тетя Августа будет не очень довольна тем, что вы здесь.

5. The gerund as an attribute. In this function the gerund is always preceded by a preposition.

Swithin protruded his pale round eyes with the effort of hearing. (Galsworthy)

Суизин широко открыл свои бесцветные круглые глаза, стараясь услышать разговор.

He was born with the gift of winning hearts. (Gaskell)

Он родился с даром покорять сердца.

6. The gerund as an adverbial modifier.

In this function the gerund is always preceded by a preposition. It is used in the function of an adverbial modifier of time, manner, attendant circumstances, cause, condition, purpose and concession; the most common functions are those of adverbial modifiers of time, manner, and attendant circumstances [5, 302].

(a) As an adverbial modifier of time the gerund is preceded by the prepositions after, before, on (upon), in or at.

After leaving her umbrella in the hall, she entered the living room. (Cronin)

Оставив зонтики передней, она вошла в гостиную.

He was to have three days at home before going back to farm. (Galsworthy)

Он должен был пробыть три дня дома, прежде чем возвратиться на ферму.

On reaching Casterbridge he left the horse and trap at an inn. (Hardy)

Приехав в Кастербридж, он оставил лошадь и экипаж в гостинице.

In the function of an adverbial modifier of time the gerund sometimes competes with the participle.

George, on hearing the story, grinned. (Galsworthy)

Джордж, услышав эту историю, усмехнулся.

The four girls, hearing him speak in the hall, rushed out of the library. (Eliot)

Все четыре девочки, услышав, что он говорит в передней, выбежали из библиотеки.

After reaching the second landing ... I heard a sound of quiet and regular breathing on my left-hand side.

(Collins)

Дойдя до второй площадки лестницы, я услышал с левой стороны спокойное и ровное дыхание.

Reaching the door of the room occupied by Cowperwood and Aileen, she tapped lightly. (Dreiser)

Дойдя до двери комнаты, которую занимали Каупервуд и Эйлин, она тихонько постучала.

(b) As an adverbial modifier of manner the gerund is used with the prepositions by or in.

She scared her father by bursting into tears. (Gaskell)

Она напугала своего отца тем, что расплакалась.

The day was spent in packing. (DaMaurier)

День прошел за упаковкой вещей.

(c) As an adverbial modifier of attendant circumstances the gerund is preceded by the preposition without.

She was not brilliant, not active, but rather peaceful and statuesque without knowing it. (Dreiser)

Это была женщина не блестящая, не энергичная, но она была очень спокойна и величественна, сама того не зная.

(d) As an adverbial modifier of purpose, the gerund is chiefly used with the preposition for.

... one side of the gallery was used for dancing. (Eliot)

... одна сторона галереи использовалась для танцев.

(e) As an adverbial modifier of condition the gerund is preceded by the preposition without.

He has no right to come bothering you and papa without being invited. (Shaw)

Он не имеет права приходить и беспокоить вас и отца, если его не приглашают.

(f) As an adverbial modifier of cause the gerund is used with the prepositions for, for fear of, owing to.

I feel the better myself for having spent a good deal of my time abroad. (Eliot)

Я чувствую себя лучше оттого, что долго прожил за границей.

I didn't dare to attend the funeral for fear of making a fool of myself. (Coppard)

Я не сумел присутствовать на похоронах, так как боялся поставить себя в глупое положение.

(g) As an adverbial modifier of concession the gerund is preceded by the preposition in spite of.

In spite of being busy, he did all he could to help her.

The above examples show that the gerund preceded by one and the same preposition may be used in different functions: with the preposition without, it may perform the function of an adverbial modifier of attendant circumstances and of condition; with the preposition in, it may perform the function of an adverbial modifier of time and of manner; with the preposition for, it may perform the function of an adverbial modifier of purpose or of cause.

The Russian не + деепричастие may correspond to the English without + Gerund or not + Participle. It usually corresponds to not + Participle if it is used in the function of an adverbial modifier of cause.

Не зная адреса мисс Бетси, Давид не мог ей написать.

Not knowing Miss Betsey's address, David could not write to her. (cause)

If «не + деепричастие» is used in the function of adverbial modifiers of attendant circumstances and of condition, it generally corresponds to without + Gerund.

Давид уехал из Лондона, никому ничего не сказав.

David left London without telling anybody about it. (attendant circumstances)

Мальчики не могли уходить из Салем-Хауса, не спросив разрешения.

The boys could not leave Salem House without asking for permission. (condition)

Constructions with the Gerund

Predicative constructions with the gerund.

Like all the verbals the gerund can form predicative constructions, i.e. constructions in which the verbal element expressed by the gerund is in predicate relation to the nominal element expressed by a noun or pronoun.

I don't like your going off without any money. (Maltz)

Мне не нравится, что вы уходите без денег.

Here the gerund going off is in predicate relation to the pronoun your, which denotes the doer of the action expressed by the gerund.

The nominal element of the construction can be expressed in different ways.

1. If it denotes a living being it may be expressed:

(a) by a noun in the genitive case or by a possessive pronoun.

His further consideration of the point was prevented by Richard's coming back to us in an excited state. (Dickens)

Его дальнейшие размышления были прерваны тем, что вернулся Ричард в чрезвычайно возбужденном состоянии.

Do you mind my smoking? (Hardy)

Вы ничего не имеете против того, чтобы я курил?

(b) by a noun in the common case.

I have a distinct recollection of Lady Chiltern always getting the good conduct prize! (Wilde)

Я отлично помню, что леди Чильтерн всегда получала награды за примерное поведение.

Thus in Modern English there are two parallel constructions of the type: Fancy David's courting Emily and Fancy David courting Emily. These two constructions may be used indifferently, but sometimes there is a slight difference in meaning: in the first example the action (the verbal element of the construction) is emphasized, whereas in the second the doer of the action (the nominal element of the construction) is emphasized.¹

Occasionally examples are found where the nominal element of the construction is expressed by a pronoun in the objective case.

I hope you will forgive me disturbing you. (Du Maurier)

Надеюсь, вы простите меня за то, что я вас побеспокоил.

There are cases when the nominal element of the construction, though denoting a living being, cannot be expressed by a noun in the possessive case, but only by a noun in the common case, namely when it consists of two or more nouns or when it is a noun modified by an attribute in post-position.

I object to Mary and Jane going out on such a windy day. He felt no uneasiness now in the thought of the brother and sister being alone together. (Eliot)

Его теперь не смущала мысль о том, что брат и сестра остались вдвоем.

Did you ever hear of a man of sense rejecting such an offer?

Слышали ли вы когда-нибудь, чтобы разумный человек отказался от такого предложения?

2. If the nominal element of the construction denotes a lifeless thing, it is expressed by a noun in the common case (such nouns, as a rule, are not used in the genitive case) or by a possessive pronoun.

I said something about my clock being slow. (Du Maurier)

Я сказала, что мои часы отстают.

Peggotty spoke of my room, and of its being ready for me. (Dickens)

Пеготти говорила о моей комнате и о том, что она уже приготовлена для меня.

3. The nominal element of the construction can also be expressed by a pronoun which has no case distinctions, such as all, this, that, both, each, something.

I insist on both of them coming in time.

Я требую, чтобы они оба пришли вовремя.

Again Michael... was conscious of something deep and private stirring within himself. (Galsworthy)

Майкл опять почувствовал, что в его душе шевельнулось что-то глубокое и затаенное.

Some grammarians recognize the existence of two separate constructions: the gerundial construction (a construction whose nominal element is expressed by a noun in the genitive case or by a possessive pronoun) and a construction with a half gerund (a construction whose nominal element is expressed by a noun in the common case, a pronoun in the objective case, or a pronoun which has no case distinctions).

A gerundial construction is nearly always rendered in Russian by a subordinate clause, generally introduced by то, что; тем, что; как, etc.

His being a foreigner, an ex-enemy was bad enough. (Aldington)

То, что он был иностранец, бывший неприятель, было уже плохо.

Her thoughts were interrupted at last, by the door opening gently. (Reade)

Ее мысли были наконец прерваны тем, что дверь тихонько открылась.

Literature:

1. Kaushanskaya V.I., Kovner.R.L., Kozhevnikova O.N., A grammar of the English language/ V.I.Kaushanskaya, R.L.Kovner., O.N.Kozhevnikova// Textbook for the students and teachers of Pedagogical universities. –Moscow: Iris press, 2016. –C.187.
2. Kaushanskaya V.I., Kovner.R.L., Kozhevnikova O.N., A grammar of the English language/ V.I.Kaushanskaya, R.L.Kovner., O.N.Kozhevnikova// Textbook for the students and teachers of Pedagogical universities. –Moscow: Iris press, 2016. –C.206.
3. Kachalova K.N., Izrailevich E.E. Practical grammar of English language/ K.N.Kachalova, E.E.Izrailevich// Textbook for the students and teachers of the pedagogical universities, secondary schools and colleges(in Russian languages). – Moscow: Standart, 2019. –C. 246.
4. Blokh M.Y A course in theoretical English grammar / M.Y.Blokh// Textbook for the student of pedagogical institutions and universities. – Moscow: Visshaya shkola, 1983. 101.
5. Ильиш Б.А. Строй современного английского языка/Б.А.Ильиш// Учебник для студентов педвузов. – Москва: Просвещение, 1971. – 302 с.

Keywords: *verbals, gerund, subject, possessive pronoun, no + participle (II), not + gerund, not + participle, adverbial modifier.*

Аннотация

СИНТАКСИЧЕСКИЙ РОЛЬ ГЕРУНДИЙ В АНГЛИЙСКОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ

В своей статье автор стремился предлагать информацию о герундии как неличная форма глагола которая в отличие от инфинитива и частицы не имеет своего эквивалента в русском и таджикском языках. Приведя примеры изучены все стороны функционирования герундии и ее место в грамматике английского языка. Также дается особое внимание переводу английских предложений с герундиями на русский язык.

Ключевые слова: *неличная форма глагола, герундия, подлежащее, притяжательные местоимение, не + деепричастие, без + герундия, не + причастие, обстоятельство.*

Аннотатсия

НАКШИ СИНТАКСИСИИ ГЕРУНДИЯ ДАР ҚУМЛАИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи хеш муаллиф қӯшиш ба харҷ додааст, ки дар бораи герундия ҳамчун шакли тасрифнашавандаи феъл, ки на ба монанди масдар ва сифати феълӣ баробарарзиши худро дар забонҳои тоҷикӣ надорад пешниҳод намудааст. Бо овардани мисолҳо ҳама тарафи вучуддошти герундия ва нақши ӯ дар грамматикаи забони англисӣ омӯхта шудааст. Ҳамчунин диққати махсус ба тарҷумаи қумлаҳои забони англисӣ бо герундия аз забони англисӣ ба забони русӣ дода шудааст.

Калидвожаҳо: *намуди тасрифнашавандаи феъл, герундия, мубтадо, ҷонишини соҳибӣ, не + феъли ҳол, бе + герундия, не + сифати феълӣ, ҳол.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Наимов Муҳаммадалӣ Меникулович, магистранти соли дуюми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: 987387031

Рохбари илмӣ: Байдуллоев А.

Сведения об авторе: Наимов Мухаммадали Меникулович, магистрант второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни. Телефон: 987387031

Научный руководитель: Байдуллоев А.

About the author: Naimov Muhammadali Menikulovich, second year magister of the English faculty of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini. Tel: 987387031

Scientific director: Baidullov A.

ИМКОНОТИ ЛУҒАВИЮ УСЛУБИИ МУРОДИФОТ ДАР АФСОНАҲОИ МАРДУМӢ

Ҳамчун ҳодисаи семантики муродифот тамоми қабатҳои забонро фаро мегирад. Ба ин маънӣ дар системаи забон на фақат муродифоти луғавӣ ва ё худ синонимхоро, ҳамчунин муродифоти фразеологӣ, морфологӣ, синтаксисӣ ва монанди инҳоро ҷудо кардаанд. Табиист, ки ҳар яке аз ин ҳодисаҳо дар сатҳи муайяни забон амал мекунад ва аз ҳамин гуна ҳодисаи сатҳи дигар ба кулلى фарқ дорад. Синонимия аз категорияҳои ниҳоят мураккаби забон ба шумор рафта, дар боби маъношиносӣ ё семасиология мавқеи махсусро ишғол мекунад. Дар забоншиносии тоҷик баъзе масъалаҳои синонимияи луғавӣ ва синтаксисӣ омӯхта шуданд, ҳамчунин баъзе қайдҳои умумиро доир ба синонимияи фразеологӣ пайдо кардан мумкин аст. Аммо қонуниятҳои зиёди мавҷудият ва истеъмоли ин категорияи ниҳоят муҳими забон, ба хусус, ҳосиятҳои фарқноки он, гурӯҳбандӣ, тафовут ва умумияти он бо вариантнокӣ, синонимияи воҳидҳои нутқ ва масъалаҳои монанди инҳо таҳқиқ нашудаанд.

Махсусан, дар мавриди муродифоти луғавӣ, ё худ синонимҳо, бо вучуди ба таъб расидани як силсила китобу мақолаҳо то ба имрӯз масъалаҳои норавшан хеле зиёданд. Чунончи, дар масъалаи қорбурди муродифоти луғавӣ то ҳол синонимшавии калимаҳо бо воҳидҳои фразеологӣ ва синонимҳои нутқ омехта карда мешаванд. Дуруст аст, ки муродифоти луғавӣ ва фразеологӣ аз рӯйи вазифаҳои дар забони дошташон ба ҳам қаробат доранд. Масалан, ҷуфтҳои муфт - бе дарди миён, азиз - ба дил наздик, ранҷондан - димоғи *касеро* сӯхтан аз ҳамин қабиланд. Ҳамин гуна ҳаммаъноӣ гоҳҳо дар байни калимаҳо ва воҳидҳои нутқ - ифодаҳои фардии адибони ҷудогона ба вучуд омадаанд. Чунончи, дар асарҳои адибони мухталифи гузашта ва имрӯзи мо калимаи офтоб бо ифодаҳои байзаи заррин, ёкути зард, оташи субҳ, ҷашми нур, шамъи фалак ва даҳҳо дигар фразеологизмҳо муносибати синонимӣ пайдо кардааст, ки аз ҷумлаи ҳодисаҳои нутқ аст.

Ба назари мо, ду ва зиёда калимаҳои бо яке аз маъноҳои луғавии худ ба ҳам наздик ва гоҳо баробар, ки мансуби як гурӯҳи лексикиву грамматикӣ буда, аз ҳам бо тобишҳои дигари маъноӣ, мавридҳои истеъмол ва рангубори мухталифи эҳсосоти худ фарқ мекунанд, бояд муродиф, ё синонимҳои луғавӣ номида шаванд.

Пеш аз ҳама, калимаҳо бо маънои асосии луғавии худ бо ҳам муродиф мешаванд. Дар ин маврид маъноҳои иловагии онҳо, тобишҳои мухталифи истеъмолино эҳсосотиашон, ки дар ҳар як калимаи занҷири синонимӣ ба ҳар ранг буда метавонанд, аз эътибор соқит мекунанд. Масалан, дар калимаҳои ҳаммаъноӣ ресмон-банд, расан, таноб; тан-бадан, пайқар, ҷисм, ҷасад; инқилоб-исён, ошӯб, балво ва монанди инҳо маъноҳои асосии онҳо ба ҳам наздиканд, ҳарчанд ки ҳар яке аз онҳо бо тобишҳои иловагии маъноӣ, доираи истеъмол ва ифодаи рангубори гуногун аз ҳам фарқ мекунанд.

Муносибати синонимӣ дар байни маънои асосии яке аз калимаҳои синоним ва маънои иловагӣ ва ё тобиши ҷудогонаи калима ва ё калимаҳои дигар низ ба вучуд меояд. Чунончи, калимаҳои ҳаммаъноӣ наздикмаъноӣ рӯй-руҳ, ҷеҳра, руҳсора, сурат, лиқо, ораз, афт, башара, андом, симо, қиёфа, намуд, суроб, тарҳ, узор, сохт, сумот, нақш ва дигарҳо аз қабилҳои ҷунин синонимҳо ба шумор мераванд. Калимаи **рӯй** дар ин маврид бо маънои асосии худ ба мафҳуми рӯй далолат намуда, онро нисбатан пурра ифода кардааст. Калимаҳои дигар ба ягон ҷузъи таркибии ин мафҳум (ҷеҳра, руҳсора), ё ягон ҳосияти назарраси он (ораз, лиқо, узор), ё ки ба мафҳуми нисбатан мураккабтари сурати зоҳирӣ, ки ба ҷуз рӯй боз унсурҳои дигарро низ дар бар гирифтаанд (сурат, афт, башара, қиёфа, намуд, суроб, сохт, сумот), ишора мекунанд. Бо вучуди ҷунин умумиятҳои маъноиву сохторӣ дар байни калимаҳои бо ҳам муродиф фарқҳои муайян ҳам мушоҳида мешаванд. Пеш аз ҳама, онҳо аз ҳам бо мавқеҳои истеъмоли худ фарқ мекунанд. Калимаи **қалон**, ки бо калимаҳои бузург, азим, барзангӣ. лумб ва монанди инҳо муносибати синонимӣ дорад, дар забони имрӯзаи тоҷик ба ҷумлаи калимаҳои умумистеъмол дохил мешавад ва аз ин ҷиҳат онро дар ҳамаи мавридҳо ба қорбурдан мумкин аст. Калимаҳои **барзангӣ**, **лумб** бо ҳамон маънои умумии «қалон» дар гуфтугӯ серистеъмоланд.

Маҷмӯи калимаҳои бо ҳам синонимро силсилаи муродифӣ меноманд. Дар силсилаи муродифҳо, одатан, калимаҳо бо яке аз маъноҳои луғавии худ бо ҳам алоқаманд шуда, бо арзишҳои ҳоссаи худ аз ҳам тафовут доранд. Ба ин сабаб аст, ки дар ин ё он силсилаи муродифӣ калимаҳои зиёди бо доираи истеъмол ва рангубори ҳисси худ аз ҳам фарқкунанда гирд омаданд. Инро дар силсилаҳои рӯшноӣ - нур, партав, шӯъла, зиё, ё ки оҳанг - мақом, савт, наво, нағма, ҳаво ва монанди инҳо мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар силсилаи муродифӣ яке аз калимаҳо маънои умумиро, ки робитаи байни калимаҳои ба ҳам муродифро ба вучуд меоварад, нисбатан пурратар дар бар гирифтааст. Ин калима сарсилсилаи синонимӣ ном дорад. Сарсилсила аз ҷиҳати ҳосиятҳои барҷастаи умумистеъмол, мӯтадилоҳанг ва оммафаҳм будани худ тафовут дошта, дар мавридҳои зиёд калимаҳои дигари силсиларо дар матн иваз карда метавонад. Аъзоҳои дигари силсилаи муродифӣ маънои сарсилсиларо тақвият медиҳанд, онро пурра мегардонанд. Онҳо ба паҳлуҳои мухталифи мафҳуме, ки маънои сарсилсила ба он нигаронида шудааст, ишора мекунанд. Масалан, дар силсилаи табассум - лабханд, шакарханд, писханд, пӯзханд, дардханд калимаи табассум бо маънои умумии «хандаи беовоз, ки дар сурати ҷунбиши маҳини лабҳо зоҳир мешавад» бо калимаҳои дигар қаробат ҳосил кардааст. Бо вучуди он ки дар мундариҷаи аъзоёни ин силсила баробари тобишҳои мусбати эҳсосот (лабханд, шакарханд, дардханд) оҳангҳои манфии тамасхур, истехзо ва монанди инҳо (писханд, ришханд,

пӯзханд) низ ифода ёфтаанд, ҳамаи онҳо маънои умумии табассумро низ то андозае дар бар мегиранд. Ҳамин гуна муносибатро дар байни калимаи гулнор «гули садбарги саҳроӣ» ва вожаҳои ҳаммаънои он - настаран, насрин, раъно, хулӯл ва хуч дидан мумкин аст. Калимаҳои ифодагари чунин маъноҳои умумӣ, одатан, ба катори калимаҳои умумистеъмол дохил шуда, дар шакли асосии грамматикӣ худ ҳам он маънои мавриди назарро ифода карда метавонанд.

Калимаҳои бо маънои асосии луғавиашон сарсилсила ба тавассути маъноҳои иловагии худ низ бо силсилаҳои дигари муродифӣ ворид шуда метавонанд. Дар ин маврид онҳо ҳамчун яке аз аъзои силсилаи муродифӣ зоҳир мегарданд. Масалан, калимаи номбаршудаи рӯй ба ғайри маънои асосии худ, ки тавассути он доираи васеи синонимҳоро ба худ тобеъ кардааст, боз ба маъноҳои 1. «сатҳ»: рӯйи хавлӣ, рӯи миз, 2. сабаб»: аз рӯйи ҳасад, аз рӯйи серкорӣ ва монанди инҳо дар истеъмол аст. Он бо ҳар яке аз ин маъноҳо ба силсилаҳои синонимии ҷудогона ворид шуда метавонанд, вале на чун сарсилсила, балки ҳамчун узви катории онҳо. Чунончи, сатҳ - ҳамворӣ, фарш, рӯй; сабаб - боис, вачҳ, чиҳат. рӯй. Дар натиҷаи чунин робитаҳои маъноҳои мухталифи калимаҳо занҷири беҳири синонимии системаи маъноҳои луғавии забон ба вучуд меояд, ки он дар худ муносибатҳои ҳақиқии байни ҳодисаҳои ҳаёти воқеӣ ва аломатҳои мухталифи байни онҳоро инъикос кардааст.

Масъалаи мубрами муродифоти луғавӣ таснифоти онҳост. Дар гурӯҳбандии онҳо бисёр вақт меъёрҳои мухталифи таснифот ба ҳам омехта карда шудаанд. Дар натиҷа гурӯҳҳои маъноии муродифҳо бо гурӯҳҳои сохторӣ, лексикиву грамматикӣ ва ҳатто муродифоти ҳодисаҳои нутқ ба ҳам омехта карда мешаванд. Масалан, ба ҷумлаи синонимҳои луғавӣ дохил кардани муродифоти фардӣ ё шартӣ (мук. тан - бар, вучуд; назария - ақида, мафкура; қалъа - истехком, сангар), ки мансуби нутқ ё услуби нависандаи ҷудогона мебошанд, аз қабилӣ ҳамин гуна ғалатҳо ба шумур мераванд. Дар таснифи муродифоти луғавӣ, пеш аз ҳама, мундариҷаи маъноии онҳо, бархӯрди семантикӣ калимаҳои гуногун бояд ба назар гирифта шаванд. Ба таври дигар, дар гурӯҳҳои ҷудогонаи синонимҳои луғавӣ инъикоси маъноҳои мухталифи калимаҳоро мушоҳида кардан мумкин аст. Аз ин лиҳоз, муродифоти луғавиро ба гурӯҳҳои муродифҳои мафҳумӣ, услубӣ ва эҳсосотӣ ҷудо кардан ба мақсад мувофиқ аст.

а) **Муродифҳои мафҳумӣ** ҳамчунин бо номҳои муродифоти идеографӣ ё худ сирф маъноӣ ёд мешаванд. Одатан, чунин муродифҳо маъноҳои якхела ва ё ба ҳам наздикро ифода карда, ба як мафҳуми умумӣ далolat мекунанд. Масалан, калимаҳои ҳаммаъноии моҳона - музд, ҳақ, подош, касалхона - беморхона, шифохона, бахт - саодат, иқбол, ҳилла макр, найранг, **ризк** - рӯзӣ, насиба, ресмон - банд, таноб аз ҳамин қабиланд.

Яке аз навъҳои серистеъмоли чунин муродифҳоро муродифоти мафҳумии миқдорӣ ташкил медиҳанд. Дар ҳалқаҳои муродифии ин гурӯҳ ифодаи андозаҳои мухталифи мафҳуми мавриди назарро мушоҳида кардан мумкин аст. Силсилаҳои тарс - харос, ваҳм, бим, ваҳшат, шинос - дӯст, рафик, хурсандӣ - шодӣ, тараб ва монанди инҳо мансуби ҳамин гурӯҳанд:

*Як **почо** буд, ҳафт кишварда **почой** мекард (Фолклори Дангара, 123). **Подавон** дъхтаре дошт, монънди моҳ бӯд (Фолклори Дангара, 123). Ута боша, почора бъгу, чи қадар аскаре, ки дора, **бъхамбона** (Фолклори Дангара, 124).*

б) **Муродифҳои услубиро** аз рӯйи нишонаҳои ба услубҳои гуногуни истеъмолии забон хос буданашон ба осонӣ фарқ кардан мумкин аст. Чунончи, ин фарқ, яъне мансуби услуби умумии муошират, китобӣ ва гуфтугӯӣ будан дар сегонаҳои **посбон** - муҳофиз, қаровул, касал - ранчур, бетоб, пешона - ҷабин, пича, каппа - коза, чайла, шиқоф - сӯроҳ, тарқиш, майда - кӯчак, хурд ифода ёфтаанд. Муродифҳои услубӣ аз рӯйи андозаи истеъмол ва обурани мухталифашон низ аз ҳам фарқ мекунанд. Бисёр вақтгар яке аз калимаҳои муродифӣ серистеъмол бошад, дигаронаш кӯҳна шуда аз истеъмол баромадаанд: ситора - кавкаб, наҷм, ахтар, сарвазир - кушбегӣ, садриаъзам, каср - кӯшк, кох, вазир - нозир ва монанди инҳо. Э **қалавъро**, э **вазиро** **вазирӣ** кънен, ки ҳами ҳавлию ҳарами мора кӣ мерува? Ҳар руз мебинъмтозаҳай, дига ас намефаҳмъм ира руфтаниша. Ҳами шав қалавърӣ мекънен! Қалавърӣ кардан. Мърг фарёд карда бӯд, ки руба умад, дъмба дъқада кард, ки ҳами шартас руфтан мегира! Ай у лав и лав мерава, ай и лав у лав мерава, панҷ минутда буд кард, ки **посбонҳои** подшоҳ қап карда, рубара қапидан. (113) **Яг бой** бӯд, бисёр бои **бадавлат** бӯд, ёру ҷурадор буд. (116) Дарравӣ када, нъмози асри ба шом шидак ки дъ санг бъринҷу дъ санг гушт гъръфтаку почаҳои хърчина пъри **молу матоҳ** кардак... (117)

в) **Муродифҳои эҳсосотӣ** ба андозаи ифодаи эҳсосот ва баҳодиҳии гуногунранги худ аз ҳам фарқ мекунанд. Чунин фарқҳои эҳсосотиву иродавиरो дар ҷилваҳои назарраси калимаҳои ҳаммаъноӣ ҳомила - дучон, бугӯз, содда - гӯл, аблах, марг - вафот, аҷал, зан - завҷа, аёл, нобино - очиз, кӯр, пиразан - кампир, аҷуза мушоҳида метавон кард. Маҳз дар занҷираи муродифоти эҳсосотӣ агар калимаи сарсилсила ифодагашта оҳанги мӯътадил бошад, аъзои боқимонда ба тариқи возеҳ оҳангу ҷилваҳои мусбат ва ё манфиро ифода кардаанд.

*Бачаи **майдахакӣ** ай у нурсид, ки ту чӣ ном дорӣ (Фолклори Дангара, 123)? И шутур кур будай, як нимушда ширинӣ, як ними дигаида руган доштай, болои и-да, **аврати** ҳомила будай (Фолклори Дангара, 123). Штурбоне ай пешион **аласт-паласт** кофта омадан мегирифт (Фолклори Дангара, 123). Падари ту **бебахра** буд, у як нонвой дошт, ма қати ҳаму соз гирифтум, ту бачаи ҳаму нонвой (Фолклори Дангара, 123).*

Имконоти луғавӣ дар афсонаҳои мардумии минтақаи ҷанубии Тоҷикистон маҳсули шакл ва ҳаҷми таҳайюлот ва тасаввуроти мардумии ин минтақа аст, ки баои буробуранг намудани матн ва гуфтори

эшон истифода мегардад. Аз назари мо муҳимтарин вазифаи категорияҳои луғавӣ ин пурчило, дилчасп ва муассир намудани нутқи гуишварон махсуб мегардад, ки дар матни афсонаҳо айнан ҳамин вазифаро иҷро кардаанд.

Адабиёт:

1. Мадиев С. Фольклори Норақ. – Душанбе, 1963. – 316 с.
2. Мухторов З. Таърихи забони тоҷик. – Душанбе: Хумо, 2003. – 152 с.
3. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии. Вып. 2. – М., 1952.
4. Семенов А.А. Материалы для изучения наречия горных таджиков Центральной – Азии. Вып. 1 – М., 1900; вып. 2 – М., 1901.
5. Фарҳанги ғуӣишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ (Мураттибон: М.Маҳмудов, Ғ.Ҷӯраев, Б.Бердиев). – Душанбе: Дониш, 2017. – 841 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Москва: Советская Энциклопедия, 1969. – 951 с.
7. Фолклори Данғара. – Душанбе: Матбуот, 2002. – 175 с.
8. Ҷӯраев Ғ. Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2017. – 320 с.

Калидвожаҳо: *афсона, луғат, истилоҳ, услуб, муродиғ, забон, лаҳҷа, шева, шеваишиносӣ, забонишиносӣ.*

Аннотация

ЛЕКСИКО СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ СИНОНИМИИ В НАРОДНЫХ СКАЗКАХ

Стилистические возможности синонимии охватывают потенциал всей морфологической структуры языка и осуществляется взаимозаменяемостью как лексической и фразеологической, так и грамматическими единицами таджикского языка и его диалектов.

Данная проблема в таджикской диалектологии, особенно при рассмотрении особенностей языка и стили народного творчества, пока остается вне поля зрения лингвистов. В настоящей статье на материале народных сказок рассматриваются особенности употребления синонимии и вариантности языковых единиц таджикского живого разговорного языка.

Ключевые слова: *сказка, лексема, термин, стилистика, синоним, язык, диалект, диалектология, лингвистика.*

Annotation

LEXICAL STYLISTIC POSSIBILITIES OF SYNONYMY IN FOLK TALES

The stylistic possibilities of synonymy embrace the potential of the entire morphological structure of the language and are realized by the interchangeability of both the lexical and phraseological and grammatical units of the Tajik language and its dialects.

This problem in Tajik dialectology, especially when considering the characteristics of the language and styles of folk art, the pack remains out of the sight of linguists. This article, based on folk tales, discusses the features of using synonymy and variation of the linguistic units of the Tajik living spoken language.

Keywords: *fairy tale, lexeme, term, style, synonym, language, dialect, dialectology, linguistics.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шералиева Нилуфар, магистранти соли дуҷуми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Рохбари илмӣ: дотсент Мирбобоев А.

Сведения об авторе: Шералиева Нилуфар, магистрантка второго года обучения Таджикский национальный Университет.

Научный руководитель: дотсент Мирбобоев А.

About the author: Sheralieva Nilufar, National University of Tajikistan second year of master degree.

Scientific director: doc. Mirboboev A.

*Валиев Ҷамшед Абдурасулович,
ассистенти кафедраи назария ва амалияи забониносии
Юсупов Алишер Убайдуллоевич,
донишҷӯи соли чоруми факултети филологияи тоҷик*

ПАЖҶҲИШҲОИ МУҲАҚҚИҚОН ОИД БА ПЕШВАНДҲОИ ФЕЪЛСОЗ ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ ҲОЗИРАИ ТОҶИК

Дар бораи “Феъл” муҳаққиқони зиёде кор кардаанд, масалан, Б.Сиёев дар китоби худ “Очерк доир ба таърихи феъли забони адабии тоҷик” ё Турдихон Бердиева дар китобаш “Феълҳои таркибии номӣ бо исмҳои арабӣ” ва инчунин дар китоби “Забони адабии ҳозираи тоҷик” маълумоти зиёд ба назар мерасад. Чигунае ки дар китоби “забони адабии ҳозираи тоҷик” чунин оварда шудааст:

Феъл чунин ҳиссаи мустақили нутқ мебошад, ки амал ва ҳолату вазъиятро ҳамчун амал мефаҳмонад ва дорои категорияҳои хоси худ мебошад. Масалан, чунин феълҳо амал, қору ҳаракатро ифода мекунад: **давидан, омадан, рафтан, хондан, кор кардан, навишта гирифтан ва м. ин:** [6, 230].

Ҳам тозарӯям, ҳам ҳаҷил, ҳам шодмон, ҳам тангдил,

*К-аз аҳд берун **омадан** нагвонам ин инъомро* [10, 19].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик бо пешвандҳо сохта шудани феълҳо чандон сермахсул набошад ҳам, вале аҳамияти калимасозии онҳо зиёд ба назар мерасад. Мо гуфта метавонем, ки дар забони тоҷикӣ пешвандҳои мавҷуданд, ки ба воситаи онҳо феълҳои зиёде сохта мешавад [5, 228].

Пешванди **фар** – ки варианти дигари ин пешванд пешванди **фур** ба ҳисоб меравад, ки ҳар дуи инҳо дар якҷоягӣ як маъноро ифода мекунад: **фаромадан// фуromoмадан, фаровардан// фуromoвардан:**

“Ман аз суҳанони сартарош огоҳӣ ёфта, ба сари Қоришқамба бо диққат назар андохта дидам, ки дар ҳақиқат мӯйи сараш монанди зиндониёни даври амирӣ баланд расида, то пешонӣ ва буни гарданааш **фаромадагӣ** буда, торҳои мӯйи сараш ба торҳои ришаш монанди тору пуди дар дастҳои бофандагӣ бофташуда ба ҳам печида буданд ва бар ҳилофи сарҳои одӣ дар тепаи сараш ба қадри кафи даст як ҷойи бемӯй ҳам менамуд” [11, 194].

“Ва ман дар ҳине, ки дурбоши эшиқоқобошиён мешунидам ва **фаровардани** саворон медидам...” [1, 93].

Ба воситаи пешвандҳои ҷудогона сохтани шакли калима дар феълҳо дар ибтидои нави тақомули забони тоҷикӣ ҳодисаи наву тасодуфӣ набуда, балки он таърихи дурудароз дошта, мавҷудияти ин усул қонунӣ аст, мегӯяд Б. Сиёев дар китоби худ [3, 106], яъне мо гуфта метавонем, ки ба воситаи пешвандҳо сохта шудани феълҳо ин ҳодисаи ҷадид ва тасодуфӣ дар забонамон нест балки он аз аввал дар таърихи забонамон будааст ва то ҳол боқӣ мондааст.

Ба ин гурӯҳ пешвандҳои **фуруд, фуру, боз-, ҳаме-** ва монанди инҳоро дохил кардан мумкин аст. Масалан, дар ин ҷумла нақши пешванди **ҳаме-** ба назар мерасад:

“...ҳаме нигоҳ медошт” [3, 35].

Бояд зикр кард, ки пешванди “ҳаме-” аз калимаи зарфии “ҳамеша” маншаъ гирифтааст ва ҳоло дар забони адабӣ фақат шакли муҳаффафи он “ме-” боқӣ мондааст, ки дар ифодаи шаклҳои замони ҳозира-оянда ва шаклҳои ҳикоягӣ ба назар мерасад. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик пешванди дигаре вучуд дорад, ки он маънои ҳаракат ба сӯи предмет ва тобишҳои дигари маъноиро ифода мекунад, ки ин пешванди **во** – мебошад [6, 312].

Мисолҳо чунин ба назар мерасанд, **хӯрдан – вохӯрдан** ба маънои (рӯ ба рӯ шудан) **намудан – вонамудан**, ки маънои (**нишон додан**) – ро ифода мекунад, **растан – ворастан** бошад, ба маънии (раҳой ёфтани, ҳалос шудани) омадааст. Масалан Соибӣ Табрэзӣ дар ғазали худ чунин мегӯяд:

*Ба зӯри шиқ з-ин зиндони зулмонӣ тавон **растан**,*

*Кӣ ҷуз **Рустам** бурун меоварад аз ҷоҳ **Бежанро**? [12, 33].*

Раҳмонов Б. дар китоби худ “Хусусиятҳои луғавӣ – грамматикӣ феъл” доир ба пешвандҳои феълсоз чунин қайд кардааст: “Аксари пешвандҳои феълсози муосир аз зарфҳо ба вучуд омадаанд, зеро “Матрук шудани пешвандҳои кӯҳан, ки аз оғози давраи забонҳои эронии миёна, яъне забонҳои монанди паҳлавоник (паҳлавии ашқонӣ) ва порсик (паҳлавии сосонӣ) анҷом ёфт, мӯҷиб шуд, ки забон ба пешвандҳои тозае муҳтоҷ шавад” [9, 82], аз ин гуфтаҳо

бармеояд, ки пешвандҳо ханӯз дар давраи забонҳои эронии миёна ба шакли пешвандҳои куҳан вучуд доштааст ва аз байн рафтани пешвандҳои даврони куҳан сабаб шуд, то ин пешвандҳо дар шакли нав ба амал оянд: *даровардан, баровардан, баромадан, бозомадан, андаррафтан, бархостан, даргирифтани пешванди “дар” бо сурати куҳантари худ (андар) ба маънои дарун ва дохили чизе будааст ва баъд табдил ба ҳарфи изофа (пешванд) шудааст.* Масалан, дар ғазали Сайидо чунин омадааст:

Ниҳодӣ рӯ ба роҳу ваъдаи бозомадан кардӣ,

Маро аз интизорӣ дар азоб андохтӣ, рафтӣ [13, 345].

Пешвандҳои бу-, би- бештар дар адабиёти классикӣ, дар забони назм истифода мегардад [8, 123]. Аз сарчашмаҳо чунин ба назар мерасад, ки пешванди **бу- ва би-** ду пешвандест, ки фақат дар назмҳои классикӣ истифода шудаанд. Чунон, ки дар ғазали Хоча Ҳофиз чунин ишора шудааст.

Бирав, эй зоҳиду бар дурдакшон хурда мағир,

Ки надонанд чуз ин тухфа ба мо рӯзи аласт [15, 76].

Пешвандҳои калимасозро дар алоқамандӣ ба ҳиссаҳои нутқ ба ду гурӯҳ чудо мекунад:

1. Пешвандҳои ҳиссаҳои номсоз: **бо-, ба-, бе-, но-, ҳам-;**

2. Пешвандҳои феълсоз: **бар-, боз-, дар-, фар-// фур-, во-;**

Пешвандҳои калимасозро аз рӯйи дараҷаи истеъмолашон ба се гурӯҳ чудо намудем.

1. Пешвандҳои сермахсул: **бар-, бе-, дар-, ҳам-;**

2. Пешвандҳои каммахсул: **боз-, бо-, но-;**

3. Пешвандҳои бемахсул: **во-, ба-, фур// фар-;**

Пешванди бар: Вожаи **бар** дорои маъноҳои гуногуни луғавӣ мебошад. Дар луғатномаҳо ба вазифаи пешванд омадани он зикр гардидааст. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ҳашт маънии вожаи **бар** шарҳ ёфтааст. Чун пасванди феълсоз бо ёрии он беш аз **98** феъл сохта шудааст: **бар+ангехтан, бар+афрӯхтан, бар+гаштан ва ғ.** [8, 125].

Баргаштани мижғони бутон қосиди нозест,

Зулм аст навиде ба дили реи набурдан [2, 375].

Сокиёни гулғузур бодаҳои хушгуворро дар ҷомҳои мурассаъ рехтанд ва муғанниёни хушалхон ҷанг дар қонуни дилнавозиву нағмапардозӣ зада, оташи шавқӣ дилбаронро дар қонуни синаи ушшоқӣ бенаво аз бодӣ наӣу оташи уд **барангехтанд** [7, 308].

Як гурӯҳ пешвандҳои феълии забони тоҷикӣ бо феъл омада, шаклҳои грамматикӣ месозанд ва ба воситаи онҳо тобишҳои нави грамматикӣ ва услубии феълҳо ҳамчун инкор, замон, оҳангнокии сухан ва ғайра ифода меёбад: **на-, ме-, би-** [6, 251]. Яъне ин пешвандҳои мазкур пешвандҳоест, ки фақат барои инкор кардан истифода мешаванд аммо чунин ба назар мерасад, ки аз пешвандҳои “**ме-**” ва “**би-**” дида пешванди “**на-**” сермахсултар буда бештар дар назмҳои классикӣ истифода шудааст:

Чӣ кунад, к-аз пайи даврон наравад чун паргор,

Ҳар кӣ дар доираи гардиши айём афтод [15, 124].

Ҳисоби ту бо кибриё рост н-ояд,

Заминро ба гардун муқобил надидӣ [2, 447].

Дар ин ғазали Бедил пешванди “**на-**” ба назар мерасад вале ба таври кутоҳкардашуда яъне ба маънои (**наояд**) омадааст, чигунае ки ба ҳамагон маълум аст ин навъи калимаҳо бештар дар назм дида мешаванд.

Барои инкори феъли таркибии номӣ ҳиссаҳои “**на-**” ва “**ма-**” кор фармуда мешавад. Ҳиссаҳои “**на-**” бо феъли ёридиҳанда меояд: таслим нашуд, изҳор накард. Ҳиссаҳои “**ма-**” бештар дар назм истеъмол мешавад [14, 9]:

Саъй кардам, ки шавад ёр зи агёр ҷудо,

Он нашуд оқибату ман шудам аз ёр ҷудо [4, 16].

Хулоса, таҳлилу баррасии пешвандҳои феълсоз қариб дар тамоми китобҳои муҳаккиқони забоншинос ба назар мерасад ва бояд қайд намуд, ки аз байни ин муҳаккиқон Б. Сиёев дар китоби худ “Очерк доир ба таърихи феъли забони адабии тоҷик” феълро бисёр хуб таҳқиқ карда ва маълумоти бештар овардааст. Ва бояд қайд намуд, ки Турдихон Бердиева дар китобаш “Феълҳои таркибии номӣ бо исмҳои арабӣ” низ дар бораи феъл бисёр маълумоти хубе овардааст агарчанде ки ин муҳаккиқ дар бораи “феълҳои номӣ” кор карда бошад ҳам, лекин у мегӯяд: баъзан исмҳои арабӣ сабаб шудаанд то ки феълҳои таркибии номӣ пайдо шаванд.

Адабиёт:

1. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоъ. Китоби 2. – Душанбе: Адиб, 2010. – 338 с.
2. Абдулқодири Бедил. Мунтахабот. – Душанбе: Адиб, 2018. – 480 с.
3. Сиев Б. Очерк доир ба таърихи феъли забони адабии тоҷик. – Душанбе, 1968. – 161 с.
4. Бадриддин Ҳилолӣ. Девон. – Душанбе: Адиб, 2016. – 480 с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 451 с.
7. Зайниддин Маҳмуди Восифӣ. Бадоеъ-ул-вақоъ. – Душанбе: Адиб, 2017. – 480 с.
8. Низомова С. Калимасозӣ дар насри бадеӣ ва публицистии Садриддин Айнӣ. – Душанбе: 2019. – 328 с.
9. Раҳмонов Б. Хусусиятҳои луғавӣ – грамматикӣ феъл. – Душанбе: Донишварон, 2017. – 188 с.
10. Саъдии Шерозӣ. Ғазалиёт. – Душанбе: Адиб, 2014. – 480 с.
11. Садриддин Айнӣ. Марғи Судхӯр (қисса). – Душанбе: Адиб, 2015. – 220 с.
12. Соибӣ Табрзӣ. Девон (мунтахаби ғазал). – Душанбе: Адиб, 2017. – 480 с.
13. Сайидои Насафӣ. Девон (мунтахабот). – Душанбе: Адиб, 2017. – 480 с.
14. Бердиева Т. Феълҳои таркибии номӣ бо исмҳои арабӣ. – Душанбе: Сино, 1995. – 292 с.
15. Ҳофизӣ Шерозӣ. Девон. – Душанбе: Адиб, 2015. – 480 с.

Калидвожаҳо: *насвандҳо, феълсозӣ, феълҳои таркибӣ, ҳиссачаҳо, пешванди “на-“, назм, наср, муҳаффиғ.*

Аннотация

ИССЛЕДОВАНИЯ ИССЛЕДОВАНИЙ ПРЕФИКСАЛЬНЫЙ ГЛАГОЛОВ НА СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ ЛИТЕРАТУРЫ

Словообразование - один из способов обогащения лексической структуры языка. Потому что в лингвистике этот способ считается важным способом обогащения лексической структуры таджикского языка. Ученые также высказали свое мнение о приставках глаголов и внесли значительный вклад в развитие лингвистики. В связи с этим в нашей статье мы провели исследование, посвященное вопросам глагольных предлогов.

Ключевые слова: *суффиксы, глаголы, составные глаголы, частицы, приставки «на-», стих, проза, суффикс.*

Annotation

RESEARCH RESEARCH PREFIXAL VERBS IN MODERN TAJIK LITERATURE LANGUAGE

Word formation is one of the ways to enrich the lexical structure of the language. Because in linguistics, this method is considered an important way of enriching the lexical structure of the Tajik language. Scholars have also expressed their views on the prefixes of verbs and have made significant contributions to the development of linguistics. In this regard, in our article we conducted a study on the issues of verb prepositions.

Keywords: *suffix, verb, compound verbs, participles, prefix "na-", verse, prose, suffix.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Валиев Чамшед Абдурасулович, ассистенти кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ, муовини декан оид ба корҳои тарбиявии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992907048591

Юсупов Алишер Убайдуллоевич, донишҷӯи соли чоруми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Телефон: +992907737164.

Сведения об авторах: Валиев Джамшед Абдурасулович, ассистент кафедры теории и практики лингвистики, заместитель декана по учебной работе ТГПУ им. Садриддина Айнӣ. Телефон: +992907048591

Юсупов Алишер Убайдуллоевич, четвертом курсе факультета таджикской филологии ТГПУ па имени С. Айнӣ. Телефон: +992907737164.

About the authors: Valiev Jamshed Abdurasulovich, assistant of the Department of Theory and practice of linguistics, Deputy Dean for Educational Affairs of Sadriddin Aini Tajik State University. Phone number: +992907048591

Ysupov Alisher Ubaidulloevich, is a fourth-year student at the tajik philology faculty of Tajik State Pedagogical University by named after S. Aini. Phone number: +992907737164.

ТАЪРИХИ МУХТАСАРИ ХАТ

Забон дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа: илм, коргузорӣ конунгузорӣ, ва сиёсат бо роҳҳои гуногун истифода мешавад. Ҳар соҳаи номбаршудаи ҳаёти иҷтимоӣ дорои зергурӯҳҳои забони адабии худ мебошад, ки дар ҳамаи сатҳҳои лингвистӣ - лексикӣ, морфологӣ, синтаксисӣ ва матнӣ як қатор хусусиятҳои фарқкунанда доранд. Ин хусусиятҳо системаи нутқро ташкил медиҳанд, ки дар он ҳар унсур бо якдигар алоқаманд аст. Ин зергурӯҳи забони адабиёро услуби функционалӣ меноманд.

Забон - воситаи баёни андеша ва тамоси байни инсонҳост. Илова бар ин бори вазнинии фарҳанги ҳар як миллатро бар души худ дорад. Ба ибораи дигар, фарҳанг ва пажӯҳиш низ бар манбаи забон падид меояд.

Дар садаи охир, ки дониш рӯ ба тараққи нӣҳод ва басо ҷаҳишҳо дар ин риштаҳо ба амал омад, дар забонҳои пешрафтаи ҷаҳон фарҳанги зиёди соҳавӣ таҳия ва тадрис гардидаанд. Ба андешаи забоншинос Норматов М. «Пайдоиш ва тараққиёти хат чун воситаи алоқа ба таърихи ҷамъияти инсон вобаста аст» [4, 111].

Хат яке аз шӯҳаи илми забоншиносӣ ба шумор меравад. Аввалин хатҳо 5-6 ҳазор сол пеш дар рӯи сангҳо ба вучуд омадаанд. Аз нигоҳи забоншиносон аз давраи пайдоиши оташ хат низ арзи вучуд дошт. Аз ин лиҳоз, хат барои ташаккул ва таҳаввули маданияти халқи ҷаҳон саҳми ниҳоят васеъ дорад. Пайдоиши нутқ ҳодисаи мураккаб буда, роҳи тӯлониро тай намудааст. Бинобар ин, инсон барои фикрашро ба ҷойи дигар расонидан хатро ихтироъ кард. Сарчашмаҳои илмию таърихӣ собит менамояд, ки тоҷикон зиёда аз 5 маротиба алифбои худро иваз намудаанд. Асоси пайдоиши хати тоҷикӣ хатҳои ҷумлавӣ, калимавӣ, ҳичой ҳарфӣ ва овозӣ мебошад. Навъҳои хате, ки боиси пайдоиши хатти тоҷикӣ гардидаанд, хатҳои меҳӣ, форсии қадим, авестӣ, суғдӣ, арабӣ, лотинӣ ва русӣ мебошанд.

Аҳамияти хат дар таърихи рушди тамаддун бояд ба таври ҷамаҷониба арзёбӣ карда шавад. Забон, ҳамчун оина кулли ҷаҳон, тамоми ҳаёти моро инъикос мекунад. Ва вақте ки мо матнҳои хаттӣ ё ҷопиро меҳонем, мо дар мошини вақт нишастаем ва метавонем ба замонҳои охири ва гузаштаи дур баргардем. Воқеан, аввалин тамаддун, ки бар асари фаровонии маҳсулоти кишоварзӣ хатро эҷод кард, ин минтақаи Байнаннаҳрайн (Ироқи кунунӣ) буд, ки ба далели фаровонии маҳсулоти кишоварзӣ сабаби пайдоиши ихтироҳои бузург гардид.

Аз нигоҳи Ҷалол Олӣ Аҳмад, тағйири хат дар давраи ислом низ заминаи иҷтимоӣ-сиёсӣ доштааст. Дар ин давра, аз назари Олӣ Аҳмад, мардуми Эронзамин, пойбанди муқаррароти қаставӣ, “ғирифтору маҷбур ба таҳаммули табақабандии давраҳои қаблӣ таърих ва ҳаста аз ҳамаи ҷангҳои бо Рум ва ба ҷон омада аз молиётҳои давлативу муқаррароти хушкӣ мазҳаби “Зардушт” мунтазири муъҷизае аз омадани Ислом буданд [7, 22].

Имқониятҳои навиштан бо вақт ва масофа маҳдуд нестанд. Аммо одамон на ҳамаи дорои санъати нависандагӣ буданд. Ин санъат муддати тӯлонӣ дар тӯли ҳазорсолаҳо рушд карда истодааст.

Дар аввал ҳарфи тасвирий пайдо шуд, пиктография, ягон ҳодиса дар шакли нақш тасвир карда шуд. Пас аз он, одамон ба тасвир кардани на ҳодиса, балки ашёи алоҳида шурӯъ карданд - аввал монандиро бо тасвири тасвиршуда мушоҳида карданд, сипас дар шакли аломатҳои маъмулӣ (идеография, иероглифҳо) ва дар ниҳоят, онҳо тасвири тасвириро наомӯхтанд, вале ашё ва номҳои онҳо бо аломатҳо нишон меоданд.

Мутобиқи назари Геродот «скифҳо гузаштагонии осетинҳо ба форсҳо қурбоққа, парранда, муш ва панҷ тир мефиристанд. Ин хат чунин маънӣ дошт: “агар шумо форсҳо ба мисли парранда парвоз карда натавонед, мисли қурбоққа дар ботлоқ ҷаҳида натавонед мисли муш дар сӯроҳиҳо ҷой гирифта натавонед ба мо ҳучум нақунед, зеро парронда мешавад» [4, 111]. Чунин намуди номаҳоро предметӣ мегӯянд. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки одамон ба ҳар гуна роҳу усул ва бо истифода аз предмету ашёи номаҳои худро ба якдигар мерасониданд, то ки аз нақшаҳои якдигар бохабар бошанд.

Қайд намудан ҷои аст, ки ба гуфтаи бархе аз забоншиносон хат офаридаи Худо мебошад. Ба ақидаи Марр Н. Я. хат ба рушди забонҳо вобаста буда, забони аввали кинетикӣ (ғайриовозӣ) мебошад ва хати аввалин пиктографӣ ба он замон тааллуқ дорад. Бояд таваққуф дод, ки хатҳои ки маъноӣ қандакорӣ ва тарошиданро ташкил менамуданд. Хатҳои мисрӣ ё

эроглиф низ ном дорад. Одамон хатро дар рӯи санг, филиз, ва гил менавиштанд. Яке аз хатҳои дигар хати ҳичой (силлабография) ба ҳисоб меравад, ки дар ҳасорсолаи II-I то мелод ба вучуд омадааст. Ин намуди хатро ба се навъ тақсим мекунад. Якум хати меҳӣ, хати майя, хати корейгӣ дохил мешаванд, аломатҳо, ҳар гуна ҳичо садоноки ҷудогона, ҳамсадову садонокро ифода мекард. Хати дигар ки аломатҳои он аз ҳичо иборат аст ва он ҳамсадову садонокро ифода мекунад. Ба хатҳои сеюм бошад хатҳои ҳиндӣ дохил мешавад.

Дар ибтидо ҳангоми навиштани садо танҳо садоҳои ҳамсадо истифода мешуданд ва садонокҳо ё умуман дарк карда намешуданд, ё бо аломатҳои иловагӣ (хатти ҳичой) нишон дода мешуданд. Навиштаи силлабикӣ дар байни бисёр халқҳои нимитикӣ, аз ҷумла Финикияҳо истифода мешуд [2, 89].

Юнониҳои алифбои худро бар асоси навиштаҷоти Финикия эҷод карданд, аммо бо истифодаи аломатҳои махсус барои садонокҳо онро хеле тақмил доданд. Ҳарфи юнонӣ асоси алифбои латиниро ташкил дод ва дар асри 9 ҳарфи славянӣ бо истифодаи ҳарфҳои алифбои юнонӣ сохта шуд.

Кори бузурги эҷодӣ алифбои славянро бародарон Константин (онҳо номи Сирилро ҳангоми таъмид гирифтанд) ва Мефодий анҷом доданд. Кори асосӣ дар ин масъала ба Сирил тааллуқ дорад. Мефодий ёвари вафодори ӯ буд. Кирилл алифбои славянро таҳия кард ва тавонист садоҳои асосии ин забонро дар садои забони славянии аз кӯдакӣ барояш ошно ба даст орад (ва ин шояд яке аз лаҳҷаҳои забони булғори қадим буд) ва барои ҳар қадоми онҳо нишонаҳои ҳарфро пайдо кард. Дар забони славянии калисои қадим мо чунин ихтилофи байни садои вожаҳо ва талаффузи онҳоро нахоҳем ёфт, масалан, дар забони англисӣ ё фаронсавӣ.

Забони славянӣ (славянии қадим) барои бисёр халқҳои славянӣ ҳамчун забони маъмул паҳн гардид. Онро славянҳои чанубӣ (булғорҳо, сербҳо, хорватҳо), славянҳои ғарбӣ (чехҳо, словакҳо), славянҳои шарқӣ (украинҳо, белорусҳо, русҳо) истифода мебарданд [7, 32-36].

Ба ёди корномаи бузурги Сирил ва Мефодий, рӯзи 24 май дар саросари ҷаҳон Рӯзи забони хаттии славянӣ таҷлил карда мешавад. Онро махсусан дар Булғористон бо тантана ҷашн мегиранд. Қадамҳои идона бо алифбои славянӣ ва нишонаҳои бародарони муқаддас гузошта шудаанд.

Калимаи "алифбо" аз номҳои ду ҳарфи аввали алифбои славянӣ иборат аст: А (az) ва В (bix): ABC: AZ + BUKI ва калимаи "алифбо" аз номи ду ҳарфи аввали алифбои юнонӣ сарчашма мегирад: АЛИФБО: ALPHA + VITA [7, 32-36].

Дар асри 9 алифбо набуд ва славянҳо ҳарфҳои худро надоштанд. Ва аз ин рӯ ҳеҷ забони хаттӣ вучуд надошт. Славянҳо наметавонистанд ба забони худ ба якдигар китоб ё ҳатто нома нависанд. Соли 753 пеш аз мелод дар шаҳри Рим хат ташкил шуд. Хат, ки дар ин ҷо ба вучуд меояд, латинӣ-римӣ номида мешуд. Номи ду ҳарфи аввали алифбо арабӣ —алифбо, сохта шудааст.

Дар асри номбурда дар Византия, дар шаҳри Салоники (ҳоло шаҳри Салоники Юнон), чи хеле ки қайд кардем ду бародар зиндагӣ мекарданд - Константин ва Мефодий. Онҳо одамони оқил ва хеле бо маърифат буданд ва забони славянро хуб медонистанд. Ин бародарон аз ҷониби шоҳи Юнон Майкл ба славянҳо дар посух ба дархости шоҳзодаи славянӣ Ростислав фиристода шуда буд. Ростислав хоҳиш кард, ки муаллимонро фириштад, ки ба славянҳо дар бораи китобҳои муқаддаси масеҳӣ, калимаҳои номаълуми китоб ва маънои онҳо нақл кунанд.

Ва ҳамин тавр бародарон Константин ва Мефодий барои сохтани алифбои славянӣ ба славянҳо омаданд, ки баъдтар бо алифбои кириллӣ машҳур шуданд. Ба ифтихори Константин, ки монастиризмро гирифта, номи Сирилро ба даст овард. Кирилл ва Мефодий алифбои юнониро гирифтанд ва онро барои садоҳои забони славянӣ мутобиқ карданд. Бисёре аз ҳарфҳои мо аз забони юнонӣ гирифта шудаанд, аз ин рӯ онҳо аз ҷиҳати зоҳирӣ ба онҳо монанданд.

Юнонӣ	Славянӣ
Аа	Аа
Вв	Вв
Гг	Гг
Дд	Дд
Ее	Ее
Кк	Кк
Лл	Лл
Мм	Мм

Адабиёт:

1. Ахмедов Б., Юнусов А. Аз таърихи ихтирои хат. – Душанбе: Китобдор, 2006. №1. С. 17.
2. Афсахов А., Қаҳоров Ҳ. Хат ва пайдоиши он. – Душанбе: Маориф, 1994. С. 32-34.
3. Баранцев Р. Г. Люди в письмах. Деловые и дружеские. Т. 1. – М., 2009. – 89 с.
4. Имомзода М. С. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ. – Душанбе: Маориф, 2016. – 158 с.
5. Норматов М. Муқаддимаи забоншиносӣ. – Душанбе: Маориф, 1995. – 177 с.
6. Саймиддинов Д. Вожашиносии форси миёна. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
7. Ҷалол Олӣ Аҳмад. Чанд нуқта дар бораи хат ва забон. Се мақолаи дигар. Чопи дуввум, бо таҷдиди назар. – Техрон, 1342.

Калидвожаҳо: *хат, нома, навиштаҷот алифбо, ҳарф, славянӣ, забон, юнонӣ, забоншиносӣ фарҳанг.*

Аннотация

ИСТОРИЯ ПИСЬМА И ПРОИЗХОЖДЕНИЕ ПИСЬМЕННОСТИ В ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация. В статье рассматривается значение письма в истории развития цивилизации трудно переоценить. В языке, как в зеркале, отражен весь мир, вся наша жизнь. И читая написанные или напечатанные тексты, мы как бы садимся в машину времени и можем перенестись и в недавние времена, и в далекое прошлое.

Возможности письма не ограничены ни временем, ни расстоянием. Но искусством письма люди владели не всегда. Это искусство развивалось долго, на протяжении многих тысячелетий.

Ключевые слова: *письма, письменности, алфавит, буква, славянский, язык, греческий, языкознание культура.*

Annotation

HISTORY OF LETTER AND THE ORIGIN WRITING IN LINGUISTICS

The paper considers the importance of letter in the history of the development of civilization is difficult to overestimate the possibilities of letter are not limited by either time or distance but people did not always possess the art of writing. This art developed for a long time over many others.

Key words: *Letter, writing, alphabet, word, Slavic, language, geek, linguistics culture.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулова Ганҷина Тағоймуродовна, магистранти соли дуюми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: 987875055

Рохбари илмӣ: Ахроров Ф.

Сведени об авторе: Гулова Ганджина Тағоймуродовна, магистрант второго курса, кафедра общая лингвистика и сравнительной типологии факультета английского языка, ТГПУ имени С.Айни. Телефон: 987875055

Научный руководитель: Ахроров Ф.

About the author: Gulova Ganjina Tagoimurodovna, master of the second course of the English faculty, TGPU named after Sadridin Aini.

Назриязони Султоналии Алимардонзода,
магистранти соли дуюми факултети забонҳои романи-германи

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ПЕШОЯНДИ «А – ДАР, БА» ВА МУОДИЛИ ОН ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Забони адабии тоҷикӣ, ки таърихи бештар аз ҳазорсола дорад, дар робита ба таъсири омилҳои дохилӣ ва хориҷӣ пайвасти инкишоф ёфта, суфтаву ғанӣ гардидааст ва имрӯз ба ҳайси як забони дорои таркиби луғавии бой ва сохти грамматикӣ қобили таваҷҷӯҳ шинохта шудааст. Забон чун табиати зинда ҳамеша дар рушду тараққӣ қарор дорад ва ҳамеша ҳамқадами замон ва ҷамъият аст, баробари он қадам мезанад, тараққиёти сиёсӣ ва иқтисодии сохти ҷамъият аз забон талаб мекунад, ки вобаста ба шароити давр тақмил ёбад. Ана, ҳамин тақозои замон ва ҷомеаи пайвасти тараққикунанда соҳибони забон ба вижа, забоншиносонро водор месозад, ки дар ҳалли проблема ва масоили грамматикӣ собитқадам бошанд. Ҳарчанд дар забонҳои тоҷикӣ ва франсавӣ олимони забоншинос дар мавзӯи пешояндҳо қорҳои зиёде ба анҷом расонидаанд, аммо то ҳанӯз касе ин масъаларо ба таври муқоисавӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва франсавӣ ба риштаи таҳқиқ накашидааст.

Бо саъю кӯшиш ва заҳматҳои зиёди забоншиносони тоҷик ва франсавӣ, аз ҷумла дар забони тоҷикӣ устод Айни С., Бозидов Н., Гаффоров Р., Зикриёев Ф., Исмаилов М., Камолитдинов Б., Қосимова М., Маъсумӣ Н., Мачидов Х., Мирзоев А., Рустамов Ш., Саймиддинов Д., Тоҷиев Д., Ҷӯраев Ғ., дар забони франсавӣ бошад Шарл Балли, Фердинан де Соссур, Брулот, Жилбер Лазар, Бреал ва дигарон дар таҳқиқи масъалаҳои грамматикаи забони адабии тоҷик ва забони франсавӣ қорҳои арзишманде анҷом дода шудааст. Вале то ҳанӯз дар грамматика масъалаҳои зиёде мавҷуданд, ки ба омӯзишу ҷустуҷӯ ниёз доранд ва ҳалли онҳо бешак, боиси тақмили грамматикаи забони тоҷикӣ ва франсавӣ хоҳад буд.

Аз ин рӯ, лозим дониста шуд, то масоилро дар хусуси истифодаи пешояндҳои забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони франсавӣ, ки яке аз масъалаҳои таҳқиқнашудаи грамматикаи забони тоҷикӣ ва франсавӣ маҳсуб мегардад, таҳия намоем.

Пешояндҳои калимаҳои ёридиҳанда буда, бо исм, ҷонишин ва дигар ҳиссаҳои исмишудаи нутқ омада, муносибатҳои синтаксисии онҳоро бо дигар калимаҳо ифода менамоянд. Дар ибора ва ҷумла муносибатҳои масоҳат, замон, сабаб, мақсад, соҳибият, тарз, муқоисаю монандӣ, объект ва ғайраро нишон медиҳанд. Пешоянди «а» дар забони франсавӣ серистеъмол ва дорои хусусияти гуногунмаъноӣ аст. Гуногунмаъноии ин пешоянд маҳз дар ҷумла маълум мегардад, яъне вобаста ба мавқеи ҳолату истифода ин пешоянд мисли пешояндҳои забони тоҷикӣ метавонад тобишҳои зиёди маъноиро ифода намояд. Пешояндҳои на фақат муносибатҳои байни феълҳои ҳиссаҳои номии нутқ, балки муносибати байни ҳудди ҳиссаҳои номиро низ ифода мекунанд. Пешояндҳои муносибати синтаксисиро вобаста ба маънои ибора ё ҷумла равшантар нишон медиҳанд. Дар баъзе ибораҳо калимаҳо бо ду воситаи грамматикӣ алоқа пайдо мекунанд.

Дар аввал пешоянди «а» асосан самти амал ва ё ҳаракатро нишон медиҳад, аммо вобаста ба маънои луғавии феълҳои исм ва мазмуни умумии ҷумла тобишҳои самтӣ, объективӣ ва замонино низ нишон дода метавонад. Дар ин маврид пешоянди «а» самти амал ё ҳаракатро ифода мекунад:

Забони франсавӣ: – Léon n'a pas encore eu l'occasion d'aller à Paris... [3, 244]

Забони тоҷикӣ: – Леон то ҳанӯз имконияти ба Порис рафтаниро надишт...

Дар ҳолати дигар пешоянди «а» метавонад замони иҷрои амалро ифода кунад, ин амал дар забони тоҷикӣ бо ду роҳ, яъне бо пешоянди дар ва бандҳои изофии и ифода меёбад.

Забони франсавӣ: – À 15 heures mama allumait la télé... [4, 172]

Забони тоҷикӣ: – Дар соати 15 модарам телевизорро дар мегиронд... [2, 171]

Забони тоҷикӣ: Соати и 15 модарам телевизорро дар мегиронд....

Забони франсавӣ: – J'ai pris l'autobus à deux heures.

Забони тоҷикӣ: – Инак, ман қарор додам, ба автобус соати и ду савор шавам.

Дар ин ҷумла барои дуруст шудани фасоҳати сухан дар асари бадеӣ тарҷумон аз тарҷумаи бадеӣ истифода бурдааст. Агар ҷумлаи додашударо тарҷумаи таҳтуллафз кунем чунин мешавад: Ман соати и ду ба автобус савор шудам ё ин ки: Ман дар соати ду ба автобус савор шудам.

Чи тавре ки аз мисоли ифодагари вақт дида мешавад, муродифи пешоянди «а» - и забони франсавӣ дар забони тоҷикӣ пешоянди «дар» мебошад.

Забони франсавӣ: Non, j'ai dit, à l'heure qu'il est, ça doit être la récré [7, 60].

Забони тоҷикӣ: Ман гуфтам не, дар ин вақт бояд ӯ дар танафус бошад.

Пешоянди «à» дар забони франсавӣ барои ифодаи таъиноти чиз ё ин ки предмет ишора мекунад ва дар забони тоҷикӣ ин маъно бо ёрии бандаки изофии –и- ифода меёбад. Бандаки изофии “и” дар забони тоҷикӣ доираи васеъи истеъмол дошта, аслан бо исм пеш аз муайянкунанда меояд.

Масалан:

(Забони франсавӣ) (Забони тоҷикӣ)

Une table à écrire – мизи корӣ

Une brosse à dent - шоткаи дандоншӯӣ

Un moulin à vent - осӣи шамолӣ

Дар забони франсавӣ пешоянди «à» дар якҷоягӣ бо феъли «être» ва ҳамаи ҷонишинҳои шахсии мустақил соҳибиятро нишон медиҳад.

Аз ман (азони ман) - à moi Аз мо (азони мо) - à nous

Аз ту (азони ту) - à toi Аз шумо (азони шумо) -à vous

Аз вай (ӯ) (аз они вай) - à lui Аз онҳо (азони онҳо) -à eux

Дар забони тоҷикӣ таркиби «аз они» барои ифодаи соҳибият истифода шудааст, ки аз ду восита пешоянди «аз» ва «изофат» сохта шудааст. (он +и)

Забони франсавӣ: - Pierre affirme: «Ce livre est à moi» [6, 130].

Забони тоҷикӣ: - Пиер тасдиқ мекунад: «Ин китоб аз они ман аст».

Пешоянди мазкур бо исмҳои хоси ифодакунандаи ному насаби одамон низ соҳибиятро ифода мекунад:

Ин китоб аз Дилбар буд. Ce livre était à Dilbar.

Ин курсӣ аз Баҳром аст. Cette chaise est à Bahrom.

Ин китоби франсавӣ аз Маҳмуд мебошад. Ce livre de français est à Mahmoud.

Пешоянди «à» (ба, бо, аз дар,) дорандаи ин ё он хусусияти зоҳирӣ будани касе ё чизеро нишон медиҳад:

A contre-jour du soleil froid. Бар зидди рӯзи офтобӣ

Était la tête aux yeux de pierre. Бо чашми хора сарвар буд.

Fidèle à ma force. А ma délivrance. Сидқ аст маро ба қудрати озоӣ.

Дар иҷрои амал пешоянди «à» ҳамроҳиро низ ифода мекунад. Дар ин мисол амалиёти омехташавии пешоянд бо артикл иҷро шудааст. Аз рӯи қоидаи грамматикӣ дар забони франсавӣ мавриди бо ҳам якҷоя шудани пешоянди «à» ва артикли муайянии ҷинси мардона «le» омехташавӣ ба амал меояд. Ин амалиётро бо мисолҳои зерин таҳлил кардан мумкин аст:

(à+le=au) (à+les=aux)

(Забони франсавӣ) (Забони тоҷикӣ)

Il parle au directeur. - Вай бо директор гап мезанад.

Je parle aux élèves. - Ман бо талабаҳо гап мезанам.

Чи тавре ки дар боло зикр намудем пешоянди «à» бо артикли муайянии ҷинси мардона омехта мешавад. Бояд қайд намуд, ки пешоянди «à» дар забони франсавӣ ҳоли маконро низ ифода мекунад:

Забони франсавӣ: - Lorsque j'arrivai au kichlak Galia-Ossiyo, distant de huit kilomètre de Boukhara, la nuit tombait [5, 108].

Забони тоҷикӣ: - Дар вақти ба Галаосӣ расидани ман, ки аз Бухоро як фарсах масофат дорад, аср шуда ба фурӯ рафтани офтоб як соат монда буд [1, 66].

Забони франсавӣ: - L'asile de vieillards est à Marengo, à quatre-vingts kilomètre d'Alger [6, 123].

Забони тоҷикӣ: - Хонаи пиронсолон дар Маренго, ҳаштод километр дур аз Алҷазира воқеъ аст.

Пешоянди «à» дар забони франсавӣ дар дигар маврид ҳаракат ва предметро, ки бо он иҷро мешавад нишон дода метавонад:

(Забони франсавӣ) (Забони тоҷикӣ)

Surveiller à la lorgnette – бо айнаки дастӣ нигоҳ кардан

Travailler à l'aiguille – бо сӯзан кор кардан

Tirer à la mitrailleuse – аз пулемёт тир парондан

Инчунин пешоянди «à» пеш аз исму ҷонишин ва аз шаклҳои тасрифнашудаи феъл бештар бо масдар (ба хона, ба Донишгоҳ, ба шумо, ба хондан, ба шундан ва ғ.) омада, алоқии онҳоро ба ин ё он амали инъикосшаванда бо феълҳо ва хабарҳо таъмин месозад, ки дар натиҷа ё қолаби ибораҳои гуногун, хусусан, ибораҳои феълӣ ба вучуд меоянд, ё ин ки томияти фикр дар ҷумла имконпазир мегардад.

Чунонҷӣ :

(Забони франсавӣ) (Забони тоҷикӣ)

Aller à la maison - ба хона рафтан

Parler à vous - ба шумо гап задан

Être prêt à lire - ба хондан омода будан

Être prêt à écouter - ба шунидан омода будан

Пешоянди «à» дар забони франсавӣ бо исм алоқаманди пайдо намуда ҳаракат ва тарзи иҷроиши амалро ифода мекунад:

(Забони франсавӣ) (Забони тоҷикӣ)

Se sauver à la nage – бо шиноварӣ наҷот ёфтан

Зикр намудан ба маврид аст, ки масъалаи таҳлили муқоисавии пешояндҳо мавзӯи васеъ ва доманадор аст. Аз ин рӯ, дар кори мазкур бисёр ҷиҳатҳои муҳим ба ҷуғрафӣ нишон дода нашудаанд, фақат баъзе аз нозуқиҳои ба маврид истифода бурдани пешоянди «à» - и забони франсавӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ нишон дода шудааст. Дар анҷом бояд гуфт, ки дар тадқиқоти минбаъда паҳлӯҳои муҳими масъалаи мазкур ба таври комил пажӯҳиш хоҳад шуд.

Адабиёт:

1. Айни С. Марги судхӯр. – Душанбе: Адиб, 2010. – 219 с.
2. Албер Камю. Бегон. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007. – 150 с.
3. Попова И. Н. Французский язык: Учебник для 1 курса вузов и факультетов иностранных языков. – Издание 21-е, исправленное. - Нестор Академик, Паблишерз, 2006. – 574 с.
4. Albert Camus. L'Etranger. – France: Gallimard, 1942. – 145 с.
5. Aini S. La mort de l'Usurier. – Paris, 1957. – 317 p.
6. Grammont E. Hamont A. Grammaire française. – Paris: Hachette, 1956. – 224 p.
7. Goscinni S. Le petit Nicolas. – Paris: Denoël, 1960. – 73 p.

Калидвожаҳо: пешоянд, ҷумла, муқоиса, ибора, тарҷума, таҳлил.

Аннотация

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРЕДЛОГА «А – В, ЗА» И ЕГО ЭКВИВАЛЕНТЫНА ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье исследуется сравнительный анализ предлога «а» на основе различных литературных источников. Выяснилось, что при анализе французской предлога «à» в таджикском языке также использовалась функция других предлогов. Поэтому в статье рассматривается анализ этой приставки на конкретных примерах на двух языках.

Ключевые слова: префикс, предложение, сравнение, фраза, перевод, анализ.

Annotation

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PREFIX “A- AT, TO” AND ITS EQUIVALENT IN THE TAJIK LANGUAGE

This article examines the comparative analysis of the preface a on the basis of different literatures. It turned out that the analysis of the french prefix "à" in the Tajik language also used the function of other prefixes. Therefore, the article discusses the analysis of this prefix with specific examples in two languages.

Keywords: prefix, sentence, comparison, phrase, translation, analyze.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назрияздони Султоналии Алимардонзода, магистранти соли дууми факултети забонҳои романӣ-германӣ, ихтисос забони франсавӣ, Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни. e-mail: Nazriyazdon1996@mail.ru, Тел.: 985825926

Рохбари илмӣ: Олимов Р.

Сведения об автор: Назрияздон Султанали Алимардонзода, учится на втором курсе магистратуры факультет романо-германских языков, специализируется на французском языке, Таджикского государственного педагогического Университета по имени С.Айни. e-mail: Nazriyazdon1996@mail.ru, Тел.: 985825926

Научный руководитель: Олимов Р.

About the author: Nazriyazdon Sultonali Alimardonzoda, is a second-year master's student at the faculty of Romance-Germanic languages, specializes in French language, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. e-mail: Nazriyazdon1996@mail.ru, Tel.: 985825926

ГУРҶҲАНДИ ВА ТАСНИФИ НИДО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ

Нидо ин гурӯҳи калимаҳои тағйирнаёбанда буда, барои ифодаи ҳиссиёту ҳаяҷон, ҳолати рӯҳи ва изҳори ирода истифода мешавад. Нидо (ар. бонг, фарёд, овоз, хитоб), яке аз ҳиссаҳои нутқ аст, ки ҳаяҷон ва ҳиссиёти гуногун ва иродаро ифода мекунад. Масалан: Эй! Вой! Ҳой! Офарин! ва ғайра. Нидо аз ҳиссаҳои мустақилмаъноӣ нутқ бо он фарқ мекунад, ки вазифаи номинативӣ надорад, танҳо аломату ишораи нутқ буда, барои ифодаи таассуроти одам нисбат ба ҳодисаву воқеоти муҳити атроф ва ё барои ифодаи талаб, нияту хоҳиш, амру фармон хизмат мекунад; дар вазифаи асосиаш аъзои ҷумла шуда наметавонад ва аз ҷиҳати синтаксисӣ бо аъзоҳои ҷумла алоқаи грамматикӣ надорад. Миёни ҳиссаҳои нутқ, нидо гурӯҳи махсусро ишғол менамояд. Нидо ҳамчун ҳиссаи нутқ, маъноӣ луғавӣ нашоаст, ба гурӯҳи ҳиссаҳои номинативӣ нутқ дохил намешавад. Тавре ки дар ин ҳусус забоншиноси шинохта А.И. Германович қайд менамояд, аз рӯи ҳусусият ба нидо гурӯҳи калимаҳои тақлидӣ дохил шуда, предмету ҳодисаҳои олами воқеиро ифода менамоянд: *виж-виж, бай-бай, чух-чух, ҳейт-ҳейт, бош-бош, қигй-қигй, пиш-пиш, баҳ-баҳ, ту-ту, киш-киш, мав-мав* ва *ее-ее, ha-ha, haw-haw, he-he (hee-hee), ho-ho-(ho), sh-sh, tut-tut-tut, bah-bah*.

Нидо дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ аз рӯи пайдоиш ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешавад: нидоҳои ифодакунандаи ҳиссиёту ҳаяҷон (эмотсионалӣ) = *les interjections à valeur émotive* ва нидоҳои ифодакунандаи ирода (амрӣ ё ин ки императивӣ) = *les interjections à valeur impérative*.

Бояд таъкид дод, ки дар забонҳои мазкур нидоҳои эҳсосӣ маъноӣ луғавӣ ва шаклҳои муқаррарии калимасозӣ надоранд. Маъноӣ онҳо дар нутқ ба воситаи интонатсия (оҳанг) ифода мегардад. Интонатсияи (оҳанг) нидоро ҳамеша имою ишораи мувофиқ ҳамроҳӣ мекунад. Дар ин маврид мавқеи интонатсия бузург арзёбӣ мегардад. Забоншиноси шинохтаи тоҷик Б. Камолиддинов доир ба интонатсия чунин қайд мекунад: «...интонатсия яке аз воситаҳои муҳими ифодаи нозуқиҳои маънӣ ба шумор меравад. Ҳангоми ифодаи фикр дар оҳанги гуфтор, интонатсияи нутқ ноқисе рӯй диҳад, боиси тағйири маънӣ ё тира ифода ёфтани он мегардад. Ҳодисаи ба пурсиш бо савол ҷавоб гардондан бештар дар он ҳолат ба миён меояд, ки ҷумлаи саволӣ бо интонатсияи равшани пурсиш гуфта нашавад, тартиби ҷойгиршавии аъзоҳои ҷумла ба ифодаи мақсад мусоидат накунад, задаи таъкид ба калимаи матлуб наафтад ва ҳоказо. Ҳол он ки интонатсияи пурсиш нисбат ба интонатсияи ахбор вазифаи бештар ва мураккабтарро адо мекунад: дар саволи асли ва ҳусусан ғайриаслӣ ё риторикӣ маъно ва тобишҳои маъноӣ модалӣ, муносибатҳои мусбат ё манфӣ гӯянда нисбат ба мундариҷаи фикри баёншаванда ё мусоҳиб ифода мегардад» [2, 335]. Матлабери, ки бо калима (ғам хӯрдан=*regretter*, хурсанд шудан=*être heureux*, шубҳа кардан=*douter*, сарзаниш намудан=*reprocher*, ба вачд омадан=*blâmer*, нафрат кардан=*avoir du dégoût pour*, афсӯс хӯрдан=*regretter* ва ғ.) баён кардан мушкул аст, метавон ба воситаи фонемаи (овози) муайян ва имою ишораи махсус ифода кард.

«Нидо муносибати инсонро бо ҳастии воқеӣ мухтасар ва образнок нишон медиҳад. Ин муносибат бо имою ишора таъкид ва мустаҳкам мешавад. Нидо садо ва имою ишораро бевосита муттаҳид месозад. Имою ишора ба сифати як навъ воситаи алоқа низ хизмат мекунад» [2, 336].

Тавре маълум аст имою ишора ба монанди интонатсия мазмунӣ калимаро тағйир дода наметавонад. Масалан, бо як ҳаракати чашм инсон наметавонад боварӣ ва ҳиссиётро аз байн барад. Бо як оҳанги мулоими ҳиллагарона ва номи таскинбахш ба ҳамсӯҳбатамон «Ман шуморо беандоза эҳтиром мекунам» мегӯему ба шахси сеюм нигоҳ намуда, чашмакӣ мезанем, ки дар натиҷа дуруғ будани суханонамон ошкор мегардад.

Тасаввур намудани нутқи ҳаяҷоннок ва пурэхсосро бе интонатсия ва имою ишораи рӯй, даст, сар, чашм, даҳон, лаб, китф ва ғайра тасаввур намудан душвор аст. «Хизмати интонатсия ва имою ишора барои зуҳури равшантари нидоҳое, ки аз маъноӣ луғавӣ тамоман маҳрум мебошанд, басо калон аст. Нидо аз бобати интонатсия ва имою ишора нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқ бойтар аст. Бинобар ин дар нутқи хаттӣ, махсусан, дар адабиёти бадеӣ аксар интонатсияи нидо шарҳ дода мешавад ва ё дар назди нидо имою ишораро тасвир мекунанд. Аксаран аввал имою ишорати дастӣ нишон дода шуда, баъд аломатҳои ҷунбонидани калла, дарҳам кашидани китфҳо, хоридани пушти сар, мавридҳои гуногуни тағйир ёфтани тарҳи рӯй ва ғайра тасвир карда мешавад» [2, 337].

Мисол:

Вой мурам, шавҳари маро чӣ кор кардетон?! – фарёд қашида гиря кард занак. – Вай аз касе қарз нагирифта буд ва агар қарз мегирефт, мо ба ин ҳоли зор намебудем [Ҷи-до, с.89]. – *Oh, que je teure sur place ! Qu'avez-vous donc fait de mon mari! se mit à hurler la pauvre femme. Il n'a jamais rien emprunté à personne. Nous n'en avons pas besoin* [5, 108].

Тавре ки аз чумлаи дар боло овардашуда маълум мегардад, дар он ҳиссиёти зане дарч гардидааст, ки аз азоб, ранчу шиканча дарак медиҳад ва он дар забони адабии ҳозираи тоҷик тавассути нидои эмотсионалии «вой» ифода ёфта, дар забони фаронсавӣ эквиваленти (муодили) онро воҳиди «oh» ба ҷо овардааст.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ сарфи назар аз хусусиятҳои умумиашон нидоҳои эмотсионалӣ (les interjections à valeur émotive) аз нидоҳои амрӣ (les interjections à valeur impérative) аз рӯи сохт, маъно, вазифаи синтаксисӣ ва этимологӣ фарқ мекунанд.

Як гурӯҳ нидоҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ маънои равшан ва устувор доранд, ки ба сохти фонетикии онҳо алоқаманд аст. Чунончи, дар забони тоҷикӣ нидоҳои туф//туфу, дпр, бпр, ҳа-ха-ха (ҳо-ҳо-ҳо), хи-хи-хӣ, -ху-ху-ху, дар натиҷаи амалиёти муайян ва ё таассуроти физиологӣ рефлектӣ маъно пайдо мекунанд, ба ҳамин гурӯҳ дохил мешаванд. Ҷиҳати овозии ин нидоҳо махсус буда, аз доираи системаи фонетикии забон берун меистад. Дар ҳамаи онҳо тахминиву шартӣ акс меёбанд. Дар забони фаронсавӣ ба ин гурӯҳ нидоҳои ah-ah, hé-hé, hou-hou, hi-hi, eh-eh ва ғ. дохил мешаванд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ гурӯҳи нидоҳое ба ҷашм мерасанд, ки баромадшон аз ҳиссаҳои мустақили нутқ буда, маънои нисбатан устувор доранд ва гурӯҳи махсусро ташкил мекунанд. Ин нидоҳо одатан оҳанги хитоб, маънои таҳнӣ табрик хурсандию фараҳмандӣ, сипосгузорию миннатдориро ифода менамоянд. Ба ин гурӯҳ нидоҳои раҳмат=merci, таҷаккур=merci, офарин=bravo, аҳсан (аҳсант)=super, борақалло (барақалло)=bravo, génial, табрик= mes félicitations, ура=hourra, саломат бошед= à votre santé, s'il vous plaît (боёд ёдовар шуд, ки нидои саломат бошед дар забони тоҷикӣ маънои васеътар дошта, мафҳуми он аз матн муайян мегардад) ва монанди инҳо дохил мешаванд.

Адабиёт:

1. Камолиддинов Б. Ҳусни баён. – Душанбе: Маориф, 1989. – 140 с.
2. Рустамов Ш. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1. – Душанбе: Маориф, 1973. – 450 с.
3. Икромӣ Ҷ. Духтари оташ. - Душанбе: Адиб, 2009. - 560 с.
4. Dauzat A. Grammaire raisonnée de la langue française. – Lyon, 1948. – 481 p.
5. Ikromi Djalol. La fille du feu. Copyright by Les Editions du progrès. - U.R.S.S. 1966. – 361 p.

Калидвожаҳо: *гурӯҳбандӣ, таснифи нидо, ҳиссиёту ҳаяҷон, нидоҳои эмотсионалӣ, нидоҳои амрӣ ё императивӣ.*

Аннотация

ГРУППИРОВАНИЯ И КЛАССИФИКАЦИЯ МЕЖДОМЕТИЯ НА ТАДЖИКСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

В этой статье сравнивается классификация и группы междометия на таджикском и французском языках. Междометия - это группа неизменных слов, используемых эмоций, настроения и воли. Междометия на таджикском и французском языках делится на две большие группы: крики, выражающие эмоции, и крики, выражающие волю (императивная). В статье отмечается, что плач как часть речи не имеет буквального значения и проявляется в состоянии эмоций, возбуждения, гнева, радости, печали, боли и командования.

Ключевые слова: *группировка, классификация междометия, эмоциональные крики, командные или повелительные междометия.*

Annotation

GROUPING AND CLASSIFICATION OF INTERJECTION IN TAJIK AND FRENCH LANGUAGE

This article compares the classification and groups of calls in the Tajik and French languages. The interjection is a group of words that do not change and is used to express emotions will and moods. The interjection in Tajik and French is divided into two large groups: interjection expressing emotions and cries expressing will (command or imperative). In article noted, that the interjection as a part of speech, has no literal meaning, and occurs in a state of emotion, anger, joy, sorrow, pain and command.

Key words: *grouping, classification of interjection, feelings of excitement, emotional cries, command or imperative interjection.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Назаров Бахтиёр Чураевич, магистранти соли дуҷуми факултети забонҳои роман-германи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни.

Рохбари илмӣ: Олимов Р.

Сведения об авторе: Назаров Бахтиёр Джураевич, учится на втором курсе магистратуры факультет романо-германских языков Таджикского государственного педагогического Университета им. С.Айни.

Научный руководитель: Олимов Р.

About the author: Nazarov Bakhtiyor Juraevich, is a second-year master's student at the faculty of Romance-Germanic languages Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni.

ИНВЕРСИЯ Ё ИН КИ ЧОЙИВАЗКУНИИ КАЛИМА ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Ба инверсия (чойивазкунии калима), чойивазкунии калима дар илми забоншиносӣ дар забонҳои англисӣ, русӣ, тоҷикӣ ва умумӣ диққати бештар дода мешавад. Ҳамин тавр баъзе забоншиносон ду гурӯҳи (инверсия) чойивазкунии калимаро ҷудо мекунанд: 1) пурра – чойивазкунии сараъзоҳои ҷумла, 2) ҷузъӣ – чойивазкунии (дилҳо) аъзоҳои пайрав (ғайр аз сараъзо, инчунин якҷоя бо аъзоҳои пайрав). Ин нуқтаи назар лоиқӣ таваҷҷӯҳ аст.

Агар дар забонҳои англисӣ ва русӣ чойивазкунии пурраи калима бештар вохӯрад, аммо дар забони тоҷикӣ хеле кам ба назар мерасад ва чойивазкунии ҷузъии калима бештар дида мешавад.

Чойгиршавии сараъзоҳои ҷумларо дар ҷумлаи мустақили хабарӣ дида мебароем. Агар мо забони тоҷикиро бо забони англисӣ муқоиса намоем, дар натиҷа ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ тартиби мубтадо – хабар назар ба тартиби хабар - мубтадо бештар истифода мегардад. Тавре ки М.М. Никитина қайд мекунад, ба ҷумла бо тартиби мубтадо - хабар дар забони англисӣ тақрибан 70% рост меояд [6, 98-108]. Аз рӯи ҳисоби мо, ки дар асоси матнҳои осорҳои алоҳидаи С. Айни, Р. Ҷалил, Ҷ. Иқромӣ, С. Улуғзода, А. Дехотӣ, Ф. Муҳаммадиев гузаронда шуд, дар забони тоҷикӣ ин рақам то ба 95% мерасад. Ҳамин тавр, ҳам дар ин ва ҳам дар дигар забонҳо чойгиршавии байниҳамии сараъзоҳои ҷумла ба ҳам монанданд: одатан хабар дар мавқеи баъд аз мубтадо меистад. Фарқият танҳо дар он аст, ки дар забони англисӣ баъд аз мубтадо хабар меояд, аммо дар забони тоҷикӣ хабар ҷумларо меағдарад [4, 350].

Аммо тартиби хабар—мубтадо камтар вохӯрад ҳам, вай дар забони англисӣ ҳамчунин сода ва муқаррарӣ аст.

Ҷои аъзоҳои ҷумла дар ҳарду забонҳо аз як қатор омилҳо вобаста аст (ҳиссаи нутқ, матн, ҷойи задаи мантиқӣ, услуб ва ҳосияти сухан, оҳанг, аъзона, шаклҳои алоқаи калимаҳо ва ғайраҳо). Ҳамин тавр дар забонҳое, ки мубтадо бо исм дар шумораи танҳо, бо ибораи исмӣ, инчунин бо ҷонишин, шумора ё ҳиссаи нутқи дилҳо субстантивӣ (исмӣ) ва хабар – бо исм дар шакли падежи номӣ ифода ёфтааст, мубтадо албатта дар мавқеи пеш меояд.

Дар забони тоҷикӣ дар ҳолатҳое, ки мубтадо бо ҷонишин ифода гаштааст, тартиби калимаҳо ҳама вақт мубтадо - хабар аст: Онҳо ба қароргоҳи сарҳадчиён омаданд; Ман беруни онро дидам (Р. Ҷалил).

Агар мубтадо, бо ҳиссаи нутқе, ки ба он функсияи синтаксисии мубтадо хос нест, ифода гардад, он гоҳ ҷойи мубтадо қатъиян муайянгашта аст. Ҳамин тавр мубтадо, ки бо масдар ифода гаштааст қариб ҳама вақт пеш аз хабар меистад, зеро хусусан ба мавқеи аввал мондани масдар – яке шартҳои асосии синтаксисии истифодаи он ба сифати мубтадо мебошад [6, 68]. Ин гуфтаҳо пурра ба забони тоҷикӣ низ дахл доранд. Мисол: Акнун ин мардумро ба майдони ҷанг баровардан бисёр душвор аст (С. Айни).

Дар забони тоҷикӣ феъли ёридиҳанда ҳама вақт дар ҷойи охирин меистад – баъди феъли асосӣ. Танҳо ягона феъли ёридиҳандаи хоستان (хотеть) метавонад дар мавқеи пеш истад: Мо боз бо болшевикон дурусттар рӯ ба рӯ хоҳем шуд (Ф. Ниёзӣ). Баъзан дар байни қисмати номии хабар ва феъли ёридиҳанда метавонанд дигар аъзоҳои ҷумла чойгир бошанд. Чунин сохторҳо ба ном ҷорҷӯбаҳо дар забони тоҷикӣ монанд мебошанд: Гурриши тӯпу парриши милтиқулғула дар кӯҳсор меандоخت (С. Айни).

Чунин ҷумлаҳо волеҳуранд, ки дар онҳо як қисмати феъли таркибӣ дар аввали ҷумла меистад ва дигараш – дар охир. Дигар аъзоҳои ҷумла (инчунин мубтадо) дар байни ҷумла чойгиранд. Дар аввали чунин ҷумлаҳо феълҳои ёридиҳандае меистанд, ки маънои модальӣ доранд (бояд, шояд): Бояд одамҳои шумо инро донанд. (Ҷ. Иқромӣ); Шояд ман хато кунам (Р. Ҷалил).

Дар ҷумлаҳо, ки дар онҳо фикрҳои пешина ҷамъбаст карда мешаванд, хабар дар мавқеи пеш меистад, мубтадо ҷудо карда намешавад: Пуруб ва тезҷараён аст дарёи Вахш (С. Улуғзода).

Бояд қайд кард, ки хабарҳои ҷидаро метавон аз ду ҷиҳат дида баромад. Агар онҳо пайдарҳамии амалро ифода кунанд, чойивазкунии онҳо номумкин аст. Чунин аъзоҳои ҷида вобаста ба рафти амал ҷойи мустақами худро даранд: Асо аз ҳиҷолат сурх шудуба замин нигоҳ кард (Ҷ. Иқромӣ). Агар хабарҳои ҷида дар як вақт воқеъ шудани амалро ифода кунанд, баъзан

чойивазкунии онҳо мумкин аст, аммо дар баробари ин тағйири тобишҳои услубӣ дида мешаванд: Онҳо раҳмдил, дилсӯзанд// Онҳо дилсӯз, раҳмдиланд (Р. Ҷалил).

Ҷойи аъзоҳои пайравро дар ҷумлаи содаи хабарӣ дида мебароем.

Пуркунандаи бевосита дар забони тоҷикӣ ҳама вақт нисбат ба хабар дар мавқеи пеш меистад: Фирӯза фармони модаркалонашро ба ҷо овард (Ҷ. Иқромӣ). Агар пуркунандаи бевосита ба воситаи охирчаспаки *–ро* ифода гашта бошад, он гоҳ вай метавонад аз хабар дур шавад: Одами далерро сағи шангу ҳам газида наметавонад (Ҷ. Иқромӣ).

Агар дар як ҷумла падежҳои гуногуни (именителний, винителний) ду исм аз рӯи шакл мувофиқ оянд, функцияи падежии онҳо аз макони ҷойгиршавӣ вобаста аст: маънои падежи номӣ (именителный) (мубтадо)-ро калимае доро аст, ки пеш аз феъл-хабар омадааст ва маънои падежи винителний (пуркунанда)-ро он калимае соҳиб аст, ки дар мавқеи баъдина меистад. Мисол: Матъ (мубтадо) любит (феъл-хабар) дочь (пуркунанда); Дочь (мубтадо) любит (феъл-хабар) мать (пуркунанда) [1, 46].

Ҳодисаи ба ин шабех инчунин дар забони тоҷикӣ низ дида мешавад: Мисол: Падар (мубтадо) писар (пуркунанда) дорад. Вобаста ба ин бояд ба он ишора кард, ки пуркунандаи бевоситаи ғайримукаммал дар забони тоҷикӣ одатан пеш аз хабар меистад. Ҷойи пуркунандаи бевоситае, ки бо охирчаспаки *–ро* ифода нагаштааст, мустақкам аст: вай одатан бевосита пеш аз хабар ҷойгир аст: Онҳо ба асп коху беда тайёр карданд (Р. Ҷалил).

Акнун ба масъалаи доир ба ҷойи муайянкунада (инверсияшавии муайянкунада) дар ҷумла мегузарем.

Дар забони тоҷикӣ муайянкунада одатан баъди калимаи муайяншаванда меояд. Изафет ҷойи муайянкунада ва калимаи муайяншавандаро қатъиян ба тартиб медарорад. Мисол: Дар ин муддат аз қафои теппа Арслоналии шутурсавор пайдо шуд (Р. Ҷалил); Дар дастҳои пурзӯри вай Рӯзибӣ пир мисли як бозича буд (Ҷ. Иқромӣ).

Муайянкунада - ҷонишини бешахс ҳама вақт пеш аз дигар муайянкунадаҳо меояд. Мисол: Ҳамин баҳона катӣ ту бо арк ва одамҳои он шинос мешавӣ; Аз пою қадами он ғулом ту сикат шудӣ; Ин як тараф, аз тарафи дигар, номзади ин духтар – Иброҳим ном ҷавонро шумо харида гирифтаед (Ҷ. Иқромӣ).

Мавқеи пешро гирифтани муайянкунада дар забони тоҷикӣ бо доираҳои танг маҳдуд карда шудааст. Пеш аз муайяншавандаҳо муайянкунадаҳои ҷойгиранд, ки бо ҷонишинҳои бешахс ва шумораҳои миқдорӣ ифода гаштаанд. Мисол: Ана ҳамин Умар ба ҳар дарди шумо даво шуда метавонад (Ҷ. Иқромӣ). Дар ҳамин вақт аз рӯ ба рӯи он се нафар гурезандагон, аз тарафи дара садои якчанд тир шунида шуд (Ҳ. Карим).

Ҳолҳо дар забони тоҷикӣ ҳама вақт нисбат ба хабар дар мавқеи пеш меоянд. Мисол: Ба муносибати ин хурсандӣ Аҳмадҷон амак бегоҳии ҳамон рӯз зиёфатчае дод (Ҳ. Карим). Имрӯз ҳам Зебинисо дар сари станокаш монанди харрӯза кор мекард (Ҳ. Карим). Модар аз назди дарвозаи козиҳона дур нарафт (Ҷ. Иқромӣ).

Дар баъзе ҳолатҳо ҳоли макон ва замон метавонанд пеш аз мубтадо оянд ва пурра ба тамоми ҷумла дахл дошта бошанд. Мисол: Дар театр «Маликаи Турандот» монда мешуд (Ҳ. Карим); Дар хона Асо ўро бесаброна интизор буд (Ҷ. Иқромӣ); Дар канори қишлоқ, дар ҷои баланди хушобу ҳавое Муҳаммадаминбой бист таноб ҷаҳорбоғи калон дошт (Ҷ. Иқромӣ); Кадам рӯз агротехник омада буд (С. Айни); Пас аз қайд дар ҳуди ҳамон рӯз, Бобӣ Заҳро дар маҳаллаи Ҷармгарӣ ба пеши зани Қурбон ном милисионери ҳамқишлоқаш бурда ҷойгир намуд (Ҳ. Карим).

Дар забони тоҷикӣ ҳоли тарзи амал кӯшиши наздиктар ба хабар ишғол кардани ҷойро мекунад. Мисол: Маҳз ҳозир Петухов чун обу ҳаво зарур буд (Р. Ҷалил) [5, 234].

Адабиёт:

1. Айни С. Марги судхӯр. – Сталинобод, 1953.
2. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков. – Л., 1979. – 46 с.
3. Бурлакова В. В. Конверсность и конверсивы. Сб. Спорные вопросы английской грамматики. – Л., 1988. Стр. 65-88.
4. Иванова В. А., Бурлакова В. В., Почепцова Г. Г. Теоретическая грамматика английского языка. – М., 1981. – 350 с.
5. Иқромӣ Ҷ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро. – Душанбе, 1969.
6. Масуми Н. Очерки по таджикскому литературному языку. Стр. 234-291.
7. Ниёзмӯҳаммадов Б. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии муосири тоҷик. – Душанбе, 1960. – 68 с.

8. Никитина М. М. Порядок слов в современном русском языке. Уч. зап. Кабардинск. пед. ин-та, 1, 1940, стр. 98-108.
9. Улуғзода С. Субҳи ҷавонии мо. – Душанбе, 1954.
10. Ҷалил Р. Одамони ҷовид. – Сталинобод, 1949.

Калидвожаҳо: *инверсия, калима, ҷумла, матн, тартиб, падеж.*

Аннотация

ИНВЕРСИЯ ИЛИ ЗАМЕНА СЛОВ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье речь идет о том как лингвистика большое внимания уделяется инверсии в английском, русском, таджикском и общих языках. В английском и русском языках чаще встречается полная замена слова, но в таджикском языке чаще встречается частичная замена слова.

Обращено внимание на расположение заголовков в независимом новостном предложении. Сравнение таджикского языка с английским, то в результате и на английском, и на таджикском языках порядок исходных сообщений используется чаще, чем порядок исходных сообщений.

Ключевые слова: *инверсия, слово, предложение, текст, порядок, падеж.*

Annotation

INVERSION OR REPLACEMENT OF WORDS IN THE TAJIK LANGUAGE

This article deals with how linguistics pays great attention to inversion in English, Russian, Tajik and common languages. In English and Russian, complete word replacement is more common, but in Tajik, partial word replacement is more common.

Attention is drawn to the location of headlines in an independent newsletter. Comparing Tajik with English, as a result, in both English and Tajik, the order of the original messages is used more often than the order of the original messages.

Key words: *inversion, word, sentence, text, order, case.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Доробшоева Бибиорифа, магистранти кафедраи забони англисӣ, ДДОТ ба номи С. Айни. Тел: (+992) 501103385.

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои филологӣ, профессор Қосимов О. Ҳ.

Сведения об автор: Доробшоева Бибиорифа, магистрантка кафедры английского языка, ТГПУ имени С. Айни, тел: (+992) 501103385.

Научный руководитель: доктор филологических наук, профессор Косимов О.

About the author: Dorobsheva Bibiorifa, master student of the Chair of English language, TSPU named after S. Ayni, tel: (+992)501103385.

КАТЕГОРИЯИ ШАХС ВА ШУМОРА ДАР ФЕЪЛ

Дар забонҳои дунё калимаҳо дар худ маънои луғавӣ ва грамматикиро ифода менамоянд. Аз ин рӯ, на маънои луғавӣ ва на маънои грамматикӣ бе аломат ва ё нишондиҳандаи худ вучуд надорад. Тавре ки дар ин хусус забоншиносии шинохтаи тоҷик, Норматов М., дурст қайд менамояд: «Маънои грамматикиро дар якҷоягӣ бо воситаи ифодаи он категорияи меноманд. Ё ки он маънои грамматикӣ, ки аломат, нишона ва ё воситаи ифодаи худро дар забон дорад, категорияи грамматикӣ номида мешавад [4, 141]. Ҳамзамон ӯ ишора менамояд, ки: «Маънои луғавӣ хусусияти фардӣ дошта бошад, ҳам маънои грамматикӣ ва ҳам категорияи грамматикӣ хусусияти абстрактӣ доранд. Категорияи грамматикӣ дар навбати худ нисбат ба маънои грамматикӣ хусусияти умумӣ дорад» [4, 141-142].

Миёни дигар ҳиссаҳои мустақили нутқ категорияҳои грамматикӣ дар феъл низ барҷаста намоён мешаванд. Вале нуктаеро бояд ёдовар шуд, ки категорияҳои грамматикӣ дар забонҳои гуногун мешаванд ва дар ин баробар аз ҳам фарқ мекунанд. Масалан дар забони англисӣ чинсият, дар забони олмонӣ намуд, дар забони фаронсавӣ падеж ва дар забони тоҷикӣ чинсияту падеж дида намешавад. Ва ё дар ду забон ин ва ё он категория ба назар расад ҳам, аз ҳам фарқ мекунанд.

Тавре ба мо маълум аст, феъл маркази асосии ҷумла ба шумор рафта, чизҳои нухфтаро бедор ва ба чизҳои бечон ҷон мебахшад, аз ин рӯ бидуни истифодаи феъл ҷумла нотамо ва бемазмун хоҳад монд. Дар баробари категорияҳои замон, намуд, сиға инчунин категорияи шахсу шумора низ ба назар мерасад.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ феълҳои тасрифӣ категорияи шахсу шумора доранд. Дар забонҳои муқоисашанда феълҳои тасрифи се шахс ва ду шумора доранд.

Шахси якум – гӯянда (ман, мо, моён=je, nous), шахси дуум – шунаванда (ту, шумо, шумоён=tu, vous) ва шахси сеюм – ғоиб (вай, ӯ, онҳо=il, elle, ils, elles, on). Шахси сеюм – шахс, предмет ё ҳодисаҳо мефехмонад, ки дар бораи он сухан меравад.

Тафовути зиёд миёни забонҳои муқоисашанда дар ифодаи маънои умумӣ ва шахси номуайян мушоҳида мешавад. Чунончи:

Шахси муайян	заб. фар.	заб. тоҷ.
субъекти умумӣ	мувофикати ҳамаи шахсҳо on + шахс. 3-уми шумор. тан.	мувофикати ҳамаи шахсҳо шахс. 2-уми шумор. тан.
субъекти номуайян	on + шахс. 3-уми шумор. тан.	шахс. 3-уми шумор. тан.
шахси ғоиб	ça + шахс. 3-уми шумор. тан.	шахс. 3-уми шумор. тан.
мубтадои грамматикӣ (бешахс)	il + шахс. 3-уми шумор. тан.	шахс. 3-уми шумор. тан.

Дар забони тоҷикӣ субъекти умумиро метавон тавассути ҷонишинҳои шахсии гуногун ифода намуд, вале дар ин маврид бештар шахси дууми танҳо истифода мешавад, ки ҳаммаънои он дар забони фаронсавӣ ҷонишини *on* доништа шуда, дар шахси сеюми меояд.

Дӯстони деринаро дар як дам намесозӣ. = On ne se crée point de vieux camarades.

«Барои нишон додани шахси номуайян, забони фаронсавӣ бештар аз ҷонишини номуайяншахси *on* (шахс. 3-уми шумор. тан. *est=être*) истифода менамояд» [2, 136]. Дар забони тоҷикӣ бошад одатан шумораи ҷамъи феъл дар шахси сеюми ҷамъ, корбурд мешавад (*мегӯянд*). Ҳангоми ифодаи шахси ғоиб, забони фаронсавӣ аз шахс. 3-уми шумор. тан. истифода намоёнд, ки он гоҳ дар забони тоҷикӣ аз шаклҳои гуногуни феълӣ кор мебаранд. Дар ин ҷо хусусиятҳои барҷастаи аналитикии забони фаронсавӣ нисбат ба забони тоҷикӣ равшантар ба назар мерасад.

Тавре ба мо маълум аст забони тоҷикӣ ба гурӯҳи он забонҳое (забонҳои ҳиндуаврупӣ, арабӣ) медароя, ки шахсу шумора дар феъл хеле мушаххас ифода ёфтааст ва аз ин рӯ, зикри ҷонишин дар ҷумла шарт нест. Аммо дар забони фаронсавӣ истифодаи ҷонишинҳои шахсӣ хатмист, зеро ҷонишинҳо барои муайян намудани чинсият ва ҳамчунин флексияҳои феъл зарур доништа мешаванд. Дар забони тоҷикӣ бошад ҷонишноро бо мақсади услубӣ истифода мебаранд. Масалан, дар ҷумлаи «Ман ба донишгоҳ меравам=Je vais à l'université» як мафҳум, ичрокунандаи амал ду бор (ман ва бандаки феълӣ –ам) ифода ёфтааст. Аз рӯи феъл (меравам) бе душворӣ «ман»-ро нишон додан мумкин аст. Дар ин ҷумла мубтадо (ман) махсус таъкид

гардидааст, дар акси ҳол зикр намегардад.

«Воситаи ифодаи ин категория дар забони тоҷикӣ флексияи берунӣ аст. Шахси якум бо ёрии бандакҳои –ам (-ям) ва-ем (равам, равем, гуфтам, гуфтем), шахси дуум бо бандакҳои -й, -ед, -етон (гӯй, гӯед, гуфтӣ, гуфтед, гуфтетон) ва шахси сеюм бо бандакҳои -ад, (-яд), -анд, (-янд) (равад, раванд, гуфтанд) ифода мегардад.

Шахси сеюми танҳо бо асоси замони гузашта (гуфт) як аст» [4, 153-154].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик ҷинсиати грамматикӣ нест, аз ин рӯ дар категорияи феълӣ низ он ба назар намерасад. Вале дар забони фаронсавӣ категорияи ҷинсиат ба ҷашм мерасад. Ҷинсиат дар забони фаронсавӣ бо ёрии: а) сифати феълии забони гузашта; б) дар шакли мафъули аналитикии феълӣ (elle fut invitée=ӯ даъват шуда буд); дар шаклҳои фӯили феъл, ки бо тавассути феъли être тасриф мегарданд (tu es allée=ту рафти).

Тавре дида мешавад категорияи шахс ва шумора дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ ба назар расида, дар ин миён тафовутҳо низ ҷой доранд. Чунончӣ, дар як забон истифодаи ҷонишинҳои шахсӣ пеш аз феъл муҳим арзёби гардад, дар забони дигар бо нияти услубӣ кор фармуда мешавад. Ҳамчунин дар як забон ҷинсиати грамматикӣ ба назар расад, дар забони дигар мавҷуд нест.

Адабиёт:

1. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. – М.: Высшая школа, 1979. – 304 с.
2. Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков. – М.: Просвещение, 1989. – 288 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Зерир таҳрири: Ш. Рустамов, Ҳ. Каримов, А. Маниёзов, А. Мирзоев, Д. Тоҷиев, Р. Ғаффоров. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 365 с.
4. Норматов М. Муқаддимаи забоншиносӣ. – Душанбе: Матбуот. 2007. – 240 с.

Калимаҳои калидӣ: *феъл, ҷумла, муқоиса, тарҷума, таҳлил.*

Аннотация

КАТЕГОРИЯ ЛИЧНОСТИ И ЧИСЛО НА ГЛАГОЛ

В статье исследуются категория человека и количество глаголов в таджикском и французском языках и обнаружено, что в сопоставимых языках описательные глаголы имеют категорию человека. При этом было установлено, что в таджикском и французском языках описательные глаголы состоят из трех лиц и двух чисел. Во французском языке есть грамматический род, которого нет в таджикском языке.

Ключевые слова: *глагол, предложение, сравнение, перевод, анализ.*

Annotation

CATEGORY OF PERSON AND NUMBER IN VERB

The article examines the category of person and the number of verbs in the Tajik and French languages, and found that in comparable languages, descriptive verbs have the category of person. At the same time it was established that in the Tajik and French languages the descriptive verbs have three persons and two numbers. There is a grammatical gender in the French language, which is not seen in the Tajik language.

Keywords: *verb, sentence, comparison, translation, analyze.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонов Аминҷон, магистранти соли дууми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни факултети забонҳои романӣ-германӣ, ихтисос забони франсавӣ. e-mail: Amindzonkurbonov9@mail.ru. Tel.: 985339680

Рохбари илмӣ: Сайфуллоева З.

Сведения об авторе: Курбонов Аминджон, учится на втором курсе магистратуры Таджикского государственного педагогического университета по имени С.Айни. Факультет романо-германских языков специализируется на французском языке. e-mail: Amindzonkurbonov9@mail.ru. Tel.: 985339680

About the author: Kurbonov Aminjon, is a second-year master's student at the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni faculty of Romance-Germanic languages specializes in French language. e-mail: Amindzonkurbonov9@mail.ru. Tel.: 985339680

Орифджонова Ирода Нодирджонова,
магистрантка второго курса факультет английского языка

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПЕРЕХОДНЫХ ГЛАГОЛОВ, УПОТРЕБЛЯЮЩИХСЯ БЕЗОБЪЕКТНО КЛАССИФИКАЦИЯ ПЕРЕХОДНЫХ ГЛАГОЛОВ

Глаголы могут классифицироваться по разным критериям, но у нас вызывают интерес глаголы, которые классифицируются по их направленности на объект, т.е. переходные и непереходные глаголы. Абсолютное употребление допускают различные глаголы, но необходимо заметить тот факт, что не все переходные глаголы допускают абсолютное употребление. Существует множество классификаций глаголов, но в нашей работе считаем удачной семантическую классификацию глаголов, представленную Н.Д. Арутюновой.

Н.Д. Арутюнова пишет, что наиболее общее правило семантического соответствия глагола его объекту сводится к тому, что глаголы духовной (интеллектуальной, эмоциональной, волевой и под.) деятельности, т. е. глаголы, обозначающие процессы, происходящие в субъекте, в логике называемые интенциональными глаголами, а также глаголы слухового восприятия требуют препозитивных дополнений (придаточных предложений и их номинализаций). Глаголы физического (механического) действия сочетаются с предметными дополнениями (равно как и с конкретными субъектами). Те глаголы, которые обозначают чувство-действие, т. е. чувство, не замкнутое психикой субъекта, сочетаются с предметным дополнением (ср. *любить*). К этой группе примыкают и другие глаголы, обозначающие интерперсональные отношения и предметно-ориентированные эмоции. Ср. *обожать, ненавидеть, сердиться на кого-либо* и пр. (подробнее см. ниже).

Область, промежуточную между предикатами, выражающими психические акты, и глаголами, обозначающими физические действия, занимают глаголы со значением социальной активности и институциональных действий. Эти глаголы, значение которых нельзя свести ни к психическим, ни к физическим акциям, могут быть разделены на две пересекающиеся группы - *личностно-ориентированные* и *событийно-ориентированные*. К первой группе относятся глаголы, обозначающие санкции, вознаграждения, назначения и т.п. Ср. *преследовать, арестовывать, благодарить, награждать, назначать, присваивать звание, представлять к званию, рекомендовать* и пр. Эти глаголы сочетаются с предметным объектом (именем лица). Ко второй группе принадлежат глаголы, обозначающие некоторые виды целенаправленной деятельности социального типа, такие, как *хлопотать, добиваться, протестовать, призывать, бороться, руководить, поддерживать, Пресекать, запрещать, разрешать, требовать* и др. Эти глаголы сочетаются с препозитивным объектом, близким по функции к обстоятельству цели [1, 21-25].

Глаголы зрительного восприятия амбивалентны: они могут соединяться как с предметным, так и с препозитивным объектом. То же относится к предикатам «внутреннего зрения» (*воображать, представлять себе, рисовать в воображении*), с тем лишь различием, что объект этих глаголов лишен референции к предмету или событию действительности, т. е. имеет интенциональный характер.

Оценочные глаголы также занимают колеблющееся положение, поскольку оценка может быть дана как предмету или лицу по их свойствам, так и событию или суждению о предмете по их характеристикам. Оценки самого общего типа (*хорошее - плохое*) имеют широкую и слабо дифференцированную сферу сочетаемости. Чем более специфична оценка, тем более определенные требования предъявляет она к выбору объекта.

Совершенно безразличны к семантической природе объекта (предмет, лицо, событие) глаголы речевой деятельности, способные управлять дополнением, указывающим на тему сообщения. Ср. *говорить о сыне* | *о приезде сына*.

При глаголах информации и знания чередование конкретной и препозитивной лексики может скрывать за собой различие между сообщением о сути дела (*сообщать о приезде сына, ставить в известность об изменении графика работы*) и указанием на тему сообщения, уместным в случае, если сама информация уже известна адресату (ср. *Тебе уже сообщили о сыне? Ты уже знаешь о сыне?* - = Ты уже знаешь, что сын приезжает завтра?). Иначе говоря, эти глаголы допускают свертывание зависимой от них пропозиции к актанту (*мне сообщили, что твой сын приехал* = *мне уже сообщили о твоём сыне*) [1, 31-37].

Семантическая противопоставленность глаголов интенционального и интенционального типа отчасти связана с глубоким различием между предметным и препозитивным объектом,

которые объединяются в единую синтаксическую категорию лишь на том основании, что оба они находятся к управляющему глаголу в отношениях компликативности: и в том, и в другом случае глагол без дополнения остается семантически незавершенным.

Если конкретное дополнение обозначает прежде всего тот предмет, который испытывает некоторые изменения в результате осуществленного над ним действия, то пропозитивный объект либо эксплицирует содержание психического (эмоционального, интеллектуального, волевого) процесса, протекающего в субъекте (изъяснительные придаточные), либо заключает в себе указание на цель действия (при глаголах целенаправленной социальной активности). Передвижение придаточных цели и причины в более центральную позицию придаточного дополнительного, как и другие случаи «вызова» в центр предложения периферийных актантов, представляет собой обычную грамматическую процедуру.

Группа предикатов пропозиционального отношения семантически очень разнообразна. К ней относятся глаголы говорения и сообщения, суждения и мышления, памяти и знания, глаголы эмоциональных переживаний, глаголы оценочного суждения, волеизъявления и побуждения, глаголы, «создающие мир», глаголы слухового восприятия и другие [1, 37-44].

Попадая в поле подобных глаголов, любая лексическая единица должна получить событийное прочтение. Конкретное дополнение при таком глаголе обычно представляет пропозицию, для восстановления которой иногда бывает необходимо заполнить семантическую лакуну, создаваемую привычным эллипсисом. Ср. *просить (дать) денег взаймы, пожелать красивой жены* = пожелать кому-либо жениться на красивой девушке (иное прочтение свидетельствовало бы о нарушении десятой заповеди), *обещать (подарить) сыну часы, советовать (кому-либо поехать на) юг, хлопотать о (получении) пенсии, ожидать (приезда) сына, просить за друга* = просить кого-либо сделать что-либо для своего друга, *хотеть (выпить) чаю*. Некоторые глаголы имеют тенденцию к включению в свое лексическое значение указания на «целевое» событие. Так, глагол *хлопотать* обычно имплицитно включает «получение» чего-либо, а глагол *обещать* при последующем предметном существительном - идею передачи, предоставления. Ср. *Выслушав внимательно купца, хлопотавшего о зада точке, обещал в свое время и зада точек* (Ф. Достоевский) = хлопотавшего о получении задатка, обещал в свое время выдать ему задаток.

Глаголы слухового восприятия, употребленные в своем прямом значении, обуславливают событийную интерпретацию объекта. Если место объекта занимает существительное предметного значения, оно должно быть развернуто в пропозицию. Ср. *Я слышал Шаляпина* = *Я слышал, как поет Шаляпин* = *Я слышал пение (голос) Шаляпина; В птичьем хоре можно было слышать (пение, голос, трели) соловья*. Связь глаголов слухового восприятия с событийной лексикой вполне естественна, поскольку звучание протекает во временной протяженности, а не лежит в пространственно-предметной плоскости мира. Не случайно говорят «слышать время, слышать движение времени», но видеть только «зримые приметы времени». Звук в известном смысле представляет собой «материализованное» время, «духовное тело мира», по выражению А. Блока (Дневники, запись от 29 июня 1909 г.) [1, 56-63].

Глаголы механического (физического) действия сочетаются с объектами предметного значения. Ср. *пилить дрова, шить платье, есть суп, вязать чулки, бить стекла, поливать цветы* и т.п. Появление абстрактного (препозитивного) существительного в роли дополнения «субстанционального» глагола либо ведет к его конкретизации, истолкованию в предметном смысле (*проглотить какую-нибудь гадость*), либо «дематериализует» глагол (*проглотить обиду*). Глагол физического действия или состояния предъявляет требование предметности и к своему агенту или предмету, претерпевающему физическое изменение. Ср. *В кабинете пылало женское ухищрение* [1, 85-89].

Таким образом, интенциональные глаголы, т.е. глаголы, обозначающие психические акты, и глаголы слухового восприятия могут иметь в роли дополнения только пропозиции и имена препозитивного значения, а в качестве своего субъекта имена со значением живых существ. Глаголы физического действия имеют в качестве своих актантов (субъекта и объекта) только имена конкретного значения (если отвлечься от стихийных сил природы). Если в поверхностной структуре предложения это требование не соблюдено, предложение, для того чтобы быть понятным, нуждается в семантических преобразованиях [1, 126-130].

Литература:

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. – Москва; 1976. – 255 с.
2. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. – М.: Высшая школа, 1965. – 425 с.
3. Колшанский В.Г. Контекстная семантика. – Москва: 1980. – 215 с.

4. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. – Москва: Литература на иностранных языках, 1959. – 301 с.
5. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. – М.: Литература на иностранных языках, 1957. – 263 с.
6. Kimberla L.R. A taste of Reality: 2001. – 101 p.
7. Lawrence D.H. Sons and Lovers. – L.: 1999. – 95 p.
8. Shaw I. Rich Man, Poor Man. N. – Y.: 1974. – 110 p.

Ключевые слова: *предложения, концептуальные существительные, новости, синтаксически, интенсивно.*

Аннотатсия

ТАҲЛИЛИ СЕМАНТИКӢ ВА СИНТАКСИСИИ ФЕЪЛҲОИ ГУЗАРАНДА. ТАСНИФИ ФЕЪЛҲОИ ГУЗАРАНДА

Феълҳои интенционалӣ, яъне: Феълҳое, ки амалҳои рухиро ифода мекунанд, инчунин феълҳои қабули шунавой, метавонанд дар ҳайси пуркунада танҳо пропозисияҳо ва исмҳои мафҳуми пропозитивӣ дошта бошанд. Дар ҳайси субъекти ҳеш бошад, исмҳои мафҳуми мавҷудоти зиндари доранд. Феълҳои амали ҷисмонӣ, дар ҳайси субъектҳо ва объектҳои (актантаҳои) ҳеш, танҳо исмҳои мафҳуми аниқ доштари доранд. (бидуни назардошти кувваҳои табиӣ). Агар ин талабот дар сохтори болоии ҷумла риоя карда нашавад, ҷумла, барои фаҳмо шуданаш, эҳтиҷ ба ташаккулёбии семантикӣ дорад.

Калидвожаҳо: *пропозисияҳо, исмҳои мафҳум, хабар, дар ҷиҳати синтаксисӣ, интенционалӣ.*

Annotation

SEMANTIC AND SYNTACTIC ANALYSIS OF TRANSITIVE VERBS USED OBJECTLESSLY. CLASSIFICATION OF TRANSITIVE VERBS

Thus, intentional verbs, i.e. verbs denoting psychic acts and verbs of auditory perception can have as a complement only propositions and names of prophetic meaning, and as their subject names with the meaning of living beings. The verbs of physical action have as their actants (subject and object) only names of a specific meaning (if we ignore the elemental forces of nature). If in the surface structure of the sentence this requirement is not met, the sentence needs semantic transformations in order to be understood.

Keywords: *intentional verbs, positive meaning, propositions, actants.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Орифҷонова Ирода Нодирҷонова, магистранти соли дуюми факултети забони англисӣ, кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни.

Рохбари илмӣ: профессор Ҷамшедов П.

Сведения об авторе: Орифджонова Ирода Нодирджонова, магистрантка второго курса, факультет Английского языка, кафедра языкознания и сравнительная типология Таджикского государственного педагогического Университета имени С. Айнӣ.

Научный руководитель: профессор Джамшедов П.

About the author: Orifjonova Iroda Nodirjonovna, 2nd year master student of the Department of Linguistics and Comparative Typology, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni.

**НАҚШИ ИСТИОРА, ЗАБОНИ МАҶОЗӢ ВА МАҶҲУМҲОӢ ИФОДАКУНАНДАӢ
ЭҶСОСОТ ДАР ТАШАККУЛИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ**

Дар забони классикӣ ва муосири англисӣ нақши истиора хеле бузург мебошад. Адабиёти англис дар назму наср саршор аз ибораҳои истиорагӣ мебошанд. Ҳангоме ки донишмандон бо забони эҷосот сару кор мегиранд, бисёре аз онҳо вонамуд мекунад, ки ин забон фақат ба содагӣ аз даҳҳо калимот иборат асту халос. Яъне, онҳо ибораҳои ба монанди ғазаб, тарс, ишқ, хурсандӣ ва ғайраҳо мавриди арзёбӣ қарор медиҳанд. Аммо Золтан Ковексес исрор мекунад, ки ин танҳо баъзе аз эҷосоти забонии мо мебошад. Ба ақидаи ӯ, дар забони англисӣ калимаҳои эҷосоти баёнӣ ва тавсифӣ вучуд доранд (яъне, лафзӣ ё ифодагӣ) [1, 5-12].

Бархе аз калимаҳои эҷосотро ифодакунанда метавонанд вазъи ҳиссиёти гӯяндаро баён намоянд. Масалан, ибораи *What a beautiful thing! Wow!* - «Чизи ҷолиб! Ваҳ!»! Яъне, ҳангоме ки шумо таҳти таъсир қарор доред. Ин саволи аён аст, ки оё тамоми эҷосот метавонад бо ин роҳ баён карда шавад. Дигар калимаҳои эҷосотӣ (ҳаяҷоновар) метавонанд эҷосоти дигарро ифода кунанд, ё нишон диҳанд.

Дар адабиёти англис ва нависандагони он дар бисёр мавридҳо калимаҳои ифодакунандаи ҳашму ғазаб ва асабонӣ, хурсандӣ ва хушбахтӣ, ғамгинӣ, маъюсӣ ва афсурдагӣ дар назар гирифта мешаванд ва дар ин раванд мавриди истифода қарор мегиранд.

Мо бояд ба он таваҷҷӯҳ намоем, ки дар ҳолатҳои махсус тавсияи истилоҳоти эҷосот ҳамчунин метавонанд эҷосоти хосро баён намоянд. Барои мисол, ибораи *I love you* - «Ман тӯро дӯст медорам», ки дар он тавсифи эҷосот лафзи ишқ истифода бурда шудааст, ҳар ду барои тавсиф ва ифодаи эҷосоти ишқ мавриди баррасӣ қарор доранд. Дар байни гурӯҳи калимаҳо ва вижаҳои тавсифии эҷосот, чунин ҳолат метавонад кам ё беш дида шавад [4, 86].

Дар вақти суҳанронӣ бо забони англисӣ ба назар чунин меарсад, ки бархе аз калимаҳои ифодакунандаи эҷосот нисбат ба дигар калимаҳо пурмаъно ва муҳимтар ҳисобида мешаванд. Ин бештар ба калимаҳои ифодакунандаи ғазаб, ғамгинӣ, тарс, хурсандӣ ва ишқ тааллуқ дорад. Ба он калимасе, ки нисбатан камтар муҳим асос ёфтаанд, афсусхӯрӣ, қаҳру ғазаб, ҳашм, нафрат, ваҳшат, тарсу ҳарос тааллуқ доранд.

Асоснок будани ин ду маъниро чунин шарҳ додан мумкин аст: эҷоси ҳашм нисбат ба озор эҷосоти баландтар арзёбӣ мегардад. Ҳашм бо далели он, ки як гурӯҳи эҷосот дар дараҷаи асосӣ аст, байни гурӯҳҳои эҷосоти дараҷаи болоӣ ва гурӯҳи дараҷаи болоӣ афсусхӯрӣ қарор дорад. Маънои дигари «асоснок будан» ин аст, ки гурӯҳи ҳоси ҳаяҷону эҷосотро метавон бештар будани эҷосоти «прототипӣ ё намунаи асли» (масалан, намунаи беҳтарин) нисбат ба дигар сатҳи уфуқӣ қазоват кард. Чунин сатҳи уфуқӣ ҳамзамон бо дараҷаи асосии мафҳумҳои сомонҳои уфуқӣ мувофиқат мекунад.

Ибораҳои истиорагии дар даҳсолаҳои охир дар забони англисӣ ба таври васеъ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд, инҳо мебошанд:

дараҷаи фармофармӣ: эҷосот; сатҳи (асосӣ) миёна: ҳашм; дараҷаи фармонфармӣ. Сатҳи асосӣ умед, ифтиҳор, ҳашм, тарс, ғамгинӣ, шахват ва таъҷуб мебошанд. Ин доира нишон медиҳад, ки масалан ҳашм, тарс, ва ғамгинӣ ин намунаҳои беҳтари истилоҳи ҳаяҷон ё эҷосот нисбат ба умед, ифтиҳор, таъҷуб ва шахват мебошанд.

Мутобики Эрман ва Давидсон панҷ гурӯҳи умумӣ ва эҳтимолии байналмилалӣ эҷосот вучуд дорад. Ба ин гурӯҳи асосии эҷосотҳо хушбахтӣ, ғамгинӣ, ҳашм, тарс ва ишқ дохил мешаванд.

Дар забони англисӣ, инчунин, навъҳои дигари аз истилоҳи марбут ба эҷосот вучуд дорад, ки аз гурӯҳи истилоҳоти маҷозӣ ва ҳиссиёт иборат мебошад. Дар ҳоле, ки истилоҳоти маҷозӣ низ эҷосотро ифода мекунад, ин зергурӯҳ дар ҳудуди ифодаи истилоҳот мебошад. Ин зергурӯҳ метавонад аз ду гурӯҳи дигари таркибёфта калонтар бошад. Дар ин ҷо, бар ҳилофи гурӯҳҳои қаблӣ, калимаҳо ва навъҳои ҳоси эҷосотҳо ба маънои маҷозӣ ифода намекунад, ва масъала дар бораи он, ки чи тавр асос ё калимоти прототипӣ (намунаи асли) ё ин ки ҳиссиёт мебошад. Калимаҳои маҷозӣ ва эҷосотҳо, ки ба ин гурӯҳ тааллуқ доранд, ин нишондиҳандаҳои паҳлуҳои мухталифи мафҳумҳои эҷосот мебошанд, ба монанди шиддат, сабабу иллат, назорат ва ғайраҳо. Онҳо метавонанд истиорагӣ ва киноягӣ ё маҷозӣ бошанд.

Эҳсосоти истиорагӣ зухуроти истиораҳои мафҳумӣ мебошанд, ки бо чунин ақида Лакоф ва Чонсон (1980) розӣ буда метавонанд. Истиораҳои мафҳумӣ ду доираи фосилаҳоро (ё мафҳумҳоро) бо иртибот бо ҳамдигар мерасонанд. Яке аз чузъҳо ба таври маъмул бештар ҷисмонӣ (физикӣ) ё воқеӣ нисбат ба дигар бошад, ки бештар истиораи мафҳумӣ мебошад. Ин иртибот бо мақсади дарки бештари мафҳум аз лиҳози бештари воқеят таъсис ёфтааст [3, 23].

Мо метавонем се навъи эҳсосоти забониро пешниҳод кунем. Аз байни ин се гурӯҳ шиносӣ истилоҳи эҳсосотӣ, истилоҳи таҳту лафзӣ навъҳои хоси эҳсосотро ифодакунанда ва паҳлӯҳои хоси истилоҳоти маҷозиро ифода мекунад, гурӯҳи эҳсосоти маҷозӣ то ҳаде бузургтар аст ва дар айни ҳол омӯзиши забони эҳсосоти ҳадди ақал мавриди тавачҷуҳ қарор гирифтааст. Эҳсосоти маҷозӣ аз тарафи таҳқиқотчиён ба таври комил дилгиркунанда ва бемаврид ба ҳисоб меравад, ки аз рӯи қоида онҳо тамоили дидани онро чун эпифеномена, тарзҳои ғайриоддӣ ном бурдани баъзе ҷизҳо, ки метавонад таҳту лафзӣ номида шавад, роҳи одӣ ба ҳисоб меравад.

Баъдан, истилоҳот дар гурӯҳи як одатан таҳту лафзӣ баррасӣ карда мешавад. Инро ба назар гирифта, мо хубтар мефаҳмем, ки чаро истилоҳот дар гурӯҳи сеюм тавачҷуҳи камтарро зоҳир мекунад. Агар он ҳолатро ба назар гирем, ки танҳо истилоҳоти таҳтулафзӣ метавонад таъсис ёбад, теъдоди зиёди муҳаққиқон чунин нуқтаи назари фаъолияти забонро қабул намекунанд, ки чи тавр одамон воқеияти ҳаяҷонӣ ё эҳсосоти худро таъсис медиҳанд. Саволе ба миён меояд, ки байни истиораҳои истифодашуда дар забони одӣ ва онҳое, ки дар адабиёт истифода бурда мешаванд, чӣ иртиботе ҳаст, аз ҷумла дар шеър. Оё истиораҳои адабӣ гурӯҳи возеҳ ё алоҳида ва мустақилро аз истиораҳои одӣ таъсис карда метавонанд. Мафҳуми густурда дар миёни ғайрикасбӣ ва муҳаққиқон мавҷуд аст, ки ҳамин тариқа манбаи воқеии истиораҳо дар адабиёт ва санъат вучуд дорад. Ҳангоме ки мо ин мафҳумро аз нуқтаи назари забоншиносӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем, ин ақида то ҳаде дуруст аст ва ҳар як забон ва ҳар як усули мафҳуми рӯзмарра саҳми намоёнро дар кори истеъдоди адаби ҳунар мегузорад.

Ин талабот нест, аммо, шоирон ва нависандагони англисзабон ҳеҷ гоҳ истиораҳои нав ва аслиро наофариданд. Онҳо ба таври возеҳ онҳоро истифода мебаранд. Ва ҳангоме, ки онҳо истиораҳои нав ё ҷадидро меофаранд, мантиқан, он аз матн берун меравад. Қобили тавачҷуҳ аст, ки онҳо рағбат ба муъҷиби симо ва шахсияти аксари ғайриоддӣ худро доранд. Мавриди баррасӣ қарор додани мисолҳои зерин аз романи «Ишк дар Давраи Холе́ра»-и Габриел Гарсия Маркиса, ки аз тарафи Рай Гибс таҳлил карда шудааст: Як дафъа вай тамъи чойи бобунаро чашид ва онро баргардонид, танҳо гуфт, ки «Ин чой тамъи тирезаро дорад». Ҳам духтар ва ҳам пешхизмат дар таъҷуб афтоданд, чунки онҳо ҳеҷ гоҳ аз касе нашунида буданд, ки чойи тирезаи ҷӯшонидашударо нушида бошанд, аммо ҳангоме, ки онҳо чойро чашиданд, барои кӯшиши фаҳмидани тамъи он, онҳо дарк карданд, ки чой тамъ ва маззаи тирезаро дошт [4, 121].

Ин возеҳан истиораи ғайри маъмулӣ ё ғайриоддӣ аст, ки аз тарафи муаллиф бо мақсади назар ба паҳлӯҳои воқеии нав ва гуногун пешниҳод карда шуда буд. Истиораҳои аслӣ ва эҷодии адабӣ, монанди он, ки онҳо одатан камтар фаҳмо ҳастанд, аммо дар маъно нисбат ба истиораҳои рӯзмарра ва истиораҳо дар илм ғанитар ҳастанд.

Аммо истиораҳои аслӣ ва эҷодии адабии намуди сохторӣ дар адабиёт нисбат ба он истиораҳое, ки дар тартиби мафҳумии рӯзмарра ва оддӣ асос ёфтаанд, камтар ба назар мерасанд. Яке аз кашфиётҳои аҷиб дар забони шоирона пайдо шуда тавассути забонҳои шинохтӣ, ки эътироф шудааст, дар истиораҳои мафҳумии маъмулӣ ва оддӣ асос ёфтаанд.

Чорч Лакоф, Марк Турнер ва Рай Гибсон таъкид кардаанд, ки аксари шоирон аз усулҳои мухталиф барои офаридани забони ғайримаъмулии роману қиссаҳо ва тасвиру симоҳо аз маводҳои маъмулии забон ва тафаккури рӯзмарра истифода мебаранд. Ба инҳо аслан усулҳои густариш, такмилдиҳӣ, пурсиш ва муттаҳид шудан дохил мешаванд. Дар усули густариш, истиораи мафҳуми маъмулӣ бо бархе аз истилоҳоти маъмулии шартӣ ба воситаҳои нави забонӣ ифода меёбад, ки ба унсурҳои мафҳумӣ алоқаманд мебошад. Такмилдиҳӣ аз густариш бинобар он, ки унсурҳои мавҷудаи манбаъро ба тариқи ғайримукаррарӣ тақвият мебахшад, фарқ дорад. Ба чойи илова намудани унсури нав ба доираи манбаъ, вай мавҷудияти ҷизӣ навро бо тарзи ғайриоддӣ ба даст меорад. Дар усули шоиронаи пурсиш, шоирон метавонанд худ мувофиқи мақсад будани истиораҳои рӯзмарраи умумии моро дар таҳти шубҳа гузоранд. Бинобар ҳамин ҳам, тартиби шинохти пурсиши истиораҳои қабулшудаи боасос буда, метавонад бахши вазифаи асосии офаранда ё рассом бошад. Муттаҳидшавӣ шояд тартиб ё механизми аз ҳама пурқуввате бошад, ки аз ҷаҳорҷубаи рӯзмарраи тартиби мафҳуми берун мебарояд. Таҷассуми шахсият усули истиорагӣ мебошад, ки онро низ ба таври умумӣ дар адабиёт истифода мебаранд. Ин

нуқтаи назари забони шоирона ба таври васеъ аз назари забоншиносии шинохтӣ аз тарафи Чорч Лакоф ва Марк Турнер омӯхта шуда буд. Яке аз мафҳумҳои маҷозӣ, ки бештар дар адабиёт таҷассум меёбад, ин замон - вақт мебошад. Таҷассуми шахсият ба мо ба истифода аз дониш дар замони худамон ба дарк кардани ҷанбаҳои дигари ҷаҳонӣ имконият медиҳад. Ба монанди вақт, марг, қувваҳои табиӣ ашёҳои бечон, ва ғайраҳо [3, 345].

Ҳамин тариқ, нақши истиора дар ташаккул ва пешрафти забони англисӣ, баҳусус адабиёти классикӣ ва муосири англисӣ басо назаррас мебошад. Ин раванд дар мутолиа ва таҳқиқи истиора дар назди омӯзандагони забон ва адабиёти англисӣ, баҳусус муҳаққикон ва донишҷӯён иҷрои вазифа ва талаботҳои махсусро талаб менамояд.

Адабиёт:

1. Ковексес З. Истиора ва эҳсосот: Забон, фарҳанг ва бадан дар ҳиссиёти инсонӣ. Донишгоҳи Кембрич. – Матбуот, 2003. Саҳ. 5-12; 56-68.
2. Лакоф З. Чонсон Г. М. Истиораҳое, ки мо бо онҳо зиндагӣ мекунем. Чикаго: Матбуоти Донишгоҳи Чикаго, 1980. С. 23-45.
3. Луғати муосири забони англисии Лонгман. // Лонгман. – Англия, 2003.
4. Турнер М. Фарҳанги луғати забони англисӣ дар истифода. Боло-миёна ва пешрафта ё мутаарифӣ. // Матбуоти Донишгоҳи Кембрич, 1999.
5. Чонсон М. Хулосаҳои философии дар маънишиносӣ. Забоншиносии шинохтӣ. 1992. С. 345-366.

Калидвожаҳо: *истиора, классикӣ, забоншиносӣ, истилоҳ, маъноӣ маҷозӣ, эҳсосот, ташаккул.*

Аннотация

РОЛЬ МЕТАФОРЫ, ОБРАЗНОГО ЗНАЧЕНИЯ ЯЗЫКА И КОНЦЕПЦИЙ ВЫРАЖЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Эта статья посвящена роли метафоры в английском языке. В современном английском языке изучение аллегории очень велико. Английская литература в прозе полна метафор. Когда ученые имеют дело с языком эмоций, многие из них делают вид, что язык - это просто дюжина слов.

Ключевые слова: *метафора, классический, лингвистика, терминология, переносное значение, эмоция, формация.*

Annotation

THE ROLE OF METAPHOR, FIGURATIVE MEANING OF LANGUAGE AND CONCEPTS OF EXPRESSION IN THE FORMATION OF ENGLISH LANGUAGE

This article focuses on the role of metaphor in English and Tajik languages. In modern English the study of allegory is very large. English literature in prose is full of metaphors. When scholars deal with the language of emotions, many of them pretend that the language is simply a dozen words.

Keywords: *metaphor, classical, linguistics, terminology, figurative meaning, emotions, formation.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзуллозода Зайнулло, магистранти кафедраи забони англисӣ ДДОТ ба номи С. Айни, тел.: +992 550059292

Рохбари илмӣ: Эмомов И.Б.

Сведения об автор: Файзуллозода Зайнулло, магистрант кафедры английского языка имени С. Айни, тел.: +992 550059292.

Научный руководитель: дотсент Эмомов И.Б.

About the author: Faizullozoda Zainullo, the English languages named after S. Ayny, tel.: +992 550059292,

Supervisor: Assistant professor Emomov I.B.

*Худойдодова Таҳмина,
магистранти соли дуҷуми факултети забони англисӣ*

ТАҲЛИЛИ МАЪНОӢ ВА УСЛУБИИ ИСТИЛОҲОТИ КИТОБДОРӢ (ХУЧЧАТНИГОРӢ)

Пас аз соҳибистиклол шудани Тоҷикистон равшан аст, ки нақши иҷтимоии забони тоҷикӣ ба сифати забони давлатӣ ба маротиб афзуд ва рӯз то рӯз зарурати тарҷумаи матнҳои мухталиф ва осори илмӣ аз забонҳои гуногуни дунё ва вобаста ба он баргардонидан ва ё сохтану пардохтани калимаҳову истилоҳоти нав пеш омада истодааст. Ба ин муносибат ин шоҳа ҳамеша дар ҳоли инкишофу тақмили забони давлатӣ бояд ҳадди ақал тавоноии баёни истилоҳоти китобдорӣ мавриди ниёзи даврано дошта бошад ва онҳоро бояд яқингу яқсон ва санҷидаву собит муқаррар намояд.

Хуччатнигории тоҷик таърихи дурудароз дорад. Ин санаднигорандагӣ аз ҷумла нахусти ниёзҳои робитаи афкори башар ба навиштан будааст ва аз даврони бостон мавриди тавачҷуҳ қарор гирифтааст [9, **Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Дар даврони бостон хуччатнигорӣ танҳо бо мафҳуми «номанигорӣ» ёд мешуд.

Истифодаи аснод дар умури дафтардорӣ далели низоми коргузори дар сохтори дастгоҳи додгустарии (адлия) давлати Сомониён буд. Дар замони Сомониён чунин истилоҳоти коргузори ба қорбурда мешуданд: *abarmard* – дастур ва ё тавсифномаи мақомоти ҳуқуқ, *mustawar-namag* – шикоятнома (китоби шикоят ва эътироз), *radixsay-kard* – эътиборнома, *rauman* – паймоннома, қарордод, *framan* – фармон, *abastag* – дастурамал. Дар замони Сомониён низ коргузори тавассути девоне ба навиштани номаҳои расмӣ ғайрирасмӣ машғул буд, хуб бароҳмонда шуда буд.

Ҳамчунин дар дастури рисолаҳои алоҳида дар бораи ҳунари номанигорӣ (хуччатнигорӣ) бахшҳои алоҳида масалан, дар «Чаҳор мақол» - и Низомии Арӯзии Самарқандӣ фасли махсус таҳти унвони «Дар моҳияти дабири ва кайфияти дабири ва он чӣ тааллуқ ба диндор» ҷудо карда шудааст.

Маҳз ҳамин хуччатнигорӣ аст, ки мо аз таърихи давлатдории хеш бо хабар мешавем ва далели ин гуфтаҳои хуччаҳои қалъаи Муғ мебошанд.

Хуччатҳои қалъаи Муғ. Хуччатҳое, ки солҳои 1932-33 дар ноҳияи Айнии вилояти Хуҷанд (ҳоло Суғд) дар соҳили дарёи Зарафшон, дар харобаи кӯшкӣ қадимии Абаргар–Қалъаи Муғ бо ҳатти суғдӣ ёфт шуданд. Экспедитсияи махсусе, ки таҳти роҳбарии Фрейман А. А. (октябр–ноябри соли 1933) дар харобаи Қалъаи Муғ гузаронида шуд, қариб 80 хуччат ва 400 ашёи маданияти моддӣ ба даст овард. Хуччатҳо дар қоғазу ҷарм ва ҷӯб навишта шуда, катибаи 74 – тои он ба забони суғдӣ, яқтоаш ба забони туркӣ–рунӣ ва яқтоаш ба забони арабӣ будаанд.

Яке аз хуччатҳои ҳуқуқӣ аҳдномаи никоҳ мебошад, ки дар он ақди никоҳи суғдӣ духтар Дугдгонча ба Уттегин ном қасе қайд шудааст. Аз шартҳои дар аҳднома қайдшуда бармеояд, ки марду зан дар никоҳу талоқдихӣ якхела ҳуқуқ доштаанд; на зан ва на мард ба ҷинояти содиркардаи яқдигар ҷавобгар набудаанд [1, **Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Мусаллам аст, ки хуччатҳо баъд аз хат ба миёномада, дар ҳама соҳаҳои ҳаёти инсон истифодамешуданд ва онҳо факту воқеаҳо, рӯйдодҳо ва зухуроти объективию фикрии инсонро ифода мекунанд. Иттилоот бо ҳар шакл сабт мешавад: хаттӣ, дар шакли нақша, расм, сурат, сабти овозӣ, барандаи электронӣ. Аз ин рӯ, хуччат пеш аз ҳама вазифаи иттилоотӣ ва боз вазифаҳои дигар–нигоҳдорӣ ва ғункуни иттилоотро иҷро мекунад.

Таҳти мафҳуми хуччат–матнеро мефаҳмем, ки дорои аҳамияти ҳуқуқӣ буда, фаъолияти одамонро идора мекунад. Аз ин рӯ дар матн хуччатҳо дақиқу равшан, мушаххас ва кӯтоҳ зикр ёфтани асноду далелҳо хеле муҳимааст. Бояд тазаққур дод, ки забони хуччатии дорӣ ё худхуччатнигорӣ яқингу вақамтаъсир аст. Дар робита ҳаминталабот хуччатҳои расмӣ–коргузори танҳо дар шакли хаттӣ пешкаш мегарданд ва баъд аз баймзо расиданашон ба ҳукми қонун мебароянд. Бояд зикр кард, ки ҳар якхуччат санади ҷудогонаи хуччатнигорӣ аст.

Тараққиёти босуръати технологияи информатсионӣ ба ҷорӣ намудани низоми автоматонидашудани идорақунӣ баяқингу овардани хуччатҳоро ҳам аз рӯйи шакл ва ҳам аз рӯйи мунтазам дар онҳо ҷойгирондани иттилоот тақозо намуд. Бинобар ҳамин зарурати қоркарда баромадани яқнавоҳи хуччатҳоро дар баргиранда ба миён омад. Мафҳум, таъйинот ва мазму низоми яқнавоҳи хуччатҳоро стандартҳои давлатӣ муқаррар мекунанд. Форматҳо, андозаҳо, ҳошияҳои хуччатҳо, талабот ва соҳти намуна– варақҳои хизмати муқаррар карда мешаванд.

Худи раванди таҳияи ҳуччату ҳуччатнигорӣ ном дорад. Зери мафҳуми низоми ҳуччатнигорӣ маҷмӯи равандҳои тартибдиҳӣ ва коркарди ҳамаи ҳуччатҳое, ки дар муассиса таҳияшудаанд, фаҳмида мешаванд. Низоми ҳуччатнокунӣ мавҷудбудани меъёрҳо ва талаботи муайяно на танҳо ба тартиб додан ва ба расмӣ даровардани ҳуччат, балки боз батартиби кор бо он, коркард, гардиш ва нигоҳ доштани ҳуччат дар назар дорад [5, **Ошибки! Источник ссылки не найден.**].

Бояд донист, ки ҳуччат дар соҳаи идоракунии объекти меҳнат мебошад. Аз ин рӯ, тақмил додани кор бо ҳуччатҳо самти муҳимтарини афзун намудани маҳсулнокии меҳнати идоравӣ мебошад.

Аҳамияти бо ҳуччатҳо ва иттилоот таъмин намудани идоракунии дар ҳамбастагӣ бо инкишофи ҷамъият, робитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, иҷтимоии ҳуччати пайваста меафзояд.

Дар муассиса (ташкilotу корхонаҳо) ҳуччатнигорӣ бояд вобаста ба ҳаҷми онҳо дар асоси ҳуччатҳои меъёрӣ ва омодакунии дастурҳои алоҳида дар асоси пурра ва қисман марказонида шуда ташкил карда шавад.

Хусусияти аз ҳама муҳими ҳуччатҳо ҳамоно аст, ки онҳо сарчашма ва барандаи иттилоот мебошанд. Барои қабули қарорҳо, ҷамъбастиҳои ва кори маълумотию иттилоотӣ асос хизмат мекунанд. Онҳо чун воситаи робитаи байни ташкilot, муассиса, корхона, созмон ва шахрвандон низ хизмат мекунанд. Дар фаъолияти идоракунии ҳуччат ҳам ҳамчун предмети меҳнат ва ҳамчун натиҷаи меҳнат хизмат мекунанд.

Ҳуччат бояд ба талаботи ҳаҷми нигоҳдории дурудароз ҷавобгӯ ва ба дараҷаи максималии аёну возеҳ бошад. Барои он ки ҳуччати ин гуна сифатҳоро дошта бошад, он бояд ҳамчун шаклан ва ҳам мазмунан дуруст тартиб дода шавад.

Зарурати тасдиқ намудани мавҷудият ва мазмуни амалҳои идоракунии, фиристонидани иттилоот, дар давоми вақти муайян нигоҳ доштан ва истифода бурдан барои дар идора офаридани ҳуччатҳо асос мебошад.

Барои он ки шартҳои муайяни тартиб додану барасмӣ даровардани ҳуччатҳо, шаклҳо ва усулҳои кор бо онҳо пайдо карда шаванд, аз рӯи як қатор ломатҳо таснифи онҳо гузаронида мешавад.

Таснифи ҳуччатҳо—аз рӯи аломатҳои асосии онҳо чун монандӣ ва фарқият, тарзу услуби таҳия ба гурӯҳҳо ва навъу намуди ҳаҷми мешаванд.

Мақсади тасниф баланд бардоштани зудамалии кори дастгоҳи идоракунии, масъулияти иҷро кунандагон ва ҳамчун ин беҳтар кардани нигоҳдошти ҷобачогузориҳои ҳуччатҳо аст.

Ҳуччатҳо аз рӯи тарзи бақайдгирӣ, мазмун, тарзи тайёркунии, дараҷаи мураккабӣ, ҷойи тартибдиҳӣ, муҳлатҳои иҷро, пайдоиш, дараҷаи ошкоркунии, нерӯҳои ҳуқуқӣ ва тайинот барин аломатҳо тасниф карда мешаванд.

Аз рӯи тарзи бақайдгирӣ ва иттилоотдиҳӣ ҳуччатҳо ба асноди хаттӣ, графикӣ, тасвирий ва овозӣ ҳаҷми мешаванд.

Аз рӯи мазмун ҳуччатҳо ба ҳуччатҳои ташкилию шахрдихӣ, молиявӣ ҳисобӣ, таъминотию фурӯшӣ, баҳайати шахсӣ ва ғайра ҳаҷми мешаванд.

Аз рӯи номгӯи ҳуччаҳо бафармонҳо, низомномаҳо, протоколҳо, фармоишҳо, дастурҳо, қоидаҳо, оиномаҳо, ҳисоботҳо, санадҳо, нақшаҳои корӣ, аризаҳо, мактубҳо ҳаҷми мешаванд.

Аз рӯи ҳелҳо ҳуччатҳо намудӣ, намунавӣ, фардӣ ва қолабӣ мешаванд.

Аз рӯи ҷойи тартибдода шудан ҳуччатҳо ба ҳелҳои дохилӣ ва берунӣ ҳаҷми мешаванд. Дохилӣ—ҳуччатҳое мебошанд, ки дар муассиса барои ҳалли масъалаҳои дохилӣ офарида шудаанд ва аз муассиса берун намебароянд. Берунӣ—мукотиботи воридотӣ, содиротӣ.

Аз рӯи муҳлати иҷро ҳуччатҳо ба ҳуччатҳои муҳлатнок ва бемуҳлат ҳаҷми мешаванд.

Аз рӯи пайдоиш ҳуччатҳо хизматӣ ва расмӣ шахсӣ мешаванд.

Аз рӯи таъйинот (знаҳои офариниш) ҳуччатҳо ба асли ва нусхаҳо тақсим мешаванд. Асли—ҳуччати аввалаест, ки иттилооти ибтидоӣ дорад. Нусха—инъикоси аниқи маълумоти ҳуччати асли мебошад.

Нусхабардории баъзе аз ҳуччатҳо қоидаҳои ҳаҷми дорад. Яъне баъди рӯйнавис аз ҳуччати асл, шахсӣ масъул ба он имзо мекунанд ва аз тарафи шӯъбаи кадрҳо тасдиқ карда мешавад. Шахсӣ ба қабули корманди масъул ҳуччати асло аз назар гузаронида, онро бонуспааш муқоиса мекунанд. Истифодаи нусхаи ҳуччати асло аз фарсудаи нигоҳ медорад.

Аз рӯи муҳлати нигоҳдорӣ ҳуччатҳо ба се гуруҳи асосӣ: муҳлати нигоҳдориашон доимӣ, муҳлати нигоҳдориашон муваққатӣ зиёда аз даҳ сол ва муҳлати нигоҳдориашон то даҳ сол тақсим

мекунанд.

Хуччаҳои ҳайати шахсӣ. Хуччатҳое, ки ҳангоми барасмият дарории қабул озодкунӣ аз қор, ҷойивазкунии қормандон, додани рухсатӣ, ҳавасмандиҳо таҳия мешаванд, гурӯҳи хуччатҳои ба ҳайати шахси ташкил медиҳанд. Ба ин гуна хуччатҳо мансубанд: фармонҳо оид ба ҳайати шахсӣ, ариза, тавсифнома, шарҳи ҳол, варақаи шахсӣ, дафтарчаи меҳнатӣ ва амсоли инҳо.

Ариза. Ариза истилоҳиар абист. Маънои луғавии ариза номаи хоҳиш ва илтимос доир ба ягон қор ва аҳволи худ, ки ба қасони масъули дахлдор ё ба номи идораҳо навишта мешавад, арзи ҳол, баёни ҳол. 2. Арз хоҳиш, илтимос, шикоятнома: ариза додан илтимоснома навишта супоридан. Маънои истилоҳии он: ариза санадест, ки дар он хабари расмӣ ё хоҳише баён мешавад. Вай аз тарафи як кас ё чанд нафар ба унвони сардори муассиса (қорхона) ва ё мақомоти расмӣ иншо мешавад.

Дар баробари ин аризаҳое ҳам мешаванд, ки дар он шахрвандон дар бораи поймол гаштани ҳуқуқҳояшон шикоят кардаанд. Ин гуна аризаҳоро аризаҳои шикоятӣ меноманд.

Ариза аслан дастӣ навишта мешавад. Ҳангоми навиштани ариза ба унвони роҳбари муассиса дар тарафи ростӣ қоғаз менависад ва дар тарафи чапи он (ҷойи ҳолӣ) роҳбари муассиса равонидашро оид ба тасдиқ ва радди матлаби дар ариза омадаро сабт менамояд.

Бояд тазаққур дод, ки ариза бояд бо мақсад навишта шавад. Инчунин дар он сабаби навишта низ ҷой дода шавад.

Дар ариза ном, насаб ва номи падар пурра навишта мешавад ва он барои интишор намудани фармон дар бораи ба қор қабул кардану аз қор рафтани мебошад.

Шаҳрвандон ҳангоми бақор дохил шудан аризаи хаттӣ медиҳанд ва дар онҳо хоҳишишашонро дар бораи ба муассиса ба қор даромадан арз намуда, ихтисос, касб, вазифаи худро нишон медиҳанд. Дар аризаҳое, ки нависанда чун шахрванд ба унвони ягон мақомот менависад, бояд ба ҷойи вазифа нишонии маҳали зисташро зикр намояд.

Дар ариза навиштани ҷумлаҳои аз қабилӣ «Қаблан аз шумо миннатдорӣ изҳор мекунам», «Илтимосҳо хоҳишимаро рад накунед» ва монанди инҳо қобилӣ қабул нест.

Зиндагинома. Зиндагинома хуччатест, ки дар варақаи қоғаз (А4) ҳангоми ба қор даромадан, ё ба хондан дохил шудан навишта мешавад. Зиндагинома вожаи аслан тоҷикӣ ва сохти он мураккаб мебошад. Шакли баён нақлӣ (аз номи шахси яқум) мебошад. Ҳамаи маълумот ба тартиби санавӣ бо тавре дода мешавад, ки дар бораи ҳаёти, малакаи қорӣ ва фаъолияти ҷамъиятии инсонӣ номбурда тасаввурот пайдо намудан мумкин аст.

Зиндагиномаро дар амалиёти ҷопшуда бо истилоҳи «Шарҳи ҳол», «Тарҷумаи ҳол», «Ҳолнома» истифода будаанд. Ба назари мо назар ба истилоҳҳои зикршуда зиндагинома ба меъёри истилоҳ гузинии забони тоҷикӣ созгор аст. Дар поёни зиндагинома муаллифи хуччат дар бораи доштан ва ё надоштани доғи судӣ, иштирок дар интиҳобот (интиҳоб шудан ва ё интиҳоб намудан), иштирок дар конференсу семинарҳои ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ, сафарҳои хидматӣ ба кишварҳои хориҷӣ маълумот диҳад, беҳтар аст.

Хислатнома. Хислатнома хуччатест, ки маъмурияти муассиса, қорхона ё созмон ҳангоми дохил шудани шахрванд ба муассисаҳои таълимӣ ва қорхонаи пешниҳод мекунад.

Дар он фаъолияти идорию иҷтимоӣ ва сифатҳои қорию ахлоқии қорманд баён карда мешавад. Хислатномаро барои хонанда роҳбари синф ва директори муассиса, барои донишҷӯ қуратор ва декани факултет ва барои қорманди ташкилот раиси иттифоқи касаба имзо мекунанд.

Дар поёни хуччат таърихи рӯз низ оварда шавад, беҳтар аст.

Мухри муассиса (ташкилот) низ зарур аст.

Хислатнома ба дасти қорманд дода мешавад ва ё ба ҷойи дархост карда фиристода мешавад.

Хуччатҳои маълумотию иттилоотӣ. Дар муқотибаи миёни муассисаҳо, созмонҳо ва мақомотҳои гуногун (ҳам давлатӣ ва ҳам ҳусусӣ) номаҳои расмӣ нақши ҳеле муҳим доранд.

Хуччатҳои расмӣ аз лиҳози мазмун ва фазифа чанд навъ мешаванд: номаҳои ташаббусӣ, номаҳои ҷавобӣ, пайвастаннома, бахшномаҳо казо.

Мактуби расмӣ навъи махсуси хуччатнигорӣ буда, ҷиддиатро талаб мекунад ва дорои аҳамияти ҳуқуқӣ мебошад. Дар робитаи байни муассисаҳо созмонҳо ва мақомоти гуногун мактубҳои расмӣ нақши ҳеле муҳимро мебозанд. Мактубҳои расмӣ дар қорҳо на ҳамчун хуччатҳои воридотӣ ва содиротӣ ба қайд гирифта, бойгонӣ мешаванд.

Ҳуччаҳои расмӣ аз зарураҳои зерини борат мебошанд:

- номи вазорат ё кумита;
- номи идора (муассиса);
- номи шӯъба ё бахши муассиса;
- нишонӣ;
- таърих;
- шумора;
- номи гирандаи ҳуччат;
- ном ва номи падари муаллифи нома;
- имзо.

Ҳуччатҳои расмӣ аз рӯи аломатҳои гуногуни худ метавонанд чунин гурӯҳбандӣ намуд:

1. Аз рӯи вазифа:

- мактубҳое;
- мактубҳои расмие, ки ҷавобро талаб намеkunанд.

2. Аз нигоҳи шакл

- мактуб – хоҳиш, дархост;
- даъватнома;
- ташаббуснома
- кафолатнома
- раднома;
- табрикнома.

3. Аз рӯи фиристодан:

- тавассути почтаи электронӣ;
- робитаи факсимилӣ;

Аз ин рӯ барои равшан, ҷозибанок ва пуртасвир баён кардани матлаб лозим аст, ки мо магистрантон имконияти услубӣ ва лексикӣ баёни забонҳои хориҷиро хуб донем. Моро мебояд то услуб ва забони дигарро дар муқоиса бо забони худ омӯзем.

Адабиёт:

1. Бердиева Т. Тенденции развития лексики таджикского языка советского периода. – Душанбе: Дониш, 1982. – 133 с.
2. Борисенко И. И., Евтушенко Л. И. Английский язык в международных документах. – Москва, 2007. – 479 с.
3. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка. – Москва, 2003. – 336 с.
4. Герд А. Ещё раз о значении термина // Лингвистические аспекты терминологии. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1980. – 39 с.
5. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – 245 с.
6. Диловаров М., Қурбонов С. Ҳуччатнигорӣ. – Душанбе, 2011. – 118 с.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Лексикология, фонетика, морфология (Дар зери таҳрири Б. Ниёзмухаммадов). – Душанбе: Ирфон, 1973. – 450 с.
8. Ивал Джордж, Перевод Ҳайдари Насрин, 1996. – 92 с.
9. Камолиддинов Б. Услубшиносӣ. – Душанбе, 1973. – 115 с.
10. Коргузорӣ ва ҳуччатнигорӣ. – Душанбе, 2007. – 192 с.
11. Лейчик В. М. Терминовидение: Предмет, методы, структура. – 256 с.
12. Мюллер В. К. Англо-русский словарь. – Москва: Русский язык, 1985.
13. Назарзода С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX. – Душанбе: Дониш, 2008. – 302 с.
14. Назарзода С. Забон ва бедорӣи миллӣ // Ҷумҳурият. – Душанбе.
15. Степанов Ю. С., Фреге Г. Смысл и денотат // Семиотика и информатика. Восьмой выпуск. – Москва: ВИНТИ, 1977. – 210 с.
16. Хаятин А.Д. Термин, терминология, номенклатура (Учеб. Пособие). – Самарканд, 1972. – 192 с.

Калидвожаҳо: *истилоҳ, мафҳум, услуб, коргузорӣ, хусусият, забонишиносӣ, расмӣ, матн, зеруслубҳо, забонишиносӣ, ҳуччат, калима, мавод.*

Аннотация

СЕМАНТИЧЕСКИЙ И СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ БИБЛИОТЕЧНЫХ ТЕРМИНОВ (ДОКУМЕНТАЦИЯ)

В статье важнейших вопросов лингвистики является анализ значения и стиля библиотеки терминов (документальный). Использование документов в администрации свидетельствовало о судебной системе государства Саманид. В формально-офисном стиле эти слова используются, когда эти слова признаны нормой для общих литературных слов, а также для традиционных значений рабочих документов.

Ключевое слово: *стиль, особенность, лингвистика, формальный, текст, подстиле, лингвистика, текст, слово, материал*

Annotation

SEMANTIC AND STYLISTIC ANALYSIS OF BOOKISH TERMS (DOCUMENTATION)

In the article, the most important questions of linguistics are the analysis of the meaning and style of the bookish of terms (documentary). The use of documents in the administration testified to the judicial system of the Samanid state. In a formal office style, these words are used when these words are recognized as the norm for general bookish words as well as for the traditional meanings of working papers.

Keywords: *style, feature, linguistics, formal, text, proverb, linguistics, text, word, material.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Худойдодова Таҳмина, магистранти кафедраи забони англисӣ, ДДОТ ба номи С. Айни, телефон: (+992) 935555494.

Рохбари илмӣ: дотсент Мусаямӯв Зубайдулло

Сведения об авторе: Худойдодова Таҳмина, магистрантка кафедры английского языка, ТГПУ имени С. Айнаи, тел: (+992) 935555494

Научный руководитель: доцент Мусаямӯв Зубайдулло

About the author: Khudoidodova Tahmina, master student of the Chair of English language, TSPU named after S. Ayni, tel: (+992) 918304519.

Supervisor: assistant professor Musaymov Zubaidullo

МУШКИЛОТИ МУОСИРИ ТАҲҚИҚУ БАРРАСИИ КОНСЕПТИ ЗАБОНӢ

Дар замони муосир яке аз назарияҳои забоншиносӣ, ки босуръат рушд намуда истодааст, муносибати когнитивӣ ба таҳқиқу баррасии забон ба шумор меравад, ки объекти омӯзиши он идрок мебошад. Муносибати мазкур бист сол қабл ба пайдоиш ва рушди шоҳаи забоншиносӣ бо номи «Забоншиносии когнитивӣ», ки ҳоло машҳур аст, замина гузоштааст.

Мақсади забоншиносии когнитивӣ мувофиқи ақидаи В. А. Маслова «Фаҳмидани он, ки чӣ тавр равандҳои идрок, гурӯҳбандӣ, тасниф ва дарки олам амалӣ карда мешаванд, чӣ тавр ҷамъ овардани донишҳо ба вуқӯъ мепазирад ва кадом низомҳо намудҳои гуногуни фаъолиятро бо иттилоот таъмин мекунанд», мебошад [8, 12].

Яке аз мафҳумҳои забоншиносии когнитивӣ «консепт» ба ҳисоб меравад. Айни замон усулҳои айният бахшидани консептҳо фаъолон мавриди пажӯҳиш қарор дода шуда истодаанд, тавре ки маводи забонӣ яке аз воситаҳои қобили эътимод ба дастрасӣ ба ҳам консептҳо ва ҳам ба воҳидҳои тафаккур ва инчунин абзори самаранокӣ таҳқиқоти мундариҷа ва сохтори консептҳо ба шумор меравад. Усули муҳими омӯзиши мундариҷаи консепт таҳқиқи озмоишии он тавассути усулҳои психолингвистика маҳсуб меёбад, ки яке аз усулҳои маъмултарин усули ассосиативӣ доништа мешавад.

Чои марказиро дар фаъолияти таснифотии шуури мо равандҳои тасвир кардан (концептуализатсия), ки онҳо ба ҷудо кардани таҷрибаҳои камтарини мазмуннокӣ таҷрибаи инсонӣ, яъне консептҳо равона карда шудаанд, ишғол мекунанд.

Яке аз соҳаҳои нави дониш, забоншиносии фарҳангӣ буда, он дастгоҳи мафҳумӣ-истилохотиро бунёд мекунанд, ки он манбаъҳои лингвистӣ ва фарҳангиро фаро мегирад. Асоси чунин дастгоҳ метавонад мафҳуми дар замони ҳозира ба таври босуръат рушдкардаи консепт бошад.

Консепт - тавре ки мо онро мефаҳмем ин ё он мафҳум аст. Таваҷҷӯҳи бештар ба таҳқиқу омӯзиши консептҳое, ки чои муҳимро дар ҳаёти мардум ишғол мекунанд, дода мешавад. Бо вучуди он мушкилоти таҳқиқоти консептҳои алоҳида дар забоншиносӣ «он чунон мураккаб, мухталиф ва бой мебошанд, ки даҳолати амиқро нисбат ба моҳияти онҳо тақозо мекунанд» [3].

Новобаста аз ба таври кофӣ паҳн шудан ва васеъ истифода гардидани мафҳуми консепт то ҳанӯз он шарҳу тафсири ягонро соҳиб нест. Забоншиносӣ муносибатҳо ва назарияҳои ҳудуд оид ба таҳқиқ ва тавсифи консептҳо қоркард менамояд. Мубрамияти таҳқиқи консептҳо инчунин ҳамчун вазифаҳои муоширати байнифарҳангӣ муайян карда шудаанд.

Тафовути асосии муносибатҳо ба муайян кардани консепт бар муқобилгузориҳои фаҳмиши забонӣ-шинохтӣ ва забонӣ-фарҳангии асос ёфтааст. Бо вучуди он мувофиқи ақидаи Г. Г. Слишкина, Н. Н. Болдирева, Е. С. Кубрякова ва як қатор дигар забоншиносон ҳарду нуктаи назар истисно карда намешаванд ва баръакс якдигарро пурра менамоянд ва ҷиҳатҳои гуногуни ташаккули консептро тасдиқ менамоянд. Аз ин рӯ, дараҷаи мураккабиро ба ҳисоб гирифтани зарур аст, зеро мавҷуд будан ва набудани муҳтавои фарҳангӣ дар мундариҷаи консепт аз он вобастагӣ дорад.

Фаҳмиши умумии консепт аз он шаҳодат медиҳад, ки онро метавон ҳамчун воҳиди амалиётии мундариҷадори тафаккур, қвонтуми дониши сохтёфтаи мансуб ба шуури инсон ва бо воҳидҳои рамзи умумии предмет рамзгузоришаванда, ки мундариҷаи ҳамаи фаъолияти инсонро инъикос мекунанд, шарҳ дод.

Мавҷуд набудани таърифи ягона нишон медиҳад, ки консепт мувофиқи тафсири В. А. Маслова «Сохтори мураккаб ва бисёрҷанба, ки асосҳои маъноии қисмати иҷтимоӣ-равонӣ-фарҳангиро (социопсихокультурный) дарбар мегирад, доро мебошад, ҳар он қадаре ки аз ҷониби соҳибзабон фикр карда шавад ҳамон қадар санҷида мешавад ва он ассосиатсияҳо, эҳсосот, баҳогузориҳо, тасвирҳои миллий ва мафҳумҳои марбут ба фарҳанги мавриди назарро фарогир аст» [8, 47].

Мо бо пуррагӣ ба он нуктаи назар тарафдорӣ менамоем, ки консепт дар хотираи миллии соҳиби забон нигоҳ дошта мешавад ва дар тасаввурот, донишҳо ва ассосиатсияҳо, ки махсусияти миллий-фарҳангии халқи мавриди назарро ифода мекунанд, амалӣ карда мешаванд. Аз ин рӯ, дар мақолаи хеш мо ба ақидаҳои В. И. Карасика пайравӣ менамоем ва консептро ҳамчун сохтори зеҳнӣ, ки дар мундариҷаи он се қисмати асосӣ тақсим карда мешавад: мафҳумӣ, тасвирий ва арзишӣ.

Мундариҷаи мафҳумии концепт тавассути иттилооти воқеӣ оид ба объекти реалӣ ва тасаввурӣ ба шакл дароварда мешавад, яъне аломатҳои когнитивӣ, ки моҳият ва ҷузъиёти фарқкунандаи концепти таҳқиқшавандаро баён мекунад, ба вучуд оварда мешавад. Назар ба дигар ҷузъиёти концепт қисмати мафҳумии он ҳамеша аз ҷониби соҳиби фарҳанг инъикос карда мешавад.

Агар ба таърихи пайдоиши мундариҷаи тасвирии концепт нигарем, он қаблан ҳамчун мундариҷаи мафҳумӣ арзи вучуд кардааст. Он ба усули маърифати воқеият тааллуқ дорад, на ҳамеша таҳти таъсири инъикос қарор мегирад. Маърифати тасвирӣ (образное познание) натиҷаи худро дорад, ки он тасаввуроти аёнӣ ва ҳиссӣ (тасвири фикрӣ ва овозӣ) мебошад. Он тавассути узвҳои биноӣ, сомеавӣ, ломисавӣ, шомма ҳосияти предметҳо, падидаҳо ва ҳодисаҳо дар майнаи мо инъикос намуда, ҳосил мешавад ва он аломатҳои ҳоси дониши амалӣ мебошад. Яъне мундариҷаи тасвирии концепт тасвири идрокиро дарбар мегирад, ки он тасаввуротҳои эҳсосоти одамро аз нав ба вучуд меорад ва инчунин тасвири когнитивӣ, ки он алоқаҳои маъноӣ (маҷозӣ, киноявӣ) мундариҷаи концептро бо дигар концептҳои инъикос мекунад [11, 46]. Тасвири таҷрибавӣ аввалин дар аввал ҳамчун мундариҷаи мушаххаси эҳсосоти концепт баромад мекунад, баъд аз он воситаи рамзгузорӣ мешавад, аломате, ки бештар вобаста ба андозаи фикркунӣ мураккабшудаи концепти бисёрҷанба мебошад.

Мундариҷаи арзишҳои концепт аломатҳои таркибии ҷузъии сифатӣ ва микдории концептро дарбар мегирад. Мавҷуд будани нишондиҳандаи робитаи арзишҳои қобили истифода будани маҳмӯлҳои арзёбӣ ба шумор меравад. Агар дар бораи ин ё он падидаи соҳиби фараҳанг гуянд, ки «он хуб» (бад, аҷиб, дилгиркунанда ва ғайра) он дар фараҳанги мазкур концептро ба шакл медиҳад [9]. Тавре ки концепт воҳиди фараҳанг ба ҳисоб меравад, он бевосита ҷузъи арзишҳои ё арзишгузори доро мебошад [5, 106]. Маҳз мавҷуд будани ҷузъиёти арзишгузорӣ концептро аз дигар воҳидҳои зехнӣ дар тафовут мегузорад, ки бо онҳо (фрейм, сценарийҳо, мақулаи мафҳумӣ ва ғ.) илми муосир амал мекунад. Истилоҳи «арзёбӣ» ба таври васеъ дар забоншиносӣ бо воситаҳои забонӣ ифода кардани муносибати муқарраргардидаи байни субъект ва предмети гуфтор фаҳмида мешавад, вале таҳти «арзиш» ҳамаи он чизҳое, ки объекти хоҳиш, эҳтиёҷ, кӯшиш, шавқу завқи инсон мебошанд, низ зимнан дар назар дошта мешавад. [4]. Ба ақидаи мо, мушкилии фарқ кардани тасниф ва тавсифи арзёбӣ мебошад. Е. М. Волф чунин мепиндорад, ки маънии сифатҳои метавонанд тавсифӣ (агар сухан дар бораи аломатҳои предметҳо, ки онҳо ҳосияти хусусии онҳо мебошанд, равад) ва арзишгузорӣ (агар сифатҳои на ҳосияти ҳуди предметҳо, балки ҳосиятҳо, ки аз ҷониби субъекти баҳо ба онҳо мансуб дониста мешавад, ифода кунанд) бошанд [2].

Агар предметҳои реалӣ дар шуур дар шакли концептҳои инъикос ёбанд, робитаҳои тарафайни онҳо бошад дар шакли намунаҳои когнитивӣ (шинохтӣ) дар шуурамон инъикос меёбанд, ки равандҳои умумии ғуруҳбандии дар шуур бавучудояндаро таъмин мекунад. Тасаввурот оид ба он, ки дониши мо бо ёрии сохторҳои муайян – намунаҳои когнитивӣ ташкил карда мешаванд [6], бисёр таҳқиқҳо дар соҳаи забоншиносии когнитивӣ муттаҳид кардаанд. Якҷанд самтҳо вучуд доранд, ки ба истифодаи ин сохторҳо дахл доранд, аз ҷумла назарияи фрейми Ч. Филлмор, мувофиқи он бунёд ва шарҳи концепт дар асоси фреймҳо сурат мегирад, ки он дар дигар қорҳои таҳқиқоти М. Минсков (1979), Т. А. Дейка (1989), Е. С. Кубрякова (1996), Н. Н. Болдирева (2002), М. В. Никитина (2004), W. Croft (1993) тасдиқ ёфтааст. Таҳти фрейм мо сохтори муайяни донишҳо мефаҳмем, ки дар асоси он концепт дарк карда мешавад.

Концепт на танҳо мафҳум, балки тамоми мундариҷаи калимаро фаро мегирад: ҳам денотативӣ ва ҳам коннотативӣ, ки тасаввуроти соҳиби фараҳанги мавриди назарро дар бораи падидаҳо, ки таҳти калима фаҳмида мешаванд, инъикос менамоянд. Он маънии бисёр воҳидҳои лексикӣ ба худ ҷалб мекунад. Дар концептҳои сатҳи фараҳангии ҳар як шахсияти забонӣ ҷамъ карда мешавад, вале концепт худ на танҳо дар калима, балки дар ибораҳо, изҳор, гуфтугӯ (мувоҳиса), матн амалӣ карда мешавад [1, 7].

Сохтори фрейми концепт имконият фароҳам меорад, ки алоқаҳои он бо дигар концептҳои омӯхта шаванд. Маҳз дар бораи он, ки он метавонад на танҳо фреймҳо ва дигар намунаҳои когнитивӣ, аз ҷумла маҷозии концептуалиро дар бар гирад, ки он аломатҳои «ғайриаслӣ» -и концептро инъикос менамояд. Қорҳои илмӣ Н. Д. Арутюнова, Е. С. Кубрякова, Дж. Лакофф, Э. Мак Кормака, А. Ченкиро ҳамчун асос қабул намуда, метавон баён намуд, ки нақши амсиласозии маҷозии концептуалӣ аз он иборат аст, ки он на танҳо тасаввуротро дар бораи объект ба шакл медиҳад, балки тарз ва усули тафаккурро оид ба он пешакӣ муайян мекунад,

тасвири як порчаи воқеиятро ба порчаи дуҷуми он пешниҳод мекунад ва концептуализатсияи онро аз рӯи киёс бо низоми алакай мураккабшудаи мафҳумҳо таъмин менамояд.

Вобаста аз сатҳи мураккабият концепт метавонад дар шуури муқаррарӣ (ҳаррӯза) ва асотирӣ вучуд дошта бошад. Дар бораи он дар қорҳои илмӣ олимони машҳур ба монанди Н.Ф. Алефиренко, М.С. Каган, Т.М. Корнилов, А.Ф. Лосев, Ю.М. Лотман, Е.М. Мелетинский, А.Шютс қайд карда шудаанд.

Шуури илмӣ шакли оқилона, объективӣ, ба таври мунтазам ташкилкардашудаи инъикоси олам мебошад. Навъи шуури мазкур аз ҷониби доираи хурди шахсон ташаккул ва истифода бурда мешавад ва ба он зарра- зарра ҷузъиётҳои нави дониш ворид карда мешаванд, он мунтазам тағйир меёбад. Ин як намуди парадигмаи дарки олам аст. Ивазкунии парадигмаҳои маънии тағйироти решагии тасаввурот оид ба оламо дорад, яъне маънии инқилоби илмиро дорад. Т.М. Корнилов ва К. Поппер тасдиқ менамоянд, ки мундариҷаи шуури илмӣ бо ҷаҳони объективӣ маҳдуд карда шудааст ва аз доираи он берун намебарояд.

Шуури муқаррарӣ маҷмӯи тасаввурот, донишҳо, дастурҳо ва қолабҳо мебошанд, ки бевосита асоси онҳоро таҷрибаи ҳаррӯзаи одамон ва идеяи ҳукмфармои умумияти ҷамъиятӣ ташкил медиҳанд. Он зуд-зуд ба таври номунтазам ҳамаи дараҷаҳои равшанӣ ва возеҳиро аз ҷаҳмиши ҷуқур сар карда то эътиқоди кӯрқӯронаи ҷизҳоро дар бар мегирад. Аммо шуури муқаррарии муосир на танҳо маҳсули амалияи бевосита мебошад, балки он донишҳои бешумори илмиро дар бар мегирад. Шартӣ зарурии чунин ассимилятсия аҳамияти мафҳумҳои илмӣ барои ҳаёти муқаррарӣ (ҳаррӯза) ва ҷаҳонбинӣ ба шумор меравад. Бо вучуди он ҳангоми тафсир мафҳуми шуури муқаррарӣ, чун қоида, аниқӣ, муайяниро аз даст медиҳад ва бештар номуайян мегардад, ки он тафсири беасос мебошад, ки аз ҷониби И.Г. Петровский, Н.И. Сукаленко, Е.В. Улибина, А. Шютс чунин баён шудааст.

Шуури асотирӣ яке аз шаклҳои қадимаи шуури ҷамъиятӣ ба шумор меравад. Он на танҳо ба ягон вақти мушаххас, балки ба одамони ҳамаи замонҳо хос аст, ки дараҷаи муайяни рушди фикрро доранд. Он расмӣ аст, яъне ягон мундариҷаро истисно намекунад: на динӣ, на фалсафӣ ва на илмӣ. Мувофиқи тасдиқи М.С.Каган, А.Ф. Лосева, Е.М. Мелетинско, Е.Н. Ростошинско, О.М. Фрейденберг хусусиятҳои асосии шуури асотирӣ мушаххасӣ, тақсимнашавандагӣ ва тасвирсозӣ ба шумор мераванд. Тавре ки концепт ба шуури миллӣ тааллуқ дорад, маводҳо барои омӯхтани концептҳо бояд аз адабиёти бадеӣ ва фразеологизмҳо, ки сарчашмаи донишҳо ва арзишҳои миллат ва инъикоскунандаи фарҳанги он мебошанд, бошанд.

Матнҳои бадеии бо услубҳо ва жанрҳои гуногун эҷодшуда маводи бисёрро барои таҳқиқ дарбар мегиранд. Масалан, матнҳои фолклорӣ барои таърихнигорон, забоншиносон, адабиётшиносон, файласуфон бениҳоят ҷолибанд, зеро онҳо хусусиятҳои зехнияти мардумро ба пуррагӣ кушода медиҳанд. Матнҳои фолклорӣ барои забоншиносии фарҳангӣ хеле ҷолибанд, зеро онҳо дар маҷмӯъ аз лиҳози анъанавӣ устувор ва намунаҳои фарҳанги миллиро ифода мекунанд. Фолклорро метавон анбори фарҳанги миллӣ номид.

Матнҳои бадеӣ ҳамеша дар маркази таваҷҷӯҳи умумии халқҳо меистад. Дар воҳидҳои фразеологӣ қисмати таҷрибаи воқеии халқ ифода меёбад. Асри XX дар ҷаҳони забоншиносӣ мавҷи нави таваҷҷӯҳ ба мушкилиҳои алоқаи тарафайни забон ва фарҳангро тавлид кард.

Концепт мақулаи марказӣ дар тасвири илмӣ-забоншиносии инъикоси забонии олам ба шумор меравад.

Концептҳо дар натиҷаи якҷоя амал кардани анъанаҳои миллӣ ва матнҳои бадеӣ, дин, таҷрибаи ҳаётӣ ва тасвирҳои санъат, эҳсосот ва системаи арзишҳои як этносистемаи мавриди назар ба вучуд меоянд. Аз ин рӯ, мафҳуми концепт бо таърифи зехнияти миллӣ пайванди ногузастанӣ дорад [10]. Ҳамин тавр, ҳама гуна эҷодиёт маҳсули беназири тафаккури шифохӣ мебошад.

Мушкилии таъсири мутақобилаи забон, фарҳанг ва шахсият дар ҷаҳони муосир яке аз масъалаҳои муҳими имрӯза маҳсуб меёбад. Анъанаҳо, фарҳанг, ҳислатҳои миллӣ ва урфу одатҳо - ҳамаи онҳо дар забони мардум нигоҳ дошта мешаванд. Масъалаҳои якҷоя амал кардани ин реалиҳо аз ҷониби забоншиносии фарҳангӣ – фанни илмӣ, ки робитаи мутақобила ва амали якҷояи фарҳанг ва забонро меомӯзад, қоркард карда мешаванд. Омӯзиши концептҳои фарҳангӣ бояд бо омӯзиши матнҳо алоқаи зич дошта бошанд, зеро дар матнҳо концептҳо ҳамчун инъикоси фарҳанг ва шуури миллӣ мустақкам гардидаанд ва қаломӣ карда шудаанд.

Шиносии қардани мардум бо фарҳанг тавассути азхуд кардани матнҳои ба онҳо бегона ба вукӯъ мепазирад. Матн, маҳз китоб як қисми хурди ҷаҳон буда «ҷаҳонро ба худ ҷалб мекунад, тамоми ҷаҳон мешавад, дар худ тамоми ҷаҳонро барои хонанда иваз мекунад» [7, 35].

Воқеияти объективӣ дар забонҳои гуногун бо тарзҳои мухталиф инъикос мегардад, аз ин рӯ, манзараҳои маҳсули олам, ки аз ягдигар фарқ мекунанд, эҷод карда мешаванд. Ошқор

кардани идроки махсуси вақеият аз ҷониби инсон, ки дар забон мустаҳкам гардидааст, аз он иборат мебошад, ки соҳиби ин ё он забон тавассути манзараи олами ба ӯ мувофиқ рафтори нутқи худро бунёд мекунад. Зеро забон яке аз воситаҳои асосии тасбит кардан ва ҳифз кардани дониш дар бораи олам, ки аз ҷониби инсон ҳамъ карда шудааст. Инсон дар чаёраёни фаъолияти худ воқеияти объективиро маърифат карда, натиҷаҳои маърифати мазкурро пеш аз ҳама дар лексика тасбит менамояд. Ҷамъи донишҳо оид ба ҷаҳон, ки дар забон сабт шудаанд, метавонанд ҳамчун манзараи забонии ҷаҳон муайян гарданд.

Ҳамин тавр, таҳлили концептуалӣ – яке аз самтҳои самарабахши таҳлили лингвистии матн мебошад, тавре ки таҳқиқи концептҳо имконият фароҳам меорад, ки на танҳо таҳлили лингвистӣ, балки филологӣ гузаронида шавад ва он бешак ба фаҳмиши амиқтари матнҳо ва фарҳанги милли оварда мерасонад.

Адабиёт:

1. Аминова, А.А. Общее языкознание: методические указания к курсу для студентов заочного отделения филологического факультета / А.А. Аминова. - Казань: Казан.гос. ун-т, 2004. - 11 с.
2. Вольф, Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф. - М.: Наука, 1985. - 228 с.
3. Жаркынбекова, Ш.К. Моделирование концепта как метод выявления этнокультурной специфики / Ш.К. Жаркынбекова // Материалы IX Конгресса МАПРЯЛ. - Братислава, 1999. - 25 с.
4. Ивин, А.А. Основание логики оценок / А.А. Ивин. - М.: Изд-во МГУ, 1970. - 230 с.
5. Карасик, В.И. Язык социального статуса: монография. 2 изд-е / В.И. Карасик. - М.: Гнозис, 2002. - 333 с.
6. Лакофф, Д. Метафоры, которыми мы живем / Д. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. - М.: Едиториал УРССД990. - 256 с.
7. Маслова, В.А. Введение в лингвокультурологию: учебное пособие / В.А. Маслова - М.: Наследие, 1997. - 207 с.
8. Маслова, В.А. Лингвокультурология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В.А. Маслова. - М.: Издат. центр "Академия", 2001. - 208 с.
9. Маслова, В.А. Лингвокультурология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В.А. Маслова. - М.: Издат. центр "Академия", 2004. - 208 с.
10. Попова, З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. - Воронеж: Истоки, 2001. - 191 с.
11. Слышкин, Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г.Г. Слышкин. - М.: Academia, 2000. - 128 с.

Калидвожа: *концепт, забониношӣ, забониношии когнитивӣ, муҳтаво, фуниқсия, баҳиҳои фразеологӣ, матнҳои бадеӣ.*

Аннотация

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЯЗЫКОВОГО КОНЦЕПТА

В статье рассматриваются современные проблемы исследования языкового концепта, в том числе определения понятия концепта с помощью анализа точек зрения разных учёных, а также содержания концепта, который состоит из трёх основных компонентов: понятийный, образный и оценочный. Также в статье обнаружен материал исследования концепта, которых можно считать художественной литературой и фразеологизмами, представляющие собой источник знаний и ценностей нации, отражающие её культуру.

Ключевые слова: *концепт, языкознание, когнитивное языкознание, содержание, художественная литература, фразеологизмы, художественные тексты.*

MODERN PROBLEMS OF RESEARCH OF THE LANGUAGE CONCEPT

The article examines modern problems of the study of a linguistic concept, including the definition of the concept of by analyzing the points of view of different scientists, as well as the content of the concept, which consists of three main components: conceptual, descriptive and evaluative. Also, the article reveals the material of the study of the concept, which can be considered fiction and phraseological units, which are sources of knowledge and values of the nation that reflects its culture.

Keywords: *concept, linguistics, cognitive linguistics, content, fiction, phraseological units, literary texts.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Юлдошева Омина Ихтиёровна, магистранти кафедраи забони англисӣ, ДДОТ ба номи С. Айни, телефон: (+992) 927650620

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои филологӣ профессор Қосимов О. Ҳ.

Сведения об авторе: Юлдошева Омина Ихтиёровна, магистрант кафедры английского языка, ТГПУ имени С. Айни, тел: (+992) 927650620

Научный руководитель: доктор филологических наук, профессор Косимов О. Х

About the author: Yuldosheva Omina Ikhtiyorovna, master student in the English Department of Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Ayni, Tel.: (+992) 927650620

Supervisor: doctor of philological science, professor Qosimov O. H.

*Ахмедова Зухро Раимовна,
магистранти соли дуюми факултети забони англисӣ*

ИДИОМАҲО ДАР АСАРҲОИ БАДЕИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Солҳои сиюми асри XX дар таърихи адабиёти муосири тоҷик воқеан як давраи муҳим ва марҳилаи асосии зуҳури анвои ҷадидаи адабӣ ва навҷӯихою кашфиёти тозаи адабӣ маҳсуб мешавад. Бояд қайд кард, ки романнависии ин давра бо номи устод С. Айни зич алоқаманд аст. Зеро дар ҳамин марҳила навҷӯихою тозакориҳои дар насли бадеи анҷомдодаи устод С.Айни устувор гардида, ба раванқи мактаби адабии ӯ мусоидат намуд. Ба нашр расидани романи “Ғуломон” паҳнохи фароҳии ин навъи роман дар адабиёти аксари халқҳои Осиёи Миёна роҳи васеъ кушод ва ғолибан романнависони маъруфи халқҳои мазкур С.Айниро дар ин ҷодаи хунари барҳақ устои хеш меҳисобанд[3; 248-249].

Бояд таъкид кард, дар китоби “Диди эстетикӣ халқ ва насли реалистӣ” – и Муҳаммадҷон Шакурии Бухороӣ идомаи романнависии тоҷикӣ ба номи Ҷалол Иқромӣ марбут доништа шудааст: “Услуби Ҷалол Иқромӣ нисбат ба дигар нависандагони маъруфи муосири тоҷик ба услуби С.Айни наздик аст. Дар сабки эҷодии Ҷалол Иқромӣ баъзе равишҳои услубӣ, ки дар осори устод Айни шакл гирифта буд, давом ва инкишоф ёфта, равишҳои наво пайдо шудааст” [3;105-107]. Аз ин ғуфтаҳо чунин бармеояд, ки Ҷалол Иқромӣ анъанайи романнависи С. Айниро бо рангу ҷилои тоза идома бахшидааст.

Ёдоварӣ мебоям, ки нависандаи машҳури адабиёти муосири тоҷик Ҷалол Иқромӣ соли 1909 дар шаҳри Бухоро ба дунё омадааст. Аз айёми кӯдакӣ шавқӣ ӯ ба адабиёт баланд буд. Аввал Ҷалол Иқромӣ таҳсилро дар мактаби кӯҳна сар карда, баъдан вақте ки дар Бухоро Инқилоб сар мешавад, ӯ таҳсилро дар яке аз мактабҳои усули наво давом медиҳад. Соли 1922 Ҷ.Иқромӣ ба Дорулмуаллимӣ шаҳри Бухоро дохил мешавад. Соли 1928 Дорулмуаллимӣ номбурдари хатм намуда, ба касби муаллимӣ пардохтааст. Соли 1930 ба шаҳри Душанбе меояд ва чанд муддат корманди кумитаи тоҷикшиносӣ (баъдҳо ба Донишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ табдил меёбад) будааст. Сипас, вазифаи котиби масъули як маҷалла ва бахши адабии театри Лоҳутиро ба ӯҳда доштааст. Дар наشريёти давлатии Тоҷикистон фаъолият кардааст[6; 8-9].

Бояд ғуфт, ки шавқу ҳаваси Иқромӣ нисбат ба сухани бадеӣ ғуфтан хеле барвақт сар шудааст. Ҷалол Иқромӣ дар оғоз шеър эҷод мекард ва нахустин намунаҳои он дар рӯзномаҳои девории Дорулмуаллимӣ шаҳри Бухоро рӯйи нашрро дидаанд. Аз соли 1927 ӯ ба ҳикоянависӣ шурӯъ кард. Маҷмӯаи аввалини ӯ ба номи “Ҳаёт ва ғалаба” соли 1934 ба ҷоп расидааст. Аввалин романи Ҷ. Иқромӣ соли 1940 таҳти унвони “Шодӣ” ба таъриф расид. Асарҳои барҷастаи Иқромӣ аз ҷумла “Зухро”, “Ман гунаҳгорам”, “Тори анкабут”, “Духтари оташ”, “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро”, “Таҳти вожгун” ва дигар асарҳои ӯ дар дили хонандаи нуқтасанҷ ҷо гирифтаанд.

Фаъолияти эҷодии Ҷалол Иқромӣ пас аз панҷ-шаш соли ба ҷодаи адабиёт қадам гузоштани мавриди таваҷҷуҳи адабиётшиносон қарор гирифт ва нахустин тадқиқотро метавон китобе бо номи “Эҷодиёти Ҷалол Иқромӣ” шинохт, ки соли 1934 таълиф гардидааст. Солҳои 60 – и асри XX адабиётшинос Бобо Худойодов дар мавриди “Духтари оташ” – и Ҷ. Иқромӣ рисолаи номзадӣ таълиф кард. Забоншинос Ҳасанов И низ дар мавриди “Лексика ва фразеологияи романи “Духтари оташ” – и Ҷ. Иқромӣ” таҳқиқот анҷом додааст. Осори ин нависанда ҳамчунин аз ҷониби А.Сайфуллоев, С.Табаров, Ю.Бобоев, З.Г.Усмонова, М.Н.Пархоменко, М.Шукуров, Г.Ломидзе, Л.Демидчик, Ҷ.Боқизода, А.Набиев, Н.Салимов ва дигарон мавриди нақду баррасӣ қарор гирифтааст.

Ҷалол Иқромӣ бо мақсади назари таърихӣ андохтан ба мавзӯи асосиву дӯстдоштааш – сарнавишти зани тоҷик ва таҳқиқи решаҳои таърихӣ рушду такомули ҳозираи шахсияти зан романи якуми сегонаи “Духтари оташ” – ро таълиф кард. Дар бораи ин роман худ Ҷ.Иқромӣ чунин менависад: “Ба ин асар меҳнати бисёр сарф кардам: пеш аз навиштан қариб якуним сол аз пайи мавод, аз пайи қаҳрамон гаштам ва баъд ба навиштан сар кардам”[6; 13-16].

Дар ҳақиқат Ҷ. Иқромӣ бо бисёр занони номдори минтақа суҳбатҳо доштааст, тарҷумайи холи онҳоро ёддошт карда, сари маънову моҳияти зиндагии аҷибу ибратомӯзи ҳар кадоме андеша рондааст. Ӯ ниҳоят, бо Саломат Ҷаҳонгирова ном зан шинос шуд ва рӯзгори сарнавишти вай нависандаро саҳт мутаассир сохт.

Саломат Чаҳонгирова аз аввалин намояндаи занони тоҷик буд, ки дар Бухоро аз ҳама пеш сохти навро пазируфтааст. Аммо дар асл аҷдоди Саломат Чаҳонгирова ғуломзода буда, модаркалони ӯ Дилором – кампир канизи ҳавлии Қароқўлибой будааст.

Воқеан, саргузашти ин зани фидокор ва доно, меҳнатдӯст ва ҳунарманд, ки бисёр шавқовар ҳикоя карда буд, ҳаёлотӣ бадеии Чалол Икромӣ ба парвоз овардааст, ки ӯ мегӯяд: “Ман фаҳмидам, ки ҳикояти Саломат Чаҳонгирова асоси китоби ман хоҳад шуд” [6; 32-36].

Аҳамияти романи “Духтари оташ” аз он иборат аст, ки масъалаҳои гузаштаи таърихӣ дар он нуқтаи назари замони ҳозира нишон додо шудааст. Роман аҳамияти тарбиявӣ ва маърифатӣ дошта, моро ба урфу одат ва расму оинҳои халқӣ тоҷик дар замони гузашта шинос мекунад.

Қобили қайд аст, ки аз қадим хонандагони хориҷӣ, хусусан Аврупо ба адабиёти тоҷик беандоза бузург буд. Зеро ҳам адабиёти классикӣ ва ҳам адабиёти муосири тоҷик бо ганҷинаҳои нотакрори худ таваҷҷуҳи аҳли завқи дунёро ба худ ҷалб кардааст. Аз ин рӯ адабиёти тоҷикро дар Аврупо бисёр меҳонанд ва меомӯзанд. Англичҳо ба омӯзишу тарҷумаи адабиёти муосири тоҷик аз солҳои 50 – и асри XX, пеш аз ҳама ба эҷодиёти С.Айнӣ рӯй овардаанд. Тарҷумаи англисии якчанд асарҳои С.Айнӣ шарқшиносону тарҷумонони англисиро ба таҳрир оварданд ва шавқи онҳоро ба омӯзиши адабиёти муосири тоҷик зиёд кардаанд. Аз ҷумла, ба эҷодиёти нависандаи муосири тоҷик Ҷ. Икромӣ низ дар Аврупо аҳамияти ҷиддӣ дода мешавад ва чанд асари ин адиб ба забонҳои хориҷӣ тарҷума шудааст.

Романи машҳури Ҷ.Икромӣ “Духтари оташ” аз ҷониби В.Смирнов, Л.Бат, М.Явич ба забони русӣ ва ҷониби якчанд тарҷумонони варзида ба забони англисӣ тарҷума шуда, дастраси хонандагон гардидааст.

Қайд кардан лозим аст, ки қорбасти зиёд ва бомавриди воҳидҳои фразеологӣ шуҳрати эътибори асари бадеиро баланд мебардорад, ҷӣ тавре ба мо маълум аст, воҳидҳои фразеологӣ нисбат ба калима таркиби мукамал ва сохтори нахви мураккаб дошта, дар қолаби таркиб, ибора ва ҷумла воқеъ мегарданд. Вале аз лиҳози маъно мисли воҳидҳои ҷудогонаи луғавӣ як мафҳуми ашё, аломат, хусусият, амал ё ҳолатро ифода мекунанд.

Дар асари бадеӣ қорбасти воҳидҳои фразеологӣ аҳамияти ҷиддӣ доранд ва ба асар фасоҳати баланд мебахшанд. Калимаҳо дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ аксар ба маънои маҷозӣ меоянд ва мафҳумҳоро як дараҷа пӯшида, вале равшану дилнишин ифода мекунад. Дар онҳо як лаҳзаи воқеият инъикос меёбад. Ба воҳидҳои фразеологӣ зерин, ки дар романи “Духтари оташ” – и Чалол Икромӣ истифода шудааст, назар меандозем: “чаши дар роҳ шудан”, “чашигуруснаҳои нодида”, “оими хурдӣ – дила бурдӣ”, “об баҳонаю дидор ғанимат”, “рӯ турш кардан”, “гурги борондида”, “гуш ба қимор”, “нури дида” ва ба монанди инҳо. Нависанда ба воситаи ин воҳидҳои фразеологӣ қимати асари ҳудро боз ҳам баланд мебардорад. Чунин лавҳаҳо инъикоскунандаи муҳити зиндагӣ, фарҳанг ва таҳайюлотӣ қаҳрамонҳои асар ба шумор мераванд. Фаҳмидани маънои чунин суханон барои мардуми хориҷӣ ба осонӣ муяссар намегардад. Аз ин рӯ онҳоро аз забони тоҷикӣ ба забонҳои дигар айнан тарҷума кардан, на ҳамеша муяссар мегардад.

Дар вақти мутоила кардани романи “Духтари оташ” – и Чалол Икромӣ мо бисёр зарбулмасалу мақолҳо низ дучор шудем, аз ҷумла: “Нимта нон роҳати ҷон”, “Об баҳонаю дидор ғанимат”, “Хушдоманам дӯст медоштааст?”, “Ба умеди Худо нашаву, буттаро маҳкам дор”, “Ҳеҷ гусфанд ғами гургро нахӯрдааст”, “Соия чароғ шудан”, “Туро теша додам, ки хезум шикан, нагуфтам, ки девори масҷид бикан”, “Ҳеҷ кас бо думи шеру бо дами шамшер бозӣ накардааст”, “Аз як гиребон сар бароварда қор кардан”, “Дар тағи коса нимкоса”, “Ду пойро дар як маҳсӣ ҷо кардан”, “Даст ба даст намерасад”, “Мурғи ба об афтадагӣ барин”, “Дузд ҳам меноладу соҳиби хона ҳам”, “Аз даҳонат асал мерезад”, “Дузд дуздӯро дар торикӣ мешиносад”, “Як тиру ду нишон”, “Дузд бош, боинсоф бош”, “Тути моро хурдӣ пила те”, “Аз қавоқат барф меборад”, “Қулол дар мунди об хӯрдааст”, “Аз шаф – шаф гуфтан, шафтолу гуфтан хубтар аст”, “Поёни шаби сияҳ сафед аст”, “Дарвозахонаи шаҳро баста мешавад, даҳони мардумро не”, “Офтобро бо доман пӯшонда намешавад”, “Ҳам лаъл ба даст ояду ҳам ёр наранҷад” ва амсоли инҳо. Дар зарбулмасалу мақолаҳои мазкур мукаммалии ғайриодии ақлу хиради халқ ба назар мерасад, ки он ҳама чиз истехзо, тамасхур, аёният, маҳорати тасвири рангинро силоҳи худ карда тавонистаанд, то ки сухани муҳими ҳаётиро ба вучуд оварад. Маҳз дар зарбулмасал ва мақолҳо тафаккури махсусан пандомези оммаи халқро пурра ифода менамоянд ва ба ҳар як нависанда зарур меояд, ки бо зарбулмасалу мақолҳо аз наздик шинос шуда, онҳоро бояд ба маврид истифода барад.

Дар вақти мутолиа кардани асарҳои Чалол Иқромӣ мо ба маҳорати баланди нависандагии ӯ боз як бори дигар иқрои мешаедем. Аз ҷумла, дар романи “Духтари оташ” нависанда аз ибораҳои фразеологӣ ё идиомаҳо ва зарбулмасалу мақолҳо ба маврид истифода бурда, сухани худро боз ҳам равшану дилнишин ифода кардааст. Дар ҳар як ҷумла, дар ҳар як саҳифа воҳидҳои фразеологӣ ё ки зарбулмасалу мақол ба назар мерасад.

Адабиёт:

1. Архангельский В.Л. “Методы фразеологического исследования в отечественном языкознании (60-е годы 20 века // Вопросы лексики фразеологии”. Совр. Русский язык. – Ростов-на-Дону, 1963. – 76 с.
2. Азимова М.Н. Оид ба сарчашмаҳои пайдоиши воҳидҳои фразеологӣ. / М.Н. Азимова // С.Вопросы лингвистики // РТСУ. Душанбе, 2004. – с.6
3. Асозода Худойназар. Адабиёти тоҷик дар садаи XX / Х. Асозода Ҷилди сеюм. – Душанбе: Маориф, 1999. – 445 с.
4. Балли Ш. “Французская стилистика” – Москва: Эдиториал УРСС, 2001. – 290 с.
5. Виноградов В. В “Основная понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины” Москва, 1997. – 420 с.
6. Виноградов В. В “Лексикология и лексикография: Избр.Тр.- Москва: Наука, 1986. – 260 с.
7. Гаффаров Р. Ибораҳои фразеологӣ дар забони тоҷикӣ / Р. Гаффаров. Душанбе: Маориф ва маданият, 1963. – 242 с.
8. Иқромӣ Ҷ. Духтари оташ / Ҷ. Иқромӣ – Душанбе : Адиб , 2009. – 560 с.
9. Маҷидов Ҳ. “Сабаҳои ба вучудой роҳҳои ташаккул ва инкишофи минбаъдаи воҳидҳои фразеологии феълии забони ҳозираи тоҷик, дар кит: "Иранская филология", част 1, Душанбе, 1982. – 320 с.
10. Солодуб Ю. П., Альбрехт Ф. Б., Кузнецов А.Ю “Теория и практика художественного перевода: учеб. Пособие для студентов лингв. фак. высш. учеб. заведений. Москва.: Академия, 2005. – 304 с.
11. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 228 с.
12. Эгамбердиев Р. “Муносибати фразеологизмҳо ба ибораҳои бадеӣ”. Самарканд, 1973. – 290 с.
13. Эгамбердиев Р. Маъноӣ фразеологӣ // Вопросы фразеологии, стилистики грамматического староя восточник языков. Новая серия. – Вып.- № 225. – Самарканд, 1972. – С. 186-191.

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИДИОМ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ИСКУССТВА НА ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются идиомы таджикского языка на основе произведений искусства. Идиомы имеют законченную структуру и служат для обогащения произведений искусства. Эти единицы отражают образ жизни, культуру, обычаи и особенности человека. Поэтому произведения искусства на таджикском языке привлекли внимание не только таджикского народа, но и читателей зарубежных стран.

Ключевые слова: произведение искусства, роман, идиоматическая единица, идиома, фразеологизм, слово, метафора, метод, особенность, пословица.

Annotation

USAGE OF IDIOMS IN WORKS OF ART OF THE TAJIK LANGUAGE

The article examines idioms of the Tajik language based on works of art. Idioms have a complete structure and serve to enrich works of art. These units reflect the lifestyle, culture, customs and characteristics of a person. Therefore, works of art in the Tajik language attracted the attention of not only the Tajik people, but also readers of foreign countries.

Keywords: work of art, novel, idiomatic unit, idiom, phraseological unit, word, metaphor, method, feature, proverb.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ахмедова Зухро Раимовна, магистри соли дуюми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни

Рохбари илмӣ: Мусаямов З.М.

Сведения об авторе: Ахмедова Зухро Раимовна, магистр второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни

About the author: Akhmedova Zuhro Raimovna, second year master of the English Department, Tajik State Pedagogical University named after S.Aini

ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИИ МУРОДИФҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Нутки мо аз калимаҳо иборат аст. Забон гуфта мо пеш аз ҳама калимаҳоро дар назар дорем, ки ба воситаи онҳо одамон мубодилаи фикр мекунанд. Аз қадим боз калима бо хусусиятҳои худ диққати аҳли ҷамъиятро, ва пеш аз ҳама диққати забоншиносро, ба худ ҷалб менамояд. Ин тасодуфӣ нест, чунки калима дорои хусусиятҳои ачибе мебошад. Масалан, калима метавонад инсонро ҳам хурсанд ва ҳам ҳафа кунад, вай қобил аст ўро рӯҳбаланд созад ё, баръакс, рӯҳафта ва маъюс гардонад. Ин гуна хусусияти калима баъзан мӯъҷизанок менамояд, вале дар инҷо ҳеҷ гуна мӯъҷиза нест: калима маҳсули муносибати дуру дарози одамон ва натиҷаи таҷрибаи ҷамъиятии онҳо мебошад [7, 36].

Дуруст аст, ки илми забоншиносӣ баробари калимаҳо ҷабҳаҳои дигари нутқро низ меомӯзад, вале дар қатори онҳо калима чизи асосӣ ва аз ҳама «муҳимтар» баназар мерасад.

Вақте ки калима мегӯянд, одамон, хоҳ аз грамматика ва фонетика хабар дошта бошанд, хоҳ не, пеш аз ҳама ба маънии он аҳамият медиҳанд, яъне мо аввал ба маънии калима ва баъд аз он батарекиби овозӣ ва сохти грамматикӣ вай назар меандозем. Ба ин тариқ, калима объекти таҳлили се қисми забоншиносӣ шуда метавонад: лексикология, фонетика ва грамматика.

Лексикология илмест, ки таркиби луғавии забон, яъне лексикаро меомӯзад. Термини лексикология аз ду калимаи юнонӣ таркиб ёфтааст: *lexicos* -луғатва *logos*-таълимот [5, 124].

Аҳамияти омӯхтани таркиби луғавии забон пеш аз ҳама дар он аст, ки бо ин роҳ метавонем то як дараҷа мафҳуми чизҳои ба воситаи калима ифодамешудагиро тасаввур кунем.

Дар айни ҳол набояд фаромӯш кард, ки калимаҳо хусусияти ба худ ҳосе доранд. Лексикология ва семасиология ҳуди ашӯҳо ва ҳодисаҳоро не, балки калимаҳоро меомӯзанд, ки бавоситаи онҳо ашӯҳо ва ҳодисаҳо ишора карда мешаванд. Ин ҳолат моро водор мекунанд, ки дар навбати аввал моҳияти калима, табиати онро муайян намоем.

Муродифҳо ё худ синонимҳо шаклан аз ҳам фарқ карда, аз ҷиҳати маъно баробар ё ба ҳамдигар ҳеле наздиканд. Ҳуди истилоҳи «синоним» аз калимаи юнонии «*synonymos*» - «ҳамном» гирифташудааст. Дар забони тоҷикӣ муосир истилоҳи синоним бештар чун «муродиф» ифода мегардад, вале аз баски аз калимаи синоним истилоҳоти дигари забоншиносӣ (синонимия, синонимика) сарчашма мегиранд дар адабиёти махсус бештар ҳуди «синоним»-ро кор мефармоянд.

Синонимҳо ин ё он ҳодисаро номбар карда, онро аз ҳар ҷиҳат ва ё аз ҳар нуқтаи назар тасвир мекунанд. Масалан, дар забони англисӣ калимаҳои *fast*, *quickly*, *rapidly*, *swift* ва *prompt*, қариб ҳама мафҳуми суръати «тез»-ро ифода мекунанд ва метавонанд ҷои як дигарро гиранд. Масалан мумкин аст гуфт:

He drives the car fast / quickly / rapidly / swift / prompt in the suburb highways.

Ӯ мошинро дар шоҳроҳи берун аз шаҳр тез меронад [9, 18].

Ба ин тариқ, метавон боз якчанд калимаҳоро қайд кард, ки онҳо дар шакл фарқунандаву ба маъноша беҳанд ва якдигарро иваз карда метавонанд. Бояд қайд кард, ки байни ин калимаҳои ба ҳам муродиф ин чунин аз лиҳози сохторӣ фарқият ба назар мерасад. Аз ин рӯ аз вобаста ба таалуқияти морфологӣ муродифҳои забони англисиро метавон ба чунин гуруҳҳои сохторӣ тақсим намуд:

а) муродифҳои содда;

б) муродифҳои сохта (пешванддор, пасванддор ва пешванду пасванддор);

в) муродифҳои мураккаб.

Бояд қайд кард, ки ба як гуруҳи сохторӣ дахл доштани ҳамаи муродифҳо зарур нест, яъне муродифҳои як калимаи содда метавонанд сохта, мураккаб ва ё таркибӣ низ бошанд.

а) муродифҳои содда гуфта калимаҳои ҳаммаъноеро меноманд, ки аз як реша ё асос иборатанд. Масалан сифатҳои *big* ва *large* (харду ба маънои калон) муродифҳои содда ба ҳисоб мераванд, чунки танҳо аз реша иборатанд:

Dushanbe is not enough big / large city.

Душанбе шаҳри на он қадар калон аст.

Ё худ феълҳои ҳаммаъноӣ *add*, *attach*, *annex* (ҳар се ба маънои илова кардан) аз як асос таркиб ёфтаанд:

Do not add / attach / annex that chapter here.

Он бобро дар ин чо илова накунад.

Зарфҳои муродиф низ аз ҷиҳати сохт содда шуда метавонанд: every, all, whole (ҳар се ба маънои ҳама):

Every / All / Whole of students should participate in this meeting.

Ҳамаи донишҷӯён бояд дар ин вохурӣ иштирок кунанд.

Муродифҳои сода новобаста аз сохти одиашон маънои луғавии аҳмиятнокро ифода карда метавонанд. Яъне маънои калима нисбат ба сохташ ҳамоно афзалиятнок боқӣ мемонад.

б) муродифҳо ва ё калимаҳое, ки ба ғайр аз решаи асос боз ягон ҷузъи иловагӣ доранд, муродифҳои сохта номида мешаванд. Сохташавии муродифҳо ва ё калимаҳоро дар илми забоншиносӣ аффиксация меноманд. Аффиксация якчанд роҳи ифодашавӣ дорад: маъмултарини онҳо истифодабарии пешвандҳо, пасвандҳо ва бадакҳо мебошанд [11, 167].

Муродифҳои пешванддори забони англисӣ аксар вақт метавонанд ҳамчун сифат, феъл ва зарф баромад кунанд. Ё худ аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи нутқи дигар кӯчонда шаванд. Масалан муродифи сифати wrong калимаҳои incorrect ва improper (ҳар се бо маънои нодуруст) мебошанд, ки бо ёрии пешвандҳои инкорӣ «in-» ва «im-» сохта шудаанд, ки ба забони тоҷикӣ «но-» гуфтан мумкин аст:

This is the wrong / incorrect / improper solution.

Ин роҳи ҳали нодуруст мебошад.

Боиси қайд аст, ки ҳатто тарҷумаи ин калимаҳо ба забони тоҷикӣ (нодуруст) ё русӣ (неправильно), мувофиқати луғавии пешвандашонро таъмин мекунад.

Феълҳои return, repay, retort, restore (ҳама бо маънои баргардонидан) ба ҳам муродиф буда, пешванди «re-» (бо маънои «аз нав ...») маънии луғавии онҳоро ба ҳам наздик мекунад:

I must to return / repay / retort / restore my bank credit on time.

Ман бояд қарзи бонкии худро сари вақт баргардонам.

Пасвандҳои муродифсозии забони англисӣ низ мисли забони тоҷикӣ аз як ҳиссаҳои нутқ дигареро бунёд мекунанд. Масалан пасванди исмсозии «-er/-or» монанди пасванди тоҷикии «-гор/-гар» аз феъл исм месозад. Масалан калимаҳои teacher, educator, instructor, trainer ҳама бо маънои омӯзгор ё таълимгар ба ҳам муродиф ба ҳисоб мераванд:

A good teacher / educator / instructor / trainer should know his subject well.

Омӯзгори хуб бояд фанни худро нағз донад.

Дар забони англисӣ пасванди «-less» мазмунан ба пешванди тоҷикии «бе-» мувофиқат карда аз феълҳои исмҳои ба ҳам муродиф сохтанишон мумкин аст. Масалан дар калимаҳои careless, heedless, reckless (ҳар се бо маънои беэҳтиётӣ) муносибати муродифӣ хуб зоҳир гаштанд:

Being careless / heedless / reckless with fire still remains dangerous for us.

Бе эҳтиётӣ нисбат ба оташ барои мо ҳануз ҳам хатарнок боқӣ мемонад.

Бандакҳои аффиксҳои хоси феъл ба шумор мераванд, ки шахсу шумора, замон ва дигар категорияҳои феълро ифода мекунанд. Яке аз чунин бандакҳои сермаҳсули забони англисӣ «-ed» (ифодакунандаи замони гузаштаи феълҳои дуруст) мебошад. Агар онро ба ҳамаи феълҳои муродиф, яъне ҳаммаъно ҳамроҳ кунем, муродифҳои сохтаи бандакдор дастрас мегарданд, мисли феълҳои answered, replied, responded (ҳар се бо маънои ҷавоб дод) дар ҷумлаи:

He answered / replied / responded to my call immediately.

Вай ба занги ман дарҳол ҷавоб дод.

Намунаи дигари муродифҳои бандакдори забони англисӣро дар мисоли истифодабарии бандакҳои «-ing», ки ифодакунандаи сифати феълӣ ва феъли ҳол аст, метавон дид. Масалан калимаҳои learning, studying ва reading (ҳар се ба маънои таҳсил) туфайли бандакҳои «-ing» муносибатҳои муродифии худро устувор мегардонанд:

Learning / Studying / Reading is important for everybody.

Таҳсил барои ҳама муҳим аст.

в) муродифҳои мураккаб гуфта калимаҳоро меноманд, ки аз ду ё се реша иборат буда ба ҳам ҳаммаъноянд. Мисли забони тоҷикӣ муродифҳои мураккаби забони англисӣ низ метавонанд ба вазифаи ҳиссаҳои нутқи гуногун баромад кунанд. Исмҳо, сифатҳо, зарфҳо ва феълҳои мураккаби ба ҳам муродиф дар забони англисӣ кам нестанд. Масалан исмҳои schoolchildren ва schoolkids аз лиҳози сохт дар решаи таркибии дуҷум фарқият доранд, вале аз лиҳози маънӣ ба ҳам муродифанд (ҳар ду ба маънои мактаббачагон):

The schoolchildren / schoolkids should come to school with school uniform.

Мактаббачагон бояд ба мактаб бо сарулибоси мактабӣ оянд.

Ҳодисаи муродифӣ дар қисми дуҷуми калимаҳои мураккаб дар сифатҳои забони англисӣ низ воқеъ мешавад. Калимаҳои well-educated, well-trained ва well-taught (ҳар се ба маънои таълими

хуб гирифта), ки бо калимаи well- оғоз шудаанд дар қисми дуюм калимаҳои муродифӣ доранд:

He was a well-educated / well-trained / well-taught specialist.

Вай мутахассиси таълими хуб гирифта буд.

Дар мисоли зарфҳои мураккабу муродифи забони англисӣ низ чунин воситаи калимасозӣ аз эътибор соқит нест. Масалан зарфҳои outside ва outdoor (ҳар ду ба маънои берун), низ дар қисми таркибии дуюм ба ҳам шабеҳияти луғавӣ зоҳир менамоянд:

Timur banged the door and went outside / outdoor.

Тимур дарро саҳт пушид ва берун баромада рафт [10, 13].

Муродифҳои ифодакунандаи амал, яъне феълҳои ҳаммаъно низ дар забони англисӣ ба гуруҳҳои сохтори дигар ҳиссаҳои нутқи зикргардида дохил мешаванд. Таркиби дуҷуми феълҳои мазкур ба ҳам ҳаммаъногӣ ифода мекунанд overload ва overburden (ҳар ду ба маънои барзиёд бор кардан):

The ship was overloaded / overburdened.

Кишти бар зиёд бор дошт.

Чунончи аз таҳлилҳои болоӣ маълум гашт, муродифҳои забони англисӣ аз лиҳози сохт гуногун буда, бо вучуди ин ҳамаъногӣ луғавӣ худро нигоҳ медоранд. Бояд қайд кард, ки аз лиҳози сохт ба як гуруҳ (содда, сохта ё мураккаб) дахл доштани калимаҳои ҳаммаъно шарту зарур нест. Воҳидҳои муродифе во меҳуранд, ки нисбат ба якдигар аз ҷиҳати сохт фарқ мекунанд. Масалан сифатҳои fat - содда, fleshy – сохта ва overweight – мураккаб буда, бо мафҳуми фарбеҳ ба ҳам муродиф боқӣ мемонанд:

Mrs. Lola was the only fat / fleshy / overweighted women in the neighbourhood.

Хонум Лола ягона зани аз ҳад фарбеҳ дар гирду атроф буд [10, 61].

Яке аз ҳулосаҳои муҳимме, ки гуфтаҳои боло ба миён меоваранд, он аст, ки дар системаи семантикии забон маъниҳо назар ба микдори калимаҳо бисёранд. Яъне, агар бо ибораи дигар гӯем, калимаҳо сермаъноянд. Оддитарин мисоли сермаъно будани калима дар забони тоҷикӣ ҳуди калимаи «забон» мебошад, ки, аз як тараф, мо онро ҳам чун узви холигии даҳон мефаҳмем, аз тарафи дигар, ҳамчунқобилияти гап задан, ифода намудани фикр тасаввур мекунем ва ғайра. Дар забони англисӣ бошад ин ду мафҳуми зикр гардида бо ду калимаи ба ҳам муродиф ифода мешаванд: tongue valanguage, дар ибораи забони модарӣ - nativelanguage ё mother tongue:

His native language / mother tongue is not English, but he can speak it fluently.

Забони модарии вай англисӣ нест вале вай бо он озодона ҳарф зада метавонад.

Дар илми забоншиносӣ сермаъно гардидани як калимаро омонимия меноманд ва акси он, яъне якмаъно гардидани якчанд калимаро синонимия меноманд. Мавзӯи баҳси кори дипломи мазкур таҳлили муқоисавии муродифҳо ва хусусиятҳои қорбурди онҳо дар забони англисӣ мебошад. Дар ин асос мо ҳаҷдулимкон кӯшиш намудем ба масъалаи хусусиятҳои лексикологӣ, морфологӣ ва синтаксии муродифҳо дар забони англисӣ каме ҳам бошад равшанӣ андозем [1, 306].

Адабиёт:

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – Москва: Инфра-М, 2004. – 306 с.
2. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка, Москва, Издательство литературы на иностранных языках, 1959. 124 с.
3. Виноградов В.В., Основные типы лексических значений слов, Вопросы языкознания, № 5, Москва, 2003. 167 с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик (лексикология, фонетика, морфология) зери таҳрири Б. Ниёзмӯҳаммадов, ҷилди 1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 20 с.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик (синтаксис), зери таҳрири Б. Ниёзмӯҳаммадов, ҷилди 2. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 436 с.
6. Мӯҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1993.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. дар 2 ҷилд. – Москва, Советская энциклопедия, 1969.
8. Хадеева-Быкова А. А., Синтаксическая синонимия в английском языке, Москва, ИМО, 1959. 40 с.
9. Шмелев Д.Н., Проблемы семантического анализа лексики, Москва, Академия, 2003, с 18.
10. Verdiyeva Z.N. Semantic fields in modern English, Moscow, 1986, p.13.
11. Chernyak V.D. The problem of Synonymy and Lexical grammatical Classification of Words. Text-book for an optional course. Leningrad, 1989, p.61.

Калидвожаҳо: лугат, муродиф, тармин, лексикология, семасиология, хусусият.

Аннотация
ОСОБЕННОСТИ СИНОНИМОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящена лексическим особенностям синонимов в английском языке. Лексикология - это изучение лексической структуры языка. Термин «лексикология» состоит из двух греческих слов: лексикос-словарь и логос-доктрина. В то же время не следует забывать, что у слов есть свои особенности. Лексикология и семиотика изучают не сами объекты и события, а слова, с помощью которых передаются объекты и события. Эта ситуация заставляет прежде всего определить суть слова, его природу.

Ключевые слова: *словарь, синонимы, терминология, лексикология, семиотика, свойство.*

Annotation
FEATURES OF SYNONIMES IN ENGLISH LANGUAGE

This article is devoted to the lexical features of synonyms in English. Lexicology is the study of the lexical structure of a language. The term lexicology is made up of two Greek words: lexicos - dictionary and logos-doctrine. At the same time, it should not be forgotten that words have their own characteristics. Lexicology and semiotics study not the objects and events themselves, but the words through which objects and events are referred. This situation forces us to first of all define the essence of the word, its nature.

Key words: *dictionary, synonyms, terminology, lexicology, semiotics, character.*

Маълумот оид ба муаллиф: Гуфронҷонзода Маҳина, магистранти соли дуюми факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел.:987452586

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Сангинова М.Б.

Сведение об авторе: Гуфронҷонзода Маҳина, магистратка второго курса английского факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел.:987452586

Научный руководитель: к.п.н., доцент Сангинова М.Б.

About the author: Gusronjonzoda Mahina, master of the 2st year of the English faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel: 987452586

Research supervisor: Phd of pedagogy, associate Professor M.Sanginova

ЗВУКОВОЙ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ ПОЭЗИИ А.А.АХМАТОВОЙ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В настоящее время творчество русской поэтессы занимает центральное место в современной русской литературе. Она писала огромное количество художественное произведение, которые показывают истории русского народа. Дронова В.Д. писала, что в лирической поэзии слова «говорят не только своим значением, но и всеми гласными и согласными, и своей протяженностью, и весом, и окраской, дающей нам ощущение эпохи, местности, быта» [4, 6.]. Иначе говоря, слово в лирическом произведении должно отвечать множеству требований, в частности, оно должно помогать раскрытию идеи и своим звуковым оформлением.

Вся поэзия Ахматовой зиждется на звуковой выразительности. Его речь изысканных ритмо-синтаксических ходах. Ясно, что задача переводчика — сохранить это качество лермонтовской поэзии. Однако не всегда это требование выполняется таджикскими переводчиками. Один из исследователей поэзии Ахматовой Ю. Дурылин писал: «Ее стихи необыкновенно богаты по своему звучанию. Она — великолепный гармонизатор и инструментатор стиха: тайнами ассонансов, консонансов, внутренних рифм, аллитераций он владеет, как никто из русских поэтов». Что это за внутренние рифмы, о которых говорит исследователь, и как они передаются нашими переводчиками? Внутренняя рифма, которую правильнее было бы назвать внутренним созвучием, или, как любил говорить сам А.Ахматова, тройственным созвучием,— излюбленный поэтический прием поэтессы.

Вот стихотворение «Тучки»:

Тучки небесные, вечные странники!
Степью лазурною, цепью жемчужною
Мчитесь вы, будто, как я же, изгнанники,
С милого севера в сторону южную [1, 76].

Это стихотворение переводилось на таджикский язык поэтом Асламом Адхамом. Перевод был сделан в 1981 г.

Абракони осмони, доимо сайёххо!
Бо сафи марворида аз даштҳои каб - кабуд
Тез метозад, хамчун ман, бадарға – рондао,
Аз шимоли меҳрубон сӯи чануби беҳуду [2, 88.]

Здесь налицо внутренние созвучия. Правда, рифмовка - сайёххо - каб-кабуд - рондахо, - не некрасовская. У него рифма всегда музыкальна. Это скорее от русского поэта. Интересен сам метод тогда еще молодого переводчика, его попытка сохранить особенность подлинника. К сожалению, последующие переводчики не развили этот принцип.

Переводчик в этом стихотворении не воспроизводит ни музыкальности Ахматовой, ни выразительной созвучности слов: младая - отгоняя, наедине - мне. У нее нет даже ни одной сколько-нибудь богатой рифмы - рузафзун - кун - это очень приблизительная рифма, тогда как в оригинале:- отгоняя - младая.

Тройственные созвучия - излюбленный поэтический приём Некрасова. Они встречаются в стихотворениях «Филантроп», «Колыбельная песня», «Желание», в поэмах «Реквием».

Однако переводчики, как правило, не используют этот прием.

Очарование и сила лирических стихотворений А.Ахматовой в деталях. Звукопись русской поэтессы создает определенную эмоциональную настроенность. Перевод, не сохранивший этой особенности, не может воспроизвести образ Ахматовой А.А. во всей его полноте. Подобные переводы уничтожают своеобразие и прелесть оригинала, делают поэтические произведения похожими друг на друга.

Нельзя переносить механически звукопись стихотворения.

Надо, основываясь на свойствах родного языка, найти нужный эквивалент. Таджикские поэты могут это сделать, так как их родная литература дала таких мастеров поэтического слова, как Хабиб Юсуфи, Боки Рахимзода, Мухиддин Фархад, Мاستон Шерали, Кутби Киром и другие, в произведениях которых звукопись поражает своим богатством и разнообразием. Нам могут возразить, что звукопись присуща далеко не каждому произведению, что надо родиться А.Ахматовой, чтобы так виртуозно владеть стихом. Безусловно, индивидуальность поэта, его одаренность играют первостепенную роль, но это не может оправдать плохие переводы —

стихотворной технике следует учиться. Однако многие переводчики до сих пор пренебрегают стихотворной техникой, считая, что достаточно владеть языком и уметь рифмовать. Пренебрежением к форме можно в какой-то мере объяснить и некоторый застой, и косность, наблюдавшиеся в переводческой практике. Только в последние годы в таджикском литературоведении стали появляться работы, в которых поднимаются проблемы переводческого мастерства, техники стиха и формы. Но не во всех литературоведческих работах дается правильная оценка роли и значения стихотворной техники.

Литература:

1. Ахматова А.А. Собрание сочинение. – М., Наука, 2001. – 265 с.
2. Адхам Аслам. Сравнительная типология английского и русского языков. – М.: Высшая школа, 1972. – 370 с.
3. Блинов Л.Ф. Характеристика творчества Ахматовой – М.: Наука. 1957. – 600 с.
4. Дронова В.Д. Русская литература – М.: Русский язык, 1975. – 848 с.

Ключевые слова: *А.Ахматова, перевод, роль, русской поэтессы, мастерство, русская литература, стихотворная лексика.*

Аннотация

Муаллиф дар ин мақолаи «Хониши садои назми А.Ахматова ба забони тоҷикӣ» мушкилоти тарҷумаи бадеи асарҳои шоираи рус Анна Ахматова ба забони тоҷикӣ нишон медиҳад. Муаллифи мақола дар асоси маводи зиёде тарҷумаҳои осори шоираи рус Анна Ахматова таҳлил менамояд.

Калидвожаҳо: *А.Ахматова, тарҷума, мавқеъ, шоираи рус, маҳорат, адабиёти рус*

Annotation

In this article, sound expressivity of a.a. akhmatova's poetry into the tajik language the author highlights the problems of literary translation of the works of the Russian poet Anna Akhmatov into Tajik. The author of the article analyzes the translations of the works of the Russian poet Anna Akhmatov on the basis of many materials

Keywords: *A. Akhmatova, translation, role, Russian poet, skill, Russian literature*

Маълумот дар бораи муаллиф: Аннаева Гулбону магистранти соли якуми факултети забон ва адабиёти руси ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Тел.: 930 55 53 55

Роххбари илми: дотсент Валиев Н.У.

Сведение об авторе: Аннаева Гулбону магистрантка первого курса факультета русского языка и литературы ТГПУ им. Садриддина Айни. Тел.: 930 55 53 55.

Научный руководитель: доцент Валиев Н.У.

About the author: Annaeva Gulbonu, first year master of the Faculty of Russian Language and Literature, TSPU named after Sadriddin Aini. Tel.: 930 55 53 55

Scientific adviser: Associate docent Valiev N.U.

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Инсоният дар тамоми давраи зиндагии худ тағйиротҳои гуногунро аз сар гузаронида боиси инкишофи ҳам забон ҳам фарҳанг ва ҳам технологияи навине, ки омӯзиши ҳама гуна илмро осон мегардонад, шудааст. Маҳз ҳамон даврахое, ки ҳатто хат набуд тавассути одамони хирадманди замон эҷодиёти мешуд аз забон ба забон ва ҳамин тавр аз шаҳр ба шаҳр мегузаштанд ва мушобеҳи худро пайдо ва ё ин ки ба дигар забон тарҷума мешуданд. Имрӯзҳо ҳам чомеаи ҷаҳонӣ нисбати инкишофи ҳамаҷиҳатаи забоншиносӣ бетараф набуда забоншиносон ва таҳқиқотчиёни ин соҳа тамоми саъю кӯшиши худро ба ҳарч медиҳанд, таҳқиқ ва ё эҷоди як навгонӣ дар илм боиси пурраттару осонтар омӯхтани забон гардад. Дар соҳаи забоншиносӣ ба ғайр аз инкишофи грамматика инчунин тағйири диалект ва пайдоиши суҳанҳои нави ҳикматомез низ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Масалан, истифодаи зарбулмасалу мақолҳо, ки боиси адаб омӯзондани касе ва ё ин ки ҳазломез истифода бурдани баъзе аз онҳо барои халқ серистифода аст дар забоншиносӣ қисмати асосӣ ба шумор меравад, ё ин ки “Паремиология” меноманд. Бо таваҷҷӯҳ ба ба маҷмӯи зарбулмасалҳои пешниҳоднамудаи устод Олимшо Иқболов бисёре аз олимони Юнон ва Рим дар давраи аввали солшумории мелодӣ истифодаи зарбулмасалу мақолҳоро шуруъ намуда буданд. Аз шуруъ шудани фаъолияти инсон дар рӯи замин робитаи байниҳамдигарии онҳо низ оғоз ёфта буд ва маҳз ҳамин тарзи зиндагӣ ва эҳсосоти одамон боиси пайдоиши зарбулмасалу мақолҳо гардидааст.

Суҳанро ба дарозо нақшаида бояд қайд намуд, ки дар рисолаи илмӣ хеш кӯшиш менамоем, ки дар ҷустуҷӯи сарчашмаҳои гуногун ва пайдо намудани маводҳои аз тарафи забоншиносон пешниҳодгардида, ки таърихи пайдоиши зарбулмасалу мақолҳоро дар забони англисӣ муайян менамоем, ошкору дақиқ намоем.

Ҳамон тавре ки ибраз доштем зарбулмасалу мақолҳо қисми асосии забоншиносиянд ва истифодаву омӯзиши онҳо аз як ҷиҳат захираи луғавии моро бой гардонидан бошад, аз тарафи дигар ошно шудани мо бо фарҳанги дигар миллатҳо ва инчунин омӯзиши таърихи як халқ мегардад. Дар натиҷаи ҷустуҷӯҳои зиёд ибраз доштан зарур аст, ки пайдоиши зарбулмасалу мақолҳоро таърихи дақиқу аниқ нест ва инсоният худ иқрор аст, ки суҳанҳои пандомез аз даврахҳои қадим вучуд дошта мардум дар нутқи гуфтугӯи истифода мебаранд ва онҳо дар замони вучуд надоштани хат аз тарафи мардум аз забон ба забон гузашта то замони мо расида ва каме шакли худро дигар кардаанд. Аз ин рӯ тақия ба сарчашмаҳои забоншиносӣ мо таърихи пайдоиши зарбулмасалу мақолҳоро бо чанд гурӯҳ тақсим намуда бо мисолҳо маънидод хоҳем кард.

1. Гурӯҳи зарбулмасал ва мақолҳое, ки аз забон ба забон (фолклор) то замони мо омада расидаанд.

A bad workman blames his tools

Шайхро хунар нест, хоноқоҳ танг [4, 11].

Мо дар забони тоҷикӣ модулҳои онҳоро дорем, ки шояд таърихи пайдоиши онҳо дигаргун бошад, вале онҳо метавонанд дар муқоиса ба халқ фаҳмотар бошанд, нисбат ба он ки мо онҳоро тарҷума ва ё маънидод мекунем.

Make hay while the sun shines

Оҳанро дар гармиаш мекубанд

Зарбулмасали зикршуда ба он маъние истифода бурда мешавад, ки ҳар кор вақту замони худро дорад ва баъд аз гузаштани мӯҳлат шояд инсон ба он муваффақ нагардад.

Don't put all your eggs into one basket

Қарсақ аз ду тараф

Садо аз ду даст мебарояд.

Дар асарҳои адабии адабиёти тоҷик ин зарбулмасалро ҳангоме истифода мебаранд, ки касеро дастгирӣ хоҳӣ кард тарафдорат бошад.

A friend in need is a friend indeed.

Дӯст он бошад, ки гирад дасти дӯст,

Дар парешонҳолию дар мондагӣ.

(Мирзо Турсунзода)

Even reckoning makes long friend.

Дӯст -дӯст ҳисобаш роҳи рост.

Friends are thieves of time.

Дӯстон дуздони вақтанд.

2. Дар таърихи пайдоиши зарбулмасалу мақолҳо дар ҷои дуҷум гурӯҳи мақолҳое, ки аз ҳикояҳо ва масалҳо гирифта шудаанд дохил мешавад.

You can lead a horse to water, but you cant make him drink it

Ҳарро ба задан асп натавон кард.

Ҳар ба бӯсаву пайғом об нахӯрад,

Ҳар ба супориш об нахӯрад.

Домани давлат ба зӯр натавон гирифт. (Ҳофиз) [3, 178].

You cant teach an old dog new trick

Дарахти талх бо тарбия ширин намешавад.

Одами қачро гӯр рост мекунад.

The whole bag of tricks.

Весь арсенал уловок хитростей.

In borrowed plumes

Ворона в павлиньих перьях.

3. Аз ҳама муҳимтарин сарчашмаи зарбулмасалу мақолҳо ин аз як забон ба забони дигар гузаштани онҳо мебошад, ки зарбулмасалҳои бештари забони англисӣ, ки боиси бой гардидани адабиёт ва истифодаи фароҳи мардум гардидаанд, аз забонҳои латинӣ ва фаронсавию италийӣ ва дигарҳо гузаштаанд.

Масалан, “**Evil be to him who evil thinks**” аз зарбулмасали фаронсавии “*Honi soit qui mal u pense*” ба забони англисӣ гузашта дар забони тоҷикӣ ба он эквиваленти “Бо бадон бад бошу бо некон наку” мувофиқ меояд.

Ва ногуфта намонад, ки бисёре аз зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ аз забони латинӣ гузаштаанд, ки дар зер ёдовар мешавем.

Haste makes waste.

Ҳафт бор чен куну як бор бӯр.

Аввал андеша баъд гуфтор. [3, 90].

A stitch in time saves nine.

Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад.

Must not cry over spilled milk.

Оби рафта дигар ба ҷӯй барнамегардад.

Don't count your chickens before they are hatch.

Гӯсфандро дар оғил мешуморанд.

Slow and stead wins the race.

Гӯянд, ки санг лаъл гардад дар мақоми сабр. (Ҳофиз)

4. Бояд ибраз дошт, ки ҳар як дин ва ё равиҷҳое, ки арзи вуҷуд доштанд ва доранд боиси инкишофи ҳамаҷиҳатаи рӯзгордорӣ. Чунки китобҳои гуногун, ки ба масҷидҳо, калисоҳо дахл доштанд мардумро ба тарзи зиндагии дуруст бо суханҳои ҳикматомез даъват менамуданд. Пас беҳуда нест, ки таърихи пайдоиши бисёре аз зарбулмасалҳо ва мақолҳои забони англисиро аз китоби “Библия” медонанд.

Ҳама дин ва оин мақсад роҳи ростро интихоб намудани мардум буд ва ҳафт аз ин ҷост, ки ҳамаи дину мазҳаб кинаро дур сохтан сабаби оромиши қалбҳо медонанд. Зарбулмасали,

Do not put new wine into old bottles дар забони тоҷикӣ эквиваленти он қоидаи кӯҳнаро бод надох, ҳангоме истифода мешавад, ки ягон сухани бадро ба ёд овардани бошӣ тавассути ҳамин зарбулмасал ибраз медоранд, ки беҳтар мешавад, ки онро ба хотир наёварем.

As you sow, so you reap.

Машав ғофил ту аз омоли мардум,

Зи чав чав рӯяду гандум зи гандум. [3, 49].

Do not cast your pearls before swine .

Не мечите бисер перед свиньями.

You can not serve God and mammon.

Нельзя служить Богу , и черту.

The spirit is willing but the flesh is weak.

Дух бодр, но плоть слаба.

You cannot make bricks without straw.

Нельзя сделать кирпич без соломы.

5. Ҳар як даври замон дорои хирадмандоне буд, ки мардумро бо сухан ба роҳи рост ҳидоят менамуданд. Аз ин рӯ қайд бояд намуд, ки таърихи пайдоиши баъзе аз зарбулмасалу мақолҳоро аз эҷоди хирадмандони замон медонанд. Ба ҳуди мо низ маълум аст, ки зарбулмасалу мақолҳо аз тарафи шоирону нависандагон дар асарҳо ва шеърҳояшон дарҷ гардидааст, ки баъдан ба тариқи алоҳида аз тарафи мардум истифода гардидаанд. Махсусан зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ дар асарҳо эҷоднамудаи В. Шекспир ба чашм мерасанд, забоншиносон иброз медоранд, ки муайян кардан душвор аст, ки онҳо эҷоди ҳуди ӯянд ва ё ин ки эҷоди халқанд.

Better a witty fool than a foolish wit. (Twelfth Night)

Душмани доно беҳ аз дӯсти нодон.

Cowards die many times before their death. (Julius Caser)

Тарсонҷакҳо чанд бор мемиранд.

Something is rotten in the state of Denmark. (Hamlet)

The bitter is sometimes bit. /Дузди зӯр соҳиби гова бастаст.

Brevity is the soul of wit. Як гапи кӯтоҳ олам гулистон.

6. Пайравӣ намуда ба ҷустуҷӯҳои забоншиносон оид ба мавзӯи пайгирифтаи мо иброз доштан ба маврид аст, ки баъзе аз зарбулмасалу мақолҳо аз суханронӣҳои шахсони мансабдор ва ё машҳури замон пайдо шудаанд.

Уинстон Черчил 9-феврари соли 1941 тариқи радиои амрикоӣ баромад намуда иброз дошт, ки **“Give us the tools, and we will finish the job”**.

Ба мо имконият диҳед ва мо қорамонро анҷом медиҳем. Ва баъдан ин дар забони англисӣ ҳамчун зарбулмасал истифода шудааст. Инчунин соли 1864 ҳангоми суханронӣ Абраҳам Линкол иброз дошт, **“Don’t change horses in midstream”**. Ин сухан ва ё ибрози ақидаи сипоҳсолор боиси дар оянда ҳамчун зарбулмасал истифода бурдан гардид.

Every dog has its day. Ин ҷумла дар мактуби малика Элизабеси 1, барои хоҳиш намудани тасвир аз бародараш карда буд аввалин бор истифода шуда акнун чун зарбулмасал дар забони англисӣ истифода бурда мешавад. Гарчанде ин ҷумла дар замони ҳуди малика ҳам хуб қабул карда шуда буд.

Ҷон Ҳ. Ин ҷумларо соли 1562 истифода бурда баъдан соли 1603 Шекспир онро дар асараш **“Hamlet”** истифода намудааст.

Забоншинос В.А. Жуков иброз медорад, ки бениҳоят мушкул аст муайян кард, ки масалҳо аз қай боз мавриди истифодаи мардум қарор гирифтаанд. Дар ин мавзӯ боз олим Л.Н. Оркина ибрози ақида намуда мегӯяд: “Зарбулмасал ҳикмати оддӣ нест. Он фикри халқро ифода мекунад ...ҳар як зарбулмасал обрӯю эътибори созанда ва насли замонро ифода мекунад. Чунин ҳикमत ҳазорсолаҳо вучуд дошта аз аср ба асри дигар омада метавонанд”. [3, 21].

Мувофиқи ақидаи С.Г. Бережан яке аз сарчашмаҳои асосии пайдоиши зарбулмасалу мақолҳо ин эҷоди шифоҳои халқ, сурудҳо, ҳикояҳо, достонҳо ва муаммоҳо мебошанд.

Арҷер Тейлер дар мақолаҳо ва инчунин дар китобҳои худ оиди таърихи зарбулмасалу мақолҳо сухан гуфтааст, ки чанде аз мисолҳои дар боло иброзшуда аз таҳлили маводҳои ўст. Дар ҳулосаи мақолаи худ дар мавриди пайдоиши зарбулмасалу мақолҳо чунин менависад: “Зарбулмасалҳо барои омӯзиш шавқовар, муҳим ва маҷмъ мебошанд” [1, 15].

Дар пайравӣ аз ҳама ақидаҳои пешниҳодшудаи забоншиносон иброз менамоям, ки ҳар як дарахт реша ва ҳар як илм сарчашмае дорад, ки чунин фарроҳ мегардад. Пайдоиши зарбулмасалу мақолҳо на танҳо муҳиманд инчунин ҳастии онҳо шиносномаи адабиёт мебошад, онҳо таърихи гузаштагонро ба мо ошкор намуда расму оини имрӯзу фардоро аз забон ба забон ва аз шахр ба шахр ва аз аср ба аср мебаранд.

Ман дар таҳлил намудани чанде аз сарчашмаҳо оиди мавзӯе, ки мавриди таҳқиқ қарор додаам, таърихи пайдоиши зарбулмасалҳоро ба шаш гурӯҳ ҷудо намудам, ки ин дар асарҳо ва мақолҳо забоншиносон иброз карда шуда, вале гурӯҳбандӣ нашудаанд. Мо онҳоро ба шаш гурӯҳи кучак ҷудо намудем, вале аз ин ҳама давроне, ки инсоният пушти сари худ дорад боварӣ дорем, ки инҳо танҳо аз сарчашмаҳои ёдовар шудаанд, ки ба аҳли инсоният то имрӯз маълум мондаанд ва итминони комил дорем, ки пайдоиши зарбулмасалу мақолҳо сарғаҳи фароҳ дорад. Ба монанди дарёи беканоре, ки сарғаҳашро аз дур назар мекунем вале ба охираш ҳаргиз нахоҳем расид. Аз ин рӯ илми инсоният аз ҳуди ӯ бузургтар аст зеро илме, ки ӯ меғузорад асрҳо пойдор мемонад.

Адабиёт:

1. Book of Folklore Proverbs and Riddles. Archer Taylor. President of the "American Folklore Society" (1936-38).
2. Жуков, В.П. Семантика фразеологический оборотов. Учебное пособие для студентов пединститутов.
3. Олимшо Иқболов.Зарбулмасалу мақолҳо афоризмҳо. Душанбе, 2008.
4. Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок. Душанбе, 1967.

Калидвожаҳо: зарбулмасал, мақол, фарҳанг, арзиш, мушобеҳ, аломат, оқилона, инъикос, нешбарандагӣ, нутқ, гуфтугӯ, пайдоиш, таърих, маслиҳат, сухан, ҳикматомез, давраҳои қадим.

Аннотация

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье речь идёт о возникновении и пользовании пословицы и поговорки из древнейших времён. Возникновение и пользование пословиц и поговорок в разговорной речи в народной мудрости определяет их полезности. Слова пословиц по своему происхождению из латинского языка. Пословицы- это короткое содержательное высказывание, в котором выражается традиционная истина или совет, основанный на здравом смысле или опыте.

Ничто так не определяет культуру, как ее язык , и элемент языка, который лучше всего отражает ценности и убеждения общества -это его пословицы. Как мы сказали они не переводится и будит найди свои синонимы в другого языка. Например,

-Friend in need is a friend indeed.

-Друзья познаются в беде.

Ключевые слова: пословица, поговорок, культура, ценность, синоним, элемент, разумно, отражать, общества, речь, разговор, возникновения, история, совет, слова, мудрый, древние времена.

Annotation

THE HISTORY OF ORIGIN PROVERBS AND SAYINGS IN ENGLISH LANGUAGE

This article deals about origin and using of proverbs and sayings from the primordial time. The origin and using of proverbs and sayings in colloquial speech in public wisdoms defines their usefulness. A proverb is a short, pithy saying that expresses a traditionally held truth or piece of advice, based on common sense or experience.

Nothing defines a culture as distinctly as its language, and the element of language that best encapsulates a society's values and beliefs is its proverbs. How we say they don't translate and find their equivalent from other languages. For example,

Friend in need is a friend indeed.

Key words: proverb, saying, culture, value, synonym, element, wise, friend, society, speech, colloquial, origin, history, advice, word, wisdom, primordial time.

Маълумот оид ба муаллиф: Тоҷова Нилуфар, магистранти соли аввали факултаи забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, тел:988-94-18-59.

Роҳбари илмӣ: Байдуллоев А.

Сведение об авторе: Тоджова Нилуфар, магистрантка первого курса английского факультета Талжикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел:988-94-18-59.

Научный руководитель: Байдуллоев А.

About the author: Tojova Nilufar, master of the first year of the English faculty of the Tajik state Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, tel:988-94-18-59.

ТАЪСИРПАЗИРИИ ҲОФИЗ АЗ ШОИРОНИ ПЕШ АЗ ХУД ДАР ТАҲҚИҚИ
БАҲОУДДИН ХУРРАМШОҲӢ

Хоча Ҳофиз аз шеърӯ саликаи шоирони пеш аз худ хеле баҳраманд гардида, дар мавридҳои зиёде аз онҳо мазмунҳоеро иқтибос намудааст, аммо бештари мазмунҳои иқтибосшуда аз дигаронро бехтар аз соҳибони аслии онҳо ба тасвир кашидааст. Б. Хуррамшоҳӣ дар китоби “Ҳофизнома” таъсирпазирӣ Ҳофиз аз бузургони адабиёти форсиро аз устод Рӯдакӣ сар карда, то ҳамасрони вайро баррасӣ намудааст. Устод Хуррамшоҳӣ чустуҷӯ ва таҳқиқотро дар мавриди таъсири сухани дигарон ба сухани Ҳофиз, яке аз бобҳои муҳими ҳофизшиносӣ медонад. Аз дидгоҳи вай, ин баҳс то ҳаде тааҷҷуби моро ба шеър ё сухандонию хунардмандии Ҳофиз коҳиш медиҳад, чунки бисёре аз мазмунҳоро андешаҳо ва санъатҳои шеърӣ ўро дар осори шоирони қабл аз ў вохӯрдан мумкин аст. Аммо аз ҷиҳати дигар, тааҷҷубу ҳайрати наведар мо пайдо мешавад ва пай мебарем, ки Ҳофиз то ҷӣ андоза суханшиносу сухансанҷ ва табъаш нисбат ба санъатҳои нозукиҳои осори дигарон ҳассос будааст. “Ҷӣ гунае, ки дар ҳақиқат машҳур аст, Ҳофиз аксаран, балки тамоми мазмунҳо ва санъатҳои иқтибосшуда аз дигаронро аз соҳибони аслии онҳо дида бехтар адо мекунад. Тасаввур намекунам, ки Ҳофиз ҳатто як мазмунро иқтибосшударо ба ҳубии асли аввалиаш ва ҳубтар аз он бозофаринию такмил накарда бошад. Муҳим ин аст, ки “он ҷӣ ҳубон дар маҷмӯъ доранд, Ҳофиз ба танҳои дорад” [1, 4]. Аз дидгоҳи устод Хуррамшоҳӣ, Ҳофиз эътино бар ҳамриясароиро аз пайравии Абӯнӯвос, Манучехрӣ, Ибни Фориз ва Назири Қаҳистонӣ ба даст овардааст, албатта, бо назар ба ҳароботпарварии Саной. Ба назари вай, ҳамри Манучехрӣ ҳама ангири (моддӣ, ҳақиқӣ) аст, аммо ҳамри Ҳофиз ҷеҳраҳои гуногун ва ҳадди ақал сегона (бодаи шеърӣ, моддӣ ва ирфонӣ) дорад.

Б. Хуррамшоҳӣ шоироне, ки таъсири онҳо ба шеърӣ Ҳофиз бо далелу шавоҳид ва манбаҳои бузург собит шудааст, бо тартиби таърихӣ ва солшуморӣ дар муқаддимаи “Ҳофизнома” баён намудааст, ки аз инҳо иборатанд: Саной, Анварӣ, Ҳоконӣ, Заҳири Форобӣ, Низомӣ, Ағтор, Қамолӣдин Исмоили Исфаконӣ, Ироқӣ, Саъдӣ, Назири Қаҳистонӣ, Амир Хусравӣ Дехлавӣ, Авҳади Мароғай, Ҳочаи Қирмонӣ, Убайди Зоконӣ, Носири Бухорӣ, Салмони Совачӣ, Қамолӣ Хуҷандӣ. Акнун ба зикри баъзе аз ин бузургон, ки таъсири бештар дар шеърӣ Ҳофиз доранд, мебардозем.

Ҳаким Саной. Абулмачд Маҷдуд ибни Одам Саной - яке аз бузургтарин қасидасароён ва маснависароён ирфонӣ ва аз ҷумлаи бунёдгузори адабиёти манзуми ирфонӣ мебошад. Бинобар ақидаи устод, таъсири Саной бар Ҳофиз чандон аз назари шаклу сохт нест, балки бештар аз ҷиҳати муҳтавост. Фурузонфар дар бораи таъсири Саной дар шеърӣ Ҳофиз менависад: “Бахусус навъи шеърӣ қаландарӣ, ки намуддори озодии фикр ва навъи сакашӣ нисбат ба русуми ақидаҳои маъмулу арҷманд назди омаи он аср ба шумор мерафт ва Ҳофиз онро ба авҷи қамол расонидааст, дастоварди санъати фикрӣ ва табъи маъноофар ва фасохати густурдаи Ҳаким Саной аст” [5, 255]. Намунаи баъзе аз тазминҳо ва иқтибосҳои Ҳофиз аз Саной:

1. Саной: Он, ки мустағнӣ буд аз мо, ҳам ба мо муҳтоҷ буд [1].

Ҳофиз: Мо ба ў муҳтоҷ будем, ў ба мо муштоқ буд [6].

2. Саной: Марди Яздон гар набоиш, ҷуфти Аҳриман мабоиш [1].

Ҳофиз: Марди Яздон шаву фориг гузар аз Аҳриман [6].

3. Саной: Соқӣ, барҳезу май дар ҷом кун [1].

Ҳофиз: Соқӣ, барҳезу дар деҳ ҷомро [6].

4. Саной:

Дӯ ногаҳ аз нигорам андар расид номае,

Қолат раъо фуодӣ мин ҳичрик –ал – қиёмаҳ [1].

Ҳофиз:

Аз хуни дил навиштам наздики дӯст нома,

Инӣ раайту даҳран мин ҳичрик –ал – қиёмаҳ [6].

Ҳоконӣ. Афзалуддин Бадил ибни Алии Ҳокони Ширвонӣ - яке аз бузургтарин қасидасароён дар таърихи шеърӣ форсӣ махсуб мешавад. Ҳофиз ва Ҳоконӣ ду шоири баландовоза дар адабиёти мо махсуб мешаванд ва ҳар яке дорои сабки мутафовит аз якдигар мебошанд. Ҳоконӣ дар қасидаву Ҳофиз дар ғазал шухрати беандозае доранд. Аз дидгоҳи Хуррамшоҳӣ таъсири ҳунари Ҳоконӣ ба Ҳофиз бо вучуди он, ки эҳсоснашаванда аст, аммо муқаррар аст ва бо шаҳодати мазмунҳою таъбирҳои монанд ва ғазалҳои ҳамвазну қофияе, ки Ҳофиз бо ӯ дорад, метавон ба яқин ҳукм кард, ки Ҳофиз ба девони Ҳоконӣ назар доштааст. Инак намунаи баъзе аз шабоҳатҳои лафзӣ ва маънавиро дар ашъори ин ду шоир баён менамоем:

1. *Ҳоконӣ: Гессӯи чангу раги бозӯ барбот бибуред [1].*

Ҳофиз: Гессӯи чанг бибуред ба марги майи ноб [6].

2. *Ҳоконӣ: Ас – сабуҳу ас – сабуҳ, к – омад ёр [1].*

Ҳофиз: Ас – сабуҳу ас – сабуҳ ё асҳоб [6].

3. *Ҳоконӣ: К – ин шабистони заҳмати мо барнатобад беш аз ин [1].*

Ҳофиз: Хоки қўят заҳмати мо барнатобад беш аз ин [6].

Камолуддин исмоили Исфаҳонӣ. Аз ҷумлаи суҳанварон ва қасидасароёни бузурги қарни ҳаштуми ҳиҷрият, ки ғазалҳо ва рубоӣҳои беназире дорад. Ин марди бузург дар санъати ихом ва ҳусни таълил, ки аз ҷумлаи муҳимтарин санъатҳои маънавии шеър махсуб мешавад, маҳорати беназире дорад ва Ҳофиз аз лафзи равон ва ин ду санъати бузурги вай таъсири амиқе гирифтааст. Ногуфта намонад, ки ҳуди Ҳофиз ҳам дар ин ду санъат маҳорати бузурге дошт.

1. *Ҳофиз байте аз Камолро сароҳатан бо номи ӯ чунин тазмин кардааст:*

В – ар боварат намекунад аз банда ин ҳадис,

Аз гуфтаи Камол далеле биеварам:

“Гар барканам дил аз туву бардорам аз ту меҳр,

Он меҳр бар кӣ афканам он дил кучо барам?” [6].

Байти Камол дар мактаи ғазалест аз вай, ки матлааш чунин аст:

Ҷонро чу нест васли ту ҳосил кучо барам,

Дилро, ки шуд аз дарди ту гофил кучо барам [3, 776].

2. Камол дар қасидае гуфтааст:

Бигўяму накунад раҳна дар мусалмонӣ,

Туйи, ки нест туро дар ҳама ҷаҳон сонӣ [3, 245-248]

Ҳофиз дар қасидае бо матлаи “Зи дилбарӣ натавон лоф зад ба осонӣ” ин байтҳоро бо андак тасарруфе дар баъзе аз алфозаш тазмин кардааст:

Биер бодаи рангин, ки як ҳикояти рост,

Бигўяму накунад раҳна дар мусалмонӣ [6].

3. Камолуддин Исмоил:

Хомӯш чу пиёла бо дили хунин бош,

То чанд чу чанг нолаи сари дастӣ [3, 838].

Ҳофиз:

Бо дили хунин лаби хандон биевар ҳамчу ҷом,

На гарат захме расад, ойӣ чу чанг андар хурӯш [6].

Ҳочуи Кирмонӣ. Абулато Камолуддини Маҳмуд маъруф ба Ҳочуи Кирмонӣ (689-753к) – яке аз шоирни бузурги қарни ҳаштуми ҳиҷрий аст, ки дар қасида, маснавӣ ва ғазал таъби тавононе доштааст. Ҳоча аз ҷумлаи он се нафарест, ки аз дидгоҳи Б.Хуррамшоҳӣ таъсири бузургтаре дар ашъори Ҳофиз доранд. Тарзи суҳанпардозӣ, ихомсозӣ ва борикандешию зарофатҳои лафзӣю маънавии Ҳочу бо Ҳофиз шабоҳати ғавқулодае дорад. Байти зерин, ки яке аз ҳамасрони Ҳофиз дар бори ин ду марди бузург гуфтааст, дақиқан дуруст аст.

Устои ғазал Саъдист назди ҳама кас, аммо

Дорад суҳани Ҳофиз тарзи ғазали Ҳочу [1, 68].

Инак баъзе аз тазминҳои лафзӣ ва маънавии Ҳофиз аз Ҳочуи Кирмонӣ:

1. *Ҳочу: Ҳамчунин рафтаст дар аҳди азал тақдири мо [1],*

Ҳофиз: К – ин чини рафтаст дар аҳди азал тақдири мо [6],

2. *Ҳочу: Хирқаи раҳи хонаи ҳаммор дорад пири мо [1],*

Ҳофиз: Рӯй сӯи хонаи ҳаммор дорад пири мо [6].

3. *Ҳочу: Эй басо оқил, ки шуд девонаи занҷири мо [1],*

Ҳофиз: Оқилон девона гарданд аз пайи занҷири мо [6].

Саъдӣ Шерозӣ. Саъдӣ аз ҷумлаи он шоиронест, ки таъсири бештар ба шеъри Ҳофиз ё ба ибораи устод Хуррамшоҳӣ, ҳаққи хунари ба гардани Ҳофиз дорад. Б. Хуррамшоҳӣ дар мавриди таъсири сухани Саъдӣ ба Ҳофиз дар китоби “Чордах ривоят” фаслро таҳти унвони “Ҳаққи Саъдӣ ба гардани Ҳофиз” бино намудааст. Аз дидгоҳи вай Саъдӣ дар ҳақиқат устои ғазали ошиқонаи форсӣ аст, аммо унсурҳои ғайриошиқонаи хунари ғазалаш ба андозаи ғазали Ҳофиз нест. “Ғазали Ҳофиз ба андозаи ғазали Саъдӣ таровату тарабнокӣ дорад, агарчи ба андозаи ғазали Саъдӣ ширинӣ ва шайдоӣ надорад, аммо беш аз вай шӯрмандӣ ва шевоӣ дорад” [2, 111]. Инчунин аз дидгоҳи устод Хуррамшоҳӣ, аз назари лафзу суханварӣ низ ин ду шоири бузург дар фасоҳат низ баробаранд, балки худ меъёри фасоҳатанд. Дар охири муқаддима устод ба хулоса меояд ва мегӯяд: “Шак нест, ки фазлу тақаддум азони Саъдист ва Саъдӣ ба гардани Ҳофиз ҳаққи хунари дорад” [2, 112].

Намунаи тазминҳои Ҳофиз аз шеъри Саъдӣ;

1. Саъдӣ:

*Куҷо худ шукри ин неъмат гузорам,
Ки зӯри мардумозорӣ надорам [4, 99].*

Ҳофиз:

*Ман аз бозӯи худ дорам басе шукр,
“Ки зӯри мардумозорӣ надорам” [6].*

2. Саъдӣ:

*Кист он к – аш сирӣ пайванди ту дар хотир нест,
Ё назар бо ту надорад, мағараи нозир нест [4, 453].*

Ҳофиз:

*Сирӣ пайванди ту танҳо на дили Ҳофизрофт,
“Кист он к – аш сирӣ пайванди ту дар хотир нест” [6].*

3. Саъдӣ:

*Дунболи ту будан гунаҳ аз ҷониби мо нест,
Бо ғамза бигӯ, то дили мардум наситонад [4, 290].*

Ҳофиз:

*Чун чашми ту дил мебарад аз ғӯшанишинон,
Ҳамроҳи “ту будан гунаҳ аз ҷониби мо нест” [6].*

Адабиёт:

1. Баҳоуддин Хуррамшоҳӣ. Ҳофизнома. (шарҳи алфоз, аълом, мафохими калидӣ ва абёти душвори Ҳофиз, бахши аввал ва дуюм. – Техрон, 1380. С. 40-68.
2. Баҳоуддин Хуррамшоҳӣ. Чордах ривоят. Маҷмӯаи ҳофизпажӯӣ. – Техрон: Китоби парвоз, 1368. С. 111-112.
3. Девони Халлокулмаъонӣ, Абулфазл Камолиддин, Исмоили Исфаконӣ, ба эҳтимоми Ҳусайн Баҳрулулумӣ. – Техрон, 1347. С. 245-248; 776-838.
4. Саъдӣ. Кулиёти Саъдӣ. Бо тасхеҳи Муҳаммадалӣ Фуруӯӣ. – Техрон: Чопхонаи илмӣ, 1368. С. 99-290-453.
5. Фурузонфар Бадъуззамон. Сухан ва суханварон. – Техрон: Хоразмӣ, 1380. – 255 с.
6. Ҳофиз. Девон. Тасхеҳи Муҳаммад Қазвинӣ. – Техрон: Асотир, 1368.

Калидвожаҳо: Ҳофиз, иқтибос, санъат, мазмун, маъно, Санойӣ, Ҳоқонӣ, Саъдӣ, шеър, девон, сухан.

Аннотация

ВЛИЯНИЕ ХАФЕЗА НА ПОЭТОВ ДО НЕГО ПРИ ИЗУЧЕНИИ БАХАУДДИНА ХУРРАМШАХИ

В статье кратко обсуждается влияние великого персидско-таджикского поэта-газели Ходжи Хафиза Шерози на исследование Бахауддина Хуррамшахи. В. Хуррамшахи обсуждает стихи, которые имеют наибольшее влияние на поэзию Ходжи Хафеза, приводя некоторые примеры из демонов обоих поэтов, и приходит к выводу, что Хафез полностью осведомлен о стихах и произведениях своих предшественников и лучше цитирует их в своей поэзии, и слаще их владельцев.

Ключевые слова: *хафиз, цитата, искусство, содержание, смысл, санои, хаккани, саади, поэзия, демон, речь.*

Annotation

THE INFLUENCE OF HAFEZ ON THE POETS BEFORE HIM IN THE STUDY OF BAHAUDDIN KHURRAMSHAHİ

The article briefly discusses the influence of the great Persian-Tajik ghazal poet Khoja Hafiz Sherozi on the research of Bahauddin Khurramshahi. B. Khurramshahi discusses the poems that have the greatest influence on the poetry of Khoja Hafez with some examples from the demons of both poets and concludes that Hafez is fully aware of the poems and works of his predecessors and better understands the content quoted from them in his poetry. and sweeter than their owners.

Keywords: *Hafiz, quotation, art, content, meaning, Sanoi, Haqqani, Saadi, poetry, demon, speech.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Муллоев Рахмоналӣ Қуваталиевич, магистранти соли дуюми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Тел: 931 48 02 01

Рохбари илмӣ: Исрофилниё Ш.Р.

Сведение об авторе: Муллоев Рахмоналӣ Қуваталиевич, магистрант второго курса факультета таджикского филологии ТГПУ имени Садриддина Аини. Тел: 931 48 02 01

Научный руководитель: Исрофилниё Ш.Р.

About author: Mulloev Rahmonali Quvatalievich, the 2nd year of master student in the department of Tajik language of TSPU named after Sadriddin Aini. Tel: 931 48 02 01

ШУҲРАТИ ҶАҲОНИИ МАВЛОНО

Вақте ки Созмони миллалӣ муттаҳид соли 2007-умро соли бузургдошти Мавлоноӣ кабир ихтисос дод, кишварҳои ҷаҳон мисли Туркия, Эрон, Афғонистон, Тоҷикистон, Фаронса, Итолиё ва дигар кишварҳо барномаҳои барои гиромидошт ва бузургдошти ҳаштсадумин солгарди милоди суфии покманиш баргузор намуданд. Хурсандиовар аст, ки ин барномаҳо то ба ҳол идома доранд ва ин силсилабарномаҳо дар ҳамаи ҳафтаҳои фарҳангии адабии ҷаҳон доир мешаванд.

Дар ин навиштаи кучак нигоҳи иҷмолие ба шухрати Мавлоноӣ кабир дар бархе аз манотиқи ҷаҳон меандозем ва ба ҳадамоти пажӯҳишгарони ғарбӣ, ки роҷеъ ба таълимот ва осори Мавлоно анҷом додаанд, таваҷҷӯҳ мекунем. Дар ин навишта аз бархе манобеи интернетӣ бо забонҳои англисӣ, русӣ ва форсӣ истифода шудааст. Имрӯз дар тамоми манотиқи ҷаҳон дар кишварҳои ки ҳазорон ҳафтаҳои бузурги фарҳангии адабӣ дорад, дар ҳамаи марокизи илмӣ пажӯҳишӣ ва ҳунари аз осори Мавлоноӣ кабир иқтибос меоранд ва ўро ба масобаи як инсонӣ ормонӣ ва идеол ёд мекунанд.

Мавлоно ва Русия

Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ ҳамоно гуна ки дар Аврупо ва Амрико аз шухрати волое бархурдор аст, дар Русия низ аз муддатҳо замон дорои шухрату эътибор аст. Шарқшиносони барҷастаи русӣ чун Бартелс, Гордовский ва дигарон ин шоир ва андешаманди бузурги ҷаҳонӣ Исмоиро дар осори худ муаррифӣ ва ёд кардаанд. Ин ёдкунӣҳо ҳама бар таъсиргузор будани Мавлоност.

Бояд арз шавад он асаре, ки мучиб бар муаррифии осор ва таълимоти Мавлоно дар маҳофили адабӣ ва доираи ҳонандагони рус гардидааст, асари “Ҷалолиддин Румӣ” нависандааш Радий Фиш мебошад.

Китоби мазкур дар силсилаи китобҳои “Зиндагии бузургон” тавассути Максим Горки дар соли 1934 эҳё гардидааст. Воқеан ҷолиб аст, вақте мебинӣ, ки чунин асаре бо он ҳама таълимоти ирфонӣ, фалсафӣ ва мазҳабӣ дар чунин муҳити коммунистии Русия нашр гардад. Ин амр далел бар пайванди инсон ба руҳоният ва маънавияти фитрист, ки мучиб бар чунин иттифоқе шудааст. Мавлоно дар ҳақиқат тавассути таълимот ва осораи бузургтарин муъҷизаи маънавиро эҷод кардааст, ки инсонӣ тамоми минтақаи оламро ба сӯи ҳеш меҳонад ва ин муъҷиза барои қарнҳо мондагир хоҳад монд.

Николсон ва Мавлоно. Рейнолд Николсон аз мусаххас ва муфасссири бузурги Маснавии шариф умри гаронмояи ҳешро сарфи таҳқиқ ва пажӯҳиш дар мутуни қуҳани исломӣ ва ирфонӣ намуд, вале он чи ки ў анҷом дод ва солиёни сол ва қарнҳо бегазанд хоҳад монд, ин вириш ва таҳқиқи Маснавии шариф буд, ки имрӯз аз муътабартарин нусхаи Маснавии Маънавӣ мебошад. Маснавиро ба забони модарияш (англисӣ) тарҷума намуд ва онро дар 8 ҷилд тафсир кард. Ба ҳар ҳол, агар аз зовияи таърих ба тарҷума бингарем, ҳоҳем дид, ки Николсон ҳадамоти бузурге барои ғарбиён кардааст. Худуди 50 сол пеш Маснавиро бо диққати тамои ва жарфнигарӣ ба англисӣ тарҷума намудааст.

Ҳамин дилбастагӣ алоқамандаи Николсон ба забон ва адабиёти бузурги исломӣ буд, ки мучиб гашт то баргузидаи ашъори “Девони Шамс”- ро ба дасти ҷоп диҳад. Профессор Николсон дар соли 1901 ҳангоме, ки 33 сол дошт, ҷонишини Эдвард Браун дар Донишгоҳи Кембриҷ шуд ва ҳамоно ҷо курси забони форсиро дар ихтиёр гирифт ва узви расмии академии забони форсӣ шуд. Пас, мусалламан метавонем бигӯем, ки чун ў донандаи забони форсӣ буд барояш таҳқиқ ва омузиши осори бузургоне чун Мавлоно он қадар душвор набуд.

Николсон аз нахустин шарқшиносонест, ки осори Аттор ва баҳусус Мавлоноро ба сурати густурда ва амиқ ба ҷаҳони Ғарб муаррифӣ намуд. Ҳамчунин ў барои нахустин бор дар маҷлаи Салтанати осийё даст ба муаррифии китоби “Ғиҳи мо ғиҳи” зад, то аз ин роҳ он китоби арзишмандро ба пажӯҳишгарони ғарбӣ бишонсонад. Рейнолд, ки худ ба тарҷумаи бахшҳои аз он ҳиммат ғушта буд, тарҷумаи комили онро ба шогирди худ Арберӣ тавсия кард. Ҳадамоте, ки ин абармард анҷом дода, кам пажӯҳишгарон анҷом додаанд. Албатта, қабл аз Николсон мутарҷимоне чун Ҷемс Редхаус ва Винфилд ба тартиби дафтари аввал ва кулли Маснавиро бо забони англисӣ дар солҳои 1881 то 1887 милоди мунташир карда буданд, аммо он чи Николсон анҷом дод, фарқкунанда буд. Ў бо диди ноқидона ва олимона ва риояи лозима ба таъфҳо ва

камбудихои эшон ишора кард. Ин боиси ифтихор ва сарбаландист, ки имрӯз дар кулли ҷаҳон Маснавии Мавлоно ба беш аз 40 забони дунё тарҷума шуда ва дар ихтиёри ҷомеаи башарӣ қарор гирифтааст. Инро ҳам бояд бигӯем, ки ҳарчанд аз кори анҷомдодаи Николсон ба Маснави чандин сол мегузарад, аммо ҳануз эътибори он аз байн нарафтааст ва аҳли таҳқиқ бо истинод ва иқтибос аз он ба таври густурда истифода мекунанд. Ин албатта, ҳақиқат бар бузургии дасти пажӯҳиши Николсон аст.

Мавлоно ва Фаронса. Ҳамин бузургманиши Мавлоност, ки бо қудрати ҷозибаи осораи аз тамоми нуқоти олами беканору бекарон донишмандон, мутафаккирон ва файласуфонро ба сӯи хеш меҳонанд. Марзҳоро убури карда ва тамаддунҳоро ба ҳам пайванд медиҳад. Фаронса ҳам ин даъватро аз ҳоки ғуҳаррези Туркиё мешунавад.

Лозим ба ёдоварист, ки профессор Ива ду Витрей Меэрович (1909–2001)-ро бояд бузургтарин мавлоношиноси фаронсаӣ донист. Чанд нукта роҷеъ ба фаолияти ин пажӯҳишгар гуфтанӣ ҳастем.

Ӯ бештари осори Мавлоноро ба забони фаронсаӣ тарҷума карда ва дар китобҳои таълифии худ низ осори Мавлоноро мавриди баррасии коршиносона қарор дода аст. Ӯ дар мавриди ҷиғунагии ошноӣ бо Мавлоно меғуяд: “Рузе як дустӣ мусалмон китобе аз Иқболи Лоҳурӣ пешӣ рӯям ниҳод. Ҳангоме ки онро мутолиа кардам, маро бисёр мачзуб кард ва ман бо вучуди машғулиятҳои зиёд тасмим гирифтам китобро аз англисӣ ба фаронсаӣ тарҷума кунам. Бо мутолиаи осор ва ашъори Иқболи Лоҳурӣ медидам, ки Иқбол пайваста аз Мавлоно ба унвони муаллиму муроди хеш ёд мекунад. Кунҷков шудам ва хостам бидонам чаро ӯ то ба ин ҳад нисбат ба Мавлоно иродат дорад. Бадин тартиб ҳангоме, ки мутолиаи осори Мавлоноро шурӯъ кардам, ба забони фаронсаӣ чизӣ каме ёфтам ва мачбур будам ба осори тарҷумашуда ба забонҳои англисӣ ва олмонӣ мурочиат наоям.”

Меэрович ба тадриҷ Мавлоноро дарк мекунад ва ҳар қадар, ки Мавлоноро бештар мешиносад, ҳамон қадар алоқамандтару мушқоқтар мешавад. Ива 15 сол барои тарҷумаи Маснави вақт гузошт ва бо ҳамкориҳои як муҳаққиқи эронӣ ба номи Ҷамшеди Муртазавӣ ин китоби арзишмандро ба таври комил тарҷума кард. Тарҷумаи ин китоб дар соли 1990 милоди дар 1705 саҳфа ба инзимиҳои як муқаддимаи 40 саҳфа аз суи интишороти “Руше” дар Фаронса мунташир гардид. Ӯ ҳамчунин “Ҷиғи мо ҷиғи”, “Рубоӣёт”, “Муқотибот” ва низ гузидае аз Девони Шамсро тарҷума кард. “Рубоӣёти Мавлоно” маҷмуае аз 1000 рубоӣ аст, ки хонуми Меэрович аз миёни 2000 рубоӣ ба Мавлоно нисбатдодашуда интиҳоб ва тарҷума кард. Ин ҳадамоте, ки хонум Меэрович анҷом дода, шоистаи таҳсину тақдир ва ситоиш аст.

Борес ва Мавлоно. Дар Фаронса танҳо хонуми Меэрович набуд, ки ба тарҷума, пажӯҳиш ва омузиши осори Мавлоно даст зада буд, балки дигар донишмандон ва муҳаққиқон низ дар ин амр Ҳиммат меғумориданд. Яке аз ин навиандагон Муриис Борес (1862—1923), сиёсатмадори фаронсаӣ, буд, ки ба хотири алоқии шадида ба Мавлоно ва маросими самои фирқаи Мавлоно ба Куния сафар мекунад. Ракси самои дарвешон, ки таваҷҷӯҳи муҳаққиқони кишвари Фаронсаро ба худ ҷалб карда буд, аммо дар миёни онҳо ҳеҷ як ба андозаи Борес ба омузиши Мавлоно ва самои мавлавия напардохтааст. Он чи ки Борес анҷом дод, нахуст Маснави ва бархе дигар аз ашъори Мавлоноро аз рӯи тарҷумаи пароканда ва низ аз рӯи он чи дар “Манокӣб-ул-орифин” хонда буд, ба забони фаронсаӣ дармеоварад ва мушоҳидоташ низ дар Куния ӯро ба таамулоте дар бораи “Ирфон дар ҳамаи адён” барангехта ва андешаҳои пешини ӯро дигаргун карда аст.

Ӯ дар 17 июни 1914 милодӣ ба Куния маҳалли зиндагии Мавлоно ва оромгоҳи ӯ сафар кард. Дар онҷо бо ҳамроҳӣ дар ракси оҳангини мавлавиҳо “дарвешони муриди Мавлоно” ба рӯи худ таҳаққуқ бахшид. Вай ин мавзӯро дар осори худ “Таҳқиқе дар кишварҳои шарқӣ” (*Enquête aux pays du Levant*) ва “Дафтарҷаи Хойм” (*Mes Cahiers*) ташреҳ карда аст.

Шиммел ва Мавлоно. Ҳамчунин Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммади Балхӣ ва аллома Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ ду орифу мутафаккири барҷастаи ҷаҳони Шарқ, шахсиятҳои ҳастанд, ки мавриди таваҷҷӯҳ ва алоқии бисёри профессор Онне Море Шиммел қарор доранд. Ин донишманд чанд асари муҳимро аз осори манзум ва мансури ин ду ҳақими фарзона ба забонҳои олмонӣ, англисӣ ва туркӣ тарҷума намудааст. Афзун бар ин, дар миёни осори устод Шиммел таҳқиқ ва таълифҳои бисёре низ дар бораи шахсияти барҷаста ва осори арзишманди Мавлавӣ ва Иқбол дида мешавад.

Профессор Шиммел яке аз устодони шинохтаи ҳавзаи мутолиоти “Мавлавишиносӣ” ва “Иқболшиносӣ” аст. Ин пажӯҳишгар миёни Шарқ ва Ғарб ба масобаи пулест, ки тамаддунҳо ва

фарғхангхоро ба ҳам мепайвандад ва паёми Шарқро ба Ғарб мерасонад. Хадамоти эшон низ дар муаррифӣ ва таҳқиқи ин ду чехраи бузургӣ чаҳони исломӣ бисёр бузург аст. “Ман чу бодам, ту чу оташ” (Ich bin wind und bist feuer) унвони китоби зиндагинома ва таҳлили осори орифи бузург Мавлоно Чалолиддини Балхӣ аст ва то кунун чандин маротиба таҷдиди чоп шудааст. Дар ин китоб баъд аз шарҳи аҳволи Мавлоно шахсияти вай ва асари шоҳкораш – Маснавии Маънавӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Устод Шиммел дар ин китоб ишора мекунад: “Набояд аз ёд бурд, ки бузургтарин малҳами Мавлоно дар Маснавии Маънавӣ китоби Куръон будааст, аз ин ба Абдурахмони Қомӣ бояд ҳақ дод, ки Маснавии Мавлоноро “Куръон ба забони форсӣ” меҳонад. Бадеҳӣ аст, ки Мавлоно мутуни ирфонии пешиниёро мутолиа карда буд: мутуне чун “Рисолаи кашрия” ва “Эҳёи улуми дин” -и Имом Ғаззоли. Яке дигар аз китоби муҳими хонум Шиммел дар бораи Мавлоно китоби “Шукуҳи Шамс” (The Triumphal Sun) аст. Ин китоб сайре дар осор ва афкори Мавлоност ва хушбахтона ба ҳиммати устод Ҳасани Лоҳутӣ ва бо муқаддимаи аллома Чалолиддини Оштиёнӣ ба забони форсӣ низ тарҷума шудааст. Профессор Шиммел аз ҳамон оғози фаолиятҳои илмӣ худ ба мутолиа ва баррасӣ дар осор ва афкори Мавлоно ба таҳқиқоти доманадоре даст мезанад ва Мавлоноӣ кабирро ба муҳити Аврупо мешинонад.

Читик ва Мавлоно. Ҳамчунин, Вилиям Читик аз пажӯҳишгарони номдори олами Ғарб бо таълифи асаре тахти унвони “Ман ва Мавлоно” достони шурангези зиндагии Мавлоно ва ба вижа мочарои ишқи афсонавиро, ки ўро бо Шамси Табрэзӣ пайванд дод, ба қалам мекашад. Дар боби он чи ба Мавлоно марбут мешавад, осор ва таълифоти бисёре ба забонҳои форсӣ, туркӣ, арабӣ, англисӣ ва ғайра ба ҷашм меҳурад.

Лозим ба ёдоварист, ки Фронклин Луис дар китоби арзишманди “Мавлоно, дирӯз то имрӯз, Шарқ то Ғарб” нахустин пажӯҳандаи амрикоист, ки ба тафсил ва ба таври ҷудогона дар фасли чаҳоруми китоби худ ба зиндагӣ ва андешаҳои Шамси Табрэзӣ пардохтааст. Аммо ин Вилиям Читик буд, ки дар соли 2003 барои нахустин бор қисмати аъзами Мақолати Шамси Табрэзиро ба англисӣ тарҷума ва дар соли 2004 мунташир кард.

Лозим ба зикр аст, ки ба эътиқоди Читик мутолиаи осори класик беҳтарин роҳ барои вуруд ба дунёи дарунии соҳибони асар аст. Ва ҳамчунин аз ҳамин рӯст, ки тарҷумаи осори класик ва дастабандии онҳо яке аз боризтарин бахшҳои фаъолияти илмӣ ӯ махсуб мешавад.

Ин нуктаро ҳам бояд арз намоем, ки профессор хонуми Ива ду Витрей Меэрович барои мутолиаи осори Мавлоно ва фирқаи Мавлавия борҳо ба Куния сафар кард ва бо пайравони Мавлоно гуфтугӯву баҳсҳо анҷом додааст. Ў Мавлоноро орифи ҷомеъ ва комил медонист, ки андешаи ҳамаи урафоро дар худ соҳиб аст. Барои Меэрович ирфони Мавлоно, ки ба шеър шакл гирифтааст, метавонад тамоми афродро бо хостгоҳҳои мухталифи динӣ ва маънавӣ гирд овард, ҳамон тавр ки рӯзи хоксупории Мавлоно, масеҳиён ва яҳудиёни Куния ба андозаи мусалмонон мутаассир буданд ва шеван мекарданд.

Хулоса, бо дар назардошти он чи, ки изҳор кардем ва он чи мавлоношиносон анҷом додаанд, метавон ба чунин хулоса расид, ки Мавлоно аз ҷумлаи бузургони ирфон ва адаби исломист, ки мансуб ба як кишвар, миллат, маҳдудии ҷуғрофӣ набуда, бо баҳрагирӣ аз манобеи шарият ва тариқат ҳамвора рӯй бар сӯи ҳақиқати илоҳӣ оварда ва ойину адёну мазоҳиби дигар миллатро ситоиш, эҳтиром ва тақдир кардааст ва дарк намудааст.

Адабиёт:

1. Камолиддин Садриддинзода Айнӣ. Бист гуфтор аз маънавият. – Душанбе: Адиб, 2004. – 240 с.
2. Муҳаммадҷон Шукуров, Чура Бақозода. Аввалин фикру мулоҳизаҳои устод Айнӣ дар бораи Бедил, Ҷашнномаи Айнӣ ҷ. 3. – Душанбе: Дониш, 1966. С. 151 – 158.
3. Расул Ҳодизода. Тадқиқоти илмӣ С. Айнӣ оид ба таърихи адабиёти тоҷик. – Шарки сурх, 1950, - № 8.
4. Садриддин Айнӣ. Куллийёт Ҷ. 11. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 505 с.
5. Садриддин Айнӣ. Мирзо Абдулқодири Бедил. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1954. – 339 с.
6. Хуршеда Отахонова. Чехраҳои шинохта. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 173 с.
7. Холиқ Мирзозода. Садриддин Айнӣ – аввалин адабиётшиноси советии тоҷик. Шарки сурх, 1959. - №8.

Калидвожаҳо: *Мавлоно, шӯҳрати ҷаҳонӣ, шеър, “Маснави маънавӣ”, газал, сабк, шахсият, Ҷалолиддини Балхӣ, Рум, Аврупо.*

Аннотация

МИРОВАЯ ИЗВЕСТНОСТЬ МАВЛОНА

Принимая во внимание то, что мы сказали, и то, что сделали ученые мауляны, можно сделать вывод, что мауляна - один из великих людей исламского гнозиса и литературы, который не принадлежит к стране, нации или географическому региону, но использует ресурсы Шариата и секта всегда обращались к божественной истине и восхваляли, уважали и ценили обычаи, религии и секты других народов.

Ключевые слова: *Мавлоно, мировая слава, поэзия, «Маснави ма'нави», газель, стиль, личность, Джалолиддин Балхи, Рим, Европа.*

Annotation

WORLD FAMOUS MAVLON

Taking into account what we have said and what the Mawlana scholars have done, it can be concluded that Mawlana is one of the great men of Islamic gnosis and literature, who does not belong to a country, nation or geographic region, but uses the resources of the Shariah and sect. have always turned to divine truth and praised, respected and appreciated the customs, religions and sects of other peoples.

Keywords: *Mavlon, world fame, poetry, Masnavi ma'navi, gazelle, style, personality, Jaloliddin Balkhi, Rome, Europe.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Давронов Ҷонибек Шодибекович, магистранти соли дуҷуми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: Восиева Р. Қ.

Сведение об авторе: Давронов Ҷонибек Шодибекович, магистрант второго курса факультета таджикского филологии ТГПУ имени Садриддина Айнӣ.

Научный руководитель: Восиева Р. К.

About author: Davronov Jonbek Shodibegovich, the 2nd year of master student in the department of Tajik language of TSPU named after Sadriddin Aini.

ВАЗЪИ ЗАМОН АЗ НИГОҲИ БЕДИЛ

Мирзо Абдулқодири Бедил (1644-1721) мутафаккири озодаи донишманди машҳури ҷаҳон, ғалсафаи исломии машриқзамин аст. Ӯ дар шаҳри Азимободи вилояти Банголаи Ҳиндустон ба дунё омада, дар шаҳри Деҳлӣ аз олам гузаштааст. Бедил аз овони наврасӣ ба ҳикмату ғалсафа ва ирфони озодаи Шарқ ошноӣ пайдо намуда, кӯшиш кардааст, ки дар пайравии орифони машҳури Хуросон - Аттори Нишопурӣ ва Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ ба масоили шинохти оламу инсон бипардозад. Осори Бедил аз «Девони ғазалиёт», «Ирфон», «Тури маърифат», «Нуқот», «Чор унсур», «Муҳити аъзам», «Тилисми ҳайрат», «Ишорот ва ҳикоят», «Руқоот» ва қасоиду рубоӣёт иборат буда, баёнгари вусати назар, андешаи амиқ, таҳқиқи шоиронаву файласуфонаи олами моддиву маънавӣ ва муҳаббати саршор ба инсон мебошад. Мутафаккир дар таълимоти ғалсафии хеш масоили ҳастии мутлақ, пайдоиши оламу одам ва мақсади зиндагии инсонро мавриди шарҳу баррасӣ қарор додааст.

Бедил дар омӯзиши ғалсафа бештар асарҳои Арасту, Абӯали ибни Сино, Носири Хисрав, Умари Хайём ва инчунин ғалсафаи Ҳинди қадимро аз худ кардааст. Мирзо Бедил таърихи ҷамъияти инсониро ба қадре, ки замон ва муҳити ҳадаш ёрӣ меод, омӯхт. Албатта ӯ дар ин илм бисёр ҷуқур ва дур рафта натавонист. Зеро барои ӯ пеш аз ҳама замон лозим буд. Баъдан ӯ таърихи ҷамъиятиро танҳо аз деҳқонӣ сар кард ва ин таърихро ҷунон ки дар замон ва муҳити худ дида буд, вусъат дод.

Ин матлабро шоир дар байти зерин баён мекунад:

Ҳар ки чашме дар ин ҷаҳон во кард,

То мижа во кунад, даҳон во кард. (1, 74)

Ӯ мегӯяд ҳар нафаре, ки дар ин ҷаҳон ба дунё омад, пеш аз он, ки чашмонашро боз мекунад, аввал даҳонашро мекушояд. Шоир дар ин ҷо шояд рӯзи ба дунё омадани инсонро, ки пеш аз чашмонашро кушояд аввал даҳонашро кушода гиря мекунад, ба ҳомон нисбат диҳад, ки одамизод ҳаргиз серӣ надорад.

Дар ҷои дигар ӯ эҳтиёҷоти одамро ба нон ҷунон зебо баён мекунад:

Ғашт шиқаш далели деҳқонӣ,

Кард ночор донаафшонӣ.

Оламе пай ба он насақ¹, бардошт,

Нусхаи айш аз он варақ бардошт.

Бар замин, ки дошт базргарӣ²,

Халқ ночор мекашид саре.

Ҳар тараф ранги улфати таъмир,

Ҷаҳдҳо сарфи ҳосили нон буд.

Баҳру кон ҷумла толиби нон шуд,

Неку бад меҳмони деҳқон шуд... (1, 74)

Назар ба қаври Бедил замене, ки деҳқонон бо меҳнати ҳалоли хеш зиндагии осударо ёфтанд, муфтхӯрону танбалон миёни худ машварат карда, роҳи ғорати деҳқонро меҷӯстанд. Ҷунон ҳадафҳои нопоки синфи муфтхӯронро Бедил ба риштаи назм кашидааст:

...Ҳар қуҷо хирмане сиёҳӣ кард,

Ҳирс афвоҷи³ барқ роҳӣ кард.

Киштҳо поймоли горат буд,

Суд сармояи ҳасорат буд.

Ҳосили барзгар ба сад фарёд,

Коҳ мемонд, дона рафта ба бод.

Дастгоҳи гино варақ гардонд,

Ҷуз қабули хироҷ⁴ чора намонд.

Он ҷӣ яқсола саъйи деҳқон буд,

¹ Насақ – равиш ва дастур.

² Базргарӣ – донапошӣ, деҳқонӣ.

³ Афвоҷ – гурӯҳҳо, гӯдаҳо, ҷамъи одамон

⁴ Хироҷ – андоз аз Замин

Музди якдам талоши эшон буд (1, 75).

Бедил дар ин чо як мазмуни бисёр олиро ифода кардааст, ки назар ба тасвири шоир, гурӯҳи муфтхӯрон ва чоҳилон ба хотири ҳирс ва муфтхӯрӣ ба деҳқони камбағал ҳучум оварда буданд. Ин гуна муфтхӯрон чанд гурӯҳ шудаду кисахошон пур шуд ва ба якдигар душманӣ меварзиданд. Ба таъбири Бедил ҳамон оташи зулму асорати онҳо, ки сабаби бечора шудани деҳқонони камзамин шуда буд, акнун барои аз байн бурдани ҳамдигар мечангиданд. Боз дар идома шоир бо чунин мисрӯҳо бароямон ошкоро аз амали бади гурӯҳи одамон нақл мекунад:

Меъда пур ғашту кисапиру шуд,

Киса болиду махзаноро шуд (1, 76).

Яъне, ӯ мегӯяд, ки меъдаи ин чоҳилон аз хӯроки бе музду заҳмат ба дастовардашон пур мегашту, тоифаи аҳли заҳмат бошад гурӯснаву кисаи ҳолӣ монданд. Бедил дар идомаи тасвири ҳеш ташаккули салтанати шоҳони золим ва зулми эшонро нисбат ба деҳқони камбағал ғошқунон мегӯяд:

....Ин замон ҷуз ғуборашон сила нест,

Дастранҷе ба ғайри обила нест.

Пои тадбир бар сари хирман,

Лек яксар ҷу ғов баста даҳан.

Ҷуръате кӯ ки сар фароз кунанд,

Ё сӯи дона чаим боз кунанд.

Барги коҳе агар ба ҷайб ниҳанд,

Хӯшаи сар ба доси тег диҳанд.

Ин сазои касе, ки кор кунанд,

Ганҷ бар халқ ошкор кунанд.

Сурати адли хисравон ин аст,

Зулм дар олами ғараз династ.

Адл ар ин ранг тухми “раъфат” кошт,

Вой ғар зулм тег бармедошт.... (1, 76)

Шоир боз чандин байт ба ҳамин мазмун навишта дар ин миён як масал нақл карда мегӯяд:

Кисаи ҳеҷ кас надид пурӣ,

То накард иртиқоби кисабурӣ (1, 77)

Яъне, мақсади шоир пеш аз ҳама дар он аст, ки кисаи мо инсонҳо он вақт пур мешавад, ки ба дуздиву ғарати моли дигарон даст бизанем. Зеро инсон сершавӣ надорад. Лекин ин гуна корҳо дер намерояд.

Ниҳоят шоир ба танг меояд ва баъд аз номи он мазлумонеро, ки аз ҷониби боёну подшоҳони золим ранҷи зиёде кашадаанд, ба аҳли золимон хитоб карда мегӯяд, ки:

Эй зи фарёди бедилон ғофил!

Қулқул андешаи шикастани дил!

Ин ҷӣ мастист к-аз ту меболад?

В-ин ҷи созаст к-аз ту менолад?.... (2, 90)

Бедил ҳамеша бар он ақида устувор буд, ки тоифаи фақирону камбағалон ба касе зулм намекунанд, ва бештарини аҳли давлат ба қавли дигар нафарони доро золим мешаванд. Ин ақидаҳои шоир дар ҳама даври замони зиндагонии мо инсонҳо мувофиқ мекунад, ӯ дар байти зер ба ин маънӣ ишора мекунад:

....Бештар ин шароби фитна амал,

Мезанад бар димоғи аҳли дувал.

Аз фақирон ба кас ситам нарасад,

Гардани аҷз ҷӯз ба ҳам нарасад.

З-аҳли ҷоҳ ин ҷунун бурун задааст,

Ки ҷаҳон ҷоми дил ба хун задааст (2, 90).

Ҷои дигар Бедил аз ҷабру зулми амирони давр ба танг омада, ба сӯи онҳо бо шамшери бурандаи қалам ҳучум менамояд ва он шоҳони бесаводу чоҳилро, ки дар атрофшон ду се хочагони аблаҳ ҷамъ омадаанд, будани онҳоро дар ин ҷаҳон нолозим мешуморад. Хушбахтона, чунин гуфтаҳо дар муқоиса ба зиндагии имрӯзаи мо кам ба назар мерасад. Шоир гуфтаҳои фавқро дар рӯби зерин чунин баён кардааст:

Шоҳон, ки зи худсарӣ ҷаҳонтасхиранд,

Дар дахли умури ҳақ, ҳалал тадбирианд.

*Ин бекорони гарраи чоҳу ҳашам,
Ангӯшти зиёди панҷаи тақдиранд (2, 94).*

Шоир бо ин рубои гуфтан меҳаҳад, ки “модом, ки шохон ангушти зиёданд, онҳоро бурида партофтан даркор аст”. Зеро Бедил нафароне, ки дар пушти озори халқи мазлум буданд, чашми дидан надошт. Ӯ ҳамеша манфиати халқро ба назар мегирифт ва доир ба ҳамин маънӣ дар рӯбоии зерин мегӯяд:

*Дар кишвари эътибор қадри ҳар чиз,
Дорад дар хӯрди ҳоҷати халқ тамиз.
Ҳарчанд, ки кӯси салтанат бук занад,
Бар нахф гирифта меъдае нест чу тиз (2, 94).*

Умуман вақте ба ашъори Бедил менигарем бо шеърӯ мисраҳои зиёде рӯ ба рӯ мешавем, ки синфи ҳокимро пайваста ба риштаи танкид мекашад. Мисол, рубоии зер:

*Яксӯ шӯри карру фару иззату шон,
Яксӯ ҳасаду даъвию ҳирсу бӯҳтон.
Бар ҳеч чи ҳангома наёристаанд,
Ин масҳараҳои чорсӯи имкон (2, 94).*

Мақсади мо дар ин мақола пеш аз ҳама дар он буд, ки вазъи сиёсии замони Бедилро каме ҳам бошад дар ин чанд сатри пароканда, баён созем. Фикр мекунам Бедил дар як замони ноороме умр ба сар мебурд ва ба ноадолатиҳои замона чашм пӯшида наметавонист. Дар охир ҳаминро гуфтаниам, ки Мирзо Абдулкадири Бедил ба муқобили синфи ҳоким ва ноадолатиҳои давр мубориза бурда, пуштибони деҳқонон буд.

Адабиёт:

1. Камолиддин Садриддинзода Айни. Бист гуфтор аз маънавият. – Душанбе: Адиб, 2004. – 240 с.
2. Муҳаммадҷон Шукуров, Чура Бакозода. Аввалин фикру мулоҳизаҳои устод Айни дар бораи Бедил, Чашномаи Айни ҷ. 3. – Душанбе: Дониш, 1966. С. 151-158.
3. Расул Ҳодизода. Тадқиқоти илмии С.Айни оид ба таърихи адабиёти тоҷик. – Шарқи сурх, 1950, - № 8.
4. Садриддин Айни. Куллийи Ҷ. 11. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 505 с.
5. Садриддин Айни. Мирзо Абдулкадири Бедил. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1954. – 339 с.
6. Хуршеда Отахонова. Чехраҳои шинохта. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 173 с.
7. Холиқ Мирзозода. Садриддин Айни – аввалин адабиётшиноси советии тоҷик. Шарқи сурх, 1959. - №8.

Калидвожаҳо: ҳоким, деҳқон, замон, гора, Бедил, ирфон, фалсафа, ҷанг, инсон.

Аннотация

СИТУАЦИЯ ВРЕМЕНИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ БЕДИЛА

Статья под названием «Ситуация времени с точки зрения Бедилы» состоит из 4 страниц и содержит ситуацию из жизни Мирзо Абдулкадира Бедилы с точки зрения самого поэта. Автор статьи попытался использовать в качестве источника слова поэта: Абдулкадир Бедил - «Ирфон» и монографию Садриддина Айни - «Мирзо Абдулкадир Бедил».

Исследователи провели много исследований работы Мирзо Абдулкадира Бедилы. И цель написания этой статьи для поклонников поэзии Бедилы - разоблачить угнетение и несправедливость правителей того времени перед бедным фермером. Таким образом, надеемся, уважаемый читатель, прочитав следующую статью, вы получите хоть какую-то информацию о государственности королей времен поэта.

Ключевые слова: правитель, земледelec, время, грабeж, Бедил, гнозис, философия, война, человек.

Annotation

THE SITUATION OF TIME FROM THE POINT OF VIEW OF BEDIL

The article entitled "The situation of time from the point of view of Bedil" consists of 4 pages and contains a situation from the life of Mirzo Abdulkadir Bedil from the point of view of the poet himself. The author of the article tried to use the poet's words as a source: Abdulkadir Bedil - "Irfon" and the monograph of Sadriddin Aini - "Mirzo Abdulkadir Bedil". Researchers have done a lot of research into the work of Mirzo Abdulkadir Bedil. And the purpose of writing this article for fans of Bedil's poetry is to expose the oppression and injustice of the rulers of that time in front of a poor farmer. Thus, we hope, dear reader, after reading the following article, you will receive at least some information about the statehood of the kings of the times of the poet.

Key words: *ruler, farmer, time, robbery, Bedil, gnosis, philosophy, war, man.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримов Шердил, магистранти соли дуҷуми факултети филологияи тоҷик, кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С. Айни. Тел.: 933805475

Рохбари илмӣ: Саидов С.

Сведения об автора: Каримов Шердил, магистрант второго курса факультета филологии таджикского языка ТГПУ им. С. Айни, Тел.: 933805475

Научный руководитель: Саидов С.

About the author: Karimov Sherdil, master student in the department of tajik language Tajik state pedagogical university named after Sadriddin Aini, Tel: 933805475

Scientific director: Saidov S.

**ШАКЛДИГАРКУНИҲОИ СОҲТОРҲОИ РЪЗМАРРАИ ҚОМЕАИ АҒҶОНИ ДАР
ШАРОИТҲОИ НАВСОЗӢ**

Проблемаҳои навсозиҳои ҷамъиятӣ – сиёсӣ ва иҷтимоӣ – иқтисодии Афғонистон таваҷҷӯҳи зиёдро ба масъалаҳои шаклдигаркунии ҳувиати миллии аҳолии мамлакат, тавлиди намуд. Дар шуури шахрвандони қаторӣ деҳқонон ва қосибон, имомҳо ва князҳо мавҷуд будани боқимондаҳои феодалии дар муносибатҳои байниҳамдигарии байнишаҳсӣ ва байнигурӯҳӣ мақсаду маромҳои ҳукуматро оиди баргараф кардани қафомондагии мамлакат зери ҳатар қарор меод.

Дар тӯли сеяки дуҷоми садсолаи ХХ қомеаи ағғонӣ таҷақуниро ба эклектикаи аҷиби меъёрҳои иҷтимоӣ дар шакли ҳуқуқи муқаррарии як қатор қабилҳо (аз ҷумла пуштунҳо бо Кодекси «Пуштунвали»-и онҳо), нишондодҳои шариат, дастурҳои қавмҳои маҳаллӣ ва маъмуриятҳои князигарӣ ва инҷунин фармонҳо ва амрҳои ҳокимияти шӯҳии Афғонистон идома меоданд. Ҷунин рангорангии сарчашмаҳои назорати иҷтимоӣ ҷаҳони ҳамаҷузаи ағғонӣ қаториро дар як вақт оддӣ ва дар айни замон фаҳмиши инсонро баҳри дарки фарҳанги европои дастнорас мебардонд. Дар солҳои 1930-1950 зиёӣни либералӣ – демократӣ ва одамони баланд маърифат аз ҳисоби ҷавонони ағғон, ки шаклдигаркунии ақидаҳои аҳолии мамлакатро ба роҳ монанд.

Бе қӯшишҳои фаъолони ҳама табақаҳои иҷтимоӣ боқимондаҳои феодализмро барҳам додан номумкин буд. Табақаҳои «истисморшавандаи» аҳоли, ки ба ақидаи одамони бомаърифат бояд ин тағйиротҳои мусбиро дар маишати ҳамаҷуза ва тарзи истиссолии иҷтимоӣ – иқтисодӣ гарму ҷушон истикбол мекарданд, ин зухуроти додашударо бо нобоварӣ истикбол мекарданд. Масалан «ҷавонағғонҳо», ки бар зидди меҳнати маҷбури мубориза мебарданд, аксар вақт ба ноқоми дучор мешуданд, зеро аксарият, ин ҳолатро вайрон кардани ахлоқи қавмӣ меҳисобиданд. Муҳаққиқони муосир ҷунин андеша доранд, ки менталитети аҳолии ағғон ба барқарор шудани меҳнати ҷандин асраи «ғуломӣ» одат карда аст [1, 90].

Роҳбалади азнавсозиҳо дар ҳаёти ҷамъиятии Афғонистон ҳанӯз дар солҳои 1920-ум Амонуллоҳон гардида буд. Ё аз ҷониби мутафаккири бузург ва ходими ҷамъияти М. Тарзӣ тарбия гирифта буд. Амонулло барномаи бузургмӯҳси азнавсозиҳоро пешниҳод намуд, ки ба ақидаи ӯ онҳо имконият меоданд, ба таври қулли шаклдигаркунии қомеаи ағғонӣ ба амал бароварда шаванд. Аз ҷумла амир ба баланд бардоштани сатҳи маърифати зердастони худ таваҷҷӯҳи маҳсус зоҳир мекард. Ҷунонҷӣ, дар давраи идоракунии ӯ се муассисаи маърифатии миёнаи омодагии касбӣ ва маънавӣ – «Амония», «Амонӣ» ва «Ғозӣ» ва баъдтар муассисаи ба ҳамин монанди занонаи «малолани» таъсис дода шуданд. Дар ин муассисаҳои таълимӣ ба омодагии забонӣ, фанҳои дақиқ ва фалсафа диққати ҷиддӣ дода мешуд. Ба фаъолияти омӯзгорӣ дар ин муассисаҳо ҳаёти профессорони хориҷӣ ҷалб карда шуда буданд. Бо фармони маҳсуси инҳо Амонулло беқул будани маълумотгирии ҳама зинаҳои таълимиро тасдиқ кард ва супориш дод, ки лоиҳаи дар мамлакат қорӣ кардани таълими умумиро, ки мебоист ҳама табақаҳои аҳолиро фарогир мебуд, омода намоянд. Ғайр аз ин амир ба секуляризатсияи (аз зери масҷидҳо баровардан маорифи халқ, барҳам додани ҳурофотҳо, боқимондаҳои аз барномаҳои таълимӣ, паҳн кардани муассисаҳои маърифатӣ ба музофотҳо ва ғ диққати маҳсус ҷудо кард. Дигар навагоние, ки амир андешида буд ин тағйир додани этикети пушидани сару либос қорӣ кардани намунаи либосҳои европоӣ буд ва ин наметавонист норозигиро аз ҷониби анъанавиён ба вуҷуд наорад, зеро онҳо аз хеле гарон будани арзиши либосҳои европоӣ ба ғзаб омада буданд. Инҷунин қӯшишҳои тағйир додани муносибатҳои оилавӣ – никоҳӣ низ ба харҷ дода шуда буданд. Дар соли 1923 амир оид ба никоҳ ки ба Кодекси маҳсуси дунявӣ, на ин ки характери (шариатӣ) дошта асос ёфта буд, фармон имзо кард. Ғайр аз ин дар низомномаи Кодекс як қатор манъкуниҳо, аз ҷумла серзанӣ, никоҳи ноболиғон қайд карда шуда буданд. Шох мекушид вазъиятро дар ҳолати санитарии аҳолии ағғон ҳам ислоҳ намояд: аз ҷумла дар Қобул як зумра муассисаҳои тиббӣ қушодашуда қоидаҳои қабул ба қор дар муассисаҳои тиббӣ қатъӣ гардонда шуда, аз ин бояд талаб карда мешуд, ки қормандони ин соҳа, бояд маълумоти дахлдорро доро бошанд. Ба ин ҳама ҷораҳо нигоҳ накарда, қайд кардан лозим аст, ки вазъият дар ин соҳа мисли

пештара дарднок боқӣ мемонд. Илова ба ин амалҳои қатъии амир боиси норозигии ҷиддии иҷтимоӣ мегардид, ки ин корро рӯҳониёни исломӣ, ки аз имтиёзҳои сершумори худ эҳтимол маҳрум мегаштанд, ба таври сунъӣ аланга медоданд. Дар он давра ин ислохотҳо ба дастгирии зурурӣ ва амалӣ гаштан муваффақ нашуданд.

Шоҳаи дуҷуми хеле пуриктидори эволютсия дар сохтори харрӯзаи ҷомеаи афғони бо фаъолияти шоҳ Зоҳиршоҳ ва сарвазир М.Довудхон алоқамандӣ дошт. Харду пешво хуб дарк мекарданд, ки дилҳо қўшишҳои ба низом даровардани кори рӯҳониёни мусулмонӣ ва таблипарон, боиси норозигии онҳо мегардад. Дар ин натиҷа ҳам шоҳ ва ҳам Довудхон афзал донишанд, ки сиёсати ислохот дар ин соҳа ботадриҷ ва бе зурварӣ гузаронида шавад. Ин аз мавқеи устувори ислом, шаҳодат меод. Чунин гузориши эҳтиёткорона ба як андозаи муайян самараи худро дод. Дар соли 1961 шоҳ бо фармони махсус ба сар кардани фаранҷиро барои хизматчиёни давлатӣ бекор кард ва баъдтар алақай аз рӯи нишондодҳои конституцияи соли 1964 ин навгони барои ҳама аҳолии Афғонистон қонуни гардонда шуд. Худи Довудхон дар ин самт намунаи ибрат нишон меод ва дар ҷойҳои ҷамъиятӣ бо шиму костюми намунаи европоӣ пайдо шуда нигоҳи либералиро дар муносибат бо унсурҳои фарҳанги анъанавӣ намоиш меод. Рушди системаи маориф идома карда, ғайр аз ин таҷрибаи ба хориҷи кишвар, пеш аз ҳама Иттиҳоди Шӯравӣ фирисодани мутахассисон барои соҳиб шудан ба касбҳои пешқадам идома мекард. Ба ватан баргашта, ин афғонҳо ба ҷосусони сотсиализмқунонии типӣ дунявӣ европой дар гурӯҳҳои хурди ҷомеаҳои худ табиӣ меёфтанд ва бо ҳамин ба азхуд кардани унсурҳои фарҳанги бегона, аз ҷониби қавмҳои Афғонистон мусоидат мекарданд. Бо омадан ба сари ҳокимияти ягона М.Довуд ба проблемаи либералиқунонии ҳаёти рӯзмарраи шаҳрвандони афғон хеле кам диққат меод ва шарҳи қонунии ин осон буд – истодагари бо муҳолифини сиёсӣ таваҷҷўҳ, қувва ва захираҳо, дар ҳаёт татбиқ кардани ҳарчи бештари иҷтимоӣ – фарҳангиро талаб мекарданд, агар мулоим карда гуем ба вазифаҳои ҷорӣ сиёсӣ мутобиқат намекарданд [2, 34].

Ҳуҷуми низомии коммунистӣ дар ҳафтаҳо ва моҳҳои аввал дар миёни табақаҳои иҷтимоии нисбатан фаъоли ҷомеа оптимизми мислаш дида нашудаи иҷтимоиро ба вучуд оварда ва ҳамчун оқибат интизориҳои нобарорро тавлид сохт. Радикализми ақидаҳои ҷамъиятӣ – сиёсии гурӯҳи «халқ» инчунин ба соҳаи ҳаёти рӯзмарраи ҳаёти маиши афғонҳо паҳн шу два ин аз ҷумла, дар бекор ва амалан манъ кардани никоҳҳои динӣ, ба таври пурра ва қатъӣ секуляризасия шудани системаи маълумотдиҳӣ, нобуд кардани қисмати зиёди дастхатҳои қадимаи муқаддаси арабӣ ҳамчун «сарчашмаҳои хурофот», таъкиботи як қисм рӯҳониёни мусулмон ифода меёфт. Илова ба ин аъзоёни нисбатан фаъоли ҲХДА дар як қатор минтақаҳо, аз рӯи намунаи шӯравӣ аз пайи барҳам додани масҷидҳо шуданд, ки ин дар мамлакате, ки қисмати асосии мусулмонҳо буданд, як иқдоми хеле хатарнок ба ҳисоб мерафт. ҲХДА азму хоҳиши аҳолиро ба инобат гирифтани намахост ва дар натиҷа ин ба таври оммавӣ ба он минтақаҳо хичрат мекарданд, ки дар дасти ҷонибдорони низомии коммунистӣ қарор надоштанд ин сиёсати нодуруст боиси он мешуд, ки бисёр сокинони деҳаҳо ҷонибдорони ҳизби исломии Афғонистон мешуданд. Ҳамин тариқ, қайд кардан мумкин аст, ки Афғонистон хусусиятҳои хоси менталитети миллиро дошт ва коммунистони афғонро лозим буд, ки хусусиятҳои таърихӣ – типологии афғонҳои қаториро ба инобат гиранд.

Адабиёт:

1. Арунова М.Р. Афганская политика США в 1945-1999 гг. – М.: ИВ РАН, 2000. – 128 с.
2. Афганские парламентские выборы и дилеммы центрально азиатской политики США // Афганистан и безопасность Центральной Азии / Под ред. А.А. Князева. – Бишкек, 2005. - Вып. 2.
3. Белокреницкий В.Я., Сикоев Р.Р. Движение Талибан и перспективы Афганистана и Пакистана. – М.: Институт востоковедения РАН, 2014. – 216 с.
4. Бизнес на поставках американского оружия афганской оппозиции // Специальный выпуск по материалам иностранной печати. Сер. «Р». - 1989. - №.5
5. Бирюков А.М. Геополитический аспект американо-советского противостояния на Ближнем и Среднем Востоке (1970-е - начало 1980-х гг.).

Калидвожаҳо: сиёсат, ҷаҳон, вазъият, шарқ, наздик, миёна, таърих, қадим, иқтисоди, проблема, ҳукмрон, мамлакат, хусусият, бӯҳрон, мамлакат, ҷанг, ҳукумат, милли, давлат, мақсад, сохтор, соҳибкор, танзим, тижорат, таҷриба, технолог, ҳарбӣ, истифода,

Аннотатсия

**ТРАНСФОРМАЦИЯ ПОВСЕДНЕВНЫХ СТРУКТУР АФГАНСКОГО ОБЩЕСТВА В
КОНТЕКСТЕ МОДЕРНИЗАЦИИ**

Проблемы социально-политической и социально-экономической модернизации Афганистана привлекают большое внимание. В 1923 году эмир подписал указ об особом светском кодексе брака. Ряд медицинских учреждений открылся в Кабуле. Афганское общество было связано с деятельностью короля Захир-шаха и премьер-министра М. Давуда Хана.

Ключевые слова: *политика, мир, ситуация, восток, ближний, средний, история, древние, экономика, проблема, правило, страна, характер, кризис, страна, война, правительство, национальный, государство, цель, структура, предприниматель, регулирование, торговля, опыт, технолог, военный, использование,*

Annotation

**THE TRANSFORMATION OF THE DAY-TO-DAY STRUCTURES OF AFGHAN SOCIETY IN
THE CONTEXT OF MODERNIZATION**

The problems of socio-political and socio-economic modernization of Afghanistan have attracted a lot of attention. In 1923 the Emir signed a decree on a special secular marriage code. A number of medical facilities have opened in Kabul. Afghan society was associated with the activities of King Zahir Shah and Prime Minister M. Davud Khan.

Keywords: *politics, world, situation, east, near, middle, history, ancient, economy, problem, rule, country, character, crisis, country, war, government, national, state, purpose, structure, entrepreneur, regulation, trade, experience, technologist, military, use.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Нодиршохи Хабибулло, магистранти соли дуюми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: +992502040027.

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои таърих, профессор Искандаров Қ.

Сведения об авторе: Нодиршохи Хабибулло, магистрант второго курса исторического факультета Таджикского государственного университета им. С. Айни. Телефон: +992502040027.

Научный руководитель: доктор исторических наук, профессор Искандаров К.

About the author: Nodirshohi Habibullo, a second-year master's student at the Faculty of History of Tajik State University named after S. Ayni. Phone: +992502040027.

Supervisor: Doctor of Historical Sciences, Professor, Iskandarov K.

НАҚШИ ИТТИХОДИЯҲОИ ЧАМЪИЯТӢ ДАР НИЗОМИ СИЁСИИ ҚОМЕА

Давлат дар татбиқи сиёсати худ ба дастгирию ҳамкориҳои иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ҳавазманд буда, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ бошанд ба ёрии ҳуқуқӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маънавияи давлат манфиат доранд. Мақсад аз ташкилу ривочи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ барпо кардани қомеаи демократии ҳуқуқбунёди шаҳрвандӣ мебошад. Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ яке аз рукнуҳои муҳимтарини низоми сиёсии ҷамъият мебошанд. Ташкилу фаъолияти онҳо ҳам ба манфиати ҳуди онҳо ва ҳам ба манфиати қомеа мебошад. Аз ин рӯ, ҳар як давлати демократӣ баробари дигар падидаҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ дар ривочи низоми иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва самаранокии фаъолияти онҳо эътибори калон медиҳад. Ҳамкориҳои давлат бо иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар заминаи манфиатҳои ниҳонии умумии ҳардуи онҳо сурат мегирад. Низоми иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ берун аз тартибот ва муҳити сиёсӣ ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ иҷтимоии ҷамъият инкишоф ёфта наметавонад. Он бо сохти сиёсии қомеа, тартиботи идории қомеа ва ривочи одату анъанаҳои демократӣ, дар қомеа вобаста мебошад [1, 74].

Вазъи ҳуқуқии иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин бор аз соли 1990 оғоз карда бо қонун ба танзим дароварда шуд. То он вақт, дар ҷумҳурӣ мафҳуми барои ҳама мақбули “Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ” ҳанӯз вучуд надошт. Ба қои он мафҳуми ташкилотҳои ҷамъиятӣ истифода мешуд, ки он як қисми таркибии иттиҳодияҳои ҷамъиятиро ташкил менамуд ва ин сабабҳои муайян дошт. Пеш аз ҳама сохти сиёсии Иттиҳоди Шӯравӣ ба низоми яқини қарор ёфта буд ва ҳизби коммунист ҳамчун ҳизби ҳукмрон ҳудро ба низоми иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ алоқаманд намеҳисобид. Ӯ ҳудро бо усули конституционӣ қувваи роҳбару роҳнамои қомеаи Шӯравӣ, тамоми ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ эълон карда буд. Бо ин сабабҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 1990 вазъи ҳуқуқии ташкилотҳои ҷамъиятӣ ба востайи санадҳои зериконунӣ ба монанди Низомнома ва Дастуруламал танзим меёфтанд. Қонуни ягона дар ҳусуси онҳо мавҷуд набуд. Вобаста ба ин дар ҳусуси нақши мустақилонаи ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар низоми сиёсии Шӯравӣ, ҳусусан, берун аз мутлақияти ҳизби қиддӣ суҳан рондан таққиромез ҳисобида мешуд. Ташкилотҳои ҷамъиятӣ, махсусан, иттифокҳои қасаба, иттифоқи қавонон ба заминаи ҳизбӣ табдил ёфта буданд. Онҳо мустақилона ягон нақши муайян надоштанд.

Вазъи конституционии иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ бо усули дар равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафқуравӣ инкишоф ёфтани сохти ҷамъиятии Тоҷикистон зич алоқаманд аст. Конституция муқаррар кардааст, ки таъсис ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки наҷодпарастӣ, миллатгарой, ҳусумат, бадбинии иҷтимоӣ ва мазҳабиро тарғиб ва ё барои бо зӯрӣ сарнагун кардани сохтори конституционӣ ва ташкили гурӯҳҳои мусаллаҳ даъват менамоянд, манъ аст. Дар ҳайати иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ шаҳрванд лаёқату ташаббуси эҷодӣ, фаъолияти иҷтимоӣ ва сиёсии ҳудро инкишоф дода, ба востайи онҳо дар ҳалли масъалаҳои ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ иштирок менамояд. Маҳдудияти муттаҳид шудан дар иттифокҳои қасаба аз рӯйи баъзе қасбу ихтисос дар ҳуҷҷатҳои муҳими баёналмиллалӣ низ пешбинӣ шудаанд. Масалан, моддаи 8-и Паймони байналмиллалӣ дар бораи ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фаҳангӣ, ки аз тарафи Ассамблеяи Генералии ТДМ 16 декабри соли 1966 қабул шудааст, давлатҳои иштирокчиҳои Паймонро уҳдадор менамояд, ки ҳуқуқи шаҳрвандонро барои ташкил кардану дар фаъолияти иттиҳодияҳои қасаба иштирок кардан таъмин намоянд. Баробари ин, пешбинӣ мекунад, ки меъёри ин модда барои қонунӣ маҳдуд кардани ҳуқуқи шахсон дар ҳайати қувваҳои мусаллаҳ ё маъмурияти давлат дар ҳизмат буда, монё шуда наметавонад [2].

Давраи нави инкишофёбии иттиҳодияҳои ҷамъиятиро дар мамлакат қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ” танзим менамояд. Қонуни мазкур муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба амалӣ намудани ҳуқуқи шаҳрвандон ба муттаҳидшавӣ дар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, таъсис додан, фаъолият намудан, азнавташкилдихӣ ва барҳамдихии иттиҳодияҳои ҷамъиятиро ба танзим мебарорад. Мувофиқи моддаи 5 қонуни мазкур иттиҳодияи ҷамъиятӣ – иттиҳоди ихтиёрӣ, худидора ва ғайритиҷоратии шаҳрвандон мебошад, ки дар асоси умумияти манфиатҳо барои амалӣ намудани мақсадҳои муттаҳид гардидаанд, ки дар оинномаи иттиҳодияи ҷамъиятӣ нишон дода шудаанд. Амали ин қонун тамоми иттиҳодияҳои ҷамъиятиро фаро мегирад, ки бо тартиби муқарраргардида, таъсис дода шудаанд,

ба истиснои иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ (ташкilotҳои динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, иттифокҳои касаба ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ), ки тартиби таъсис ва фаъолияти онҳоро қонунҳои алоҳида ба танзим мебароранд (моддаи 2). Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ” аз 13-уми ноябри соли 1998 муқаррар менамояд, ки узвият дар ҳизби сиёсӣ танҳо дар асоси майли ихтиёрии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мумкин аст [3].

Судяҳо, прокурор, хизматчиёни ҳарбӣ, коркунони мақомоти қорҳои дохилӣ, амният, андоз, гумрук ва адлия, инчунин шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд аъзои ҳизби сиёсӣ шуда наметавонанд. Ҳизбҳои сиёсӣ танҳо узвияти шахсии сабтшуда доранд. Шаҳрвандони синнашон ба 18 расида аъзои ҳизб шуда метавонанд (мод. 5).

Таъсис ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, ки мақсад ё амалашон ба фаъолияти экстремистии террористӣ, бо роҳи зӯрварӣ тағйир додани сохти конститусионӣ ва ташкил намудани гурӯҳҳои мусаллаҳ равона гардидааст ва ё низои наҷодӣ, миллӣ, иҷтимоӣ, маҳалгароӣ ва диниро тарғибу ташвиқ менамоянд, манъ аст [4].

Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мақсади ташкил кардан, усулҳо ва шаклҳои фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, тартиби ташкилбӣ ва қатъ гардонидани фаъолияти онҳо, ҳуқуқ ва масъулияти онҳоро муқаррар мекунад. Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ бо мақсади амалигардонӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ маданӣ ва озодиҳои шаҳрвандон, иштироки онҳо дар бунёди давлат таъсис дода мешавад. Шаҳрвандон аз рӯи хоҳишу лаёқат, касбу ихтисос, синну сол ва имкониятҳои худ метавонанд дар иттиҳодияҳои ҷамъиятии шаклҳои гуногуни фаъолият муттаҳид шаванд.

Мувофиқи қонун иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар асоси усулҳои ихтиёрӣ, баробарҳуқуқии аъзоён, худидора, қонуният ва ошкорбаёнӣ таъсис ёфта, амал мекунад. Ин усулҳо дар Оинномаи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ акс ёфта, дар фаъолияти онҳо татбиқ мегарданд. Онҳо дар қори муайян намудани сохтори дохилӣ, мақсадҳо, шаклу усулҳои фаъолияти худ озод мебошанд. Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ бо ташаббуси на камтар аз 3 шаҳрвандон таъсис меёбад. Оид ба таъсиси иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ анҷуман ва ё маҷлиси умумии муассисон даъват карда шуда, дар он Оинномаи (Низомнома, ҳуҷҷати асосии дигар) иттиҳодия қабул ва мақомоти роҳбарикунандаи он ташкил карда мешавад.

Аъзогӣ дар ҳайати иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ихтиёрӣ буда, ба онҳо (ғайр аз ҳизбҳои сиёсӣ) шаҳрвандони Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд низ дар ҳолати дар Оиннома пешбинишуда дохил шуда метавонанд. Доираи ҳуқуқҳои иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар Оинномаи онҳо муайян карда шудааст. Баробари ин, мувофиқи қонун онҳо ҳуқуқи иштирок дар ташкилу гузаронидани интихоботи Президент, интихоботи вакилон ба Маҷлиси Олӣ ва Маҷлиси маҳаллӣ дар фаъолияти мақомоти давлатӣ, ҳимояи манфиатҳои қонунии аъзоёни худро доранд. Фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар зер нозрати мақомоти давлатӣ идома меёбад. Бояд қайд кард, ки қонун Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ” вазъи ҳуқуқии намудҳои мухталифи иттиҳодияҳои ҷамъиятиро муайян кардааст. Ҳизби сиёсӣ чунин иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, дониста шудааст, ки вазифаи асосиаш иштирок дар ҳаёти сиёсии ҷомеа ба воситаи ташаккул додани иродаи сиёсии шаҳрвандон ва инчунин ба амал баровардани ҳокимияти давлатӣ ба воситаи намоёндагони худ мебошад.

Давлат ба созмонҳои ҷавонон, кӯдакон, созмонҳои хайрия, ташкilotҳои маъҷубон кӯмаки моддӣю молиявӣ мерасонад. Нисбати онҳо сиёсати андози имтиёзнок муқаррар менамояд, ба созмонҳои кӯдакон ҳуқуқи бепул истифода бурдани бинои мактабҳо, муассисаҳои берунамактабӣ, клубҳо, қасрҳо ва хонаҳои маданият, иншооти варзиширо бо шароити имтиёзнок медиҳад. Дастгирии давлатӣ ба иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ метавонад дар шакли маблағгузориҳои мақсаднок барои барномаи ҷудоғонаи ба ҷамъият ғоидаовар, инчунин дигар шаклҳои, ки қонун манъ накардааст, пешниҳод шавад.

Мавриди зикр аст, ки айни замон дар ҷумҳурий шумораи ташкilotҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки тибқи қонунҳои амалкунанда, фаъолият менамояд ва дорои мақсаду ҳадафҳои муайян мебошанд зиёда аз даҳо ададро ташкил намуда, фаъолияти босамари онҳо бо рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Барои мисол метавон аз фаъолияти пурсамари Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон, ташкilotи ҷамъиятии “Ҷавонон созандагони Ватан”, “Иттифоқи ҷавонони Тоҷикистон” ва “Иттифокҳои касаба” дар ҷумҳурий мисол овард.

Адабиёт:

1. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2007, №5, мод. 363; с. 2008, №3, мод. 202; с.2010, №7, мод. 554; с.2013, №3, мод.202; Қонунҳои ҚТ аз 8.08.с. 2015, № 1210; аз 23.11.2015 с., № 1242.
2. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1998, №22, мод. 300; Қонуни ҚТ аз 8.08. 2015 с., № 1209.
3. Имомов А. Становление и развитие неправительственных организаций в Таджикистане. “Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон”. 1996, №2, 74-77.
4. Речаи дастрасӣ: www.mmk.tj.
5. ҚҚТ аз 8.08.15 с., № 1209.

Калидвожаҳо: *ҷомеа, давлат, ҳизбҳои сиёсӣ, низомӣ сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ.*

Аннотация**РОЛЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ ОБЩЕСТВА**

Общественные объединения являются одной из важнейших опор политической системы общества. Государство заинтересовано в поддержке и сотрудничестве общественных объединений в реализации своей политики. Государство сотрудничает с общественными объединениями на основе конечных общих интересов обоих. Политическая партия - это общественное объединение, основной задачей которого является участие в политической жизни общества путем формирования политической воли граждан, а также осуществления государственной власти через своих представителей. Целью создания и развития деятельности общественных объединений является, прежде всего, содействие развитию демократического гражданского общества на основе верховенства закона.

Ключевые слова: *общество, государство, политические партии, политическая система, общественные объединения и нормы.*

Annotation**THE ROLE OF PUBLIC ASSOCIATIONS IN THE POLITICAL OF SOCIETY**

Public associations are one of the most important pillars of a society's political system. The state is interested in the support and cooperation of public associations in the implementation of its policy. The state cooperates with public associations on the basis of the ultimate common interests of both. A political party is a public association whose main task is to participate in the political life of society through the formation of the political will of citizens, as well as the exercise of state power through its representatives. The purpose of establishing and developing the activities of public associations is, above all, to promote the development of a democratic civil society based on the rule of law.

Key words: *society, state, political parties, political system, public associations and regulations.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарафзода Баҳром, магистранти соли дуюм факултети таърих Донишгоҳи давлатии Омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: 919015097

Рохбари илмӣ: профессор Буризода Эмомалӣ Бозор

Сведения об авторе: Шарафзода Баҳром, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айнӣ. Телефон: 919015097

Научный руководитель: профессор Буризода Эмомали Бозор

About the author: Sharafzda Bahrom, 2-nd year magister of the History Department, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel: 919015097

**НАҚШИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ОМУЌЗОРИ ТОҶИКИСТОН БА НОМИ
САДРИДДИН АЙНӢ ДАР РУШДИ ИЛМИ ТАЪРИХ**

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни ҳамчун нахустин мактаби олии ҷумҳурӣ дар ташаккул ва рушди низоми маориф, бахусус эъмори низоми таҳсилоти олии касбии Тоҷикистон, тайёр намудани мутахассисони варзидаю соҳибтаҳсилот, омӯзгорони дорои таҳсилоти олии педагогӣ ва ходимони самтҳои гуногуни илм нақши ниҳоят муассир гузоштааст.

Донишкадаи агропедагогии тоҷик нахустин мактаби олии Тоҷикистон буда, бо қарори Кумитаи роҳбарии муассисаҳои илмӣ таълимии КИМ ИҶШС 18 июли соли 1931 таъсис ёфтааст [15, 304]. Аз рӯзҳои аввали таъсисёбии ин нахустмактаби олии ҷумҳурӣ дар он факултети таърих фаолият намуда дар тамоми самтҳои зарури таълиму тарбия ва мақоми намунавии худро то ба имрӯз ҷун рӯсولاتи афзалиятноки расмӣ сифатӣ нигоҳ медорад. Ҳазорон дастпарварони факултет аз солҳои 30-юм то ба имрӯз дар соҳаи маориф ва самтҳои гуногуни хоҷагии халқ ҷумҳурӣ, аз ҷумла зинаҳои баланди роҳбарикунандаи давлатӣ, олимону муҳаққиқони илмӣ сарбаландона ифои вазифа намуда, дар рушди бемайлони он ҳам дар давраи Шӯравӣ ва ҳам дар замони истиқлолияти комил саҳми назаррас гузоштаанду мегузоранд [15, 304].

Ҳангоми рӯй овардан ба таърихи факултет табиист, ки симой бузургмардон ва шарқшиносони барҷаста, А. А. Семенов, М. С. Андреев, Б. Ғафуров ва дигаронро бояд ёдовар шуд, ки нафақат самтҳои раванди илми таърихро муайян намудаанд, инчунин ба муаррихони ояндаи дар ин даргоҳ таълимгирандагон, роҳнамоӣ кардаанд.

А. А. Семенов ибтидои солҳои 50-ум баъди таъсисёбии Академияи илмҳои Тоҷикистон ба ҳайси директори Институти таърих бевосита ба қору фаолият оғоз намуда, бо тавсияи роҳбарияти ҷумҳурӣ, дар факултети таърихи Донишкадаи омӯзгории пойтахт ба донишҷӯён дарс меғуфт.

Хизмати устод дар тайёр кардани ҷумҳурии илм ҳидоят кардани шогирдонаш, хатмкардагони факултети таърихи Донишгоҳи омӯзгорӣ Оди Мачлисӣ, Аҳрор Мухторов, Маҳмадӣ Ҳамроев, Назришо Латипов, ки онҳо низ минбаъд дар таърихнигории тоҷик мақоми назаррасе пайдо кардаанд, намунаи баланди саҳмгузори шарқшиносии маъруф дар рушди илми таърихи ватанӣ ҳисоб меёбад.

Дар пешрафти илмӣ таълимии Донишкадаи омӯзгории пойтахт алоқамандии бевоситаи академик Бобочон Ғафуров равшан эҳсос мегардад. Ӯ солҳои 1935-1940, дар даврае, ки барои ташаккулу тараққиҳои илми таърих дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи мувофиқа фароҳам омада буд, ба доираҳои роҳбарикунандаи ҳизби сиёсӣ ва давлатӣ ворид гардида, дар вусъати таълими таъриху таърихнигории тоҷик мақоми марказиро иҷро кардааст.

Аз рӯи маълумоти мавҷуда, профессор Аббос Алиев муаллифи қариб 30 асарҳои тадқиқотӣ буда, дар байни доираҳои илмӣ маъруфияти равшан пайдо кардааст. Ӯ барои таҳқиқоти “Таърихнигори Шарқи қадим” (1933) ва “Таърихи халқҳои Осиёи Миёна” (1935) соли 1946 ба гирифтани дараҷаи доктори илмҳои таърих сазовор доништа шуда, расман ба ин мақоми баланди илмӣ соҳиб шудааст [25, 103-139].

Дар байни устодони факултети таърихи Донишгоҳи омӯзгорӣ олимони барҷастаи тоҷик академик Баҳодур Искандаров мақоми хоса дорад. Академик Баҳодур Искандаров муаллифи бештар аз 200 корҳои ҷопӣ аз ҷумла, қариб 20 рисолаҳои илмӣ. Чинин рисолаҳои олим аз қабилӣ “Баъзе тағйирот дар иқтисодиёти Бухорои Шарқӣ дар ҳади асрҳои XIX-XX”, “Бухорои Шарқӣ ва Помир дар давраи ба Россия ҳамроҳ кардани Осиёи Миёна” [3], “Аз таърихи ворид гардидани муносибатҳои капиталистӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистони тоинқилобӣ” [4], “Мубориза барои барқарор намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Тоҷикистон (1920-1922 гг.)” [5], “Таърихи Помир” [6] ва ғайра ҷун таҳқиқоти классикӣ дар таърихнигории тоҷик ворид гардидаанд. Дастовардҳои илмӣ таълимии ниҳоят судманди ин олимони бузург дар Донишгоҳи омӯзгории пойтахт, дар таърихи ин нахустмактаби олии ҷумҳурӣ абадан сабт шудааст.

Солҳои 50-80-уми асри гузашта барои факултети таърих солҳои пешравии сифати таълим ва рушди илм ба ҳисоб меравад. Бояд қайд кард, ки раванди таълим, дастовардҳои нақшавӣ ва ғайринақшавӣ илмиро, бо истисноӣ баъзе ҳамкорон, олимону мутахассисони шинохтаи таълим, ки аз институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои ИҶС Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И.Ленин (феълан Донишгоҳи миллии Тоҷикистон) даъват мешуданд, пурра аз тарафи устодони ҳуди факултети таърихи Донишгоҳи Омӯзгории Тоҷикистон таъмин карда мешуд [15, 304].

Дастовардҳои илмӣ факултетро дар даҳсолаҳои ишорагашта, бе заҳмати устодони дар таърихнигорӣ Тоҷикистони шӯравӣ мақоми хосса дошта, доктори илм, профессорон Одил Маҷлисов, Мулло Эркаев, Темур Каримов, Солеҳ Ғуломов, Тухтамет Тухтаметов, Наримон Акрамов, Лидия Яковенко, Иброҳим Обидов, бе хизмати номзадҳои илм, дотсентон Александр Иванович Туманов, Анатолий Андреевич Бенедиктов, Мӯхтарама Хонсуварова, Мирхон Саидов, Мирмаҳмуд Яҳёев, Начмиддин Сангинов, Юсуф Исломов, Исроил Исмоилов, Надежда Макаровна Михайлова, Саъдулло Назруллоев, Ғани Ёкубов, Шарифҷон Исмоилов, Ҳайдаршо Пирумшоев, Файз Курбонов, Ниёзбек Давлатбеков ва дигарон тасаввур кардан номумкин аст.

Дар замони истиқлолият Донишгоҳи давлатии Омӯзгории Тоҷикистон ба номи қакрамони миллати тоҷик Садриддин. Айни, аз 03.04. 2007 тахти №192 гузошта шуд. Ин боргоҳи илму маърифат дар рушди илми таърих соҳиби дастовардҳои назарраси илмӣ гардидани як қатор аз донишмандони факултети мазкур назаррас аст аз он ҷумла, нақши доктори илмҳои таърих, профессор, Академики Академияи илмҳои педагогӣ ва иҷтимоии Россия Ҳайдаршо Пирумшоев [10] ниҳоят муассир мебошад.

Профессор Ҳайдаршо Пирумшоев муаллифи зиёда аз 300 таълифот, аз ҷумла 30 монография мебошад, ки онҳо масъалаҳои умда ва мубрами таъриху таърихнигорӣ халқи тоҷик ва Осиёи Миёнаро фаро мегиранд ва бо ҷиддиату дақиқнигорӣ миёни олимони ватаниву хориҷӣ пазируфта шудаанд. Махсусан, асарҳои бунёдии “Муҳаққиқони тоинқилобии рус оид ба шаҳрҳои Бухорои Шарқии охири асри XIX ибтидои асри XX” [17], “Таърихи омӯзиши шӯриши Восеъ” [18], “Русские дореволюционные исследователи о политике России в Средней Азии в XVIII в.” [19], “Ванч” [20], “Таърихи Дарвоз” [21], “Бозсозӣ: сохтем ё бохтем” [22] ва ғайра асарҳоро офаридаст, ки аз доираи васеи таҳқиқоти илмӣ олим ва масъалагузори ӯ дарак медиҳад. Аз ин рӯ, метавон бо ҷиддиат таъкид намуд, ки профессор Ҳ. Пирумшоев соҳиби мактаби илмӣ таърих ва таърихнигорӣ худ мебошад. Ҳамчунон аз моҳи апрели соли 2008 тахти роҳбарии устод маҳфили илмӣ муҳоҷисавии “Истиқлолият ва рушди илми таърих” амал мекунад, ки то имрӯз чандин семинару конференсияҳои байналмилалӣ ҷумхуриявӣ ва мизҳои мудаввар бо ҷалби мутахассисони варзидаи соҳа доир намудааст.

Доктори илмҳои таърих, профессор Маҳмуд Маликов, гарчи нисбатан дертар ба ҷараёни таълимию илмӣ факултет ворид гашта бошад ҳам, дар рушди илми таърих мавқеи назаррасеро соҳиб шудааст. Профессор Маҳмуд Маликов муаллифи 6 рисола ва қариб 80 мақолаи илмию омтавӣ мебошад. Рисолаҳои ӯ “Иҷрои васиятҳои бузург” [11], “Дар роҳи индустриалӣ” [12], “Ҷанбаи иҷтимоӣ-иқтисодии электрикони Тоҷикистон” [13], “Россия-Тоҷикистон: таърихи муносибатҳо” [14] ва ғайра, аҳамияти баланди назариявӣ ва амалиро соҳибанд.

Номзати илмҳои таърих, дотсент Ниёзбек Давлатбеков низ аз дастпарварони факултети таърих буда, тамоми фаъолияти меҳнатии худро сарфи таълиму тарбияи донишҷӯёни донишқада (донишгоҳ) ва рушди илмӣ он намудааст. Ниёзбек Давлатбеков муаллифи 5 рисолаю 3 китоби дарсӣ, бештар аз 20 мақола буда, 4 барномаю дастури таълимиро таҳия намудааст. Аз таҳқиқоти таълифнамудааш: “Инъикоси исмоилия дар Помир (дар асоси таълифоти муҳаққиқони тоинқилобии рус)” (Душанбе, 1995), “Ақоиди тоисломии мардуми Помири Ғарбӣ” (Душанбе, 1995), хеле ҷолиб буда, аз тарафи мутахассисон баҳои муносиб гирифтаанд. Китобу дастурҳои таълимию муаллиф, ки барои донишҷӯёни макотиби олии пешниҳод шудаанд: “Таърихи қадимтарин ва қадими халқи тоҷик” (Душанбе, 1998), “Таърихи ибтидои давраи феодалии дар Осиёи Миёна” (Душанбе, 2000), ва “Халқи тоҷик дар давраи тараққиёти феодалии ва пайдоиши муносибатҳои капиталистӣ” (Душанбе, 2000) ва ғайра дар раванди таълим мақоми амали пайдо кардаанд.

Ширин Қурбонова- номзати илмҳои таърих, дотсент, аз дастпарварони факултети таърихи ДДОТ буда, дар рушди таълиму тарбия ва илми донишгоҳ нақши муайян дорад. Фаъолияти самараноки илмию методии дотсент Ширин Қурбонова дар бештар аз 20 номгуи китобу мақолаҳояш, аз ҷумла “Азхуд намудани заминҳои навқорам дар ҷануби Тоҷикистон” [7],

“Муҳочиркунӣ –чи навъ сурат гирифта буд” [8] ва чандин васонти таълимию методии барои донишҷӯён ба чоп расонида аст, ки хело возеҳ ба назар мерасад.

Исмоил Раҳматов-номзади илмҳои таърих, дотсент. Исмоил Раҳматов ба мисли дигар муаррихон дар ҷодаи илм нақши назаррас дошта, муаллифи қариб 100 номгӯй қору мақолот мебошад, ки аксаран ба масоили таъмини амнияти минтақа, мубориза алайҳи эстремизми динӣ ва дигар проблемаҳои рӯзмарраи байналмилалӣ бахшида шудаанд, ки аз тарафи мутахассисони соҳа пазируфта шудааст.

Насрулло Убайдуллоев- номзади илмҳои таърих , дотсент. Дотсент Насрулло Убайдуллоев пайваста шугли таҳқиқот дошта, ба қалами ӯ ду рисола ва зиёда аз 40 мақолаи илмӣ ба масоилҳои муҳталиф, ки хосатан ба таърихи тоинқилобӣ, давраи шӯравӣ ва муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудаанд, мансубият дорад. Дар инҷода рисолаҳои ӯ “Таърихи маорифи халқи Тоҷикистони нимаи дуввуми асри XIX-ибтидои асри XX” [24] ва “Донишгоҳи омӯзгорӣ дар масири таърихи миллат” [2] ва ғайра асархоеро офаридаанд, ки бо таҳлили ҷиддии илмӣ таълиф шудаанд.

Албатта мо метавонем аз ғаёлияти илмӣ дигар аз ходимони факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айни , Аҳмадхон Муродов- номзади илмҳои таърих, дотсент, Мақсуда Фозилова- номзади илмҳои таърих, Насим Зарипов- номзади илмҳои таърих, Аҳмадҷон Ҳусейнов- номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент, Раҷаб Ҳакимов- номзади илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсент, Мусо Каримов- номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, Мунаввара Шарофова- номзади илмҳои таърих, Сайнак Сайнаков, Матлуба Ганҷакова ва дигар устодони факултет, муаллимони калон Далатшо Маҳмудов, Ғози Ғадов, Толиб Начмуддинов, ки муаллифи мақолаҳои зиёди ба ин ё он масоили таърихи гузаштаи халқи тоҷик ва муосири ҷумҳурӣ таълиф намудаанд низ ёдовар шавем.

Ҳамин тариқ, ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ дар таърихи халқи тоҷик бузургтарин ва фараҳбахштарин падида буда, оғози давраи комилан нав, марҳалаи созандагӣ бунёдкорӣ, эҳёи суннатҳо ва оинҳои арзишманди аҷдодии давлатдорӣ, рушди фарҳанги милли мебошад. Бо шарофати Истиқлолият ва зерӣ парчами сиёсати хиратмандонаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Тоҷикистон дар ин давраи на он қадар тӯлонии таърихӣ соҳиби дастовардҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ гардид. Имрӯз ДДОТ ба номи С.Айни ҳамчун муассисаи пешбаранда дар рушди илмӣ таърих доништа шуда дар ташаккул ва таракқиёти маориф ва илми Ҷумҳурии тозаистиклоли Тоҷикистон нақш ва мақоми вижа дошта, дар амалӣ намудани сиёсати маорифпарваронаи Сарвари давлат мақоми муассирро соҳиб аст. Чигунае, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати милли Пешвои миллат Президенти кишвар қайд намудаанд: “Миллате, ки омӯзгори асил надорад, ҳеҷ гоҳ ба ягон мартаба намерасад. Ифтихор ва сари баланди мост, ки тоҷикон аз қадим соҳиби китобу қалам, илму маърифат ва олимӯ омӯзгор будаанд, ҳастанд ва дар оянда низ хоҳанд монд” [16]. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки баробари ислоҳоти раванди таълим, бунёди пойгоҳи ҳозиразамони моддию таълимӣ, наздик шудан ба стандартҳои ҷаҳонии омӯзишу парвариши донишгоҳ ба яке аз бонуфустарин муассисаҳои таълимии кишвар ва хориҷ табдил ёфтааст ва имрӯз дар рушди илми таърихи кишвар нақши муассире гузаштааст.

Адабиёт:

1. Додохонов М., Шерғозиев М. Дар сарғаи илму таълим. – Душанбе, 2002.
2. Донишгоҳи омӯзгорӣ дар масири таърихи миллат / Ҳ. Пирумшоев, Н.Убайдуллоев, М.Маликов, А. Худойодов. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 488 с.
3. Искандаров Б.И. Восточная Бухара и Памир в период присоединения Средней Азии к России. – Сталинабад, 1960.
4. Искандаров Б.И. Из истории проникновения капиталистических отношений в экономику дореволюционного Таджикистана. – Душанбе, 1976.
5. Искандаров Б.И. Борьба за установление Советской власти в Таджикистане (1920-1922гг.). – Душанбе, 1968.
6. Искандаров Б.И. История Памира: в связи с изучением сопредельных стран: Исторический и этнографический обзор). – Хорог, 1996.
7. Курбонова Ш. Освоение целинных земель в южном Таджикистане. – Душанбе, 1990.
8. Курбонова Ш. Переселение-как это было. – Душанбе, 1991.
9. Махзани илму дониш / Қ.Расулов, Б.Раҳимов, Б.Мирзоев, С.Н. Баравний. – Душанбе: Шарқи озод, 2001.
10. Матн доир ба ҳаёти ғаёлияти Ҳ. Пирумшоев аз Н. Убайдуллоев аст.
11. Маликов М.Х. Выполняя великие заветы. – Душанбе, 1987.

12. Маликов М.Х. На индустриальные рельсы. – Душанбе, 1992.
13. Маликов М.Х. Социально-экономические аспекты электрофикации Таджикистана. – Душанбе, 1997.
14. Маликов М.Х. Россия. - Таджикистан: история взаимоотношений (в соавторстве). – Душанбе, 2009.
15. Пирумшоев Х., Убайдуллоев Н., Муродов А. Нахустин маркази илму таълим таърих. – Душанбе: ДДОТ, 2013. – 304 с.
16. Пирумшоев Х., Убайдуллоев Н. Биступанҷ нахли пурсамар. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 290 с.
17. Пирумшоев Х. Русские дореволюционные исследователи о городах Восточной Бухары конца XIX- начала XX вв. – Душанбе, 1992.
18. Пирумшоев Х. Таърихи омӯзиши шӯриши Восеъ. – Душанбе: Ирфон, 1992.
19. Пирумшоев Х. Русские дореволюционные исследователи о политике России в Средней Азии в XVIII в. – Душанбе: 1996.
20. Пирумшоев Х. Ванҷ. Очерки илмӣ. Омавӣ. – М., 2004.
21. Пирумшоев Х. Таърихи Дарвоз. – Душанбе, 2008.
22. Пирумшоев Х. Бозсоъ: сохтем ё бохтем?. – Душанбе: Шарқи Озод, 2008.
23. Убайдуллоев Н. Ташкилҳои ҚШС Тоҷикистон ва зарурияти тайёр намудани мутахассисони дараҷаи олии соҳаи маориф // Зинаи ҳалқунанда дар эҳёи давлатдорӣ тоҷикон. – Душанбе, 2011. – 149 с.
24. Убайдуллоев Н. История народного образования Таджикистана второй половины XIX- начала XX вв. – Душанбе, 2005.
25. Шакурии Б.М. Аббос Алиев “Фитнаи инқилоб дар Бухоро”. – Душанбе, 2010. – С. 103-139.
26. Шерғозиев М., Додохонов М. Нахустдонишгоҳи олии ҷумҳурий. – Душанбе, 2009.

Калидвожаҳо: *донишгоҳ, илм, таълим, тарбия, омӯзгор, маориф, таърих, маърифат.*

Аннотация

РОЛЬ ТГПУ ИМЕНИ С. АЙНИ В РАЗВИТИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ

В данной статье автор излагает роль и статус ТГПУ имени С. Айни и отмечает историю ТГПУ и высказывает, данный ВУЗ один из первых ВУЗов, который появился в стране и он является основной для создания других ВУЗов. Также отмечен роль ВУЗа в воспитание и образование учёных.

Отмечен что данный ВУЗ является основным фактором в устранение проблемы нехватки высококвалифицированных кадров в РТ.

Также автор отмечает, что ТГПУ играет огромную роль в подготовку высококвалифицированных специалистов в хозяйственных и образовательных сферах. Автор говорит что выпускники данного ВУЗа в сфере история имеет большой вклад в процветание, изучение и исследование истории государство.

Автор отмечает что, огромным достижением групп выпускников ВУЗа и их роль в развитие образования республики и воспитание молодого поколение с времен основание до сегодняшнего дня.

Ключевые слова: *университет, наука, воспитание, обучение, история, преподаватель образование, познание.*

Annotation

ROLE TSPU NAMED AFTER S. AINI IN DEVELOPMENT OF THE HISTORICAL

In the present article the author states role and status TSPU named after S. Aini and marks history TSPU and states, the given HIGH SCHOOL one of the first HIGH SCHOOLS which has appeared in the country and it is the basic for creation of other HIGH SCHOOLS. Also it is noted role of the HIGH SCHOOL in education and formation scientists.

It is noted that the given HIGH SCHOOL is a main factor in elimination of a problem of shortage of highly-skilled personnel in RT.

Also the author notices that TSPU plays a huge role in preparation of highly skilled experts in economic and educational spheres. The author tells that graduates of the given HIGH SCHOOL have the big contribution to prosperity, studying and research of history the state in sphere of the history.

The author marks that, huge achievement of groups of graduates of HIGH SCHOOL and their role in development formation of republic and education of young generation since basis times up to present day.

Keywords: *university, a science, education, training, history, the teacher formation, knowledge.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайфуллоева Шабнам, магистранти соли дуҷуми факултети таърихи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 909555134.

Рохбари илмӣ: Пирумшоев Х.

Сведения об авторе: Сайфуллоева Шабнам, магистрантка второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айни. Телефон: +992 909555134.

Научный руководитель: Пирумшоев Х.

About the author: Sayfulloyeva Shabnam, 2-nd year magister of the History Department, Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Tel: +992 909555134.

ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР БОРАИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ СОҲАИ АЛОҚА

Баъди пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва қабули Эъломияи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (24 августи соли 1990), заминаи нави сиёсӣ-ҳуқуқии ташаккулёбии соҳти давлатдорӣ тоҷикон, ба вучуд омад, ки он барои пешравӣ ва тағйирёбии ҷомеа мусоидат намуд. Моҳияти наовариҳо пеш аз ҳама, аз он бармеояд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шакли идораи президентӣ муайян гардида, таҷзияи ҳокимияти давлатӣ расман гузаронида шуд. Дар ин давра низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муназзаму муқамал гардонида шуд [1, 39].

Дар асоси муқаррароти моддаи 9 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он тавассути ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад [2].

Меъёрҳои ҳуқуқии танзимкунандаи соҳаи алоқа дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ифодаи худро меёбанд, ки аз Конститутсия, қонунҳо, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии вазорат, кумита ва идораҳои марказӣ, мақомоти ҳокимият ва идораи маҳаллӣ, шартномаҳои байналхалқӣ ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ иборатанд.

Таснифи қонунгузории соҳаи алоқа яке аз масъалаҳои дорои аҳамияти калони назариявӣ ва амалидошта ба шумор меравад.

Дар тӯли солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар идоракунии давлатӣ аҳамияти махсус дода мешавад.

Дар замони имрӯза аҳамияти технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ торафт аён ва дақиқ эҳсос мегардад. Дар даҳ соли сипаришуда оид ба технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва масоили марбут ба он як қатор санадҳои муҳими меъёрии ҳуқуқӣ аз қабили:

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоотӣ». Қонуни мазкур муносибатҳои ҳуқуқиро, ки дар рафти ташаккули истифодаи иттилооти ҳуҷҷатшуда ва манбаи захираҳои иттилоот ба миён меоянд, офаридани технологияҳои иттилоотӣ, шабакаву системаҳои автоматиконидашудаи иттилоотро танзим мегардонад, тартиби муҳофизати захираи иттилоот, инчунин ҳуқуқ ва вазифаҳои субъектҳо, ки дар равандҳои иттилоотӣ ширкат меварзанд, муайян мекунад.

Мақсади Қонуни мазкур муҳайё кардани шароити мусоид барои қонунгардонидани талаботи шахсҳои ҳуқуқӣ, воқеӣ ва мақомоти идораи давлатӣ ба иттилоот дар асоси ташаккули додани инфраструктураи ҳозиразамони иттилоот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, яқоя кардани он бо шабакаву системаҳои байналмилалӣ иттилоот мебошад. Қонун шартҳои ҳимояи манфиатҳои қонунӣ ва ҳуқуқҳои давлат, шахсҳои ҳуқуқӣ ва воқеиро дар рафти тартиб додан, захира кардан, нигоҳдориву ирсол кардан ва интишор додани иттилоот бо воситаҳои технологияи ҳозиразамони иттилоотӣ муқаррар менамояд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи алоқаи барқӣ». Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқии танзим ва идоракунии фаъолият дар соҳаи бунёд, амал ва рушди алоқаи барқиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намуда, салоҳияти мақомоти идораи давлатӣ ва танзими соҳаи мазкур, инчунин ҳуқуқ ва ӯҳдадорҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро, ки дар ин қор иштирок мекунанд ё аз хизмати алоқаи барқӣ истифода мебаранд, муайян мекунад. Алоқаи барқӣ қисми ҷудонапазири инфраструктураи иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад ва дар қаламрави он чун ҷузъ ба ҳам алоқаманди комплекси истеҳсолию хоҷагӣ, ки барои қонунгардонидани эҳтиётот ва талаботи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идорӣ ба хизмати алоқаи барқӣ нигаронида шудааст, амал мекунад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ». Қонуни мазкур асосҳои ба қор бурдани ҳуҷҷатҳои электронӣ, талаботи асосӣ ба ҳуҷҷатҳои электронӣ, инчунин ҳуқуқ, вазифаҳо ва масъулияти иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқиро, ки дар соҳаи гардиши ҳуҷҷатҳои электронӣ ба амал меоянд, муқаррар менамояд.

Хуччати электронӣ дар ҳамаи соҳаҳои фаъолият, ки дар онҳо воситаҳои барномавӣ ва техники барои тайёр кардан, коркард, нигоҳдорӣ, ирсол ва қабули иттилоот заруранд, истифода шуда метавонад. Бо кӯмаки хуччатҳои электронӣ аҳдҳо (шартномаҳо) баста шуда метавонад, ҳисоббаробаркуниҳо сурат гирифта, мукотиба, ирсол ва қабули хуччатҳо ва дигар маълумотҳо ба амал меоянд.

Маҳдудият дар истифодаи хуччатҳои электронӣ дар мавридҳои пешбиниамудайи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шуда метавонад.

Хуччатҳои электронӣ тавассути ҳамаи воситаҳои алоқа, аз ҷумла системаҳо ва шабакаҳои иттилоотӣ, агар ин ба қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳолифат накунад, фиристода шуда метавонанд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иттилоот». Қонуни мазкур принципҳои асосии таъмини ҳифзи иттилоот ва танзими муносибатҳои ҳуқуқии дар ин соҳа ба вучуд омадари муқаррар менамояд.

Ба мақсадҳои ҳифзи иттилоот мансубанд:

- пешгирӣ намудани ихроҷ, дуздӣ, гумшавӣ, ғалат маънидодкунӣ, нусхабардорӣ ва бастанӣ роҳи паҳншавии иттилоот;

- пешгирӣ намудани амалиётҳои беиҷозат оиди нобудсозӣ, тағйирдиҳӣ, ғалат маънидодкунӣ, нусхабардорӣ ва бастанӣ роҳи паҳншавии иттилоот;

- пешгирӣ намудани амалиётҳои беиҷозат ва беиҷозат, ки боиси қасдан ё бидуни қасд нобудсозӣ, бастанӣ роҳи паҳншавӣ, ғалат маънидодкунӣ (сохтакорӣ), дуздӣ, нусхабардорӣ, ихроҷ, дигаргунишавӣ ва тағйиребии иттилоот гардида наш мумкин аст.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи имзои рақамӣ – электронӣ». Қонуни мазкур муносибатҳои ҷамъиятиро ҳангоми созон додан ва истифодаи имзои электронии рақамӣ дар ҷараёни ташаққул ва истифодаи хуччатҳо дар шакли инъикоси электронӣ тавассути системаи иттилоотии автоматикунонидашуда ва телекоммуникатсионӣ, воситаҳои барномавӣ ва техника ба танзим мебарорад.

Муқаррароти Қонуни мазкур нисбат ба хуччатҳои электронии тавассути имзои электронии рақамӣ ҳаммонандшавандаи мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба истиснои хуччатҳои фаъолияти контрразведка, разведка, оперативӣ ҷустуҷӯӣ ва истифодаи тадбирҳои криптографию оперативии ҳифзи сирри давлатӣ), инчунин шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми анҷом додани аҳдҳои ҳуқуқии граждани ва дигар ҳолатҳои пешбини намудайи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таъбиқ мегардад.

Мақсади Қонуни мазкур аз таъмини шароити ҳуқуқии истифодаи имзои электронии рақамӣ дар хуччатҳои электронӣ иборат аст, ки ҳангоми риояи он имзои электронии рақамӣ дар хуччати электронӣ ба имзои дасти дар хуччатҳои ҳомили қоғазӣ мавҷудбуда баробар эътироф карда мешавад.

Амали Қонуни мазкур нисбат ба муносибатҳое, ки ҳангоми истифодаи дигар имзоҳои бо ҳаммонанди дасти ба миён меоянд, паҳн намебардад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастрасӣ ба иттилоот». Мақсади Қонуни мазкур фароҳам овардани шароити ҳуқуқӣ барои амалӣ гардонидани ҳуқуқи ҳар шахрванд ба ҷустуҷӯи озодонаи иттилоот ва ба даст даровардани он, ҳамчунин таъмини ошкорои иттилоотии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ташкилоту мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳот мебошад. Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Қонуни мазкур, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, иборат мебошад.

Яъне, ҳарчи зудтар ва самаранок ҷорӣ кардани технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар идоракунии давлатӣ ба он боис мегардад, ки қорҳои давлатӣ сифатан хубтар анҷом ёбанд, алоқамандии мақомоти давлатӣ бо меҳнаткашон беҳтар шавад, дар идораҳои давлатӣ доир ба масъалаи техника, маводи дафтардорӣ ва ғайра сарфаҷӯӣ ба роҳ монда шавад. Имрӯз ҳам эҳсос мешавад, ки дар идораи ташкилотҳои давлатӣ хеле зиёд маводи гуногун, аз ҷумла қоғазу дигар воситаҳои истифода мешавад.

Мақоми ваколатдори идоракунии давлатии соҳаи алоқа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Хадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Хадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи давлатӣ буда, сиёсати ягонаи давлатии идора, назорат, танзим ва баамалбарории хизматрасонии соҳаи алоқаи барқӣ, алоқаи почтавӣ ва иттилоотониро таҳия мекунад ва ба амал мебарорад [4].

Адабиёт:

1. Ашурбой И. Мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2007. – 39 с.
2. Винер Н. Кибернетика или управление и связь в животном мире и машине. Пер. с англ. Советское радио, М., 1968; Винер Н. Человек управляющий. Пер. с англ. СПб. – Питер, 2001.
3. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо тағйироту иловаҳо аз 26.09.1999, 22.06.2003 ва 22.05.2016). // Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии «Адлия». Шакли 7,0. Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.06.2019).
4. Низомномаи Хадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 майи соли 2011, №252 // Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии «Адлия». Шакли 7,0. Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.06.2019).
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 апрели соли 2013 // Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии «Адлия». Шакли 7,0. Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.06.2019).

Калидвожаҳо: идоракунии давлатӣ, қонунгузорӣ, алоқа, алоқаи почтавӣ, алоқаи фелдгерӣ, кибернетика, технологияи иттилоотӣ, иттилоотонӣ.

Аннотация

**ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН О ПУБЛИЧНОМ
УПРАВЛЕНИИ В ОБЛАСТИ КОММУНИКАЦИЙ**

В данной статье автор анализирует государственное управление в области связи, используя правовую литературу и нормативные акты Республики Таджикистан.

Автор отмечает, что одним из основных факторов научно-технического престижа и прогресса всех сфер человеческой деятельности является широкое использование современных информационных технологий. Информационные технологии играют особенно важную роль в управлении государственной службой.

Ключевые слова: государственное управление, законодательство, связь, почтовые услуги, курьерские службы, кибернетика, информационные технологии, информационные технологии.

Annotation

**LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN ON PUBLIC ADMINISTRATION IN
THE FIELD OF COMMUNICATIONS**

In this article, the author analyzes the public administration in the field of communications, using the legal literature and regulations of the Republic of Tajikistan.

The author notes that one of the main factors of scientific and technical prestige and the progress of all spheres of human activity is the widespread use of modern information technology. Information technology plays a particularly important role in the management of the civil service.

Keywords: public administration, legislation, communications, postal services, courier services, cybernetics, information technology, information technology.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдукахоров Искандар Рустамович, магистранти соли дуҷуми ихтисоси идораи давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, ш.Душанбе кӯчаи Саид Носир 33, тел: (+992)918890489, e-mail: abdukhahorov_93@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Махмадизода Нозим

Сведения об автор: Абдукахоров Искандар Рустамович, магистрант второго курса по специальности государственное управление Академия государственной управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003, г.Душанбе, ул. Саида Носира, 33, (+992)918890489, e-mail: abdukhahorov_93@mail.ru

Научный руководитель: Махмадизода Нозим

About the author: Abdukhahorov Iskandar Rustamovich, second year master's degree in public administration Academy of Public Administration under the President of Tajikistan, 734003, Dushanbe, Said Nosir str., 33, phone: (+992)918890489, e-mail: abdukhahorov_93@mail.ru

Scientific director: Mahmadizoda Nozim

*Каримова Нилуфар Шўҳратовна,
магистранти соли дуҷуми ихтисоси идоракунии давлати Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

НАЗАРИЯҲОИ ХУДИДОРАКУНИИ МАҲАЛЛӢ ВА ҚОНУНИЯТҲОИ ТАШКИЛИ ОН

Тибқи адабиётҳои илмӣ имрӯзҳо панҷ назарияи пайдоиши худидоракунии маҳаллӣ маълум аст.

Нуқтаи асосии назарияи ҷомеаи озод маҳз худидоракунии халқии то пайдоиши давлат муқарраршуда мебошад, барои ҳамин муаллифони ин концепсияи назариявӣ – олимони олмонӣ кӯшиш намуданд зарурияти маҳдуд намудани даҳолати давлатиро ба қорҳои худидоракунии ҷомеа асоснок намоянд. Мо гумон дорем, ки муаллифони ин концепсияи назариявӣ аз моҳияти ҳуқуқҳои табиӣ инсон ва дуҷумдараҷа будани давлат дар механизми идоракунии ҷамъият баромад кардаанд. Дар давраи худ ин назария дар қонун мустаҳкам шуда буд. Чунончи, дар Конституцияи Белгия соли 1831 «ҳокимияти ҷомеавӣ» ҳамчун шохаи мустақили ҳокимият эътироф шуда буд» [6, 22-23].

«Дар нимаи якуми асри гузашта назарияи асосҳои таълим оид ба худидоракунии маҳаллӣ қоркард мешавад. Яке аз аввалин шуда, ба ин масъала А. Токвил, ходими давлатии Франция, таърихӣ ва адиб диққати махсус додааст. Дар асари машҳури худ «Демократия дар Америка», ки ду қисми аввалро дар соли 1835 нашр карда буд, чунин овардааст: «Институтҳои ҷамъиятӣ барои барқарор кардани истиқлолият ҳамоно нақшо бозӣ менамоянд, ки мактабҳои ибтидоӣ барои илм; онҳо роҳи озодиро ба халқ мекушоянд ва истифодабарии ин озодиро меомӯзонанд...». Доир ба пайдоиши назарияи ҷомеаи озод А. Токвил ҳуқуқҳои фитрии инсонро ҳимоя карданро пешниҳод кард, яъне ҷомеаи ибтидоӣ аз давлат қадим буд. Илова ба ин як қатор олимони олмонӣ низ ин назарияро дастгирӣ карда, андеша намудаанд, ки бояд аз тарафи давлат худидоракунии ҷомеаи озод эътироф карда шавад.

Аз сабаби дар баробари мавҷуд будани давлат имконияти амалишавии он имконнопазир будан, назарияи дигар назарияи худидоракунии ҷамъиятӣ ё назарияи худидоракунии ҷамъиятӣ-ҳочагидорӣ ба вуҷуд омад. «Ба ивази назарияи ҷамъияти озод назарияи худидоракунии ҷамъиятӣ (ё ки назарияи худидоракунии ҷамъиятӣ-ҳочагидорӣ) ба вуҷуд омад, ки ҳамчунин аз муқоисаи давлат ва ҷамъият бармеомад ва аз принсипи эътироф кардани озодии бавҷудовари масъалаи худ аз ҷониби ҷамъиятҳои маҳаллӣ дар назар дошта буд» [9, 49].

Саҳми аҳамиятнокро барои қоркарди назарияи худидоракунии маҳаллӣ мактаби ҳуқуқии олмонӣ дохил намуд. Аввалин олимони олмонӣ худидоракунии ҷамъияти ибтидоиро асоснок карда, назарияи ҷамъияти озодро ба пеш гузоштанд (назарияи ҳуқуқи табиӣ ҷамъиятҳо)» [9, 49].

«Яке аз ҳамин назария – назарияи ҷамъияти озод - дар Олмон дар нимаи аввали асри XIX пайдо шуд. Эҷодкунандаи он: Ж.Г. Турэ, Э. Мейер, О. Лабанд, О. Ресслер ва дигарон андеша доштанд, ки ҷамъият ҳуқуқи идоракунии қорҳои худро дошт, ки дар ҳамоно сатҳи табиатан ва мусодиранопазир ба монанди ҳуқуқи инсон ва ба мисли ҳамчун инсон ҷамъият аввалиндараҷа аст дар муносибат нисбат ба давлат. Бинобар ин, давлат бояд ҳуқуқи озоди ҷамъияти худидоракунро эътироф намояд. Бо назардошти ин назария «ҷамъият дорои ҳуқуқ ба мустақилият ва соҳибхитӣ аз ҳокимияти марказӣ аз рӯи табиати ба худ хос буда, ғайр аз ин давлат ҷамъиятро намесозад, балки фақат вайро эътироф мекунад»» [11, 17].

Назарияи худидоракунии ҳочагидорӣ мустақилона дар ҳудуди маҳал ҳочагидорӣ намуданро фарогир буд. «Назарияи ҷамъиятӣ (ҳочагидорӣ) дар назар дорад, ки худидоракунӣ манфиатҳои ҷамъиятиро ба ҳуди ҷамъият пешниҳод мекунад ва ба мақомоти ҳукуматӣ танҳо идоракунии қорҳои давлатӣ вогузошта шавад. Назарияи ҷамъиятӣ ҳамин тавр аз он бармеояд, ки муқобилгузори ҷамъияти маҳаллӣ ба давлат, ки манфиатҳои ҷамъиятӣ – аз ҷиҳати сиёсӣ талаб дорад, ки ҷамъият ва давлат, ҳар кадоми он танҳо манфиатҳои ҳусусии худро доро бошанд» [11, 17]. «Дар асл масъалаҳои идоракунии давлатиро аз масъалаҳои ҳочагӣ дар маҳалҳо ҷудо кардан ҳеле душвор аст, чунки онҳо ба ҳам зич алоқаманданд. Ғайр аз ин, ҳатто дар мавридҳои ҳеле қулай ҳам мустақилияти пурраи мақомоти худидоракунии маҳаллиро аз мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ тасаввур кардан имконнопазир аст, чунки сиёсати ягонаи давлатӣ дар ҳарду ҳудуди ба амал овардани худидоракунии маҳаллӣ ҳам ифодаи худро меёбад» [6, 23].

Яъне дар амал татбиқ намудани назарияи мазкур низ номумкин буд, чунки давлат дар худуди худ хоҷагидорӣ менамуд ва чудо кардани онҳо хилофи манфиати давлат буд. «Ҳамон масъалаҳое, ки ҳалли иҷрокунии онро мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дошт, наметавон соф ҷамъиятӣ шумурд, зеро онҳо бо мундариҷаи худ (нигоҳдории роҳҳо, андозҳои маҳаллӣ, идоракунии маориф, фарҳанг, тандурустӣ ва ғайра) аз вазифаҳои маҳаллии идоракунии давлатӣ фарқ надоранд. Саволҳои додшуда манфиатро аз нуқтаи назари на танҳо аҳолии маҳал, балки давлат низ ифодакунанда менамуд.

Дар асоси ин назарҳо, баҳодиҳии танқидкорона ба назарияи ҷамъиятӣ, тақмилдиҳии назарияи худидоракунии давлатӣ ҳосил шуд.

Ҳамаи ваколатҳо дар соҳаи худидоракунии маҳаллӣ аз ҷониби давлат дода шуда, сарчашмаи ҳокимияти давлатиро доро мебошад.

Бо вучуди ин олимони олмонӣ Л. Штейн ва Р. Гнейст дар муайянкунии тафовути нишонаҳои худидоракунии маҳаллӣ ба шояҳо чудо шуданд, ки ин ҳамчун асос барои ба шакли муайян даровардани ду шояи асосӣ дар ҷаҳорҷӯбаи назарияи умумии худидоракунии давлатӣ – сиёсӣ (Гнейст) ва ҳуқуқӣ (Штейн) хизмат кард» [9, 51-52].

Мувофиқи ин маълумот Р. Гнейст асосан ба тарзи таъсиси мақомоти худидоракунии маҳаллӣ аҳамият дода, ба низоми идоракунии давлатӣ дохил намудани он, вале хизматчиёни он бояд аз давлат вобаста набуда, ба ҷои он вазифаи алоҳидаи маҳаллиро бо шакли муайян ташкил намуданро қайд кардааст. Л. Штейн бошад, чунин пешниҳод кардааст, ки мақомоти худидоракунии маҳаллӣ шахси ҳуқуқии алоҳида аст, ки ба давлат бо муносибати ҳуқуқӣ қарор дошта метавонад. Вале давлат вазифаи давлатиро ба зиммаи он вомегузорад. Чӣ хеле, ки олимони иброз доштаанд: «инак, таҷриба нишон дод, ки чудо кардани худидоракунии маҳаллӣ дар доираи ғайриҷамъиятӣ хоҷагидорӣ номумкин аст, давлат дар маҳал манфиатҳои худро доро аст, маҳз мақомоти худидоракунии маҳаллӣ бояд масъалаҳои давлатиро дар маҳал ҳал намоянд» [11, 18]. «Вобастагии худидоракунии маҳаллӣ аз давлат; шакли идоракунии давлатӣ будани худидоракунии истиқоматкунандагони маҳал; хусусияти давлатӣ доштани ваколатҳои додшуда; дар сатҳи қонунгузорӣ мустақам намудани имконияти додани баъзе ваколатҳои давлатӣ ба мақомоти худидоракунии маҳаллӣ (Назарияи худидоракунии давлатӣ, ки намояндагони он олимони немиси асри XIX Лоренс Штейн ва Рудольф Гейст) мебошанд.

Дар ин ҷо, инчунин қўшиши ба ҳам овардан ва як нишон додани ду асоси худидоракунии маҳаллӣ- идоракунии давлатӣ ва ҷамъиятӣ мавҷуд аст. Масалан, яке аз намояндагони ин назария Е.М. Ковешников пешниҳод менамояд, ки «мақомоти мунитсипалӣ функсияҳои идоракуниро ба амал бароварда, аз худуди масъалаҳои маҳаллӣ мебароянд ва бояд ҳамчун олотии идоракунии давлатӣ баромад кунад». Чунин ақидаҳо ба раванди инкишофи қонунгузорӣ, ки тамоюли таъмини мустақилияти мақомоти худидоракунии дорад, муҳолиф буда, сабаби аз байн рафтани мақомоти худидоракунии мегардад (Назарияи дуалистии худидоракунии маҳаллӣ)» [7, 24].

Пас мувофиқи гуфтаҳои боло назарияи дуалистии худидоракунии маҳаллӣ ба миён омад. «Дар назарияи дуалистии худидоракунии маҳаллӣ қўшиш шудааст, ки ду асоси худидоракунии маҳаллӣ – давлатӣ ва ҷамъиятӣ ба муросо андохта шаванд, вале ақидаи хеле аҷоиб пешниҳод шудааст: «...Мақомотҳои мунитсипалӣ функсияҳои идоракуниро ба амал бароварда истода, аз худуди масъалаҳои маҳаллӣ мебароянд ва бояд ҳамчун олотии идоракунии давлатӣ баромад кунанд». Агар ба чунин ақида розӣ шавем аз худидоракунии маҳаллӣ ҳеҷ чиз наметавонем. Ҳол он, ки тамоюли инкишофи қонунгузорию ҷорӣ дар бораи худидоракунии маҳаллӣ чунин аст, ки мустақилияти ҳаққонии мақомоти мунитсипалиро аз давлат таъмин намояд» [6, 24].

Оид ба назарияи дуалистии худидоракунии маҳаллӣ ба андешаи С.Ш. Болтуев розӣ шуда наметавонем, зеро мувофиқи ин назария маҳз дар худуди давлат ба ҳам овардани манфиатҳои давлат ва маҳаллиро ба назар гирифта, ғайриҷамъиятӣ доштани мақомоти худидоракунии маҳаллиро тақозо намуда, аз байн бурдани худидоракунии маҳаллиро пешбинӣ накарда, баръакс дар муҳити давлат амал намудани онро қўшиши ба танзим дароварданро дорад. «Маҳз бо қувваи ин дучонибагӣ мақомоти худидоракунии маҳаллӣ мустақилона дар ҳалли масъалаҳои аҳамияти маҳаллидошта ва дар як вақт, бо мақсади ягонаи давлатӣ дар ҳалли масъалаҳои давлатӣ дар сатҳи маҳал ташкил медиҳад» [11, 20]. «Ҳислати дучонибаи ғайриҷамъиятӣ мунитсипалӣ (мустақилият дар қорҳои маҳаллӣ ва иҷрокунии вазифаҳои муқарраршудаи давлатӣ дар сатҳи маҳал) дар назарияи дуалистии идоракунии мунитсипалӣ инъикоси худро меёбад. Дар асоси ин назария мақомоти мунитсипалӣ, иҷро кардани вазифаҳои дахлдори идоракунии, дар ҷаҳорҷӯбаи манфиатҳои маҳал баромада, ҳамин тавр, бояд ҳамчун олотии маъмурии давлатӣ таъсир расонад» [9, 54].

Албатта, дар шароите, ки худидоракунии маҳаллӣ дар як вақт ҳамчун олооти маъмурии давлатӣ арзёбӣ мегашт, гурӯҳи олимон ба ин назария ҷонибдорӣ накарда, дигар назарияро коркард кардаанд, ки баъди ин назарияи хизмати иҷтимоӣ ба миён омад. «Хизматрасонӣ ва таъмини некӯаҳволии истиқоматкунандагони маҳал нишон додани моҳияти худидоракунии маҳаллӣ (Назарияи хизмати иҷтимоӣ)» [7, 24] мебошад. «Дар назарияи хизматрасонии иҷтимоӣ таъя намудан ба иҷро кардани мунитсипалитетҳо яке аз асоситарин масъалаҳои худ: пешниҳоди ёрмандӣ ба истиқоматкунандагон, ташкилоти хизматрасонӣ барои аҳоли. Мақсади асосии фаъолияти мунитсипалӣ мувофиқи назарияи мазкур, беҳбудии сатҳи аҳолии каммунаро ташкил медиҳад.

Фикри худро К.М. Каримов оид ба ин назарияҳо чунин баён кардааст: «Нуктаҳои муҳими назарияҳои номбаршуда дар қонунгузориҳо мавриди истифода қарор дошта, моҳияти онҳо дар ташаққули заминаҳои ҳуқуқӣ-иҷтимоии мақомоти худидоракунии низ истифода мешаванд» [7, 24].

Дар ҳақиқат пайдоиши назарияҳои дар боло гуфташуда як мақсади нисбатан доранд. То чи андоза дар шароите, ки давлат мавҷуд аст, худидоракунии маҳаллӣ дар амал татбиқ карда шавад. Албатта чи хеле, ки дар боло қайд шуда буд, баъд аз пайдоиши давлат худидоракунии маҳаллӣ аҳамияти худро тағйир дод. Аммо аз сабаби он, ки эҳтиёҷот ба ин падидаи идоракунии, ки хусусияти табиӣ дорад, мавҷуд аст, бояд дар шароити муосир тамоми назарияҳо коркард ва вобаста ба шароити ҳар як давлат механизми амалишавии он ба вуҷуд оварда шавад.

Худидоракунии бевоситаи аҳолии маҳал оид ба масъалаҳои аз мадди назари давлат берунмонда аҳамияташ коста гардид. Зеро давлат дар зер ба танзимдарории ҳамаи риштаҳои ҳаёти ҷомеа барои таъмини зиндагии арзанда сохторҳои марбут ба давлатиро таъсис намуд. Ва ҳамаи ин муносибатҳо ба қонунҳои худ мустаҳкам карда, таъмини иҷроиши онро ба сохторҳои дахлдор дод.

Лекин вобаста ба назарияҳои дар боло қайдшуда акнун шакли нави он чунин ба амал омад: Худидоракунии маҳаллӣ масъалаҳои дар маҳал мавҷудбударо таҳти масъулияти худ дар доираи ваколатҳои аз тарафи давлат муайяншуда ва бо ташаббуси худ дар доираи қонун ҳал ё дар ҳалли он иштирок карданро ифода мекунад.

Дар натиҷа таҳлили пайдоиши назарияи мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва асоси фаъолияти он муайян карда шуд, ки дар ҳақиқат Ҷамоат ба низоми ҳокимияти давлатӣ дохил намегардад. Ҷамоат–ҳокимияти сиёсӣ набуда, барои дар вазъи мӯътадили сиёсӣ нигоҳ доштани маҳал нақши муҳим дорад.

Адабиёт:

Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» аз 5 августи соли 2009, № 549 [Манбаи электронӣ]// Речаи дастрасӣ: http://mmk.tj/system/files/Legislation/549_tj.pdf (санаи мурочиат 01.04.2020)
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» №233 аз 5 марти соли 2007
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мурочиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ” аз 23 июли соли 2016, №1339 [манбаи электронӣ]// Речаи дастрасӣ: http://mmk.tj/system/files/Legislation/1339_tj.pdf (санаи мурочиат 01.04.2020)

Адабиёти илмӣ таълимӣ ва мақолаҳо:

4. Ализода Б.П. Таърихи идоракунии ва хизмати давлатӣ дар аҳди бостон// Паёми Донишқадаи тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2007. - № 3.С. 32.
5. Ализода Б.П. Таърихи идоракунии ва хизмати давлатӣ дар аҳди бостон// Паёми Донишқадаи тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2007. - № 3. С.37-38.
6. Болтуев С.Ш. Ҳуқуқи мунитсипалӣ: Васоити таълимӣ. Дар зер таҳрири Арбоби шоистаи илм, доктори илмҳои иқтисод, профессор Назаров А.А. – Хучанд: Сомон, 2004. – 79 с.
7. Каримов К.М. Хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2006. – 51 с.
8. Ковешников Е.М. Муниципальное право. – М.: Издательство НОРМА - ИНФРА, 2002. – 284 с.
9. Кутафин О.Е., Фадеев В.И. Муниципальное право Российской Федерации: учеб.-3-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 672 с.
10. Нуриддинов Х. Идоракунии ва хизмати давлатӣ дар замони Сомониён// Паёми Донишқадаи тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2005. - № 1. С.53.
11. Пешин Н.Л. Дуализм муниципальной власти // Конституционное и муниципальное право. 2007. - № 24. - С. 17-22.

12. Сайфиддинов А.А. Асосҳои ҳукукии худидораи маҳаллӣ барои раисони мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот. Дастур. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 220 с.
13. Сайфиддинов А.А. Ислоҳоти давлатӣ дар мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот// Паёми Донишқадаи тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2009. - № 3. - С. 9-14.
14. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи идоракунии. – Душанбе: ООО Глобус Полиграф, 2005. – 241 с.

Калидвожаҳо: қонуният, худидоракунии маҳаллӣ, ваколат, назария, назарияи худидоракунии маҳаллӣ, мақомот, ҷамоат, назарияи дуалистӣ.

Аннотация

ТЕОРИИ МЕСТНОГО УПРАВЛЕНИЯ И ЗАКОНЫ ЕГО ОРГАНИЗАЦИИ

За двадцать лет государственной независимости Республики Таджикистан органы местного самоуправления смогли укрепить свои позиции в джамоатах. В этом контексте необходимо как можно скорее реформировать органы местного самоуправления и своевременно решать существующие проблемы.

Ключевые слова: легитимность, местное самоуправление, власть, теория, теория местного самоуправления, власть, сообщество, дуалистическая теория.

Annotation

THEORIES OF LOCAL GOVERNANCE AND LAWS OF ITS ORGANIZATION

For twenty years of state independence of the Republic of Tajikistan, local governments have been able to strengthen their positions in jamoats. In this context, it is necessary to reform local governments as soon as possible and to solve existing problems in a timely manner.

Key words: legitimacy, local self-government, power, theory, theory of local self-government, power, community, dualistic theory.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова Нилуфар Шӯҳратовна, магистранти соли дуҷуми ихтисоси идоракунии давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носиров 33, тел: **907574385**. E-mail: nilufar.did@gmail.com

Роҳбари илмӣ: Имомёрбеков А.

Сведения об автор: Каримова Нилуфар Шухратовна, магистрант второго курса специальности государственного управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33, тел: **907574385**. E-mail: nilufar.1997@gmail.com

Научный руководитель: Имомёрбеков А.

About the author: Karimova Nilufar Shuhratovna, undergraduate 2nd year specialties of public administration of the Academy of Public Administration under the President of Tajikistan, 7340033, Dushanbe, Said Nosir str., 33, phone: **907574385**. E-mail: nilufar.1997@gmail.com

Scientific director: Imomyrbekov A.

СОХТОР ВА ТАВСИФИ АСАРИ “САЁХАТ БА БУХОРО”-И А. БЁРНС

А. Бёрнс дар солҳои 1831, 1832 ва 1833 ҳангоми саёхатҳои худ ба Ҳиндустон, Синд, Панҷоб, Афғонистон, аморати Бухоро, биёбонҳои Туркманӣ, шаҳрҳои Хуросон ва дигар ҷойҳои маводҳои сершумор чамъ овард, ки онҳо арзиши шахси хеле пурқимат дошта аҳамияти калони сиёсӣ-иқтисодӣ ва ҳам ҳарбӣ-сиёсӣ доштанд. Ба ӯ лозим меомад, ки онҳоро дар ҷойи барои худ беҳатар навишта кунад.

Ҳамин тавр, баъди анҷоми саёхатҳои худ дар соли 1833 ӯ онҳоро бар сифати китоби алоҳида чамъ овард. Ҳангоми ба Лондон баргаштан А. Бёрнс дар соли 1834 иншои худро бо забони англисӣ бо номи “Саёхат ба Бухоро” ба таъ (чоп) расонд: бо иловаи сафарҳо аз Ҳиндустон ба Кобул, Татария, Форс ва инчунин ҳикояҳо оид ба саёхатҳо ба Ҳинд аз баҳр то Лохур бо тӯхфаҳои қорони Британияи Кабир, дар солҳои 1831, 1832 ва 1833. Иншои А. Бёрнс донишҳои англисхоро доир ба Афғонистон, Бухоро ва Форс васеъ кард. Он дар замони худ яке аз маъруфтарин иншоҳо ба ҳисоб мерафт. Баъди нашри ин кор хизматҳои муаллиф на танҳо аз ҷониби ҷамъияти Географии Королӣ, балки дар Париж ҳам эътироф карданд. Дар соли 1935 ин китоб дар Париж, бо забони франсузӣ аз тарафи олим Эйрие зери номи “Саёхат аз резиншӯҳи Ҳинд ба Лохур, Кобул, Балх ва Бухоро” тарҷума ва дар се ҷилд бо атлас ба таъ расид.

Бо сабаби талаботи зиёд ба китоби А. Бёрнс, дар соли 1835 дар Лондон нашри дуҷуми ин китоби маъмул ба чоп расид. Дар пешгуфтори нашри дуҷум А. Бёрнс қайд намудааст, ки барои беҳтар шудани сифати китоб ӯ ҷойгирии баъзе қисматҳои китобро тағйир додааст. Чунончи, ӯ нақл оид ба шинокунӣ бо Ҳиндро, бо тамоми ҷузъиёташ, ки ба ин дарё дахл дорад, ба ҷилди якум гузаронд ва ҳамин тавр, саёхатро бо ҳамтн тартибе, ки он сурат гирифта буд, пешниҳод намуд. Дар ин ҳол ӯ чқ бобро, ки саёхати якумро бо дуҷум пайваст мекард ҳамроҳ намуда, ҳатогироеро ки дар натиҷаи такрор рӯй дода буданд, ислоҳ кард. Дар мазмуни матн, ба ҷуз аз баъзе тафсиrotҳо, ҳеҷ гуна тағйиротҳо ворид накард, вале баъзе бобҳоро муттаҳид намуд. Ғайр аз ин ба нашри дуҷум хариҷаҳо илова намуд [2, 161].

Китоби А. Бёрнс “Саёхат ба Бухоро” ҳикоят оиди баҳрнавардӣ ба воситаи Ҳинд аз баҳр то Лохур бо тӯхфаҳои қоролӣ британи ва ҳисобот оиди саёхат аз Ҳиндустон ба Кобул, Татарино ва Форс, ки бо фармони ҳукумати олии Ҳиндустон дар солҳои 1831, 1832 ва 1833 сурат гирифта буд, бо забони русӣ дар Москва ба нашр расид. Ин корро, ки аз се ҷилд иборат, аъзои Ҷамъияти Географии (Ҷуғрофии) Рус П. В. Голубков ба анҷом расонд (амалӣ кард). Ҷилдҳои якум ва дуҷум дар соли 1848 ва сеҷум дар соли 1849 ба нашр расиданд.

Дар поён мо сохтор ва тавсифи китоби А. Бёрнсро, ки аз тарафи П. В. Голубков ба таъ расонда шуд, пешниҳод мекунем.

Дар сарсухани китоб пешгуфтори ношир ва пешгуфтори муаллиф ба нашрияҳои якум ва дуҷум пеш оварда шудааст.

Ҷилди якуми китоб таркибан аз ду қисмҳои зерин иборат мебошанд:

Қисми якум, ки аз ҳафт боб иборат мебошад, маводҳоро оид ба мақсадҳо ва вазифаҳои муаллиф дар замони саёхати ӯ, ки соли 1831 оғоз карда буд фарогир мебошад. Дар инҷо маълумотҳои зиёди ҷолиб, ки ӯ ҳангоми ин эъзомия ба даст дароварда буд, пеш оварда шуданд.

Қисми дуҷуми китоб “Қайдҳо оид ба дарёи Ҳинд, оид ба маълумотҳо дар Панҷоб ва мамлакатҳои ба он ҳамҷавор” номида шуда, аз 17 боб иборат мебошад, дар онҳо маълумотҳои мухталиф доир ба дарёи Ҳинд ва мамлакатҳои дар соҳилҳои он қарор дошта пеш оварда шуданд.

Дар поён тавсифи ҳафт боби қисми якуми китобро пешкаш мекунем.

Боби якум “Шиноварӣ аз катча то Татта”. Дар ин ҷо доир ба расондани тӯхфаҳои қоролӣ англиси Вилгелми IV ба ҳокими Синд Ранджит Сингх, супорише, ки ба А. Бёрнс баҳри ба даст овардани маълумотҳо доир ба дарёи Ҳинд дода шуда буд, роҳҳои ба даст даровардани ин маълумотҳо қисса карда мешавад. Оид ба дарёнавардии сеҷуми А. Бёрнс ба Ҳинд, оиди ҳоку замини Синд, гуфтушунидҳо бо ҳокимиятҳои маҳалли, бозгашт ба Татта, сиёсати Синд ва тариқи муҳокимарониҳои (мулоҳизаронӣ) синдиҳо, гуфтушунидҳои муваффақона оиди дастрасии бемаҳдуд ба шинокунӣ аз резиншӯҳҳои Ҳинд хабар дода мешавад [3, 111].

Боби дуюм - “Аз Татта то Ҳайдаробод” ба масъалаҳои тавсифи Татта, иншои ҷои машҳури тамошобоби зиёратгоҳи Гангладжа, бозгашт ба соҳилҳои баҳрӣ, мафҳуми синдӣҳо, сафарҳои Александри (Искандари) Бузург ба ин мавзӯҳо (маҳалҳо) бахшида шудааст.

Боби сеюм “Дарёнавардӣ ба Баккар ба ҷараёни бозгашти миссия аз Ҳайдаробод, ба Сехуан расида омадани онҳо, ҳаёти аъзоёни экипаж, тафсифи шаҳри Сехуан ва деҳаҳои он бахшида шудааст. Доир ба навиштани номаи миннатдории А. Бёрнс ба мир Рустамхон, оиди характери синдӣҳо, ташрифо ба вазири синдӣ, оиди омадан ба Хирпур ва қабули расмӣ дар назди ҳоким оиди ба Баккар омадани миссия, оид ба воҳурӣ ба амалдори олимаҳои афғон ва сӯҳбатҳои ҷолиб бо ӯ, оиди ташрифи миссия ба харобаҳои Аллор ва тавсифи таъини он бахшида шудааст.

Дар боби чорум “Мамлақати “Буалхон” оид ба рафтани миссия аз Баккар, кунҷковии сокинони соҳилҳои Ҳинд ба марзҳои Синд омадани миссия, таълифи (навиштани) номаҳои хайрбодӣ ба амирони Хирпур ва Баккар ва вазири асосии онҳо оиди изҳори миннатдорӣ нисбати кумак ва дастгирии онҳо, дӯстии тарафайн баҳри рушди мамлакат хабар (иттило) дода мешавад. Дар инҷо инчунин воқеаҳои видоъ бо меҳмондор, воридгардии миссия ба мамлақати Ранджит Сингх, қабули ғаҳрии аъзоёни миссия аз тарафи фиристодаи маҳсули Ранджит Сингх, супоришу амрҳои дарбор тасвир карда шудаанд.

Боби панҷум “Саёҳат ба мамлақати сейкҳо” маълумотҳоро оиди шаҳрҳои Шуджобод ва Мултон, ки миссияи А. Бёрнс ба воситаи онҳо гузашта буд фарогир буда, хусусан маълумотҳои зиёд доир ба таърихи Мултон, дину эътиқодҳои онҳо, иқлими он ва дарахтони хурмо пеш оварда шудаанд.

Боби шашум “Лоҳур” ба масъалаҳо воридгардидани миссия ба Лоҳур воҳурии аъзоёни миссия бо ҳокими он магарадж Ранджит Сингх ва ба ӯ супоридани тӯҳфаҳо ва нома аз номи қороли британи Вилгелми IV бахшида шудааст. Минбаъд дар бораи қабули расмӣ зал, ки дар он магарадж миссияро истиқбол кард, тамошои қўшун ва сӯҳбати А. Бёрнс бо Ранджит Сингх муносибати намоёндагони миссия бо афсарони франсуз, тасвири ҷойҳои тамошобоби Лоҳур, тамоми артиллерияи аспӣ, ҳислат ва характери (хулқу рафтори) Ранджит Сингх нақл карда мешуд [4, 61].

Боби ҳафтум “Ҳиндустони Болои Деҳлӣ” маводҳои зеринро фарогир мебошад: воҳурии Ранджит Сингх бо генерал-губернатори Ҳиндустон Уиллям Бентинк дар Рупор номаи ба генерал Ҷон Рамзей навиштаи А. Бёрнс, инъикоси воқеаю ҳодисаҳои ҷолиб, ки ҳангоми воҳурии генерал-губернатор бо Ранджит Сингх рух дода буданд. Ранджит Сингхро қабул кардани генерал Ҷ. Рамзей, таъсири либосҳои Ранджит Сингх тамошои қўшунҳои сейкҳо аз ҷониби намоёндагони англисӣ, асрҳои Ранджит ташрифи хайрбодӣ, қайду хотираҳои А. Бёрнс дар рӯзномаи худ оиди мушоҳидаҳо ва қоидаҳои маҳсус, таваккуф дар Лодиан, тамошои ҷойҳои ҷолиби Деҳлӣ, воҳурии А. Бёрнс бо саёҳи франсузӣ Виктор Жакмон, расидан ба Лондон.

Ҷӣ тавре ки дар боло қайд шуд, қисми дуюми ҷилди якум ба маълумотҳо доир ба дарёи Ҳинд бахшида шуда аз 17 боб иборат мебошад. Бар поён тавсифи муҳтасари ин бобҳоро пеш меорем.

Муаллиф қабл аз иншои хотиротҳои худ доир ба Ҳинд мулоҳизаҳои худро пеш оварда, дар онҳо тавсифи муҳтасари ҳаритаи нави Ҳинд ва дарёҳои Панҷобро пеш овардааст.

Пинди воҳурӣ бо тақводорони ҳиндӯ сӯҳбат бо қоҳинони сейки, гузаришмиссия ба воситаи дараи Маргалл ва ба воситаи шаҳри Осман. Оид ба пойкубии беларӣ, тасвири боғҳои Газан Абдулло наздикшавӣ ба ҳинд, бошишгоҳи ҳарбӣ дар Ҳинд убур карда аз ин дарё гқзаштанд, қисса оиди аскарӣ сейкӣ, расидан ба қалъаи Атток шустушуи ҳоки тилло дар хабар дода мешавад.

Боби якум “Пешовар” маълумотҳоро доир ба воридшавии миссия ба мамлақати афғонҳо, оиди ҷораҳои эҳтиёткорӣ, дар бораи номаи хайрбодии А. Бёрнс ба Ранджит фарогир мебошад. Боби якум ба¹¹ тафсири умумии Ҳинд бахшида шудааст.

Боби дуюм “Муқоисаи Ҳинд бо Гангес” маводҳоеро дар бармегирад, ки ба муқоисаи бузургии (андозаи) Гангес бо бузургии Ҳинд ҳамвории моилии Ҳинд, ҳулосаҳои муаллиф доир ба муқоисаи ин дарёҳо ва инчунин масъалаҳои мадду ҷазр дар ин дарёҳоро фарогир мебошад.

Боби сеюм - “Доир ба шохобҳои Ҳинд”. Он маълумотҳои зеринро дар бар мегирад: тақсимшавии Ҳинд ба ду шохай қалон дар поёни Татта, ки аз онҳо шохай ҷап сатой ва рост Баггаур номида мешаванд” тавсиф ва инъикоси онҳо; Делтаи Ҳинд, бузургӣ ва ҳавфнокии шинокуни ба воситаи он; тасвири ёздаҳ шохобҳои Ҳинд; номбар кардани бандарҳои

(лангаргоҳҳои) он оиди чуқурии об ва дигар далелҳои муҳим, ки мушоҳидаи онҳо ба мумлиф муяссар гаштааст; соҳилҳои баҳрии Синд, мад ва чазр дар Синд; тавсифи бандари қарочӣ; хусусиятҳои хоси киштиҳое, ки бо Ҳинд шино мекунад; оиди тичорат ба воситаи Ҳинд оиди дастрасии Ҳинд барои киштиҳои андозаашон бузург; қайдҳои ҳарбӣ оид ба дарёи Ҳинд [1, 16].

Боби чорум “Доир ба Синд” Дар инчо муаллиф маводҳои муҳимро оид ба фазои Синд пеш оварда, дар бораи қабилаҳои ин мамлакат нақл карда, номҳои сардорони бонуфузи оғоро пеш оварда, масъалаи даромадҳо онҳо, иқтидори ҳарбӣ ва забткориҳо, сиёсати берунӣ, робитаҳои онро бо Эрон инъикос кардааст. Вазъи дохилии мамлакат тасвир карда, маълумоти муҳим оид ба ҳтнадонҳои номдори Ҳайдарободӣ, Хирпурӣ ва Мирпурӣ пеш оварда, масъалаи халқу аҳоли ва аҳволи халқ муҳокима шудааст.

Боби панҷум “Доир ба резишгоҳи Ҳинд”. Дар ин чо масъалаҳои рехтани онҳо, фазои он, шаҳрҳое, ки дар ин резишгоҳ қарор доранд, соҳти манзилҳои онҳо, масъалаи ҷойгирии аҳоли, қабилаҳое, ки дар резишгоҳи Ҳинд бадиянишинӣ мекунад, маълумотҳо доир ба қабилаи Джокиасҳо, доир ба санъати моҳидорӣ, ҳайвонҳое, ки онҳо парвариш меёбанд, растаниҳои ғалладонагӣ ва иқлими резишгоҳи Ҳинд инъикос карда шудааст.

Боби шашум “манзара аз Таттат то Ҳайдаробод.” Дар ин боб ҳолати дарёи Ҳинд дар миёни Татта ва Ҳайдаробод, самти он, доир ба шаҳрҳо ва маҳалҳои аҳолинишин, ки дар ин минтақа воқеъ гардидаанд, оид ба ҳосил ва растаниҳо, ки онҳо истеҳсол мешуданд, вазъи тичорат ва роҳҳои беҳсозии он, доир ба норасоии килтиҳо барои тичорат...

Адабиёт:

1. Бёрнс А. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890; 1907.
2. Леонтьев М. В. Большая Игра. Британская империя против России и СССР. – М., 2012.
3. Тагеев Б. Л. Русские над Индией. – М., 1998.
4. Хидояттов Г. А. Британская экспансия в Средней Азии. – Ташкент, 1981.

Аннотация

СТРУКТУРА И ХАРАКТЕРИСТИКА СОЧИНЕНИЯ “ПУТИШЕСТВИЕ В БУХАРУ” А. БЕРНСА

В статье автор рассматривается путешествие А.Бёрнса в Бухару в 1831 году. А. Бёрнс в 1833 году завершив свое путешествие в Индию, Синд, Пенджаб, Афганистан в Бухарский эмират и другие города Хорасана смог собрать много ценных материалов которые имели не только историческую значимость но имели ещё и политико-экономическое и военное значение. А.Бёрнс вернувшись в Лондон в 1834 году написал сочинение на английском языке под названием “Путешествия в Бухару”. Он тем самым расширил взгляды и знание англичан про Афганистан, Бухара и Персии. Так как появилось большой спрос на книгу А.Бёрнса в 1835 в Лондоне была опубликована вторая книга А.Бёрнса.

Ключевые слова: *Бухара, Афганистан, Индия, Пенджаб, Хорасан, Лондон, Париж, Виктор Жакмон, Уильям Бентинк, Ранджит Сингх, Пешавар.*

Annotation

THE STRUCTURE AND THE EXPRESSIONS OF I.A.BURNS NOVEL ABOUT “JOURNEY TO BUKHARA”

The article describes about the A. Burns's travel to Bukhara in 1831. A. Byron's in 1833 had finished his travel to Bukhara. In 1833 A. Byron's after finishing his journey to Bukhara emirate, India, Sind, Penjab, Afghanistan and other cities of Khorasan he could find couple of valuable materials which consist political, economic and military value beside historical importance. In 1834 when A. Burns's returned to London he considered to write his novel which called “The Journey to Bukhara” and he did. Publishing his work he could improve the knowledge and the sights of English about Afghanistan, Bukhara, and Persia. Soon there were a lot of demands for his work and A. Burns's in 1835 published the second book.

Keywords: *Bukhara, Afghanistan, India, Penjab, Khorasan, London, Paris, Viktor Zhakmon, William Bentink, Ranjit Singkh, Pishavar.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бураков Саидакбар, магистранти соли дуҷуми кафедраи таърихи умумии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: 917070852

Роҳбари илмӣ: Негматов Давлатшоҳ

Сведения об авторе: Бураков Саидакбар, магистрант второго года обучения кафедры всеобщей истории ТГПУ имени С. Айни. Телефон: 917070852

Научный руководитель: Негматов Давлатшоҳ

About the author: Burakov Saidakbar, magister of the second year the department of the general history of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

МАЪЛУМОТҲОИ ШАРҲИ ҲОЛӢ ОИД БА А. БЕРНС ВА ФАӢОЛИЯТИ Ӣ

Муқаррар (ё муайян кардани) шарҳи ҳоли А. Бернс ва фаъолияти ӯ яке аз вазифаҳои муҳим ба шумор меравад, зеро ҳангоми муайян кардани ин масъала мо манзараи нисбатан равшан ва объективиро доир ба барқарор шудани шахсияти ӯ ҳамчун олим, дипломат ва саёҳ ба даст меорем. Ҳаёт ва фаъолияти А. Бернс бо вазъи сиёсии дар ин давра дар Осиё хусусан Ҳиндустон, Афғонистон, Эрон, Мовароуннаҳр ва дигар мамлакатҳои ҳамҷавор ташаккул ёфта алоқамандии зич ва пайвастагии ногустастанӣ дошт. Бинобар ин, пеш аз он ки ба муқаррар кардани шарҳи ҳоли А. Бернс шурӯъ намоем, ба мо лозим меояд, ки ба тари қӯтоҳ бо вазъи сиёсии ин минтақа дар охири асри XVIII— ибтидои асри XIX ошно шавем, зеро бе ин барқарор кардани шарҳи ҳоли муаллифи мо имконпазир аст.

Ширкати дар асри XVII дар Англия созон додаи Ост-Индия ҳукмронии ҳудро дар Бангола васеъ карда, бо мурури замон қисмати зиёди Ҳиндустони ҷанубиро забт (ғасб) карда ва танҳо баъдан қӯшишҳои ҳучуми васеъро ба сохторҳои давлатии ҳиндии марказӣ (ё ҳудудҳо) ба роҳ монд. Ҳанӯз дар даҳсолаҳои аввали асри XIX англисҳо ҷангҳои шадид ба муқобили князигарӣҳое, ки қисмати марказии нимҷазираи Даканро ишғол карда бурданд оғоз намуданд, ки дар натиҷа онҳо авлодони Моғолҳои Бузургро пурра ба итоати худ дароварданд. Ғоратгариҳо ва муносибати ваҳшиёна ба халқҳои муқимии (таҳҷоии) Ҳиндустон аз як тараф сарчашмаи даромадҳои азими ширкати Ост-Индия ва табақаи болонишини ҳукмрони империяи Британиа бо он алоқа дошта, ба ҳисоб рафта, аз тарафи дигар дар байни аҳолии маҳаллӣ тухми тарсу ҳаросро кишт мекард. Сиёсати зуроварии ошкоро, игво ва ҳаридагириро истифода карда, ширкати Ост-Индия ба рушди минбаъда муваффақ шуда, инчунин ба ноҳияҳои шимолӣ Ҳиндустон паҳн шуда, шимолу-ғарб ва шимолу-шарқро ғасб намуда, фаъолияти таҷовузкоронаи ҳудро бо зарурати “ҳифзи мулкҳои британиа” бо изҳоротҳои демагогӣ оиди “таҳдиди Ҳиндустон-дар аввал аз тарафи Франция ва баъд Россия” пинҳон медошт [1, 221].

Дар ин замон Англия аз тохтутози франсузҳо ба Ҳиндустон хавф бурда мекушид, ки аз як тараф Афғонистонро фалаҷ гардонда, онро бо Эрон ба задухурд дарорад, аз тарафи дигар ба иттифоқи Эрон ва Афғонистон бо Наполеон роҳ надиҳад. Бо мақсади майл кунондани шӯҳи эрони ба ҷониби Англия, дар соли 1800, ба Техрон ходими намоёни сиёсии англис, афсари қӯшунҳои ширкати Ост-Индия Ҷон Малком фиристода шуд, ки аз иҷрои ин вазифа муваффақона баромад.

Англия аз он хавф мебурд, ки Россия ба Афғонистон роҳ ёфта, баъд аз он ҷо ба Ҳиндустон ворид мегардад. Майлу таваҷҷӯҳи Россия ба Ҳирот меафзуд ва ин англисҳоро водор месохт, ки қӯшиш намоянд роҳбарии сиёсати дохилӣ ва берунии Афғонистонро пурра ба даст гиранд. Бинобар ин дар давраи нишондода онҳо ду маротиба ба Афғонистон тохтутоз ташкил карданд.

Англисҳо таъсири ҳудро ба Ҳиндустон васеъ карда оид ба созон додани империяи Шарқӣ андеша мекарданд. Бо ин мақсад онҳо аз низоъҳои дохилӣ ва ҷангҳои байниҳамдигарӣ дар Ҳиндустон ва инчунин ҷангҳои Ҳиндустон бо ҳамсояҳои он моҳирона истифода мекарданд. Ҷунонҷӣ, баъди торумор кардани империяи Моғолҳои Бузург ва шикаст додани маратҳҳо аз ҷониби соҳмондихандаи давлати Афғонистони соҳибистиклол Аҳмадшоҳи Дурронӣ (1747-1773), Англия, ботадриҷ аз Ҳиндустони Шарқӣ ва Ҷанубӣ, ба Марказӣ ва Шимолӣ ҳаракат карда, ҷойи ин ду қуввахоро ишғол намуд. Баъдан он интизор шуд, ки дар натиҷаи кашмакашҳои дохилӣ ва ҷангҳои байниҳамдигарии феодалӣ империяи Садозайҳо (империяи аҷдодони Аҳмадшоҳи Дурронӣ, ки дар Афғонистон, то соли 1819 ҳукмронӣ дошт) дар Афғонистон пароканда гардад ва ин парокандашавиро ҷӣ ба муқобили Садозайҳо ва ҷӣ муқобили рақибони сипҳо-Муҳаммадзайҳо истифода мекард. Англисҳо, амалан амири Панҷоб Раджит Сингҳро (1780-1839) ба муқобили амири афғонӣ Дӯст Муҳаммадхон— асосгузори сулолаи Баракзайҳо (дар солҳои 1826-1863 давлатро идора мекард) дастгирӣ ва мустаҳкам мекарданд. Баъдан онҳо аз Ҳиндустони Шимолӣ ҳам ин ва ҳам дигарро танг карда, онҳо худ устувор гаштанд. Бо ёрии шартномаҳои асоратовар, англисҳо ҳукмронии ҳудро ҳатто дар заминҳои ҳуди афғонҳо паҳн намуданд [3, 139].

Он ҷӣ кӣ ба Россия мансуб буд, пас он дар ин давра давлатҳо ва заминҳои Туркистон ва Мовароуннаҳрро яке аз пайи дигар ишғол мекард, вале дар нақшаи забти Ҳиндустон он

эхтиёткорона амал мекард ва намехост, ки ба ягон ихтилофи пешаки бо Англия, ки метавонистанд ба чанг оварда расонад, дохило шавад. Хусусияти хоси сиёсати руси дар тамоми ин давра аз бо мақсадҳои худ истифода кардани Эрон иборат буд ва ҳама вақт онро ба забти Ҳирот водор мекард, то ки бо ҳамин васила роҳи худро ба Ҳиндустон кӯтоҳ намояд.

Чунончӣ, дар моҳи март соли 1809 дар Техрон, дар натиҷаи гуфтушунидҳо миёни Эрон ва Англия шартнома ба имзо расонда шуд, ки мутобиқи он шоҳ ӯҳдадор шуд, ки дар ҳолати ҷанги он ба Афғонистон ба Англия ҳамкории ҳамаҷониба намояд. Дар ҳуди ҳамин давра миссияи англисӣ бо сарвари Чарлз Меткаф ба пойтахти Панҷоб-Лоҳур фиристода шуд, то ки ба Ранджит Синг дар қори дар зеро ҳокимияти худ муттаҳид кардани тамоми Панҷоб ҳалал расонад ва онро муқобили Афғонистон барангезанд. Дар зеро фишори армияи британи, ки дар марзҳои панҷобӣ мутамарказ гашта буданд, Ранджит Синг маҷбур шуда буд, ҳукмронии Англияро бар соҳилҳои чапи дарёи Сатледж, ки пештар ба ҳайати давлати Сикхҳо ворид буд, эътироф намояд. Ин бо шартномае, ки 25 апрели соли 1803 дар Амритсар на чандон дуртар аз Лоҳур ба имзо расонда шуда буд, тасдиқ карда шуд. Марзҳои ин ҳудудҳо дидаю доништа муайян карда нашуда буданд, зеро ки дар паҳлуи ин ҳудудҳо заминҳои қабилаҳои афғон ҷойгир гашта буданд. Кушишҳои Ранджит Синг оиди барқарор сохтани таъсири худ дар ин ҷо мебоист ногузир ба тезу тунд гаштани муносибатҳои миёни Панҷоб ва Афғонистон оварда мерасонд. Ҳамин тавр, шартномаи Амритсар ба муттаҳидшавии халқи Панҷоб, султони гардондани давлати Ранджит Синг ва созмони додани заминаҳо барои бархурд бо Афғонистон имкониятҳо медод (фароҳам меовард).

Дар ин давра ба Афғонистон миссияи англисӣ бо роҳбарии М. Элфинстон фиристода шуда буд, ки ба вазифаи он омӯзиши муфасссал ва ҳамаҷонибаи Афғонистон вобаста ба омодагии таҷовузи ошкоро ба ин мамлакат, ҷустуҷӯи табақаҳо, ғуруҳҳо ва шахсиятҳои алоҳида аз миёни халқи афғон, ки барои нигоҳ доштани таъсири британи лозим буд дохил мешуд. Шахсан ба М. Элфинстон супориш дода шуда буд, ки доир ба доираҳои ҳукмрони мамлакат, маълумотҳои муфасссал ҷамъ оварад [2, 61].

Дар моҳи июни соли 1809 дар Пешовар миёни М. Элфинстон ва амири Афғонистон Шучоъ ал Мулк аввалин шартномаи англо-афғонӣ ба имзо расонда шуд, ки он иштироки Афғонистонро аз ҷониби Англия дар мубориза бар зидди Фрвнсия ва Эрон дар ҳолати кӯшишҳои онҳо ҳангоми ба роҳ мондани ҳучум ба Ҳиндустон пешбинӣ мекард. Ширкати Ост-Индия ӯҳдадор гардид, ки дар чунин ҳолат ба амир маблағи дахлдору пулиро гузаронад.

Мутобиқи шартҳои шартнома афғонҳо ҳамчун кироҳои британи дида баромада мешуданд, ки мебоист дар муқорибаҳо манфиатҳои мустамликавии британиро ҳифз мекарданд. Аммо ба зудӣ шартнома аҳамияти худро гум кард, зеро ки дар рӯзи навбатии баъди баста шудани он, дар рафти муборизаи байнифеодалӣ Шудж ал Мулк ба шикаст дучор гашт. Дар ниҳояти қор ӯ дар мулкҳои ширкати Ост-Индия сарпаноҳ ёфт. Ӯро дар Лудхшан ҷойгир карда, дар лаҳзаи дарқорӣ истифода кардан мехостанд. Дар Лудхшон, дар дарёи Сатледж, дар ҳуди марзи давлати Панҷоб, қароргоҳи агенти сиёсии британи ҷойгир гашта буд. Дар инҷо амалан маркази фаъолияти игвогаронаи англисӣ дар Ҳиндустони Шимолӣ ва Афғонистон созмони дода шуда буд.

Адабиёт:

5. Бёрнс А. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890; 1907.
6. Леонтьев М. В. Большая Игра. Британская империя против России и СССР. – М., 2012.
7. Тагеев Б. Л. Русские над Индией. – М., 1998.
8. Хидояттов Г. А. Британская экспансия в Средней Азии. – Ташкент, 1981.

Аннотация

БИОГРАФИЧЕСКИЕ СВЕДЕНИЯ О А. БЁРНСЕ И ЕГО НАУЧНОЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье автор рассматривается жизнь и деятельность А.Бёрнса что является не менее важно выяснять и обозначить его автобиографию. Он родился в Монтрозе, Шотландия, в семье местного пробста. С 16 лет находился на службе Британской Ост-Индской компании. Это способствовало тому, что он овладел фарси и хинди и получил назначение в Сурат в качестве переводчика в 1822 году. В 1826 году он был переведён в Кач, где стал помощником британского политического агента.

В 1829 году Бёрнс предложил организовать разведывательное путешествие вверх по реке Инд. Но по политическим соображениям английские власти в Калькутте ему отказали. Однако в 1831 году его послали в Лахор и позднее он совершил путешествие через Гиндукуш в Бухару и Персию.

Ключевые слова: *Бухара, Шотландия, Монтрозе, Персия, Кабул, Дост Мухаммед, Вильгельм, агент, история, география, путешествие, политика, река Инд, Англия.*

Annotation

INFORMATIONS ABOUT THE AUTOBIOGRAPHY AND SCIENTIFIC ACTIVITIES OF BURNS

He was born in Montrose, Scotland, the son of a local probst, a cousin of the world famous Scottish poet Robert Burns. From the age of 16 he was in the service of the British East India Company. This contributed to his mastery of Farsi and Hindi and was assigned to Surat as a translator in 1822. In 1826 he was transferred to Kutch, where he became an assistant to a British political agent. In 1829, Burns organized a reconnaissance trip up the Indus River. But for political reasons in Calcutta he was sent to Lahore and later he made a journey to Hindu Kush, Bukhara and Persia.

Keywords: *Bukhara, Scotland, Montrose, Kabul, Dost Muhammad, Wilhelm, agent, history, geography, journey, politics, river Indi, England*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бураков Саидакбар, магистранти соли дуюми кафедраи таърихи умумии ДДОТ ба номи Садриддин Айни . Телефон: 917070852

Роҳбари илмӣ: Негматов Давлатшоҳ

Сведения об авторе: Бураков Саидакбар, магистрант второго года обучения кафедры всеобщей истории ТГПУ имени С. Айни. Телефон: 917070852

Научный руководитель: Негматов Давлатшоҳ

About the author: Burakov Saidakbar, magister of the second year the department of the general history of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

*Исмоилов Муҳаммадфарид,
магистранти соли дуюми факултети таърих*

ТАСАРРУФИ ХУРОСОН АЗ ҶОНИБИ МУҒУЛҲО

Соли 1219 муғулҳо ба Мовароуннахр ҳучум карда, онро забт карданд. Муҳаммад Хоразмшоҳ ба ҷониби Хуросон фирор кард ва лашкари Чингизхон аввалин маротиба бо сабаби таъкиби Муҳаммади Хоразмшоҳ ба ҳудуди Хуросон ворид шуданд. Бино ба ахбори Мирхонд “Чингизхон аз Самарқанд ба Нахшаб ва аз он ҷо ба Тирмиз рафту мардумро ба сулҳ даъват кард. Чун напазируфтанд, ҷанг даргирифт ва шаҳри Тирмиз мусаххар (забт) шуд ва ба ҳок яксон гардид, мардуми он ҳамагӣ кушта шуданд. Пас аз он ба ҳудуди Ланкарт ва Сомон расиданд, пас аз қатл ва ғорати он шаҳрҳо ба Бадахшон рафт ва аз он ҷо рӯ ба Балх оварданд. [2, 852]

Чингизхон бо мақсади забти шаҳри Балх ва торумор намудани боқимондаи дастаҳои Муҳаммад Хоразмшоҳ баҳори соли 1921 аз дарёи Аму гузашта, ба он ҳучум овард, вале тибки маълумотҳои бадастомада мардуми ин шаҳр бо тухфаҳои зиёд ба пешвози Чингизхон баромада, барои сулҳ ва таслим шудан ба он ризоят доданд, аммо Чингизхон ба қавлаш вафо накард. Атомалик Ҷувайнӣ яке аз таърихнависони Чингизхон буд, дар рисолаи худ “Таърихи ҷаҳонкушо” мефармояд: “Чингизхон аз дарёи Аму гузашта, рӯй ба ҷониби шаҳри Балх кард. Ҳангоме ки Чингиз ба Балх расид, пешвоёни мардум барои сулҳ ва бандাগӣ қардан бо тухфаҳои зиёд ба пешвози ӯ баромаданд. Бо фармони Чингизхон тамоми аҳолии шаҳри Балхро ба саҳро бароварданд то бишуморанд” [1, 103]. Тибки ҳамин манбаъ ва асари “Равзат-ус-сафо” Чингизхон ба қавлаш вафо накарда, мардумро ба ном ва шумор аз шаҳр берун бурд ва ҳамаро ба лашкариёнаш тақсим карда, пиру барноро аз дами тег бедареғ гузаронд.

Чингизхон Балхро ишғол намуда, мардумро ба қатл расонид ва шаҳрро оташ зад. Пас аз ин писари хурдии худ Тулӯйхонро бо лашкари зиёд ба ишғоли дигар шаҳрҳои Хуросон фиристод ва худ ба тасарруфи қалъаи Толиқон, ки бағоят қалъаи мустаҳкам буд, машғул шуд. Мувофиқи хабари Мирхонд муҳосираи он ҳафт моҳ давом кард ва тасарруфи он ҳангоме ба Чингизхон муяссар шуд, ки Тулӯйхон аз қатл ва ғорати Хуросон баргашт. Пас аз тасарруфи он асаре аз ҷунбанда дар он барҷой нагзоштанд, маконҳо ва сокинони онро вайрон карданд. [2, 852]

Атомалик Ҷувайнӣ низ маҳз ҳамин ҳодисаро, яъне тасарруфи қалъаи Толиқонро дар асари худ тасвир намудааст, ки мувофиқи гуфтаи он ин қалъа монанди кӯҳ мустаҳкам буд ва ҳангоми ҳучуми Чингизхон аҳолии он ба мудофия пардохтанд. Ҳарчанд Чингизхон чанд маротиба қосид фиристода, аҳолиро ба сулҳ даъват мекунад, вале онҳо аз ин найранги Чингизхон огоҳ шуда, таслим намешаванд ва бо ӯ мубориза бурданро беҳтар медонанд. Ҳамин тавр, Чингизхон атрофи шаҳрро муҳосира карда, задухурд ба миён меояд ва мувофиқи иттилои Атомалик Ҷувайнӣ, Чингизхон ба тасарруфи қалъаи Толиқон танҳо пас аз баргаштани Тулӯй аз Хуросон бо лашкари сершумор муваффақ мешавад ва шаҳрро хароб ва мардумро ба қатл мерасонад. [1, 105]

Қайд қардан ба маврид аст, ҳангоми ҳучуми Чингизхон ба давлати Хоразмшоҳиён писари Муҳаммад Хоразмшоҳ Ҷалолиддин ҷиҳати дифои халқу давлат ҷасорату мардонагии беандоза нишон додааст. Ҳарчанд падараш Муҳаммад Хоразмшоҳ бо тарсӯй лашкари худро пароканда карда, худ ба ҷойи муқовимат бо душман роҳи гурезро пеш гирифта буд, вале писараш дар шаҳру навоҳиҳо аскар ҷамъ намуда, мардумро ба мубориза ба муқобили аҷнабиён даъват мекард ва дар ҷандин задухурдҳо низ лашкари муғулро шикаст дода буд. Аз ин сабаб Чингизхон ҷиҳати дастгир ва ё ба қатл расонидани Ҷалолиддин тамоми имконотро истифода мекард, балки лашкареро барои таъкиби ӯ фиристода буд. Ҳангоме ки Чингизхон қалъаи Толиқонро ишғол кард, хабар расид, ки Ҷалолиддини Хоразмшоҳ лашкари муғулро, ки ба таъкиби ӯ фиристода буданд, торумор кардааст.

Мувофиқи хабари Атомалик Ҷувайнӣ пас аз шунидани ин сухан Чингизхон ба тасхири Бомӣён шурӯъ кард. Аҳолии ин шаҳр баробари расидани лашкари муғул баръакси аҳолии Балх муқовимати сахт нишон доданд, ки дар ин ҳангом набераи дӯстдори Чингизхон, писари Чағатой аз тире ба ҳалокат расид. Мувофиқи ҳамин манбаъ: “Пас аз ин воқеа барои гирифтани ҳисор кӯшиши бештар кард. Баъд аз гирифтани ҳисор Чингизхон фармондод, ки тамоми ҷондоре, ки дар шаҳраст, аз дами тег гузаронида шавад. Ва аз эшон ҳатто канизу ғулом

нагиранд ва бачаи дар шиками модарро низ зинда нагзоранд. Чингизхон ин шаҳрро шаҳри Моуболиғ, яъне шаҳри бад ном ниҳод ва гуфт минбаъд дар инҷо ҳеҷ офаридае сокин нашавад ва иморат накунад” [1, 105]. Маҳз ҳамин нуқта дар асари “Равзат-ус сафо”-и Мирхонд низ дарҷ шудааст.

Ҳамин тавр, Чингизхон пас аз ба ҳалокат расидани наберааш тамоми мавҷудоти зиндаи он шаҳрро қатл ва Бомийро пурра хароб намуд. Баъди қатли ом ва ба ҳок баробар кардани Бомий Чингизхон ба самти Парвон ба сӯи лашкари Чалолиддини Хоразмшоҳ ҳаракат кард.

Тасхири дигар шаҳрҳои Хуросон аз ҷониби аҷнабиёни муғул, ба хусус Марв ва Нишопур, ки яке аз шаҳрҳои калонтарин ва тараққикардаи он замон буданд, дар асарҳои “Таърихи Ҷаҳонкушо”-и Атомалик Ҷувайнӣ ва “Равзат-ус-сафо”-и Мирхонд низ хеле хуб тасвир ёфтаанд. Масалан, шаҳри Марв, ки яке аз шаҳрҳои бостонии тоҷикон ба шумор мерафт ва аз рӯи ахбори муаррихони он давра аҳолии он бештар аз 700000-ро (60 ҳазорашро туркманҳо ва боқимондаашро тоҷикон) ташкил медоданд, аз ҷониби муғулҳо хароб карда шуд. Дар хусуси рушду тараққи ин шаҳр пеш аз ҳучуми муғулҳо Атомалик Ҷувайнӣкайд менамояд: “Марв дорул мулуки султон Санҷар буд. Ва марҷаъи ҳар меҳтар ва кеҳтар, арсаи он аз билоди Хуросон мумтоз ва тоири амн ва саломат дар акнофи он дар парвоз, адади рууси эшон бо актори борон муборот менамуд ва замини он ба осмон маҷорот, даҳо қиназ қасрати неъмат бо мулук ва умарои вақт дами мувозот менамуд ва бо гарданкашон ва сарафрозони ҷаҳон қадами муҳозот мениҳоданд” [1, 119]

Бо вучуди ин, моҳи феввали соли 1221 Чингизхон барои ишғоли Марв писари худ Тулӯйхонро ба он ҷо фиристод ва Тулӯйхон онро муҳосира намуд. Атомалик Ҷувайнӣкайд менамояд, ки “Баъд аз он лашкар ба шаҳр даромада ҳос ва оро ба саҳро меронданд, ҷаҳор шабонарӯз халқ берун меомаданд ва ҳамаи онҳоро доштанд ва занонро аз мардон ҷудо карданд. Эй басо, парирохонро аз канори шавҳарон берун мекашиданд ва хоҳаронро аз канори бародарон, фарзандонро аз оғӯши модарон меситонданд” [1, 127].

Аз мутолиаи таҳлили сарчашмаҳои таърихӣ бармеояд, ки пас аз ин муғулҳо 400 тан аз пешаваронро ҷудо намуда, дигар мардуми шаҳрро ба саҳро бурданд ва ҳамаро, ба ҷуз баъзе писарон ва духтароне, ки ба асорат бурданд, ба қатл расонданд. Ба ҳеҷ зан, мард ва кӯдаке раҳм накарданд, тамоми мардумро дар миёни лашкариён ва ҳашариён тақсим карданд. Рене Груссе дар асари худ “Императории Саҳронавардон” кайд менамояд, ки “Тулӯй бар рӯи тахти заррине, ки дар дашт гузошта буданд, нишаста шоҳиди ин қассобии дастачамъӣ буд. Мардону занон ва кӯдаконро аз ҳам ҷудо мекарданд ва монанди галаҳои инсонӣ онҳоро дар миёни сарбозон тақсим мекарданд, сарбозони муғул мардумро сар аз тан ҷудо мекарданд” [3, 398]. Бино ба ахбори Мирхонд шумораи кушташудагон 1 300000 ташкил медоданд. [2, 853] Пас аз ин лашкари муғул ба хароб кардани шаҳр пардохтанд ва онро ба ҳок яқсон намуданд, ки минбаъд ин ба нуфузи этникии аҳолии таҳҷойии он таъсир ҷиддӣ расонид ва аз ин пас шумораи қавмҳои турку муғул дар он аз сокинони бумии он – тоҷикон зиёд шуд.

Лашкари муғул пас аз хароб кардани шаҳри Марв ба сӯи шаҳри Нишопур шитоб карданд. Ин шаҳр низ ба мисли шаҳри Марв яке аз сернуфустарин шаҳрҳои тоҷикон ба шумор мерафт.

Кайд кардан ба маврид аст, ки нахустин маротиба муғулҳо ба шаҳри Нишопур зимни таъкиби Муҳаммади Хоразмшоҳ омада буданд. Туғорҷор ба шаҳр ҳамлавар шуда, аз дасти мудофиакунандагони он кушта гашт. [4, 35] Атомалик Ҷувайнӣкайд менамояд, ки “Туғорҷор Гургон, ки домоди Чингизхон буд, бо амирони бузург ва бо даҳ ҳазор мард дар моҳи рамазон ба шаҳри Нишопур расид. Аҳолии Нишопур чун бисёр буданду лашкари муғул камтар, берун баромада ҷанг мекарданд. То рӯзи севвум, аз тарафи бурҷи қароқушӣ ҷанги саҳт мекарданд, аз деворҳо тири ҷарх ва тири камон берун мерехтанд. Аз қазои бад тире равон гашт ва сабаби ҳалокати Туғорҷор гашт ва ӯ ба ҳалокат расид, аҳолии шаҳр ӯро наmeshинохтанд ва беҳабар аз ин ки дар баробари ҷоне мардуми шаҳрро бечон хоҳанд кард”. [1, 127] Тулӯйбаҳори соли 1221 бо қасди танбех ва муҷозоти аҳолии Нишопур озими он шуд. Мардуми Нишопур, бо вучуди он ки барои ҳимояи шаҳр омодагии хуб дида буданд, аз дидани лашкари бешумори Тулӯй ба воҳима афтоданд. Аз ин сабаб хостанд бо Тулӯй сулҳ банданд. Вале Тулӯй ин тақлифи онҳоро қабул накард, балки ба шаҳр ҳучум намуд, ки дар натиҷа миёни лашкари муғул ва аҳолии шаҳр задухурди шиддатнок сурат гирифт. Мувофиқи навиштаи Рене Груссе “муғулон ҳамлақунон шаҳри Нишопурро моҳи апрели соли 1221 пурра вайрон карданд, ки зани бевамондаи Туқочор (Туғорҷор) нозир ва амрқунандаи қатли ом буд. Барои он ки қасе зинда намонад ва ба дуруғ худро дар назди мурдагон мурда нишон надиҳад, сарҳои ҷасадҳоро аз тан ҷудо мекарданд ва

ахроми чудогона аз сари мардон, занон ва кӯдакон сохтанд. Ҳатто саг ва гурбаҳоро куштанд, муғулон дар наздикии Тӯс макбараи Ҳоруннарашид ва ҳарчи боиси ифтихори ин мардум буд, вайрон карданд” [3, 396].

Хулоса дар натиҷаи ҳуҷуми муғулҳо ба Хуросон шаҳрҳои вайрону валангор ба мардуми зиёд ба қатл расонида шуданд. Муғулҳо бо ваҳшониятҳои худ ҳатто дар баъзан шаҳрҳо ҳайвонҳоро низ аз дами тег гузарониданд.

Адабиёт:

1. Атомалик Чувайнӣ. Таърихи ҷаҳонкушо. Чопи аввал. Ҷилди 1. - Техрон: Дунёи китоб, 1375 ҳ.ш.
2. Мирхонд. Равзат-ус-сафо. Чопи аввал. Ҷилди 2. - Техрон: Маҳорат, 1373 ҳ. ш.
3. Рене Груссе. Императории Саҳронавардон. Тарҷумаи Абдулҳусайни Майкада. Чопи 4. - Техрон, 1379 ҳ.ш.
4. Убайдуллоев Н.К. Сайнаков С.П. Муборизаи халқи тоҷик ба муқобили истилогарони муғул (Маводи таълимӣ). - Душанбе, 2011.

Калидвожаҳо: *Чингизхон, Султон Маҳмуд, Ҷалолуддин, муғул, Нишопур, Ҳирот, Хуросон, Марв.*

Аннотация

ЗАВОЕВАНИЕ ХОРАСАНА МОНГОЛАМИ

В статье рассказывается о монгольском нашествии на Хорасан. Автор отмечает, что Чингисхан под предлогом преследования Мухаммеда Хорезмшаха вторгся в Балх в апреле 1221 года и убил его людей.

В статье также говорится, что после завоевания Балха монголы напали на другие города и крепости Хорасана, убивая людей и даже не проявляя милосердия к женщинам, детям и старикам.

Ключевые слова. *Хорасан, Балх, Марв, Нишапур, армия, резня, узурпация.*

Annotation

THE CONQUEST OF KHORASAN BY THE MONGOLS

The article described the Mongol invasion of Khorasan. The author notes that Genghis Khan, under the pretext of persecuting Muhammad Khorezmshah, invaded Balkh in April 1221 and killed its people.

The article also states that after the conquest of Balkh, the Mongols attacked other cities and fortresses in Khorasan, killing people and not even showing mercy to women, children and the elderly.

Key words. *Khorasan, Balkh, Marv, Nishapur, army, massacre, usurpation.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмоилов Муҳаммадфарид, магистранти соли 2-юми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел: 93-820-28-08.

Рохбари илмӣ: д.и.т, профессор, Ҳамза Камол.

Об авторе: Исмоилов Муҳаммадфарид, магистрант 2 курса Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни. Тел: 93-820-28-08.

Научный руководитель: доктор, профессор, Ҳамза Камоль

About the author: Ismoilov Muhammadfarid, master degree 2 ndcourse Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Tel: 93-820-28-08.

Scientific director: Dr., Professor, Hamza Kamol

СТРАТЕГИЯИ ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҲОИ ГИДРОЭНЕРГЕТИКИИ ТОҶИКИСТОН БО МАҚСАДИ РУШДИ УСТУВОРӢ МАМЛАКАТ

Дар қарни ХХІ инсоният норасоӣ ва ифлосшавии захираҳои обиро дарк намуда истодааст. Воқеан ҳам ин масъала яке аз зухуроти глобалие мебошад, ки дар якҷоягӣ ва ҳамгирории байналмилалӣ ва баробарии иҷтимоӣ ҳалу ҷарда кардан мумкин аст. Афзоиши босуръати истифодабарии об дар ҷаҳон, сабаби ифлосшавии манбаҳои гардидааст, чунин ҳолат боиси зиёд шудани миқдори давлатҳои дастрасии маҳдуд дошта ба манбаҳои обӣ мегардад.

Аз ҳамин лиҳоз об яке аз омилҳои асосии рушди устувор гардидааст ва ҷомеаи ҷаҳонӣ як қатор қорабиниҳои ба ин масъала бахшида шударо амалӣ карда истодааст. Аз ҷумла бо мақсади рушди ҳазорсола Созмони Миллалӣ Мутаҳид (СММ) нақшаи Йоханнесбург, Форуми умумиҷаҳонии об, Саммитҳои обро баргузор намудааст. Лекин яке аз мақсадҳои муассири муҳими қорабиниҳои баргузоршудаи солҳои охир ин Саммити СММ, ки соли 2000-ум, баргузор гардида буд бахисоб меравад. Дар қарни он «Мақсадҳои рушд дар ҳазорсола» то соли 2015 ва роҳҳои ҳалли масъалаҳои ба об алоқаманд таҳия карда шуданд.

Соли 2003-юм, баъди дар Тоҷикистон баргузор гардидани Форуми умумиҷаҳонӣ «Об, муҳити атроф ва бехатарӣ» дар 58-умин сессияи Генералии Ассамблеяи Созмони Миллалӣ Мутаҳид дар бораи эълон гардидани солҳои 2005-2015 ҳамчун Даҳсолаи Умумиҷаҳонии «Об барои ҳаёт», ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаббускори он буд, қарор қабул карда шуд. Дар ҳисобот оид ба барномаи рушди бахши оби Тоҷикистон об қайд карда шудааст: «Тоҷикистон, ҳамчун «Мақони ташаккули захираҳои оби»-и мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ба ҳисоб рафта, сиёсати фаъолони байналхалқӣ ва минтақавӣ обиро дар асоси принципҳои эътироф гардидаи байналхалқӣ тадбиқ менамояд.

Бо доштани аз ғайри захираҳои оби минтақа, сиёсати оби кишвари мо дар асоси принципҳои ҳамкорӣ ва манфиатҳои байниҳамдигарӣ ташаккул ёфта, ба истифодаи самаранокӣ сарфақоронаи обравона гардидааст. Ташаббусҳои маълуми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи масъалаҳои глобалӣ ва минтақавӣ об, аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф гардида, қобили қабул доништа шудаанд. Ин пешниҳодҳо боиси бавҷуд омадани раванди умумиҷаҳонии муносибатҳои нав ба захираҳои обӣ оварда расонид. Ин шаҳодати дурахшони тарафдорӣ амалии Тоҷикистон дар тарақӣ додани ҳамкориҳои муфид ва интегратсияи масъалаҳои обӣ-энергетикӣ ва муҳофизати захираҳои обӣ бо давлатҳои минтақа ва ҷаҳон мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи иқтисодии обӣ энергетикӣ дар ҷаҳон, яке аз қойҳои асосиро (527 млрд.кВт) ишғол менамояд, лекин қамтар аз 5%-и онҳо аз худ карда шудаанд. Дурнамои аз худ намудани энергияи барқӣ нисбатан арзон ва аз ҷиҳати экологӣ тоза дар мамлакат зиёд аст. Аз нуқтаи назарии сатҳи минтақавӣ ва глобалӣ оид ба паст намудани фишори экологӣ ба муҳити зист, қамкунии партови газӣ ангидриди қарбон дар ҳаво ва таъсири манфии таъғир ёбии иқлимӣ, бениҳоят зарур аст.

Ҳамзамон об, ки барои истеҳсоли энергияи барқӣ обӣ истифода бурда мешавад, миқдор ва сифати худро гум наменамад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ борҳо исбот намудааст, ки ҳамкориҳои давлатҳо дар сохтмонҳои якҷоя ё маблағгузориҳои сохтмонҳои обанборҳо ва неругоҳҳои барқӣ обӣ, самаранокӣ идоракунии захираҳои оби ҳавзаи дарёҳо, истифодабарии якҷояи онҳоро таъмин намуда, ба вазъи экологии минтақа таъсири мусбӣ мерасонад.

Ҳукумати Тоҷикистон ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси об ва дигар сарчашмаҳои қонунгузориҳои ҳукумат таъя намуда, сиёсати оқилона сарфақорона истифода бурдан ва муҳофизати захираҳои обиро дар миқёси давлат ва минтақа ба пеш мебарад. Соҳиби қариб 55%-и захираҳои обӣ дар минтақа будан, Тоҷикистон нигоҳи худро бо ҳисси масъулият нисбати одилона ва баробарона истифода бурдани захираҳои обӣ на танҳо барои худ, балки дар дигар давлатҳои Осиёи Марказӣ дорад.

Тоҷикистон мамлақати қӯҳӣ буда, баландии қутли он аз сатҳи қамин аз 300 то 7495 метрро ташкил медиҳад. Қариб нисфи қудуди давлат дар баландии қиёда аз 3000 метр аз сатҳ қойгир мебошад. Аз ҳамин нуқтаи назар қудӣ табиат ба Тоҷикистон имқониятҳои қасеъи манбаҳои энергияи аз қиҳати экологӣ тоза аз нав барқарор шавандаро додааст. Дар

каламрави Тоҷикистон зичии шабаки дарёҳо ба ҳисоби миёна $0,6 \text{ км/км}^2$ – ро ташкил медиҳад. Ин аз он гувоҳи медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои тамомнашавандаи обӣ - энергетикӣ буда, дар ҳаҷон аз рӯи ин захираҳо ҷои 8-умро (ба сари як нафар аҳоли) ишғол менамояд. Мавҷуд будани захираҳои фаровони обӣ энергетикӣ самти рушди энергетикӣ ҷумҳуриро дар роҳи сохтмони нуруғҳои обӣ энергетикӣ муайян намуд, ки ин дар навбати худ имконияти Дар Тоҷикистон ҷойгиркунонии истеҳсолоти энергияталабро ба вуҷуд овард.

Дар айни замон иқтисодии умумии муайянгардидаи нуруғҳои барқӣ обии Тоҷикистон 4070 ҳазор кВт. соатро ташкил медиҳад. Дар соли 2009 вай 15,8 млрд. кВт. соатро ташкил мекард. Бузургтарин нуруғҳои обӣ барқӣ дар ҷумҳурӣ ин нуруғҳои обӣ барқии Норақ дар дарёи Вахш мебошад, ки иқтисодраш 3000 МВт ва коркарди миёнаи солони энергияи барқии вай 11,2 млрд. кВт. соат дар як сол мебошад. Поёнтар нуруғҳои барқӣ обии Норақ дар самти маҷрои дарёи Вахш, нуруғҳои барқӣ обии Бойғозӣ, ки аз 4-агрегат иборат аст ҷойгир мебошад. Иқтисодии он 150 МВт. бо коркарди солони энергияи барқии 2,5 млрд. кВт. соат дар як сол, баробар аст [3].

Дар дарёи Вахш, инчунин қатори нуруғҳои барқӣ-обии Вахш сохта шудаанд ва бо муваффақият кор мекунад, иқтисодии умумии онҳо 285 МВт. Дар дарёи Варзоб – қатори нуруғҳои барқӣ-обии Варзоб иқтисодии умумии онҳо 25 МВт., дар дарёи Сир – нуруғҳои обӣ барқии Қайроққум иқтисодии умумии он 126 МВт, дар Помир – нуруғҳои обӣ барқии Хоруғ ва Помир иқтисодии умумии онҳо 28 МВт.

Бо мақсади таъмини энергияи барқӣ дар маҳалҳои кӯҳии душворгузар, зиёда аз 265 нуруғҳои обӣ барқии хурд, бо иқтисоди аз 5 то 2500 кВт ба истифода дода шудааст [5].

Барои аз худ кардан ва ба кордариҳои энергияи дарёҳои хурд, дар ҷумҳурӣ барномаи дарозмӯҳлати сохтмони нуруғҳои обӣ - барқии хурд дар давраи солҳои 2009-2020 қабул карда шудааст. Програмаи муқарраргардидаи сохтмони 189 нуруғҳои хурди обӣ барқӣ бо иқтисоди умумии 26,8 МВт дар назар дорад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати аз худ кардани захираҳои обӣ энергетикӣ, кӯшишҳои хеле бисёр ба ҳарч дода истодааст. Иншооти муҳими стратегӣ обӣ энергетикӣ дар солҳои наздик, ин нуруғҳои обӣ барқии Роғун, ки сохтмони аз ҳама калон дар Осиёи Марказӣ, ки соли 1976 оғоз гардида, то имрӯз давом дорад, ҳисоб мешавад. Иқтисоди лоиҳавии нуруғҳои обӣ барқии Роғун ба 3600 МВт баробар аст, бо 6-агрегат, ки ҳар кадоме 600 МВт. иқтисод дошта, коркарди солони энергияи барқии он 13,1 млрд. кВт. соатро дар як сол ташкил медиҳад.

Нуруғҳои обӣ - барқии Роғун, ки дар дарёи Вахш сохта мешавад, дар қатори нуруғҳои обӣ барқии Вахш дохил гардида, дар зинаи боло қарор мегирад. Ҳангоми ба анҷом расидани сохтмони ин нуруғ мувофиқи лоиҳа, сарбанди об 335 метр ташкил медиҳад, ки дар ҳаҷон аз ҳама баландтарин ба ҳисоб меравад. 16-уми ноябри соли 2018, агрегати якуми он бо иқтисоди 120 МВт ба кор дода шуд [1].

Қайд кардан зарур аст, ки сиёсати миллии рушди энергияи обии Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои баланд бардоштани сатҳи неқӯҳволии аҳолии ҷумҳурӣ, бо мақсади минбаъд рушд намудани иқтисодиёти давлат ва ҳаргиз равона намегардад барои овардани зарару зиён ба дигар давлатҳои ҳамсоя равона гардидааст. Ҳамзамон бояд қайд кард, ки дар давлатҳои Осиёи Марказӣ, масъалаи тақсими захираҳои обӣ дар замони Ҳукумати Шӯравӣ характери дохили ҳукумати дошт, ин ҷиҳат ё ҷанба дар айни замон гузариши марзхоро дар бар гирифта, муносибатҳои байнидавлатиро ташкил медиҳад.

Масъалаҳои таъминоти рушди истифодаи об бо ғуногуншаклии худ, мураккабии калонро дошта, барои ҳар як давлат хусусиятҳои худро дорад. Манфиатҳои калони иқтисодӣ барои Тоҷикистон, ки дар боло қайд карда шуд, ин азхудкунии иқтисоди энергияи обӣ дар дарёҳои дохилӣ мебошад. Дар давлатҳои минтақаи поёноб, ки гузариши дарёҳо ба марзи онҳост, дар нақши аввал пешниҳод карда шудааст, системаҳои калони обёрикунии хоҷагии қишлоқ, ки 90 ҳавзҳои рехташавандаи маҷроӣ ва зиёда 100 канали магистрально дар бар мегирад. Дар натиҷаи аз ҳад зиёд сарфаи об, бо мақсади обёрӣ ё дигар эҳтиётҳо, речаи муқаррариҳои резини дарёҳо бениҳоят таъғир ёфта, яке аз сабабҳои камшавии оби баҳри Арал гардидааст. Обанборҳои дар Тоҷикистон яке аз нақшҳои заруриро дар бехтаркунии сифати об дар фасли тобистон мебошад. Омехта шудани оби зимистона бо оби минералоние, ки дар обанборҳои Тоҷикистон нигоҳ дошта мешаванд давлатҳои поёноб аз ин ҳосили маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқи хуб мегиранд.

Назорату мушоҳидаи истифодабарии бисёрсолаи обанбори Қайроққум ба манфиати мамлакатҳои ҳавзаи дарёи Сирдарё нишон медиҳад, ки ин на танҳо ба мамлакатҳои ҳавза эҳтиёҷотро бо об таъмин менамояд, балки ҳамчун як зарф барои омехта шудани обҳои партофти водии Фарғона бо оби тоза ва сифати хуб, ки дар фаслҳои зимистону баҳор ҳам мегардад, ба ҳисоб меравад. Ҳамин тавр миллиардҳо метри мукааб оби коллекторӣ-дренажӣ, ки ҳамасола аз водии Фарғона партофта мешавад, омехта гардида бо сифати маъкул барои обёрии заминҳои мамлакатҳои ҳамсояи ҳавза равона мегардад. Ҳамин хел, сохтмони обанборҳо дар ҳавзаи дарёҳои Вахш ва Панҷ, ки оби ҳамгардида доимо тоза ва бо сифати хуб барои истифода менамояд, ғоида ва натиҷаҳои хуб медиҳад.

Гузариши чунин об дар давраи нашъунамо дар чараёнҳои миёна ва поёнии Амударё, сифати обро хело хуб менамояд. Ҳангомаҳои бавуқӯъомада дар гирди сохтмони неругоҳи обӣ - барқӣ, дар мамлакатҳои болооб фазои носолимии боварии байниҳамдигарӣ ва ҳисси эҳтимолан бемухофизатӣ ва бепаноҳиро дар мамлакатҳои поёноби дарёи Амударё ва Сирдарё ба вучуд овард. Далелҳои ҳарифон дар бораи таъсири зарарнокӣ обанборҳо дар болооб ягон асосҳои илмӣ ва мантиқӣ надоранд. Хулосаи дар асоси намунаҳои илмӣ сохта ва бардурӯғ баровардашуда, бо сценарияҳои бадтарини пешақӣ муқарраргардида, фақат метавонад неқӯаҳволии давлатро дар минтақа ҳозир ва дар оянда зарар бирасонад.

Адабиёт:

1. Башмаков В. М. Повышение эффективности работы каскада Вахшских ГЭС за счет использования части стока р.Пяндж// Гидротехническое строительство. Башмаков В.М., Сироджев Б.С., Петров Г.Н. – Душанбе, 1995, № 12. 18 – 24 с.
2. Кайроққумское водохранилище. Результаты исследований по гидробиологии. – Колл.авторов. – Душанбе: Дониш, 1982. – 288 с.
3. Муртазаев У. И. Территориальная организация и оценка использования гидротехнических сооружений Юго – Западного Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 167 с.
4. Муртазаев У.И. Водохранилища Таджикистана и их влияние на прилегающие ландшафты. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 304 с.
5. Норматов И. Ш. Экономические вопросы развития гидроэнергетики Таджикистана. Республиканский пресс-центр. Душанбе. Основные положения водной стратегии бассейна Аральского моря (1996). Межгоссовет по проблемам Аральского моря. Алма-Ата–Бишкек–Душанбе–Ашхабад–Ташкент. – Душанбе, 2007.
6. Петров Г. Н. Разработка демонстрационной оптимизационно - имитационной модели многолетнего регулирования стока реки Сырдарья Токтогульским водохранилищем. Программа бассейна Аральского моря. Проект ГЭФ: Управление водными ресурсами и окружающей средой. Подкомпонент А1 «Управление водными ресурсами и солями на региональном и национальном уровнях». Бишкек – Душанбе – Ташкент. – Бишкек, 2001.
7. Петров Г. Н. К вопросу о развитии гидроэнергетики Таджикистана. Экономика Таджикистана: стратегия развития. – Душанбе: 2006, № 3.

Калидвожаҳо: захираҳои оби, гидроэнергетика, дарёҳо, иқтидор, обистифодабарӣ, рушди устувор, дурнамо, оби энергетика, содирот, неругоҳи оби барқӣ, энергияи барқӣ.

Аннотация

СТРАТЕГИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГИДРОЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ ТАДЖИКИСТАНА ДЛЯ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ

Таджикистан по гидроэнергетическим потенциалам занимает одно из ведущих мест в мире (527млрд. кВт), однако, они освоены менее, чем на 5%. Перспектива освоения относительно дешевой и экологически чистой электроэнергии в стране огромные.

Правительство Таджикистана предпринимает значительные усилия по освоению гидроэнергетических ресурсов, рассматривая это направление в качестве средства удовлетворения потребности страны в электроэнергии, а также увеличения объемов её экспорта.

Стратегически важным объектом гидроэнергетики на ближайшие годы является строительство самой большой в Центральной Азии Рогунской ГЭС, которая была начата в 1976 году. Проектная мощность Рогунской ГЭС равна 3600 МВт с 6-ю агрегатами по 600МВт каждый и годовой выработкой электроэнергии 13,1 млрд.кВт.ч./год.

Вопросы обеспечения устойчивого водопользования ввиду их многообразия представляют большую сложность и для каждой страны имеют свои особенности. Большой экономический интерес для Таджикистана, как было выше подчёркнуто, представляет освоение гидроэнергетического потенциала внутренних рек.

Ключевые слова: *водные ресурсы, гидроэнергетика, реки, мощность, водопользование, устойчивый развитие, перспективе, гидроэнергетические ресурсы, экспорт, гидроэлектростанция, электроэнергия.*

Annotation

STRATEGY FOR THE USE OF HYDROPOWER RESOURCES OF TAJIKISTAN FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

Tajikistan occupies one of the leading places in the world (527 billion kW), in terms of hydropower potential, however, less than 5 per cent of the resources are used here so far. The prospects for the development of relatively cheap and environmentally friendly electricity in the country are enormous.

The government of Tajikistan is making significant efforts to develop hydropower resources, considering this direction as means of meeting the country's demand for electricity, as well as increasing its export volumes.

A strategically important hydropower facility for the coming years is the construction of the Rogun hydroelectric power station, the largest in Central Asia, the construction of which was launched in 1976. The design capacity of the Rogun HPP is 3600 MW with 6 units of 600 MW each with an annual electricity generation of 13.1 billion kWh / year.

Issues of ensuring sustainable water use are of great complexity due to their diversity, and have specific characteristics for each country. As it was emphasized above, it is the development of the hydropower potential of internal rivers that is of great economic interest for Tajikistan.

Keywords: *water resource, the rivers, hydro energetics, the potential, the water using, the sustainable development, perspective, hydropower resources, export, hydroelectric power, electricity, sustainable water.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллозода Фарангиси Ҳасан, магистранти соли дуюми факултети географияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992934787748.

Рохбари илмӣ: н.и.г. Рауфов Р.

Сведения об авторе: Абдуллозода Фарангиси Ҳасан, магистрантка второго курса географического факультета ТГПУ имени Садриддина Аини. Телефон: +992934787748.

Научный руководитель: к.г.н. Рауфов Р.

About the author: Abdullozoda Farangisi Hasan, first-year master of the faculty Geography of TSPU named after Sadriddin Aini. Phone number: +992934787748.

Scientific director: Raefov R.

НАҚШИ КАШФИЁТҲОИ БУЗУРГИ ҶУҒРОФӢ ДАР РУШДИ ИЛМ

Кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ ба гузариш аз давраи асрҳои миёна ба давраи нав ва афзоиши давлатҳои миллии Аврупо мусоидат карданд. Харитаҳои кишварҳои дурдаст, ки бо ёрии чопхонаи И.Гутенберг таҷдид карда шуда, ба ташаккули ҷаҳонбинии гуманистӣ ва васеъ шудани уфуқ мусоидат намуда, давраи нави кунҷковии илмӣ ва зеҳниро ба вучуд оварданд. Кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ ин заминаи омӯхтани тӯфони илмӣ ҷаҳон аст, ки метавон онҳоро муайян кард:

- эҳёи ғояҳои геологӣ қадим, гипотезаи курашаклии Замин;
- пайдоиши асарҳои картографӣ, ки роҳҳои имконпазир ба кишварҳои шарқиро нишон медиханд;
- пайдоиши таппонча ва силоҳи оташфишон, ки сафарро беҳатар мекарданд;
- тақмили киштиронӣ (ихтирои компаси киштӣ, астралабия, чоркунча);
- навоариҳои киштисозӣ: пайдоиши Каравел ва Галелеон, ки ҳадафи он дар саёҳатҳои дур дида мешуд, зеро онҳо иқтидори баланди борбардорӣ доштанд (500-2000 тонна) ва дар қушодани заминҳои нав барои савдо.
- кунҷковӣ, одамон мекушиданд, ки доираи донишҳои худро дар бораи ҷаҳон бо роҳи азхудкунии заминҳои нав васеъ кунанд;
- рушди илмҳо: ҷуғрофия, таърих, астрономия, биология, иқтисод, ҳуқуқшиносӣ ва ғайра.
- пайдоиши чопхонаҳо, ки ба паҳн шудани асарҳои илмӣ мусоидат кардааст.

Ба рушди илм дар Аврупои Ғарбӣ дар асрҳои XVI-XVII, кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ тақон доданд. Дар натиҷаи кашфиётҳои географӣ инсон исбот кард, ки Замин курашакл мебошад. Ба бисёр соҳаҳои илмӣ, аз қабилӣ фалсафа, география, биология ва ғайра захираи бузурги далелҳои нав дод, ки он таъсири қуллии инкилобӣ дар афкори илмӣ ба вучуд овард. Пешрафти аврупоӣҳо ба заминҳои нав боиси ташаккул ва болоравии империяҳои мустамликадор шуд. Дар вақти пайвастан байни заминҳои кӯҳна ва нав мубодилаи Колумбия ба амал омад: растаниҳо, ҳайвонот, маҳсулоти хӯрокворӣ, тамоми халқҳо (аз ҷумла ғуломон) дар сайёра ҳаракат карданд. Кашфиёти пай дар пайи сайёҳони Аврупои роҳҳои нави баҳрӣ, укёнусҳо, заминҳои то ҳол номаълумро муайян сохта, пояҳои илмҳои беасосро шикаст, ки то ҷӣ андоза нопурра ва баъзан ошкоро ҳато буданд, ҷӣ қадар афқору ғояҳо ва постулатҳои кӯҳна бо таҷриба санҷида ва бо таҳлилҳои нав иваз карда шуданд.

Бояд қайд кард, ки кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ ба рушд ва ташаккули тафаккури илмӣ мустақиман таъсир расонда, он ба баҳрнавардонӣ, ки заминҳои навро кашф мекардаанд, талаб менамуд ашхоси донишманд ва таҳсилкарда бошанд. Албатта дар аввал ҳадафи асосии баҳрнавардон ҷустуҷӯи сарват буд, аммо онҳо бо як қатор мушкилотҳо рӯ ба рӯ шуданд, ки ҳалли онҳо ба рушди минбаъдаи илм ва техника таъсир гузоштанд.

Ҳамин тариқ донише, ки португалиҳо дар натиҷаи сафарҳои худ ба даст оварданд, ба шиноварони кишварҳои дигар дар бораи коҳиш ва равиш, самти бодҳо ва ҷараёнҳо маълумоти пуарарзиш доданд, имкон доданд харитаҳои дақиқтаре тартиб дода шаванд, ки дар онҳо паҳлӯҳои амудӣ, хатҳои тропикӣ ва экватор тасвир шудаанд. Дар ин харитаҳо маълумот дар бораи кишварҳои қаблан номаълум мавҷуд буд. Ғояҳои қаблан паҳншуда дар бораи имконнопазирии шино дар обҳои экваторӣ ва ҷанубӣ рад карда шуданд ва тарси номаълум, ки хоси мардуми асрҳои миёна буд, тадричан коҳиш ёфт.

Ф.Магеллан идеяи курашаклии Заминро тасдиқ намуда, исбот кард, ки дар байни Осиё ва Амрико як майдони бузурги об - Укёнуси Ором ҷойгир аст, ки қисми зиёди кураи заминро Замин не, об ишғол мекунад ва Укёнуси ягонаи ҷаҳонӣ вучуд дорад [2, 161].

Нақши кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ дар рушди илмҳои инфиродӣ

Ҷуғрофия. Ин фан дар байни соҳаҳои илм мавқеи муҳимро ишғол намуда, ба бисёре аз талаботҳои тараққиқунандаи капитализм ҷавобгӯ буда, талаботро ба маълумоти муфасссал дар бораи кишварҳои гуногун, роҳҳои савдо, бозорҳо, захираҳои табиӣ ва ғайра қонеъ мекунад. Ҳамчунин яке аз бахшҳои муҳими он картография рушд карда истодааст, ки он усули асосии тасҳеҳи маълумоти ҷуғрофӣ мебошад, ки имкон медиҳад робитаҳои фазоии байни объектҳои алоҳида барқарор карда шаванд.

Дар давоми кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ омӯзиши ҷаҳон асосан бо муайян кардани ҳудуди замин ва об дар харитаи ҷаҳон маҳдуд буд. Дар аввал, ба саволи ҷӣ бояд омӯхтан, посухи дақиқ набуд. Дар мавриди мундариҷаи харитаҳои ҷуғрофӣ бояд он илова карда мешуд. Дар тӯли даврони кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ, олимони ҷараёни иттилооти навро тадричан дарк карданд ва кӯшиш карданд, ки онро аз ҷиҳати илмӣ ба таври умумӣ табиқ диҳанд.

Дар доираи ҷуғрофия ба киштиронӣ таваҷҷӯҳи махсус дода шуд. Дар тӯли ин солҳо, масъалаҳои чен кардани масофа ва самтҳо, инчунин муайян кардани ҷойгоҳ дар сатҳи замин, ки аз қадим ба мерос монда буд, ҳанӯз ҳам ҳалли худро наёфтанд. Пас чоркунча, октан ва секстант пайдо шуд. Мушкilotи дигаре, ки зехни олимониро ба худ ҷалб мекарданд, чен кардани суръати ҳаракат дар баҳр ва дарёфти дарозии ҷуғрофӣ буданд [4, 208].

Биология ва тиб. Кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ дар давраи эҳё ҳамчун такони рушди захираҳои табиӣ хидмат кардааст. Олимон ва сайёҳон кӯшиш карданд, ки на танҳо сохтори берунӣ ва дохилии растаниҳоро тавсиф кунанд, балки маълумотро дар бораи вобастагии онҳо ба шароити рушд ё парвариш низ гузориш диҳанд. Тавсифи ҳайвонҳо, дар навбати худ бо маълумот дар бораи одатҳо, зист ва афзалиятҳои ғизо ҳамроҳ карда шуд. Тадричан ҷамъ шудани ҳаҷми зиёди донишҳои биологӣ дар оянда боиси эҷоди системаи сунъии растаниҳо аз ҷониби К.Линней шуд. Дар баробари ин Паратселс ва Весалий бори аввал кӯшиш карданд, ки сохтори инсон ва равандҳои дар он рӯйдодаро омӯзанд. Ин олимони ба тибби илмӣ ва анатомия асос гузоштанд. Тавассути доруҳои ғиёҳӣ, доруҳо инчунин таваҷҷӯҳро ба омӯзиши растаниҳои атрофи сайёра афзоиш доданд.

Табиатшиносӣ ва астрономия. Дар як қатор кашфиёти сершуморе, ки дар он давра хеле зиёд буданд, кас дар таъсири худ ба шуури одамон мавқеи махсусро ишғол мекунад. Ин назарияи гелиосентрикии Н.Коперник, ки сохтори нави Коинот ва дарки нави ҷойгоҳи Замин ва одамро дар он бахшид. Маркази ҷаҳон аз Замин беҳаракат бо он ҷароғҳои атрофи он ҷарҳа зада, аввал дар Оғтоб ва сипас комилан ба паҳновари беканори фазо ҳаракат кард. Замин ба доғи ғубор-ғубори дар ҷои ҳолӣ мубаддалгашта табдил ёфт. Манзари ҷаҳон ба таври дахшатнок мураккаб шудааст. Фикри Коперникро пайравони ӯ - мутафаккири итолиёӣ Г. Бруно ва астроном, физик Г. Галилео тасдиқ карданд.

Аммо дар муқоиса бо ин саёҳатҳои дурудароз ва ба итмом расонидани бомуваффақияти онҳо дар инсон далерии азимеро барои дарки дунёи нав ба вучуд оварданд (қабл аз он ҳар касе, ки ба баҳри кушод шино мекард, барнагашт). Тасдиқи гипотеза дар бораи курашакл будани Замин як иқтидори азими тадқиқотиро ба вучуд овард, зеро андешаи он, ки баҳр ба охир мерасад ва шумо ба шаршараи азими бебозгашт афтед, беасос монд.

Физика. Эҷоди воситаҳои техникаи ҳарчӣ бештар мураккаб ба рушди гидростатика (С. Стевин) ва гидродинамика мусоидат карданд; саёҳатҳои дарозмуддати баҳрӣ ба рушди астрономия саҳм гузоштанд (алаҳусус дар робита бо рушди усулҳои астрономии муайян кардани тӯл); истифодаи кутбнамо боиси омӯзиши падидаи магнетизм (В. Гилберт) ва линзаҳо барои дастгоҳҳои оптикӣ - падидаҳои шикаст ва инъикоси нур гардид. Кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ ба таъсири принципҳои механикаи (динамикаи) Г.Галилей таъсири махсус гузошт.

Математика. Азбаски тарҳҳои киштии назарияҳои устуворӣ ва ҳисобҳои бори структуриро талаб мекарданд ва инчунин зарурати ҳисоб кардани роҳҳо аз рӯи сатҳи қубурӣ, майдонҳо ва азимутҳо ба миён омад, кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ ба рушди математика таъсири мустақим гузошт, ки мавзӯи он ҳисоб кардани интегралҳо, силсилаҳо ва дигар функсияҳои параметрӣ ва пайдоиши геометрияи аналитикӣ буд.

Фалсафа. Табиатшиносӣ ба фалсафа таъсири бениҳоят қалон расонд: манзараи нави ҷаҳон фаҳмиши фалсафиро талаб мекард. Барои бисёр олимони муваффақиятҳои илм тасдиқи имкониятҳои номаҳдуди инсон буданд. Математик ва физики фаронсавӣ Р.Декарт манзараи нави оламро офарид ва қонунҳои идоракунии онро баровардааст. Ҳамзамон ӯ ба маълумоти илмҳои табиӣ таъкид карда, онҳоро ба фалсафа ворид кард. Ҷаҳон ба ӯ як механизми азим менамуд, ки ҳаракаташро Худо муайян кардааст.

Инчунин кӯшиш карда шуд, ки сохтори "идеалӣ"-и иҷтимоиро на дар заминаи нақшаи илоҳӣ, балки бар асоси моделсозии муносибатҳои идеалии инсонӣ таҳия кунанд: "Утопия" -и Т.Мор, "Шаҳри Оғтоб"-и Т.Кампанелла. Бо шарофати таваҷҷӯҳ ба қадим, бисёр матнҳои қадимӣ барқарор, тасдиқ ва ҷоп карда шуданд.

Олим ва сиёсатмадори англис Ф.Бэкон дар асари барҷастаи худ «Органи нави» далел овард, ки олами атроф, табиат бояд танҳо ба таҷрибаи илмӣ таъкид карда, омӯхта шаванд. Вай инчунин соҳиби ғояе мебошад, ки қарор буд дар ҳаёти зехнии асри XVIII нақшаи қалбӣ дошта бошад, ки илм ба инсон қудрат дар тамоми ҷаҳон медиҳад, ҳаёт ва ҳатто муносибатҳои иҷтимоиро тағйир медиҳад.

Иқтисод. Бо оғози ташаққул ва рушди бозори ҷаҳонӣ ва афзоиши тичорати байналмилалӣ, аввалин мактаби таърихи афкори иқтисодӣ - меркантилизм ба вучуд омад. Назариятчиёни ин самт В.Стаффорд, Т.Ман; Б.Даванзатти, А.Серра, Ч.Воден, А.Мончритиен ва дигарон ғояи низоми тавозуни пул ва бо мурури замон назарияи тавозуни савдои фаъолро инкишоф доданд [3, 68].

Маданиятшиносӣ ва мардумшиносӣ. Ҳаёти маънавии Аврупои Ғарбӣ дар натиҷаи ворид шудан ба давраи нави ба тариқи инқилобӣ ислоҳ карда шуд. Маданияти он дар асрҳои XIV-XVI, ки мо онро аз нигоҳи Ренессанс ва Ислоҳот шарҳ медиҳем, ба вайроншавии системаи анъанавии асрҳои

миёна хос буд. Ташаккули назари нав ба шахсияти инсон на танҳо ба шарофати эҳёи мероси аз замонҳои қадим боқимонда, балки тавассути таҷдиди қалисо, ки бо болоравии эҳсосоти амиқи динӣ ҳамроҳ буд имконпазир гардид. Дар маҷмӯъ онҳо як системаи координатаҳои қаблан номаълумро доданд, ки ба он мутафаккирон кӯшиш мекарданд, ки маълумоти нави ба онҳо расидаро инъикос кунанд.

Пешравии мардумшиносии анъанавиро таърихшинос ва забоншиноси испанӣ Бернардин де Сахагуна мебошад, ки нақшаи тадқиқоти бодикқат таҳия мекард (аз ҷумла интиҳоби хабаргузори мувофиқ) забонҳои астеко меомӯхт, ҷизҳои шунидаашро менавишт ва ба маводи гирифташуда аз нигоҳи интиқодӣ муносибат мекард. Яке аз асарҳои бунёдии ӯ "Таърихи умумии қорҳои нави Испания" мебошад, ки дар асоси маълумоти аз астеко гирифташуда навишта шудааст [5, 86].

Хулоса. Қашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ инсониятро ба ҷаҳониён ва арзишҳои нав роҳнамоӣ карданд, ғояҳои навро ба вучуд оварданд. Тадқиқот ва саёҳатҳои асрҳои XV-XVII ба одамоне имкон дод, ки ба худ ва дигарон ба тарзи нав нигоҳ кунанд. Ҳамин тавр Инқилоби илмӣ тарзи фикрронии мардумро дар бораи ҷаҳон дигар кард. Дар охири асрҳои миёна ҳам ташаккули ҳуди илм ва ҳам тадқиқоти илмӣ ба таври назаррас тағйир ёфт.

Адабиёт:

1. Атлас истории географических открытий и исследований. – Москва, 1959.
2. Бейкер Дж. История географических открытий и исследований. – Москва, 1950.
3. Всемирная история. Энциклопедия. Т.4 – М.: Издательство социально-экономической литературы, – 1958.
4. Субботин В. А. Великие открытия: Колумб. Васко да Гама. Магеллан. – М.: УРАО, 1998. – 268 с.
5. Токарев А. С. Истоки этнографической науки: (до середины XIX в.) – М.: Наука, 1978. – 164 с.

Калидвожаҳо: *илм, рушд, дониш, эҳё, қашфиётҳо, инқилоби илм, ҷаҳонбинӣ, таҷриба, илмҳои инфиродӣ.*

Аннотация

РОЛЬ ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ОТКРЫТИЙ В РАЗВИТИИ НАУКИ

Автор в своей статье о Великие географические открытия привели человечество к новым мирам и ценностям, стимулировали новые идеи, сулившие грандиозные возможности. Исследования и путешествия XV-XVII вв. позволили людям по-новому взглянуть на себя и других. Научная революция, таким образом, изменила то, как люди думали о мире. Технологические усовершенствования и изобретения, в свою очередь, способствовали изучению интернационального разнообразия и росту новой экономики.

Ключевые слова: *наука, развитие, знание, воскрешение, открытия, революция науки, мировоззрения, опыта, отдельных наук.*

Annotation

THE ROLE OF GREAT GEOGRAPHIC DISCOVERIES IN THE DEVELOPMENT OF SCIENCE

In his article on the Great Geographical Discoveries, the author led mankind to new worlds and values, stimulated new ideas that promised tremendous opportunities. Research and travel XV-XVII centuries. allowed people to look at themselves and others in a new way. The Scientific Revolution thus changed the way people thought about the world. Technological advances and inventions, in turn, contributed to the study of international diversity and the growth of the new economy.

Keywords: *science, development, knowledge, resurrection, discoveries, the revolution of science, worldview, experience, individual sciences.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Зиёзода Ҷумахони Саид, магистранти соли дуюми факултети таърих, ихтисоси таърих, ДДОТ ба номи С. Айни. ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, тел: (+992) 988978178, E-mail: zivozoda@list.ru

Роҳбари илмӣ: Негматов Давлатшо

Сведения об авторе: Зиёзода Ҷумахони Саид, магистрант втарагои курси исторического факультета, специальности истории, ТГПУ имени С. Айни. г. Душанбе, проспект Рудаки 121, тел: (+992) 988978178, E-mail: zivozoda@list.ru

Научный руководитель: Негматов Давлатшо

About the author: Ziyozoda Jumakhoni Said, the masters degree of the fifth year of the Department of history, of the TSPU named after S. Aini. Dushanbe, Rudaki avenue 121, Phone: (+992) 988978178, E-mail: zivozoda@list.ru

Scientific director: Negmatov Davlatsho

ТАСВИРИ ТОЧИКОН ДАР КИТОБИ ХАНИКОВ Н.В. «АНДЕШАҲО РОЧЕЪ БА ТАҲҚИКИ МАРДУМИ ЭРОН»

Яке аз омилҳои муҳими тарбияи ҷавонон дар рӯҳияи худшиносии миллӣ ин шинос намудани онҳо бо ақида ё баҳои намоёндагони дигар халқҳо ба таърих ва фарҳанги халқи тоҷик мебошад [1, 2].

То имрӯз оид ба таъриху фарҳанги тоҷикон шарқшиносони зиёди ҷаҳон иброи ақида намуда, ҳар кадом аз диди худ гузаштаи рангини тоҷиконро тасвир карда, баҳогузорӣ намудаанд.

Дар таърихнигории рус аввалин маълумотҳои муфасссал оид ба ҳаёт ва фаъолияти тоҷикон дар осори шарқшиноси машҳури рус - Николай Владимирович Хаников (1822 – 1878) ба назар мерасад. Хаников В.Н. бо таърих ба маълумотҳои муаррихони гузашта хусусиятҳои антропологӣ ва этнографии тоҷиконро бисёр хуб тасвир намудааст. Муҳакикон эҷодиёти Ханиковро ҷиҳати пайдоиши тасаввуроти умумӣ оид ба тоҷикони асри 19 бисёр муҳим арзёбӣ менамоянд [1, 3].

Асари бунёдии Хаников В.Н. «Записки по этнографии Персии» («Андешаҳо роҷеъ ба таҳқиқи мардуми Эрон») соли 1866 дар шаҳри Париж нашр гардида, то ба имрӯз аҳамияти илмӣ худро гум накарда, аз ҷониби шарқшиносони Аврупо ва Руссия ҳамчун дастури этнографӣ барои омӯзиши халқҳои Эрон ва Осиёи Марказӣ васеъ истифода мешавад. Хаников В.Н. китоби мазкурро на танҳо дар асоси маводҳои сафари Эрони Шарқӣ, балки иловатан дар асоси бозёфтҳои таърихӣ – этнографии пештар ба дастовардаи худ низ иншо намудааст [2, 6].

Дар китоби номбурда В.Н. Хаников тоҷикони Эрони Шарқӣ ва ҷанубии Осиёи Марказиро ҳамчун намунаи зиндаи эронӣ қадим нишон дода, ин минтақаҳои ҷуғрофиро гавҳораи мардуми Эрон ном мебарад [2, 11].

Аз рӯи ақидаи муаллиф гурӯҳе аз мардуми форситаборро, ки дар музофотҳои шарқии Форс ҳаёт ба сар мебаранд, одатан тоҷик меноманд. Мафҳуми мазкур дар ғарби Форс умуман мавҷуд набуда, ҳамакнун барои ифодаи гурӯҳи муайяни аҳолии Хуросони Шарқӣ, Систон, Ҳирот ва Афғонистон истифода мешавад [2, 82].

Хаников В.Н. ақидаи муҳакиқонро таҳлил намуда, пайдоиши мафҳуми «тоҷик» - ро ба калимаи «тоҷ» ва оини зардуштӣ рабт медиҳад. Ба ақидаи муаллиф «тоҷ» барои пайравони оини Зардуштӣ ба монанди салиб барои масеҳиён ва салла барои мусулмонҳо буда, нишонаи фарқунанда миёни диндорон ва бединон маҳсуб меёфт. Яъне, бо пайдо шудани дини зардуштӣ ҳар нафари эътиқодманд бо қулоҳи маҳсус мегашт, ки хоси оини нав буд ва онҳоро дар фарқият аз дигарон тоҷдорон меномиданд. Бинобар ин калимаи «тоҷик» дар ватани воқеии таълимоти Зардушт хеле маълум аст – таълимоте, ки дар Бохтар арзи вучуд кард, пеш аз он ки вай ба ғарб ворид шавад. Ба ақидаи муаллиф дар он замон ҳатто дар давраи Камбиз (Камбуҷи) форсҳо муғҳои оини зардуштиро таҳаммул карда наметавонистанд [2, 93].

Хаников В.Н. ақидаи баъзе аз тоҷикон, ки пешгузаштагони худро араб ва навоҳии пайдоиши тоҷиконро Арабистону атрофии Бағдод медонистанд, рад менамояд. Таъкиботи ҳамешагии ворисони паёмбар дар Байнаҳрайн давоми чоряки охири асри якуми ҳиҷрӣ аз ҷониби Ҳаҷҷоч бисёри сайдзодаҳои Куфа, Бағдод, Басра ва дигар ҷойҳоро мачбур намуд, ки ба Трансоксания кӯч банданд. Дар миёни муҳоҷирон сайд Сулаймон писари Абдуллоҳ Худод ва абераи Зайнулобиддин нисбатан шухрати зиёд дошт. Вай ба Урганҷ ҳиҷрат намуда, бо хоҳари сайд Маҳмуд бо лақаби Энҷири Фаҳновӣ, ки дар Пирмаст наздикии Бухоро гуронда шудааст, ҳонадор мешавад. Аз ин никоҳ ду писар – дугоник ва як духтар таваллуд мешавад ва падар ба фарзандон номи писарони ҳазрати Алӣ Ҳасану Ҳусейнро мегузорад. Духтар бо сайдзодаи бухорӣ ба шавҳар баромада, писаре бо номи Амир Кулол ба дунё меорад ва баъд аз ин шоҳи сайдҳои қулолӣ пайдо шуда, дар Бухоро ва Вобкент ҷонибдорони зиёд пайдо менамояд. Ҳасан фарзанд надошт, вале Ҳусейн ду писар дошт. Писри қалонӣ – Ҷалол ба сайдзодаҳои Қобулу Афғонистон ва писари хурдӣ – Камол ба сайдзодаҳои бухорӣ ибтидо мегузоранд. Пайравони Камол бо номи «сайиди хурд» низ машҳур буданд. Охирион яъне, шоҳи сеюм сайидҳои Трансоксания – сайиди ата буда, низ аз ворисони паёмбар буданд. Аз таъкиботҳои Ҳаҷҷоч гурехта, дар паси дарёи Окс (Амударё) паноҳ мебаранд. Бо мурури замон ҳамаи шоҳаҳои номбурда бо тоҷикон омехта мешаванд ва табиист, ки оилаҳои бо чунин шахсиятҳои баобурӯ хеш шуда, аз имтиёзу эҳтироми маҳсус истифода мебаранд [2, 91].

Яъне, макони пайдоиши худро ба Арабистону навоҳии Бағдод бурда расонидани тоҷикон беасос набуда, сабабу мақсади худро дошт. Аммо чунин назария хоси ҳамаи тоҷикон буда наметавонад. Зеро на ҳамаи тоҷикон бо сайдзодаҳои қучбаста робитаи хешӣ доштанд ва ақидаи арабитабор будани тоҷикон низ ғайриимкон аст [2, 92].

Дар асрҳои миёна қисман ё пурра ба назар нарасидани калимаи «тоҷик» - ро Хаников В.Н. таҳлил намуда, чунин тавзеҳ медиҳад: Агар калимаи тоҷик дар форсҳо ҳамчун «салибӣ» ва «банисалиб» дар арабҳо мансубияти диниро ифода намояд, пас маълум мешавад, ки давраи аввали мустаҳкамшавии дини ислом на нафари мусалмоншуда, на оташпарастони пешина ва на нафари исломро қабул накардаву дар гурезбуда, ҷуръати худро бо номи барои забткорон манфур муаррифӣ карданро надоштанд. Аз ин рӯ калимаи «тоҷик» дар осори муаллифони араби асрҳои аввали солшумории ҳиҷрӣ ба назар намерасад [2, 93].

Барои тасвири шакли зоҳирии тоҷикон Хаников В.Н. бештар ба мушоҳидаҳои шахсии хеш рӯ меорад. Шарқшиноси пухтакор ҳангоми аз Бухоро, Самарқанд, Хирот, Хуросон, Систон ва Табрез гузар кардан ин гурӯҳи этникиро мавриди омӯзиш қарор дода, дар бораи онҳо чунин назар дорад: «Одатан тоҷикон қоматбаланд; чашм ва мӯйҳои сиёҳ доранд; шакли сарашон дарозрӯя ба мисли форсҳо; аз сабаби он ки устухони пешони онҳо дар миёну рахҳои нимдавраи устухонҳои чакка нисбати форсҳои ғарб васеъ аст, аз ин рӯ тарҳи рӯи онҳо каме васеътар менамояд. Бинӣ, даҳон ва чашмони онҳо тасвири зебо дошта, бинии шаклаш қадшуда кам ба назар мерасад. Одатан шакли бинии онҳо рост буда, нисбати намояндагони наҷоди муғул каме баландтар аст, аммо на ба дараҷаи форсҳои қисмати ғарб ва ҷануб. Ҳаҷми даҳон, гӯш ва пойҳояшон калон мебошад. Ба монанди форсҳо мӯйҳои баданашон зиёд буда, натавонанд риши ғафс доранд, балки даст ва қисмати пеши баданашон низ бо мӯйҳои зиёд пӯшонид шудаанд. Устухони тоҷик аз устухони форс дида бузургтар буда, аз ин рӯ тоҷики дар қайди ҳаёт буда, бо нисбатан вазнинии бадани худ фарқ менамояд. Миёни мавзун, ки хоси бадани форсҳо аст, дар миёни тоҷикон қариб ки ба назар намерасад. Пӯсти бадани онон ба мисли форсҳо сафеду нафис аст ва шояд аз ин сабаб зуд ба таъсири анвори офтоб меафтанд [2, 110].

Тоҷикон қисман пурқувват буда, ба осонӣ нодориро паси сар менамоянд ва муддати дароз бидуни эҳсоси хастагӣ метавонанд меҳнат намоянд. Вале дар пиёдагардӣ онҳо ба форсҳо баробар шуда наметавонанд. Зимнан ин ҳолат характери тасодуфӣ дорад ва фақат метавонад марбут ба он далел бошад, ки дар мавзеи суқунати тоҷикон асп нисбат ба Эрон арзонтар аст ва тоҷикон имкон доранд камтар пиёда ба сафари дур бираванд. В.Н. Хаников барои тасдиқи тавсифоти хеш расми чор тоҷикро ки соли 1864 дар Қоҳира зиндагӣ мекарданд ҳамчун намуна ҷой додаст [3, 118].

Албатта нисбат ба мафҳуми тоҷик назарияҳо мухталифанд ва бахсҳо атрофи ин мавзӯ имрӯз ҳам давом доранд. Ба назари мо ақидаи Н.В. Хаников роҷеъ ба пайдоиши он ба ҳақиқат наздиктар аст. Зеро номбурда шахсан аз минтақаҳои суқунати тоҷикон дидан карда, ҳондаву шунидаву дидаашро таҳлил намуда, ҳулосаи мантиқӣ баровардааст.

Адабиёт:

1. Бобомуллоев С., Убайдуллоев Н., Тоҷики в исторических источниках и трудах исследователей. – Душанбе: Дониш, 2018. – 536 с.
2. Хаников Н. Записки по этнографии Персии. – Москва: Наука, 1977. – 150 с.
3. Хаников Н. Андешаҳо роҷеъ ба таҳқиқи мардуми Эрон. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 160 с.

Калидвожаҳо: *таърихнигорӣ, этнография, антропология, тоҷик, «тоҷ», сайидҳо, банисалибӣ, гурӯҳи этникӣ.*

Аннотация

ОПИСАНИЕ ТАДЖИКОВ В КНИГЕ ХАНИКОВ Н.В. «ЗАПИСКИ ПО ЭТНОГРАФИИ ПЕРСИИ»

В данной статье рассматривается вопрос происхождения термина «таджик», места его распространения с точки зрения Н.В. Ханикова. Н.В. Хаников утверждает, что таджики имеют арабское происхождение. Вместе с тем, в данной статье на основе сведений Н. В. Ханикова описаны особенности этнографии и антропологии таджикского народа.

Ключевые слова: *историография, этнография, антропология, таджик, «тадж», сеиды, бенисалиб, этнические группы.*

Annotation

DESCRIPTION OF TAJIKS IN THE BOOK N.V. KHANIKOV «NOTES ON THE ETHNOGRAPHY OF PERSIA»

This article examines the origin of the term "Tajik", the place of its distribution from the point of view of N.V. Khanikov. N.V. Khanikov denies the Arab origin of the Tajiks on the basis of the available evidence. At the same time, this article, based on the information of N.V. Khanikov, describes the features of the ethnography and anthropology of the Tajik people.

Keywords. *historiography, ethnography, anthropology, tajik, taj, seidi, benisalib, ethnic groups.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонова Замира Сайфиддиновна, магистранти соли дуҷуми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 988524618.

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои таърих, профессор Ҳамза К.

Сведения об автор: Курбоновой Замири Сайфиддиновна, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айни. Телефон: 988524618.

Научный руководитель: доктор исторических наук, профессор Ҳамза К.

About the author: Kurbonova Zamira Sayfiddinovna, master 2 st year of the historical faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini. Телефон: 988524618.

Scientific director: Hamza K.

*Курбонова Замира Сайфиддиновна,
магистранти соли дуҷуми факултети таърих*

ТАВСИФИ ШАХРҲОИ ТОЧИКНИШИН ДАР ГУЗОРИШҲОИ П.И.ДЕМЕЗОН ВА И.В.ВИТКЕВИЧ

Аз ибтидои ташаккулёбии муносибатҳои тичоратӣ вобаста ба мавқеи ҷуғрофии ҳеш шаҳрҳои тоҷикнишин ҳамчун васлкунанда миёни давлатҳои Шарқу Ғарб ва баъдтар Шимолу Ҷануб нақши муҳим пайдо карда, ҳамеша маридаи таваҷҷуҳи мамлакатҳои пешрафта қарор мегирифтанд [4, 150].

Шурӯъ аз асри XIX таваҷҷуҳи давлатҳои пешрафтаи низоми сармоядорӣ, махсусан Англия ба Осиёи Миёна зиёд шуда, ташрифи ҷосусону намоёнгони ҳукумати англис ба минтақа бештар мегардид. Чунин амал боиси нигаронии Русияи подшоҳӣ мешуд. Зеро нуқтаи марказии ин минтақа – хониғарии Бухоро дер боз диққати ҳукумати Русияро ба худ ҷалб карда буд.

Хонии Бухоро бузургтарин ва сараҳолитарин давлат дар Осиёи Миёна буда, аз ҷиҳати географӣ мавқеи марказиро дар минтақа ишғол менамуд. Ба воситаи ин хонӣ роҳи тичоратӣ ба ҷониби Форс, Афғонистон, Ҳиндустон ва дигар давлатҳо мерафт. Бинобар Русия бо ҳар роҳу восита кӯшиш мекард, то ин минтақаи муҳими стратегиро ба зери назорати худ гирад [1, 6].

Бо пешниҳоди роҳбари навтаъини генерал губернатории Оренбург - В.А.Перовский нимаи аввали солҳои 30 – юми асри XIX ду нафар шахсияти кордону забондон ва бо маҳорат – Петер Иванович Демезон ва Иван Викторович Виткевич ба минтақаи Осиёи Миёна ва махсусан ба хонии Бухоро пайи ҳам барои омӯзиш фиристода мешаванд.

Вазифаи ҳар ду дар навбати аввал шинос шудан бо аҳволи қабилаҳои қазок (аз асри XVIII сар карда қисми зиёди қабилаҳои қазок тобеияти худро нисбат ба Русияи подшоҳӣ эълон карда буданд), таҳлили муносибатҳои тичоратӣ дар Осиёи Миёна, муайян кардани вазъити тоҷирон дар роҳҳои қорвонгузар, бо хабар шудан аз аҳволи асирони рус ва дарёфти роҳҳои наҷоти онҳо ба ҳисоб мерафт [1, 8].

Ҳамин тавр намоёндагони генерал губернатории Оренбург - П.И.Демезон ва И.В.Виткевич аввали солҳои 30 - юм ба хонии Бухоро ташриф оварда, ба воситаи гузоришҳо дидаву шундаи ҳешро тасвир намуданд. Мавқеи асосиро дар тасвирҳои ҳарду шаҳри қадимаи тоҷикнишин - Бухоро ташкил медиҳад.

Петр Иванович Демезон соли 1807 дар шаҳри Шамбери шоҳигарии Сардиния, дар оилаи табиб ба дунё омадааст. Номбурда дар донишгоҳи Қазон дар назди шарқшинос Г.М.Влангали ба омӯхтани забонҳои шарқӣ машғул мешавад. Аз 1 апрели соли 1829 дар ҳамин донишгоҳ қору фаъолиятро оғоз намуда, 6 августи соли 1830 номзад оид ба адабиётҳои шарқ интихоб мешавад. Аз 26 феввали соли 1831 ба Оренбург барои адои вазифа ба муҳлати шаш сол ба идоари губернатори ҳарбии Оренбург фиристода мешавад. Баробари омадан ба Оренбург П.И.Демезон аз ҷониби роҳбари маҳаллӣ ба омӯзишгоҳи ҳарбии Неплюевск ба сифати омӯзгори калони забонҳои арабӣ ва форсӣ равона карда мешавад. Ғайр аз ин номбурда аз 4 сентябри соли 1831 ба «комиссияи сарҳадии тарҷумонҳои Оренбург» дохил мегардад. Тарҷумонӣ ба П.И.Демезон имконият дод, ки забондонии ҳешро пайваста сайқал дода, бо расму оин ва одоби ахлоқи мардуми шарқ шинос шуда, аз рафти ҳодисаҳои ин минтақа бохабар бошад.

10 ноябри соли 1833 аз Орск қорвони охирони тирамоҳӣ ба роҳ баромад. Ҳамроҳи тоҷирони шарқӣ П.И.Демезон низ ба сафари Бухоро мебарояд. Ба хоҳири таъмини беҳатарии сафири интихобшуда (якҷанд сол пеш аз сафари П.И.Демезон намоёндагони ҳукумати англис, аз ширкати Ост – Индия – Уилям Муркфорт ва Чорч Требек ба хонии Бухоро ташриф оварда буданд. Аз рӯи баъзе маълумотҳо онҳо зери шубҳаи бухороиҳо афтода, пихонӣ заҳр дода кушта мешаванд) муайян карда шуд, ки П.И.Демезон бо либоси муллои тоторӣ ва бо номи Мирзо Чаъфар ба роҳ барояд. 29 декабр қорвон ба Бухоро расид [1, 9].

Гузоришҳои П.И.Демезон паҳлуҳои гуногуни ҳаёти хонии Бухоро фаро мегирад. Аз ҷумла, вазъи тичорат, артиш, расму оин, тарҳи кӯчаю хонаҳо, мактабу мадрасаҳо, масҷиду ҷамомҳо дар ҳамон солҳо бисёр воқеъбинона тасвир ёфтааст.

Мувофиқи маълумотҳои П.И.Демезон Бухоро ба нӯҳ вилоят тақсим мешавад: 1. Қароқул; 2. Бухоро бо ҳамроҳии ҳафт тӯмани худ; 3. Кармина; 4. Миёнқол ё Каттақурғон; 5. Самарқанд; 6. Чизах; 7. Қаршӣ; 8. Сабаи (Сабаиб) дар соҳилҳои дарёи Аму; 9. Балх бо ноҳияҳои ҷанубии худ [1, 56].

Шаҳри Бухоро дар баландии 1200 фут (145 метр) аз сатҳи баҳр ҷойгир буда, бо девори баландиаш 30 фут (9 метр) ва пойдевори 26 фут (8 метр) ихота шудааст. Девор дорои 11 дарвоза мебошад:

1. Ҳазрати эмом, ки ҷониби Вобкент мебошад, аз паси он бозори аспҳо буда, рӯзҳои сешанбе ва панҷшанбе кушода аст;
2. Шергирон, ки ҷониби боғи хон ва роҳи Хева аст;
3. Толипоч, ки ба ҷониби Чорбоғ аст;
4. Уғлон ҷониби Чорҷўй мебарад;
5. Қарокул;
6. Шайхчалол;
7. Намозгоҳ, ки ҷониби роҳи Намозгоҳ ва Кобул аст;
8. Саллоҳхона ба сӯи Кармина;
9. Қаршӣ, ҷониби Қаршӣ;
10. Мазори Шариф ба сӯи макбараи шайх Баҳовуддин, ки 12 км дуртар аз Бухоро аст, мебарад;
11. Самарқанд;

Паси ҳар як дарвоза макбара буда, аз ҳама макбараи калонтарин дар паси дарвозаи Мазори Шариф аст.

Шаҳр ба 366 маҳалла ҷудо шуда, ҳар яки онҳо масҷид, имом, муаззин ва оқсақоли худро дорад [1, 57].

Кӯчаҳои Бухоро одатан 5 – 8 фут (2 – 2,5м.) паҳной доранд. Аз ҳама васеътаринаш 10 – 12 фут аст. Баъзе кӯчаҳо аз 4 фут ҳам зиёд нестанд. Майдони асосии Бухоро – Регистон дар рӯ ба рӯи дарвозаи қаср ҷойгир шудааст. Агарчи майдон бениҳоят васеъ аст, лекин аз селайи зиёди одамон, шутурҳо, аспҳо, харҳо, шатраҳои хурдакак, намудҳои гуногуни молу маҳсулотҳо ҷунон пур мешавад, ки барои гашту гузор фақат ду роҳи танг мемонаду халос. Аз ин роҳҳо яке аз дарвозаҳои қаср ба сӯи хавзи рӯ ба рӯ ва дигаре аз мадрасаи Дорушшифо ба бозори Тукумдӯзӣ мебаранд.

Атрофи хавзи калон дар Регистон бозорҳои зерин ҷой доранд:

1. Бозори қоғаз – ягона ҷоест, ки метавон аз он қоғаз, қалам ва баъзе китобҳои кӯхнаро дарёфт кард;
2. Бозори дигар бо номи Чарчинфурӯш маълум буда, он ҷо баққолҳо, дуқони оҳангарон, кафшдӯзон ва ғайра ҷой доранд.

Дар Бухоро ҳамагӣ ду ҳабсхона аст. Яке дар дохили қаср буда, дар он ҷинояткорони давлатӣ нигоҳ дошта мешаванд ва дигаре дар шаҳр, дуртар аз мадрасаи Мири Араб ҷойгир мебошад [1, 58].

Дар Бухоро панҷ бозори болопӯшида мавҷуд аст: Чорсӯи Калон (бозори калон), Чорсӯи Заргарон (макони тоҷирони ҷавохироти нуқрагин ва тиллоӣ), Чорсӯи Саррофон (мисгарон), Чорсӯи Биринҷ ва Тукумдӯзӣ, ки ин ҷо зин барои шутурҳо омода мекунанд.

Мувофиқи навиштаи П.И.Демезон бисёри меҳмонсаройҳо дар Бухоро аз рӯи нақшаи ягона бино ёфтаанд. Бинои меҳмонсаройҳо ҷоркунҷаи калони дуошёна буда, ба мисли дигар биноҳои шаҳр девори берунашон тиреза надорад. Аз рӯи маълумоти муҳаккиқ дар Бухоро 25 қорвонсарой амал менамояд.

Дар Бухоро шумораи масҷидҳо бениҳоят зиёд буда, ҳар як маҳал масҷиди худро дорад. Аммо ба ин нигоҳ накарда, дар тамоми шаҳр ҳамагӣ се масҷиди калон аст, ки рӯзҳои ҷумъа дар онҳо мардум барои намози ҷумъагонӣ ҷамъ мешаванд. Якумин, Масҷиди Калон ном дошта, дар наздикии манораи Мири Араб ҷойгир аст. Мувофиқи гуфтаҳо масҷиди номбурда аз ҷониби Қизил Арслонхон сохта шудааст. Дуюмин масҷиди Говкушон ва сеюмин дар наздикии қаср ҷой дорад.

Ғайр аз ин дар шаҳр боз ду масҷиди дигар амал менамоянд: Мағок дар наздикии бозори Алар ва масҷиди наздикии бозори мисгарон. Пас аз манораи Мири Араб манораҳои нисбатан калонтар дар наздикии масҷиди Говкушон, Мағок ва Мисгарон ҷой доранд [1, 60].

Ҳамзамон дар Бухоро ду масҷиди дигар аст, ки махсусан барои ҷонибдорони тариқати тасаввуф сохта шудаанд. Ин ду масҷид ягона ҷой дар тамоми Бухоро мебошанд, ки сурудхонии омавӣ иҷозат дода шудааст [1, 61].

Миқдори мазорҳо низ дар Бухоро бениҳоят зиёд аст. Атрофи шаҳру деҳот, роҳҳои калони мардумгузар, умуман тамоми нуқтаҳои сараҳолӣ аз мазорҳо пур мебошанд. Одатан дар

наздикии мазорҳои дар шаҳрҳои калон ҷой дошта, мадраса ва масҷидҳои зеборо мушохида кардан мумкин аст, ки аз ҷониби хонҳо ё шахсиятҳои бойи ботакво сохта шудаанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки ин мазорҳо манбаи хуби даромад буданд.

П.И.Демезон оид ба қувваҳои ҳарбии Бухоро маълумот дода, қайд менамояд, ки дар давлат сарбозони кирои 19 ҳазор нафарро ташкил медиҳад. Ҳар як вилоят вазифадор аст, ки миқдори муайяни сарбозонро барои давлат пешбарӣ намояд. Ҳамин тавр, вилояти Бухоро 12 ҳазор, Самарқанд – 2500, Қаршӣ - 2500, Маймана – 1000, Қарокӯл – 1000 нафар сарбозро бояд барои давлат равон намоянд, ки дар умум 19 ҳазор нафарро ташкил медиҳад. Сарбозони давлатӣ дар як сол ҳамагӣ 150 рубл маош мегиранд, ки аз он як қисмаш бо пули нақд пардохт шуда, қисми дигараш ба таври натуралӣ – ҷугорӣ, гандум ва ғайра дода мешавад [1, 73].

Дар Бухоро унвонҳои зерини ҳарбӣ ҷой доранд: даҳбошӣ – қумандони даҳ нафар, юзбошӣ – қумандони сад нафар, панҷсадбошӣ – қумандони панҷсад нафар ва мингбошӣ – қумандони ҳазор нафар, ки ўро баъзан туксабо низ меноманд, зеро вай полки ҳарбиеро идора менамояд, ки он доро туг (парчам) мебошад.

Аз рӯи маълумоти П.И.Демезон вазъи истехсолот дар Бухоро хуб буда, аҳолии ин ҷо бештар ба истехсоли абрешим, пахта, пусти қароқулӣ, биринҷ, тамоку машғул шуда, маҳсулоти хосилшударо ба давлатҳои дурро наздик содир низ менамуданд [1, 74].

Пас аз П.И.Демезон намояндаи дигари В.А. Перовски ҷавони бисёр зираку кордон - И.В.Виткевич 2 январи соли 1836 ба Бухоро меояд. Мувофиқи навиштаи И.В.Виткевич мақсади ба роҳ баромадани ў пайдо кардани маълумоти дақиқ оид ба аҳволи қабिलाҳои қирғизу қазоки дар даштҳо қарордошта, муайян кардани муносибати онҳо бо ҳамқабिलाҳои хеш, огаҳӣ ёфтан аз дараҷаи таъсиррасонии хонигарии Бухоро, Хева ва англисҳо ба фаъолияти ин қабिलाҳо, ҳамзамон кӯшиши озод кардани як нафар қазок – Степанов ҳамроҳи занаш ва дигар асирони дар ин минтақа ҷойдошта ба ҳисоб мерафт. Аммо «зарурат» - и ба миёномада И.В.Виткевичро ба хонии Бухоро меорад. (То ҳол масъалаи ба Бухоро омадани И.В.Виткевич норавшан аст. Баъзе муҳаққиқон тахмин доранд, ки ў бо супориши В.А. Перовски ба ин ҷо омад буд) [1, 13].

Тасодуфӣ бошад ё мақсаднок И.В.Виткевич ба хонигарии Бухоро омада, давоми якуним моҳ (аз 2 январ то 13 февралӣ 1836) дар Бухоро менамояд. И.В.Виткевич ба кадрӣ имкон бо тартиботи хонӣ, ҳаёти мардум, биноӣ иморатҳои шаҳри Бухоро ва ғайра шинос шуда, дар гузоришҳои ба В.А. Перовски нисбат ба шаҳри Бухоро маълумоти зеринро пешниҳод менамояд:

«Шаҳри Бухоро бо девори гилини баландиаш 10м (5 сажен) ва пахноияш дар қисмати поёнӣ 3м (5 аршин) ихота шудааст. Девор доираи 10км (10 верст) - ро фаро мегирад. Аз рӯи гуфтаҳо Бухоро пеш 12 дарвоза доштааст, вале баъдтар яке аз онҳо вайрон шуда, 11 дарвоза боқӣ мемонад.

Дарвозаҳо дорои чунин номҳо мебошанд: 1. Самарқанд; 2. Мазор; 3. Қаршӣ; 4. Саллоҳхона; 5. Намозгоҳ; 6. Шайхчалол; 7. Қарокӯл; 8. Шергирон; 9. Талипанҷ; 10. Қаландархона; 11. Имом [1, 98].

Аз иморатҳои дар шаҳр ҷойдошта, бозорҳо, ҳамомҳо, корвонсаройҳо, масҷидҳо, мадрасаҳо ва арк ё қаср бештар шоитаи таваҷҷуҳ мебошанд.

Дар шаҳр се бозори асосӣ амал менамоянд:

- *тим* - ин ҷо матоъҳо, қолинҳо ва лавозимотҳои абрешимӣ фурӯхта мешаванд;
- *чорсӯ* - ин ҷо ҳар гуна майда чуйда, куртаҳои дӯхташуда, асбобу анҷоми рӯзгор, афзоли асп фурӯхта мешаванд;

- *саррофон* - ин ҷо хариду фурӯш мешавад, аммо аз ҳама зиёдтар саррофон мешинанд.

Ҳар се бозор бо тарҳи ягонаи меъморӣ сохта шудаанд: гунбази гирди хиштӣ дар болои сутунҳо ҷойгир шуда, ғайр аз ин дар атрофи ин гунбаз равоқҳои нисбатан хурд ҷой доранд. Дар зери ин равоқҳо савдогарон ба фурӯши маҳсулот машғул мебошанд. Бозорҳои номбурда бисёр қадимӣ ва кӯҳна буда, ба замони Абдуллоҳон рост меоянд.

Ҳаммомҳо аз рӯи сохти худ ба бозор монандӣ дошта, фақат фосилаи миёни сутунҳо бо девор маҳкам буда, биноӣ ҳамомҳо пастак мебошанд. Ҳаммомҳо ба мадрасаҳо ва дигар идораҳои ҷамъиятӣ тааллуқ доранд. Аз ҳама ҳаммоми беҳтарин Маскарон аст. Онро худӣ шох истифода мебарад.

Аз рӯи маълумоти И.В.Виткевич корвонсаройҳо дар Бухоро 25 адад буда, аз ҳама беҳтарин миёни онҳо Рачаббек Девонбегӣ мебошад. Қисми зиёди корвонсаройҳо кӯҳнаву

фарсуда ва дар ҳолати бад қарор доранд. Гуфтан ба маврид аст, ки ҳар як тоҷири бухороӣ дар қорвонсаройҳо ҳуҷраи худро дорад [1, 99].

Шумораи масҷидҳо дар Бухоро 300 ададро ташкил дода, миёни онҳо масҷиди ҷумъахонӣ қалонтарин ба ҳисоб рафта, дар он фақат рӯзҳои ҷумъа аз ҷониби аҳолии намоз гузошта мешавад. Ғайр аз ин масҷиди Говкушон, масҷиди Атолик, масҷиди Сари Ҳавз нисбатан ободтар буда, ҳаводорони зиёд доранд.

Тавре И.В.Виткевич менависад, шумораи мадрасаҳо дар Бухоро зиёд буда, миқдори онҳо ба 70 адад мерасад. Мадрасаҳо аз рӯи сохти худ ба қорвонсаройҳо монандӣ дошта, фақат шифти онҳо ҳамвор нею гумбазмонанд мебошад. Мадрасаи нисбатан машҳуртарин мадрасаи Мири Араб аст, ки дар рӯ ба рӯи масҷиди ҷумъахонӣ ҷой дорад. Дар он 80 ҳуҷра ва ҳамин миқдор мулло фаъолият доранд [1, 100].

Арк ё қаср - дар ҷойи нисбатан баланд ҷой дошта, аз маҷмӯи хонаҷаҳо, масҷид, аспхона иборат мебошад. Мувофиқи маълумотҳо дар даврони пеш ҷойи нисбатан серодам будааст. Дар қаср дар зерини шипанг 12 туп ва 2 мортира ҳобидаанд. Ба қаср обро ба воситаи халтаҳои ҷармин қашонда мебаранд, зеро дар баландӣ об нест.

Мувофиқи маълумоти И.В.Виткевич дар Бухоро бисёри иморатҳо аз лой сохта шудаанд.

Дар Бухоро 300 кӯча ва тангкӯча ба назар мерасад. Дар кӯчаҳои Бухоро ба ғайр аз бухороӣҳо боз форсӣ, ҳиндӣ, афғонӣ ва дигар халқҳои дучор омад мумкин буд [1, 104].

Ҳамин тавр, гузоришҳои П.И.Демезон ва И.В.Виткевич бо фарогирии маълумоти воқеъбинона оид ба вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии Бухорои асри XIX ба қатори сарчашмаҳои асосии таърихӣ дохил шуда, манбаи хуб барои дарёфти маълумоти зарурӣ дар бораи яке аз шаҳрҳои қадимаи тоҷикон - Бухоро ба ҳисоб мераванд.

Адабиёт:

1. Бобомуллоев С., Убайдуллоев Н. Таджики в исторических источниках и трудах исследователей. – Душанбе: Дониш, 2018. – 536 с.
2. Демезон П.И., Виткевич И.В., Записки о Бухарском ханстве. – Москва, 1983 Наука. – 150 с.
3. Демезон П.И. // www.Wikipedia.Org/ 07.05.2020.
4. Ҳотамов Н., Довуди Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик. – Душанбе: 2011. – 520 с.

Калидвожаҳо: хониш Бухоро, масҷид, мадраса, мазор, арк, бозор, қабилҳои қазоқ, дарвозаҳои Бухоро, манора.

Аннотация

ОПИСАНИЕ ТАДЖИКСКИХ ГОРОДОВ В ДОКЛАДАХ П.И.ДЕМЕЗОН И И.В.ВИТКЕВИЧ

В статье содержится информация о докладах двух представителей Оренбургского генерал – губернатора В.А.Перовского – П.И.Демезона и И.В.Виткевича об одном из древних таджикских городов – Бухаре. В статье рассматриваются политические, экономические, социальные и торговые отношения Бухары с точки зрения П.И.Демезон и И.В.Виткевича.

Ключевые слова: Бухарское ханство, мечеть, медресе, мазар, арк, базар, казахские племена, Бухарские ворота.

Annotation

DESCRIPTION OF TAJIK CITIES IN THE REPORTS OF DEMEZON AND VITKEVICH

This article provides information on the reports of two representatives of the Governor – General of Orenburg VA Perovsky – PI Demezov and IV Vitkevich on one of the ancient Tajik cities – Bukhara. The article describes the political, economic, social and trade relations of Bukhara from the point of view of PI Demtson and IV Vitkevich.

Keywords: Bukhara khanate, mosque, madrasah, mazar, ark, bazaar, Kazakh tribes, Bukhara gates.

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонова Замира Сайфиддиновна, магистранти соли дуюми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 988524618.

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои таърих, профессор Ҳамза К.

Сведения об автор: Курбоновой Замири Сайфиддиновна, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Аини. Телефон: 988524618.

Научный руководитель: доктор исторических наук, профессор Ҳамза К.

About the author: Kurbonova Zamira Sayfiddinovna, master 2 st year of the historical faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Телефон: 988524618.

Scientific director: Hamza K.

**МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ НУСХАҲОИ ХАТТИИ “ТАЗКИРАИ МУҚИМХОНӢ” И
МУҲАММАДИЮСУФИ МУНШӢ**

Асари муаллифи асри XVII - ибтидои асри XVIII Муҳаммадиюсуфи Муншӣ “Таърихи Муқимхонӣ” яке аз маъхазҳои муҳими таърихӣ доир ба инъикоси воқеаҳои сиёсии замони ҳукмронии Аштархонидон ба шумор меравад. Муаллиф ба навиштани он 15 ноябри соли 1697 оғоз намуда, онро пас аз соли 1704 ба охир расондааст. Асар аз муқаддима ва се ҷоб иборат аст. Дар ин асар дар бораи таърихи ишғоли Мовароуннаҳр, Балх ва Бадахшон аз ҷониби муғулҳо, таърихи сиёсии Мовароуннаҳр, таърихи сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ҳаёти маънавӣ ва фарҳангии Балху Бухоро ва ҳаводиси солҳои 1702 – 1704, ки ба ибтидои муносибатҳои душманонаи байни Бухоро ва Балх ва муборизаи мусаллаҳонаи миёни онҳо барои Тирмиз, Ҳисор ва дигар ноҳияҳои соҳили ростӣ дарёи Амуро асос гузошта буд, маълумоти муфасссал ҷой дода шудааст.

Қисми зиёди нусхаҳои ин асар дар китобхонаҳои кишварҳои мухталиф маҳфузанд [7, 1147]. Сафири рус А.Ф. Негри, ки дар солҳои 1820 – 1821 аз Бухоро дидан карда буд, аз амир Ҳайдар дастнависи “Таърихи Муқимхонӣ” – ро ба тариқи тўхфа гирифта, онро ба Петербург овард. Соли 1824 профессори Донишгоҳи Петербург И.И. Сенковский иқтибосҳоеро аз ин китоб бо муқаддимаи муфасссал ба забони фаронсавӣ ба ҷоп расонид.

Дар ганҷинаи дастхатҳои Маркази мероси хаттии раёсати АМИТ 20 нусхаи дастхати “Таърихи Муқимхонӣ” маҳфуз аст. Дар ганҷинаи дастхатҳои Пажуҳишгоҳи шарқшиносии Академияи илмҳои Федератсияи Россия 14 нусхаи дастхат ин асар маҳфуз аст [1, 300]. Дар китобхонаҳои Эрон се нусхаи дастхати “Таърихи Муқимхонӣ” маҳфуз аст [2, 925]. Дар китобхонаи ба номи А.А. Семёнови Пажуҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ ду нусхаи дастхати “Таърихи Муқимхонӣ” зери рақамҳои 33 ва 133 маҳфузанд. Нусхаҳои зиёди дастхати “Таърихи Муқимхонӣ” дар ганҷинаи китобхонаи Пажуҳишгоҳи шарқшиносии ба номи А. Берунии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Ёзбекистон маҳфузанд [6, 19].

Дар поён тавсифи мухтасари баъзе аз нусхаҳои дар Пажуҳишгоҳи шарқшиносии ба номи А. Берунии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Ёзбекистон маҳфузбуда, ки А.А. Семёнов хангоми тарҷумаи асар ба забони русӣ истифода кардааст, оварда мешавад.

1. Дастхати рақами № 09/61. Ин дастхат 5 моҳи сафари соли 1225 / 12 марти соли 1810 нусхабардорӣ [4, 38]. Нусхаи мазкур нисбат ба нусхаҳои дигари ин асар комил ва сахеттар аст ва академик А.А. Семёнов хангоми ба забони русӣ баргاردонидани ин асар бештар ба ин нусха таъя намудааст.

2. Нусхаи № 609/ 11 бо нусхаи “Таърихи Саид Роким” алоқаманд аст. Ин нусха дар таърихи 1239/ 1823- 1824 китобат шудааст ва аз 131 саҳифа иборат мебошад. Нусхаи мазкурро дар соли 1229/ 1813-1814 китобат намудаанд ва аз ҷониби Мирзо Худойдод ибни Мирзо Ҳусейн ал – Балхӣ нусхабардорӣ карда шудааст. Ин нусха нисбат ба нусхаҳои дигари ин асар комилтар буда он дорои бисёр ибораҳои иловагӣ мебошад, ки онҳоро дар нусхаҳои дигар пайдо кардан мумкин нест.

3. Нусхаи № 789 дорои 114 саҳифа мебошад, ки он аз ҷониби хаттоти Осиёи Миёнагӣ нусхабардорӣ гардидааст. Дар охири ин нусха 2–3 саҳифа намерасад. Ин нусха аз ҷониби Мулло Исмоил дар соли 1219/ 1804 – 1805 китобат гардидааст. Аз ҷиҳати зоҳирӣ ва қоғаз он ба ибтидои асри XIX тааллуқ дорад [5, 74].

4. Нусхаи № 1531 аз ҷониби котиби номаълум аз нав навишта шудааст. Он пурра буда аз 118 саҳифа иборат мебошад. Дар инҷо як қатор хатогиҳои имлоӣ вучуд доранд. Ин нусха соли 1236/1820-1821, нусхабардорӣ шудааст [5, 74].

5. Нусхаи № 1691 / 11 дар якҷоягӣ бо нусхаи кампазитсияҳои “Анис – ал – кодирия” дорои 95 саҳифа мебошад. Матни ин нусха нопурра аст. Он аз ҷониби хаттоти Осиёи Миёнагӣ нусхабардорӣ гардидааст. Дастхат ба нимаи аввали асри 19 тааллуқ дорад [5, 77].

6. Нусхаи № 1738, дорои 93 саҳифа мебошад. Дар қисмати охири ин дастхат шумораи зиёди варақҳо намерасанд. Ин нусха соли 1252/ 1836 – 1837 дар Бухоро бо хатти настаалиқ китобат гардидааст [5, 77].

7. Нусхаи №33 аз коллексияи А.А. Семёнов. Таърихи китобати он оварда нашудааст. Ин нусха аз ҷониби Авазмуҳаммад ном хаттоте китобат шуда, аз 92 варақ иборат аст. Ва дар муқоиса бо нусхаҳои дигар он пурратар мебошад.

8. Нусхаи № 133 аз коллексияи А.А. Семёнов буда, дорои 132 саҳифа мебошад. Ин нусха дар моҳи ҷумодиҷул - аввали соли 1323 / 14 июл – 2 августи соли 1905 дар шаҳри Шеробод аз ҷониби Мирзо Абдулмуъмини Бухорӣ китобат шудааст. Он ба хатти настаалиқ навишта шудааст ва матни он пурра аст.

Дар ганҷинаҳои Ҷумҳурии Ислонии Эрон се нусхаи “Тазкираи Муқимхонӣ” маҳфуз аст:

Нусхаи китобхонаи Остонаи Ҳазрати Маъсуми Қумӣ ба шумораи 6174 (А);

Нусхаи китобхонаи Ибни Мускуяи Исфаконӣ ба шумораи 933 (В);

Нусхаи китобхонаи марказии донишгоҳи Техрон ба шумораи 7912 (С).

Акнун ба тавсифи онҳо мепардозем.

Нусхаи “А” дар китобхонаи Остонаи Ҳазрати Маъсумқум зери шумораи 6174 махфуз аст.

Ин нусха дар таърихи 1237, (1821- 1822) ба хатти насх китобат шудааст ва дар аввал ва охири он муҳри вақф ҳуҷатул ислом Муҳаммад Хургоми Раштӣ гузошта шудааст. Ин нусха дорои 110 ҷараҳ буда сатрҳои он дар ҳар саҳифа нобаробар навишта шудаанд [3, 35].

Ин нусха нисбат ба нусхаҳои дигари ин асар комилтар аст ва афтодагӣ дар он камтар аст. Дар ин нусха ғалатҳои зиёд вучуд дорад ва хангоми нусхабардорӣ баъзе аз ҳуруфу каллимаҳо сарфи назар карда дар навиштан ба сахланигорӣ роҳ додааст, ки ин қори хондани нусхаҳо бисёр душвор кардааст.

Нусхаи шумораи 6174 (А) нисбат ба нусхаҳои дигар комилтар аст ва аз ин сабаб дар асоси ин нусха муҳаққиқи Эронӣ Фариштаи Саррофон асари Муҳаммадҷусуфи Мунширо соли 1979 дар Техрон зери унвони “Тазкираи Муқимхонӣ” нашр намуд [3, 42].

Нусхаи “В” дар китобхонаи ибни Мискавайҳи Исфохонӣ зери шумораи 933 махфуз аст.

Ин нусха дар таърихи 1237 (1821-1822) бо хатти настаълиқ китобат шудааст. Ин нусха дорои 275 ҷараҳ мебошад, ки ҳар як ҷараҳ 11 сатр дорад. Ин рӯйхат аз якҷанд қисмҳои алоҳида иборат мебошад. Дар аввали ин дастхат, шаш саҳифа аз матни “Наврӯзнома”-и Ҳоҷа Муҳаммадали Абубақр, дар охири дастхат панҷ саҳифаи пешниҳодӣ аз асари Абӯалӣ ибни Сино “Соатнома” оварда шудааст [3, 40].

Ин нусха аз назари комил будани матн баъд аз нусхаи “А” дар ҷои дуҷум қарор дорад ва миқдори хатогиҳои он нисбат ба нусхаи “А” камтар аст. Осори лаҳҷавияш ҳам ба андозаи нусхаи “А” нест. Дар ин нусха миқдори хатогиҳо ва осори лаҳҷавӣ бисёр кам ба назар мерасад.

Нусхаи “С” дар китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон зери шумораи 7912 махфуз аст.

Ин нусха дорои 98 ҷараҳ буда, бо хатти настаълиқ аз ҷониби Мирзо Абдулҳасани Қуртӣ дар Қобул китобат шудааст ва дар ибтидои он “Таърихи қасира” қарор дорад [3, 41]. Дар охири дастхат якҷанд ҷараҳ намерасад. Дар ин нусха нисбат ба ду нусхаи дар боло буда хатогиҳои имлоӣ услубӣ бисёр кам ба назар мерасад.

Ин дастхат аз дигар дастхатҳо бо он фарқ мекунад, ки бо хатти хеле зебо навишта шудааст, ки ин хондани матро осон мегардонад. Дар ин нусха ҳамма ашъор ва ё оҳангҳои мадҳқунанда, инчунин унвонҳои бошукӯҳ ва ҳушмадгӯӣ ҳокимон на ба шакли пурра, балки қутӯҳ дода шудааст.

Ҳамин тариқ, гуфтаҳои боло нишон медиҳанд, ки маълумот дар бораи зиндагиномаи муаллифи “Таърихи Муқимхонӣ” танҳо аз асари ӯ, ки соли 1707 навишта шудааст ба даст оварда шудааст. Дар бораи дастхатҳои гуногуни ин асар бошад, тақрибан ҳаммашон дар асри XIX аз нав навишта шудаанд. Нусхаи аслии дастнавис ханӯз ёфт нашудааст.

Адабиёт:

1. Миклухо - Маклай Н.Д. Описание таджикских и персидских рукописей Института востоковедения АН СССР. Вып. III. Исторические сочинения. – М., 1975.
2. Мунзавӣ Аҳмад. Феҳристномаи китобҳои форсӣ. Нашри 1. Ҷилди 2. – Техрон, 1374 х.ш.
3. Муҳаммадҷусуфи Муншӣ. Тазкираи Муқимхонӣ. Пешгуфтор ва тавзеҳоти. Фариштаи Саррофон. – Техрон: Мероси мактуб, 1370 х. (1979).
4. Семенов А.А. Описание персидских, арабских и турецких рукописей Фундаментальной библиотеки Среднеазиатского государственного университета. – Ташкент, 1935.
5. Собрание восточных рукописей Академии наук Узбекской ССР. Т. 1. С.74.
6. Собрание восточных рукописей Академии наук Узбекской ССР. Т. VIII. – Ташкент, 1967. Т. IX. Ташкент, 1971.
7. Стори Ч.А. Персидская литература. Библиографический обзор. – Ч. II. – Москва, 1972.

Калидвожаҳо: *Таърихи Муқимхонӣ, нусха, асар, дастхат, китобхона, тавсиф, хаттот, қотиб, муаллиф.*

Аннотация

СВЕДЕНИЯ О РУКОПИСЯХ “ТАЗКИРАЙ МУКИМХАНИ” МУХАММАДҶУСУФИ МУНШИ

В статье представлена информация о рукописях произведения Мухаммадҷусуфи Мунши «История Муқимхани», написанного в начале XVIII века. Многие копии этого произведения хранятся в различных библиотеках по всему миру. В частности, двадцать экземпляров этой рукописи хранятся в письменном наследии Национальной академии наук Таджикистана. Три экземпляра этого произведения находятся в библиотеках Исламской Республики Иран, которые до недавнего времени были недоступны для исследователей из других стран. Статья содержит краткое описание 6 рукописей, хранящихся в библиотеке Республики Узбекистан, и двух рукописей из собрания А.А. Семенова и три рукописи из библиотек Исламской Республики Иран.

Ключевые слова: *История Мукимхана, копия, произведение, рукопись, библиотека, описание, каллиграф, секретарь, автор.*

Annotation

INFORMATION ABOUT THE MANUSCRIPTS "TAZKIRAI MUKIMKHANI" BY MUHAMMADYUSUFI MUNSHI

The article provides information on the manuscripts of the work of Muhammadyusufi Munshi "The History of Mukimkhani", written in the early 18th century. Many copies of this work are kept in various libraries around the world. In particular, twenty copies of this manuscript are kept in the written heritage of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Three copies of this work are in the libraries of the Islamic Republic of Iran, which until recently were not available to researchers from other countries. The article contains a brief description of 6 manuscripts stored in the library of the Republic of Uzbekistan, and two manuscripts from the collection of A.A. Semenov and three manuscripts from the libraries of the Islamic Republic of Iran.

Key words: *history of Mukimkhan, copy, work, manuscript, library, description, calligrapher, secretary, author.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Махмадиев Ғайратшо Аҳлиддинович, магистранти соли дуюми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 880082808

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои таърих, профессор Саидов А.

Сведения об автор: Махмадиев Ғайратшо Аҳлиддинович, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айни. Телефон: 880082808

Научный руководитель: доктор исторических наук, профессор Саидов А.

About the author: Mahmadiev Gairatsho Ahliddinovich, second year master's degree of the Tajik state Pedagogical University named after Sadridin Aini.

Scientific director: Saidov A.

ИНЪИКОСИ ТАЪРИХИ ЯҒНОБ ДАР ТАҲҚИҚОТИ МУҲАҚҚИҚОН

Пажӯҳиш ва омӯзиши илмии водии Яғноб ҳанӯз дар охири асри XIX оғоз ёфта, имрӯз аз ҷониби олимони хориҷиву дохилӣ давом дорад. Яғноб дар баробари дигар ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумла вилояти Бадахшони қӯҳӣ макони тоҷикони бостонӣ буда, дар ин манотиқ теъдоди муайяни сӯғдиён, саккоӣҳо, бохтариҳо зиндаги мекарданд. Маҳз қӯҳҳои осмонбӯс ва роҳҳои душворгузар боиси он гаштанд, ки теъдоди муайяни сӯғдиён ҳифз гашта, то ба имрӯз расидаанд.

Соли 1870 генерали Россия Абрамов А. К. ба қухистони Зарафшон эъзомияи илмӣ харбиро ташкил намуд, ки дар таърих бо номи “Эъзомияи Искандаркӯл” маълум аст. Дар ҳаёти ин экспедитсия як гурӯҳ олимони аз ҷумла шарқшиноси 30- солаи рус Александр Лудвикович Кун ва тарҷумонаш тоҷики самарқандӣ - Мирзо Мулло Абдурахмон ибни Муҳаммадлатифи Мустачир ҳам шомил буданд. Дар натиҷаи ин сафар як қатор мақолаҳои илмиро ба вуҷуд овард, ки машҳуртарини онҳо “Рӯзномаи сафари исқандаркӯл”-и А. Мустачир мебошад, ки дар онҳо оид ба забони яғнобӣ маълумот дода шудааст. Ҳамин тавр дар рафти тасарруф намудани Осиёи Миёна аз тарафи Россияи подшоҳӣ омӯзиши илмии Яғноб аз ҷониби муҳаққиқони рус шурӯъ мешавад.

Бозёфти А. Кун танҳо дар оғози солҳои 70-уми асри XIX баҳои ҳаққонӣ гирифт, яъне вақте дар вайронаи қалъаи Кум дар қӯҳи Муғ ҷӯйи *мачнунбед бофташудаеро ёфт. Чунин Хайробоӣ - Ҷураалӣ Маҳмадалӣ сабаде аз шохчаҳои бозёфтро олимони дер боз интизор буданд, чаро ки дастнависҳои сӯғдӣ то он вақт танҳо дар ғарби Чин ёфт шуда буданд.*

Баъди омӯхтани ин дастхати сӯғдӣ маълум шуд, ки забони яғнобӣ шеваи «зинда»-и забони сӯғдист. Ҳамчунин муайян шуд, ки ҳанӯз дар оғози асри VIII шояд асарҳои баъдӣ низ дар водии Зарафшон бо забони сӯғдӣ гап мезаданд.

Дар Яғноб ҳеҷ вақт таҳқиқоти бостоншиносӣ гузаронда нашуда буд, ба ҷуз як сафари археологӣ Юсуф Ёқубӣ соли 1960 экспедитсияи Бунёди Фарҳанги Тоҷикистон дар соли 1990. Вале он маълумоте ҳам, ки то имрӯз ба даст омадааст, барои чунин фарзия кифоя аст, ки ҳанӯз дар миёнаҳои ҳазорсолаи I то милод водии Яғноб макони зисти мардумон будааст. Зеро дар бисёр ҷойҳо нақшу нигоре дар санг ёфт шуд, ки бо усули хоси саккоӣҳо наққошӣ шудааст. Пайдост, ки саккоӣҳо дар даштҳои водии Фарғона ва Помиру Қазоқистону Қирғизистони имрӯза мезистанд, аммо бисёр вақт дар ҷустуҷӯи чарогоҳ ба қӯҳистон кӯч мебастанд ва баъзеяшон охиста-охиста муқими қӯҳистон мешуданд. Эҳтимол дар Яғноб ҳам ҳамин ҳол рух дода буд. Шояд ин фарзияро ҳафриёти сағонаҳои қадима низ тасдиқ кунанд, ки ин қори муҳаққиқони оянда аст.

Бостоншинос Юсуф Ёқубӣ дар китобаш се қалъаи Яғнобро қайд мекунад. Қалъаи Сулаймон, Қалъаи Санг ва Қалъаи Чашма дар Марғеб, вале боз якчанд қушқе дарунтари водӣ, назди деҳи Пули Ровут ва боз Қалъаи Шах дар деҳаи Қирёнте мавҷуд ҳастанд. Ва ҳатто ҷое, ки аз қалъаҳо нишон намондааст, дар номи маҳалҳо ишорае аз онҳо бокист. Масалан, гузари қалъа дар деҳаи Пискон.

Як мушоҳидаи дигари мардумшиносон аз Яғноб барои фарзия дар бораи боқӣ мондани русуми қадимаи зардуштӣ дар Осиёи Миёна асос шуда метавонад М. С. Андреев баъди сафарҳои ба Яғноб дар солҳои 20-ум қайд карда буд, ки он ҷо пуф кардани оташ манъ аст. Ин расм дар Бадахшон низ маъмул будааст, ки дар осори муҳаққиқи англис Чон Вуд оварда шудааст. Ин мушоҳида зоҳиран ҷузъи моҳияти хеле муҳим дорад. Зеро аз оташро муқаддас доштани зардуштиҳо маншаъ мегирад. Албатта, Яғноб, ки чун бисёр ғушаҳои дигари қӯҳистони кишвар аз шаҳрҳо хеле дур ва мардумаш аз таъсири таносубгароӣ динӣ то андозае озод ҳастанд, ҷузъиёти дини пешин бештар боқӣ мондаанд ва бо анъанаҳои исломӣ ҳамзистӣ доранд. Дар масҷиди деҳаи Пули Ровут ба ҷойи меҳроб рамзе наққошӣ шудааст, ки аз рӯйи шаклаш ба қурбонҷой дар замони зардуштиҳо монанд аст.

Дар бораи гузаштаи Яғноб маълумот дар ёдгориҳои таърихӣ асримиёнагӣ низ маҳфӯз аст ва пеш аз ҳама дар китобҳо бар лавҳҳои гӯр ва бар танаи харсангҳо навишта шудааст. Забоншиносон исбот кардаанд, ки забони форсии тоҷикӣ дар қӯҳистон батадриҷ густариш ёфтааст. То асри XIV қӯҳистониёни Зарафшон ба лаҳҷаҳои забони сӯғдӣ гап мезадаанд. Забони

форсӣ қад-қадӣ шохобҳои Зарафшон-Фондарё ва Яғноб боло рафта, дар болооби ин рӯдҳо ба садде бархӯрд шудаанд, ин чунин маънӣ надорад, ки дар Яғноб форсии тоҷикиро наметонистаанд: аксари катибаҳо дар санг, ки академик А.Мухторов ёфтааст ва ба асрҳои XV-XIV мутааллиқанд, ба забони форсӣ ҳаққоқӣ шудаанд. Он вақтҳо дар байни яғнобиҳо ҳаттотони хубе ба мисли Малик Калону Саид Ҳасан бисёр будаанд. Ғайр аз ин, дар деҳаи Соқан, ки дар соҳили яке аз шохобҳои Яғноб, рӯдбори Обикул воқеъ аст, сутуни қандакорӣ низ ёфт шуд. Нақшҳои ин сутун, ки аз ҷӯби сада тарошида шудааст, ба ороиши оташдонҳо дар асрҳои IX—X мемуранд. Дар хонаи яке аз соқинони ҳамина деҳа тахтае ёфтанд, ки дар он ҳаттоти номаълуми асрҳои XV-XVI бо хати сӯғдӣ матнро навиштааст. Ҳамин тавр, баробари таъсиси Тоҷикистон дар ин сарзамин шахсиятҳои бузург ба арсаи илму фарҳанг омаданд, ки барои бедор намудани ифтихороти миллӣ ва худшиносии ҳудудҳои тоҷикон тамоми кӯшиши ҳешро ба ҳарч меоданд. Дар радиои чунин шахсиятҳои бузург С. Айнӣ ва академик Б. Ғафуров қарор дошта, воқеан ҳам фарзандони асили миллат, эҳғарони таъриху тамаддуни ориёӣ буданд. Маҳз бо эҳтимоми Б.Ғафуров аз солҳои 40-уми асри XX як идда олимони ховаршинос ба таҳқиқу тадвини таъриху тамаддуни Яғноб ва забони яғнобӣ камар бастанд.

Академик Б.Ғафуров дар ин давра чехраи ҳизбию давлатӣ буд ва дар як вақт ба таҳқиқ машғул шуда, дар қори фароғии таърихи тоҷикон сидқан ғайолият намуд.

Таҳқиқи Яғноб пас аз сафарҳои илмӣ М.С.Андреев дар солҳои қабл аз Ҷанги бузургӣ ватанӣ (1941-1945) идома ёфта, дар ин давра чанд нафар олимони ховаршинос ба Яғноб сафари илмӣ намудаанд. Гинзбург В.В. тавассути яке аз таҳқиқоти худ “Яғнобиён дар вожаҳои антропологи” (соли 1946) ин мавзӯро бори аввал мавриди баррасӣ қарор дод. С.И. Климчитский дар мақолаҳои “Мувофиқати забонҳои яғнобӣ-сӯғдӣ”, “Афсонаҳои Яғноб”, “Забонҳои махфии яғнобиён ва язғуломиҳо”, “Яғнобиён ва забони онҳо” ва ғайра паҳлӯҳои фарҳанги мардуми Яғнобро аз нигоҳи забоншиносӣ, мардумшиносӣ ва таърих мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, ки бешубҳа аҳамияти илмӣ касб кардаанд.

Муҳаққиқон Кандауров А.Н. дар ияиштаҳои баъзе маводҳо оид ба “мардумшиносӣ, тарзи зист, вижаҳои иқоматсозӣ” ва Л.В. Ошанин бошад, дар “Ҳисоботи экспедицсияи антропологи-физиологии яғнобиён” соҳтори антропологи ва наҷодии яғнобиёну омӯхта, ба натиҷае расидаанд, ки онҳо бозмондаҳои асили сӯғдиёнанд.

Антропологи Л.В.Ошанин инчунин қайд намудааст, ки яғнобиҳо аз лиҳози антропологи ба наҷоди аврупоию осиемиёнагии типӣ кӯҳистонӣ ва брахисафалӣ мансубанд.

Замоне, ки Б.Ғафуров роҳбари Тоҷикистон (1946-1956) буд, шахсан ба масоили инкишофи илму фаҳанг таваҷҷӯҳи хоса нишон дода, ба таҳқиқи амиқи таърихи халқи тоҷик машғул мешавад.

Баъди он, ки соли 1956 Б.Ғафуров сарвари Пажӯҳишгоҳи ховаршиносони ИҶШС таъин шуд, бо эҳтимоми ӯ ховаршиносон В.А. Лившис А.Қ.Писарчик маводи дар солҳои бистум ҷамъовардаи М.С. Андреев ва Е.М.Пешереваро таҳия ва онро соли 1957 дар Москва бо номи “Яғнобские тексты”. мунташир менамоянд, ки аввалин асари бунёди ба ҳисоб меравад роҷеъ ба адабиёти шифоҳӣ, мардумшиносӣ ва забони яғнобист.

Солҳои 50-60-ум давраи нави омӯзиши Яғноб ва яғнобиён буда ва ин солҳо ховаршинос, М.Н. Боголюбов ба таҳқиқи забони яғнобӣ иқдоми хоса намуда А. Мухторов бошад ба таҳқиқи эпиграфикаи Яғноб машғул мешавад.

Б.Ғафуров, ҳамчун муҳаққиқи бузургӣ таърих ба қорҳои илмӣ Институти таърихи ба номи А.Дониш таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намуда, ба ин мақсад дастур медиҳад, ки фарҳанги Яғноб ҷиддитар фаро гирифта шавад. Тибқи ин дастур А. М. Мухторов ду маротиба 1962.ва 1973 ба Яғноб сафари илмӣ ташкил мекунад, дар натиҷаи ҷустуҷӯҳо ва ҳамкорӣ бо мардуми деҳаҳои Яғноб якҷанд катибаҳои рӯйи санг ва қайроқсангҳои дарёб шуданд, ки нишонае аз осори ҳаттотону ҳаққокони яғнобист. Дар асоси ин катибаҳо академик.

А. М. Мухторов мақолаи “Ҳаттотон, Қандакорони Яғноб”-ро навишт, ки аввалин пажӯҳиш дар баҳси осори полиграфии Яғноб аст. Дар ин мақола роҷеъ ба ҳаттотону ҳаққокони Яғноб ва осори рӯйсангии онҳо, ки то замони мо омада расидаанд, суҳан меравад. Муаллиф аз ҷумла дар бораи ҳаттотон ва ҳаққокони асри XV- XVI Яғноб Малик Калони Яғнобӣ, Муҳаммад Шариф ибни Авазбоқии Яғнобӣ, Султон Ҳасан ибни Баҳрӣ- ал-Боби Яғнобӣ, Саид Ҳасан ибни Ҳоҷӣ Дарвеш ва осори онҳо, ки дар мавзӯҳои гуногуни Яғноб, Мастҷоҳ ва Фалғар ҳаққоқӣ шудаанд, аҳбори ҷолибе медиҳад.

Дар байни катибаҳое, ки А.Мухторов ва дигар олимони аз осори хаттотон ва кандакорони Яғноб барраси намудаанд, катибаи Малик Калон дар деҳаи Ревомутки Мастҷох, аз ҳама қадимист, ки соли 832 ҳиҷрӣ мутобиқ ба соли 1428-1429 ҳаққоқӣ шудааст. Муаллиф дар охири ин катиба, ки аз 6 сатр иборат аст, худро ал-қотиб Малик Калони Яғнобӣ гуфта ӯ аввалин хаттотест, ки вожаи Яғнобро ҳамчун ҳавзаи ҷуғрофӣ-фарҳангӣ рӯи санг ҳаққоқӣ карда ин аввалин ёдгории хаттии Яғноб аст.

Бино ба эътирофи А.Мухторов Султон Ҳасан на танҳо яке аз хаттотони беҳтарини Яғноб, Қўҳистони ва Осиёи Миёна дар нимаи дуввуми асри XV-XVI ба ҳисоб меравад, балки вучуди хатту хаттотӣ гувоҳи онест, ки дар ин диёри қўҳӣ забони форсии тоҷикӣ дар ин давра ба ҳайси забони адабӣ ва коргузори истифода мешудааст. Соли 1990 ба Яғноб экспедитсияи илмӣ байналмилалӣ ташкил карда шуд, ки ба ҳайати он олимони ватанию хориҷӣ, аз ҷумла аз Америка Чон ва Скайлер Шоберлайнҳо шомил буданд, ки катибаҳои Яғноб ва осори фарҳангии онро наворбардорӣ карданд.

Профессор А.Л.Хромов дар таҳқиқи Яғноб ва забони яғнобӣ қорҳои ҷолибе анҷом дода, бо ҳамроҳии забоншинос Баҳром Бердиев ба ин минтақа чанд маротиба сафари илмӣ карда, дар ин ришта бештар аз 20 асари илмӣ, очерку мақолаҳо иншо кардааст. Рисолаи доктории ӯ “Таҳқиқи таърихӣ-лингвистии Яғноб ва сарғаҳи Зарафшон ва асараш “Забони яғнобӣ”, ки дар онҳо паҳлӯҳои гуногуни забони сӯғдӣ таҳқиқ шудааст, ба аҳамияти бузург моликанд. Дар ин асарҳо баробари таҳқиқи сохти грамматикӣ паҳлӯҳои семантикӣ, хусусиятҳои ва муносибатҳои этимологии забонҳои сӯғдӣ-яғнобӣ баррасӣ шуда, зимнан луғати мухтасари “яғнобӣ-русӣ ва русӣ-яғнобӣ тартиб дода шудааст шудааст.

Б. Ғафуров дар “Тоҷикон” дар бахши махсус роҷеъ ба хат ва адабиёти сӯғдӣ сухан ронда изҳор менамояд, ки барои хондани матнҳои ёфташудаи сӯғдӣ маводи забони яғнобӣ кӯмаки калон расонанд. Дар иртибот ба ин мавзӯ дар китоби ӯ омадааст ки Материалҳои забони яғнобӣ имкон дод, ки (матнҳои забони сӯғдӣ) хонда шавад. Дар асар инчунин дар бораи муҳақиқони аввалини Яғноб ва забони яғнобӣ А.Л. Кун (Искандар Тура), Мулло Абдурахмон (тарҷумон ва роҳбалади экспедитсияи (1870), ки рӯзномаи сафарро бо забони тоҷикӣ навиштааст А.Б.) Ш.Акимбетов, Е.Ф.Кол, Т. Ғ. Маллиский, Қ.Ғ.Заллеман ва ғайра маълумоти ҷолибе дарҷ шудааст. Дар ҳошияи ин шоҳасар мавқеи ҷуғрофии Яғноб, макони зист ва шумораи яғнобиён тафсироте омадааст.

Дар айни замон яғнобиён маскунӣ ноҳияҳои Зафаробод, Варзоб, Ҳисор, Шаҳринав, Қофарниҳон, Ёвон ва шаҳри Душанбе буда, шумораи умумиашон тақрибан 20 ҳазор нафарро ташкил медиҳад.

Дар Яғнобдара бошад, пас аз муҳочиркунии иҷбори давраи саввум (1975) бештар аз 300 нафар ба диёри бумиашон баргаштанд. Раваиди муҳочирати иҷбории яғнобиён асосан аз солҳои 60-70-ум оғоз гашта, онҳоро соли 1970 ба Мирзочўл муҳочир карданӣ буданд, Б.Ғафуров хабари муҳочирати яғнобиёнро шунида нороҳат шуда ва аз роҳбарияти Тоҷикистон хоҳиш менамояд, ки яғнобиёнро аз зодбумашон бечо накунад. Аммо дархости дурандешонаи Б.Ғафуровро роҳбари онвақтаи Тоҷикистон ба инобат нагирифта, соли 1970 кулли мардуми Яғноб ба Мирзочўл иҷборан муҳочир мекунад. Ин муҳочират дар таҳқиқоти олимони соҳа чунин натиҷагирӣ шудааст ки “Бузургтарин хатои роҳбарони он давра ин буд, ки бе Яғноб асос (шояд аз надониستاني таърихи халқи хеш бошад) ва бе маслиҳату машварат бо олимони соҳа Бадахшону Яғнобро, ки нишонаҳои зиндаи таърихи халқи тоҷик ба ҳисоб мераванд, пароканда карданд. Ҳол он ки ин ду минтақаро таърихшиносон “осорхонаи зиндаи мардумшиносӣ меҳисобиданд”.

Метавон ба натиҷае расид, ки Яғнобдара дар тӯли бештар аз 100 сол ба хоҳири он ки яке аз лаҳҷаҳои забони сӯғдиро то замони мо маҳфуз доштааст, маводи муҳими таҳқиқи олимони ховаршаносон гардида буд ва Б.Ғафуров хуб медонист, ки нигоҳ доштани вижагиҳои мардумшиносӣ, забон ва фарҳанги яғнобиён барои илм арзиши бебаҳо касб карда ва онро чун қомуси зиндаи халқи барои ояндагон ҳифозат мебуд кард.

Айни замон дар яғноб 28 деҳа буда дар 14 деҳааш одамон зиндагӣ мекунад шумораи умумӣ 54 хонавода ва 430 нафар аҳолиро ташкил медиҳанд. Онҳо дар қорҳои гуногуни хоҷагии кишвар фаъолият мекунад.

Адабиёт:

1. Андреев М.С., Пешерева М.Н. Ягнобские тексты с приложением Ягнобском русского словаря, составленного М. С. Андреевым, В.А Лившицем и А.К Писарчиком. – М.; Л.: 1957. – 390 с.
2. Бобочон Ғафуров муҳаккиқи таърих ва тамаддуни мардумони Осиёи Марказӣ (маҷмӯаи мақолаҳои таҳқиқӣ). – Душанбе: Ирфон, 1999. – 640 с.
3. Гафуров Б. Г. Таджики. – Москва, 1972. – 281 с.
4. Климичский С.И. Ягнабцы и их язык // Труды Таджикской базы АН СССР .-1940.Т.9. С.137-139.
5. Мирзозода С. Таҳаввули таърихӣ баъзе феълҳои забони ягнобӣ // Номаи тоҷикӣ Пайванд. Душанбе, 2002. №2 . С. 95-102.
6. Мирзозода С. Ягноб ва ягнобшиносӣ дар даҳ соли истиқлол / Забон ва истиқлол. – Душанбе: 2001, С. 113-118.
7. Хромов А. Л. Ягнобские язык. – М.: 1972. – 30 с.
8. Ҷумъаев Р. Ягнобмарз ва мардуми он. Паҷуҳиши таърихи этнолоҷӣ. – Душанбе: Амри илм, 2000. 187 с.

Калидвожаҳо: *Ягноб, Фалгар, Панҷакент, Заҳматобод, Султон.*

Аннотация**ОТРАЖЕНИЯ ИСТОРИЯ ЯГНОБА В ИССЛЕДОВАНИИ УЧЕНЫХ**

История Ягноба научно начале изучат в конце XIX века и на сегодняшний день со стороны зарубежных и местных изучается. В 1870 году русский генерал Абрамов А.К. организовал научно военную концепцию в Зеравшанской долине которая называлась «Концепция Искандеркуль».

Ключевые слова: *Ягнаб, Фалгар, Панджакент, Захматобод, Султон.*

Annotation**THE RTLLTON OF THE HISTORY Of UADNAB IN THE RESEARCHES OF SEIENTISTS**

The history of Uadnab started to learn from the end of the XIX century and today its continuity to be researched from the Friedan researchers. In 1870 the session general Abramov A.K. organized the selentibie – research concretion in the Zarafshan volley which was called “The concretion of Iscodarcul”.

Keywords: *Yagnab Falgar Panjakent Zahmatobod Sulton.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Фарход, магистранти соли дуҷуми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айни.

Рохбари илмӣ: Пирумшоев Х.

Сведения об автор: Мирзоев Фарход, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айни.

Научный руководитель: Пирумшоев Х.

About the author: Mirzoev Farhod, magistr 2nd years of the historical faculty of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

Scientific director: Pirumshoev H.

ИНЪИКОСИ ЛАШКАРКАШИИ ТЕМУРЛАНГ БА ХУРОСОН ДАР «ЗАФАРНОМА»-И НИЗОМИДДИНИ ШОМӢ

Таърихи ба сари қудрат расидани Темурланг ва лашкаркашиҳои ӯ ба кишварҳои бегона дар сарчашмаҳои зиёди таърихӣ зикр шудааст. Аз аввалин рисолаҳое, ки таърихи ба қудрат расидани Темур ва кишваркушоии ӯро ба таври пурра инъикос мекунад, «Зафарнома»-и Низомиддини Шомӣ аст. Дар бораи ин муаллиф маълумоти чандон равшан дастрас нест, аммо дар рисолааш ишора мешавад, ки ӯ хангоми ҳуҷуми Темурланг ба Бағдод дар соли 1401 дар он ҷо иқомат дошта, бо дастури Темур барои навишти таъриҳаш ба дарбор даъват карда мешавад. Низомиддини Шомӣ то соли 1404 дар рикоби Темурланг қарор гирифта, аъмоли ӯро сабти таърих намуда, ба асараш «Зафарнома» ном мегузорад. Ӯ соли 1404 баъди ба анҷом расонидани «Зафарнома» бо иҷозати Темур ба зодгоҳи худ – Табрез рафта, соли 1431 вафот мекунад.

Дар рисолаи «Зафарнома» дар баробари инъикоси ба сари ҳокимият омадани Темурланг ва лашкаркашиҳои ӯ ба Хоразму Ҳиндустон ва Ироқу Шом, ба масоили ҳуҷуми ӯ ба Хуросон низ ишора мешавад. Бино ба ахбори Низомиддини Шомӣ Темурланг баъди се карати ҳуҷум ба Хоразм дар соли 782 х., мувофиқ ба соли 1380-1381 ба ҷониби Хуросон лашкар мекашад: «Чун қазияи Хоразм ба анҷом омад ва хотир аз андешаи он фориғ шуд, хост то насаки ҳоли Хуросон фармояд. Дар соли 782х. (1380-1381 амирзодаи ҷаҳон, баргузидаи инояти Яздон, хирадманди олимартабати фазлпарвари хушманд амирзода Амироншоҳро, ки фарзанди дилбанду халафи арҷманди ҳазрати амири соҳибқирон аст, бо панҷох кушун, ки аз лашкар ихтиёр намуда буд, ба ҷониби Хуросон ихтиёр фармуд» [4, 132]. Мувофиқи ахбори Низомиддини Шомӣ, Шарафуддин Алии Яздӣ ва Мирхонд ҳуди Темур низ дар ҳамин сол аз оби Омӯ гузашта, нахуст қалъаи Пушангро тасхир карда, рӯ ба ҷониби Ҳирот ниҳод [4, 133; 5, 92]. Дигар аз таърихнависони ин давра, аз ҷумла Ибни Арабшоҳ дар рисолаи худ «Зиндагии шигифтовари Темур» зимни инъикоси лашкаркашии Темурланг ба Хуросон аз тасхири қалъаи Пушанг ёдовар нашудааст. Мирхонд, ки ӯ низ аз таърихнависони ворисони Темурланг буд, ин масъаларо зикр накардааст. Эҳтимол меравад, ки Ибни Арабшоҳ ва Мирхонд зимни тасвири лашкаркашии Темурланг ба Хуросон аз ахбори истило шудани қалъаи Пушанг беҳабар мондаанд.

Бино ба санади Низомиддини Шомӣ Темурланг баъд аз истилои қалъаи Пушанг ба ҷониби Ҳирот лашкар кашид [4, 134]. Ин ахборро Шарафуддин Алии Яздӣ низ тасдиқ мекунад [5, 93]. Аммо Ибни Арабшоҳ ва Мирхонд, тавре қайд кардем, аз тасхири қалъаи Пушанг ёдрас нашуда, ҳамлаи Темурро ба Хуросон якбора аз таваҷҷуҳи ӯ ба ҷониби Ҳирот инъикос кардаанд [1, 51; 3, 1036].

Қайд кардан ба маврид аст, ки бо тайиди ахбори Низомиддини Шомӣ, Шарафуддин Алии Яздӣ ва Мирхонд яке аз сабабҳои асосии лашкар кашидани Темур ба Хуросон он аст, ки Темур хангоми доир намудани қурултой ҳокимони гирду атрофи Мовароуннаҳрро даъват менамояд, ки малики Ҳирот Ғиёсиддин ин даъвати Темурро наменпазирад. Аммо ба ахбори Ибни Арабшоҳ бошад, Темур ба Ғиёсиддин нома фиристода, байъат намудани ӯро талаб мекунад, вале Ғиёсиддин ба Темур сар намефарорад [1, 52]. Яъне, маълум мешавад, ки Низомиддини Шомӣ ва Шарафуддин Алии Яздӣ вобаста ба мавқеи худ ҳақиқати таърихро пинҳон дошта, доир ба қурултой ҳозир нашудани Ғиёсиддинро яке аз баҳонаҳои муносиб дарёфтаанд. Ба андешаи мо дар ин хусус ахбори Ибни Арабшоҳ ба ҳақиқат наздик аст. Ҳамчунин, агар мантиқан ахбори Низомиддини Шомиро мавриди муҳокима қарор диҳем, мазмуни ахбори Ибни Арабшоҳро инъикос мекунад, зеро ба қурултой ҳозир шудани Ғиёсиддин маънои бе ҷанг байъат намудани ӯро ба Темур дошт.

Бино ба тайиди «Зафарнома»-и Низомиддини Шомӣ ва дигар манбаъҳои ҳаттӣ Темурланг Ҳиротро дар муҳосира гирифт. Низомиддини Шомӣ мефармояд: «Ва баъд аз се рӯз малик Ғиёсуддин аз Ҳисор берун омада, дар Боғи Зоғон ба ҳазрат шитофт ва зону зада, дар мақоми истиконату хушӯ даромад. Амири соҳибқирон ӯро навозиш фармуд ва амон дода, ба хилъату камар ва тарбияҳои подшоҳона махсус гардонид. Ва чанд рӯзе дар алафхори Ҳирот таваккуф фармуда, хизонаҳои маликро, ки солҳо буд, ки мулуки он ҷо ҷамъ карда буданд, аз ҳисор берун оварданд» [4, 133; 5, 136]. Ин нуқта дар дигар манбаҳо, аз ҷумла «Зафарнома»-и Шарафуддин

Алии Яздӣ ва «Равзату-с-сафо»-и Мирхонд ба ҳамин маънӣ омадааст. Ахбори Ибни Арабшоҳ бошад, ҳамин маъниро ишора менамояд.

Аз омӯзиши манобеи таърихӣ, хусусан рисолаи Низомиддини Шомӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки Темурланг бо мақсади ба даст овардани сарзамини Хуросон дар назди худ мақсад гузошт, ки ба он ҳучум кунад, аммо барои ба ин мақсадаш расидан дар аввал барои ӯ баҳонае лозим буд. Аз ин рӯ, баъйат накардани Ғиёсиддин ба ӯ, ки гӯё дар қурултоӣ даъватнамудаи Темурланг иштирок накарда, ба Темур ҷавоби дурушт гардонидаст, ба Темур баҳонаи муносиб афтода, ба Ҳирот лашкар кашид ва онро дар муддати кӯтоҳ ба ихтиёри худ даровард. Пас аз ин Темурланг ишғоли дигар шаҳру қалъаҳои Хуросонро зери ҳадафи худ қарор дод.

Бино ба ахбори Низомиддини Шомӣ баъд аз тасарруфи Ҳирот писараш Ҷаҳоншоҳро бо қисме аз лашкар ба ҷониби Сабзавор равон карда, худ ба тарафи Нисой ва Калот ҳаракат кард. Аммо дар хусуси ишғол кардани ин шаҳрҳо дар ин навбат ишорае накарда, таваҷҷуҳи ӯро ба Исфароин инъикос мекунад. Шарафиддин Алии Яздӣ низ айнан ҳамин ахборро овардааст [5, 95]. Бо эҳтимоли зиёд ӯ дар ин масъала ба ахбори Низомиддини Шомӣ таъя карда, барои тақмили ин масъала ба ҳамин маълумот қаноат кардааст. Аммо ба санади Мирхонд Темур қалъаҳои Калот ва Таршезро забт кард [3, 1038]. Ибни Арабшоҳ бошад, дар ин хусус ишора накардааст.

Тавре қайд кардем, Низомиддини Шомӣ аз ҳаракати Темурланг ба ҷониби Исфароин ишора карда, менависад: «Ва аз он ҷо савор шуда, ба ҷониби Исфароин рӯ ниҳод ва дарсоат, ки расиданд, ҳукми олий нифоз шуд, ки лашкарҳо ҳамла карда, ба ҳисор бароянд. Мардум ба фуруд омаданду хайма задан ва юрт гирифтанд машғул буданд. Чун он фармон расид, филҳол силоҳҳо бардошта, рӯй ба ҳисор оварданд. Ва ба як турфатулбайн ҳисорро гирифта, вайрон карданд. Ва ҳалке бисёр кушта гаштанду ҷамъе анбӯҳ дар зерӣ суми сутурон ночиз шуданд» [4, 137]. Ҷамзамон, Низомиддини Шомӣ қайд менамояд, ки Хуросонро ба забт дароварда ба Самарқанд баргашт: «Амири соҳибқирон аз он ҷо ба муборақӣ ва толеи саъд савор шуда ба кӯҳи Ғулҷоту баромада, чанд рӯзе таваққуф фармуд ва аспонро фарбеҳ гардониду вилояти Хуросонро дар забт оварда, мулки он вилоятро ба мулки худ бозгардонид. Роёти ҳумоюн мутаваҷҷеҳҷониби Самарқанд гашт» [4, 137]. Шарафуддин Алии Яздӣ низ ин хабарҳоро тасдиқ мекунад, ки ба андешаи мо ахбори онҳо ба ҳақиқат наздиканд.

Бино ба ахбори Низомиддини Шомӣ ва Шарафуддин Алии Яздӣ баъд аз як муддате, ки Темур дар Самарқанд қарор дошт, вазъи сиёсӣ дар Хуросон мураккаб гашта, Алибек қалаъи Калотро дар ихтиёр гирифта буд. Темурланг бо ин мақсад ба Хуросон дигарбора лашкар кашида, Калот, Туршиз ва дигар шаҳру қалъаҳоро забт кард [4, 144-146].

Дигар аз шаҳрҳое, ки зимни ҳаракати Темурланг ба Хуросон бисёр хароб гардидааст ва зикри он дар сарчашмаҳои зиёди Таърихӣ омадааст, тасарруфи Систон мебошад. Низомиддини Шомӣ дар рисолаи худ «Зафарнома» ба ин масъала ишора кардааст, аммо аз соли ба вуқӯ омадани он хабар намодааст. Мувофиқи маълумоти Низомиддини Шомӣҳангоми ҳучуми Темурланг ба Систон дар беруни шаҳр ҷанги азим ба вуқӯ пайваст. Сипас, Темур бо лашкариёнаш ба дохили шаҳр ворид шуда, 30 ҳазор марди ин шаҳр ба муқобили онҳо ҳамла карданд: «Ва дар ин асно бо даҳ-понздаҳ марди даклаи яктоипӯшида, савор шуда, ба тарафи ҷавонғори лашкар таваҷҷуҳ фармуд. Ноогоҳ алалғафла қариб сӣҳазор мард гард бар осмон расонида, аз ҳисор берун омаданду ҷанг дарпайвастанд. Амири соҳибқирон инон гардонида, мутаваҷҷеҳи мақоми худ шуд. Душманон тирборон карданд ва аспи амири ҷаҳонмӯтоъ маҷрӯҳ шуд» [4, 148]. Тибқи ахбори ҳамин манбаъ Темур шаҳрро тасарруф намуда, малики он Қутбиддинро бо боқимондаи раият кӯч карда ба Самарқанд оварданд.

Ин воқеа дар рисолаҳои Шарафуддин Алии Яздӣ ва Мирхонд низ ба ҳамин монанд зикр шудааст. Бино ба ахбори Алии Яздӣ ин воқеа дар тирамоҳи соли 1383 рух додаст [5, 103].

Қайд кардан ба маврид аст, ки Темурланг соли 1383 ба ҷониби Систон ҳаракат кард. Аммо мардуми Систон бар зидди ӯ ошӯб бардоштанд. Темур мардуми зиёдро ба қатл расонида, аз сари онҳо манораҳо ва гилтудаҳо бунёд кард. Ҷамчунин, 2 ҳазор нафар аз мардуми шаҳрро дар байни хиштҳо гузошта девор кард [2, 448].

Ҳамин тариқ, лашкаркашии Темурланг ба Хуросон дар рисолаи «Зафарнома»-и Низомиддини Шомӣ ба таври васеъ инъикос ёфта, ахбори овардаи муаллифи он ба ҳақиқат наздик аст.

Адабиёт:

1. Ибни Арабшоҳ, Зиндагии шигифтовари Темур. – Душанбе, 2018. – 400 с.
2. История таджикского народа. Т. 3. – Душанбе, 2013. – 580 с.
3. Мирхонд. Равзату-с-сафо. – Техрон: Махорат, 1358 х. к.
4. Низомиддини Шомӣ. Зафарнома. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 488 с.
5. Шарафиддин Али ибн Яздӣ. Зафарнома. – Ташкент, 2008. – 920 с.

Калидвожаҳо: *Темурланг, Хуросон, «Зафарнома», ҳуҷум, тасарруф, қатлу куштор, инъикос, таҳқиқ*

Аннотация

**ОСВЕЩЕНИЕ ВТОРЖЕНИЯ ТЕМУРЛАНГА В ХОРАСАН В «ЗАФАРНОМЕ»
НИЗОМИДДИНА ШАМИ**

В статье описывается вторжение Темурланга в Хорасан и захват его городов и крепостей, основанное на информации из трактата Низомиддина Шами «Зафарнома». Исследуя эти вопросы, автор обращается к другим историческим источникам, отмечая, что Темурланг стремился захватить Хорасан, и отсутствие Гиёсиддина на съезде было хорошим оправданием.

Автор также заключает, что вторжение Темурланга в Хорасан широко освещалось в трактате Низомиддина Шами «Зафарнома» и что его информация была близка к правде.

Ключевые слова: *Темурланг, Хуросон, «Зафарнома», нападение, узурпация, убийство, освещение, исследование.*

Annotation

**A COVERAGE OF TEMURLANG'S INVASION OF KHORASAN IN NIZOMIDDIN
SHAMI'S ZAFARNOMA**

The article describes Temurlang's invasion of Khorasan and the capture of its cities and fortresses, based on information from Nizomiddin Shami's treatise «Zafarnoma». While researching these issues, the author refers to other historical sources, noting that Temurlang aimed to capture Khorasan, and Giyosiddin's absence from the congress was a good excuse.

The author also concludes that Temurlang's invasion of Khorasan was widely covered in Nizomiddin Shami's treatise «Zafarnoma», and that his information was close to the truth.

Keywords: *Temurlang, Khuroson, "Zafarnoma", attack, usurpation, murder, coverage, investigation*

Маълумот дар бораи муаллиф: Муродов Шаҳром, магистранти соли дуҷуми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айни, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Тел.: 938-87-84-97.

Рохбари илмӣ: д.и.т, профессор Ҳамза Камол

Сведение об авторе: Муродов Шаҳром, магистрант второго курса исторического факультета, специальности истории ТПГУ имени С. Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки 121. Тел.: 938-87-84-97.

Научный руководитель: доктор исторических наук, профессор Ҳамза Камоль

About the author: Murodov Shahrom, the magister of history faculty of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Tel.: 938-87-84-97.

Scientific director: Dr., Professor, Hamza Kamol

ЗАХИРУДДИН МУҲАММАД БОБУР-АСОСГУЗОРИ ДАВЛАТИ ТЕМУРИЁНИ ҲИНД

Темуриёни Ҳинд сулолаест, ки тӯли 332 сол, яъне солҳои 1526-1858 дар сарзамини Ҳиндустон ҳукм рондаанд. Асосгузораи намоёндаи хонадони Темуриён Заҳируддин Муҳаммад Бобур мебошад ва аз ин рӯ онҳоро Бобуриён низ мегӯянд. Дар баъзе адабиётҳо Давлати Темуриёни Ҳинд бо номи Муғулҳои Ҳинд ё Муғулҳои Бузург ёд мешавад. Сабаб аз чунин ном гирифтани ин сулола дар он аст, ки онҳо худро меросхӯрони Чингизхон ном мебарданд.

Доир ба аслу насаби Бобур аз ҷониби муҳаққиқон ақидаҳои зиёд пешниҳод шудаанд. Масалан, Фолтс мегӯяд, ки Бобур турк буд. Вай падари Бобуро нисф темурӣ-туркӣ ва нисф ҷағатойӣ ва модарашро бошад, нисф ҷағатойӣ ва нисф муғулӣ меномад, Ж. Шалон ҳам ўро ҷағатойӣ туркзбон номидааст. Е.И. Руденко аз решаи муғулӣ доштани Бобур менависад. Ба ҳамин монанд Дж.В. Лобо ва С. Бхатачаря низ ўро муғул номидаанд. Дар Олими барҷаста Э.Б. Хейвел он менависад, ки падари Бобур турку-муғулӣ ва модараш пурра муғул буд. Аз ҳама зиёд дар ин масъала М.Х. Нури қор қарда, Бобур ва фарзанду набераҳои ўро ҳамчун аз хонадони узбекон, ки дар Ҳиндустон зиёда аз 300 сол ҳукм рондаанд, номидааст [5], аммо ба ин масъала розӣ шудан дуруст нест, зеро маҳз узбекҳо салтанати Темуриёно дар Осиёи Миёна аз байн барданд ва ҳудуди Бобур Мирзо ҳам нисбати онҳо нафрат дошт.

Бобур-асосгузори хонадони Темуриёни Ҳинд мутаввалиди Андичон буд ва дар ёддоштҳои худ қайд менамояд, ки мардуми Андичон ҳама турканд; дар шаҳр ва бозор нест одаме, ки забони туркиро надонад. Асари ёддошти Бобур бо забони туркӣ яъне забони модарии ӯ навишта шуда буд, навиштааст шарқшиноси англис Е. Денисон Росс. Тамоми авлоди Бобур ба ғайр аз забони модариашон-туркӣ боз забонҳои форсӣ ва баъзе хиндӣ ва арабиро низ медонистанд[5].

Заҳируддин Муҳаммад Бобур 14-уми феввали соли 1483 дар Андичон таваллуд шудааст. Падари Бобур Умаршайх Мирзо ҳокимияти Фарғонаро дар даст дошт. Умаршайх Мирзо шахси донишманд ва шоирпарвар буд. Ў дар дарбораш олимону шоирони зиёдро ҷамъ намуда, онҳоро аз ҳар ҷиҳат дастгирӣ менамуд. Дар ана ҳамин гуна муҳит Заҳируддин тарбия гирифта, бузург шуд ва баъди вафоти падараш соли 1494 дар синни 12-солагӣ ҳокими Фарғона таъин гардид. Вале ҳеҷ яке аз ҳокимони темурӣ бо ӯ муносибати хуб надоштанд [3, 9]. Дар чунин вазъият миёни Бобур ва ҳокими Мовароуннаҳр Султон Аҳмад Мирзо ва ҳокими Тошканд Султон Маҳмудхон муборизаҳои шадид оғоз ёфт. Бобур кӯшиш мекард, ки Самарқандро, ки яке аз шаҳрҳои тараққикардаи Осиёи Миёна ба ҳисоб мерафт ва пойтахти Темуриёни ҷаҳонгир буд ба даст орад [2, 12]. Пас аз марги ҳокими Самарқанд–Маҳмуд Мирзо (1495) Бобур дар мубориза барои барқарор намудани иқтидори пешини Темуриён ба забти Мовароуннаҳр Хуросон кӯшида, баъди аз тахти Самарқанд даст кашидани Бойсункур Мирзо соли 1497 воридаи шаҳри Самарқанд гардид, вале ҳокимияташ дар ин ҷо зиёда аз сад рӯз идома наёфт. Дар Фарғона хуруҷи феодалон сар зад. Шӯришгарон меҳостанд, ки бародари Бобур-Ҷаҳонгирро ба тахти Андичон бинишонанд. Бобур Самарқандро маҷбуран тарк намуда, сӯи Андичон раҳсипор шуд, вале дар Хучанд хабари тавассути Ҷаҳонгир забт шудани Андичонро шунид ва ба муқобили ӯ ҷанг эълон кард. Соли 1498 бародарон сулҳ баста, Фарғонаро байни худ тақсим намуданд. Соли 1500 Бобур аз нав Самарқандро ба даст даровард, вале қabilaҳои узбеки Дашти Қипчоқ бо сарвари Шайбониҳон қисми зиёди Мовароуннаҳрро зери итоати худ дароварда, ба Самарқанд лашкар кашиданд. Дар задухӯрди назди Сарипул Бобур қомилан шикаст хӯрда, Мовароуннаҳрро тарк намуд. Соли 1504 ба Қобул рафт ва онро пойтахти худ қарор дод. Ў нақшаи дубора ба худ тобеъ намудани Мовароуннаҳрро кашида, соли 1511 бо ёрии шох Исмоили Сафавӣ бори сеюм Самарқандро ишғол намуд. Бобур бо даъвати Ҳусайни Бойқаро барои мубориза ба муқобили Шайбониҳон ба Ҳирот омад. Исмоили Сафавӣ лашкари дигаре бо сарвари Начми Сонӣ (1512) ба мадади Бобур фиристод, аммо дар набарди назди Ғиждувони Бухоро Ubaidulloхони Шайбонӣ пирӯз ва Бобур шикаст хӯрд [5]. Чи тавре муҳаққиқ Зарифов Насим қайд менамояд, баъди ин ҳама Бобур ба мисли шоҳи бозии Шохмот аз як чоркунча ба чоркунчаи дигар ақибнишинӣ менамуд. Дар вақти таъқиботи Шайбониҳо Бобур якчанд маротиба қалъаи Ҳисорро низ чун истехком истифода бурдааст. Ҳудуди ӯ дар ин бора менависад: “Ҳамон сол вақте ки мо аз Самарқанд ба Ҳисор омадем, ҳамаи султонҳо ва хонҳои узбек ҷамъ

шуда, забон як карданд ва аз паси мо ба воситаи Дарбанд ҳаракат карданд..... Онҳо диданд, ки мо дар Ҳисор хело мустаҳкам чой гирифтаем ва на барои шикам, балки то дами марг мубориза мебарем. Онҳо ба Ҳисор рафта аз рӯи ақл нашумориданд ва ба атрофи Чағониён ба воситаи Навандак ақибнишинӣ намуданд [1].

Дар соли 1504 Бобур ба Шарқ рафта, шаҳри Кобулро, ки сарғаҳи роҳи тичоратии Ҳиндустон, Осиёи Миёна ва Эрон буд, ба даст овард. Худи Бобур “Бобурнома” менависад, ки баъди забти Кобул меҳостам Ҳиндустонро низ ба тасаруфи худ дарорам, чунки бойигарии он ҷо ҳамто надорад. Бобур Панҷоб ва қисмати шимолии Ҳиндустонро, ки замоне аз тарафи Темур забт шуда буданд, мулкҳои қонунии Темуриён ҳисоб мекард. Соли 1518-1519 Бобур гузаргоҳи Хайбарро гузашта, ба Ҳиндустон лашкар кашид ва шаҳрҳои абуду водиҳои ҳосилхезро ғорат карда, пас мегардад. Маврид ба ёдоварист, ки Бобур лашкари бисёр пурқуввате ташкил намуд ва ҳайъати онро чағатойҳо, барлосҳо, тоҷикон, ҷалоирҳо ва қабилҳои афғон ташкил медоданд, ки онҳо бо даъвати Бобур аз Осиёи Миёна омада буданд. Дар сафи лашкари Бобур аксариятро тоҷикони кӯҳистон ташкил медоданд. Муаррих Қаландарзода қайд менамояд, ки “Бо даъвати Бобур ҷавонмардони Панҷруд, Фалғар, Такфону Мастҷоҳ ва Рашту Дарвоз паси ҳам ба гурӯҳҳои нав ба нав муттаҳид шуда, дар умум лашкари дар он замон пуриқтидори 70-ҳазораро ташкил медиханд...” Бобур аз озодандешӣ ва ҷавонмардиҳои мардуми тоҷик оғаи дошт ва аз тарафи дигар аксар ҳамқавмону наздиконаш аз ӯ рӯ гардонида буданд, маҳз аз ҳамин сабаб ӯ лашкарашро аз ҳисоби ҷавонмардони тоҷик пурра намуд [3, 15]. Бобур бо ин лашкари пуриқтидор аз моҳи апрели соли 1525 ба ҷониби Деҳли равона гашт. Хучум аз Панҷоб ва Ганга оғоз гардид. Дар Панҷоб ба лашкари Бобур хохорҳо ва дигар қабилҳои он ҷо пайвастанд. Дар ин ҷо ба лашкари Бобур ногаҳон ҳокими Лохур–Давлатхон, ки як замоне аз ӯ кӯмак хоста буд, рақобат нишон дод, аммо шикаст хурда, тобеъияташро ба Бобур эътироф намуд. Бояд қайд кард, ки аслиҳои лашкари Бобур дар ин ҳангом нисбат ба аслиҳои ҳиндуҳо пурқувват ва устувортар буд [3, 15].

Бобур соли 1526 ба мулки султони Деҳлӣ лашкар кашида, дар муҳорибаи Панипатӣ сипоҳи султони Деҳлӣ Иброҳими Лудиро торумор намуд ва аскарони фирорнамудаи Иброҳими Лудӣ таъкиб мешуданд ва ба қатл расонида мешуданд. Дар миёни кушташудагон ҷасади Иброҳими Лудӣ низ пайдо карда шуд ва сари буридаи ӯро ба назди Бобур оварданд. Ва акнун роҳ ба сӯи Деҳлӣ барои лашкари Бобур кушода шуд. Бобур Деҳлиро ба даст дароварда, худро подшоҳи Ҳиндустон эълон кард ва аз ҳамон вақт ҳукмронии яке аз давлатҳои асримиёнагии Ҳиндустон – султониҳои Деҳлӣ ба охир расид. Акнун дар ин минтақа ҳукмронии сулолаи Темуриёни Ҳинд оғоз ёфта, то давраи ба Ҳиндустон ворид гардидани империализми Англич Ҳиндустонро идора намуданд [3, 16]. Дар давраи ҳукмронии Бобур ба давлати Темуриёни Ҳинд сарзаминҳои водии Ҷамна-Ганга, Панҷоб ва Афғонистон дохил мешуданд [4, 204]. Бобур ҳамагӣ панҷ сол зимомӣ қудратро дар даст дошт ва дар Деҳлӣ дунёи фониро падруд гуфт. Ӯро дар шаҳри Ҷамна андаруни боғчаи Нурафшон ба хок супурданд, вале дар замони ҳукмронии Шаҳобиддин Шохҷаҳон боқимондаи ҷасади ӯро ба Хирот оварданд ва оромгоҳаш ҳоло ҳам дар инҷо вучуд дорад. Бобур пеш аз маргаш вилоятҳои давлати Темуриёни Ҳинд дар байни писаронаш тақсим менамояд [5].

Баъди омӯзиши тадқиқот дар бораи Бобур ва давлати Темуриёни Ҳинд метавон гуфт, ки Заҳируддин Муҳаммад Бобур сиёсатмадори беҳамто, сарлашқари моҳир ва шахси қавиירוде, ки баъди ин қадар шикастхӯриҳо ва фирорӣ гаштан, таслим нашуда, муборизаи худро баҳри ба даст овардани сарзамини ниёгони хеш давом дод. Дар охир ӯ тавонист як давлати пурқуввату пахновареро дар қисмати Ҳиндустону Покистон ва Афғонистон ташкил намояд. Забони расмӣ давлати Темуриёни Ҳинд забони форсӣ буд.

Адабиёт:

1. Бердиев Д. Ҳисор дар “Бобурнома” // Комсомоли Тоҷикистон.-1988.-25 декабр
2. Ғафуров Б. Тоҷикон, таърихи қадимтарин, қадим асри миёна ва давраи нав.– Душанбе: 1998
3. Зарифов Н. Давлати Муғулҳои Ҳинд. –Душанбе, 2014. С. 112
4. Мухторов А. Давлати Темуриёни Ҳинд. //Энциклопедияи Советии Тоҷик. Ҷ. 2. -Душанбе, 1980. С. 204-206
5. https://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=Империя_Великих_Моголов&oldid=109199611

Калидвожаҳо: Захируддин Муҳаммад Бобур, давлат, асосгузор, Темуриёни Ҳинд, Муғулони Бузург, Бобуриён, Шайбониён, Деҳлӣ, Ҳисор, Кобул, Ҳиндустон, Афғонистон, Покистон.

Аннотация

ЗАХИРРУДДИН МУХАММАД БОБУР–ОСНОВАТЕЛЬ ГОСУДАРСТВО ТЕМУРИДОВ В ИНДИИ

Государство Тимуридов в Индии было основано на индийской земле в 1526 году и контролировало страну до прихода британского империализма в Индию. Основателем государства является представитель рода Темуридов Захируддин Мухаммад Бабур. Бабур родился 14 февраля 1483 года в Андижане. В 1494 году, после смерти отца в возрасте 12 лет, он был назначен губернатором Ферганы. После долгой борьбы он смог основать огромное государство в северной Индии и частично в Афганистане и Пакистане. Захируддин Мухаммад Бабур умер в Дели в 1530 году. Он был похоронен в городе Джамна в саду Нурафшана, но во время правления Шахобиддина Шахджахана останки его тела были доставлены в Герат, и его могила до сих пор существует. Сегодня его мавзолей стал местом паломничества тысяч иностранных туристов.

Ключевые слова: Захируддин Мухаммад Бабур, государство, основатель, Индийские Тимуриды, Великие Монголы, Бабурцы, Шайбани, Дели, Хисар, Кабул, Индия, Афганистан, Пакистан

Annotation

ZAHIRUDDIN MUHAMMAD BABUR – THE FOUNDER OF TIMURID STATE OF INDIA

The Timurid state of India was founded on Indian soil in 1526 and controlled the country until the arrival of British imperialism in India. The founder of the state is a representative of the Temurid family Zahiruddin Muhammad Babur. Babur was born on February 14, 1483 in Andijan. In 1494, after the death of his father at the age of 12, he was appointed governor of Fergana. After much struggle he was able to establish a vast state in the northern part of India and part of Afghanistan and Pakistan. Zahiruddin Muhammad Babur died in Delhi in 1530. He was buried in the city of Jamna in the garden of Nurafshan, but during the reign of Shahobiddin Shahjahan the remains of his body were brought to Herat and his tomb still exists here. Today his mausoleum has become a place of pilgrimage for thousands of foreign tourists.

Key words: Zahiruddin Muhammad Babur, state, founder, Indian Timurids, Great Mongols, Baburians, Shaibani, Delhi, Hissar, Kabul, India, Afghanistan, Pakistan.

Маълумот дар бораи муаллиф: Кароматуллои Убайдулло, магистранти соли якуми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 200887588

Рохбари илмӣ: номзади илмҳои таърих, дотсент Сайнаков С.

Сведения об авторе: Кароматуллои Убайдулло, магистрант первого курса кафедры всеобщей истории, исторического факультета ТГПУ имени С. Айни. Телефон: 200887588

Научный руководитель: кандидат исторических наук, доцент Сайнаков С.П.

About the author: Karomatulloi Ubaidullo magistr 1st years of the historical faculty of the Tajik State Pedagogical University named by S. Aini. Phone number: 200887588

Scientific director: Saynakov S.P.

АФКОРИ ПАНДУ АХЛОҚИИ АҲМАДИ ДОНИШ ДАР «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ»

Яке аз тобноктарин чехраҳои адабиёти асри 19, ки бо осори арзишманди хеш адабиёти ин давра ва баъдиро тахти таъсири худ гузоштааст, Аҳмад Махдуми Дониш (1826-1897) мебошад.

Дониш шахсе фозил ва аллома буд, ки бо афкори пешқадаму осори арзишманди хеш чараёни маорифпарвариро асос гузошта, начоти мардумро дар омӯзишу парвариш дидааст. Ба ин маънӣ, вай набзи адабиётро дигаргун намуда, мардумро ба бедорӣ ва ҳуқуқро ба раъиятпарварӣ даъват намуда, роҳи дурустро барои ҳамаи кишрҳои ҷомеа, аз ҷумла табақаҳои зикршуда нишон додааст.

Агарчи Дониш осори зиёди арзишманде таълиф кардааст, аммо ҳеҷ кадоми онҳо чун “Наводир-ул-вақоъ”-и ӯ маъруфият надоранд. Дар он муаллиф ба умдатарин мушкилоти ҷомеаи инсонӣ таваҷҷӯҳ карда, роҳҳои ҳалли онҳоро таҳқиқу баррасӣ намудааст, ки мутолиаи он ҳеҷ инсонии соҳибхирад ва равшанфикрро бетараф гузошта наметавонад. Ин аст, ки “Наводир-ул-вақоъ” мунташир шудан замон диққати аҳли хирад ва адаби давронро ба сӯи худ кашида, ба муаллифаш пайравони зиёдеро эҳдо намудааст.

Аз мутолиаи “Наводир-ул-вақоъ” бармеояд, ки маводи даркориро дар муддати мадид гирдоварӣ намуда, онро дар тӯли 15 сол ба зевари ҷоп орастааст. Таркиби асарро муқаддима, 23 боби гуногунмавзӯӣ ва хотима ташкил додааст. Забони асар дар мадди аввал андаке душварфаҳм аст, вале ин баъд аз хондани чанд саҳифа ё бобе дарки он осон шуда, шавқи хонандаро бо мазомини аҷиби худ барои идомаи хониш меафзояд.

Масъалаи муҳиме, ки аз мутолиаи “Наводир-ул-вақоъ” бароямон баробари ҳамаи масоил ва мавзӯёти дигари ин асар ҷолибтар ба ҷилва омад, афкори тарбиявӣ ва пандуахлоқии Аҳмади Дониш аст.

Дар ҳаққи ҳалоли худ кӯшо будан ва баҳри ба даст овардани он тамаъ доштаи аз нигоҳи ахлоқ боке нест. Зеро он натиҷаи заҳмати ҳар шахс маҳсуб меёбад ва аз ин рӯ, ҳақ дорад, ки барои ба даст овардани он талош кунад. Аммо дидаю доништа ба натиҷаи заҳмати дигарон ҷашм дӯхтан, ба чизи қиматбаҳо ва миёнабаҳои кассе дасти тамаъ дароз кардан аз рӯи ахлоқ ва инсоф нест ва ин амал аз ҷониби муаллифи “Наводир-ул-вақоъ” саҳт нақӯшиш шудааст. Дар ҳоле ки он ашъ ба ӯ низ писанду сазовору даркор аст: “Ҳар чиз, ки бар дасти [ёрон ва] дӯстон бинед аз ашъи шарифа ва ҳасиса, бар он тамаъ накунад ва дил набандед, ки матои нафиса ба ҳар нафсе сазовор аст ва ашъи ҳасиса ба ҳар кассе даркор...” [1, 107]. Вайрон кардани ин меъёр ва ба тамаъкорӣ рӯ овардан ба қавли Аҳмади Дониш: - “муҷиби нуқсони муҳаббат гардад ва дар улфат манқасат оварад” [1, 107]. Зеро дӯсти нонӣ будани шахс дар ин ҳол зуд ошкор мегардад ва ин дӯстӣ дер намеояд ва таҳким нахоҳад ёфт. Ҳар гоҳ ки молу дорои ва шайъи қиматбаҳо аз даст рафт, ӯ низ аз кас дурӣ меҷӯяд ва ба ҷунин шахс инсонии соҳибхирад улфати самимӣ намевазад.

Биноан, шахси тамаъкорро касе дӯст намедорад. Ба андешаи Дониш “таммоеъ назди халқ беқадр бошад ва мустағнӣ бомикдор” [1, 107]. Мустатнӣ шудан танҳо дар ҳолати “амири нафс” будан ба кас даст медиҳад, вагарна касе ба ин мартаба расидан наметавонад. Аҳмади Дониш таъкид мекунад, ки “агар дар бардоштани инчунин чизҳо (чизҳои қиматбаҳо Ҷ.Х.) икроҳ ва иҷбор кунанд ҳам, қабул накунад, магар ризои дӯстро” [1, 107]. Тавре ки маълум мешавад, ин маврид ризои дӯст бисёр муҳим арзёбӣ шудааст. Ин маънои онро дорад, ки ҳар чиз, ки бо ризоияти дӯст ба ҷониби кас равона мешавад, танҳо бемаҷбурият кароҳият бошад, маҷбулият дорад. Аҷиб ин, ки муаллифи “Наводир-ул-вақоъ” барои тақвияти фикри худ ҳикоятро аз рӯзгораш нақл кардааст. Дар ин ҳикоят майл доштани инсонро ба тамаъ баррасӣ карда, ҷӣ тавр аз ин амали нораво худдорӣ намуданро амалан, нишон дода, сипас пазириши ашъи даркориро бо ризоияти дӯст ва бардошти муфиди тарафайнро муайян сохтааст. Ҷунончи: “Ман боре назди маҳбӯби дилхоҳ нишаста будам, яке аз насоро даромад [ва] ду [адад] кутиҷаи саводи-нуқра ва зарандуда ба армуғон пеши дӯсти ман ниҳод. [Ман] аз ғояти тароват ва нафосат ба ҳар ду тамаъ бастам, локин қуввати омираам [ақлиям] ба далоили қотеа манъ менамуд, ки «[ҳон] худро ба [тамаъи] чизҳои ҳақир маёло ва ҳиммат баланд ор”, то ҳеҷ кадомро нагирифтам ва ба ҳеҷ кадом илтифот накардам. Чун маҷлис мунқазӣ шуд, ҳамҷунон бархостам, то даҳлезии хона. Он дӯсти ман ҳар дуру овард ва гуфт: “Инҳо аз ту буд, чаро барнадоштӣ?”

Гуфтам: “Бо ту аз ман муносибтар ва заруртар бувад”. Намонда якеро дар бағалам андохт, ки бо ман даркорӣ дошт ва дигарро барои худ иттиҳоз кард, ки бар ӯ зарурӣ буд” [1, 107-108]. Пеши нафсро гирифтанд, аз тамаъ мустағнӣ будан ва ҳиммати баланд нишон додану ашӯро бо ризоият, мувофиқи таъби тарафайн соҳиб гаштан, он чунонки дар ҳикояти муаллиф дидем, касеро ба пушаймонӣ ва қабоҳат намеорад. Дар ин ҳикоят чизи дигаре, ки ба назар мерасад, ҳусни тафохуми дӯстон аст. Зеро ҳусни тафохум барои муносибати ҳасана ва ҳолисонаи тарафайн бисёр муҳим аст, ки албатта натиҷаи хайр дорад.

Ба шахсияти инсон эҳтиром гузоштан, новобаста аз дину миллату мазҳаб аз аркони муҳими фарҳанги башарӣ эътироф шудааст, ки Аҳмади Дониш дар замони ҳудаш ба ин масъала мароки вижа зоҳир карда, тавсияҳои ҷолиб манзур намудааст: Дар пеши ғайри дин аз ҷухуду насоро аз таъйифу таҳқири миллати ӯ ва дар назди уқало аз изҳори муқаддима, ки ба мизони шаръ ва ақл насанҷидаед, сухан наронед. ки ҳичолат баред. Дар аввал ба шавқат ва мучомала, дар сонӣ ба тавозӯ ва фурутанӣ мудоро кунед, балки аз ҳар ду (фирқа) толиби аҳз бошед, то дар дин шукр тавонед кард ва дар камол тавонед афзуд. Ва агар сухани санҷида доред ва ҳасм тааққул накунад” меафзояд Дониш, “бигзоред, ки ба ҷаҳли мураккаб бимирад ва барои фаҳмондани ӯ беш заҳмат мабаред” [1, 101].

Дар ҳар сурат инсон бояд ҳадди худ ва каси дигарро шиносад, рафтору гуфтору кирдори худро назорат барад, то аз ҳичолат, баҳси беҳуда, ҷидоли ношоям, тақаббуру худнамоӣ эмин бошад ва дар камол одамияту иртифои саодат умр ба сар барад.

Масъалаи дигаре, ки дар “Наводир-ул-вақоеъ” ба қаррот зикр шудааст, ин бсозорӣ мебошад. Воқеан, беозорӣ яке аз ҳасоили беҳтарини инсон аст, ки онро бояд риоя кард. то ба касе газанде нарасад. Он чунонки Дониш мефармояд: “Дар озои ҳеҷ зи руҳ ваъз и ҷасад макушед ва ба ҳамаи махлуқот ба рифқу мудоро ва мучомала муомала кунед” [1, 108].

Ин ҷо соҳибсухан тақозо карда, ки инсон на ба ҳеҷ кас ва ҳеҷ чиз озорро раво надорад, балки вай ба ҳама махлуқот дар беозориву мудоро ба сар барад. Зидда аз ин, Дониш таъкид менамояд, ки агар касе ва чизе аз махлуқот мавриди озои қарор гирифта бошад. бетарафӣ мумкин нест. Аз чунин варта раҳо кардани муаллифи “Наводир-ул-вақоеъ” аз аъмоли неку писандида ба қалам додааст. “Ман боре дар лаби обе мутафаккир нишаста будам”-нақл кардааст, Аҳмади Дониш. “Дидам, сурхзанбӯре дар об гарқ шуда, наздик ба вартаи ҳалок расида буд, бардошта бар қанор ниҳодам, то хушк шуд ва бипарид: Натиҷаи ин амал ба манн расид” [1, 108]. Дар зимни ин боз мефармояд: “Рӯзе дидам, мӯраспақ ба тори анқабут гирифтӣ омада метавонид. Тараххум овардам. Риштаҳо аз саропояш ба ҳикмат бурун кашидам, ки озои ба вай нарасид. Ва ба сабаби ин амал аз маҳлакаи азим ба воситаи шахсе бирахидам” [1, 108].

Муаллифи ҳикоят дар ҳар ду ҳолат ҳам самарани қори неқашро дидааст. Тавре ки ӯ ҷондораконро аз вартаи муҳлик раҳо кардааст, ӯро низ нафаре наҷӣ аз чунин варта ҳалос кардааст. Чунин андешаҳо дар осори классикони пеш аз Дониш хеле фаровонанд. Аммо дар тарзи гузориши масъала Дониш ибтикороти аҷибенамуда, онро ҳам меғӯяд ва ҳам дар амалия нишон дода, тавачҷуҳи хонандаро бештар месозад. Чунон ки аз ҳикояти мазкур бармеояд, баъд аз тавсияҳои ҷолибаш, ҳудаш пеш аз ҳама ба таъбиқи он пардохта, аз натиҷаи ҳуби он ба хонанда мӯҳдаи неқӣ мерасонад. Манзур ин аст, ки ҳар қору амали неқӣ подошти неқӣ хоҳад дошт. Аҳмади Дониш неқӣ карданиро ба ҳамагон: чи дӯсту чи душман, чи зердасту чи забардаст тавсия медиҳад. Дар ин маврид ӯ пеш овардани узру аҷр ва арҷро ба тарафи муқобил ё дигар шарт доништа қабул фармудани онро амри муҳим медонад. Дониш таъкид мекунад, ки: “Агар ба ту узру ар орад, агар ҳама душман бувад, қабул кунӣ” [1, 244]. Ин амал нишонаи бахшиш ва пешгирӣ намудани душманист. Ҳамчун фаҳмондани қамбудӣ ва ба ин тавассут ҷуброн кардани зарари он аст. “Ва агар аз касе эҳсоне мушоҳида кунӣ”, меафзояд Дониш, бояд ки ба тадориқи он кӯшӣ [1, 244]. Ҳатто агар неқие, ки ҳоло анҷом наёфтаасту ҳануз ба мушоҳида меояд, ба ҷавоби моддӣ ва маънавии он омодагӣ гирифтанд, лозим доништа шудааст. Неқиро бояд бо забони хуш ва ҷеҳраи қушода адо намоӣ. Дониш қасонеро, ки узру аҷз ва аҷри забардастонро қабул надоранд, ба ҷои неқӣ баъдӣ меҳаҳанд, онҳоро ба сароҳат аз ҳайвонот паст медонад: “Агар узр [аҷзи] наҷунавӣ ва ба муқобили неқӣ баъдӣ пеш оӣ [ё нақӣ пеш нагирӣ] додагонро бар ту фазилат бошад” [1, 244]. Бинобар ин, ба неқӣ-неқӣ қардан, узру аҷзу аҷри қасеро қабул намудан аз фазоили беҳтарини инсонӣ маҳсуб меёбад, ки дар афкори писандидаи Дониш дарёфтем.

Дар боби “Таххиси ахлоқи инсон [ва ихтилофи тақоеъ]” навишанда ба чунин нуқоти ишора мекунад, ки “Оинаи фитратҳо ва истеъдодот. бинобар ҳикмати зуҳур бисёр мутафовит бошад” [1, 284]. Биноан, рафтору кирдор ва ҳусни зоҳирию ботинии инсон гуногун аст. Дониш қасоне,

ки оинаи фитраташон ба сӯи ростӣ зухур кардааст, пандпазир донистааст ва эшонро аз як тараф бо эҳтиром ба забон орад, аз тарафи дигар онҳоро дар шакли чамъ ба қалам додаст. Баръакс, касоне, ки оинаи фитраташон ба қачӣ зухур ёфтааст, пандпазир набуданашонро таъйид сохтааст: “Онон, ки оинаи рост доранд, аз панду насихат зуд мутаассир мешаванд. Ва он ки оинаи қач дорад, ҳеҷ аз мавъизат ва маслаҳат мутанаббех нагардад, балки дар қачию норостӣ бештар тавағғул намояд. Ва аз ҳар чӣ барӯ аз салоҳи ҳолаш талқин кунанд, дар он ғасод бинад ва қабул накунад:

Бо сияҳдил чӣ суд гуфтани вазъ?

Наравад меҳи оҳанин дар санг” [1, 284]!

Албатта, он чӣ гуфта шуд, қатрае аз баҳр буд. Зеро домани андешаҳои ҷолибу ахлокии Дониш хеле фарох буда, баррасии ҷомеаи он дар ин мухтасар намегунҷад. Аз ин хотир умед бар он мебандем, ки дар оянда сари ин мавзӯй рӯчуӣ бакаррот ва нигоҳи фарохтар карда хоҳад шуд. Агар маводи баррасишударо ҳулоса кунем натиҷаи зайл ҳосил мегардад:

1. Дар адабиёти классикии мо мавзӯи панду ахлоқ аз ҷониби ҳамаи удабо пайгирӣ шуда, ба ҳукми анъана даромадааст. Ҳар яке аз онҳо ин мавзӯро аз нигоҳи худ ва ниёзҳои ҷомеа ба тамоми паҳлуояш баррасӣ ва тарғиб намудаанд. Вақте ки ба он ворид мешавед, аз нигоҳи фарогир ва тамомият як донишгоҳро меомонад. Аз ин хотир, бардошту таҳаммул ва тарғиби он на ба як ду шахси оғох, балки ба ҳамагон равона мешавад. Биноан, ҳар адибе, ки ба майдони адабиёт ворид шудааст, мувофиқи бардошту тавони ҳудаш ба мавзӯи ахлоқ даст додааст, ки «аз ҷумлаи пурбортарини онҳо Аҳмади Дониш»- аст.

2. Дар ҳаққи худ талош доштан боке надорад. Вале дидаю дониста ба ҳаққи шахси дигар дасти тамаъ бурдан, аз ҷониби Аҳмади Дониш маҳкум шудааст. Тамаъкорро ӯ воқеъбинона, шахси разил ва ҳақиру беқадр номидааст, ки моҳиятан дуруст аст.

3. Диар ин ки инсон неъматӣ дунёро бо қаноат истифода кунад. Вагарна, лаззати рӯзгору чамъ кардани мол ҳеҷ сер нахоҳад шуд. Дониш осоиши қомилро дар қаноат маънидод кардааст.

4. Аҳмади Дониш инсониятро ба беозорӣ даъват намуда, ба ҳама маҳлуқот раво дидани онро таъкид кардааст. Зидда аз ин, вай бар ин назар аст, ки мо на танҳо беозор бошем, балки дар мавриди озору шиканча қарор доштани касе ва чизе аз маҳлуқот бетарафӣ зоҳир накунем ва ба барои ҳалосии онҳо кӯшиш намоем.

5. Мувофиқи тавсияи Дониш инсон бояд узру аҷзи ҷониби муқобилро агарчи ҳамагӣ душман аст, бипазирад ва аз кинагирию адоват дурӣ ҷӯяд.

6. Инсоният ҳамеша ба қорҳои нек иқдом намояд ва муқобили некӣ некиро раво бинад. Агар касе ба муқобили некӣ бадиро пеш мегирад, Дониш ин қабил инсонҳоро ғурутар аз ҳайвон медонад.

7. Ба назари Дониш оинаи фитрати инсонҳо мухталиф аст, инро бояд шинохт ва пасон амал кард. Вай дар пеши ҳар кас суҳан гуфтан ва насихат карданро раво намебинад. Инро ба касоне раво мебинад, ки оинаи фитраташон соф асту пандпазиранд.

8. Аҷиб «ин аст, ки Аҳмади Дониш афкори пандуахлоқиашро пеш аз ҳама ҳудаш дар амалия татбиқ намуда, аз натоиҷи ҳайри он ба ҳонанда ва пайравони ҳеш хабар додаст.

Адабиёт:

1. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ, китоби 2. – Душанбе: Дониш, 1989. – 344 с.
2. Аҳмади Дониш Рисола ё мухтасаре аз таърихи “Салтанати ҳонадони манғития”. Сарпараст. Душанбе, 1992.
3. Сайфиев Н. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX). – Душанбе: Бухоро, 2012. – 660 с.
4. Раҷабов С. Ба Россия пайвастанӣ Осӣи Миёна аҳамияти Тоғрессивии он. Сталинобод, 1959.
5. Ғаффоров У., Иномов М. Таърихшигори тоҷик. – Хучанд. 1995.
6. Ҷӯрабоев Ҷ., Исомадинов Ҷ. Афродшиноси номвар. – Хучанд: Ношир, 2015.

Аннотация

СОВОКУПНОСТЬ МОРАЛЬНО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ УЧЕНИЯ АХМАД ДОНИША В «НАВОДИР-УЛ-ВАКОЕ»

В статье рассматривается совокупность морально-воспитательных учений Ахмада Дониша в произведении «Наводир-Ул-Вақоеъ». В своей работе Дониш обращает внимания читателя к самым важнейшим проблемам человеческого общества и ищет пути их решения. Произведение «Наводир-Ул-Вақоеъ» с самого начала обращал на себя взоры учёных и нашёл своих последователей.

Ключевые слова: *Ахмад Дониш, культура, наука, произведение, реальность, воспитательный, моральный, общество, учёные, литература, драгоценный.*

Annotation

**THE SET OF MORAL AND EDUCATIONAL TEACHINGS OF AHMAD DONISH IN
«NAVODIR-UL-VAQOE»**

The article describes about the set of moral and educational teachings of Ahmad Donish in «Navodir-Ul-Vaqoe»: Ahmad Donish in his scientific work draws the reader's attention to the most important problems of human society and looks for ways to solve them.

The composition of «Navodir-Ul-Vaqoe» from the very beginning of publication attracted the attention of scientists and found a lot of followers.

Key words: *Ahmad Donish, culture, scientific, work, composition, scientific, reality, educational, moral, society, scientist, literature, precious*

Маълумот дар бораи муаллиф: Чунайдуллои Холиқзода, магистранти соли якуми факултети таърих, ДДОТ ба номи С. Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, тел(+992) 985240244, 207444477.

Рохбари илмӣ: Гаффорӣ Н.У.

Сведения об авторе: Джунайдуллои Холиқзода, магистрант первого курса исторического факультета, специальности истории, ТПГУ имени С. Айни. г. Душанбе, проспект Рудаки 121, тел(+992) 985240244, 207444477.

Научный руководитель: Гаффори Н.У.

About the author: Junaidullo Kholigzoda, the magister of history faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЯ И НАЗНАЧЕНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ

Термин «исследование» - более широкое понятие, чем «эксперимент», т.к. включает в себя и его предварительную подготовку (сбор, анализ и обработку исходных данных) и проведение самого эксперимента и, наконец, об-работку выходных данных.

С этой точки зрения основными составляющими исследования являются следующие задачи.

Статистический анализ (точечное и интервальное оценивание, проверка статистических гипотез) вовлекаемых в эксперимент факторов, а впоследствии и откликов объекта исследования. Следствием этой работы является отсеивание не существенных по влиянию на объект факторов и выделение факторов, определяющих отклик.

В разделе 1.1 лекции 1 приведен упрощенный пример планирования эксперимента в отношении диапазона значений факторов. Но реально дело обстоит гораздо серьезнее. В начале двадцатого века английский статистик Фишер начал разработку теории оптимального планирования эксперимента.

В 1935 году вышла его монография на эту тему и этот год считается годом рождения новой математической дисциплины – теории планирования эксперимента. По необходимому количеству опытов, точности и достоверности результатов, объему информации и т.п. показателям научное планирование эксперимента позволяет повысить его эффективность в 3-10 раз. В связи с этим при практическом планировании эксперимента решается задача оптимизации – нахождения опытной комбинации уровней управляемых факторов, которая отвечает экстремуму функции отклика.

Табличная функция $y = f(X_1, X_2, X_3, X_4, \dots)$ отражает какую-то неизвестную нам аналитическую зависимость, которую для упрощения обозначим как $\phi(x)$. В настоящее время нет методов, позволяющих найти точный вид такой функции. Однако, известно, что любая функциональная зависимость может быть с любой степенью точности отражена алгебраическим степенным полином, причем точность отражения зависит от степени (длины) полинома. Поэтому следующей задачей исследования является идентификация функции отклика $\phi(x)$ - т.е. установление тождественности $\phi(x)$ своему образу-идентификатору в виде алгебраического степенного полинома $\eta(x, \beta)$, где β - идеальные коэффициенты регрессии функции, которую мы будем называть идеальной математической моделью функции отклика $\phi(x)$.

Такие модели могут быть линейно или нелинейно параметризованными по

параметру β . Мы будем работать с линейными функциями $\eta(x, \beta)$, которые имеют вид

$$\eta(x, \beta) = \sum_{j=0}^n \beta_j * f_j(x),$$

где $\beta = (\beta_0, \beta_1, \beta_2, \dots, \beta_j, \dots, \beta_k)$ - вектор коэффициентов β . Каждый β_j при j функции $f_j(x)$, которые все вместе образуют век-

тор базисных функций. Элементы этого вектора могут содержать различные сочетания и степени факторов x . Таким образом, по базисным функциям математическая модель является не линейной.

Получение математической модели объекта исследования позволяет:

- раскрыть наиболее существенные соотношения между факторами (т.е. условиями работы объекта) и его откликами на них;
- предсказать значение отклика для заданных комбинаций уровней факторов, решая задачи как интерполяции, так и экстраполяции (последнее – в определенных пределах);
- находить координаты точек минимумов и максимумов найденной математической модели;

- уточнять гипотетические и теоретические положения, существующие относительно объекта исследования;
- выдвигать новые гипотезы об объекте; уточнять теоретические положения о процессах, в нем протекающих.

Алгебраический степенной полином регрессии как математическая модель объекта исследования. Метод регрессионного анализа использует описание объекта исследования в виде полинома (5) – отрезка ряда Тейлора, в который разлагается не-где β - коэффициенты регрессии идеальной математической модели, при которой отклик приобретает значение своего математического ожидания.

При этом рекомендуется [1] такая форма полинома, которая в качестве базисных функций $f_j(x)$ содержит все возможные сочетания факторов x в первой степени (единичные, парные, тройные и т.д.), а при степени больше единицы – только их единичные индивидуальные комбинации. Тогда в развернутом виде полином и принимает форму (5).

Существует ряд причин, в силу которых мы не можем найти полином, расчет по которому давал бы указанный результат. Во-первых, состояние любого сложного реального объекта определяется практически бесчисленным количеством факторов, и любая логическая модель объекта принципиально не может быть полной, а только приближенной. Во-вторых, точный вид полинома, адекватный функции $\phi(x)$, нам не известен также, как и сама функция $\phi(x)$.

Поэтому та зависимость, которую мы находим по таблице экспериментальных данных, не дает точной связи между y_g и факторами, включенными в математическую модель, и по результатам эксперимента находится не идеальное уравнение (2), а только его статистическая оценка в виде эмпирического уравнения.

$$y_g = b_0 + \sum_{i=1}^k b_i x_i + \sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^k b_{ij} x_i x_j + \dots + \sum_{i=1}^k b_{ii} x_i^3 + \dots$$

где b_0, b_i, b_{ij}, b_{ii} – «выборочные» эмпирические коэффициенты регрессии.

Последние, таким образом, являются лишь оценками для теоретических коэффициентов β , а отклик объекта y_g – оценкой для математического ожидания $M\{y_g\}$.

Литература:

1. Гейн А.Г. Изучение информационного моделирования как средство реализации межпредметных связей информатики с дисциплинами естественного цикла. Автореферат дис. док. пед. наук. – М., 2000.
2. Гейн А.Г. Методика преподавания современного курса информатики: Педагогический университет «Первое сентября», 2004.
3. Гейн А.Г., Житомирский В.Г., Линецкий Е.В. Основы информатики и вычислительной техники: Учеб. для 10-11 классов общеобразовательных учреждений/ А.Г. Гейн и др. 6-е изд. – М.: Просвещение, 1997. – 254 с.
4. Гейн А.Г., Сенокосов А.И. Справочник по информатике для школьников. – Екатеринбург: У-Фактория, 2003. – 346 с.

Калидвожахо: намунаи математикӣ, мавҷуда, интизориҳои, объект, коэффициент, таҷрибаӣ.

Аннотатсия

ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЯ И НАЗНАЧЕНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ

Статистический анализ (точечное и интервальное оценивание, проверка статистических гипотез) вовлекаемых в эксперимент факторов, а впоследствии и откликов объекта исследования. Следствием этой работы является отсеивание не существенных по влиянию на объект факторов и выделение факторов, определяющих отклик.

Ключевые слова: математическую модель, существующие, ожидания, объект, коэффициент, экспериментальных.

Annotation

THE MAIN OBJECTIVES OF THE STUDY AND THE PURPOSE OF THE MATHEMATICAL MODEL

Statistical analysis (point and interval estimation, verification of statistical hypotheses) of the factors involved in the experiment, and subsequently the responses of the object of study. The consequence of this work is the screening of factors that are not significant by the effect on the object and the selection of factors that determine the response

Keywords: coefficient, experimental model, simulation, expectation, object, coefficient, experimental.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муродов Мансур, магистранти кафедраи ТИК-и факултети математикаи ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: +992 880289828.

Рохбари илмӣ: Ҳасанов Юсуфали

Сведения об авторе: Муродов Мансур, магистрант кафедры ИКТ, ТГПУ имени С.Айни. Тел: +992 880289828.

Научный руководитель: Ҳасанов Юсуфали

About the author: Murodov Mansur, master the departure IKT, TSPU named after S. Ayni. Tel: +992 880289828.

Scientific director: Hasanov Ysufali

*Шарифзода Нусратулло,
магистранти соли дуюми факултети математика*

ЧОЙИ КОРИ АВТОМАТИКУНОНИДАШУДА (ЧКА), ҲАМЧУН ВОСИТАИ АВТОМАТИЗАТСИЯШУДАИ КОРИ ИСТИФОДАБАРАНДАГОНИ НИҲОЙ

Тенденсияи мустаҳкамнамоии идоракунии муттамарказонидашуда тақсимои коркарди информатсиониро тариқи истифодаи муттамарказонии васоитаҳои техникаи ҳисоббароро дар бар мегирад ва ба ташакулёбии бевоситаи чойи кори истифодабарандагон мусоидат менамояд.

Чои кории автоматикунонидашуда (ЧКА), ҳамчун маҷмӯи манбаҳои информатсионӣ, барномавӣ ва техникӣ, ки коркарди ададӣ ва автоматизатсияи вазифаҳои идоракунии дар соҳаи аниқӣ мазкурро таъмин менамояд, муайян кардан мумкин аст.

Муҳаё кардани чойи кори автоматикунонидашуда онро дар назар дорад, ки амалҳои асоси оиди ҷаъмоварӣ, ниғаҳдорӣ ва коркарди информатсия ба души техникаи ҳисоббарор гузошта мешавад ва иқтисодчи қисме аз амалҳои дасти ва амалҳои, ки дар вақти тайёр намудани ҳалли масъалаҳои идоракунӣ талаб менамояд, иҷро мекунад.

ЧКА ҳамчун васоит барои тадбиқ ва тезонидани фаъолиятҳои ба соҳаи идоракунӣ маъсуб ташкил карда мешавад, ки он иҷроиши баъзе аз маҷмӯи вазифаҳоро таъмин менамояд.

ЧКА -и касбӣ ҳамчун васоити асосии муоширати инсон бо системаҳои ҳисоббарорӣ ба ҳисоб меравад, ки он вазифаи автономии чойи корӣ, терминали интеллектуалии МЭҲ, стансияҳои кори дар шабакаи локалӣ (минтақавӣ)-ро ба зами худ гирифтааст. ЧКА дорои архитектураи кушод мебошад ва он ба зудӣ ба проблемаҳои соҳавӣ мутобикшаванда аст.

Минтақавикунии ЧКА имконият медиҳад, ки баъди қабули ахборот, коркарди амалиётӣ он бо тези иҷро карда шавад ва натиҷаи коркард муддати тулони нигоҳ дошта шавад. Дар шароити амалигардонии раванди идоракунӣ, мақсади тадбиқи ЧКА ин ҷоннок кардани интегратсияи вазифаҳои идоракунӣ мебошад, ки ҳар як аз чойи кори “интеллектуалӣ” бояд корро дар речаи бисёр вазифавӣ таъмин намояд. Муҳаё кардани ЧКА дар асоси истифода аз компютерҳои фардӣ чунин функсияҳоро таъмин менамояд:

- ❖ истифодаи одди, қулай ва фазои кушоди дӯстона нисбат ба истифодабаранда;
- ❖ адаптатсияи оддӣ ба вазифаҳои муайянии истифодабаранда;
- ❖ ҷобачогузорӣ ва талаботҳои на он қадар баланд нисбати шартҳои истифодабари (эксплуатация);
- ❖ боэътимодӣ ва ҳайати;
- ❖ ташкили хизмати техникӣ як қадар оддӣ.

Таъминоти информатсионии ЧКА ба соҳаи предметӣ аниқӣ, ки он ба истифодабаранда шинос мебошад, равона карда шудааст. Коркарди ҳуччатҳо бояд сохторикунони ахборотро ба инобат гирад, то ки он имконияти манипулятсия бо сохторҳои гуногун, коррективкаи қулай ва тези ададии массивҳоро фароҳам оварад.

Таъминоти техникӣ ЧКА эътимодияти баланди таҷҳизотҳои техникӣ, ташкили речаи кори ба истифодабаранда қулай (автономӣ, бо базаи ададии тақсимшуда, информатсионӣ, бо техникаи дараҷаи баланд ва ғайра), имконияти коркарди ҳаҷми муайяни доимӣ дар муҳлати муқараркардашударо бояд таъмин намояд. Азбаски ЧКА васоити истифодабарии индивидуалӣ ба ҳисоб меравад, пас вай хусусияти баланди эргономики ва дараҷаи баланди хизматрасониро бояд таъмин намояд. Таъминоти барномавӣ пеш аз ҳама ба дараҷаи касбии истифодабаранда равона карда шуда ба талаботи вазифавӣ, тахассус ва ихтисоси ӯ алоқаманд мебошад. Истифодабаранда бояд доимо аз тарафи муҳити барномавӣ ёрии доимӣ оиди хоҳиши кор кардан дар дилхоҳ шароитро дошта бошад. Бартарияти истифодабаранда оиди корбари бо техникаи компютерӣ ҳозиразамон бениҳоят зиёд мебошад. Барой ҳамин ҳам, аз ҳисоби бех кардани васоити барномавӣ, шароити хуби кори истифодабаранда таъмин карда мешавад. Муносибатҳои бозоргонӣ талаботи баландро нисбати пуррагии информатсия, ба талаботи ҳозиразамон ҷавобгӯ будани он ва дурустии он пеш меоварад, ки бе онҳо фаъолияти эффективии маркетинги молиявӣ-кредитӣ ва инвестиционӣ ғайри имкон мебошад. Қисми ҷудонашавандаи информатсияи идоракунандаро, информатсияи иқтисодӣ ташкил медиҳад. Хусусияти информатсияи иқтисодӣ зарурияти илмӣ-техникӣ ва мувофиқи мақсад будани истифодаи васоити техникаи ҳисоббарорро ва пеш аз ҳама компютерҳоро дар вақти ҷаъмоварии маълумот, нигоҳ доштани он, додугирифт ва коркард муайян менамояд. Сохтори информатсияи иқтисодӣ мурракаб мебошад ва чунин маҷмӯи информатсиониро ба монанди реквизитҳо, нишондиҳандаҳо ва ҳуччатҳоро дар бар мегирад. Ба дилхоҳ системаи идоракунии

объекти иктисодӣ, системаи информатсионии иктисодии худ рост меояд. Дарачаи ҳозираи информатикунонии ҷаъмият, истифодаи навини техникӣ, технология ва васоити барномавиरो дар системаҳои информатсионии мухталифи объектҳои иктисодӣ дар назар дорад.

Системаҳои автоматикунонидашудаи информатсионӣ гуногун мебошанд ва метавонанд аз рӯи нишондиҳандаҳои зерин гуруҳбандӣ карда шаванд: аз рӯи амал кардани объекти идоракунии, аз рӯи дараҷа дар системаи идоракунии давлати. Вазифаи асосии технологияҳои информатсионии ҳозиразамони маъмури идоракунии, ин сари вақт пешкаш намудани микдори муайяни информатсияи дуруст ба муттаҳасисон ва роҳбарон, барои қабули ҳалли идоравии асосноккардашуда мебошад.

Технологияи автоматикунонидашудаи информатсионӣ ин маҷмӯи метод ва усулҳои ҷаъмоварӣ, нигоҳдорӣ, додугирифт, кофтуков ва коркарди информатсионӣ дар асоси тадқиқи истифодаи васоити техникаи ҳисоббарор алоқманд мебошад.

Технологияҳои автоматикунонидашудаи информатсионӣро метавон чунин гуруҳбанди кард: тариқи сохтани шабакаи МЭХ, аз рӯи намуди коркарди ахборот, нисбати соҳаи предмети аз рӯи навъи интерфейси истифодабаранда аз рӯи соҳаи идоракунии процессҳои сотсиалӣ-иктисодӣ.

Қойи кории автоматикунонидашудаи мутахассис ин таҷҳизоти ратсионалӣ ва интенсификатсионии фаъолияти идоракунии мебошад. ЧКА дорои ориентатсияи масъалавӣ-касбӣ буда ба соҳаи предмети конкретӣ тааллуқ дорад ва ҳамчун васоити муоширати мутахассис бо системаҳои автоматикунонидашудаи информатсионӣ хизмат менамояд.

Адабиёт:

1. Автоматизированные информационные технологии в экономике: Учебник / Под ред. проф. Г.А.Титоренко. – М.: Компьютер ЮНИТИ, 2013. – 399 с.
2. Конспект лекций по дисциплине «АРМ экономиста» / Паршин Ю.И. – Днепропетровск: ДУЭП, 2015. – 59 с.
3. Корнюшин В.Ю. Бухгалтерские информационные системы // <http://www.e-college.ru>
4. Сибирский В.К. Информационно-телекоммуникационные технологии в деятельности правоохранительных органов // <http://www.e-college.ru>
5. Электронный учебный курс «Информационные системы» // http://www.tspu.tula.ru/ivt/old_site/umr/

Калидвожаҳо: *васоитаҳо, техникаи ҳисоббарор, автоматикунонидашуда, манбаъ, информатсионӣ, барномавӣ, ададӣ идоракунии, аниқӣ, ҷаъмоварӣ, нигоҳдорӣ, информатсия, соҳавӣ.*

Аннотация

АВТОМАТИЗИРОВАННОЕ РАБОЧЕЕ МЕСТО (JCA) КАК АВТОМАТИЗИРОВАННЫЙ АВТОМОБИЛЬ ДЛЯ ОГРАНИЧЕННЫХ ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ

В данной статье рассматриваются ключевые области автоматизированной занятости как инструмента для реализации и ускорения управленческой деятельности, которая обеспечивает выполнение определенного набора задач.

Ключевые слова: *инструменты, компьютеры, автоматизация, источник, информация, программное обеспечение, числовое управление, точность, сбор, хранение, информация, промышленность.*

Annotation

WHERE AUTOMATIC ACTIVITIES, WHEN USE AUTOMATICAL WORK

This article discusses the key areas of automated employment as a tool for the implementation and acceleration of managerial activity, which ensures the performance of a specific set of tasks.

Keywords: *media, computer facilities, automated, source, informational, software, digital management, accuracy, collection, storage, information, industry.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Нусратулло, магистранти кафедраи ТИК-и факултети математикаи ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: +992555553825.

Роҳбари илмӣ: Хасанов Юсуфали

Сведения об авторе: Шарифзода Нусратулло, магистрант кафедры ИКТ, ТГПУ имени С.Айни. Тел: +992555553825.

Научный руководитель: Хасанов Юсуфали

About the author: Sharifzoda Nusratullo, master the departure IKT, TSPU named after S. Ayni. Tel: +992555553825.

Scientific director: Hasanov Ysufali

Мирзоев Афзалио,
магистранти соли якуми факултети математика

ҲАЛЛИ МАСЪАЛАИ ОМОРӢ ВА ТАДҚИҚИ ОН БО ВОСИТАИ EXCEL

Маълум аст, ки қариб ҳамаи мисолу масъалаҳои оморӣ, иқтисодию молиявӣ бо барномаҳои компютерӣ ҳал карда мешаванд. Дар мақола кушиш кардем, ки ҳалли чунин масъалаҳоро бо истифодаи барномаи Excel иҷро намоем.

Масъала: Чунин майдонҳо дода шудааст. Ному насаби коргар, маош, андоз аз даромад 12%, фонди иҷтимоӣ 2%, иттифоқи касаба 3% маблағи соф ва имзои коргар. Аз маош ҳамаи андозҳои номбурда гардонда шавад ва суммаи ҳамаи сутунҳо ҳисоб карда шавад.

Ҳал: Барои ҳалли ин масъала дар Excel чунин сутунҳо дохил мекунем

№	Ном насаб	Маош	Андоз аз даромад 12%	Фонди иҷтимоӣ 2%	Ҳаққи аъзогии иттифоқи касаба 3%	Маблағи ба даст мегирифтагӣ	Имзои коргар
---	-----------	------	----------------------	------------------	----------------------------------	-----------------------------	--------------

Дар ин сутунҳо рақами тартибиро бо истифода аз пуркунии автоматӣ пур мекунем ва сутуни ному насабро барои 20 нафар коргар пур намуда маоши аввалии коргарро дар сутуни маош дохил мекунем, дар натиҷа чунин ҷадвал пайдо мегардад.

№	Ном насаб	Маош	Андоз аз даромад 12%	Фонди иҷтимоӣ 2%	Ҳаққи аъзогии иттифоқи касаба 3%	Маблағи ба даст мегирифтагӣ	Имзои коргар
1	Тағайназаров К	930					
2	Каримов Саид	1235					
3	Мирзоев Али	1200					
4	Сариев Мансур	932					
5	Акрамов Парвиз	2341					
6	Соҳибов Сафар	345					
7	Манонов Ромиш	789					
8	Асоев Ризо	567					
9	Саидзода Аҳмад	890					
10	Собиров Муин	567					
11	Комилҷони Умедҷон	456					
12	Носиров Самар	908					
13	Муҳиддинов Анвар	789					
14	Тошев Абдурахмон	567					
15	Ғафоров Субҳон	3456					
16	Ҷамолиддини Сафар	789					
17	Ҳомидов Асланшо	1234					
18	Қодиров Қурбоналӣ	345					
19	Маҷидова Мунира	900					
20	Каримов Сухроб	890					

1) Ба ячейкаи якуми сутуни **андоз аз даромад 12%** формулаи зеринро дохил мекунем: **=C2/100*12** баъдан баъди пахши тугмаи Enter аз маркери пуркунӣ то охири ячейкаи лозимӣ кашола карда меорем ва сар медиҳем.

2) Ба ячейкаи якуми сутуни **фонди иҷтимоӣ 2%** формулаи зеринро дохил мекунем: **=C2*2%** баъдан баъди пахши тугмаи Enter аз маркери пуркунӣ то охири ячейкаи лозимӣ кашола карда меорем ва сар медиҳем.

3) Ба ячейкаи якуми сутуни **ҳаққи аъзогии иттифоқи касаба 3%** формулаи зеринро дохил мекунем: **=C2*3%** баъдан баъди пахши тугмаи Enter аз маркери пуркунӣ то охири ячейкаи лозимӣ кашола карда меорем ва сар медиҳем.

Муҳаккиқ

4) Ба ячейкаи якуми сутуни **маблағи ба даст мегирифтагӣ** формулаи зеринро дохил мекунем: **=C2-D2-E2-F2** баъдан баъди пахши тугмаи Enter аз маркери пуркунӣ то охири ячейкаи лозимӣ кашола карда меорем ва сар медиҳем.

Дар натиҷа чунин ҷадвал пайдо мегардад:

	A1							
	A	B	C	D	E	F	G	H
	№	ном насаб	маош	андоз аз даромад 12%	фонди иҷтимоӣ 2%	ҳаққи аъзогии иттифоқи касаба	маблағи ба даст мегирифтагӣ	имзои коргар
1								
2	1	Тағайназаров К	930	111,6	18,6	27,9	771,9	
3	2	Каримов Саид	1235	148,2	24,7	37,05	1025,05	
4	3	Мирзоев Али	1200	144	24	36	996	
5	4	Сариев Мансур	932	111,84	18,64	27,96	773,56	
6	5	Акрамов Парвиз	2341	280,92	46,82	70,23	1943,03	
7	6	Соҳибов Сафар	345	41,4	6,9	10,35	286,35	
8	7	Манонов Ромиш	789	94,68	15,78	23,67	654,87	
9	8	Асоев Ризо	567	68,04	11,34	17,01	470,61	
10	9	Саидзода Аҳмад	890	106,8	17,8	26,7	738,7	
11	10	Собиров Муин	567	68,04	11,34	17,01	470,61	
12	11	Комилҷони Умедҷон	456	54,72	9,12	13,68	378,48	
13	12	Носиров Самар	908	108,96	18,16	27,24	753,64	
14	13	Мухиддинов Анвар	789	94,68	15,78	23,67	654,87	
15	14	Тошев Абдурахмон	567	68,04	11,34	17,01	470,61	
16	15	Ғафоров Субҳон	3456	414,72	69,12	103,68	2868,48	
17	16	Ҷамолӣдини Сафар	789	94,68	15,78	23,67	654,87	

Расми 1. Ҳалли масъала дар барномаи Excel

Дар охир барои суммаи ҳамаи сутунҳоро ҳисоб намудан чунин формулаҳоро дохил мекунем:

Барои ҳисобкунии **маоши** ҳамаи коргарон **=СУММ(C2;C21)**

Барои ҳисобкунии **андоз аз даромад 12%** **=СУММ(D2;D21)**

Барои ҳисобкунии **фонди иҷтимоӣ 2%** **=СУММ(E2;E21)**

Барои ҳисобкунии **ҳақи иттифоқи касаба 3%** **=СУММ(F2;F21)**

Барои ҳисобкунии **маблағи ба даст мегирифтагӣ 3%** **=СУММ(G2;G21)**

Дар охир чунин раванаро ҳосил мекунем:

	A	B	C	D	E	F	G	H
9	8	Асоев Ризо	567	68,04	11,34	17,01	470,61	
10	9	Саидзода Аҳмад	890	106,8	17,8	26,7	738,7	
11	10	Собиров Муин	567	68,04	11,34	17,01	470,61	
12	11	Комилҷони Умедҷон	456	54,72	9,12	13,68	378,48	
13	12	Носиров Самар	908	108,96	18,16	27,24	753,64	
14	13	Мухиддинов Анвар	789	94,68	15,78	23,67	654,87	
15	14	Тошев Абдурахмон	567	68,04	11,34	17,01	470,61	
16	15	Ғафоров Субҳон	3456	414,72	69,12	103,68	2868,48	
17	16	Ҷамолӣдини Сафар	789	94,68	15,78	23,67	654,87	
18	17	Ҳомидов Асланшо	1234	148,08	24,68	37,02	1024,22	
19	18	Қодиров Қурбоналӣ	345	41,4	6,9	10,35	286,35	
20	19	Мачидова Мунира	900	108	18	27	747	
21	20	Каримов Сухроб	890	106,8	17,8	26,7	738,7	
22		Ҳамагӣ	1820	218,4	36,4	54,6	1510,6	

Расми 2. Натиҷаи барнома

Адабиёт:

1. Комилов Ф.С., Тоиров Ш.М. Информатика. – Душанбе: ЭР-граф, 2002.
2. Назаров А. П. Методикаи таълими Информатика. – Душанбе: ЧДММ «Меҳроҷ Граф» 2016.
3. Наврӯзов С.Т., Мақсудов Х.Т. Дастурамал барои омӯзиши компютерҳои фардӣ. – Душанбе, ЭР-граф, 1994.

Калидвожаҳо: *компютер, саҳфакалид, мишка, сатру сутун, ячейка, сумма, формула, масаъла, ҷадвал ва барномаи офисии Excel.*

Аннотация**ЭКОНОМИЧНОЕ РЕШЕНИЕ И ИССЛЕДОВАНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ EXCEL**

В этой статье рассматриваются статический и исследовательские последствия этой проблемы с помощью Excel. В этом случае мы помещаем число в первую ячейку, число во вторую ячейку, имя во третью ячейку, зарплату в четвертую ячейку, подоходный налог в пятую ячейку, социальный фонд в шестую ячейку, профсоюзный сбор в седьмую ячейку и так далее. Как видите выше, мы решили проблему таким образом с помощью Excel. Мы можем решить эти проблемы с помощью компьютерных программ.

Ключевые слова: *компьютер, строка и столбец, клавиатура, мышка, сумма, формула, выпуск, таблица, ячейка, офисное программное обеспечение Excel.*

Annotation**COST-EFFECTIVE SOLUTION AND RESEARCH USING EXCEL**

This article discusses the statistics and research implications of this problem with Excel. In this case, we put the number in the first cell, the number in the second cell, the name in the third cell, the salary in the fourth cell, the income tax in the fifth cell, the social fund in the sixth cell, the trade union fee in the seventh cell, and so on. As you can see above, we solved the problem in this way with the help of Excel. We can solve these problems with the help of computer programs.

Key words: *computer, keyboard, mouse, sum, formula, issue, page fecal, row and column, cell, Excel office software.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Афзалшо, магистранти соли якуми факултети математика, ихтисоси информатика, ДДОТ ба номи С Айни. Тел.: 882220722, н. Рӯдакӣ, д. Дова, хонаи 93.

Рохбари илмӣ: профессор Хасанов Ю.

Сведения об авторе: Мирзоев Афзалшо, магистрант первого курса математического факультета, специальности информатика, Таджикского государственного университета им. Садриддина Айни. Тел.: 882220722, р. Рудаки, д. Дова, дом. 93.

Научный руководитель: профессор Хасанов Ю.

About the author: Mirzoev Afzalsho, first year master of the Faculty of Mathematics, with a degree in informatics, Tajik State University named after Sadriddin Aini. Tel.: 882220722, d. Rudaki, v. Dova, home. 93.

Scientific adviser: professor Hasanov Y.

ҲОДИСАҲОИ ИНТИҚОЛ ДАР ГАЗҲО ВА МОЕЪҲО

Моеъҳо-аз рӯи хусусиятҳои физикии худ дар байни газҳо ва ҷисмҳои сахт ҳолати мобайниро ишғол намуда дар ҳароратҳои баланд ба газ ва дар ҳароратҳои паст ба ҷисмҳои сахт табдил меёбанд. Моеъҳо ба монанди ҷисмҳои сахт ҳаҷми муайян ва сатҳи озод доранд. Аз тарафи дигар моеъҳо ба монанди газҳо дар таҳти таъсири қувваи ҷозиба шакли зарфери мегиранд, ки ба он рехта шудаанд. Ба монанди газҳо моеъҳо қобилияти ҷоришавӣ доранд ва ба монанди ҷисмҳои сахт бисёр кам фишурда мешаванд, инчунин ба қувваи кашиш муқобилият нишон медиҳанд. Фишурданашавандагии моеъҳо бо таъсири мутақобилаи молекулаҳои онҳо алоқаманд аст, бинобар он андаке хурд намудани масофаи байни молекулаҳо сабаби ҳосилшавии қувваи калони талахӯрӣ мегардад. Коэффитсиенти фишурдашавии моеъҳо дар ҳудудҳои $2 \cdot 10^{-1}$ - $2 \cdot 10^{-2}$ Па⁻¹ тағйир меёбанд. Бо зиёдшавии фишор фишурдашавии моеъҳо кам мешавад, чунки бо фишурдашавии моеъҳо масофаи байни молекулаҳо кам шуда, қувваҳои талахӯрии байни онҳо меафзояд [2].

Аз сабаби мураккаб будани сохти структураи моеъҳо, то ҳоло назарияи пурраи ҳолати моеъгӣ ба вучуд оварда нашудааст. Ҳангоми омӯختани хусусиятҳои моеъҳо одатан аз қиматҳои миёнаи бузургҳои (қимати миёнаи энергияи таъсири мутақобилаи молекулаҳо, энергияи ҳаракати ҳароратии онҳо ва ғ.) истифода мебаранд.

Газ-ҳолати модда, ки дар он зарраҳо бо ҳамдигар алоқа надоранд, ё зери таъсири якдигар робитаи андак ҳосил карда, дар ҳаракат мебошад. Истилоҳи газро қиммиёшиносии ҳоландӣ Н.Б.Хелмонт ба илм ворид кардааст. Газҳои табиӣ омехтаи газҳои ҷудогона мебошанд. Молекулаҳои газ зичии кам дошта, фишурдашаванда ва серҳаракатанд, бо ҳамдигар омехта мешаванд, бидуни таъсири фишори берунӣ ҳаҷми зарфро қимилан ишғол мекунанд. Ҳаҷми газ ба фишор ва ҳарорат вобаста аст. Ҳосияти газҳо ҳангоми тағйир ёфтани ҳарорат ва фишор дигаргун мешавад. Дар шароити мӯътадил зичии газ тақрибан аз зичии моеъҳо 1000 маротиба хурдтар аст. Дар ҳарорати ҳона зичии он тақрибан 10-20 г/см³ мебошад. Ҳангоми баланд шудани фишор зичии газ меафзояд [6].

Ҳаҷми газ дар шароити мӯътадил хурд буда, молекулаҳои он бо якдигар таъсир намерасонанд, чунин газҳоро газҳои идеалӣ меноманд.

Агар таъсири нуруи байнимолекулавӣ зиёд бошад, ин газро газҳои реалӣ меноманд.

Ҳосияти электрикии газ ба ионнокшавии молекулаву атомҳо, яъне дар газ пайдо шудани зарраҳои электрӣ (ионҳо ва электронҳо) вобаста аст.

Гармдихӣ-илм дар бораи протсессҳои нақли гармо мебошад. Асоси илмии гармдихиро М.В.Ломоносов дар миёнаи асри XVIII ба тӯфайли назарияи механикии табдилшавии материя ва энергия ба вучуд овардааст.

Дар асри XIX диққати асосӣ ба масъалаҳои табдили гармо ба қор равона карда мешавад. Бо инкишофи техника ва афзоиши таъвоноии агрегатҳои ҷудогона роли протсессии мубодилаи гармо дар дастгоҳҳо ва мошинаҳои ҳароратии гуногун зиёд гардид. Дар нимаи дууми асри XIX олимони ва муҳандисон ба протсессии гармдихӣ диққати асосиро равона намуданд [10].

Илм дар бораи гармо ҳамчун предмети илмии мустақил фақат дар аввали асри XX ба вучуд омад. Дар замони ҳозира гармдихӣ бо якҷоягии термодинамикаи техникии асоси назариявии техникаи гармо ташкил менамоянд.

Тадиқотҳо нишон доданд, ки гармдихӣ раванди мураккаб мебошад. Мубодилаи гармо дар байни ҷисмҳо ба се роҳ ба вучуд меояд: гармогузаронӣ, конвексия ва нурбарорӣ.

Гармогузаронӣ-гуфта раванди нақли гармо ё энергияи дохилиро ҳангоми бевосита баҳамрасии ҷисмҳои (ё қисматҳои як ҷисм) ҳарораташон гуногун мебошад.

Ҳодисаи конвексия дар моеъ ва газҳои мутаҳарик мушоҳида карда мешавад. Дар ин маврид гузаштани гармо ба воситаи ҷойивазкунии модда дар фазо ба амал меояд.

Нурбарории ҳароратӣ-гуфта раванди ба намуди мавҷӣ электромагнитӣ нақл намудани гармо меноманд. Дар ин маврид табдилёбии дуқарата-энергияи гармо ба мавҷи электромагнитӣ ва баръакс ба амал меояд.

Дар амалия ин намудҳои элементарии мубодилаи гармо дар алоҳидагӣ ҳеле кам ба вучуд меояд. Масалан, мубодилаи гармо дар байни сатҳи ҷисми сахт ва моеъ (ё газ) дар як вақт бо роҳҳои гармогузаронӣ ва конвексия ба амал меояд ва онро мубодилаи конвективи гармо ё гармдихӣ меноманд.

Дар деғҳои буғӣ ҳангоми раванди нақли гармо аз гази сӯзон ба сатҳи берунии лӯлаҳои обҷӯшони ҳар се намуди мубодилаи гармо (гармогузаронӣ, конвексия, нурбарории ҳароратӣ) мушоҳида карда мешавад [9].

Агар дар ҷисми сахт, моеъ ё гази беҳаракат ҳарорат дар нуқтаҳои гуногуни он якхела набошад, он гоҳ кӯчиши гармо худ аз худ аз қисмҳои ҳарораташ баланд ба қисмҳои ҳарораташ паст ба амал меояд ва ин равандро гармогузаронӣ меноманд.

Механизми дохилии ҳодисаи гармигузаронӣ дар асоси назарияи молекулярӣ-кинетикӣ модда маънидод карда мешавад: кучиши энергия ба тӯфайли ҳаракати ҳарорат ва таъсири мутақобилии энергетикӣ микроҳиссаҳо молекулаҳо, атомҳо, электронҳо, ки аз онҳо ҷисмҳо ташкил ёфтаанд, ба амал меояд.

Раванди гармогузаронӣ бевосита ба тақсими ҳарорат дар дохили ҷисм алоқаманд аст. Бинобар ин барои омӯختани гармогузаронӣ фаҳмишҳои майдони ҳароратӣ ва градиенти ҳарорат зарур аст.

Ҳарорат ҳолати ҷисмро тавсиф намуда дараҷаи тафсиши онро мӯйян менамояд. Азбаски ҳолати ҳароратии қисмҳои алоҳидаи ҷисм дар раванди гармогузаронӣ ҳархела аст, пас дар мавриди умумии ҳарорат функсияи координатаҳо x, y, z ва вақт мебошад, яъне

$$T = F(x, y, z, t) \quad (1)$$

Маҷмӯи қиматҳои ҳарорат дар ҳамаи нуқтаҳои фазо дар лаҳзаи вақти додашуда майдони ҳароратӣ номида мешавад. Муодилаи (1) ифодаи математикӣ майдони ҳароратӣ мебошад.

Агар бо гузаштани вақт ҳарорат тағйир ёбад, майдони ҳарорати барқарорнашуда (ғайрестатсионарӣ) ва агар тағйир наёбад, барқароршуда (статсионарӣ) меноманд.

Майдонҳои ғайрестатсионарӣ ва статсионарӣ ба шакли математикӣ мувофиқан чунин ифода мешаванд:

$$\frac{\partial T}{\partial t} \neq 0 \quad (2)$$

$$\frac{\partial T}{\partial t} = 0, T = F_1(x, y, z) \quad (3)$$

Агар ҳарорат функсияи ду координат бошад он гоҳ майдони ҳарорати дученака меноманд ва баробарии зерин ҷой дорад:

$$T = F_2(x, y, t), \frac{\partial T}{\partial z} \neq 0 \quad (4)$$

Ифодаи (4) барои майдони якченака чунин навишта мешавад:

$$T = F_3(x, t), \frac{\partial T}{\partial y} = \frac{\partial T}{\partial z} = 0 \quad (5)$$

Муодилаи майдони якченакаи статсионарӣ намуди зерин дорад:

$$T = F_3(x), \frac{\partial T}{\partial t} = 0, \frac{\partial T}{\partial y} = \frac{\partial T}{\partial z} = 0 \quad (6)$$

Функсияҳои F_1, F_2, F_3 ва F_4 барои ҳолатҳои гуногун намуди ҳархела доранд.

Дар майдони ҳароратии дилхоҳ дар ҷисм ҳамеша нуқтаҳои ҳарораташон якхела мавҷуданд. Ҷои геометрии ингуна нуқтаҳо сатҳи изотермиро ташкил менамояд. Азбаски дар як нуқтаи фазо ду ҳарорати якхела шуда наметавонад, бинобар ин сатҳҳои изотермӣ якдигарро намебуранд. Сатҳҳои изотермӣ ба якдигар пайваستا буда, дар сарҳади ҷисм ба итмом мерасанд. Пас, тағйири ҳарорат дар ҷисм танҳо ба равиши сатҳи изотермиро буранда ҷой дорад. Дар расми (1) изотермаҳои ифода карда шудаанд, ки ҳарораташон ба ΔT фарқ дорад. Дар ин маврид ба равиши нормалӣ $\vec{n}$ ба сатҳи изотермӣ, тағйирёбии ҳарорат тезтар ба амал меояд [8].

Лимити нисбати тағйирёбии ҳарорат ба масофаи байни изотермаҳо аз рӯи нормали Δn градиенти ҳарорат номида мешавад ва бо яке аз ишораҳои зерин ифода карда мешавад:

$$\lim_{\Delta n \rightarrow 0} \left(\frac{\Delta T}{\Delta n} \right) = \frac{\partial T}{\partial n} = \vec{n} \cdot \frac{\partial T}{\partial n} = \text{grad}' T \quad (7)$$

Дар ин ҷо $\vec{\nabla} = -L \frac{\partial}{\partial x} + j \frac{\partial}{\partial y} + k \frac{\partial}{\partial z}$ -оператори набла, $\vec{n}$ -вектори воҳидӣ ба самти аст.

Градиенти ҳарорат векторист, ки аз рӯи нормал ба сатҳи изотермӣ ба тарафи афзоиши ҳарорат раван аст. Проексияи вектор ба тирҳои координатаҳо чунин аст:

$$\begin{aligned} (\text{grad } T)_x &= \frac{\partial T}{\partial x}; \\ (\text{grad } T)_y &= \frac{\partial T}{\partial y}; \end{aligned}$$

$$(\text{grad } T)_z = \frac{\partial T}{\partial z};$$

Гармо худ аз худ фақат ба тарафи камшавии ҳарорат гузаронида мешавад, яъне барои гузаронидани гармо зарур аст, ки градиенти ҳарорат ба нул баробар набошад. Фуре раванди гармогузарониро дар ҷисмҳои сахт омӯхта муқаррар намудааст, ки миқдори гармои dQ аз элементи ds -и сатҳи изотермӣ дар муддати вақти dt гузаронида, ба градиенти ҳарорат мутаносиби рост аст:

$$dQ = \lambda \frac{\partial T}{\partial n} ds dt \quad (8)$$

дар ин ҷо λ -коэффициенти мутаносибӣ буда, коэффициентҳои гармогузаронӣ ё гармогузаронӣ номида мешавад ва аз ҳолати агрегатӣ, сохти молекула-атомӣ ҳарорат, фишор, таркиби модда ва ғайраҳо вобаста аст.

Миқдори гармо, ки аз ягон сатҳи изотермӣ дар воҳиди вақт, гузаронида мешавад, сели гармӣ αQ ном дорад.

$$dQ = \frac{\alpha Q}{dt} \quad (9)$$

Сели гармои ба воҳиди масоҳати сатҳи изотермӣ мувофиқояндаро зичии сели гармо (q) меноманд.

$$q = \frac{dQ}{ds} = \frac{dQ}{ds dt} \quad (10)$$

Зичии сели гармо-векторест, ки равиши он ба самти кӯчиши гармо дар нуқтаи додашуда мувофиқ буда, ба равиши воҳиди зичии сели гармо $\frac{BT}{M^2}$ мебошад.

Аз ифодаҳои 8 ва 10 ҳосил менамоем:

$$\vec{q} = -\lambda \text{grad } T \quad (11)$$

Муодилаи 11 шакли математикии қонуни асосии гармогузаронӣ-қонуни Фуреро ифода мекунад.

Дар муодилаи 11 аломати минус ба ҳам муқобил будани самти векторҳои зичии сели гармӣ ва градиенти ҳароратро ифода мекунад. Қонуни мазкур асоси ҳамаи тадқиқотҳои назариявӣ эксперименталии протсессии гармогузарониро ташкил медиҳад [1].

Ҳодисаи диффузия, гармогузаронӣ ва ҳаспақӣ дар моеъҳо низ мушоҳида мешаванд. Аммо характери ин ҳодисаҳо дар моеъҳо нисбат ба газҳо фарқ мекунад.

Коэффициентҳои диффузия, гармигузаронӣ ва ҳаспақии газҳо ба воситаи дарозии роҳи озоди молекулаҳо муайян карда мешаванд. Барои моеъҳо бошад мафҳуми дарозии роҳи озоди молекулаҳо ҷой надорад, зеро ки (масофаи байни молекулаҳо) дарозии ин роҳ қариб ба андозаи ҳади молекула баробар аст. Аз ин рӯ молекулаҳои моеъҳо “озодона” ҳаракат карда наметавонанд.

Адабиёт:

1. Антонов Андрей Юрьевич. Общая физика (молекулярная физика и термодинамика). – Санкт-Петербург 2012. – 133 с.
2. Абдуллаев А. Молекуляр физика. – Гулистон: 2014. – 104 с.
3. Барсуков В.И., Дмитриев О.С. Молекулярная физика и начала термодинамики. – ФГБОУ: ВПО «ТГТУ» 2015. – 128 с.
4. Варгафтик Н.Б. Справочник по теплофизическим свойствам газов и жидкостей. – Москва, 1973.
5. Варгафтик Н.Б. Тарзиманов Юрчак. Теплопроводность газов и жидкостей.
6. Клочков В.В., Юльметов А.Р., Аганов А.В. Молекулярная физика и термодинамика. – Казан 2013. – 43 с.
7. Кузнецов С.И. Молекулярная физика термодинамика. – ТПУ Томск, 2006. – 104 с.
8. Мачидов Х. Асосҳои механика, физикаи молекули ва термодинамика. – Душанбе, 2004.
9. Мачидов Х., Сафаров М.М., Солиев Т. Асосҳои физикаи гармо. – Душанбе, 2003.
10. Мачидов Х. Техникаи гармӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – 260 с.
11. Телеснин Р.В. Молекулярная физика. – Москва, 1973.

Калидвожаҳо: гармигузаронӣ, конвексия, нурафканӣ, интиқол, гармӣ, моеъ, газ.

Аннотация
СОБЫТИЯ ПЕРЕДАЧИ В ГАЗАХ И ЖИДКОСТЯХ

Наука о тепле как самостоятельный научный предмет возникла в начале 20 века. В настоящее время отопление вместе с технической термодинамикой составляет теоретическую основу теплотехники. Исследования показали, что отопление – очень сложный процесс. Теплообмен между телами происходит тремя способами: теплообмен, конвекция и излучение.

Ключевые слова: *теплопередача, конвекция, осветительные приборы, перевод, высокая температура, жидкость, газ.*

Annotation
TRANSMISSION EVENTS IN GASES AND LIQUIDS

The science of heat as an independent scientific subject and emerged in the early 20th century. At present, heating, together with technical thermodynamics, forms the theoretical basis of thermal engineering. Studies have shown that heating, is a very complex process. Heat exchange between bodies occurs in three ways: heat transfer, convection, and radiation.

Key words: *heat transfer, convection, lighting, transfer, heat, liquid, gas.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонова Саодат Дилшодовна, магистранти соли якуми факултети физикаи ДДОТ ба номи Садриддин Айни бо ихтисоси физика 1-020502. Тел: 985746263.

Рохбари илмӣ: Мачидов Х.

Сведения об автора: Курбонова Саодат Дилшодовна, магистрантка первого курса физического факультета Таджикского государственного университета им. Садриддина Айни по специальности физика 1-020502. Телефон: 985746263

Научный руководитель: Маджидов Х.

About the author: Qurbonova Saodat Dilshodovna, 1st year master of physical faculty of the Tajik State University named after Sadriddin Aini with a degree in physic 1-020502. Phone: 985746263

Scientific adviser: Majidov H.

ТАВСИФИ САНОАТИ ЭНЕРГЕТИКАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА АҲАМИЯТИ ИҚТИСОДИИ ОН

Саноати энергетика дар ҳамаи кишварҳои ҷаҳон аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз соҳаи муҳим ва калиди ба ҳисоб меравад. Дар даҳсолаҳои охир аз нерӯи обҳои гарми зеризаминӣ, нерӯи шамол ва офтоб низ нерӯи барқ истеҳсол карда мешаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 99%-и нерӯи барқ аз ҳисоби об гирифта мешавад, зеро Ҷумҳурии Тоҷикистон аз шабакаи дарёҳо хеле бой буда, захираи гидроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон 530 млрд квт/с –ро ташкил медиҳад, ки он дар собиқ Иттифоқи Шӯравӣ дар ҷои 2-юм пас аз Федератсияи Россия ва дар ҷаҳон ҷои 8-умро ишғол мекунад. Инкишофи соҳаи саноат дар навбати аввал аз истеҳсоли нерӯи барқ вобастагии калон дорад.

Аз ин лиҳоз, моро лозим аст, ки дар баробари ба кор андохтани иқтидорҳои нави истеҳсоли нерӯи барқ истифодаи самараноки онро дар ҳамаи соҳаҳо таъмин намуда, махсусан ба истифодаи техникаву таҷҳизотҳои каммасрафи барқӣ аҳамияти аввалин дараҷа диҳем ва бояд дар истифодаи нерӯи барқ сарфакор бошем.

Соли 2016 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаҷми 300 мегаватт иқтидорҳои иловагии нерӯи барқ ба истифода дода шудааст. Вале баланд гаштани иқтидорҳои саноат аз ҳисоби бунёди корхонаҳои нави саноатӣ талабот ба нерӯи барқ ба 350 мегаватт мерасад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои гидроэнергетикӣ хеле бузурганд. Дар сурати ба кор андохтани нерӯгоҳҳои хурду миёна, таъмири нерӯгоҳҳои амалкунанда мо метавонем ба истеҳсоли зиёди нерӯи барқ соҳиб гардем.

Ҳукумати мамлакат захираҳои гидроэнергетикиро сарвати миллий мешуморад. Бинобар ин, мо рушди соҳаҳои энергетикаи обиро яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти худ муайян карда, дар ҳамкорӣ бо шарикони байналмилалӣ таъмиру наwsозӣ ва сохтмони иншооти энергетикиро идома медиҳем.

Энергетика асоси хоҷагии халқи ҳар як мамлакат ба ҳисоб меравад. Қадами нахустин дар азхудкунии захираҳои обию энергетикии Тоҷикистон пеш аз ҳама сохтмони нерӯгоҳҳои обии барқии Варзоб – 1 ба ҳисоб меравад, ки сохтмони он соли 1931 оғоз шуда, моҳи декабрии соли 1936 ба анҷом расид ва иқтидораш ба 7,15 мвт/с баробар мебошад. Соли ба кор даромадани НБО-и Варзоб 1 ҳамчун соли тавлиди энергетикаи Тоҷикистон кайд мегардад. Минбаъд сохтмон ва ба истифода додани нерӯгоҳҳои обии барқӣ босуръат идома ёфтанд. Соли 1949 нерӯгоҳи обии барқии Варзоб 2 бо иқтидори 14,76 мвт, соли 1958 нерӯгоҳи Варзоб 3 бо иқтидори 3,52 мвт, соли 1956 НБО-и Қайроққум бо иқтидори 126 мвт ба истифода дода шуданд [3, 287].

Мамлакат ҳар қадар бештар энергия истеҳсолу истеъмол намояд, ҳамон қадар зиёдтар маҳсулоти ғуногун истеҳсол мекунад ва дараҷаи тараққиёти иқтисодии он ҳамон қадар баландтар ва бештар хоҳад гашт. Ҷойгиршавии хоҷагӣ ба рушди энергетика вобаста аст. Дар наздикии манбаъҳои бузурги энергия ноҳияҳои калони саноатӣ бунёд мешаванд. Прогресси илмӣ –техникӣ имконият медиҳад, ки энергияи электрикӣ, яъне нерӯи барқ ба воситаи симҳои электрикӣ ба масофаҳои дур интиқол дода шавад. Ин ба оқилона ҷойгир намудани истеҳсолот ва ба тараққӣ додани он дар ноҳияҳои аз манбаъҳои маҳаллии энергия мусоидат мекунад.

Дар шароити имрӯзаи ҷаҳонишавӣ Тоҷикистони соҳибистиклол низ ба пешравиҳои назаррас ноил гардида истодааст, зеро ки кишвари азизи мо дорои обҳои мусавффо ва заминҳои сабзу боғҳои серҳосил мебошад. Дар баробари ин аз сабаби релефи мураккаб доштани проблемаҳои ҳалшавандаро тақозо менамояд. Бо ташаббуси сарвари давлат эълон шудани Даҳсолаи байналхалқии амалиёти «Об барои ҳаёт» соли 2005 - 2015 нуфузи Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар арсаи ҷаҳонӣ баланд бардоштааст. Далели ин гуфтаҳо баргузориҳои форуми байналхалқии «Оби тоза» дар пойтахти ватанамон – шаҳри Душанбе махсуб меёбад. 29-уми августи соли 2003 дар кохи Борбади пойтахт бо сарсухани Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон форум ба кори худ оғоз бахшид, ки дар он намояндагони 53 малакати дунё ва зиёда аз 100 созмону ташкилотҳои байналхалқӣ ширкат доштанд.

Чи тавре ки дар боло кайд гардид, саноати сӯзишворию энергетикӣ маҳаки асосии соҳаҳои хоҷагии халқи ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Зеро қувваи барқ барои ҳамаи соҳаҳои

хочагии халқ асосӣ мебошад. Ягона энергияи арзон ва аз ҷиҳати экологӣ тоза гирифтани ин ҳарчӣ тезтар ба кор андохтани захираҳои обӣ, яъне гидроэнергетика аст. Албатта, дар ин самт ба истехсоли маҳсулотҳои нафт, газ, ангишт қорҳои зиёд рафта истодааст, вале гидроэнергетика боз осонтар аст.

Яке аз масъалаҳои муҳимтарини соҳаи гидроэнергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ин сохтмони НОБ-и Роғун мебошад. Сохтмони ин нерӯгоҳи барқӣ обии дар ҷаҳон беҳамто соли 1976 оғоз гардида буд. Сохтмони ин нерӯгоҳ на танҳо боиси афзоиши нерӯи барқ дар кишвар мегардад, балки маҷрои обро ба танзим дароварда имконият фароҳам меорад, ки ҳам тобистон ва ҳам зимистон дар тамоми силсила нерӯгоҳҳои дарёи Вахш бо иқтисоди пурра нерӯи барқ истеҳсол карда шавад. Обанбори НБО-и Роғун пурра қарорат медиҳад, ки киштизорҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Туркменистон новобаста аз серобӣ ё хушксолӣ мудом обшор гарданд.

Тибқи лоиҳаи аввал мебоист НБО-и Роғун дорои 6 агрегате мебуд, ки иқтисоди ҳар кадоми он ба 600 мвт баробар мебуд ва дар як сол 13,1-13,3 млрд. квт/соат қувваи барқ истеҳсол мекард. Обанбори он бошад, дорои ғунҷиҳои ғунҷанокиаш 8,6 км³ буда, дар оянда барои шодоб гардонидани заминҳои ташнааб ва беҳтар кардани ҳолати мелиоративии китъаҳои азхудкардашуда пешбинӣ гашта буд.

«Бунёди Роғун ба манфиати ҳамсоҷакишварҳо хоҳад буд» - мегӯяд вакили парламенти Аврупо Стівенсон.

Имрӯз асоситарин ва ҳалқунандатарин омили рушди навоҳии кӯҳистони тоҷик мавҷудияти захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ мебошад. Ин захираҳои беинтиҳо на танҳо дар рудҳои пуртӯғӣ, балки дар шохобҳои қалону хурди онҳо нухуфтаанд. Аз ҳар дараҳои ин мавзё дарёҳои хурду миёна қорианд, ки онҳо на танҳо дар фаровонии обҳошон, инчунин боз дар сарозер шуданашон бо шиддати баланд аз фаррози кӯҳҳо ифода меёбанд. Дар мавриди баҳрабардорӣ аз нерӯи нӯҳиҳои ин обҳо сохтмони сарбандҳо на ҳамеша зарурият доранд, балки дар бисёр ҷойҳо бо лӯлақашӣ ин обҳо аз масофаҳои муайян ба ҷархи мошини тавлиди барқ равона кардан қарор аст, ки соли дароз нерӯи барқ тавлид гардад.

Барои раванқи соҳаи гидроэнергетикаи хурд дар ҷумҳурӣ бояд барномаи давлатии қомил фароҳам оварда шавад, ки қодир бошад низоми ягонаи мавҷудияти қорхонаҳои тавлиди барқ ва истифодаи барқро дар кишвар қорӣ созад. Имрӯз Тоҷикистон ба барномаи ҷомеъ ва қомиле барои 30-40 сол қонанди «Нақшаи ГОЭЛРО», ки солҳои бистуми асри XX таҳия шуда, иқтисодӣ Иттиҳоди Шӯравиро бо нерӯи барқ таъмин намуда буд, ниёз дорад. Ин барнома бояд натавон бунёди нерӯгоҳҳои барқии обии хурд, балки қорхонаҳои тавлидгари мошинию барқии ин нерӯгоҳҳо низ фаро бигирад. Барои ин амр баъзе қорхонаҳои мошинсозии ҷумҳурӣ, аз ҷумла қорхонаи трансформатори шаҳри Бохтар ба бозсозӣ ниёз дорад. Дар пойтахт қорхонаи азими «Тоҷиктекстилмаш» мавҷуд аст. Ин қорхонаро метавон ба қорхонаи мошинсозии энергетикӣ хурд табдил дод. Аз ягон кишвари пешрафтае мисли Россия, Япония ё Хитой технологияи тавлиди таҳқизоти энергетикаи хурд генератор, трансформатор ва қисмҳои механикӣ, ки генераторро ба қор мебарорад, ҳақида тавлиди таҳқизоти гуногунавонро метавон дар ин қор сохт [3, 145].

Интизорӣ меравад, ки раванқи гидроэнергетикаи ноҳияҳои кӯҳӣ рушди соҳаҳои мошинсозиву энергетикаро дар шаҳро метезонад. Дар навбати худ саноат бояд ба наватрину пурмаҳсултарин технология тақия қунад, зеро технологияи наву самарабахш ниёзманди қорисозии навоварҳои илмӣ таҳқизоти дар истеҳсолот буда, ба гузариши илму маърифат дар кишвар ва муҳити донишомӯзии қормандону анҷоми паҳӯшиҳои илмӣ олимони асари мусбат мегузорад. Агар давлат тибқи барномаи мушаххас ноҳияҳои кӯҳиро ба таҳқизоти гидроэнергетикаи хурд таъмин намоёнд, пас водӣҳои кӯҳӣ метавонанд аз ҳисоби захираҳои дохилии худ бо анҷоми қорҳои сохтмонӣ бо нерӯю имконияти худ нерӯгоҳҳои обии хурдро бунёд созанд. Муҳимаш ин ки қунин таҷриба дар таърихи ҳалқамон вучуд дошт: пас аз солҳои қанги дуҷоми ҷаҳонӣ бо дастгирии давлату кӯмаки ҳалқ дар бисёр ноҳияҳои кӯҳӣ нерӯгоҳҳои барқию обии хурд сохта шуда буд, ки то солҳои ҳафтадуми асри гузашта фаъолият доштанд. Баъдан пас аз бунёд шудани НБО Норак ақсарияти онҳо барҳам хӯрданд.

Дар мавзёҳои кӯҳистон гидроэнергетикаи хурд асоси рушди саноат ва ҳифзи муҳити зист ба ҳисоб меравад. Таъмини аҳоли бо нерӯи барқ истифодаи ҳезуми дарахтонро барои сӯзишворӣ ҳеле қохӣ медиҳад ва дар навбати худ олами растаниҳои кишвар аз ҷумла дарахтону буттаҳо эмин нигоҳ мебарорад.

Агар ҳамаи захираҳои мавҷуда пурра ба қор андохта шавад тамоми соҳаҳои хоҷагии ҳалқ бо қувваи барқу гармӣ таъмин мегарданд. Мо ҳамаи ин омилҳо ба инобат гирифта бо боварии қомил гуфта метавонем, ки солҳои наздик ба истиклолияти энергетикӣ ноил хоҳем шуд. Дар ин самт садҳо нақшаҳо амалӣ шуда истодаанд. Ҳоло ҳадафи асосии расидан ба истиклолияти энергетикӣ ин ҳарчӣ

бештар бунёди нерӯгоҳҳои хурду миёна дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Он якҷанд ҷиҳатҳои ҳуби иқтисодии худро дорад:

- Барои бунёди нерӯгоҳҳои хурд ва миёна маблағҳои зиёд лозим нест.
- Агар дар ҳуди маҳаллаҳо онҳо бунёд ёбанд интиқоли барқ наздик ва камхарч мешавад.
- Бунёди ин нерӯгоҳҳо аз ҷиҳати экологӣ тозаанд ва ҳавои атроф ҳеҷ зарар намебинад.
- Онҳо метавонанд ба шабакаи ягонаи ҷумҳурӣ пайваст нашуда ғайрифаъолият наоянд.
- Дарёҳои хурду калон, наҳрҳои минтақаҳои кӯҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои бунёди НБО-и хурд ва миёна хеле қулай мебошад.

Умуман, ояндаи саноати энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дурахшон буда, он метавонад Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба яке аз давлатҳои рушдкардаи иқтисодии ҷаҳон табдил диҳад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон Ба маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 22 декабри соли 2016.
2. Раҳимов М. Табиат ва сарватҳои табиӣ Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 248 с.
3. Ҳайдаров М. Комплекси истехсоли территориявии Тоҷикистони Ҷанубӣ ва ояндаи он. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 287 с.

Калидвожаҳо: *қувва, қубурӣ, энергетикӣ, саноат, дурнамо, техникӣ, гидроэнергетика, дарғот, дериватсионӣ.*

Аннотация

ХАРАКТЕРИСТИКА ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье автор приводит сведения о энергетической, промышленности гидроэнергетических станции РТ и их экономические значения в развитие народного хозяйства. Также приводятся примерные сведения и даёт характеристика о платинах гидро - станции, дериватации страны, расположение и производство электроэнергии. В заключении представляет предложение о развитии и значимости электроэнергетики в республике.

Ключевые слова: *мощность, трубопроводные, энергетический, промышленность, бушующий, технический, гидроэнергетический, платиновый, деривационный.*

Annotation

CHARACTERISTIC POWER THE INDUSTRIES REPUBLIC TAJIKISTAN

In this article the author provides information about the energy industry RT hydropower stations and their economic value to the national economy. Also, the drive gives approximate mixing and characterization of platinum hydra - station dervetatsii country, location and electricity production. At the end is a proposal for the development and importance of electricity in the country.

Key words: *power, truboprovodnie, energy, industry, raging, technical, hydropower, platinum, dervitattsionny.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимов Бахтовар, магистранти соли аввали факултети география ДДОТ ба номи Садриддин Айни Тел: 900011697.

Рохбари илмӣ: Қаландаров А.

Сведения об авторе: Раҳимов Бахтовар, магистрант первого курса географического факультета ТГПУ имени Садриддина Айни Тел: 900011697.

Научный руководитель: Каландаров А.

About the author: Rakhimov Bakhtovar, First-year master of the Faculty of Geography, TSPU im. Sadriddin Aini Tel: 900011697.

Scientific director: Qalandarov A.

НАҚШИ ЗАХИРАҲОИ ОБИИ ТОҶИКИСТОН ДАР RUШДИ СОҲАИ РЕКРЕАТСИЯ ВА САЙЁҲӢ

Омӯзишу таҳлили маводҳои омӯрӣ нишон медиҳанд ҳоло соҳаҳои хизматрасонӣ махсусан соҳаи туризм дар низоми хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ нисбати дигар соҳаҳои хоҷагидорӣ бартарӣ дошта манбаи асосии даромади бучҷаи аксар кишварҳо бахисоб мераванд.

Аз рӯи ҳисоботи Ташкилоти байналмилалӣ Туризм айни замон зиёда аз 250 млн. нафар дар соҳаи туризм машғул буда, 15 мамлакати ҷаҳон тамоми иқтисодиёти худро ба ин шабака махсус ғардонидаанд. Даромади ин давлатҳо аз туризм нисбат ба содироти маҳсулот 4,5-5 баробар зиёд аст. Бар замми ин ба ҳиссаи туризм 8% сармоягузорӣ (инвеститсия) ва 5% воридоти андоз дар миқёси ҷаҳонӣ рост меояд [4].

Умуман, мувофиқи пешбиниҳои ин ташкилот, дар нимаи аввали ҳазораи мо шумораи туристону сайёҳон дар сайёраи мо ба 1 миллиарду 600 миллион хоад расид.

Мувофиқи баршумори ташкилотҳои бонуфузи ҷаҳонӣ дар оянда низ туризм ба яке аз манбаҳои муҳими даромади соф табдил хоҳад ёфт. Танҳо аз соли 1950 то соли 2000-ум даромад аз ҳисоби туризм дар арсаи ҷаҳонӣ то 200 маротиба афзудааст. Агар соли 1995 дар маҷмӯъ даромади ҷаҳонӣ аз соҳаи туризм ба 399 миллиард доллар мерасид, пас соли 2005-ум ба 621 миллиард доллар ва соли 2025-ум бошад ин нишондод зиёда аз 2 триллион долларро ташкил хоҳад намуд [1, 2011].

Маълумотҳои дар боло иқтибос шуда нишон медиҳанд, ки дар шароити имрӯза соҳаҳои хизматрасонӣ махсусан соҳаи туризм бо суръати баланд рушд меёбанд ва ҳар давлат кӯшиш менамояд, ки дар миқёси бозори ҷаҳонии туристӣ мавқеи худро пайдо намуда ба ин васила рушди иқтисодию иҷтимоии кишвари хуро то андозае таъмин намояд.

Аз ҳамин нуқтаи назар омӯхтани самаранок истифода бурдани имконияту захираҳои туристии мавҷуд ва муайян кардани самтҳои ояндадори он дар шароити имрӯза актуалӣ мебошад.

Аксари мутахассисон бар он назаранд, ки дар замони муосир сарватҳои туристӣ дар ҳаёт ва ғайрияти одамон мақоми хело бузург доранд, махсусан сарватҳои рекреатсионӣ, ки онҳо барои истироҳат, табобат, донишандӯзӣ, дилхушию-фароғатии ҳаёти инсон истифода бурда мешаванд.

Воқеан ҳам захираҳои туристӣ зербунёи асосии ташаккулёбии соҳаи туризм ва рекреатсия ба шумор рафта дар ҷойгиршавии ҳудудӣ инфрасохтори туристӣ, ташаккулёбии ноҳия ва минтақаҳои туристӣ-рекреатсионӣ таъсири назаррас доранд.

Илова бар ин мавҷудияти сарватҳои табиӣ-туристӣ омили муҳимтарини рушти устувори ғайрияти туристӣ рекреатсионӣ ба ҳисоб мераванд. Чун ки хусусияти шароитҳои табиӣ дар пайдоиш ва инкишофи комплексҳои туристӣ ва рекреатсионӣ таъсири назаррас дорад. Онҳо дар раванди интиҳоби ноҳияҳои истироҳатӣ ва саёҳатӣ нақши бузург мебозанд. Дар мавриди дигар бештари туристон хусусиятҳои ландшафт, иқлим, олами набототу ҳайвонот ва имкониятҳои ба варзиш машғулшавӣ, шикор ва ғайраро ба назар мегиранд.

Барои амиқтар омӯхтани манфиатнок муайян кардани роҳҳои истифодаи оқилонаи сарватҳои туристии кишвар пеш аз ҳама дуруст дарк намудани мафҳуми моҳияти «захираи туристӣ» зарур мебошад.

Оид ба мафҳуми захираи туристӣ ва мазмуну моҳияти он дар адабиёти илмӣ таълими назару андешаҳои муҳталиф вучуд доранд. Агар мафҳуми «захираҳои рекреатсионӣ» объектҳои туристӣ (воситаҳои ҷойгиркунонӣ ва ҳӯрокворӣ, осорхонаҳо), объектҳо ва ҳодисаҳои табиӣ (ёдгориҳои табиӣ, иқлим ва ба инҳо монанд)-ро фаро гирад, пас мафҳуми «захираи туристӣ» бошад нисбатан васеътар буда, ба ғайр аз захираҳои номбурда ҳамчунин, захираҳои молӣ, меҳнатӣ, истеҳсолӣ, иҷтимоӣ ва инфрасохторие, ки онҳоро барои ташкили хоҷагии туристӣ истифода бурдан мукин аст, дар бар мегирад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм» мафҳуми «захираҳои туристӣ» чунин ифода ёфтааст: «захираҳои туристӣ - маҷмӯи захираҳои экологӣ, табиӣю иқлимӣ, фарҳангии таърихӣ, солимғардонӣ ва захираҳои дигари истироҳатӣю фароғатӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба қонун ғардонидани маҷмӯи талаботи гуногуни туристон мувофиқ мебошанд» [2, 2999].

Ҳамаи захираҳои туристӣ дорои хусусиятҳои хоси худ мебошанд ва аз рӯи нишонаҳои асосӣ онҳоро аксар мутахассисон ба се гурӯҳи асосӣ ҷудо мекунад:

- *захираҳои туристии табиӣ*: иқлим, захираҳои обӣ, чашмаҳои маъданӣ ва лоикаҳои табобатӣ, релеф, горҳо, олами набототу ҳайвонот, ёдгориҳои табиӣ, мамнӯъгоҳҳо, ландшафт, объектҳои нодирӣ табиӣ ва ғайра;

- *захираҳои фарҳангӣ-таърихӣ*: осрхонаҳо, намоишгоҳҳо, театрҳо, ёдгориҳои археологӣ, таърихӣ ва меъморӣ, хусусиятҳои этнографии фолклор, марказҳои асосии санъат ва ғайра;

- *захираҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ*: дастрасии нақлиёт ва сатҳи инкишофи роҳҳои нақлиётӣ, мавқеи иқтисодӣ-географӣ, сатҳи инкишофи иқтисодӣ, таъминоти хизматрасонии аҳоли, захираҳои меҳнатӣ.

Омӯзиши ҳамаҷонибаи захираҳои туристии Тоҷикистон кори ниҳоят душвору заҳмат талаб аст. Дар ин ҷо мо танҳо оид ба роҳҳои истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ-туристии Тоҷикистон ибрази андеша менамоем.

Тадқиқотҳои зиёди олимони исбот намудаанд, ки сарзамини Тоҷикистон дорои захираҳои бузургӣ туристӣ аст.

Агар айни замон танҳо имтиёзи захираҳои рекреатсионии Тоҷикистонро дар муқоиса бо дигар давлатҳои Осиёи Марказӣ бигирем, ҳеле назаррасанд. Агар захираҳои рекреатсионии Ўзбекистон - 0,7 дар сади масоҳати он ва аз Туркманстон - 0,25 дар садро ташкил диҳанд, пас ин нишондиҳанда дар Тоҷикистон ба 5 дар сад мерасад. Аз рӯи тадқиқоти Институти лоихақапши «Гипрогор»-и Москва, захираҳои рекреатсионии Тоҷикистон бештар аз 10 ғоизи қаламрави онро дар бар мегирад. Танҳо дар водии Ҳисор ин захираҳо қариб 14 дар сади қаламрави онро ишғол мекунанд. Барои туристону сайёҳон ба таври амуди дигаргуншавии ландшафтҳои табиӣ кишвар ниҳоят тааҷҷубовар аст, зеро дар давоми якуним соат бо ҳавопаймо мо аз иқлими ниҳоят тафсони водаи Вахш якбора ба минтақаи сард ва яхҳои куҳансоли Помир рӯ ба рӯ мешаедем [1, 2011].

Дарёҳо ва кӯлҳо низ яке аз заминаҳои муҳими ташкил ва инкишофи туризму рекреатсия ба ҳисоб мераванд.

Дар Тоҷикистон шумораи умумӣ дарёҳое, ки аз 10 км бештар дарозӣ доранд ба 947 то мерасанд, ки дарозии умумии онҳо 28500 км-ро ташкил медиҳанд. Дарёҳои асосии Тоҷикистон Панҷ, Вахш, Зарафшон, Қофарниҳон, Сирдарё ва Амударё ба ҳисоб рафта, водихо барои зисти аҳоли, обёрии заминҳо ва истеҳсоли қувваи барқ аҳамияти бузург доранд. Агар аз нуқтаи назари туризм ва рекреатсия нигарем аксари дарёҳои Тоҷикистон барои истифодабарӣ мусоиданд. Зеро дарёҳои Тоҷикистон аз кӯҳҳои осмонбӯс, аз зери тармаҳои яхин ибтидо гирифта, манзараҳои дилкаш доранд. Водии дарёҳои кӯҳие, ки нишебҳои онҳо бо ҷангал пӯшида шуданд ва роҳҳои пиёдагард доранд барои ташкил намудани маршрутҳои кӯҳии пиёдагардӣ заминаи асосӣ ба ҳисоб мераванд. Масалан дар водихо дарёҳои Хингоб, Ванҷ, Бартанг, Шохдара, Зарафшон ташкили чунин хатсайрҳои туристӣ имконпазир аст.

Мувофиқи маълумотҳои мавҷуда дар ҳудуди ҷумҳури қариб 1300 кӯл мавҷуд буда масоҳати онҳо зиёда аз 700 км² -ро ташкил медиҳад. Аксари кӯлҳо дар ҳудуди Бадахшону води Зарафшон ҷой гирифтаанд.

Кӯлҳое, ки дорои масоҳати нисбатан бузург мебошанд, ҳамаги 22-то буда, масоҳати умумии онҳо 625 км²-ро ташкил мекунанд. Дар айни ҳол бо мақсади туризм ва рекреатсия танҳо якҷандтои онҳо истифода бурда мешаванд. Аз ҷумла қули Искандаркӯл, ки дар водии дарёи Зарафшон дар баландии 2220 м аз сатҳи баҳр ҷойгир буда, атрофии он то доманакӯҳҳо бо бешаи дарахтони ҳамешасабз пӯшида шудааст. Масоҳати Искандаркӯл ба 3,5 км³ расида, ҷуқуриаш зиёда аз 70 м аст. Дар бораи пайдоиш ва зебогии ин кӯл ҳагуна қиссаю ривоятҳо мавҷуданд. Ҳоло атрофии кӯл ба мавзеи хуби истироҳату фароғати сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ табдил ёфтааст. Дар сурати дар атрофии кӯл объектҳои туристӣ ва рекреатсионӣ самаранок ташкил ва ҷойгир карда шаванд, ин мавзеъ метавонад яке аз ҷойҳои дӯстдоштаи сайёҳон гардад. Ҳамчунин кӯлҳои Қарокӯл, Сарез, Ранкӯл, Булункӯл ва дигар кӯлҳои Тоҷикистонро номбар кардан мумкин, ки аҳамияти рекреатсионӣ доранд.

Дар ташкили истироҳати аҳоли ҳавзаҳои обӣ нақши асосиро мебозанд ва аҳамияти рекреатсионии обанборҳо низ ҳеле бузург аст. Обанборҳои кӯҳӣ дар Тоҷикистон қисман ҳамчун объектҳои истироҳатии аҳоли истифода бурда мешавад. Ба ин гурӯҳ обанборҳои Норақ, Қайроқум, Бойғози, Сарбанд, Сангтуда 1, Сангтуда 2 ва обанбори сохташудаистодаи Роғун дохил шуда метавонад.

Муҳити табиӣ Тоҷикистон бисёр мураккаб аст ва дар натиҷаи ҳодисаҳои геологӣ дар тӯли миллионҳо сол ба пайдо шудани навъҳои зиёди обҳои шифобахш имконият додаст. Мувофиқи

хусусиятҳои табию орографӣ чашмаҳои маъдани кишвар нобаробар ҷойгир шуда, аксарияти онҳо дар қисмҳои кӯҳдоман волеҳуранд. Ҳоло дар Тоҷикистон қариб 220 чашмаҳои маъданӣ ба қайд гирифта шудаанд, ки обҳои аксарияти ин чашмаҳо хусусияти табобатӣ доранд ва мардуми маҳаллӣ аз қадимулаём инро доништа барои муолиҷа истифода мебаранд. Чашмаҳои нисбатан машҳури Тоҷикистон, Хоча-Обигарм, Оби-Гарм, Шоҳамбарӣ, гармчашмаи Калтуч, чашмаҳои маъдани Анзоб, Гармчашма, чашмаҳои обашон гарму хуноки Чилучорчашма, Яшилқул, Қизилробот, Чилондӣ ба ҳисоб мераванд [3, 2008]. Дар заминаи ин чашмаҳо то ҳол якҷанд озоишгоҳу истироҳатгоҳҳо бунёд карда шудаанд. Лекин дар шароити имрӯза имкониятҳои хизматрасонии ин иншоотҳо талаботи аҳолиро пурра қонеъ карда наметавонанд ва сифти хизматрасониҳо ба талаботи замони ҳаёти нестанд. Зиёд будани шумораи чашмаҳои маъданӣ дар инкишофи комплекси туристиву рекреатсионӣ таъсири зиёд мерасонад. Аз ин рӯ ҳангоми сохтан ва ҷойгир намудани иншоотҳои туристӣ ва рекреатсионӣ бояд ҳамоно ба назар гирифт, ки ин гуна иншоотҳо дар наздикии мавзеи ҷойгиршавии чашмаҳо сохта шаванд зеро ҷи қадаре, ки об ба масофаи дур ҷорӣ шавад ҳолат ва таркиби он тағир ёфта қобилияти табобатиашро гум мекунад.

Ҳамоно тавр аз омӯзиш ва таҳлили маводҳои дар боло овардашуда ҷунин ҳулоса баровардан мукин аст, ки ҳудуди Тоҷикистон дорои сарватҳои бузурги туристӣ буда, аксарияти онҳо барои бо мақсади рушди туризм ва рекреатсия истифода бурдан мусоиданд. Аз ин рӯ моро зарур аст, ки дар асоси таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи туристӣ бо назардошти хусусиятҳои табиӣ-географии кишвар шакл ва меъёри истифодабарии манбаҳои обиро махсусан обҳои маъданиро бо мақсади рушди туризм ва рекреатсия муайян карда бо ин роҳ ҳифзу нигоҳдошти онҳоро таъмин намоем.

Адабиёт:

1. Кускова А. С. Туристическая ресурсология. – М.: Издательский центр «Академия», 2008.
2. Международная ассоциация по туризму с деловыми целями (ИБТА) 2020.
3. Мухаббатова Х. М., Шарифов И. Ш. Мавзеҳои ҳифзшаванда ва сайёи дар Тоҷикистон. – Душанбе, 2014.
4. Садои Шарк. №2, 2011.
5. https://ru.qwe.wiki/wiki/World_Tourism_Organization 2019.
6. <https://www.russiatourism.ru/contents/deyatelnost/mezhdunarodnaya-2020-deyatelnost>.
7. <https://www.nlb.by/content/uslugi/virtualnye-servisy/otkrytaya-informatsiya>

Калидвожаҳо: *хоҷагии қишлоқ, услуги, санатория, истироҳатгоҳ, дғориҳои табиӣ, инфрасохтор, ландшафт, хатсайри туристӣ, орография.*

Аннотация

РОЛЬ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В РАЗВИТИИ РЕКРЕАЦИИ И ТУРИЗМА ТАДЖИКИСТАН

В статье рассмотрены особенности развития туризма, и его источников. Особое внимание уделено изучению роли туристических объектов такое как реки, озёры, водохранилища которые имеются в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, услуги, санатория, отдых, памятники природы, инфраструктура, ландшафт, туристические маршруты, орография.*

Annotation

THE ROLE OF WATER RESOURCES IN THE DEVELOPMENT OF RECREATION AND TOURISM IN TAJIKISTAN

The article examines the features of tourism development, and its sources. Particular attention has been removed to the studied role of tourist sites such as rivers, lakes, water reservoirs that exist in the Republic of Tajikistan

Keywords: *Agriculture, service, sanatorium, recreation, natural monuments, infrastructure, landscape, tourist routes, orography.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳамроев Исмоил, магистранти соли дуҷуми факултети география, кафедраи географияи иқтисодӣ бо асосҳои демографияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Tel: 887736622

Рохбари илмӣ: Табаруков М.

Сведения об авторе: Ҳамроев Исмоил, магистрант втареги курса географического факультета кафедры экономико-социальной географии Таджикского Педагогического Университета имени Садриддина Айна. Tel: 887736622

Научный руководитель: Табаруков М.

About the author: Khamroev Ismoil master 1 - course at the Economic and Social Geography at the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Tel: 887736622

Scientific director: Tabarukov M.

МИНТАҚАИ ТУРИСТӢ ВА РЕКРЕАТСИОНИИ ШИМОЛИИ ТОҶИКИСТОН

Қисматҳои ҷанубии қаторкӯҳи Қурама, Муғул, водии дарёи Сир ва шимолии қаторкӯҳи Туркистонро дар бар мегирад. Ин минтақа аз захираҳои туристӣ рекреатсионӣ хеле бой аст. Асоситарини онҳо, ки мо боз дар оянда дар бораи бойгариҳои табиӣ шароитҳои хуби иқлимӣ, мавзеҳои таърихӣ ва динӣ инчунин лойқаҳои шифобахши ин минтақа маълумоти ғайри мидеҳем, хеле зиёд аст. Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки солҳои охир дар ин минтақа нисбат ба дигар минтақаҳои Тоҷикистон соҳаи истироҳату фароғат бо суръати инкишоф ёфта истодааст, ки ин пеш аз ҳама ба дараҷаи инкишофи соҳаҳои саноати вилоят вобастааст.

Дар айни ҳол дар ин минтақа якҷанд базаҳои туристӣ ва санаторияҳо ташкил карда шудаанд, ки ҳама сола ба садҳо нафар сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ хизмат мерасонанд. Дар сурати ҳаматарафа омӯштани имкониятҳои туристӣ ва рекреатсионӣ ва аз рӯи талаботҳои муайян ҷо ба ҷо кардани иншоотҳои туристӣ ва ҳудуди минтақаро ба зонаи туристӣ ва рекреатсионӣ тақсир додан мумкин аст. Яке аз чунин минтақаҳо шаҳри қадимаи Хучанд мебошад. Хучанд дуҷумини шаҳри қадимӣ ҷумҳурий, ки дар шимолӣ Тоҷикистон воқеъ гардида, яке аз шаҳрҳои қадимтарини кишвар ба ҳисоб меравад ва дар замони Искандари Мақдунӣ, қариб 2500 сол муқаддам бунёд шудааст. Мувофиқи маълумоти муаррихони ҷумҳурий, дар соли 329 мелод Искандари Мақдунӣ дар назди дарёи Таниас ва ё Яксарт (ҳозира Сир дарё) қалъа бунёд карду номи худ ниҳод. Дар ин қалъа аскарони худ ва мардуми маҳаллиро ҷой дод ин сарҳади Империяи ӯ ба ҳисоб мерафт. Ин қалъа, дар аввалҳо шаҳр ҳисобида намешуд. Вале баъдтар бо сабаби мавқеи географӣ ва стратегияи хуб доштани оғишти- оғишти ба шаҳр мубаддал гашт ва дар таърих бо номи Искандари Аксо маълум аст. Хучанд дар водии Фарғона мавқеи географияи хуберо ишғол намуда, рушду нумӯш кард, ғайри қадимӣ, қасру арку масҷидҳо сохт. Дар асри 13 аз тарафи лашкари Чингизхон забт ва вайрон карда шуд. Ва баъдан харобаҳои шаҳр обод карда шуд ва ба яке аз мавзеҳои муҳими тичоративу интиқолии шоҳроҳи Абрешим мубаддал гашт.

Хучанди ҳозира - шаҳри обод, сарсабзу хурам, дорони боғу гулгаштҳои зиёдаст. Дарёи Сир аз маркази шаҳр мегузарад ва соҳилҳои он басо зебову дилрабо ва барои истироҳату оббозӣ сазовор аст. Ногӯфта намонад, ки Хучанд ягона шаҳрест дар Тоҷикистон, ки дар назди дарёи қадимӣ воқеъ гаштааст. Сохтани иншоотҳои туристӣ ва рекреатсионӣ дар назди ин дарё аз маънавият ҳалӣ нест.

Шаҳри қадимаи Панҷакент – макони ҷойгиршавӣ, вилояти Суғд, ноҳияи Панҷакент. Дар 255 км ба шимол 68км аз шаҳри Душанбе, аз шаҳри Самарқанд, дар болооби дарёи Зарафшон, дар масофаи 1,5 км. Дар гирду атрофи шаҳри имрӯзаи Панҷакент ҷойгир буда, ёдгориҳои беназири асри миёнагӣ ба ҳисоб меравад. Дар асрҳои 5-8 он аз ҳама қадимтарини шаҳрҳои Суғд – давлати қадима дар Осиёи Марказӣ ба шумор мерафт, ки аҳолиаш танҳо суғдиҳо буданд. Харобаҳои Панҷакенти қадима ҳанӯз дар асри 19 диққати муаррихону бостоншиносонро ба худ ҷалб карда буд, вале танҳо соли 1946 кофтукови ҳафтиёти оғоз гардид ва то имрӯз идома дорад, ки ин амал қариб нисби шаҳри қадимаро дар бар мегирад. Арки алоҳида бо қасри Деваштич, ки дар теппа ҷойгир аст, баъд бо ҳавлиҳои қадимӣ дар маркази шаҳр, ҳашт кӯчаи асосӣ ва даҳ паскӯча, биноҳои қадимӣ, чорсуҳо, бозорҳо, дӯконҳо, дӯконҳои ҳунармандӣ, деворҳои қабла, биноҳои сеошӯна, кофта бароварда шудаанд.

Дар байни ёдгориҳои фарҳангӣ, ки аз Панҷакенти қадима ёфта шудаанд, санъати тасвирии маҷмӯи ҳоса дорад. Деворҳои биноҳо ҳама мунаққашанд. Қолиби қайд аст, ки бо вучуди зиёда аз 1300 сол дар тағи вайронаҳо ҳобида дар деворҳо аз хишти хом сохта шуда, баъзе осорҳои нақшу ниғор ҳифз шудаанд.

Шаҳри «Саразм» - Ҷой хеле, ки баъзан рӯй мидиҳад, бозёфти тасодуфӣ боиси тақдире барои қадимӣ бузург мегардад. Соли 1976 ҳамин тавр шуд. Соқини деҳаи Афзали Ашуралӣ пас аз тамошои осорхонаи шаҳри Панҷакент ба бостоншиносони маҳаллӣ дар бораи бозёфти аҷоибӣ худ аз назди хонааш хабар дод. Ин бозёфти аҷоиб табари биринҷӣ буд, ки ӯ қаблан дар музей табари ба ин монандро дидааст (табаре биринҷӣ, ки дар охири асри 19 аз деҳаи Ёрии ноҳияи Панҷакент бозёфт шуда буд).

Саразм шаҳре аст дар 15 километрии ғариби Панҷакент дар масоҳати 90га ва мутааллиқ ба ҳазори 4-2 пеш аз мелод. Он соли 1976 кашф шуда ва соли 1978 ба баъд ғуруҳи бостоншиносон

бо сарвари А.Исхоков таҳқиқот кардаанд. Дар Саразм 4 давраи ҳаёт ошкор шуда, ашён зиёде пайдо гардидаанд. Саразм яке аз қадимтарин шаҳрҳои Осиёи Миёна махсуб мешавад.

Истаравшан (собик Ҷротеппа) – шаҳр - осорхона, маркази қадимаи тичоратӣ, касибӣ ва хунармандӣ, яке аз қадимтарин шаҳрҳои Осиёи Марказӣ, ки соли 2002, 2500-сола шуд. Ҷротеппа дар масофаи 73 км дуртар аз шаҳри Хучанд ҷойгир шудааст. Дар асри 6 то давраи мо шаҳр бо се қатор девор ихота шуда буд, арк дошт, ки бо деворҳои ихота шуда, дарозииаш шаш ҳазор метрро ташкил медод. Дар охири асри 19 дар Ҷротеппа 68 масҷид, 16 қорвонсаройҳо, 5 устухонаи равшанкашӣ, 7 осиб, 7 ҳамом ва бозорҳои қалон мавҷуд буд. То ба имрӯз дар Истаравшан як қатор ёдгориҳои таърихиву меъморӣ ҳифз шудаанд. Бинои ду гунбазаи мақбараи Ҳазрати Шохро, ки дар асри 17 бунёд шудааст, мардуми Истаравшан қабри амаки пайғомбар Муҳаммад Қусам ибни Аббос меҳисобанд.

Ёдгории таърихӣ – меъморӣ «Ҳазрати Шох» дар қисмати кӯҳнаи Истаравшан воқеъ буда, аз се бино - Ҳазрати Шох, мақбараи Худоёри Валъамӣ ва масҷиди Ҳазрати Шох иборат аст. Мақбара дар гирди чашма ба шакли нимдоира ҷойгир шудааст. Дар паҳлӯи мақбара пештар майдони бозор воқеъ будааст, ки дар рӯзҳои Иди Рамазон ва Иди Қурбон сокинони деҳоти гирду атрофи дар барои намози Ид ҷамъ меомаданд. Ба ақидаи олимони мақбара Ҳазрати Шох чун аст. Ҳанӯз то барқарории ислом дар байни аҳолии таҳҷойи ҳамчун манбаи замини муқаддас ҳисобида мешуд. Имрӯзҳо мақбара зиёратҷойи аҳолии таҳҷойи ба шумор меравад, ки дар рушду нумӯи туризми динӣ дар ин минтақа саҳми қалон дорад.

«Ҳазрати Бобо» – маҷмааи меъморӣ Ҳазрати Бобо дар қисмати шимолию-шарқии деҳаи имрӯзаи Чоркӯҳ воқеъ буда, аз биноҳои дар замони гуногун сохта шуда иборат аст. Номии иморат дар як меҳвар ба сӯи шимол ҷойгир буда, дар он мазори валие мавҷуд аст. Аҳолии таҳҷойи ин валиро «Ҳаси подшоҳ», «Ҳаси Амир», «Амир Ҳамзаи Соҳибқирон» меноманд. Ақидаҳои мавҷуд аст, ки дар ин ҷойҳо ҳанӯз то қабули ислом як қабре буд ва онро парастидиш мекарданд, баъдтар ба авлиёе мутааллиқ донистаанд ва мақбара пас аз чанд замоне бунёд карда шуд.

Муҳимтарин аз ҳама он аст, ки ин ёдгори шоҳкорӣ эҷодиёти халқ буда, дар санъати аҷоибу нотакрори ҳайкалтаҷрошӣ ва нақшунигорӣ, қандакорӣ ҷӯб ба ҳам омадани анъанаҳои қадимаи то исломӣ бо тамоюлотӣ нав, ки таърихи санъати қандакорӣ Осиёи Марказӣ нест, ба чашм мерасад.

«Қалъаи Боло» – Ёдгори таърихӣ, ки дар назди шаҳри Исфара ва мутааллиқ ба асрҳои 6-7. Онро соли 1871 А.П.Федченко кашф намуда, соли 1927 В.А. Шишкин ва соли 1950 А.Н.Бернштам таҳқиқ намудаанд. Муаррихон се давраи сохтмони онро муайян кардаанд, ки ба таври зайл аст:

- а) Муттааллиқ ба асрҳои 6-8.
- б) Мутааллиқ ба асрҳои 6-8.
- в) Мутааллиқ ба асрҳои 11-12.

Аз ин мавзеъ хумпораҳои катибадор, абзори зиннати, зарфҳои шишагӣ сафолии мунаққаш пайдо шудаанд. Қалъаи Боло дар тӯли таърих борҳо таъмиру тармим нашудааст.

«Мақбараи Ҳочабулҳақ» – Муттааллиқ ба асрҳои 10-12 буда, дар деҳаи Чоркӯҳи ноҳияи Исфара ҷой дорад. Он мураббаъшакл буда, 6,35х6,35 метр андоза дорад.

«Мақбараи Абдуқодири Гелонӣ» – Муттааллиқ ба асрҳои 15-17 буда, дар деҳаи Тутки ноҳияи Истаравшан ҷой дорад. Он аз чор тараф даромадгоҳҳои аркӣ ва дар болои онҳо панҷараҳои нақшӣ доранд. Гунбази хурди мақбара ба бағалҳои сипаршакли сетафафа таъа менмоянд.

«Мақбараи Лангари Бобо» – Мутааллиқ ба қурунӣ 17-18 буда, дар ҷанубу ғарбӣ шаҳри Қонибодом ҷой дорад. Он аз хишти хом сохта шуда, гунбаздор ва бидуни пештоқ аст. Мақбараи мураббаъшакл буда, 5,50 х 5,50 метр ва дар васаташ сағона аст. Намоҳи ва гунбази он бо гач андова шудаанд.

«Мақбараи Шайх Муслиҳиддин» – Ёдгори меъморӣ, ки чун мақбараи Шайх шаҳри Хучанд, дуввумин шаҳри Тоҷикистон воқеъ дар шимолӣ кишвар ҷойгир шудааст. Мақбара ба шарафи Муслиҳиддини Хучандӣ-шоир, ҳокими шаҳр номгузори шудааст, ки дар асри 12 зиндагӣ кардааст. Ва ба монанди ин ҷойҳои таърихӣ динӣ барои рушду инкишофи туризми динӣ дар ин минтақа хело зиёд мебошанд: «Мадрасаи Мирраҷаб Додхоҳ» шаҳри Қонибодом, асрҳои 17. «Мадрасаи Ойим», шаҳри Қонибодом асрҳои 16-17. «Масҷиди Абдуллоҳон», ноҳияи Исфара асри 18. «Масҷиди Бурҷак», шаҳри Истаравшан асри 19. «Масҷиди Кукугунбаз», шаҳри

Истаравшан асри 16. «Масчиди Навгилем», шаҳри Исфара асри 16. «Масчиди Мавлоно Румӣ, Мавлоно Сайид» шаҳри Исфара асри 19. “Масчиди Ободи”, «Олкорон», «Рустамбек», «Сарвистон», «Ҳочачон», «Чорсада», «қалъаи Гулизард» шаҳри Истаравшан, ибтидои асри 20. “Чанозахон” шаҳри Истаравшан асри 19. «Мазори Эшон Мавлоно» ноҳияи Истаравшан асри 19. «Мақбараҳои Бобо Тағо» сари 15, «Худоёри Валаъмӣ» шаҳри Истаравшан асрҳои 17, «Ҳазрати Шоҳподшоҳ» ноҳияи Исфара асрҳои 10-12 ва ғайраҳо мебошанд.

Ин минтақа аз захираҳои туристӣ рекреатсионӣ ва истироҳатӣ таъминоти бо лоиқаҳои шифобахш кӯли дарёҳои зебои табиӣ хело бой мебошад. Яке аз чунин ҷойҳо истироҳат дар назди баҳри Тоҷик (Қайроқум) мебошад.

Обанбори «Қайроқум» - Обанбори аз ҳама калотарини ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад, ки онро «Баҳри тоҷик» меноманд. Масоҳати он 520 км мураббаъ ва ғунҷишаш 4160 млн метри кубӣ мебошад. Дарё кӯл ва обанборҳои Тоҷикистонро барои хоҷагӣ халқ аҳамияти калон дорад. Онҳо барои сохтани стансияҳои электронии обӣ, обёрӣ киштзорҳо, бо об таъмин кардани шаҳру деҳот ва сохтани ягон иншоотҳои туристӣ барои инкишофи босуръати туризми истироҳатӣ дар назди баҳр мусоидат мекунад, ки ғайри ин мӯйяне ба корхона ва ё давлат корбаст карда мешаванд.

Ҳудудҳои табиӣ, ки барои истифодабарии туристӣ таъминоти ҳамчун курорт дар шимолӣ Тоҷикистон маълуми машҳуранд.

Санаторияи «Зумрад»- 10 км дуртар аз шаҳри Исфара дар баландии 800 м аз сатҳи баҳр ҷойгир мебошад, ки калонтарин санатория дар Осиёи Марказӣ ба ҳисоб меравад. Омили асосии таъминоти ин санатория муолиҷа бо лойқаи шифобахш мебошад. Санатория тамоми сол сол кор мекунад, ки дар як вақт барои 350 кас ҷой медиҳад.

Санаторияи «Ҳавотӯғ» - маънои калимаи Ҳавотӯғ – ҳавои кӯҳӣ мебошад. Ҳавотӯғ чашмаи минералии гармӣ ёду бромдор аст, ки дар заминаи он шифогӯҳи Ҳавотӯғ сохта шудааст. 96 км дур аз шаҳри Хучанд ва 24 км дуртар аз шаҳри Истаравшан дур ҷойгир аст. Санатория барои таъминоти касалиҳои меъдаву рӯда, асаб, касалиҳои пӯст ва дигар намудҳои касалиҳоро таъминот мекунад. Санатория 155 ҷой дорад. Омилҳои асосии таъминоти он ин оби зеризамини ҳарораташ 51-55 С дар бар мегирад.

Санаторияи «Ўротеппа» – 6 км дуртар аз шаҳри Истаравшани вилояти Суғд. Санатория тамоми сол кор мекунад дар зимистон 150 ҷой ва дар тобистон 250 ҷой дорад. Дар санатория бемориҳои низомӣ асаб, низомӣ рағҳои хунгарди дилро таъминот мекунад.

Ҳонаи истироҳатӣ дар дарёи Қайроққум – 12 км дуртар аз шаҳри Хучанд дар соҳили обанбори сунӣ сохта шудааст. Маънои калима Қайроққум (биёбони санглох) мебошад. Барои қабул ва хизматрасонӣ туристон дар мавсими тобистона 346 ҷой пешниҳод шудааст. Вобаста ба маълумотҳои оморӣ дар соли 2007 барои истироҳат ба Қайроққум аз сайёҳони дохилӣ 7119 нафаро ташкил дод, расман ба қайд гирифта шудааст, ки зиёда аз 37000 нафар якрӯза истироҳат намуданд.

Адабиёт:

1. Агентии оморӣ назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе: 2012. – 219 с.
2. Ашуралиев М. И., Қодирова М. И. Ташкил ва технологияи хизматрасонӣ дар меҳмонхонаҳо. (Дастури таълими мувофиқ). – Душанбе: ҚДММ «Комрон+П», 2013. – 414 с.
3. Мухаббатова Х.М., Яблоков А.А. Снежный покров Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 128 с.
4. Мухаббатова Х. М., Рахимов М. Р. Географияи Тоҷикистон. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011. – 301 с.
5. Мухаммадбоқир Наврӯзӣ. Экотуризм беҳтарин интихоб барои Эрон. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2011. – 256 с.
6. Маводи конференсияи илмӣ - амалӣ дар мавзӯи «Муҳимияти рушди туризми дохилӣ». – Душанбе: Нашриёти ООО «АВВАЛИН», 2017. – 204 с.

Калидвожаҳо: Рекреатсия, соҳаи туризм, плата, санатория, истироҳатгоҳ, оби газнок.

Аннотация

**ФАКТОРЫ ПЕРСПЕКТИВНОГО РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА И РЕКРЕАЦИИ
В СЕВЕРНОМ ТАДЖИКИСТАНЕ**

В статье рассмотрены основные факторы влияния на развитие туризма и рекреации на перспективу северном Таджикистане. Особое внимание уделено развития экотуризма и спортивного туризма в регионе. проведено анализ имеюшие положительные и отрицательные стороны развития туризма и рекреации в северном Таджикистане.

Ключевые слова: *Рекреация, Климат - туризм, плата, санатория, курорт, минеральные воды.*

Annotation

**THE GIVEN ARTICLE ISSUES THE MAIN MAIN FACTORS OF THE INFLUENCE IN THE
NORTHERN TAJIKISTAN DEVELOPMENT OF TOURISM AND REST**

The main attention is given to the development of ecotourism and sporting tourism in the region. There has been the attention which has positive and negative sides of development of northern Tajikistan tourism rest development.

Key words: *rest, climate – tourism, payment, sanatorium, resort, mineral, waters.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Хамроев Исмоил, магистранти соли дууми факултети география, кафедраи географияи иқтисодӣ бо асосҳои демографияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Tel: 887736622

Рӯхбари илмӣ: Табаруков М.

Сведения об авторе: Хамроев Исмоил, магистрант второго курса географического факультета кафедры экономико-социальной географии Таджикского Педагогического Университета имени Садриддина Аини. Tel: 887736622

Научный руководитель: Табаруков М.

About the author: Khamroev Ismoil master 1 - course at the Economic and Social Geography at the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel: 887736622

Scientific director: Tabarukov M.

СОХТ ВА ВАЗИФАИ ЭОЗИНОФИЛҲО, МОНОСИТҲО ВА БАЗОФИЛҲО

Эозинофилҳо – лейкоцитҳои доначадори хун, ки барои берун аз ҳучайра нест кардани организми муфтхурони калонҳаҷм хизмат мекунанд. Диаметри онҳо дар хуни молишхӯрда, ба 12-14 мкм ва дар қатраи хун ба 9-10 мкм баробар аст. Ядрои эозинофилҳо одатан, аз 2 сегменти бо воситаи гарданак ба ҳам васлшуда иборат аст. Дар ситоплазма органелҳои аппарати Голчи (дар назди ядро) митохондрияҳои камшумор, филаментҳои камшумор, филаментҳои актина дар плазмолемма ҷойгиранд. Ба монанди дигар ҳучайраҳо эозинофилҳо объекти хурдро назди он хориҷ намудани маҳсули дохили доначаҳо ба амал мебароранд. Барои муфтхурони калонро мағлуб намудан, ба монанди кирмҳо эозинофилҳо таъсири худро ба беруни организми онҳо равона мекунанд.

Дар пардаи болоии эозинофилҳо ресепторҳои нисбати антиген, антиген-подгон гистамин ва дигар модаҳои фаъоли биологӣ ҷойгир мебошанд. Аз рӯи хусусиятҳои худ эозинофилҳо ба нейтрофилҳо монанд буда, лекин қобилияти фагоситозашон сустар мебошад.

Плазмолеммаи он ресепторҳои Fc – ресептор барои иммуноглобулини E (IgE), ки дар реаксияҳои аллергиявӣ иштирок мекунад, барои иммуноглобулини IgG ва IgM, инчунин C3- ва C4 -ресепторҳо дорад. Эозинофилҳо нисбатан суст ҳаракат буда, имконият доранд, ки ба тарафи ҳамаи он ҷисмҳои ва концентратсияи баланди гистамин, ки рағҳои хунгардро васеъ қобилияти гузaronиши онҳоро баланд мекунад, фаълоне ҳаракат кунанд. Ба фикри баъзе муҳандисон эозинофилҳо чараёни илтиҳобро суст мекунанд. Аммо ҳангоми бемори асмаи бронхияли ин ҳучайраҳо медиатори ба амал орандаи илтиҳобро илтиҳоб, сафедаи асосии илтиҳоб нейтротоксини эозинофили сафедаҳои катиони эозинофилҳо, лизо-фосфолипаза, ки эпителияҳои роҳҳои нафасро зарар мерасонанд. Аз рӯи шакли морфологи ҳам эозинофилҳо ба нейтрофилҳо монанд мебошанд, эозинофилҳо миқдори зиёди лизосома дошта, қобилияти фагоситоз доранд оксигени фаъл ҳосил мекунанд, нисбати хемотоксинҳо ҳиссиётнокии ва ресепторҳо дорад. Ба ҳамаи ин аломатҳо нигоҳ накарда, байни ин ду гурӯҳи ҳучайраҳо аломати назарраси фарқкунанда мавҷуд аст. Эозинофилҳои хуни одам одатан ядроашон аз ду ҳисса ва дар ситоплазмаашон миқдори зиёди доначаҳо доранд.

Доначаҳои эозинофилҳои болиғ аз берун бо парда пӯшонида шуда, дар маркази он моддаи кристал монанд ҷойгир мебошанд. Ин моддаи кристалмонанд сафедаи муҳимтарин ва асоси эозинофилҳо ба ҳисоб меравад. Дар доначаҳои эозинофилҳо т миқдори зиёди ферментҳое, ки аминҳои вазоактивиро вайрон мекунанд, ва инчунин ферменти гистаминаза ҷойгир мебошанд. Бо доштани ин модаҳои фаъоли биологӣ эозинофилҳо дар организми одамони солим вазифаи муҳимтаринро иҷро мекунанд. Миқдори барзиёди гистаминро ва дигар модаҳои ба он монандро нейтрал гардонида, меъёри муайяни микросиркулясияро дар бофтаҳо нигоҳ медорад.

Ба ин иҷрои вазифаи ҳул эозинофилҳо бевосита дар раванди ҷавоби иммуни ҳиссиётнокии баланди босуръат иштирок мекунанд. Хориҷшавии миқдори зиёди гистамин ҳангоми чараёни аллергия эозинофилҳоро ба худ ҷалб намуда, дар ҷойи ба амалоии аллергия ин ҳучайраҳо ҷамъ шуда, моддаҳои захрнокӣ фаъоли биологиро бе зарар мегардонанд.

Дигар вазифаи муҳимтарини эозинофилҳо нест кардани кирминаи муфтхурон мебошад. Бинобар ин эозинофилҳоро киллери кирминаҳо меноманд. Баъди фаългардии эозинофилҳо аз доначаҳои сафедаи калон ва асоси (аз забони англиси major basic protein) ва сафедаҳои катиони хориҷ гардида мембранаи муфтхурро вайрон мекунанд. Яке аз сафедаҳои дар доначаҳо ҷойгир буда, метавонад мембранаи муфтхурро ба монанди NK ҳучайраҳо вайрон кунад. Механизми дигари нест кардани кирминаи муфтхурон маҳсули оксигени фаъл мебошад. Масалан аксарияти кирмҳо қобилияти фаългардонии системаи комплиментиро (системаи 15-20 гурӯҳи сафедаҳои зардоби хун, ки вазифаи асосии онҳо танзими илтиҳоб мебошад), бо роҳи алтернативи доранд. Эозинофилҳо бошанд, дар болои худ ресепторҳои барои C3 ва (системаи комплименти) ҳангоми фаъл гардонии ин компонент, пурзӯршавии нафаскаши ва ҳосилшавии метаболики оксигени фаъл ба амал меояд.

Мавҷудияти ин сафедаҳои дар боло номбаршуда имконият медиҳад, ки доначаҳои дар дохили ситоплазмаи эозинофили ҷойгир буда, эозинро қабул намуда ранги зарди баландро мегарад. (расми 13).

Чалби эозинофилҳо ба ҷои сирояти муфтхур аз ҳисоби хоричкуни Т-хучайраҳо ва базофилҳо, моддаи махсус ба монанди омили анафилактики хемотаксиси эозинофилҳо ба амал меояд. Дар одамони солим миқдори эозинофилҳо аз ҳаҷми умумии лейкоцитҳо, 2-5% -ро ташкил медиҳад.

Эозинофилҳо аз нейтрофилҳо зиёдтар умр дида нисбати онҳо имконият доранд, ки баъди аз хуни канори ба бофтаҳо гузаштан бо аз сари нав ба он баргарданд.

Дар доначаҳои эозинофилҳо пероксидазаи махсус, ки барои эозинофилҳо хос аст ҷойгир мебошад. Ин фермент оксидшавии моддаҳои гуногунро то перекиси гидроген, ки қобилияти нест кардани макроорганизмҳоро дорад, ҷойгир мебошанд. Ҳангоми мавҷуд будани перекиси гидроген ва галогенҳо пероксидазаи эозинофилҳо фаъолияти секретории хучайраҳои абриро метезонанд. Бо ин роҳ ба амал оии илтиҳобро ҳамроҳи мекунад.

Баъзе аз катионҳои сафедавии эозинофилҳо геноринро бо худ пайваست намуда, ҳосияти антикоагрентии онро суст мекунад.

Дар ситоплазми эозинофилҳо кристали Шарко-Лейден мавҷуд аст. Ин модда шакли кристаллаи шашкунчаро дошта, аввалин бор дар беморони лейкоз муайян карда шуд. Баъдтар ин кристалро дар балғами беморони роҳи нафас ҳам дида мешаванд.

Дар ситоплазми эозинофилҳо захри пуркуват-нейротоксини эозинофили дида мешавад. Бинобарин дар бемороне, ки гиперэозинофилия ва миқдори зиёди эозинофилҳо дар моеъи ҳаромағз ва мағзи сар (ликвор) дида мешавад, дар аксарияти ҳолатҳо вайроншавии аломатҳои неврологи ҷой доранд.

Миқдори базофилҳо дар хун $0,0-0,6 \times 10^9 / \text{л}$ ё 0-1%-и умумии лейкоцитҳоро ташкил мекунад. Диаметри онҳо дар хуни молишхӯрда 11-12 мкм буда, дар катраи хун қариб 9 мкм аст. Ядрои базофилҳо ба сегмент тақсим шуда, он аз 2-3 ҳисса иборат аст. Дар ситоплазми базофилҳо ҳамаи намудҳои органеллаҳо – тӯри эндоплазма, рибосомаҳо, аппарати Голчи, митохондрия, филаментҳои актинӣ мавҷуд аст.

Дар ситоплазма ҳаммаи намуди органеллаҳо - тӯри эндоплазма, рибосомаҳо, аппарати голчи, митохондрия, филаментҳои актинӣ мавҷуд аст. Дар ситоплазма донаҳои метакроматикӣ, ки ҳаҷмашон аз 0,5-1,2 мкм мавҷуд аст. Базофилҳо дар ҳолати илтиҳоб омили базофилии хемотаксисиро ихроҷ менамоянд.

Дар донаҳо протеогликанҳо, ГАГ гистамини вазоактинӣ, протеазаҳои нейтралӣ, ва дигар энзимҳо доранд. Монанди нейтрофилҳо базофилҳо метаболитҳои фаъоли биологӣ кислотаи арахидонӣ – лейкотрионҳо, простогландинҳо доранд. Як қисми донаҳо лизосомаҳои модификатсияшуда мебошанд. Деградуляцияи базофилҳо дар реаксияҳои гиперҳиссиёти типии ҳамоно ба амал меояд.

Ҳангоми ба микроскопии электронӣ тадқиқ намудан, дар базофилҳо донаҳои (гранулаҳо) бо мембрана ихота шуда, қисми кристалдоштаре мебинем. Аз ҷиҳати зичии электронӣ донаҳо якхела нестанд. Ғайр аз донаҳои махсус дар базофилҳо азурофилӣ (лизосомаҳо) мушоҳида мешаванд.

Базофилҳо монанди хучайраҳои фарбеҳи бофтаи пайваستкунанда, гепарин ва гистаминро ихроҷ карда, дар реаксияҳои иммунологии организм, хусусан реаксияҳои аллергиявӣ иштирок менамоянд.

Адабиёт:

1. Лабораторная гематология. 3-е издание. – М.: ООО «Издательство» «Триада», 2014. – 218 с.
2. Методы клинических лабораторных исследований. Под.ред.проф. В.С.Камышникова.-6-е изд.,перераб. – М.: МЕДпресс-информ, 2013. – 736 с.
3. Патология крови Пер.с англ. – М.: - СПб: издательство БИНОМ. Невский диалект, 2000. – 448 с.
4. Усулҳои таҳқиқоти клиникӣ ва биохимёвии озмоишгоҳӣ. Ғуломов Ш.Ҳ. Шамсуддинов Ш.Н. ва диг. – Душанбе: Истеъдод, 2016. – 432 с.

Калидвожаҳо: *маноситҳо, базофилҳо, система, системаи физиологӣ, механизм, проблема, фагоситарӣ, баланкӯҳ, фаъолият.*

Аннотация

СТРОЕНИЕ И ФУНКЦИЯ ЭОЗИНОФИЛОВ, МОНОЦИТОВ И БАЗОФИЛОВ

Эта статья предоставляет информацию о функции эозинофилов, моноцитов и базофилов, а также обсуждает их свойства в организме. Автор исследует этот момент в статье.

Ключевые слова: *маноситы, базофилы, система, физиологическая система, механизм, проблема, фагоцитарная, альвеолярная, активность.*

Annotation

STRUCTURE AND FUNCTION OF EOSINOPHILS, MONOCYTES AND BASOPHILS

This article provides information on the function of eosinophil, monocytes and basophils, and discusses their properties in the body. The author explores this point in the article.

Keywords: *man sites, basophils, system, physiological system, mechanism, problem, phagocytic, alveolar, activity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Фирӯзаи Раҳматилло, магистранти кафедраи анатомия ва физиология факултети биология ДДОТ ба номи С. Айни. Тел: 989-13-60-86.

Рохбари илмӣ: Шамсуддинов Ш.

Сведения об авторе: Фируза Рахматилло, магистрантка кафедры анатомии и физиологии биологического факультета. ТГПУ имени С. Айна. Тел: 989-13-60-86.

Научны руководитель: Шамсуддинов Ш.

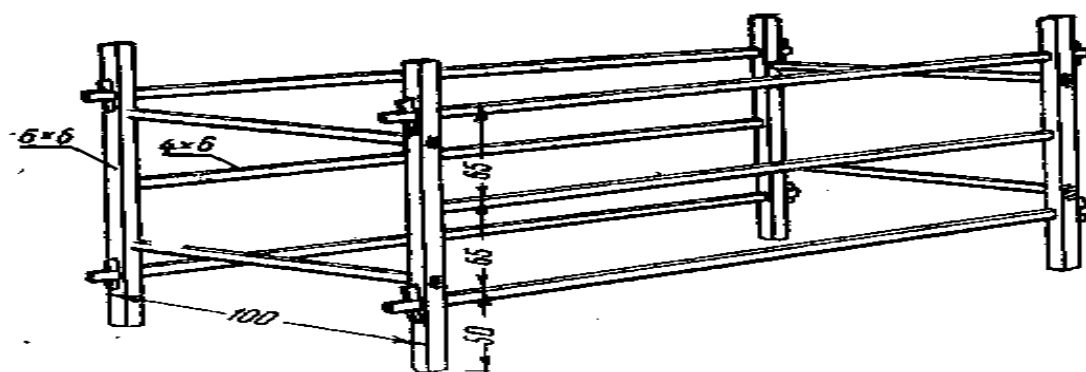
About the author: Firzai Rahmatillo, master the departure Anatomy and Physiology of the Faculty of Biology, TSPU named after S. Ayni. Tel: +992 989-13-60-86.

Имомов Сафаралӣ,
магистренти соли дуюми факултети бология

ҶОБАҶОКУНИИ КИРМАКҲОИ АЗ ТУХМ БАРОМАДА ТО ПАРВАРИШГОҲО ҲО ҲО ҲОҶАГИҲОИ ДЕҲҚОНИИ НОҲИЯИ ҲУРОСОН

Дар мақола оид ба ҷобачркунии кирмакҳо аз хонаҳои инкубатсионӣ то парваришгоҳҳо пешниҳод шудааст. Дар ноҳияи Ҳуросон ҷобачркунии кирмакҳои аз тухм баромада то парваришгоҳҳо аз охири моҳҳои март ва аввали моҳи апрел бо пайдошавии баргҳои ҷавон дар наваҳои дарахти тут сар мешавад. Аз рӯи мушоҳидаҳо дар хоҷагиҳои кирмакпарвар ба сифати кирмакхона хонаҳои истиқоматӣ, анҷомхонаҳо, верантҳо, оғилхонаҳо истифода мебаранд.

Парваришгоҳҳо як ҳафта пеш аз қабули кирмак омода месозанд. Парвариш ва нигоҳубини кирмакҳо бештар ба кирмакпарваронӣ бо таҷриба вогузор мекунад. Ҳолати иҷроиши корҳо дар кирмакхона ва таъмини кирмакпарварон ба таҷҳизот ва техника барои кашонидани барг аз саҳро ба ӯҳдаи бригадирҳои хоҷагӣ ва аграномӣ ҳамон хоҷаги вогузор карда шудааст.

Рисун 1. Намуди умумии рафҳо ё ҷойлобҳо барои нигоҳубини кирмакҳои синнашон гуногун дар хоҷагиҳои деҳқонии ноҳияи Ҳуросон.

Махсусан дар грензаводи шаҳри Душанбе хоҷагиҳои кирмакпарвари ноҳияи Ҳуросонро бо кирмакҳои солим таъмин мекунад. Дар ноҳияи Ҳуросон то 15 хоҷагиҳои кирмакпарвар ба нигоҳубини кирмакҳои синни гуногун машғуланд. Барои ҳосили хуби пилла ба даст овардан бояд ба кирмакпарварон куттиҳои кирмакҳое дода шаванд, ки дар як вақт дар инкубаторҳо зиндакунонида бошанд.

Ҳангоми тақсисоти кирмаки аз тухм баромада вазни миқдори як кутти кирмак, ки 19 – 20 грамро ташкил медиҳад ба назар гирифта шаванд, чун ки бештари хонаҳои истиқоматӣ бештар барои як кутти кирмак ба назар гирифта мешавад ва нигоҳубини он барои кирмакпарвар мушкилии зиёд намеорад дар сабаби зиёд шудани вазни як кутти масоҳати парваришгоҳ кифоягӣ накарда намояд зиёд шуда бештари кирмакҳо ба касалӣ гирифта мешаванд. Дар кирмакхонаҳо барои нигоҳубини кирмакҳои синнашон гуногун аз рафҳои нигоҳдории кирмакҳо истифода мебаранд. Рафҳои кирмакхона асосан дуқабата мешаванд, ки паҳниашон 2 - 2,5 метр ва дарозии онҳо бо дарозии кирмакхона сохта мешавад. Шакли ин рафҳо дар расм нишон дода шудааст.

Меъёри пайдо кардани кирмакҳо дар хонаҳои инкубатсионӣ пеш аз ҳама ба зот ва гибриди тухми кирмакҳо ва тарзи ташкили хонаҳои инкубатсионӣ барои зиндакунии зотҳои тухмӣ вобастагӣ дорад, ки натиҷаи кор дар ҷадвал нишон дода шудааст. Ҳангоми бароиши кирмакҳои зоти Пилласафед – 2 чунин нишондодҳо ба даст омад.

Ҷадвали 1

Баромади кирмакҳои зотҳои Пилласафед -1 ва Пилласафед - 2 ба миқдори як кутти дар хоҷагиҳои деҳқонии ноҳияи Ҳуросон

Рӯзи баромади кирмакҳо аз тухм	Зиндашавии тухм ба ҳисоби %	Миқдори тухмҳои зиндашуда ба ҳисоби гр	Кирмакҳои баромада ба ҳисоби гр	Додани кирмакҳо ба кирмакпарварон ба ҳисоби грам
Нишонаҳои аввалини пайдоиш	0,7%	0,14гр	0,3 гр	-
Рӯзи якуми баромади массавии кирмакҳо	42,0%	15,5 гр	8,5 гр	8,5 гр
Рӯзи дуум	48,0%	12,0гр	7,6 гр	7,6 гр
Рӯзи сеюм	1,20%	18,0 гр	1,8 гр	1,8 гр
Рӯзи чорум	1,5%	24,0 гр	1,5 гр	1,5-
Натиҷа	100%	29,0 гр	20,0гр	20,0 гр

Дар асоси натиҷаи ҷадвали 1 чунин бар меояд, ки аз 28 - 29 грам тухми зотҳои Пилласафед-1 ва Пилласафед-2 як қутти кирмак гирифта мешавад, ки он 19 – 20 грам кирмакро ташкил медиҳад. Дар оянда аз 19 – 20 грам кирмак 35 – 36 ҳазор дона кирмак пайдо мешавад. Барои кирмакҳо аз тухм дар хонаҳои инкубатсионӣ дар зерӣ таъсири ҳарорати муайян баъд аз 15 -16 рӯз ба амал меояд. Дар бисёр мавридҳо хангоми риоя накардани нишондоди ин ҷадвал ба кирмакпарварон аз меъёр зиёд кирмак дода мешавад дар натиҷа масоҳати кирмакхона ба миқдори кирмакҳо мувофиқат намекунад кирмакҳо пурра барг нахӯрда пиллаи серҳосилро ба даст оварда наметавонем. Нигоҳубини кирмакҳо то давраи пиллатанӣ минбаъд дар парваришгоҳҳо мегузарад.

Ҳоҷагҳои кирмакпарварию ноҳияи Хуросон мувофиқи мавҷудияти базаи хӯроки (яъне барги тут) тухм ва кирмаки аз тухм баромада тақсим карда мешавад. Тақсимот ва ҷобаҷокунии кирмакҳо то парваришгоҳҳо на камтар аз 3 соат давом кунад, чунки мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки кирмакҳои аз тухм баромада баъди ҳар 3 соат қобилияти баргхӯриашон пайдо мешавад. Кирмакҳо то ба парваришгоҳҳо бо таҷҳизотҳо ва зарфҳои махсусе, ки деворашон маҳкам аст ва болаёншон сарпуш дорад бурда мешавад. Бештар дар қуттиҳои картонӣ ё дар зарфҳои аз пластика сохта шуда кирмакҳо дар ҳалтаҳо ё дар зарфҳои зангзада намебаранд. То тақсими кирмакҳо ба кирмакпарварон бояд агроном ва нозири шаҳри оиди пилла ҳолати парваришгоҳҳо дида бароянд ва камбудии пайдошударо ислоҳ намояд. Кирмакҳо ба кирмакпарварон мувофиқи қобилияти нигоҳу бинашон тақсим карда мешавад. Ҳар як кирмакпарвар ҳуқуқӣ то як қутӣ аз он зиёд гирифтани нигоҳубин карданро дорад. Хангоми мушоҳида ва тарзи тайёр кардани парваришгоҳҳо маълум шуд, ки кирмакпарварон то қабули кирмакҳо парваришгоҳҳо омода месозанд. Ҳарорат дар парваришгоҳҳо вобаста ба шароити муҳит ва шароити иқлими фасли соли вобастааст, агар шароити иқлим хуб ҳарорати парваришгоҳҳо 24-25⁰ ва намнокӣ 70-75% ташкил диҳад, ки дар ин ҳолат кирмакпарварон метавонанд ҳосили баланди пилларо ба даст оранд.

Хулоса, дар натиҷаи дуруст ва ба ҳамаи талаботҳо сохтани хонаҳои инкубатсионӣ вобаста ба масоҳати ҳоҷагҳо ва дар сатҳи баланд таҷҳизонидани он сари вақт ва бо сифат тухми солиро ба даст меорем. Самти дигар дар қорҳои инкубатсионӣ тарзи гирифтани тухми кирмак, иҷроиши пурраи ташҳиси микроскопӣ ва технологияи қорқарди тухми солим аз тухмҳои пуч мебошад. Дар натиҷаи иҷроиши пурраи ин қорҳо мавриди зиндакунии тухми кирмак мо метавонем дар соҳаи кирмакпарварӣ натиҷаҳои назаррасро ноил гардем. Хангоми мушоҳида маълум шуд, ки на ҳамаи ҳоҷагҳои кирмакпарвар ва худӣ грензаводҳо оид ба зиндакунии тухми кирмак бо сабаби нарасидани мутахассисонӣ соҳаи кирмакпарвар ва инкубистҳо зиндакуни ва қорқарди тухми кирмак дар сатҳи баланд иҷро намешавад. Аз ҳамин сабаб қорро дар ин дар ин самт дуруст ба роҳ монда шавад.

Адабиёт:

1. Бағудинов Н. Г., Лузин И. Х., Милаев А. П. Краткое руководство по шелководство. – Ммосква: Изд. Гизлекпром, 1946.
2. Бағудинов Н. Г., Бутенко Г. В. Учебная книга шелководы. – Москва: Изд. «Колос», 1956.
3. Мухитдинов С.М., Раҳматов С.С., Ҳақимов Ф., Самадова З.Б., Курси мухтасари лексия аз фанни «Пиллапарварӣ», 2010.
4. Суханов А. А. Инкубация гусени тутового шелкопряда. – Ташкент: Изд. Гостиздат, Узб. ССР, 1950.
5. Суханов А. А. Технология выкармлиний тутового шелкопряда. – Ташкент: Гостиздат, Узб. 1953.

Калидвожаҳо: кирмак, зочча, инкубатсия, тухм, ҳарорат, намнокӣ, тут, барги тут, пилла, сини, давра, баҳор, тобистон.

Аннотация

РАСПРОСТРАНЕНИЯ И СПОСОБ ВЫКОРМЛЕННАЯ ГУСЕНИЦ ТУТОВОГО ШЕЛКОПРЯДА В ДЕХКАНСКИХ ХОЗЯЙСТВАХ ХУРОСОНА

В статье приводятся результаты исследований эффективности распространения гусениц тутового шелкопряда и способ выкармлившая гусеница разных возрастов тутового шелкопряда в деҳканских хозяйствах Хуросона. Рекомендация для использования современных вскармленников и способ выкармлившие гусеницы тутового шелкопряда является основным рычагом для получения большим урожае кокона в условия Республики Таджикистана эффективность полученного результатах в время исследования характерно для парод тутового шелкопряда которые дают возможность повышать урожае коконов до 55 – 60 кг

Ключевые слова: *гусеница, куколка, инкубация, яйцо, температура, влажность, шелковица, листья шелковица, кокон, возраст, стадия, весна, лета.*

Annotation

DISTRIBUTION AND METHOD OF FEEDING SILKWORM CATERPILLARS IN DEKHKAN FARMS OF KHUROSON

The article presents the results of studies of the effectiveness of the distribution of silkworm caterpillars and the method of feeding silkworm caterpillars of different ages in the dekhkan farms of Khuroson. The recommendation for the use of modern breeders and the method of feeding silkworm caterpillars is the main lever for obtaining a large cocoon yield in the conditions of the Republic of Tajikistan.

Key glory: *caterpillar, pupa, incubation, egg, temperature, humidity, mulberry, mulberry leaves, cocoon, age, stage, spring, summer.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Имомов Сафаралӣ, магистранти соли дуюми факултети биологияи ДДОТ ба номи С. Айни. Тел.: 939003396

Роҳбари илмӣ: Раҳмтов С.

Сведение об авторе: Имомов Сафарали, магистрант второго курса факультета биологии ТГПУ имени С. Аини. Тел.: 939003396

Научный руководитель: Рахмтов С.

About the author: Imomov Safarali, 2nd year of Master student in the Department of Biology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel.: 939003396

МУБОДИЛАИ АНГИШТОБҲО ҲАНГОМИ СИНДРОМИ МЕТАБОЛИТИКӢ

Ангиштобҳо ба монанди сафедаҳо ва чарбҳо муҳимтарин модаҳои органики барои организми одам ба ҳисоб мераванд. Дар организми одам ва ҳайвон ангиштобҳо вазифаи муҳимтарини ба монанди аз энергия таъмин намудан ва воҳиди сохтории ҳуҷайраҳоро ташкил мекунанд.

Карбогидратҳодар синтези кислотаҳои нуклеинат (рибоза, дезоксирибоза) иштирок намуда, инчунин ҳамчун қисмати таркибии ферментҳо (коферментҳо) дар мубодилаи модаҳо роли асосиро иҷро мекунанд. Ба ҳисоби миёна дар таркиби ғизое, ки мо истеъмол мекунем сафедаҳо 90-110г, чарбҳо 80-100г – ро ташкил карда ангиштобҳо бошад зиёда аз 580г-ро ташкил медиҳанд (1, 2).

Карбогидратҳо ба организми одам дар шакли полисахарид ва дисахаридҳо воридмешаванд. Дар канали ҳозима дар зери таъсири ферментҳои оби даҳон ва шираи ғадуди зери меъда карбогидратҳо то моносахаридҳо таҷзия шуда дар рӯдаи борик ба хун чабида мешаванд. Моносахариди асосие, ки ба хун чабида мешавад ин глюкоза буда, он дар организм манбаи асосии энергияи ҳуҷайраҳо ба ҳисоб меравад (3, 4).

Миқдори глюкоза дар хун чи аз тарафи системаи ҳуморали ва чи аз тарафи системаи асаб дар зери танзими катъӣ қарор дорад.

Вайроншавии танзими мубодилаи ангиштобҳо яке аз сабабҳои ба синдроми метаболитики дучор шудан аст (5, 6). Бинобарин мо мақсад гузоштем мубодилаи ангиштобҳоеро дар байни оодамони фарбеҳ санҷем. Дар озмоишгоҳи клиникии муассисаи давлатии пажӯҳишгоҳи Гастроэнтерология мо 130 нафар шахрвандони ба мо муроҷиат кардари дар зери санҷиши худ қарор додем.

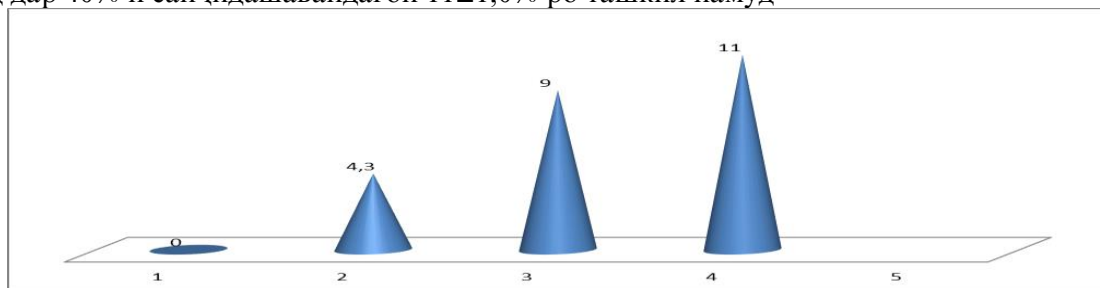
Ҳамаи шахсони санҷидашавандаро ба 3 гурӯҳ ҷудо намудем: 1 - оодамони солим, ки индекси вазни баданашон 21,5 кг/м²-ро ташкил медиҳад онҳо 20-нафар буданд. 2. шахсоне, ки ба фарбеҳии дараҷаи 1 ва 2 – юм дучор буданд 30 нафар. 3. Шахсоне, ки ба фарбеҳии дараҷаи 3 ва 4-ум дучоранд 10 нафарро ташкил карданд. Мубодилаи карбогидратҳо ба муайян намудани миқдори глюкоза, инсулин, ба шиками гурусна додани 1г/кг глюкоза пероҳ ва муайян намудани глюкоза ва инсулин баъди 60 ва 90 дақиқа муайян намудем, чунки (аз рӯи глюкозшавиигемоглобин) баҳо додем.

Пеш аз он, ки мо шахрвандони муроҷиаткардари ба ин гурӯҳҳо ҷудо намоем аввал паҳншавии бемории диабети қандро дар байни оодамони синдроми метаболитики санҷида баромадем.

Чи хеле, ки аз натиҷаҳои ба даст омада дар 0 бар меояд дар байни оодамони синдроми метаболитики бемории диабети қанд 35%-ро ташкил намуд. Концентрасияи глюкоза дар зардоби хуни ин гурӯҳ шикамашон гурусна 7,5-10ммол/л-ро ташкил намуд. Санҷиши гузаронидашуда нишон дод, ки бо зиёдшавии дараҷаи фарбеҳӣ (3 - 4дараҷа) ва калон синну сол бемории диабети қанд зиёдтар мушоҳида мешавад.

Яке аз аломатҳое, ки ҳиссиётнокиашон бениҳоят баланд аст ва барои санҷиши мубодилаи ангиштобҳо истифода бурда мешаванд глюкозай бо гемоглобин пайваст шуда мебошад. Ин таҳлиро барои муайян намудани диабети латенти ва динамикаи мубодилаи глюкозаро дар давоми 2 месанҷанд.

Дар гурӯҳи оодамони солим миқдори глюкозай бо гемоглобин пайваст шуда $4,3 \pm 0,2\%$ ташкил карда, дар гурӯҳи дуюм бошад 30%-и таҳлил шавандагон $9,0 \pm 0,5\%$ дар гурӯҳи сеюм бошад дар 40%-и санҷидашавандагон $11 \pm 1,0\%$ -ро ташкил намуд

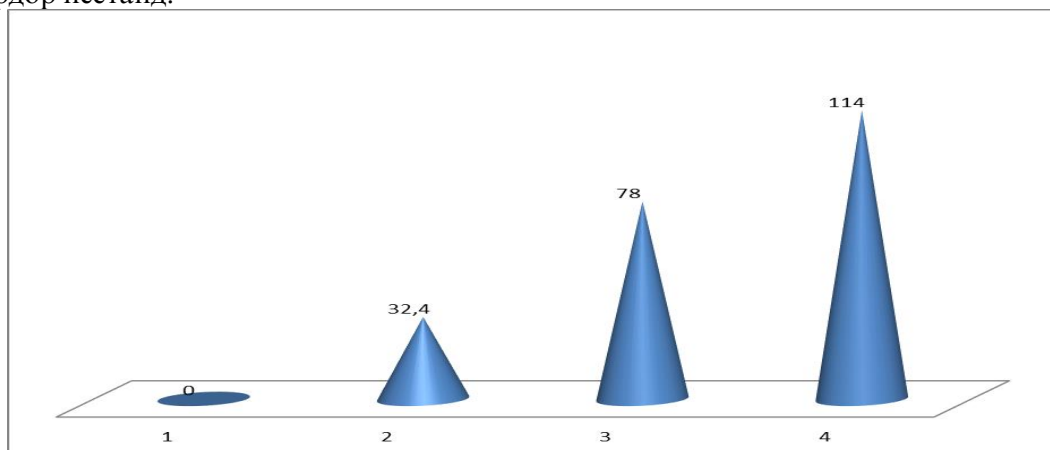

Расми 1. Миқдори глюкозай бо гемоглобин пайваст шуда (гликолизированный гемоглобин).

Баъди инкор намудани бемории диабети қанд дар байни гурӯҳҳои санҷидашаванда мо санҷишхоро минбаъд давом додем.

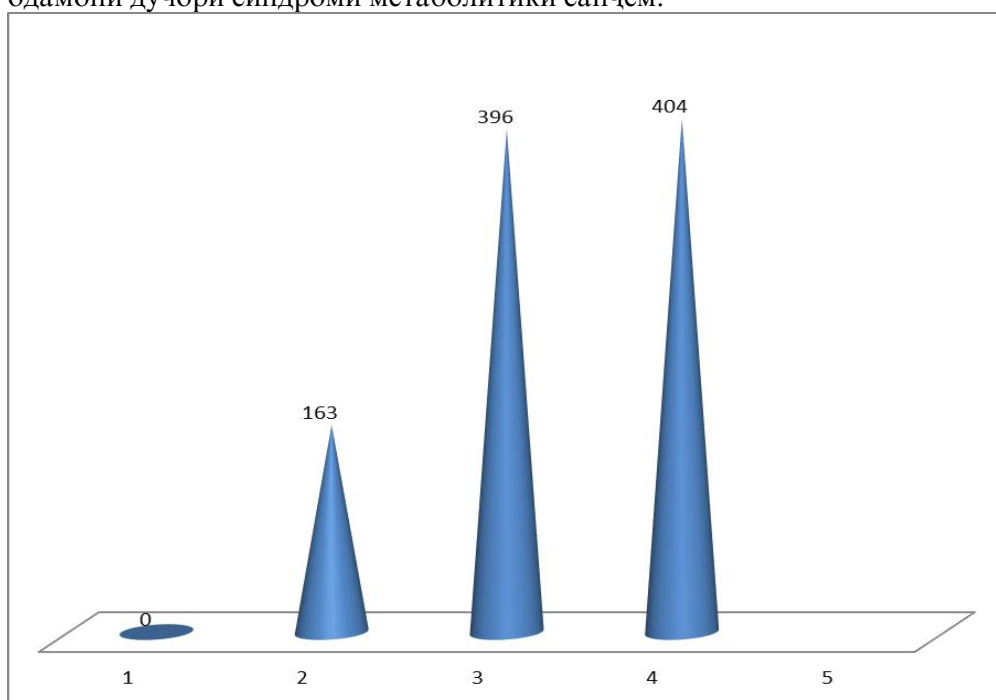
Чи хеле, ки аз натиҷаҳои дар расм дарҷгардида бар меояд дар гурӯҳи одамони солим, ки ҳамчун намуна буданд баъди додани 1г/кг глюкоза ба дохили меъдаашон бо гузаштани 90 дақиқа миқдори глюкоза $4,5 \pm 0,20$ ммол/л ташкил намуд, ки ба меъёр мувофиқ буд. Дар гурӯҳи одамони фарбеҳ ҳангоми додани 1г/кг глюкоза ба дохили меъдаашон дар гурӯҳи дуюм баъди гузаштани 90 дақиқа дар 27%-и санҷидашавандаҳо миқдори глюкоза аз 11ммол/л зиёд буд. Ин нишондод дар фарбеҳони дараҷаи 3 ва 4-ум то 35%-ро ташкил менамоянд.

Аз натиҷаҳои ба даст омада маълум шуд, ки қариб дар 30%-одамони дучори синдроми метаболитики мубодилаи ангишторҳо ба таври пинҳони вайрон шудааст ва худӣ онҳо аз он хабардор нестанд.

Расми 2. Миқдори инсулин вобаста ба дараҷаи фарбеҳӣ

Натиҷаҳои ин таҳлил собит сохт, ки дар 35%-и одамони фарбеҳ диабети латенти мавҷуд аст ва натиҷаҳои болоиро тасдиқ менамояд. Ҳормони асосие, ки мубодилаи ангишторҳо танзим мекунад инсулин мебошад. Инсулин маҳсули В-ҳучайраҳои қазирачаҳои Лангенгарс ба ҳисоб меравад. Ҳангоми дар хун зиёд шудани консентрасияи глюкоза дар ҷавоб ба он дар ғадуди зерӣ меъда миқдори зиёди инсулин ҳосил шуда консентрасияи глюкозаро паст мекунад. Дар зерӣ таъсири ҳормони инсулин глюкозаи зиёдатӣ дар шакли гликоген дар бофтаҳои чигар ва мушакҳо захираи глюкоза мебошанд. Аз ин лиҳоз мо зарур донистем мубодилаи инсулинро дар байни одамони дучори синдроми метаболитики санҷем.

Расми 3. Тағирёбии миқдори инсулин ҳангоми додани 1г/кг глюкоза ба дохили меъда дар одамони солим ва фарбеҳони дараҷаи 1, 2 ва 3, 4 дарҷ гардидааст.

Чи хеле, ки аз натиҷаҳои дар расми 3 дарҷ гардида бар меояд дар гурӯҳи одамони солим, ки ба ҳисоби миёна синну солашон 28, индекси вазни баданашон (ИВБ) $21,5 \pm 0,4 \text{ кг/м}^2$, консентрасияи глюкоза $4,3 \pm 0,4 \text{ ммол/л}$ миқдори инсулини имунореактиви $32,4 \pm 4,8 \text{ пмол/л}$ -ро ташкил намуд. Дар гурӯҳи одамони дуюм, ки ба синдроми метаболитики дараҷаи 1 ва 2-ум дучоранд ИВБ $31,6 \pm 0,5$ миқдори глюкозашон $4,5 \pm 0,6 \text{ ммол/л}$, миқдори инсулин $78 \pm 9,8 \text{ пмол/л}$. Дар гурӯҳи одамони сеюм, ки ба синдроми метаболитики дараҷаи 3 ва 4-ум дучоранд ИВБ $43 \pm 1,8$, миқдори инсулин. Дар ҳолати наҳори $114 \pm 20 \text{ пмол/л}$ -ро ташкил намуд. Аз натиҷаҳои ба даст омада бар меояд, ки дар одамони наҳори аз 2,0 то 3,5 маротиба зиёдтар мебошад.

Баъди 60 дақиқаи додани 1 г/кг глюкоза ба дохили меъда миқдори инсулин дар гурӯҳи одамони солим $163 \pm 19 \text{ пмол/л}$, дар гурӯҳи одамони дуюм $396 \pm 40 \text{ пмол/л}$ дар гурӯҳи одамони сеюм бошад $404 \pm 50 \text{ пмол/л}$ -ро ташкил намуд. Аз натиҷаҳои ба даст омада маълум мешавад, ки баъди додани 1 г/кг глюкоза дар одамони гурӯҳи дуюм ва сеюм дар муқоиса нисбат ба одамони солим миқдори инсулин аз 2 то 3 маротиба зиёд хориҷ мешавад.

Маълум аст, ки вазни зиёдати ва фарбеҳ қонуна ҳиссиётнокии бофтаҳоро ба инсулин паст намуда сабаби гиперинсулинизм мегардад (Vonnadonna В. С 1990), яъне механизми асосии ба амалҳои гиперинсулинизм ва резистентноки ҳангоми фарбеҳӣ бо ин гуна роҳ танзим мешавад. Бо зиёд шудани ҳаҷми чарбуҳиссиётнокӣ ба инсулин паст мешавад. Дар ин ҳолат таъсири ҳармони инсулин ба ҷараёни липолиз суст мешавад. Дар таркиби зардобӣ хун бошад миқдори триглицеридҳо ва тезобҳои рағғани зиёд мешаванд. Аз рӯи қонуният ҳангоми фарбеҳӣ бофтаҳои мушакӣ ва ҷигар ба ҷои глюкоза дигар метаболитҳоро фуру бурда, таносибан нақши глюкоза вайрон шуда нисбати инсулин резистентнокӣ ҳосил мешавад. Барои он, ки ин номуътадили ҷаброн қардатевад, хусусан истифодаи триглицеридҳо ва тезобҳои рағған боздошта шуда, ва ҷараёни гипергликемия пешгирӣ қарда шавад ва В-ҳуҷайраҳои аппарати инсулярии ғадуди зерӣ меъда маҳсули худ ҳармони инсулинро зиёд ҳосил намуда сабаби гиперинсулинизм мегардад.

Адабиёт:

1. Агаджанян Н. А. Адаптация и резервы организма. – М.: Физкультура и спорт, 1983. – 176 с.
2. Амосов Н. М., Бендет Я. А. Физическая активность и сердце – 3 – изд. перераб. и доп. – Киев: Здоровья, 1989. – 216 с.
3. Беюл Е. А. Оленева В. А., Шатерников В. А. Ожирение. – М.: Медицина, 1985. – 190 с.
4. Вознесенская Т. Г. Невротические аспекты церебрального ожирения // Журнал невропатии психиатрии. – 1989, Т.89. вып 11. С – 33-37
5. Гинзбург М. М., Козупица Г. С. Изолипан и его место в лечении ожирения // Проблемы эндокринологии. 1996, 42 – 38 – 39.
6. Егоров М. Н., Левитский Л. М. Ожирение. – М.: Медицина, 1964. – 306 с.

Калидвожаҳо: *Ангишторҳо, карбогидратҳо, фарбеҳӣ, мубодилаи моддаҳо, диабети тинҷони, гиперинсулинизм.*

Аннотация

ОБМЕН УГЛЕЙ ПРИ МЕТАБОЛИТИЧЕСКОМ СИНДРОМЕ

Таким образом, результаты показали, что одним из основных симптомов метаболического синдрома у человека является ожирение. Изучение метаболизма угля в этой группе людей показало, что у 30% людей с метаболическим синдромом метаболизм угля нарушается втайне. И сами люди этого не осознают. Один из чрезвычайно чувствительных анализов - глюкоза, связанная с гемоглобином. Результаты этого анализа показали, что 35% людей с ожирением и метаболическим синдромом страдают латентным диабетом.

Ключевые слова: *Углеводы, углеводы, ожирение, обмен веществ, сахарный диабет, гиперинсулинизм.*

Annotation

EXCHANGE OF CARBONS IN METABOLYTIC SYNDROME

Thus, the results showed that obesity is one of the main symptoms of metabolic syndrome in humans. A study of coal metabolism in this group of people showed that in 30% of people with metabolic syndrome, coal metabolism is secretly impaired. And people themselves do not realize this. One of the extremely sensitive tests is glucose associated with hemoglobin. The results of this analysis showed that 35% of people with obesity and metabolic syndrome have latent diabetes.

Key words: *Carbohydrates, carbohydrates, obesity, metabolism, diabetes mellitus, hyperinsulinism.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадҷонова Тоҷигул Ғалчабековна, магистранти соли дуюми факултети биологияи ДДОТ ба номи С. Айни. Суроға: ноҳияи Ишкошим, деҳаи Гармчашма. Тел.: 915370011

Рохбари илмӣ: н.и.т., дотсент Шамсиддинов Ш.

Сведение об авторе: Мамаджонова Тоджигул Галджабековна, магистрант второго курса факультета биологии ТГПУ имени С. Айни. Адрес: район Ишкошим, деревня Гармчашма. Тел.: 915370011

Научный руководитель: к.м.н., дотсент Шамсиддинов Ш.

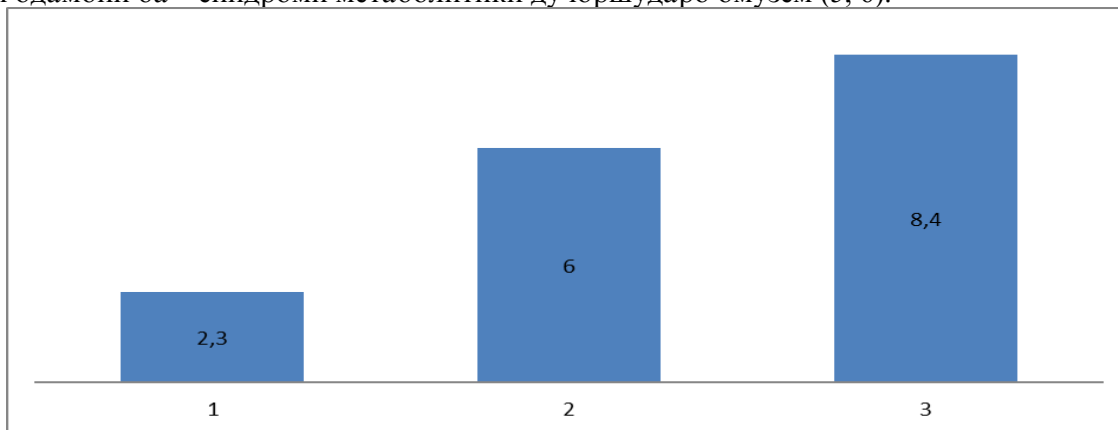
About the author: Mamadjonova Tojigul Galchabekovna, 2nd year of Master student in the Department of Biology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini. Address: ishkoshim district, Garmchashma vilig. Тел.: 915370011

МУБОДИЛАИ ЧАРБҲО ҲАНГОМИ СИНДРОМИ МЕТАБОЛИТИКӢ

Чарбҳо нақшимухимро дар метаболизми ҳуҷайра иҷро мекунанд. Тезобаҳои рағғанӣ манбаи энергия барои мубодилаи модаҳо ба ҳисоб мераванд. Холестерин ва фосфолипидҳо, қисмати сохтори мембранаи ҳуҷайра буда, аз холестерин дар организм витамини Д ҳормонҳои стероидтезобаҳои талха ҳосил мешаванд (1, 2).

Аз сабаби он, ки чарбҳо табиати гидрофобӣ доранд онҳоро дар шакли озод кашонидани ғайри имкон аст. Бинобарин нақши чарбҳо бо воситаи хун ба бофтаҳо ва узвҳо дар шакли ҳиссаҳои махсус липопротеинҳо кашонида мешаванд (3, 4).

Ҳар як ҳиссаи липопротеини аз қисмати сафедави-апопротеини иборат буда, рафти мубодиларо муайян намуда онро ба ретсепторҳои махсус пайванд менамояд. Ретсепторҳои липопротеиние, ки дар мембранаи ситоплазматикӣ ҳуҷайра мавҷуданд, суърати дохилшавии ин ҳиссаҳо ба ҳуҷайра танзим мекунанд. Дар тибби амали таҳлили чарбҳо барои таъхиси мубодилаи чарбҳо ва баҳо додан ба ҳатари боамалони бемориҳои дил ва рағҳои хунгард истифода мебаранд. Бинобарин мо дар пеши худ мақсад гузоштем, мубодилаи чарбҳо дар байни одамони ба – синдроми метаболитики дучоршударо омӯзем (5, 6).

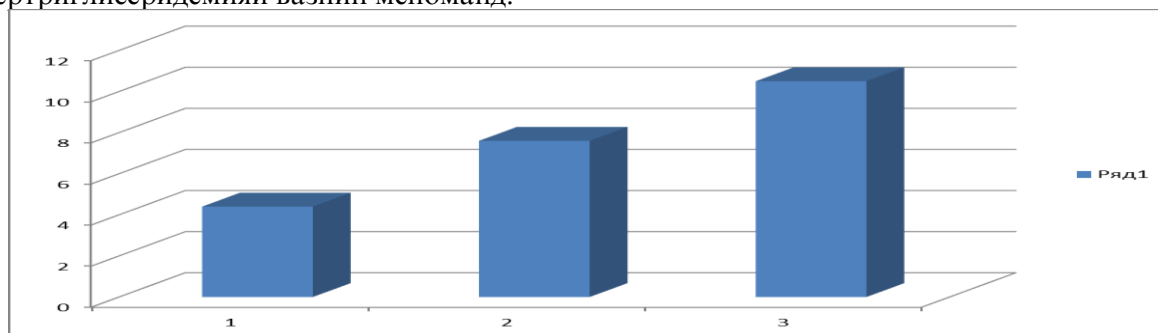

Расми 1. Микдори триглицеридҳо дар таркиби хуни одамони дучори синдроми метаболитики. 1-одамони солим, 2-синдроми метаболитики, синдроми метаболитики дараҷаи 3-4.

Чӣ ҳеле, ки аз натиҷаҳои дар расми 1 маълум мешавад, дар одамони солим микдори триглицеридҳо $2,3 \pm 0,15$ ммол/л, дар одамони, ки синдроми метаболитики дараҷаи 1 ва 2 – ум дучоранд $6,0 \pm 0,30$ ммол/л синдроми метаболитики дараҷаи 3 ва 4 бошад $8,4 \pm 0,40$ ммол/л, ки дар муқоиса нисбати одамони солим аз 3 то 4 маротиба зиёдтар мебошад.

Триглицеридҳо ғ чарбҳои нейтралӣ аз эфирҳои мураккаби спирти сеатомаи глисерин ва тезобҳои олии чарб ҳосил шуданд. Триглицеридҳо ба организм ба ғизо дохил шуда, ғ дар ҷигар аз карбогидратҳо ҳосил мешаванд.

Зиёдшавӣ микдори триглицеридҳо дар хун яке аз омилҳои ҳатарноки бемории ишимияи дил ба ҳисоб меравад. Чӣ таврдар расм нишон дода шудааст дар одамони дучори синдроми метаболитики микдори триглицеридҳо 4 маротиба ($8,4 \pm 0,40$ ммол/л) зиёд буда, онро гипертриглицеридемияи вазнин меноманд.

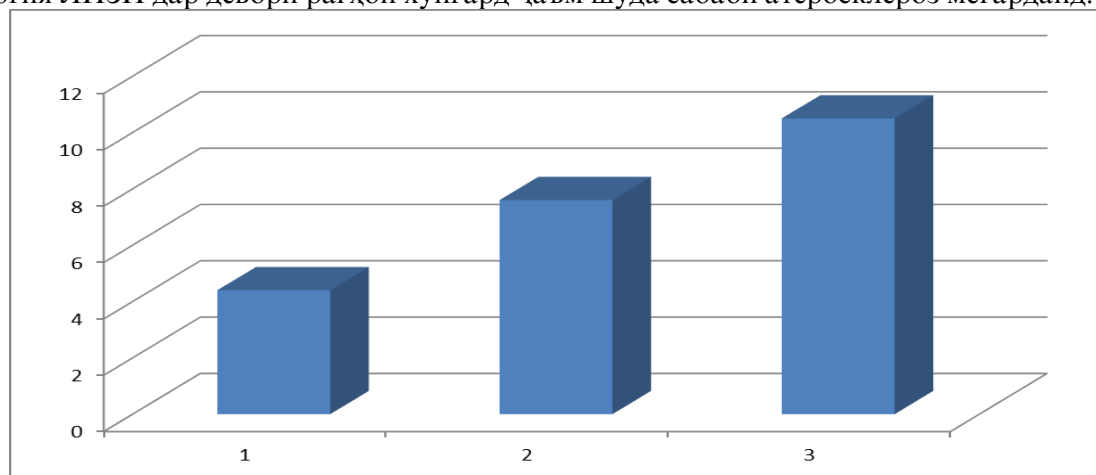

Расми 2. Микдори холестерини таркиби хуни одамони дучори синдроми метаболитики. 1-одамони солим, 2-синдроми метаболитики, синдроми метаболитики дараҷаи 3-4.

Дар расми 2 миқори холестерин дарҷ гардидааст. Дар одамони солим миқдори холестерин $4,4 \pm 0,20$ ммол/л дар синдроми метаболиктики дараҷаи 1 ва 2 $7,6 \pm 0,30$ ммол/л, синдроми метаболиктики дараҷаи 3 ва 4 бошад $10,5 \pm 0,40$ ммол/л – ро ташкил медиҳад. Ҳангоми муқоиса маълум гардид, ки миқдори холестерин дар одамони синдроми метаболиктики нисбат ба одамони солим аз 2 то 2,3 маротиба зиёдтар мебошад. Зиёдшавии миқдори холестерин (6,5 ммол) дар хун яке аз омилҳои хатарноки инкишофи атеросклероз ба ҳисоб меравад. Аксарияти одамони фарбеҳ номзад ба ин бемори мебошанд.

Липопротеидҳои зиччиашон паст (ЛПЗП-ХС) бо холестерин пайвастаги ҳосил намуда аз се ду ҳисаи онро мекашонанд. Хусусияти атерогении холестерин аз он вобастааст, ки ба кадоме аз синфи липопротеинҳо тааллуқ дорад мушоҳида мешавад.

ЛПЗП- хосияти баланди атерогени доранд, чунки дар таркиби худ то 45-50% холестерин доранд. Андозаи ҳиссаҳои ЛПЗП 21-25 мм буда аз қабати эндотелияви ба девори рағи хунгард гузошта, дар он нигоҳ дошта мешавад. Сабаб он аст, ки ин пайвастагӣ ба таври интихоби бо глюкоза аминогликанҳои ҳуҷайраҳои мушаки суфта алоқа барпо мекунад. Дар ҳолати патология ЛПЗП дар девори рағҳои хунгард ҷамъ шуда сабаби атеросклероз мегарданд.

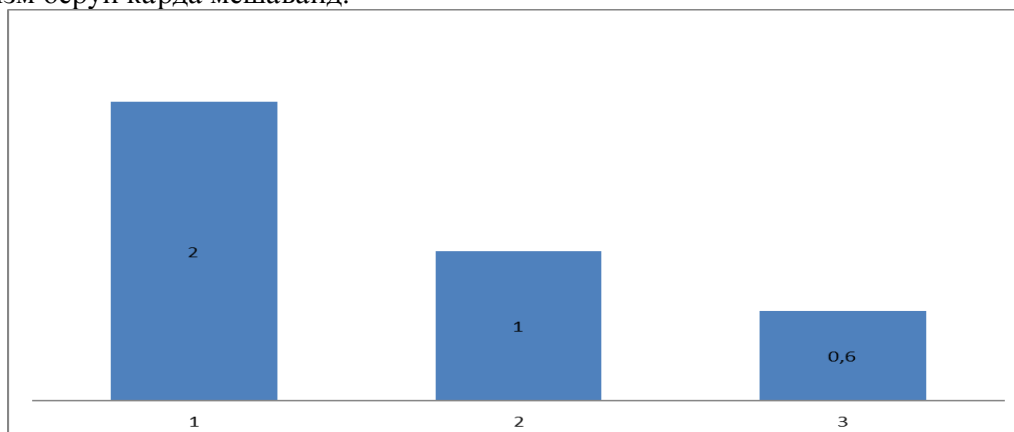

Расми 3. Миқдори липопротеидҳои зиччиашон паст (ЛПЗП) таркиби хуни одамони дучори синдроми метаболиктики. 1-одамони солим, 2-синдроми метаболитки, синдроми метаболиктики дараҷаи 3-4.

Чи хеле, ки аз натиҷаҳои ба даст омада маълум гардид, ки одамони солим ЛПЗП $3,9 \pm 0,15$ ммол/л, дар одамони синдроми метаболиктикии 1 ва 2 – юм $8,6 \pm 0,30$, ва $11 \pm 0,40$ ммол/л-ро ташкил намуд.

Ҳангоми муқоиса маълум гардид, ки дар одамони синдроми метаболиктики вобаста ба дараҷаи он аз 2 то 3 маротиба миқдори ЛПЗП зиёд мебошад.

Липопротеинҳои зиччиашон баланд (ЛПЗБ-хс) холестеринро аз бофтаҳо ва узувҳои канори ба ҷигар мекашонанд. Дар ҷигар бошад холестерин ба тезобаҳои талха табдил ёфта ва аз организм берун карда мешаванд.

Расми 4. Миқдори липопротеидҳои зиччиашон баланд (ЛПЗБ) таркиби хуни одамони дучори синдроми метаболиктики. 1-одамони солим, 2-синдроми метаболитки, синдроми метаболиктики дараҷаи 3-4.

Дар одамони солим ЛПЗБ $2,0 \pm 0,10$ ммол/л дар одамони дараҷаи синдроми метаболитикиашон 1 ва 2 $1,0 \pm 0,10$ дар дараҷаи 3 ва 4 бошад $0,6 \pm 0,01$ ммол/л-ро ташкил медиҳад (расми 4). Паст шудани концентратсияи ЛПЗБ ($0,9$ ммол/л) хатари ба пайдо шудани атеросклерозро баланд мекунад. Баландшавии ЛПЗБ яке аз омилҳои зидди атерогени ба ҳисоб меравад. Ҳамин тавр аз натиҷаҳои ба даст омада маълум мешавад, ки зиёдшавии вазни бадан микдори чарбҳо, ҳосияти атерогени доранд меафзоянд.

Адабиёт:

1. Козупица Г. С., Зотанина Т. В., Гинзбург М. М. Динамика состава тела как мера адаптации организма к физическим нагрузкам // Материалы VII международного симпозиума Эколого-физиологические проблемы адаптации. – М., 1998. С. 186-187.
2. Крутикова Е.В, Преображенский Д.В. Влияние анти гипертензивных препаратов на углеводный обмен / Кардиология 1995 – Т.35, 11. С.58-64.
3. Купер К. Аэробика для хорошего самочувствия: Пер с англ. 2 – е изд. доп, пере, раб. – М.: Физкультура и спорт, 1989. – 224 с.
4. Мерсон Ф. З. Адаптационная медицина: концепция долго временной адаптации. – М.: Дело, 1993. – 138 с.
5. Мерсон Ф. З. Адаптация стресс и профилактика. – М.: Наука, 1981. – 278 с.
6. Панков Ю. А. Лептин – пептидный гормон адипоцитов // Биоорганич. Химия, 1996. Т.22 (3). С. 228-233.

Калидвожаҳо: *чарбҳо, липопротеидҳо, синдроми метаболитики, метаболизми ҳуҷайра.*

Аннотация

ОБМЕН УГЛЕЙ ПРИ МЕТАБОЛИТИЧЕСКОМ СИНДРОМЕ

Таким образом, по результатам стало понятно, что одним из первых признаков метаболического синдрома является нарушение жирового обмена. У людей с метаболическим синдромом и ожирением 1 или 2 степени уровень триглицеридов в крови в 3 раза выше. Уровни 3 и 4 почти в 4 раза выше, чем у здоровых людей. Повышение уровня триглицеридов - один из факторов риска ишемической болезни сердца. Холестерин является одним из атерогенных жиров в крови людей с метаболическим синдромом и в 2–2,5 раза выше, чем у здоровых людей. ЛПЗП обладает высокими атерогенными свойствами. Потому что в нем содержится от 45 до 50% холестерина. У людей с метаболическим синдромом количество ЛПЗП в 2–3 раза выше, чем у здоровых людей.

Ключевые слова: *жиры, липопротеины, метаболический синдром, метаболизм клеток.*

Annotations

EXCHANGE OF CARBONS IN METABOLYTIC SYNDROME

Thus, according to the results, it became clear that one of the first signs of metabolic syndrome is a violation of fat metabolism. People with metabolic syndrome and grade 1 or 2 obesity have 3 times higher blood triglyceride levels. Levels 3 and 4 are almost 4 times higher than in healthy people. Elevated triglyceride levels are one of the risk factors for coronary heart disease. Elevated triglyceride levels are one of the risk factors for coronary heart disease. Cholesterol is one of the atherogenic fats in the blood of people with metabolic syndrome and is 2–2.5 times higher than that of healthy people. LPZP has high atherogenic properties. Because it contains 45 to 50% cholesterol. In people with metabolic syndrome, the amount of LPZP is 2-3 times higher than in healthy people.

Key words: *fats, lipoproteins, metabolic syndrome, cell metabolism.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадҷонова Тоҷигул Ғалчабековна, магистранти соли дуюми факултети биологияи ДДОТ ба номи С. Айни. Суроға: ноҳияи Ишқошим, деҳаи Гармчашма. **Тел:** 915370011

Рохбари илмӣ: н.и.т., дотсент Шамсиддинов Ш.

Сведение об авторе: Мамадҷонова Тоджигул Ғалджабековна, магистрант втараго курси факултети биологии ТГПУ имени С. Аини. Адрес: район Ишқошим, деревня Гармчашма. **Тел:** 915370011

Научный руководитель: к.м.н., дотсент Шамсиддинов Ш.

About the author: Mamadjonova Tojigul Galchabekovna, 2nd year of Master student in the Department of Biology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini. Address: ishkoshim district, Garmchashma vilig. **Tel:** 915370011

ВАЗЪИ КУНУНИИ САНОАТИ МЕТАЛЛУРГИЯИ РАНГА ВА РУШДИ ОН ДАР КОМПЛЕКСИ ҲУДУДӢ-ИСТЕҲСОЛИИ ТОҶИКИСТОНИ ҶАНУБӢ

Дар замони муосир рушди иқтисодию техникии ҳар як минтақа ва қувваҳои истеҳсолкунандаи онро бе мавҷудият ва рушди саноат тасаввур кардан ғайриимкон аст. Комплекси ҳудудӣ-истеҳсолии Тоҷикистони Ҷанубӣ маркази бузурги саноатии мамлакат ба ҳисоб меравад. Дар комплекс соҳаҳои саноати металлургияи ранга, электроэнергетика, саноати ангишт, масолеҳи сохтмонӣ, мошинасозӣ ва металкоркунӣ, металлургияи сиёҳ, саноати сабук ва ҳӯрокворӣ хуб рушд ёфтааст. Шаҳрҳои Душанбе, Бохтар, Кӯлоб ва Турсунзода марказҳои саноатии комплекс ба ҳисоб мераванд.

Мавҷудияти канданиҳои ғоиданок ба рушди соҳаҳои саноати вазнин таъсир расониданд, рушди соҳаи кишоварзӣ омили муҳими ҷойгиркунонӣ ва тараққи додани соҳаҳои саноати сабук ва ҳӯрокворӣ дар минтақа ба ҳисоб мераванд.

Металлургия асос ва таҳкурсии саноати ҳозиразамон ба ҳисоб меравад. Аз инкишофи соҳаи металлургӣ пешрафти тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ вобаста мебошад. Аввалин корхонаҳои металлургияи ранга дар Тоҷикистон солҳои 30-юми асри гузашта сохта шудаанд [3, 183]. Дар ин корхонаҳои маъдани кӯҳӣ истихроҷи сурбу рӯҳ, мису молибден, волфраму флюорит, сурмаю симоб ба роҳ монда шуда, концентрати онҳо ба корхонаҳои металлургии Урал, Қазоқистон, Сибир, Ўзбекистон ва Қирғизистон фиристода мешуданд.

Корхонаи асосии металлургияи рангаи комплекс ин заводи алюминии тоҷик мебошад. Ин корхонаи саноатӣ дар шаҳри Турсунзода ҷойгир шуда яке аз калонтарин корхона дар миқёси ҷаҳон ба ҳисоб меравад, ки дорои 12 корпуси истеҳсоли мебошад. Сохтмони ин корхона соли 1963 оғоз гардида, 31 марти соли 1975 аввалин резиши алюминий ба вуқӯъ омад.

Алюминий яке аз фулузотҳои рангаи хеле муҳим мебошад, ки он дар тайёрасозӣ, мошинасозӣ, киштисозӣ, хатҳои баландшиддати барқ, истеҳсоли асбобу анҷоми рӯзгор ва ғайраҳо истифода бурда мешавад.

Корхона бо таҷҳизотҳои ҳозиразамони давлатҳои Фаронса, Италия, Олмон, Швейтсария, Норвегия ва ғайра ҷиҳозонида шуда, истеҳсоли анодҳои пухта дар асоси технологияи пешқадами ширкати “Алюминийум пешине”-и Фаронса сохтаву корбаст шудааст.

Завод ашёи хом худро аз давлатҳои Аврупо ва Осиё ворид мекунад. Танҳо барои ворид намудани ашёи хом КВД “Талко” ҳар сол 150 млн доллари ИМА сарф мекунад. Арзиши ҳар як тоннаи глинозёмӣ аз хориҷ воридшуда 600 доллари ИМА-ро ташкил медиҳад [7, 298].

Дар муқоиса бо семоҳаи аввали соли 2015 давоми се моҳи соли 2016 ҳаҷми истеҳсоли алюминии аввалия дар Тоҷикистон зиёда аз 5,5 ҳазор тонна афзуд. Ба иттилои манбаъ, ҳамзамон ҳаҷми содироти маҳсулот низ афзуда, нисбат ба семоҳаи аввали соли 2015 ҳаҷми содироти алюминии аввалия ба миқдори 11 ҳазор тонна ё худ ба андозаи 43,8% зиёд шудааст [5]. Агар давоми моҳҳои январ-марти соли 2015 аз корхона ба миқдори 25,1 ҳазор тонна маҳсулот содирот шуда бошад, пас дар семоҳаи аввали соли 2016 ин нишондиҳанда ба 36,1 ҳазор тонна расидааст. Қобили зикр аст, ки соли гузашта ТАЛКО ба тамоили ҳафтсолаи коҳиши ҳаҷми истеҳсол хотима бахшида, ба афзоиши истеҳсоли он шурӯъ кард.

Соли 2015 корхона 139 ҳазор тонна алюминии аввалия истеҳсол кард, ки нисбат ба соли 2014 ба миқдори 12 ҳазор тонна зиёдтар аст. Соли гузашта ҳаҷми содироти алюминий қариб 131 ҳазор тоннаро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2014 ба миқдори 6 ҳазор тонна зиёдтар мебошад [5].

Дар ноҳияи Ёвон барои таъмин намудани заводи алюминии тоҷик бо ашёи хом корхонаи истеҳсоли криолит, алюминии фтордор ба кор шурӯъ намуд. Криолит, алюминии фтордор ва кислотаи сулфат аз маҳсулотҳои асосӣ дар саноати истеҳсоли алюминий ба ҳисоб рафта то имрӯз ин номгӯи маҳсулот асосан аз кишварҳои назди Балтика, Белорусия, Федератсияи Руссия ва Ҷумҳурии Мардумии Чин барои эҳтиёҷоти ширкати алюминии тоҷик ворид карда мешуд. Баъд аз ба кор шурӯъ кардани корхонаи истеҳсоли криолит, алюминии фтордор ва кислотаи сулфат ширкати алюминии тоҷик аз вобастагӣ ба воридоти ин намуди маҳсулот пурра раҳо ёфта истодааст ва дар оянда имкониятҳои содиротӣ ин намуди маҳсулот дар назар аст. Аллақай як қатор давлатҳои истеҳсолкунандаи алюминий, аз ҷумла, корхонаҳои алюминии Қазоқистон, Озарбойҷон, Эрон, Ҳиндустон, Аморти Муттаҳиди Араб, Қатар, Баҳрайн, Федератсияи Русия ва Ҷумҳурии Мардумии Чин барои харидории криолит ва фториди алюминии Тоҷикистон пешниҳоди ҳамкорӣ намудаанд.

Дуюмин корхонаи бузурги металлургияи рангаи комплекси худудӣ-истехсолии Тоҷикистони Ҷанубӣ ин корхонаи кӯҳии пурбаҳрагардонии Тақоб мебошад, ки дар ноҳияи маъмурии Варзоб ҷойгир шудааст. Ин корхона дар посёлкаи Варзоб 65 км дуртар аз шаҳри Душанбе ҷойгир шудааст. Дар корхона 138 нафар бо кор банд буда, ин корхона 0,02% маҳсулоти саноати металлургияи рангаи комплексо медиҳад [2, 216].

Барои ғайбгардонидани кори ин манбаи истеҳсоли ашёи хоми зарурӣ ва бунёди коргоҳи истихроҷ ва коркарди флюорит аллакай 70 млн сомонӣ сармоя ҷалб шуда, истихроҷ ва коркарди флюорит оғоз гардидааст. Мувофиқи маълумотҳои пешакӣ захираи умумии флюорит дар мавзеи Тақоб ба 623 ҳазор тонна баробар буда ҳамасола дар конҳои алоҳидаи ин мавзеъ беш аз 50-60 ҳазор тонна флюорит тавассути ғанигардонии маъдан истихроҷ ва коркард карда мешавад. Комбинати маъдантозакунии Тақоб ягона манбаи таъминкунандаи Корхонаи истеҳсоли криолит, алюминийи фтордор ва кислотаи сулфат бо ашёи хоми зарурӣ набуда, дар оянда ширкати алюминийи тоҷик "Талко" ҳамчунин нақша дорад, истихроҷ ва коркарди флюоритро дар мавзеи Мағови дараи зебоманзари Ромит низ ба роҳ монанд [4].

Ашёи хоми дигари заводи алюминӣ, кони нефелиндори Турпӣ, ки дар худуди ноҳияи маъмурии Рашт ёфт шудааст. Захираи кони нефелиндори Турпӣ 12-14 млрд тонна буда, азхудкунии он барои рушди саноати металлургияи рангаи мамлакат таъсири мусбӣ мерасонад.

Дар оянда дар худуди комплекс ҷойгир намудани заводи металлгудозӣ дар асоси ашёи хоми мавҷуда буҷеттӣ маҳаллиро ғани гардонидани, сатҳи камбизотиро паст мекунад ва ҷойҳои кори иловагӣ ба вучуд меорад. Бо ин роҳ проблемаи бо ҷои кор таъмин намудани аҳолии қобилӣ меҳнат низ ҳаллӣ ҳудро меёбад.

Металлҳои ранга дар ҳоҷагии халқ хеле васеъ истифода бурда мешавад. Комплекс аз баъзе металлҳои ранга бой аст. Дар асоси конҳои волфрам ҷойгир намудани комбинати маъдантозакуни бо иқтидори 150 ҳазор тонна имконпазир аст [6, с.128]. Дар базаи ду комбинати маъдантозакуни ҷойгир намудани заводи металлургӣ мувофиқи мақсад буда дар оянда барои таъмин намудани аҳоли бо ҷои кор заминаи хубро фароҳам меорад.

Адабиёт:

1. Абборов Х., Акмалов М., Аҳмадов А., Сафаров Х. Музофоти географии Кӯлоб. – Душанбе: ПРОМЭКСПО, 2015. – 134 с.
2. Агентии оморӣ назди Президенти ҶТ. Минтақаҳои ҶТ. – Душанбе, 2015. – 216 с.
3. Муҳаббатова Х. М., Раҳимов М. Географияи Тоҷикистон. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011. – 312 с.
4. Маводи интернетӣ. www.president.tj.
5. Маводи интернетӣ. <http://news.tj/tj/news/afzoishi-iste-solu-sodiroti-alyuminii-dar-talko>.
6. Султонов З. Ресурсно - экономический потенциал регионов Республики Таджикистан. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 264 с.
7. Хоналиев Н. Экономическая история и концепция развития промышленности Таджикистана. – Душанбе: Эр граф, 2010. – 321 с.

Калидвожаҳо: комплекс, металлургия, гилмонанд, ТАЛКО, Турпӣ, металл, кон, ашёи хоми, корхона.

Аннотация

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ЧЕРНОЙ МЕТАЛЛУРГИИ И ЕЁ РАЗВИТИЕ В ТЕРРИТОРИАЛЬНО - ПРОИЗВОДСТВЕННОМ КОМПЛЕКСЕ ЮЖНОГО ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассмотрена нынешняя ситуация цветной металлургии и её развитие в ЮТПК.

Автор обращает большое внимание на производство алюминия, и его продукцию, в том числе предприятия по заготовке сырья. Особое внимание автор уделяет местному Турпийскому месторождению нефелина. Общий запас данного месторождения составляет более 12-14 млрд. тонн, что в будущем является основным поставщиком сырья для алюминиевой промышленности.

Ключевые слова: комплекс, металлургия, глинозём, ТАЛКО, Турпи, металл, месторождения, сырьё, предприятие.

Anotation

THE CONDITION OF THE STEEL INDUSTRY AND ITS DEVELOPMENT IN TERRITORIAL PRODUCTION COMPLEX SOUTH OF TAJIKISTAN

The article discusses the current situation in non-ferrous metallurgy and its development in UTPC.

The author pays great attention to the production of aluminum, and its products, including enterprises for the procurement of raw materials. The author will pay special attention to the local Turpi nepheline deposit. The total reserve of this deposit is more than 12-14 billion tons, which in the future will be the main supplier of raw materials for the aluminum industry.

Key words: complex, metallurgy, alumina, TALCO, Turpi, metall, deposits, raw materials, enterprise.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимов Бахтовар, магистранти соли аввали факултети география ДДОТ ба номи Садриддин Айни Тел.: 900011697.

Рохбари илмӣ: Қаландаров А.

Сведения об авторе: Раҳимов Бахтовар, магистрант первого курса географического факультета ТГПУ имени Садриддина Айни Тел.: 900011697.

Научный руководитель: Каландаров А.

About the author: Rakhimov Bakhtovar, First-year master of the Faculty of Geography, TSPU im. Sadriddin Aini Tel.: 900011697.

Scientific director: Qalandarov A.

ЗАХИРАҲОИ ОБИИ ДАРӢИ СУРҲОБ ВА ИМКОНИЯТҲОИ РЕКРЕАТСИОНИИ ОН

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва водиҳои алоҳидаи он аз обҳои маъдании шифобахши баландҳарорат, обҳои сарди маъданӣ ва чашмаҳои обашон гармӣ одӣ бой аст. Ҳоло дар ҳудуди Тоҷикистон зиёда аз 220 чашмаҳои муайян карда шудааст. Мутаассифона, чунин чашмаҳои дар ҳудуди мамлакатамон нобаробар ҷойгир шудаанд ва пурраи истифода намешаванд.

Гарҷанде водии Рашт аз ҷиҳати геологӣ, гидрогеологӣ ва табиӣ-географӣ пурра омӯхта нашудааст. Вале маълумоти мавҷуда аз он дарак медиҳанд, ки ин водӣ аз обҳои шифобахш, баландҳарорату сард бой мебошад. Чашмаҳои аз замони қадим ба мардумони маҳаллӣ маълум буданд ва баҳри табобат истифода бурда мешаванд.

Дар замони собиқ Шӯравӣ ба омӯзиши чашмаҳои эътибори ҷиддӣ медоданд. Пармачоҳҳо мекофтанд, то ин ки шумораи чунин чашмаҳои афзоиш ва масрафи обашон бештар, истифодаашон баҳри табобату фароғати ҳоҷатмандон фузунтар гардад.

Обҳои шифобахш аз ҷиҳати таркиби химиявӣ ба гурӯҳи хлоридию натрийдор, карбонатдор, сулфидӣ, радонӣ ва нитрогенӣ тақсим мешаванд. Ин обҳо аз ҷиҳати дараҷаи маъданнокӣ нисбат ба паст (1-2 г/л), паст (2-5 г/л), миёна (5 -15 г/л), баланд (15-30 г/л) ва шӯр (35-150 г/л) мебошанд.

Обҳои маъданӣ вобаста ба тарзи пайдоиш ва дар қишри Замин ҷойгиршуданашон хунук (то 20°C), муътадил (20- 37°C), гарм (37-42°C) ва ҷӯшон (42°C ва аз он баланд) мешаванд.

Аксари чашмаҳои гарм дар ҷойҳои кафидаҳои қишри замин ҷойгир шудаанд. Пайдоиши чашмаҳои гарму ҷӯшон бо ҷинсҳои магматӣ, ки дар зеро замин тадриҷан хунук шуда истодаанд, вобаста мебошанд. Қисми обҳои барфу борон бо тарқишҳо ба қабатҳои замин рафта, дар наздикии ҷинсҳои тафсонаи тафтавӣ (магматӣ) буғ ва гарму ҷӯшон шуда, аз ҷойҳои кафида, ба рӯи замин фаввора зада мебароянд.

Таркиби химиявии оби чашмаҳои бошад, аз ҷинсҳои кӯҳӣ вобаста аст, ки аз байни онҳо захира мебарояд. Масалан, оби чашмаҳои, ки аз байни хоросангҳо мебарояд, дар таркиби худ оксиди силитси маҳлулшуда ва ғашҳои радий дорад. Оби чашмаҳои, ки аз байни ҷинсҳои таҳшини намакдор мебарояд, шӯр ва сулфурдор аст (1,74–75). Ҳамин тариқ маълум мешавад, ки таркиби химиявии обҳои маъданӣ ба таркиби ҷинсҳои, ки об аз байни онҳо гузашта ба сатҳи замин мебарояд, вобаста мебошад.

Дар мавзӯҳои гуногуни водии Рашт аз обҳои маъданӣ ва баландҳарорат Чиллису, Хоҷаҷон, Арҷабашӣ, Гармоба, Бӯйинак, Обисафед, Ямонқирчин, Қалайзенку ва Тамдикӯл маълуманд. Мутаассифона, таркиби химиявӣ ва хосиятҳои физикавии онҳо пурра тадқиқ нашудаанд. Дар ҷадвалҳои 1 ва 2 доир ба масраф, ҳарорат ва таркиби химиявии ҷанде аз чашмаҳои шифобахш маълумот дода мешавад.

Чашмаи Обисафед дар ҷанубии қаторкӯҳи Олой, 22 км шимолу ғарбии шаҳраки Ҳоит дар водии рӯди Қароғушхона (шоҳоби чапи рӯди Ярхич) 15 км аз резишгоҳи он дар баландии 2600 м аз сатҳи баҳр ҷойгир мебошад. Об аз якҷанд фаввораҳои берун мебароя, масрафи умумии об ба 10-12 л/с мерасад. Ҳарорати об ба 51°C баробар аст. Оби чашма каммаъдан буда, дар таркибаш силикат ва микроэлементҳои зиёд дорад. Дар таркиби об газҳои нитроген (карбон 80%), оксиген (17%) ва газҳои карбонат (4%) ҳал шудаанд.

Чашмаи Тамдикӯл дар дараи ҳамном, нишебии ҷанубу ғарбии қаторкӯҳи Олой 25 км. шимолу ғарбии шаҳраки Ҷирғатол аз сатҳи баҳр дар баландии 2198 м ҷойгир шудааст.

Ҷадвали 1

Масраф ва ҳарорати оби баъзе чашмаҳои водии Рашт

р/т	Номи чашма	Минтақаи гидрогеологӣ	Синни ҷинсҳои обгундор	Масрафи об, л/с	Ҳарорати об, С
1	Буйнок	Қаротегин	Д* ₂ + ₃ С ₁	0,8	34,0
2	Обисафед	Қаротегин	Д* ₂ + ₃ С ₁	12,0	40,0-54,0

3	Тамдикӯл	Қаротегин	D_2+C_1	1,4	38,0; 75-83
4	Ямонқирчин	Қаротегин	S^*_2	3.0	33.0

Эзоҳ: D – ҷинсҳои кӯҳии давраи девон; C – Ҷинсҳои кӯҳии давраи ангишт(карбон); S – ҷинсҳои кӯҳии давраи силур.

Дараи Тамдикӯлро кӯҳҳои баланди барфпушу осмонбӯс ихота кардаанд, боришоти зимистона зиёд буда, бештар барф меборад. Аз ҳисоби барфҳои дар фаслҳои тирамоҳ то баҳор борида, аз кӯҳҳо ба зери дара тармаҳои зиёд мефароянд.

Ҷадвали 2

Таркиби химиявии обҳои маъдании шифобахши води Рашт

Р/т	Номи чашмаи маъданӣ	Маъданнокӣ г/л	Анионҳо мг/л			Катионҳо мг/л			Ҷузъҳои фаъоли шифобахш (терапевтӣ) мг/л
			CCl	SSO ₄	HHCO ₃	NNa+K	CCa	MMg	
1	Буйнок	00,7	440	770	3360	1178	116	33	61
2	Обисафед	00,5	221	1169	665	1118	99	11	106
3	Тамдикӯл	00,8	335	1193	1171	1168	88	22	173
4	Ямонқирчин	00,6	228	550	3336	1101	334	112	50

Аз дараи мазкур рӯди Тамдикӯл ҷорӣ ва ба рӯди Питаукӯл ҳамроҳ шуда, номи Кексу ро мегирад ва Кексу бошад ба дарёи Сурхоб мерезад.

Дар доманаи ҷанубу ғарбии қаторкӯҳи Олой, дар ҳавзаи рӯди Кексу чашмаҳои маъдании Буйнок ва Ямонқирчин ҷойгир шудаанд. Азбаски то ба ин чашмаҳо роҳи мошингард вучуд надорад, асосан аҳолии маҳаллӣ оби онҳоро дар фасли гарми сол баҳри табобат истифода мебаранд.

Чашмаи Ямонқирчин дар нишебии ҷанубии қаторкӯҳи Олой, 45 км шимолӣ шаҳраки Ҷирғатол, соҳили чапи рӯди Ямонқирчин пеш аз ҳамроҳшавии рӯди Лойсу дар баландии 2900 м аз сатҳи баҳр ҷойгир мебошад. Масрафи оби баромадгоҳи ду чашма ба 3 л/с баробар аст. Ҳарорати об 33°C–ро ташкил медиҳад. Обаш ширин ва каме ишқорӣ, камсиликатӣ, фторнок ва микроэлементҳо дорад. Аз газҳои ҳал шуда дар таркиби об нитроген (то 90%) ва ба миқдори кам гази карбонат ва оксиген дорад.

Чашмаи шифобахши Обисафед низ дар Ҷанубу ғарбии қаторкӯҳи Олой дар сарғаҳи рӯди Қароғушхона аз сатҳи баҳр дар баландии 2600 м ҷойгир шудааст.

Дар водии Рашт инчунин чашмаи обаш гарми оддӣ дар наздикии маркази ноҳияи Лахш – шаҳраки Ваҳдат бо номи Калайзанку ошкор карда шудааст. Ин чашма дар канори маҷрои дарёи Сурхоб ҷанубии қаторкӯҳи Олой 4,5 км ҷанубу ғарбии деҳаи Калайзанков дар баландии 1800 м аз сатҳи баҳр воқеъ гаштааст. Масрафи оби чашма аз 2-3 то ба 5-8 л/с тағйир меёбад. Ҳарорати об дар сатҳи болоии замин 35-37°C ва дар умқи 10-15 см дар байни рег то ба 70°C мерасад. Об дорои гази нитроген, гидрогенсулфид мавҷуд мебошад.

Бояд таъкид кард, ки водии Рашт имкониятҳои васеи рекреатсионӣ (табобатӣ истироҳатӣ ва сайёҳӣ) дорад. Дар ин музофот 30 чашмаҳои шифобахш ва 3 кӯли ҳосияти табобатӣ дошта вучуд дорад. Сатҳи водихои Сурхоб дар баландии 1000-2000 м аз сатҳи баҳр воқеъ гардидаанд. Ҷунин баландӣҳо аз ҷиҳати табиӣ иқлимӣ барои истироҳату фароғат мусбӣ арзёбӣ мешавад. Шароити табиӣ водӣ басо муҳталиф аст.

Ҳамин тариқ, аз далели санадҳои дар боло овардашуда маълум мешавад, ки музофоти географии Рашт аз обҳои шифобахш ва баландҳарорат, гилҳои шифобахш ва аз сарватҳои сайёҳӣ варзиши ғанист, вале ҳоло қисми ками онҳо истифодаи амалии ҳудро пайдо кардаанд, имконият ва захираҳои истифода нашуда фаровон мебошанд. Барои ба истифодаи амалӣ ҷалб шудани онҳо маблағгузорӣ, таҳқиқотҳои иловагӣ илмӣ ва ҷорӣ тадбириҳои ташкили аз ҷониби ҳакомони ноҳияҳо зарур мебошад.

Адабиёт:

1. Аброров Х., Нуров Х., Ҳочибоева С. Омӯзиши обҳои шифобахш. // Маърифати омӯзгор, №7. 2016.
2. Баратов Р.Б. Памир и его недр. Москва – 1984.
3. Баратов Р.Б. Ганчи кӯҳистон. Душанбе – 1985.
4. Крат В.Н. Минеральные, лечебные, термальные и промышленные подземные воды Таджикистана. Душанбе 1985.
5. Мухаббатова Х. Ганчинаҳои табиати Тоҷикистон. Душанбе – 1987.
6. Серебряков В.А., Белкин К.Я. Лечебные местности Таджикистан. Сталинобод – 1957.
7. Ҷӯраев Қ. Аҳамияти иқтисодии обҳои Тоҷикистон. Душанбе 1971.

Калидвожаҳо: захираҳои обӣ, чашинаҳои маъданӣ, обҳои шифобахш, таркиби химиявӣ ва физикавӣ, рекреатсия.

Аннотация

ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ РЕКИ СУРХОБ И ИХ РЕКРЕАЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ.

В статье приведена сегодняшняя состояние рекреационные возможности реки Сурхоб в Раштской долины. Огромное количество минеральных лечебных источников должно использоваться для лечения. Которое требует финансирования и дополнительных научных изучения.

Annotation

WATER RESOURCES OF THE SURKHOB RIVER AND ITS RECREATION FACILITY

The article represented today's condition of the water resources of the Surkhob river in Rasht valley. Enormous quantity mineral medical source should be used for cure. Which required financing and additional scientific have been researched.

Key words: water, research, mineral, medical source, medical, spring water, water resources

Маълумот доир ба муаллиф: Кабутов Ашӯралӣ, магистранти курси якуми ихтисоси география, ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Суроға: н. Лахш, ҷамоати Ҷиргатол, деҳаи Майдонтерок. тел: (+992) 909-88-92-96

Рохбари илмӣ: Имомов А.

Сведение об авторе: Кабутов Ашӯрали, магистрант первого курса специальность география, ТГПУ имени С. Айни. Адрес: р. Лахш, селсовет Джиргаталь, село Майдонтерок. тел: (+992) 909-88-92-96

About the author: KABUTOV ASHURALI, the 1-st year magister of the Geography Faculty, TSPU named after Sadridin Aini, Address: Lakhsh village, Jirgatol district, Maidonterak avenue. Tel.: (+992) 909-88-92-96

ОҚИБАТҲОИ ТИББӢ-ИҶТИМОИИ ЗУРОВАРИИ ОИЛАВӢ НИСБАТ БА КӢДАКОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Зӯроварии хонаводагӣ яке аз мушкилоти шадиди иҷтимоии давлатҳои камбизоату рӯ ба тараққӣ мебошад, бо фаъолияти онҳо пешакӣ гардиши ҳама гуна шаклҳои он ҳодисаи махсусан муҳим ба назар мерасад [2, 5]. Ин мушкилот боиси поймол шудани чунин ҳуқуқҳои инсон, ба монанди ҳуқуқи ҳама барои ҳимояи баробар дар назди қонун ва набудани таъйиз аз рӯи ҷинс, синну сол, оила ва вазъи иҷтимоӣ мегардад; ҳуқуқи бадрафторӣ; ҳуқуқ ба зиндагӣ ва беайбии ҷисмонӣ; ҳуқуқ ба меъёрҳои баланди солимии ҷисмонӣ ва равонӣ [1, 4].

Мушкилоти хушунати хонаводагӣ дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон, муддати тӯлони ҳамчун як мавзӯи пӯшида, дар категорияи муноқишаҳои оилавӣ баррасӣ карда шуд. Пас аз истиқлолияти ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ он мавзӯи муҳокима ва яке аз мушкилотҳои муҳимми ниёз ба пешгирӣ гардид.

Аммо, меъёрҳои байналмилалӣ, ки ба мубориза ва пешгирии хушунати хонаводагӣ равона шудаанд, пурра пазируфта нашудаанд.

Дар айни замон, маҳз зӯроварӣ ҳамчун қувваи бартаридошта амал мекунад, ки ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии бисёр давлатҳо таъсири манфӣ мерасонад [5]. Дар робита ба ин, СММ ба ҳукуматҳои ҳама кишварҳо тавсия дод, ки зӯроварӣ нисбати қудаконро маҳкум кунанд ва онро бо ҳама василаи мувофиқ, аз ҷумла бо таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ нест кунанд [3].

Аз ин рӯ, Созмони Ҷаҳонии Тандурустӣ 4 гурӯҳи оқибатҳои эҳтимолии зӯроварию муайян кардааст: ҷисмонӣ, ҷинсӣ, равонӣ ва марғ.

Бояд қайд кард, ки ҳар як аъзои оила метавонад объект ва субъекти хушунати хонаводагӣ бошад. Ҷаҳор намуди бераҳмӣ оилавӣ мавҷуд аст: аз ҷониби як ҳамсар нисбат ба дигар; аз ҷониби волидон нисбати фарзандон; аз ҷониби фарзандон ва набераҳо нисбат ба маъҷубон ва ҳешовандони пиронсол, аз ҷониби хушдоман ва ҳучра нисбат ба келин.

Дар солҳои охир дар Тоҷикистон барномаҳо, қонунҳо, фармонҳо, ки ҳуқуқи қудаконро дар соҳаи муносибатҳои оилавӣ, меҳнат, фароғат, қонуни ҷиноятӣ, аз ҷумла бартараф кардани сабабҳо ва шароити мусоиди хушунати хонаводагӣ ҳимоя мекунанд, таҳия ва қабул карда шуданд.

Ҳамин тариқ, ҳалли мушкилоти пешгирии хушунати хонаводагӣ, аллахусус зидди қудакону наврасон, афзалият дар соҳаи тандурустӣ ва ҳифзи саломатӣ мебошад. Аммо дар айни замон, бисёр ҷанбаҳои тиббӣ-иҷтимоии он ба қадри кофӣ омӯхта нашудаанд.

Муайян карда шуд, ки бекорӣ, камбизоатӣ, даромади кам, номуайяний ба оянда, ихтилофи байни ҳамсарон, сӯистифода аз машрубот, стресс ва дигар мушкилоти ҳонагӣ пеш аз ҳама боиси мушкилот дар ҳаёти оилавӣ мегардад.

Дар тӯли тамоми давраи ҳаёт, оила доимо ба ҳолатҳои дучор мешавад, ки ё ҳаёти инсон ё оилаи ӯро ба таври объективӣ ҳалалдор мекунанд ва ё аз сабаби нотавонии мустақилона ба таври субъективӣ мураккаб доништа мешаванд.

Дар ин шароит, дар як ҳолат, вайронкунии пешрафти ҳаёти оилавӣ, ки боиси афзоиши муноқишаҳо, кам шудани қаноатмандӣ аз ҳаёти оилавӣ, беморӣ, талоқ ва ғайра мегардад. Баръакс, дар ҳолати дигар, ҳамбастагӣ ва талошҳои зиёд барои рафъи бӯҳрон ва ҳифзи оила, чун ниҳоди муҳими иҷтимоии тахти ҳимояи давлат ба назар мерасад.

Дар даҳсолаи охир дар Тоҷикистон муносибатҳои иҷтимоӣ, таҷрибаҳои фарҳангӣ ва системаҳои қаблан муқарраршуда барқарор карда шуданд. Дар шароити нави иҷтимоиву фарҳангӣ, асимметрияи муносибатҳои гендерӣ, ки зӯроварию қонунӣ мегардонанд, ҳамчун як шакли нобаробарии иҷтимоӣ қабул карда мешавад.

Дар ҷомеаи имрӯза занону қудакон қурбониёни зӯроварӣ мебошанд. Аммо, мардон, чун қоида, ҷонибдорони ҳақиқатҳои динӣ мебошанд, фаромӯш мекунанд, ки офариниши аслии инсон ба ҳаёти мард, зан ва қудакон дахл дорад ва эҳтиром, ҳушмуомилагӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ омили муҳими пойдории оила ҳисобида мешавад.

Сарфи назар аз равандҳои таҳаввул ва навсозӣ, қонун ва қудакон дар ҷомеаи Тоҷикистон мақоми пасти иҷтимоӣ доранд. Вобаста ба ин, рушди маърифати гендерӣ ҳамчун як ҷузъи тарбияи шаҳрвандӣ амалӣ карда мешавад, ки ҳадафи асосии он паҳн намудани арзишҳои

фарҳангии сулҳ ва таҳаммулпазирӣ, эҳтироми шаъну шарафи инсонӣ, рад кардани зӯроварӣ ва экстремизм мебошад.

Бояд таъкид кард, ки баъзан мардон низ мавриди хушунат қарор мегиранд, ки як қатор хусусиятҳо ва оқибатҳои муҳим доранд. Дар оила, дар аксари ҳолатҳо, онҳо ба зӯровариҳои раванӣ, пеш аз ҳама таҳқир, таҳқири шаъну шараф, аз ҷониби волидайн ва ғайра дучор мешаванд.

Оқибатҳои хушунати хонаводагӣ осеби ҷисмонӣ, бемории рӯҳӣ, ҳудкушӣ ва аз даст додани шаъну эътибори худ барои қурбонӣ мебошанд. Сӯистифодаи доимӣ метавонад амалҳои зӯровари интиқомиро дар ҷабрдида нисбати таҷовузор қарангезад.

Ғайр аз он, зӯроварӣ нисбати аъзои калонсоли оила ба кӯдакон таъсир расонида, ба онҳоро ба бемориҳои гуногуни психосоматики ва психосоматикӣ, бадрафторӣ дар мактаб, ҷудошавӣ оварда мерасонад, ки дар маҷмӯъ боиси ихтилоли рушд ва таҳрифоти иҷтимоӣ мегардад. Азбаски онҳо дар фазои номатлуб ба воя расидаанд, аксар вақт онҳо ҷабрдида мешаванд, ё худ наздикони худро зеро таҳқир қарор медиҳанд.

Омӯзиши ҳуҷҷатҳои ибтидоии тиббӣ нишон дод, ки зӯроварӣ падидаи аз ҳама паҳншуда дар оилаҳои ҷавон шудааст, гузашта аз ин, он аксар вақт сабаби талоқ ва заминаи рушди бемориҳои асаб ва бемориҳои ҷиддии соматикӣ, ҷароҳатҳо ва ҳудкушӣ мегардад.

Аз сабаби мавқеи нобаробар дар оила, сатҳи пасти саводноқӣ ва таваҷҷӯҳи зарурӣ аз ҷониби ҷомеа шумораи ҳудкушӣ дар байни занон ва кӯдакон меафзояд ва ҳамин тариқ, танҳо дар давраи солҳои 2016-2019 дар ҷумҳурӣ ин рақам ба беш аз 1000 нафар расид.

Устувории ҳар як давлати муосир аз устувории зиндагии шаҳрвандон, ҷамъаҳои маҳаллии сокини шаҳрҳо, минтақаҳо ва деҳот иборат аст.

Бо вучуди мавҷуд набудани омори расмӣ дар бораи қурбонӣҳои хушунати хонаводагӣ, ин мушкилот дар Тоҷикистон хеле шадид аст ва на танҳо барои қудрату қонун, балки барои беҳбудии тамоми ҷомеа таҳдиди бузург дорад. Шаклҳои назорати зӯроварӣ дар ҷомеаро метавон ба ибтидоӣ тақсим кард, ки меъёрҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, урфу одатҳои дуҷумҳураҷаро дар бар мегиранд бо ёрии муассисаҳо ва ташкилотҳои иҷтимоӣ амалӣ карда мешаванд (мақомоти қорҳои дохилӣ, муассисаҳои ҳифзи иҷтимоӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ғ.).

Татбиқи усули сотсиологӣ ба омӯзиши проблемаи зӯровариҳои хонаводагӣ дар шароити давраи гузариш ва бӯҳрони иқтисодӣ, вақте ки вазифаи таъхиринопазир дар қардани шароит ва оқибатҳои муноқишаҳои иҷтимоӣ, роҳҳои пешгирии онҳо ва ҳалли ғайри зӯроварона мебошад, махсусан муҳим аст.

Тадиқот зиёда аз 516 кӯдаконро аз шаҳру ноҳияҳои гуногуни вилояти Хатлон фаро гирифт. Муайян карда шуд, ки аз шумораи умумии қурбонӣён 379 нафарашон (73,4%) занони синни 13-18сола ва 106 нафар (21,8%) мардон то 18-сола мебошанд.

Аз шумораи умумии кӯдакон ва наврасони қурбонӣҳои хушунати хонаводагӣ наздикону пайвандони 145 нафар (28,1%) барои гирифтани ёрии тиббӣ иҷтимоӣ муроҷиат карданд ва 36 нафар (6,9%) барои гирифтани ҳуҷҷаҳо, дар бораи вазнинии ҷароҳатҳои кӯдакон ба амбулаторияи судӣ муроҷиат карданд.

Адабиёт:

1. Ляпунова О. Е. Исследование ситуации домашнего насилия в г. Архангельске. / Женские миры 99: западный опыт и гендерные исследования в России. Иваново: Иван, год, ун-т, 20.
2. Малярова Н. В. Особенности социологического анализа семейных конфликтов. / Социологические исследования. 1984. № 4. С.18-27.
3. Мильнин А. О. Проблемы подростков, переживающих домашнее насилие. / Вестник Ассоциации вузов дш шаизма и Сервиса. 2010. №3. – С. 68-74.
4. Программа правовых инициатив для Вран Центральной Европы и Евразии. / Программа по защите прав ребенка: [б. документов Американской ассоциации юристов. – М., 2005. 90 с.
5. Сабиров Р. Б. Медико-социальные исследования насилия в отношении детей (по материалам города Набережные Челны). Дисс. канд. мед. наук. 2005.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, хушунати хонаводагӣ, ҷомеа, тиббӣ ва иҷтимоӣ, оқибатҳо, муносибати гендерӣ.

Аннотация

**МЕДИКО-СОЦИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ
В ОТНОШЕНИИ ДЕТЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

В статье освещается проблема домашнего насилия, его медицинские и социальные последствия, в том числе технологии помощи детям и подросткам, ставшим жертвами домашнего насилия, а также непропорциональный характер взаимоотношений в обществе. особенности культуры, обычаев, традиций и менталитета.

Ключевые слова: *Таджикистан, семейное насилие, общество, медик социальные, последствие, гендерный подход.*

Annotation

**MEDICAL AND SOCIAL CONSEQUENCES OF DOMESTIC VIOLENCE AGAINST
CHILDREN IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

The article highlights the problem of domestic violence, its medical and social consequences, including technologies for helping children and adolescents who are victims of domestic violence, as well as the disproportionate nature of relationships in society. features of culture, customs, traditions and mentality.

Key words: *Tajikistan, domestic violence, society, medical and social, consequences, gender approach.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Азизхонова Бахмал Мамадазизовна, магистранти соли якуми факултети биология, кафедраи биохимия ва генетикаи тиббӣ ДДОТ ба номи С.Айнӣ, суроға: ш. Ваҳдат, кӯч Накибхон Туграл 19 «А», хонаи 17, тел.: 935233295.

Рохбари илмӣ: Гоибов А. Ғ.

Сведения об авторе: Азизхонова Бахмал Мамадазизовна, магистрантка первого курса биологического факультета кафедры биохимии и медицинской генетики Таджикского государственного педагогического университета им. С. Аини, адрес: Вахдат, Накибхон Туграл 19 «А», каб. 17, тел.: 935233295.

Научный руководитель: Гоибов А. Г.

About the author: Azizkhonova Bakhmal Mamadazizovna, 1st year master of the Faculty of Biology, Department of Biochemistry and Medical Genetics, Tajik State Pedagogical University named after V.I. S. Aini, address: Vahdat, Nakibhon Tugral 19 "A", office. 17, tel.: 935233295.

Scientific director: Goibov A. G

ЗАХИРАҲОИ ТАБИИИ ТОҶИКИСТОН ШИМОЛӢ ВА САМАРАНОК ИСТИФОДА БУРДАНИ ОНҲО

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бой ва гуногуни табиӣ, иқтисодии бузургӣ истеҳсолӣ ва маъданӣ мебошад, ки барои рушди иқтисодӣ шароити мусоид фароҳам меорад. Ва чун яке аз мамлакатҳои кӯҳӣ ба шумор рафта дорои захира ва сарватҳои бойи қадимро дорост.

Дар Тоҷикистони Шимолӣ низ аз ҷиҳати миқдори сифати сарватҳои зеризаминӣ нисбат ба дигар қисмҳои Тоҷикистон хеле бойтар мебошад. Дар баъзе сарчашмаҳо қаторкӯҳи Қурамаро (Қаромазорро) аз ҷиҳати гуногуни ва захираи канданиҳои ғойаданоки металлӣ яке аз бойтарин ноҳияҳои кӯҳии ҷаҳон ҳисобида, онро ҳатто “Урал” – и хурди тоҷикон меноманд, ки албатта асос дорад [4].

Ҷи тавре, ки аз ҳаритаи сарватҳои зеризаминии Тоҷикистони Шимолӣ маълум мегардад, маъданҳои полиметаллӣ асосан дар қисми шимолии он воқеъ гашта, аз ҷиҳати захира дар Осиёи Марказӣ яке аз ҷойҳои аввалинро ишғол менамоянд. Тадқиқ ва истифодаи маъданҳои металлӣ ҳанӯз аз давраҳои Абурайҳони Берунӣ (асрҳои IX – XII) ағоз ёфта буд [4].

Конҳои сершумори маъданиҳои полиметаллӣ (рӯҳ, сурб), металлҳои нодир (кадмий, висмут, молибден, волфрам) ва асил (тилло, нукра) ва дигар элементҳои пошхӯрда дар кӯҳҳои Қаромазор низ вучуд доранд. Дар ин мавзӯи конҳои оҳани Чоқадам – Булоқ, Оқ – Булоқ ва Турангли кашф кардашудаанд. Аз инҳо кони Чоқадам – Булоқ аҳамияти саноати дорад, 60 млн. Тонна захира ва таркибаш 39,5 % металл дорад. Дар Чатир – Отек (Исфара) кони марганец муайян карда шудааст. Дар Қаромазори Шарқӣ конҳои полиметаллии Ғудос, кони сурбу нукраи Конимансур, Замбарак, Тарӣёкон ва кони сурби Чуқур, Чилға маълуманд.

Тоҷикистони Шимолӣ бо конҳои маъдани сурма ва симоб дар ҷумҳурӣ ҷои асосиро ишғол мекунад. Конҳои онҳо бештар дар қаторкӯҳҳои Зарафшон ва Ҳисор ёфт шудаанд, ки муҳимтарини онҳо Ҷиҷикурт ва Кавнок мебошанд. Дар Қаромазори Шарқӣ конҳои висмут (Тарӣёкон, Кафтархона, Адрасмон, Сарикургон, Мазорбулоқ, Челтимас) муайян карда шудааст. Дар таркиби ин конҳо инчунин мис, сурб, руҳ, кадмий, кобальт ва нукра мавҷуданд. Конҳои мису висмути Тарӣёкон ва Кафтархона истифода бурда мешаванд [2].

Дар қаламрави Ҷумҳури низ Тилло аз замонҳои қадим маълуми машҳур буд. Бесабаб нест, ки яке аз дарёҳои диёри моро Зарафшон ном додаанд. Биёбони мо аз регии дарёи мазкур зарраҳои тиллоро ҷудо карда мегирифтанд.

Ҳоло конҳои тилло натавонанд дар водии Зарафшон (кони Ҷилав, Тарор), ҳамчунин дар Тоҷикистон Шимолӣ (ноҳияи Қаромазор ва Ашт) муайян карда шудааст.

Захираи ангишти ҷумҳури ба 4 млрд тонна мерасад, ки қариб 41 % захираи ангишти Осиёи Марказиро ташкил медиҳад. Қисми зиёди он ангишти коксдиханда мебошад [10].

Яке аз калонтарин кони ангиштсанги ҷумҳурӣ кони ангишти Фон – Яғноб дар ҳавзаи дарёҳои Фон ва Яғноб дар баландии 1700 – 2500 м ҷойгир шуда, 18 – қабати ангиштдихандаи аҳамияти саноати дошта доранд, ки ҳар яке аз 0,5 м то 12 м ғафси доранд ва дар назди деҳаи Равоти ноҳияи Айнӣ ҷойгир шудааст. Захираи умумиаш зиёда аз 2 млрд тонна буда, аз он 550 млн тоннаашро захираи саноатӣ буда, 86 % онро ангишти коксдиханда ташкил медиҳад. Ҳоло истихроҷи ангиштсанг миқёси маҳдуд дошта, аҳамияти маҳаллӣ дорад [1].

Кони ангишти Шӯроб дар ҳудуди ноҳияи Исфараи вилояти Суғд воқеъ гардидааст. Ангишти кони Шӯроб ангишти сиёҳтоб буда, 25 қабати ангиштдиханда дорад ва ғафсии умумии онҳо аз 10 то 35 метр мерасад. Захираи ангишт бештар аз 500 млн. тонна буда, дар таркиби ангишти ин кон аз 3 то 30 фоиз хокистар мавҷуд аст. Дар айни замон истеҳсоли ангишт дар ин кон қариб, ки қатъ гардидааст [1].

Дар ҳавзаи дарёи Моғиён, ҷанубтари Панҷакент кони ангиштсанги Моғиён маълум карда шудааст, ки қабатҳои ангишт овари кон ба тариқи арзӣ 17 км тӯл кашидааст.

Дар Тоҷикистон 13 кони газ ба ҳисоб гирифта шудааст, аз он ҷумла 7 – тои он дар Шимолӣ мамлакат ва конҳои газии Қазил Тумшук ва Шохамбарӣ дар қисми Маркази мамлакат маълум карда шудаанд [5].

Конҳои нафти Тоҷикистони Шимолӣ дар ноҳияҳои Исфара (кони КИМ) на Конибодом (конҳои Равот, Конибодом, Конибодоми Шимолӣ, Айратон, Ниёзбек, Маҳрам, Маданият) ҷойгир шудаанд. Ба ҷуз кони КИМ боқимонда конҳои ном бурда дар солҳои 60-70-ум ёфт шудаанд. Дар соли 1935 кони «Нефтобод» ёфт шуда, истихроҷи нафт сар шуда буд. Ҳоло захираи ин кон пурра истифода бурда шудааст.

Агар нефт дар кони КИМ ба сатҳи замин наздик ҷойгир шуда бошад ҳатто дар баъзе ҷойҳо нефт дар рӯи замин ҳам мушоҳида карда мешуд, пас конҳои нав кашф шуда нисбатан чуқур ҷойгир шудааст.

Кони нефту газдори Равот дар чуқурии зиёда аз 3000 м ва конҳои худуди Конибодом аз он ҳам чуқур ҷойгир шудааст.

Рушти кишвар бе сохтмони корхонаҳои нави саноатӣ, бе иншоотҳои ирригатсионӣ, бе муассисаҳои маданӣ ва манзилгоҳҳо номумкин аст. Бинобар ин талабот ба масолеҳи сохтмонӣ ҳамеша зиёд аст ва торафт меафзояд. Ҳоло дар ҳар ғушаи минтақа конҳои гуногуни масолеҳи бинокорӣ муайян шудааст.

Тоҷикистони Шимолӣ аз чашмаҳои минералӣ низ бой аст. Аз байни чашмаҳои маъданҳои вилоят оби маъдани Ҳавотоғ ва Оби Шифо аҳамияти калон дорад.

Дар Тоҷикистони Шимолӣ (кӯҳҳои Қурама ва Муғул) чашмаҳои хуноки шифобахши радиоактивӣ ва каммаъдан мавҷуданд. Дар наздикии Истаравшан (25 километр дуртар) дар Ҳавотоғ чашмаи минералии гармӣ йоду бромдор аст, ки дар заминаи он шифогоҳи Ҳавотоғ сохта шудааст.

Дар Хочаобигарм, ки чашмааш радиоактивии гарм аст, дар баландии 1800 м шифогоҳи ҳозиразамон сохта шудааст. Шифогоҳи Хочаобигарм дорои буги радон буда, дар худуди ИДМ ягона мебошад [2].

Ба ғайр аз чашмаҳои муолиҷавӣ ном бурда дар минтақа як қатор чашмаҳои шӯр маълум аст. Оби ин гуна чашмаҳо аз байни чинҳои кӯҳии намакдор мебароянд. Дар баъзеи онҳо лойкаҳои шифобахш ба вучуд омадааст. Кӯли Оксукони ноҳияи Ашт аз ҷумлаи онҳо мебошад. Дар воқеъ озокоритиноҳияи Исфара низ дар бисёр соҳаҳои тиб барои муолиҷа истифода бурда мешавад.

Дарозии дарёи Сир 2663 км буда, 195 километри он аз маркази Тоҷикистони Шимолӣ мегузарад. Сирдарё дуҷумин дарозтарин дарё дар Осиёи Марказӣ мебошад. Ҳавзаи он 219 ҳаз км² буда [5], шохобҳои Исфара, Хочабокиргон, Оксу, ки аз қатор кӯҳи Туркистон ҷорӣ мешавад, дар худуди минтақа шохобҳои калонтарини Сирдарё мебошад. Сирдарё аз ҷиҳати хусусияти ҷоришавӣ дарёи кӯҳӣ ва ҳамворӣ мебошад. Гарчанде оби худро аз боришотҳо ва барфу пирияхҳои силсилаи кӯҳҳо гирад ва дар қисми саробии худ характери кӯҳӣ дошта бошад ҳам, аммо дар водии ҳамвор хело оромона ҷорӣ мешавад. Дар ҳақиқат релефи маҷроҳамадарафа омӯхта нашудааст, аммо аз рӯи ҳисоб ва ҷенкуниҳо муайян карда шудааст, ки чуқурии он аз 2 то 7 метр аст [3]. Дар баъзе ҷойҳо чуқуриҳои варонка шакл пайдо шудаанд, ки он ҷо гирдоб пайдо шуда, одамон ва ҳайвоноти ба фалокат дучор шударо ба қаъри худ мекашад. Дарёи Сир барои хоҷагии халқи Тоҷикистони Шимолӣ аҳамияти муҳими хоҷагӣ дорад. Он манбаи оби ширин ва обёрӣ ба шумор рафта, дар он моҳиҳои гуногун зағорамоҳӣ, лаккамоҳӣ, гулмоҳӣ, симмоҳӣ, ширмоҳӣ, хормоҳӣ зиндагӣ мекунанд.

Аз саршави то резишгоҳи дарёи Сир, умуман, дар ҳавзаи он 700 канал ва аз худ Сирдарё 50 канал об мегиранд [10].

Дар ҳавзаи Сирдарё НБО Қайроқум сохта шудааст. Дар бораи дарёи Сир сайёҳони ҳинд, хитой, араб, итолиёвӣ, русу қазақ азри 2-и пеш аз милод сар карда маълумот додаанд. Номҳои пештараи дарё Яксарт, Сайхун аст. Баъзан оби Фарғона, Оби Хучандва Сир ҳам меноманд. Дуҷумин дарёи калонтарин, ки аз марзи минтақа мегузарад, Зарафшон мебошад. Дарозии дарё 877 км буда, 316 км он аз худуди вилоят мегузарад. Дарё аз водии тангикӯҳӣ мегузарад, он тез об ва пурталотум аст. Дар худуди минтақа Зарафшон бештар аз 100 шохоб дорад. Калонтарини онҳо Фон, Яғноб, Мастчоҳ, Киштут ва Моғиён аст. Сарчашмаи об гирии ин дарёҳо аз 406 пириях оғоз мешавад. Бинобар ин ғизогирии дарё пирияхӣ, барфӣ мебошад. Оби Зарафшон тобистон лой аст. Ҳар як метри куби об 0,88 кг лойка дорад. [10].

Вобаста ба сатҳи марз кӯлу обанборҳои Тоҷикистони Шимолӣ низ нобаробар тақсим шудаанд. Дар қисми шимолӣ кӯли Оксукон дар ноҳияи Ашт воқеъ гашта, пеш аз ҳама бо лойкаи шифобахши худ машҳур аст. Кӯлҳои кӯҳии обашон ширин дар системаи қаторкӯҳҳои Туркистон ва Зарафшон воқеанд. Дар байни онҳо кӯли Искандар аз қадимулайём диққати олимону сайёҳони давлатҳои гуногуниҷаҳонро ба худ ҷалб намудааст. Дар ин марз кӯлҳои Алоvidдин ва Морон, Ҳафткул ва ғайраҳо ҷойгир шудаанд.

Масоҳати умумии обанбори Қайроқум 510 км²-ро ташкил дода, дарозияш 55 км, аз ҳама ҷои васегиаш 20 км, ҳаҷми обанбор 4,16 км³-ро дар бар мегирад. Ҷанубтар аз худуди ноҳияи Истаравшан обанборҳои Каттасой ва Даҳанасой ҷойгир шудаанд, ки онҳо ба мақсади бехтар гардонидани обёрӣ истифода бурда мешаванд[10].

Манбаи ғизогирии ҳамаи дарёҳҳо кӯлҳои минтақа боришот борону барф ва пирияхҳои қаторкӯҳҳои Туркистону Зарафшон ва Тиёншон мебошанд. Барфу пирияхҳо асосан дар баландҳои 3500 - 4000 м ва аз он ҳам баландтар воқеъ гаштаанд. Қисми асосии онҳо дар шарқи қаторкӯҳҳои Туркистон ва Зарафшон ҷойгир шудаанд. Дар қатор кӯҳи Ҳисор бошад, пирияхҳо ҳам дар қисмҳои ғарбӣ ва ҳам шарқии он аз сатҳи баҳр дар баландии 3000 - 3500 метр ҷойгир шудаанд.

Аз ҳама пирияхи қалонтарини ҳудуди Тоҷикистони Шимолӣ пирияхи бо номи Зарафшон ба шумор рафта, майдони он зиёда аз 41 км мураббаъро ташкил медиҳад. Масоҳат ва дарозии пирияхҳои қисми ҷанубӣ ва шимолии қаторкӯҳҳои Туркистон, Зарафшон ва Ҳисор аз як дигар фарқ мекунад. Агар дарозии пирияхҳои қаторкӯҳи Туркистон аз 1,5 то 15 км бошанд, дарозии пирияхҳои Зарафшон аз 1,5 км то 6,5 км-ро ташкил медиҳанд [7].

Яке аз сарватҳои асосии табиӣ ҳок аст. Гуногунии шароитҳои табиӣ дар ҳудуди Тоҷикистони Шимолӣ ба пайдоиши хелҳои гуногуни ҳок сабаб шудааст.

Дар Тоҷикистони Шимолӣ ҳоки ҳокистарранг, чигарранг ва марғзорӣ, инчунин ҳокҳои ҳокистарранги сафедтоб, муқаррарӣ, сиёҳтоб, чигарранги карбонатдор, муқаррарии аз карбонат шуста шуда, марғзори сафедтоб дучор мешавад. Ғайр аз ин чандин намудҳои дигари ҳокҳо мавҷуданд, ки майдони маҳдудро ишғол мекунад [9].

Дар Тоҷикистони Шимолӣ ҳоки ҳокистарранги бўри сангдор ва ё регдор дар ҷойҳои пасти ҳамвориро дида мешавад. Намудҳои ҳоки ҳокистарранг нисбат ба ҳокҳои чигарранг дар соҳаи кишоварзӣ муҳимтар аст. Онҳо ҳокҳои кам гумус бошанд ҳам, хангоми обёрива нуридихӣ ҳосили баланди зироат медиҳанд. Камбудии ҳоки ҳокистаррангӣ бур аз он иборат аст, ки дар таркиби он миқдори сангу сангрёза зиёд буда, ҳамагӣ 0,6 - 0,2 % моддаҳои пӯсида доранд.

Ҳоки минтақаи баландкӯҳ ҳокҳои марғзор ва даштҳои баландкӯҳ буда, дар баландии 2800 - 4800 м дучор меояд, (миқдори моддаҳои пӯсидаи он ба 8-12 то 0,5 % мерасад). Дар ин ҳокҳо ян андоза зироатҳои ғалладонаи лалми парвариш карда шавад ҳам вале қисми асосии он чун ҷароғҳои тобиства истифода бурда мешаванд.

Дар ҷойҳои пасти водии Зарафшон (ноҳияи Панҷакент) ҳоки ҳокистарранги сиёҳтоб ва ё тира мавҷуд буда, бо баланд шудани релеф онҳо ба ҳокҳои чигарранги кӯҳӣ, ҳокҳои даштҳои баландкӯҳӣ иваз шудаанд [8].

Маълум аст, ки ҳок яке аз муҳимтарин сарватҳои табиӣ ба шумор рафта, дар кишоварзӣ асоси истеҳсолоти ташкил медиҳад. Ҳосилхезии табиӣ ҳок барои деҳқон он ганҷи бебаҳо ба шумор меравад, меҳнати онҳоро пурсамар мегардонад. Аз ин лиҳоз ҳифзи ҳок чӣ аз шусташавӣ (эрозия) ва чӣ аз шӯрхӯшавӣ яке аз вазифаи муқаддаси ҳар як шаҳрванд ва ҳукуматдорон ба шумор меравад.

Хулоса, ҚАЛАМРАВИ ТОҶИКИСТОНИ ШИМОЛӢ АЗ САРВАТҲОИ ТАБИӢ БОӢ МЕБОШАД ВА ДАР ЗАМИНАИ ОН РУШД ДОДАНИ САНОАТИ КӢӢ МУВОФИҚИ МАҚСАД АСТ. АММО ОН МАӢНО НАДОРАД, КИ ОНӢОРО БЕМУЛОҲИЗА, БЕБАӢСОБГИРИИ ВАЗӢЯТИ ЭКОЛОГӢ, ТАӢМИНИИ НАСЛӢОИИ ОЯНДА АЗ САРВАТҲОИ ТАБИӢ ВА МУӢИТИ ТОЗАИ ЗИНДАГӢ ИСТИФОДА БАРЕМ.

ПЕШ АЗ ӢАМА БОЯД БА МАСӢАЛАИ БО САМАР ИСТИФОДА БУРДАНИ САРВАТҲОИ ЗЕРИЗАМИНӢ ЭӢТИБОР ДОД. БА ОН ХОТИР, КИ БА ДАСТ ДАРОВАРДАНИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ СИЁСӢ, ӢАТМАН ИСТИҚЛОЛИЯТИ ИҚТИСОДИРО ТАЛАБ МЕНАМОЯД. ОН МОРО ВОДОР МЕНАМОЯД, КИ БА ИСТЕӢСОЛОТ ТОРАФТ САРВАТҲОИ ТАБИӢРО БЕШТАР ИСТИФОДА БАРЕМ. ДАР ОН БОБАТ БОЯД БА ДУ РАВАНД ЭӢТИБОР ДОД. БА САРВАТҲОИ ТАБИЕ, КИ ДАР ДОХИЛИ ӢУМӢУРӢ БАРОИ ҚОНЕӢ ГАРДОНИДАНИ ХОӢАГИИ ӢАЛҚ ВА АӢОЛӢ ВА САРВАТҲОИ ТАБИЕ, КИ ИСТЕӢСОЛ ВА КОРКАРДИ ОН БА СОДИРОТ (ЭКСПОРТ) НИГАРОНДА ШУДА АСТ ЭӢТИБОР ДОД. БА САРВАТҲОИ ТАБИЕ, КИ ДАР ДОИХИЛ ӢУМӢУРӢ ИСТИФОДА БУРДА МЕШАВАД. ПЕШ АЗ ӢАМА ЗАМИН, ОБ, НАБОТОТ, ӢАЙВОНОТ, АШӢИ ХОМИ СОӢТМОН ВА СӢЗИШВОРӢ ДОХИЛ МЕШАВАНД.

АДАБИЁТ:

1. Бинобар маълумоти Вазорати геологияи Ӣумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018.
2. Ғаффоров Ш., Хоҷаев Ғ., Эшбоев А. Захираҳои табиӣ ва вазъи истифодабарии онҳо. – Душанбе: Ӣумо, 2004. – 144 с.
3. Муҳаббатова Х., Ақобиров Ш. Географияи Тоҷикистон (дастури таълимӣ - методӣ). – Душанбе: 2010. – 44 с.
4. Муҳаббатова Х. М. Природно-ресурсный потенциал горных регионов Таджикистана. – Москва: 1999. – 148 с.
5. Муҳаббатова Х. Социально-экономические аспекты развития горных районов Таджикистана. Журнал известия Раи, серия географические, 1998. №6.

6. Раҳмонов Ш. Т. Развитие и размещение производительных сил Зеравшанского региона: проблемы и перспективы. – Душанбе: 2012. – 47 с.
7. Раҳмонов Ш. Т. Развитие и размещение производительных сил Зеравшанского региона: проблемы и перспективы. – Душанбе: 2012. – 41 с.
8. Раҳмонов Ш. Т. Развитие и размещение производительных сил Зеравшанского региона: проблемы и перспективы. – Душанбе: 2012. – 47 с.
9. Раҳмонов Ш. Т. Экономико-географическое особенности природных ресурсов Северного Таджикистана. Международного научно - практической конференции на тему «Экологическое проблемы и рациональное использование природных ресурсов». – Дангара, 2015.
10. Ҳисоботи вазорати об ва мелиоратсияи ҶТ дар соли 2018.

Калидвожаҳо: *сарватҳои зерзаминӣ, қаторкӯҳи Қурама, маъданиҳои полиметаллӣ, истихроҷи ангиштсанг, иншоотҳои ирригатсионӣ, каммаъдан, силсилаи кӯҳҳо, водиҳои тангикӯҳӣ, баландкӯҳ, ҳосилхезӣ, шӯрхокшавӣ.*

Аннотации

ПРИРОДНЫЕ РЕСУРСЫ СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА И ИХ ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ

В статье рассматриваются основные результаты изучения природных богатств Северного Таджикистана, их расположения и объема. Особое внимание уделяется эффективному использованию природных ресурсов, в том числе топливно-энергетических. В статье даны рекомендации по эффективному использованию природных ресурсов Северного Таджикистана.

Ключевые слова: *недра, горный массив Курама, полиметаллические полезные ископаемые, добыча угля, ирригационные сооружения, дефицит, горный массив, узкие долины, возвышенность, плодородие, засоленность.*

Annotation

NATURAL RESOURCES OF NORTHERN TAJIKISTAN AND THEIR EFFECTIVE USE

The article discusses the main results of studying the natural resources of Northern Tajikistan, their location and volume. Particular attention is paid to the efficient use of natural resources, including fuel and energy. The article provides recommendations for the efficient use of natural resources of Northern Tajikistan.

Keywords: *bowels, Kurama mountain range, polymetallic minerals, coal mining, irrigation facilities, deficit, mountain range, narrow valleys, elevation, fertility, salinity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Кодиров Умеджон Кодирович, магистрант соли якуми факултети география, кафедраи географияи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ДДОТ ба номи С. Айни, суроға: н. Шахринав, кӯч. И. Сомонӣ, хонаи 77, тел: 985-57-01-77, E-mail: umedchon_kodirov@mail.ru

Рохбари илмӣ: профессор Ҷураев Алишер Ҷураевич

Сведения об авторе: Кадыров Умеджон Кадырович, магистрант первого курса географического факультета кафедры экономической и социальной географии, Таджикский Государственный Педагогический Университет имени Садриддина Айни, адрес: п. Шахринав, ул. И. Сомони, дом 77, тел: 985-57-01-77, E-mail: umedchon_kodirov@mail.ru

Научный руководитель: профессор Джураев Алишер Джураевич

About the author: Kodirov Umedjon Kodirovich, Master student of the 1st year of the faculty of Geography, Department of Economic and Social Geography, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, address: Shakh rinav, st. I. Somoni, house 77, tel: 985-57-01-77, E-mail: umedchon_kodirov@mail.ru

Scientific advisor: Professor Juraev Alisher Juraevich

**НАҚШ ВА МАҚОМИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Дар давраи аввали барқароршавии соҳибкории хурду миёна ба дастгирии фаъолони давлат эҳтиёҷи калон дорад. Дастгирӣ, гуфта танҳо субсид ва дотатсияи бучетиро фаҳмидан лозим нест, агарчи онҳо низ хеле муҳим ба ҳисоб мераванд.

Дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна - ин қабл аз ҳама фароҳам сохтани майдони муносиби ҳуқуқӣ барои рушди бизнес мебошад ва ин бояд на танҳо бо ҳуҷҷатҳои дахлдори ҳуқуқӣ, балки бо амалияи харрузаи фаъолияти сохторҳои давлатӣ ва ғайриҳуқуматӣ таъмин гардонида шавад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тараққиёти соҳибкорӣ дар ҷумҳури аҳамияти махсус медиҳад ва барои беҳтаркунии вазъи иқтисодӣ барои соҳибкорон чораҳои ҷиддӣ меандешад. Бинобар он 15 январи соли 2010 Қонун «Дар бораи литсензиякунонӣ», моҳи декабри соли 2010- «Стратегияи рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2015», моҳи июли соли 2010- Қонун «Дар бораи тафтишот» ва як қатор санадҳои қонунгузорӣ қабул карда шуданд.

Мавҷудияти мақомоти давлатӣ, ки тавонад манфиатҳои соҳибкоронро ҳимоя кунад ва таъйиротҳоро дар сиёсати давлатӣ дастгирӣ намояд, метавонад ба тараққиёт ва мустақамкуни мусоид барои соҳибкорон таъсир расонад.

Нақши чунин мақомотро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии давлатӣ оид ба сиёсати зиддинисорӣ ва дастгирии соҳибкорӣ иҷро менамуд.

Моҳи октябри соли 2006 таҳти №384 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаи давлатии дастгирии соҳибкориро дар солҳои 2009-2011 дар ҚТ қабул кард. Мақсади асосии барнома фароҳам овардани шароитҳои мусоид (ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, молиявӣ ва ташкилӣ) барои ташаккулиёбии сектори хусусӣ, инфрасохтори тарақикардаи соҳибкор, инчунин муайян кардани воситаҳои асосии макроиқтисодӣ ва дигар воситаҳои дастгирии давлати ва ҷамъиятии соҳибкорӣ мебошад [7].

Дар барномаи самтҳои асосии амалигардонии вазифаҳои гузошташуда муайян карда шудаанд, ки ба воситаи тақмилдиҳии қонунгузорӣ, барпокунии низоми тарақикардаи маблағгузорӣ, қарздиҳӣ ва сугуртаи фаъолияти соҳибкорӣ, ташкил намудани инфрасохтори зарури барои дастгирии соҳибкорӣ ба амал бароварда мешавад.

Дар китоби худ «Назарияи тараққиёти иқтисодӣ» Ҷ. Шумпетер мафҳуми «соҳибкор»-ро ҳамчун навоар маънидод мекунад. Вазифаи соҳибкор, тасдиқ мекунад ӯ, дар амалигардонии навоариҳо, ки дар инкишофи иқтисодиёт, таъмини рушди иқтисодӣ нақши муҳим мебозанд, ифода меёбад. Соҳибкорон гуфта мо субъектони хоҷагидориро меномем, ки вазифаи онҳо, иборат аст маҳз аз баамалбарории комбинатсияҳои нав, ки ҳамчун унсури фаъоли он баромад мекунад. Дар тадқиқотҳои худ, Ҷ. Шумпетер аз робитаи соҳибкорӣ бо номуайянии тағйирпазир бар меояд. Мувофиқи ақидаи ӯ, дар иқтисодиёте, ки прогресси техникӣ вучуд надорад, тақрористехсолот чараёни беҳаракат (куҳна)-ро ифода мекунад, ки дар он номуайянии оянда момавҷуд аст. Дар чунин ҳолат даромади соҳибкорӣ низ ҷой надорад. Навовари Ҷ. Шумпетер ҳамчун ихтирои донишҳои нави техникӣ маънидод мекунад, ки дар тақрористехсолот истифода мешаванд. Бовучуди ин-навоари натавонҳо ҷори намудани технологияҳои нав ва масоҳҳои навин дар истехсолот, балки аз худкунии манбаъҳо ва шаклҳои нави таъминот, шаклҳои нави ташкили меҳнат ва истехсолотро низ дар бар мегирад. Маҳз фаъолияти соҳибкорӣ, ба ақидаи Ҷ. Шумпетер сарчашмаи ҳамаи тағйиротҳо дар иқтисодиёт ба шумор меравад.

Яке аз сабабҳои ривочу равнақ додани соҳибкорӣ ин кӯмак барои тайёр кардани кадрҳои соҳибкорӣ мебошад. Корпоратсияи байналхалқии Прагма барои тайёр кардани кадрҳои соҳибкорӣ фаъолият менамояд. Аз он ҷумла ин муассиса қорҳои «Чӣ тавр тартиб додани бизнес-нақша», «Чӣ тавр қор карда баромадани нақшаи бозоршиносӣ», «Баҳисобгирии бухгалтерии қорхонаҳои хурду миёна», «Андозбандии фаъолияти соҳибкорӣ», «Ҳуқуқи соҳибкорӣ» ва дигар қурсҳои заруриро барои соҳибкорон ташкил намудааст.

Олимони зиёде нисбати соҳибкор ва соҳибкорӣ таърифҳои гуногун додаанд, ки ҷунинанд:

- соли 1725 Ричард Кантлон: соҳибкор - ин шахсест, ки дар шароити таваккал амал мекунад.
- соли 1797 Бодо: шахсест, ки барои қори пешгирифти ҷавобгар аст; шахсест, ки ба нақша мегирад, назорат мебарад, ташкил ва идора мекунад.
- соли 1876 Френсис Уокер: онҳоро, ки сармоя пешниҳод мекунанд ва барои ин фоиз мегиранд, ва онҳоро, ки ба воситаи қобилиятҳои ташкилотчиҳои худ фоиза мегиранд, аз ҳам фарқ кардан лозим аст.
- соли 1961 Дэвид Маклелланд: соҳибкор - ин шахси боғайрат мебошад, ки дар шароити таваккали муътадил амал мекунад.
- соли 1964 Питер Друкер: соҳибкор ин шахсе мебошад, ки ҳар як имкониятро бо манфиати калон истифода мебарад.
- соли 1975 Алберт Шапиро: соҳибкор - ин шахсе мебошад, ки ташаббус нишон медиҳад, механизмҳои иҷтимоӣ- иқтисодиро ташкил мекунад.

Инкишофи соҳибкори дар ду самти асосии зерин сурат мегирад:

1. Ташкили сохторҳои бузурги хоҷагидорӣ;
2. Инкишофи соҳибкории хурд.

Дар доираи самти якум сохторҳои ташкилӣ-хоҷагидорӣ пуриқтидори намуди нав, яъне ширкатҳои давлатӣ, омехта ва ё хусусӣ, ва инчунин гурӯҳҳои молиявӣ-саноатӣ дохил мешаванд, ки дар бозори дохилӣ ва беруна имконияти бомуваффақият фаъолият карданро дорад. Ташкил ва инкишофи чунин шакли фаъолият аз ҷумла гурӯҳҳои молиявӣ-саноатӣ инкишофи ҷамъияти муосир буда, ҳамзамон шартҳои асосии инкишофи минбаъдаи он мебошад. Гурӯҳҳои молиявӣ-саноатӣ зерин таъсири зарурияти ташкил ва гузаронидани татқиқотҳои илмӣ калонҳаҷм, истифодаи комплексҳои мураккаби техникӣ ва технологӣ, кооператсияи истеҳсолот пайдо шуда, муқобили лағжишҳои тези конъюнктураи қори мубориза мебаранд.

Ғайр аз ин таҷрибаи мамлакатҳои пешрафта нишон медиҳад, ки сармояи миллий ҳамон вақт ба ширкатҳои фаромиллатӣ ва гурӯҳҳои молиявӣ - саноатии хориҷӣ рақобат мекунад, ки агар ҳуди он ба ташкилотҳои пуриқтидори молиявӣ - саноатӣ муттаҳид шуда бошад, бо мақомотҳои давлатӣ ҳамкорӣ зич дошта бошад ва дар муҳити ҳуқуқие фаъолият кунад, ки махсусияти иқтисодӣ миллий ва ҷаҳониرو дар назар гирад.

Дар муқоиса бо гурӯҳҳои молиявӣ-саноатии бузург соҳибкори ба тағйиротҳои бозорӣ зуд мутобиқ шуда, ба иқтисодӣ бозорӣ устувории зарурӣ медиҳад. Ин хусусияти бизнеси хурд дар давраи муосир аҳамияти махсусро касб менамояд. Чунки тавассути инкишофи бизнеси хурд тақозои истеъмолӣ тафриқасозӣ шуда, прогресси илмӣ-техникӣ суръат бахшида мешавад ва номгуӣ молу хадмоти истеҳсолшаванда зиёд мегардад. Ғайр аз ин бизнеси хурд имконият медиҳад захираҳои молиявӣ ва истеҳсолии аҳоли, ки қаблан истифода намешуданд, сафарбар карда шавад.

Нақши соҳибкории хурд дар ташаккули фазои рақобатӣ низ хеле калон аст, ки барои иқтисодиёт монополии аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Бизнеси хурд аз рӯи моҳияташ зиддиинҳисорӣ буда, дар ҷанбаҳои гуногуни он ифода меёбад. Аз як тараф бо шарофати унсурҳои таркибиаш ва дараҷаи баланди тағйирёбии онҳо дар ниҳояти кам, нисбат ба корхонаҳои калон, ба инҳисорҳо дода мешавад. Аз тарафи дигар ҳангоми махсусгардонии маҳдуд ва истифодаи техникаи навин соҳибкори ба сифати рақиб ширкатҳои калон баромад мекунад, ки эътибори онҳоро ҳалалдор месозад.

Нақши соҳибкории хурд дар инкишофи инкишофи илмӣ-техникӣ, пеш аз ҳама, дар соҳаи электроника, кибернетика ва информатика ниҳоят калон аст. Дар шароити гузариш ба бозор нақши бизнеси хурд инчунин дар таъмини шугли аҳоли хело назаррас мебошад. Масалан дар давлатҳои пешрафта қариб 50-60% ҷойҳои қорӣ ба субъектҳои бизнеси хурд рост меояд. Инчунин нақши бизнеси хурд дар эътидолсозии шиддати иҷтимоӣ ва демократикунони муносибатҳои бозорӣ назаррас мебошад, чунки маҳз бизнеси хурд асоси таҷағҷҳои ташаккули табақаи миёнаи аҳоли ба ҳисоб рафта, дар ин замина тафриқасозии иҷтимоиро, ки ҳоси иқтисоди бозорӣ аст, суёт мегардонад.

Ҳама бартариятҳои номбаршуда давлатро ӯҳдадор месозанд, ки бизнеси хурдро дастгирӣ кунад.

Субъектҳои соҳибкории хурд вобаста ба шумораи коргарони онҳо низ тасниф карда шуда, дар соҳаҳои алоҳида меёриҳои алоҳида дорад:

- дар саноат, сохтмон ва нақлиёт-100 нафар;
- дар хоҷагии қишлоқ ва соҳаи илмӣ-техникӣ - 60 нафар;
- дар савдои яклухт – 50 нафар;
- дар савдои ҷакана ва хизматрасонии маишӣ аҳоли- 30 нафар;
- дар дигар соҳаҳо ва ҳангоми амалисозии дигарнамуди фаъолият-50 нафар.

Ба субъектҳои соҳибкори шахсони воқеӣ дохил мешаванд, ки бе таъсисдиҳии шахси ҳуқуқӣ ба фаъолияти соҳибқорӣ машғуланд. Корхонаҳои хурд, ки якҷанд намуди фаъолиятро иҷро мекунанд, ба ҳамон навъе дохил мешаванд, ки аз рӯи меъриҳои ҷойдошта қисми зиёди гардиши солана ва ё ҳаҷми ғоидаи соланаашон ба ҳамон соҳа рост меояд [2].

Соҳибкории хурд дар Тоҷикистон 26,7 ғоиизи ғоидаи худро ба ҷор расмиёти маъмурии нисбатан бештар рӯ ба рӯ шаванда сарф менамояд, бо назардошти танҳо хароҷоти бевосита ба 18,2 миллион доллари ИМА хароҷоти бевоситаи корхонаҳои хурду миёна ва соҳибқорони инфиродӣ (алоҳида) барои литсензияҳо, иҷозатномаҳо, шаҳодатномаҳо ва санҷишҳо баробар аст. Рақами маъмур бояд танҳо ҳамчун қисми арзиши зарурӣ барои риояи меъёр ва қоидаҳои дар Тоҷикистон барои соҳибқорони инфиродӣ ва корхонаҳои хурду миёна муқаррар гардида барраси гардад. Ин, масалан, тайёр ва пур кардани эълонияҳо (декларатсияҳои) андозро истисно менамояд. Ҳамчунин, таҳлили дар боло овардашуда, миқдори вақти сарфнамудаи қормандро барои ҳар як расмиёт, ё ҳаҷми ғоидаи дар ин вақт аздастдода, ҳангоме ки соҳибқор дар вақти гузаштани расмиёт аз фаъолият бозмемонад, ба инобат намегирад. Иқтисори вақт ва хароҷот барои расмиёти маъмурий метавонад боиси ғоидаи бевоситаи пулӣ барои соҳибқорон гардад. Хароҷотҳои бевосита барои ҷор расмиёти бештар паҳнгардидаи бизнес боиси хароҷоти иловагӣ мегардад, ки ба ҳисоби миёна ба 27%-и корхонаи хурд ва миёна баробар мебошад (ниг.ҷадв. 1).

Ҷадвали 1. Харочотҳои бевосита барои барасмиегдарории соҳибкорӣ

	Литсензия- кунонӣ	Иҷозат- номаҳо	Санҷишҳо	Сертифи- катсия	Ҳамагӣ
Соҳибкории инфироӣ	1,3%	0,8%	1,2%	0,8%	4,2%
Корхонаи хурд ва миёна	4,0%	6,2%	10,5%	6,1%	26,7%

Ғайр аз ин қонунгузории андоз доираи корхонаҳои ба субъекти соҳибкорӣ дахл доштаро маҳдуд мекунад. Дар таҷрибаи мамлакатҳои дар соҳти иқтисодиёти гузариш буда, субъекти фаъолияти соҳибкорӣ, ки низоми соддакардашудаи андоз, ҳисобгирх ва ҷисботро истифода мекунад, танҳо соҳибкорони инфироӣ ва муассисае, ки новобаста аз намуди фаъолият то 15 коргар дорад, эътироф карда мешавад.

Сиёсати дастгирии давлатии бизнеси хурд захирахоро барои дастгирии соҳаҳои нисбатан муҳими фаъолияти онҳо гирд меоваранд. Дастгирии давлатии соҳибкории хурд ташкили низоми андозҳои имтиёзнок ва қарздиҳиро барои бизнеси хурд дар назар дорад.

Давлат фаъолияти озои иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро қаролат медиҳад. Давлат набояд монеаи фаъолияти субъекти соҳибкорӣ шавад. Шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони ҳуқуқи давлатҳои хориҷӣ, инчунин шахсони бешаҳрванд чун шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ғайр аз ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуқуқи масъулияти баробар доранд.

Ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии соҳибкор бо роҳҳои зерин ҳимоя карда мешаванд:

- имконияти озои додани ҳамаи намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ тибқи тартиби муайяншуда ба ғайр аз намудҳои фаъолияти, ки дар асоси иҷозатнома (литсензия) анҷом дода мешаванд;
- тартиби соддакардашудаи бақайдгирии субъекти соҳибкорӣ;
- бо санадҳои меъриёи ҳуқуқӣ маҳдуд кардани санҷиши фаъолияти соҳибкорӣ, ки аз тарафи мақомоти давлатӣ ба амал бароварда мешаванд;
- шикоят кардан ба додгоҳ нисбати амал кардан ё амал накардан мансабдорони мақомоти давлатӣ, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии субъекти фаъолияти соҳибкориро ҳалалдор мекунад;
- танҳо бо санадҳои меъриёи ҳуқуқӣ муқаррар кардани номгуӣ қорҳое (хизматрасонӣҳое, молҳое), ки барои соҳибкорӣ манъ ё маҳдуд шудаанд;
- бо дигар воситаҳое, ки санадҳои меъриёи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст.

Мақомоти вақолатдори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои соҳибкорӣ дорои ҳуқуқи дар мақомоти судӣ, мақомоти ҳокимияти иҷроия ва мақомоти дигари давлатӣ ҳимоя кардани манфиату ҳуқуқҳои субъекти соҳибкорӣ мебошад. Мақомоти вақолатдор дар бораи ҳуқуқвайронкуниҳое, ки нисбати субъекти фаъолияти соҳибкорӣ роҳ дода мешаванд, дар бораи тамоюли рушди соҳибкорӣ сари вақт ба мақомоти дахлдор маълумот медиҳад, таҷрибаи фаъолияти соҳторҳои соҳибкориро қамъбааст мекунад.

Барои ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонуни махсус « Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар ҚТ» (аз 10.05.02с, №46) ва дигар санадҳои меъриёи ҳуқуқӣ амал мекунад, ки танзими давлатиро бештар бо роҳи ҳавасмандгардонӣ татбиқ менамояд.

Хулоса, соҳибкорӣ ҳамчун сутунҷубаи соҳти иқтисоди бозорӣ аҳамияти ҳоса дорад. Соҳибкор ҳамчун шахси озои ва соҳибхитёр, ки истеъдоди табиӣ, ақлу фаросат, фароҳии фикркуни ва саводи аниқи қасбу ҳунари дорад ба миён меояд. Аз ин сабаб сарфаҳм рафта ба мафҳумҳое, ки моҳияти соҳибкориро ифода мекунад, дарёфт намудани роҳҳои самаранокии ҳалли масъалаҳои ташкили қорҳона ва гузаронидани фаъолияти соҳибкорӣ, ба даст даровардани қомеъӣ ва ғалаба намудан дар қаробат, омӯхтани вазъи бозор ва ба он мутобиқ намудани имконияту захираҳои соҳибкор аҳамияти аввалиндараҷа мегиранд.

Барои рушди соҳибкории хурд ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имтиёзҳо додаст, ки соҳибқорҳои хурд зиёдтар шаванд то ки иқтисодиёти милли баланд бардошта шавад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи қоруми миллиро ба роҳ монд то ки қорхонаҳои саноати зиёдтар шаванд ва мардум бо қои қор таъмин бошанд.

Адабиёт:

1. Раҳимов М. З. Ҳуқуқи соҳибкорӣ (маълумотномаи мухтасар). – Душанбе: Деваштич, 2007.
2. Раҳимов М. З. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Қитоби дарсӣ. – Душанбе: Деваштич, 2011.
3. Сангинов Д. Ш. Правовое регулирование Туристской деятельности в Республике Таджикистан: проблемы и пути их решения. – Душанбе, 2010. – 180 с.
4. Танзими ҳуқуқи фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Воситаи таълимӣ (зери таҳрири умумии доктори илми ҳуқуқ, профессор Исмоилов Ш.М.). – Душанбе: Деваштич.
5. Шонасриддинов Н., Нодиров Ф. М. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Васоити таълимӣ. Қисми 1. – Душанбе: Прогресс, 2009. – 473 с.
6. Шонасридинов Н., Нодиров Ф. М. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Қитоби дарсӣ. Қисми 2. – Душанбе: Эр-граф, 2010. – 348 с.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ:

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳимоя ва дастгирӣ давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 10.05.с.2002 //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон- 2002, №4, қисми якум. Мод.293.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санҷиши фаъолияти субъектҳои хоҷагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 28.07.с.2006 //Садои мардум. -2006- 5 август.

Калидвожа: *соҳибкорӣ, субсидия, дотатсия, сугурта, иноватсия, лоиҳа, истеъмол.*

Аннотация

**РОЛЬ И ПОЛАЖЕНИЕ МАЛОГО БИЗНЕСА В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ
ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН**

Предпринимательская деятельность финансируется за счет субсидий, грантов и займов. Субсидии предназначены для компенсации убытков, которые не застрахованы предпринимателем, для компенсации рискованных проектов инновационного характера, а также для стимулирования производства продукции не связанной с крупным бизнесом. Следует отметить, что сегодня у правительства нет возможности финансировать частный сектор для удовлетворения потребностей потребителей.

Ключевые слова: *предпринимательства, субсидия, грант, страховка, инновация, план, употребление.*

Annotation

**ROLE AND POSITION OF THE SMALL BUSINESS IN DEVELOPMENT OF THE NATIONAL
ECONOMY OF THE REPUBLIC TADZHIKISTAN**

Business activity is financed to account subsidy, and loan. The Subsidies are intended for compensation of the losses, which is not insured by businessman, for compensation risky project innovation nature, as well as for product production stimulation, not connected with large business. Follows to note the today beside government of no possibility to finance the private sector for satisfaction of requirements consumers.

Keywords: *business, subsidy, insurance, innovation, plan, use.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадсолиев Бандали, магистранти соли якуми ихтисоси идоракунии давлати ва иқтисодиёти Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: +992502133719.

Рохбари илмӣ: номзади илмҳои иқтисодӣ Ғоибназарзода С.

Сведения об авторе: Мамадсолиев Бандали, магистрант первого курса по специальности государственной управления и экономической Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Тел.: +992502133719.

Научный руководитель: кандидат экономических наук Гаибназарзода С

About the author: Mamadsoliev Bandali, Master of first course on professions state management and economic Academy of state management at the President Republic of Tajikistan, Tel.: +992502133719.

Scientist leader: candidate economic science Goibnazarzoda S.

НАҚШИ ФАЪОЛСОЗИИ ХОНАНДАГОН ДАР ДАРСИ ЗАБОНИ ХОРИЧӢ

Пешрафт дар соҳаи забонмӯзӣ ҷавононро тақозо менамояд, ки бештар рӯ ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ махсусан забони олмонӣ ниянд. Аз ин рӯ мутахассисон роҳҳои осонтару шавқовартари омӯзиши забони олмониро пешниҳод менамоянд. Дар байни проблемаҳои методикаи таълими забони хориҷӣ проблемаи фаълсозӣ ва роҳҳои бадастории он яке аз проблемаҳои аз ҳама муҳим ба шумор меравад.

Равоншиносон ва педагогҳои муосир тарафдори онанд, ки сифати иҷро намудани фаъолият ва натиҷаи он, пеш аз ҳама аз водорсозӣ ва талаботи фард, сатҳи ҳавасмандии ӯ вобаста аст. Бояд қайд кард, ки маҳз ҳавасмандӣ фаъолияти мақсаднокро, ки интиҳоби воситаҳоро муайян менамояд, бедор месозад. Маҳз барои ҳамин ҳавасмандӣ механизми оғозкунандаи ҳама гуна фаъолияти инсонӣ аст, хоҳ дар меҳнат, хоҳ дар суҳбат ва ғ.д. дарккунӣ.

Хонандае, ки тамоман шавқу ҳавас нисбати таълим надорад, вучуд надорад. Ҳама гуна фаъолияти дарккунии хонандагон яққоя бо кистамҳои оператсионӣ (дониш, маҳорат ва малака) инчунин қисматҳои ҳавасмандгардониро низ доро мебошанд. Фаълсозӣ яке аз сарчашмаҳои фаълноӣ ва фаъолияти мақсаднок нисбати ин ё он фан ва ё падидаи воқеият буда, дар натиҷаи он фаълноӣ пайдо мешавад. Омилҳои беруна, ки берун аз ҷараёни таълим вучуд доранд, метавонанд ҷӣ мусбӣ ва ҷӣ манфӣ бошанд. Омилҳои мусбӣ ҳисси вазифадори дар назди ҳешовандон, қабул кардани таълим ҳамчун роҳи инкишофи шахсӣ ва фарҳанги шуда метавонанд. Омилҳои манфӣ гуфта таҳдид, сазо, сарзаниш, баҳои бад дар назар дошта мешавад [1, 145].

Сатҳи фаълсозиро мувафаккияти воқеӣ ва даврӣ нигоҳ медорад. Агар мувафаккият дар ин ё он фаъолият дида нашавад, ҳисси ҳавасмандӣ паст шуда, ба сифати фаъолияти иҷрошуда таъсир мерасонад. Дар миёнаҳои омилҳои гуногуни талабаи муосир омилҳои дарккунӣ яке аз мавқеҳои намоёнро ишғол менамояд. Ва бояд қайд намоем, ки ин омил яке аз омилҳои махсус, ки хусусиятҳои ба худ хос дорад, ба ҳисоб меравад.

Дар замони муосир, ҷараёни фаълсозӣ зарурияти хос дорад, зеро ба фаъолияти хонандагон як маъноӣ мақсадноӣ мебахшад. Маҳз аз ҳамин сабаб ҷараёни азхуд намудани фан барои талаба худ як муҳимияти мустақилона пайдо менамояд. Асоси фаълсозиро хоҳиши донишдандуштан ва саъю кӯшиш нисбати доништану азхуд намудани маводҳои нав ташкил медиҳад. Дар натиҷа, хонандагон бо осонӣ метавонанд мушқилиҳое ки дар ҷараёни омӯзиш ба миён меоянд, паси сар намоянд [4, 66].

Қобили қайд аст, ки қонуниятҳои равоии инкишофи ҷараёни фаълсозӣ, махсусан фаълсозии донисташаванда то ҳол хуб омӯхта нашудаанд. Қонуниятҳои ташаккулёбии фаълсозии донисташаванда, методика ва инчунин омилҳои берунаи ташаккулёбии он то ҳол пурра таҳқиқ нашудаанд.

Дар натиҷаи ҳуди талаба шавқу рағбатро нисбати дарс гум мекунад. Дар баробари ин хусусияти кунҷковии қудак қунд мешавад. Дар онҳо шавқу ҳавас, ташаббускорӣ дида намешавад.

Ҳар як лаҳзаи ҳаёт мо барои иҷроиши ин ё он фаъолият шавқу ҳавас дорем: қонъ гардонидани талаботҳои биологӣ (истеъмоли ғизо, ҳоб кардан) ва ё қонъ кардани талаботҳои маънавӣ (эҷод кардани шеър, ба театр рафтан, рассомӣ). Ва танҳо одами бечон шавқу ҳавас надорад. Агар инсон хоҳиши ноил шудан ба чизеро дошта бошад, албатта кӯшиш ба ҳарч медиҳад то ба он ноил гардад. Ў ҳавасманд аст. Дар мубориза на одами боқувваттарин ғалаба мекунад, балки одаме ки зиёдтар ғалаба кардан меҷӯяд. Дар тими варзишӣ метавонанд бозингарони боистеъдод бозӣ кунанд, вале бозиашон метавонад бетароват бошад. Барои ғолибиятро ба даст овардан бояд ҳавасманд бошӣ [5, 112]. Дар таърих мисолҳо хеле зиёданд, вақте ки артишҳои боқувват ғолибиятро аз даст медоданд, зеро то қадри имкон ҳавасманд набуданд.

Проблемаи зерин дар таълим ҳам вучуд дорад. Вале проблемаи фаълсозии хонандагон нисбати омӯзиши забонҳои хориҷӣ мавқеи барзиёд дорад. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки фаъолиҳои хонандагон синф аз синф паст мешавад. Вале бояд қайд кард, ки сатҳи фаъолият пеш аз оғози омӯзиши забон ва дар зинаи аввал хеле баланд аст. Талабоҳо меҷӯянд бо ҳамдигар бо забони хориҷӣ суҳбат кунанд, сурудӯ шеърхоро, ки бо забони хориҷӣ иншо шудаанд, қироат

кунанд, дар бораи мамлакатҳои хориҷӣ маълумот пайдо кунанд. Баъзе аз хонандагон ҳатто дар омӯзиши забон як чизи шавқоварро дармеёбанд. Хулоса, ҳама меҳонад забони хориҷиро азхуд намояд. Тавонад бо забони бегона муошират кунад, адабиёти хориҷиро мутолеа кунад. Ҳамин тариқ, чараёни омӯзиш сар мешавад ва муносибати талабаҳо ба омӯзиши забон иваз мешавад, теъдоди зиёди талабаҳо дилхунук мешаванд. Зеро ин чараён давраи «чамъкунии мавод»-ро дорост. Марҳалае, ки аз чараёни таълим ҷудонашаванда аст. Марҳилаи душворихост, ки билохира ҳадафи ноил гаштан ба комёбиро пахш мекунад [3, 23].

Аз ин лиҳоз, саволе ба миён меояд, оё паст шудани сатҳи фаъолнокӣ чараёни хатмист? Хушбахтона, таҷрибаи омӯзгори бехтарин, ки тарбиягирандаҳояшон забонро хеле хуб аз худ менамоянд, муқобили ин гуфтаҳост. Талабаҳо ҳис мекунанд, ки ба комёбӣ ноил гашта истоданд ва ин ҳисёт онҳоро ҳамавакт фарогираст.

Фаъолсозӣ бояд ҳамчун як қисмати муҳим дар чараёни таълим ба назар гирифта шавад. Фаъолнокӣ ин худ як тарафи субъективии муҳити шахсии талаба мебошад, ки онро ҳуди талаба вобаста аз талаботи хоҳишҳои худ муайян месозад. Муаллим метавонад бевосита ба ин чараён таъсир расонад, асосҳо биёрад, то талаба худ шавқмандии фанро дарк намуда, нисбати омӯзиши фан ҳавасманд гардад.

Агар муаллим тавонад ҳудро дар ҷои талаба ҳис кунад, талаботи хоҳиши талабаро муайян кунад, албатта дар кори фаъолгардонӣ комёб мешавад. Дар ин ҳолат, муаллим на танҳо метавонад дар бораи мақсади фаъолияти талаба маълумот пайдо кунад, балки онро инкишоф диҳад, дуруст кунад. Барои ин бояд муаллим талабагони ҳудро хеле хуб донанд. Инчунин омӯзгор бояд аз тамоми намудҳои воситаҳои муосири таҷрибагузаштаи фаъолсозӣ фаъолна истифода барад. Ҳамин тариқ, омӯзгор метавонад чараёни таълимиро зерин назорат гирифта, чараёни омӯзиши забони хориҷиро дуруст ташкил кунад [2, 310].

Ҳадафҳое, ки дар назди фанҳои забони хориҷӣ меистад, бояд аз тарафи омӯзгори аз ҷиҳати методӣ босавод, ки аз технологияҳои муосири таълими забони хориҷӣ ва хусусиятҳои психологӣ-педагогӣ талабагон бохабар аст, ҳал гардад. Хеле муҳим аст, ки чараёни таълими тарбия ва инкишофи талаба дар асоси методҳои муосир ба роҳ монда шавад.

Мутаасифона, дар замони ҳозира омӯзгороне ки хусусиятҳои синну соли ва психологӣ талабагонро ба назар мегиранд, каманд. Дар баробари ин, масъалаи босавдона таълим додани маҳорати муошират қардан бо забони хориҷӣ осон набуда, масъулияти зиёдро талаб мекунад. Муҳим аст, ки дар зинаи аввал меҳри муҳаббат нисбати фан тарбия қарда шуда, то охир инкишоф дода шавад.

Бомуваффақият оғоз шудани чараёни таълими забони хориҷӣ ба баланд бардоштани сатҳи ҳавасмандии хонандагон нисбати омӯзиши забон ёрманди мекунад. Муваффақияти таълим ва муносибати хонандагон ба фан пурра аз сифати дарс вобаста аст. Дар чараёни таълим дар зинаи аввал роли бозии таълими хеле бузурганд. То чанде муаллим аз технологияҳои бозӣ ва айёни истифода мебарад, то ҳамон дараҷа дарс барои талаба шавқовар мегузарад ва мавод аз тарафи хонандагон бехтар азхуд мешавад.

Инчунин, омӯзгор бояд кӯшиш кунад, ки гузариш аз як зина ба зинаи дигар раван гузашта, дар натиҷа маҳорати малакаи ба даст оварда гуна нашоавад. Ин ҳадаф дар он сурат ноил мегардад, ки дар тамоми рафти таълим як системаи муайяни таълим, ки ифодаи аниқ дорад, нигоҳ дошта шавад. Ҷунин таъсири мутақобилро мо метавонем танҳо дар ҳолати истифодабарии айёниятҳое ки аз як зина ба зинаи дигар гузаштанро ба талаба ёри мерасонад, ба даст орем.

Дар ин қарина, айёниятҳое ки дар зерин нуқтаи назари ягонаи муаллиф қарор доранд, бехтаранд. Китоби дӯстдошта ва шинос ин пеш аз ҳама мусоҳибест, ки «хислатҳои» кӯдакро хуб медонад. Барои ҳамин, омӯзгор медонад, ки ҷи гуна мушқилиҳо ҳангоми гузариш аз як дастури методӣ ба дигар ба миён меоянд [5, 96].

Инчунин ҳолатҳое вомехуранд, ки муаллин на он дастуре ки барои шароити муайян сохта шудааст, интиҳоб менамояд, балки дастурҳое, ки расми шудаанд, интиҳоб менамояд. Масалан, дар мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ баъзан дастурҳое истифода мешаванд, ки асосан дар мактабҳои махсус истифода мешаванд. Ин хеле номатлуб аст ва метавонад ба натиҷаи таълим манфӣ таъсир расонад.

Ҳар як омӯзгор хусусиятҳои ҳеш ва толибилмони ҳудро ба назар гирифта, бояд ҷодқорона ба чараёни таълим ниғарад ва мувофиқи принципҳои дастури интиҳобшуда фаъолият кунад.

Адабиёт:

1. Божович Л.И. Психическое развитие школьника и его воспитание./Л.И. Божович, Л.С. Славина. – М.: Знамя, 1979. – 96 с.
2. Волокитина Н.М. Очерки психологии младших школьников. – М., 1995. – 310 с.
3. Зайцева М.В. Мотивация и некоторые пути её повышения. – М.: ИД «Первое сентября», 2003. – 28 с.
4. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2006. – 512 с.
5. Пряжников Н.С. Мотивация трудовой деятельности. - М.: Академия, 2008. – 368 с.

Калидвожаҳо: *методика, фаълосзоӣ, нақш, дарс, забони хориҷӣ.*

Аннотация

РОЛЬ АКТИВАЦИИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

В настоящей статье речь идет о роле активации учащихся на уроке иностранного языка. Автор рассмотрев суть активации, определил ее роль на уроке иностранного языка. Также автор старался уточнить место активации в процессе изучения иностранного языка.

Ключевые слова: *методика, активация, роль, урок, иностранный язык.*

Annotation

THE ROLE OF STUDENT ACTIVATION IN A FOREIGN LANGUAGE LESSON

This article deals with the role of activation of pupils in a foreign language lesson. Having considered the essence of activation, the author has defined its role in a foreign language lesson. Also the author tried to clarify the place of activation in the process of learning a foreign language.

Keywords: *methods, activation, role, lesson, foreign language.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирсаидзода Фарангез Умаркуловна, магистранти соли дуюми факултети забонҳои романӣ-германӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел.: (+992) 988-92-54-45, e-mail: mirsaidzodafarangis@gmail.com

Рохбари илмӣ: Сайфуллоева З. Х.

Сведения об авторе: Мирсаидзода Фарангез Умаркуловна, магистрант второго курса обучения, факультет романо-германских языков, отделение немецкого языка, Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. Тел.: (+992) 988-92-54-45, e-mail: e-mail: mirsaidzodafarangis@gmail.com

Научный руководитель: Сайфуллоева З. Х.

About the author: Mirsaidzoda Farangez Umarkulovna - Magister of German, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel.: (+992) 988-92-54-45, e-mail: mirsaidzodafarangis@gmail.com

Scientific director: Saifulloeva Z. Kh.

БА ЭЪТИБОР ГИРИФТАНИ ҚОБИЛИЯТИ ОМЎЗГОР ВА ТАМОҶОЛОТИ МАЪРИФАТИИ ТАЛАБА ДАР ДАРСИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ

Тамоҷолоти маърифатӣ баёнғари тамоҷолоти фард ба объект, рӯйдодҳо ва равандҳои муҳити атроф мебошад. Вай тавоноҳои интеллектuali, ҳолати руҳӣ ва қорҳои иродавино нишон дода қобилияти эҷодқории талабаро афзоиш медиҳад.

Тамоҷолоти маърифатӣ баёнғари талош барои қасби мизони муайяни дониш, ғайол қардани шахсият, анғезаи амал, ва пирӯзӣ бар душворӣ ва ҳамчун ҳисси қаноатмандӣ ва хурсандӣ аз раванди маърифат мебошад. Омӯзгор бояд бидонад, ки тамоҷолоти маърифати талаба аз ду тариқ шакл мегирад:

1. Аз тариқи қамъовари ва истифодаи ахборот;
2. Аз тариқи қалби талабагон ба ғайолиятҳои маърифатӣ.

уаллим дар истифода аз тариқи аввал бояд бидонад, ки ахборот бояд хусусиятҳои зеринро дошта бошад:

➤ талабаро ба андеша ва тааҷуб водор кунад, эҳсоси қунҷқовӣ ва хоҳиши қустуҷӯро бедор кунад;

- диққати талабагонро ба дарқи мавзӯ ва масъалаҳо қалб кунад;
- талабагонро барои шинохти қизҳои нав омода кунад;
- эҷоди робитаҳои дохили дарсӣ ва байнидарсӣ;
- талабагонро ба истифодаи дониш ва таҷриба дар зиндагӣ раҳнамои кунад;

Ф. Н. Гонаболин як тестро пешниҳод қардааст: ба муаллим матне пешниҳод қарда, аз ӯ савол мекунад, ки муайян созад: қадом қои матн ба қонанда душворӣ меорад ва қаро душворӣ мекунад. Баъди он ба муаллим қунин супориш дода мешавад, ки ӯ дар матн қойҳои душворро қунон диғаргун созад, ки вай ба ҳамон талаба дастрас қардонида шавад.

Аммо дар истифода аз тариқаи дуввум муаллим бояд талаботи зеринро дар рафти ғайолиятҳои талабагон дар назар қирад:

- ғайолиятҳои талаба боиси пайдо шудани қанбаҳои қолиб ва рушди тасаввурот мешавад;
- ба ҳалли душвориҳо роҳнамои намуда таваҷҷӯҳашро ба диғар қанбаҳои ҳалли масъалаҳо ва душвориҳо қалб мекунад;
- истифодаи дониш дар шароитҳои навро нишон медиҳад;
- бар асоси муносибати фардӣ ва қудогонаи муаллим бо талабагон анҷом мешавад;
- боиси рӯҳбаландии ошқор мешавад (талаба аз қори анҷом додааш ҳисси қаноатмандӣ ва ҳуши пайдо мекунад);
- эҷоди анғеза ва фишорҳои иродавӣ (талаба меҳаҳад матлаби мавриди омӯзишро қаматарафа шиносад ва азҳуд кунад);

Истиқлоли фикрӣ иборат аз тавоноҳои талаба барои шинохти воқеиятҳои реалӣ, дарёфти дониш, истифодаи эҷодқоронаи онҳо дар ҳолатҳои алоҳида мебошад. Барои ташаққули истиқлоли фикрии талаба муаллим бояд тавоноӣ ва маҳоратҳои фикриро дошта ба таври систематикӣ қорҳои зеринро анҷом диҳад:

- тақсимбандии қулли матолиби дарсӣ, соҳтани барнома ва қузариш аз як қисм ба қисми диғари дарсӣ;
- таҳияи савол дар хусуси матолиби дарсӣ;
- пешқаш намудани ҳикояти пурра ва ибрози андешаи шахсӣ дар бораи далелҳои он, истифода аз манобеи асли ва аввалия;
- пурталош будан дар қустуҷӯи роҳи ҳалли масъалаҳои душвори таълими ва дониш, анҷоми таҳлилҳои маъмулӣ дар қараёни ҳалли масъала;

Ғайолияти мустақилонаи таълимии талабагон дар рафти дарс шомили қор бо қитоб ва диғар манобеи таълими, ҳулосаи дарс, қорҳои лабораторӣ, анҷоми қорҳои эҷодӣ ва таҳқиқотӣ мешавад.

Самарабахшии қори таълимии мустақилонаи талаба бисёртар ба методи мавриди истифодаи муаллим ва воқуниши талабагон дар раванди муоширати таълими вобастагӣ дорад. Он методҳо бояд назорати объективии ғайолияти таълимии мустақилонаи талабаро дар бар қирифта ва натиҷақоро таҳлил қунанд.

Вазифаи аввалиндараҷаи муаллим дар ин замина он аст, ки дар синф талабагонро шиносон кунад, ки сатҳи баланди қобилиятҳои умумӣ ва хусусӣ доранд. Аммо муайян кардани сатҳи истеъдодҳои эҷодкорӣ кӯдакон бисёр мушкил аст. Онҳоро ба воситаҳои қоидаҳои зерин муайян мекунам:

➤ барои арзёбии қобилиятҳои талаба бояд назорати дарозмуддат дошта ваиро дар ҳолатҳои гуногун ва анҷоми фаолиятҳои гуногун санҷад;

➤ дар интиҳоби масъала ва вазифаҳои тестӣ ва эҷодкорӣ ва барои ташҳиси қобилият сатҳи душвории онҳоро бояд ба гунае муайян кард, ки талаба тавонад онро мустақилона ё бо кӯмаки андаки муаллим ҳал кунад;

Натиҷагирӣ объективӣ сатҳ ва хусусияти истеъдодҳои эҷодкоронаи талабаро муаллим вақте ба даст меорад, ки аз маҷмӯи методҳоро истифода кунад. (Назорати дарозмуддат, тестҳо, анкетаҳо, масъала ва вазифаҳои эҷодӣ, корҳои санҷишӣ махсус, иштирок дар озмунҳо ва мусобақаҳо, назорат бар талаба дар мактаб, хона ва фаъолиятҳои берун аз синф).

Дар бораи вучуди қобилиятҳои эҷодкорӣ талаба вақте метавон сухан гуфт, ки навовариҳои фардӣ зерин зоҳир шаванд:

- қобилияти кашфи донишҳои нав ва равишҳои нави фаъолият;
- инкишофи ангежаҳо ва мақсадҳои фаъолиятҳои маърифатӣ;
- танқидгароии ақлонӣ ва ҳалли мушкилоти ғайристандартӣ;
- қобилияти ногаҳони тасмим гирифтани;

Агар суръати азхудкунии талаба бештар аз ҳамсолонаш бошад ва талаба дар соли хониш барномаи дарсии бештареро аз худ кунад онгоҳ мушкили аслии муаллим банд кардани талаба ва интиҳоби машқҳои ҷавобгӯи алоқамандӣ ва шароити реали барои таҳлили ингуна талабагон хоҳад буд. Муаллиме, ки бо ингуна талабагон кор мекунад бояд хусусиятҳои психикӣ талабагони боистеъдодро донанд, ҷаҳонбинӣ васеъ ва эҷодкорона ва сатҳи баланди маҳоратҳои касбии зеринро дошта бошад:

- тавоноии масъалагузори дар мавзӯи дарсӣ;
- бо истифода аз услуби ҳамлаҳои мағзӣ ташкили фазои эҷодкоронаи интеллектуалӣ дар рафти дарс;
- маҳорати ташкили фаъолиятҳои таълимӣ ва таҳқиқотӣ барои талабагон;
- қобилиятҳои омӯзгорӣ ва маҳорати гуфтугӯи эвристикӣ, ташкили ҳолатҳои мубоҳисавӣ;

Дар байни қобилиятҳои омӯзгорӣ одоби муомила сифати хеле муҳим ба шумор меравад. Одоби муомила имкон медиҳад, ки муаллим аз таъсирути воситаҳои тарбиявӣ бо меъёри муайян, бо мавқеъ ҷӣ гуна натиҷа додани онҳоро пешбинӣ карда истода, мувофиқи хусусиятҳои синнусолӣ ва фардӣ талабагон истифода барад. Ба туфайли зам кардани таҷриба ба муаллим муяссар мегардад, ки талабагонро ҳаматарафа омӯзад, ҳолатҳои рӯҳии ҳар як талабаро дарк намояд, хусусиятҳои фардӣ онҳоро доништа гирад, барои нағз хондан ва тарбия ёфтани онҳо роҳҳои беҳтарини муомиларо ёбад. Одоби муомила имкон медиҳад, ки муаллим дар серталабӣ ва муносибати ҷиддӣ ба талаба, ҳурмат кардани шахсияти бача ва самимона муносибат карданро бо ӯ фаромӯш накунад.

Дараҷаи донишу маълумотнокӣ, фаҳмишу ҷаҳонбинӣ, дараҷаи ахлоқ тарбияи хонандагон на танҳо ба оила, балки ба мактаб, ба барномаи китобҳои дарсӣ ва аз ҳама беш ба муаллим вобастагии қавӣ дорад. Маҳз муаллим вазифадор аст, ки дар баробари фаъолияти дигар институтҳои тарбиявӣ (оила, созмонҳои берунамактабӣ, сарчашмаҳои ахборот, технологияи иттилоотӣ) насли наврасро бо асосҳои дониш ва мафҳумҳои илмӣ мусаллаҳ намуда, шахсияти комили талабагонро ташаккул диҳад ва дар ниҳоди онҳо нисбат ба фаъолияти меҳнатӣ муносибати бомасъул, шуурона ва эҷодӣ парварад, то ки шогирдон ба интиҳоби касбу пешаи оянда аз ҳама ҷиҳат тайёру омода карда шаванд.

Адабиёт:

1. Алиев С. Н. Қобилияти омӯзгорӣ – шартӣ натиҷабахшии қори таълиму тарбия. – Душанбе: Маҷаллаи «Масъалаҳои маориф», 2012, № 3. – С. 16-22.
2. Грузинская И. А. Методика преподавания английского языка. – Москва, 1938.
3. Зимняя И. А. Психологическая характеристика слушания и говорения как видов речевой деятельности. Иностранные языки в школе. – М., 1973.
4. Китайгородская Г. А. Методика интенсивного обучения иностранным языкам. – Москва, 1982. – 76 с.
5. Петровский А. Б. Возрастная и педагогическая психология. – Москва, 1979. – 258 с.
6. Рогова Г. В., Рожкова Ф. М. обучение связному высказыванию в восьмилетней школе. Иностранные языки в школе. – М., 1969.

Калидвожаҳо: *маҳорати педагогӣ, маҷмӯи омӯзиши таҷрибавӣ, қобилият, маҳорат, инкишоф додани малакаи кӯдакон, забони хориҷӣ, муҳит, тарбия, технология, иттилоот.*

Аннотация

ОЦЕНИВАНИЕ СПОСОБНОСТИ УЧИТЕЛЯ СТРЕМЛЕНИЕ УЧЕНИКОВ НА УРОКОВ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

В данной статье речь идёт о массовый педагогический опыт – совокупность практических знаний, умений, навыков, приобретаемых педагогом в ходе повседневной учебно-воспитательной работы. Учитель образует, воспитывает и развивает учащихся. Он вдохновляет школьников на изучение иностранного языка, организует процесс овладения им, учитель создает атмосферу иностранного языка, условия для овладения им, обеспечивая ощутимое продвижение школьников вперед.

Выпускники школ, как предполагается должны приобрести в курсе среднего образования функциональные языковые средства, необходимые для удовлетворения их интеллектуальных, социальных и профессиональных потребностей, а также развитую способность использовать их по назначению в различных целях в ясной и доступной манере, отвечая тем самым потребности общества в людях, точно и эффективно использующих язык. Кроме того, учащиеся должны приобрести учебные навыки, дающие им возможность продолжать обучение языку в течение жизни в соответствии со сферами их деятельности, для развития их профессиональной мобильности и сотрудничества с зарубежными коллегами.

Ключевые слова: *педагогический опыт, совокупность практических знаний, умение, навык, развивать учащихся, иностранный язык, атмосфера, манера, технология, информация.*

Annotation

ESTIMATION OF ABILITY OF THE TEACHER ASPIRATION OF PUPILS ON FOREIGN LANGUAGE LESSONS

In given article it is a question about mass pedagogical experience - set of practical knowledge, abilities, the skills got by the teacher during daily teaching and educational work. The teacher brings up and develops pupils. It inspires schoolboys on learning of foreign language, will organize process of mastering by it, the teacher creates atmosphere of a foreign language, a condition for mastering by it, providing notable advancement of schoolboys forward.

Graduates of schools as it is supposed should get in a secondary education course the functional language means necessary for satisfaction of their intellectual, social and professional requirements, and also the developed ability to use them for the designated purpose in the various purposes in a clear and accessible manner, answering that requirements of a society for people, precisely and effectively using language. Besides, pupils should get the educational skills which are giving the chance to them to continue training to language during life according to spheres of their activity, for development of their professional mobility and cooperation with foreign colleagues.

Keywords: *pedagogical experience set of practical knowledge, ability, and skill to develop pupils, the foreign language, atmosphere, manner, technology, information.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимзода Сухроб, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисии ДДОТ ба номи С Айни. Тел: (+992) 988082662

Рохбари илмӣ: Баротзода Ф. К.

Сведение об авторе: Раҳимзода Сухроб, магистрант втaрого курса факультета англйского языка ТГПУ имени Садриддина Айни. Тел: (+992) 988082662

Научный руководитель: Баротзода Ф. К.

About the author: Rahimzoda Suhrod, the master of 2-nd year of English Language Faculty, TSPU named after S. Ayni; Tel: (+992) 988082662

ВОСИТАИ БОЗӢ ДАР ИСЛОҲ НАМУДАНИ НУҚСОНҲОИ НУТҚ ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ ЛОГОПЕДӢ

Дар раванди машғулиятҳои логопедӣ барои ислоҳ намудани нуқсони нутқ ва тезондани фаъолияти саводомӯзии хонандагони лакнатзабон омилҳои зиёде ба монанди, монандкунии ҳарф ба ашӯҳои муҳит, монандкунии овози омӯхташаванда ба садоҳои табиӣ, истифодаи чистон, зарбулмасалу мақол, тезгӯякҳо, ребусу кроссвордҳо, воситаҳои аёни ва дигарҳо маъмуланд.

Мо барои ислоҳи нуқсонҳои нутқ ва дар тезонидани фаъолияти саводомӯзии хонандагони синни хурди мактабӣ нақши бозӣҳои таълимӣ ва маводи шавқоварро нишон доданем.

Бозӣҳои таълимӣ дар машғулиятҳои логопедӣ ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудан мумкин аст:

- бо мақсади бе нуқсони нутқ муошират намудан;
- бо мақсади шинохтан ва ҷудо кардани овоз-ҳарф барои ислоҳи нуқсони нутқ;
- бо мақсади тартиб додани ҳичо, калима ва ҷумлаҳо;
- хондани кроссворд;
- хондани ребусҳо;

Ҳар яке аз ин намудҳои бозӣ дар навбати худ ба зергурӯҳҳо ҷудо мешаванд.

А) Бозӣҳои, ки бо мақсади шинохтан ва ҷудо кардани овоз- ҳарфҳо барои ислоҳ намудани нуқсони нутқ шомиланд:

1. Кӣ хушёру зирактар аст?
2. Кӣ тезтар ва бештар бо овози тавсияшуда калимаҳо гирд меорад, ки дар он аввал, дар мобайн ва дар охири калима омада бошад;
3. Бозии «Саволаку ҷавобак»;
4. Занҷири калимаҳо;
5. Бозии «Аҳсан ва Ҳасан»;
6. Фарқ кардани овозҳои талаффузашон якхелаву навишташон гуногун.

Б) Бозӣҳои мақсади тартиб додани ҳичо, калима ва ҷумла дошта:

1. «Хомӯшона»;
2. «Ду чоҳ»;
3. «Ёрӣ расонед!»
4. Лотобозӣ (ҳичо ва калимасозӣ) (Домино);
- а) бо ёрии фақат ҳичоҳо; б) бо ёрии расму ҳичоҳо;
5. Кӯмак расонед, ҳарф гум шудааст;
6. Ман кадом калимаро фикр кардам?
7. Бозии «Афтиду тит шуд» Аз ҳичои охири калима тартиб додани калимаҳои дигар;
8. Ҳарфҳои титшуда;
9. Тағйир додани калима:
- бо тағйири овози аввал;
- бо тағйири овози охир;
- бо иловаи овози дигар дар охири калима;
10. Баръакс хондани калима;
11. Бозии «Омади кор». Аз дохили калима ёфтани калимаҳои дигар;
12. Бозии «Қофиябандӣ». Гирд овардани калимаҳои ба ҳам монанд;
13. Кӣ тезтар ва бештар калима месозад?
14. Ауксиони ҳичо;
15. Аз қолаби додашуда сохтани калимаҳо;
16. Калимаи зиёдатӣ кадом аст?
17. Ба калимаи додашуда овардани зидмаъноӣ он.
18. Ба калимаи додашуда овардани ҳаммаъноӣ он.
19. Тартиб додани ҷумла аз калимаҳои пароканда.
20. Бозии «Омади кор». Аз ҳарфҳои калимаи додашуда кӣ бештар ва тезтар калимаҳо тартиб медиҳад?

21. Кадом калимаҳоро хондан мумкин аст ва ғайра.

В) Кроссворд Г) Ребусҳо

Бояд қайд кард, ки номгӯи ҳамаи бозӣҳои машғулиятҳои логопедиро гирд наовардем, зеро онҳо бо номҳои гуногун, вале мазмунан якхела ва мақсади якхела доранд. Мақсади якхела

доштан дар он асос меёбад, ки ҳамаи онҳои барои ислоҳ намудани нуксони нутқ мебошад. Ин номгӯи бозихоро дар таълими ҳар як овозу ҳарф истифода намудан мумкин аст ва дар ин ҳолат маводи кор шаклан тағйир меёбаду мазмуни кор не.

Бозихои машғулияти логопедӣ бо мақсади ислоҳ намудани нуксони нутқ ва хубтар шинос намудани хонандагон бо овоз ва ҳарфи талафузшуда, мондани овоз ва ҳарфҳои омӯхташуда, санчиши дониши хонандагони лакнатзабон ва баҳо додан ба он истифода намудан мумкин аст, ки онро мо метавонем барои ислоҳ намудани нуксони нутқ дар машғулиятҳои логопедӣ истифода барем.

Барои баланд бардоштани савияи дониш, шавқу ҳаваси хонандагон нисбат ба математика ба логопедон лозим аст, ки аз бозихо дар машғулиятҳои логопедӣ, масъалаҳои шавқовару ребусҳо истифода баранд, зеро бачагони лакнатзабони хурдсоли мактабӣ ба бозӣ зиёдтар майл доранд.

Бозихои логопедӣ хонандагони лакнатзабонро ба шуурнокӣ, зиракӣ, хушёрӣ, ҷаққонӣ ва ғайраҳо водор менамояд.

Ҳар як бозии математикӣ ба бачагон тезҳисобкунию тездарккуниро омӯзонида ба пешрафти дониши хонандагони лакнатзабон кӯмак мерасонад ва онҳоро аз хасташавию дилғиршавӣ нигоҳ дошта сари вақт нуксони нутқ ислоҳ мегардад.

Логопед метавонад барои шавқовар гузаштани ҳар як бозӣ аз вариантҳои гуногуни он истифода бурда, вобаста ба мавзӯи рафти бозиро тағйир диҳад.

Мушоҳидаҳои олимон, методистон ва логопедони пешқадам нишон дода истодааст, ки бозихои машғулиятҳои логопедӣ барои хонандагони лакнатзабони хурдсол ё бедор кардани тафаккури хонандагони хурдсол аҳамияти калон дорад.

Ҳоло намудҳои бозихои машғулиятҳои логопедиро таҳлил мекунем.

«Бозии Такрор». Барои иҷрои ин бозӣ кассаи математикӣ ва қиссаҳои он рақамҳо гузошта мешавад.

Ин бозиро чун кори саросар иҷро кардан хуб аст. Логопед мисол ва масъалаҳои соддаро меҳонад, хонандагон ҷавоби онро ҳомӯшона гӯш карда такрор менамоянд.

Тарзи дигари ин бозиро ин тавр мегузаронанд: логопед дар дасти чапаш як адад ва дасти росташ адади дигарро дошта мегӯяд:

Бачаҳо, дар дасти чапи ман ҷамъшавандаи якум, дар дасти рости ман сумма. Шумоён бояд ҷамъшавандаи дуумро аз кассаи худ ёбед ва ҳомӯшона онро боло бардоред. Сипас якҷоя такрор мекунанд.

Масалан, логопед дар чапаш адади 5 ва дар дасти росташ адади 9 - ро гирифта, ба хонандагони лакнатзабон ҳомӯшона нишон медиҳад.

Бачаҳо низ ҳомӯшона рақами 4 - ро боло мебардоранд. Логопед рақамҳои дасташро тез дигар карда нишон медиҳад, бачаҳо низ адади лозими аз кассаи математикиашон ёфта боло мебардоранд. Ин бозиро дар амали тарҳ ҳам гузаронидан бамаврид аст. Барои ислоҳ намудани нуксони нутқ дар охир бо ҳамроҳии логопед рақамро такрор менамоянд.

Тарзи дигари ин бозӣ логопед тартиби ададҳоро дар тахта партофта менависанд ва супориш медиҳад. Ададҳои партофташударо ҳомӯшона нависед. Бачаҳои лакнатзабон барои адади ҳомӯшона ададҳои лозими менависанд. Бо ҳамроҳии логопед ҷавоб хонда мешавад. Ин намуди бозӣ бачаҳоро барои ислоҳ намудани нуксони нутқ ва ба тезфикркунӣ водор месозад.

Бозии «Саволҳо ёбед». Логопед расмро нишон дода мегӯяд:

- Аз рӯи ин сурат кӣ саволи бисёр меёбад, ки калимаи «чандто» дошта бошад? Ин бозиро дар вақти гузаштани ададҳо ё таркиби ададҳо ин тавр гузаронидан мумкин аст:

Дар бораи адади 6 чӣ пурсидан мумкин аст? Ҳангоми шуморидан адади 6 пас аз кадом адад меояд? Адади 6 пеш аз кадом адад меистад? Адади 6 дар байни кадом ададҳо меистад? Кадам ду ададро ҷамъ кунем, адади 6 ҳосил мешавад ва ғайра.

Бозии «Аз онӣ кӣ зиёд?». Бачаҳои лакнатзабон дар як парта нишастагӣ бозиро иҷро карда метавонанд. Барои бозӣ як даста карточкаҳои мисолдорро логопед дар назди ду хонанда гузошта (чапа мегузорад) бозиро оғоз менамояд.

Ҳар ду хонандаи дорои нуксони нутқидошта мисолҳои дар варақча бударо ҳал менамоянд. Ҳамон талабае, ки мисолҳои варақчаҳоро бештар ва бехато иҷро кард, ғолиб ҳисобида мешавад.

Инчунин бозихои «Ададҳо ёбед», «Чои ман кучо?», «Мисолҳои даврӣ», дар китоби дарсии синфи якум дода шудааст гузаронида мешавад. Бояд гуфт, ки ҳар як ин бозиро дар давоми соли хониш чандин маротиба иҷро кардан мумкин аст. Логопед тарзи иҷрои бозихоро

окилона тағйр дода метавонад. Ин бозихо шавқу ҳаваси бачаҳоро ба фанни математика зиёд мекунад. Ҳангоми бозихои машғулияти логопедӣ ҷавобҳои ғалатро ислоҳ намудан лозим аст. Ин бозихои дар боло зикршуда барои хонандагони синфи якум аст.

Дар китоби дарсии математикаи синфи 2 бозихои «Мисолҳои даврӣ», «Кӣ зудтар», «Ҳомӯшона», «Ҳавопаймо», «Пойгаи мотосиклронон», «Парашют» дода шудаанд, ки ин хеле кам аст. Ҳамаи материалҳои лозима албатта дар китоби дарсӣ намегунҷад.

Барои баргараф кардани нуқсони нутқ дар машғулиятҳои логопедӣ ба истифодаи бозихо ва тарзи ташкил намудани онҳо, шаклҳои гузаронидани бозӣ, аҳамияти махсус додан зарур аст. Истифодаи бозихо на танҳо барои ислоҳ намудани нуқсони нутқ, балки барои инкишофи фикрӣ, зеҳнӣ ва барои ташаққули ғайрияти эҷодӣ дар таълим ва тарбияи мактаббачагони лакнатзабони хурдсол дар машғулияти логопедӣ нақши асосиро мебозад.

Адабиёт:

1. Бондаренко А.К., Матусин А.И. Воспитание в игре. – Москва: Просвещение, 1983. – 78 с.
2. Газман О.С., Харитонов Н.Е. В школу с игрой. – Москва: Просвещение, 1991. – 56 с.
3. Сухомлинский В.А. О воспитании. – Москва: Просвещение, 1985. – 438 с.
4. Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения, т.3. – Москва: Педагогика, 1981. – 378 с.
5. Эльконин Д.Б. Психология игры. – Москва: Просвещение, 1978. – 150 с.
6. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника. – Москва: Просвещение, 1974. – 289 с.

Калидвожаҳо: *ислоҳ кардан, машғулиятҳои логопедӣ, бози, нуқсонҳои нутқӣ, овозҳо, ҳарфҳо, нутқ, вайроншави нутқ.*

Аннотация

ИСПРАВЛЕНИЯ НЕДОСТАТКОВ РЕЧИ НА ЛОГОПЕДИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЯХ С ПОМОЩЬЮ ИГР

Автор в своей статье показывает исправление недостатков речи на логопедических занятиях с помощью игр на логопедических занятиях. В этой статье полностью представлены конкретные логопедические приёмы и автор отмечает использование их на логопедических занятиях для исправления недостатков речи и лучшим ознакомлением учащихся со звуками и буквами, схожесть звуков и букв, проверка знаний детей с нарушениями речи и как можно использовать их в оценки, и как можем использовать это в исправление недостатков речи на логопедических занятиях.

Ключевые слова: *исправление, логопедические занятия, игра, недостатки речи, звуки, буквы, речь, нарушения речи.*

Annotation

CORRECTING SPEECH DEFICIENCIES IN SPEECH THERAPY CLASSES WITH THE HELP OF GAMES

The author in his article shows the correction of speech therapy classes with the help of games in speech therapy classes. This article fully presents specific speech therapy techniques and the author notes their use in speech therapy classes to correct speech impairments and date familiarize students with sounds and letters, the similarity of sounds and letters, testing the knowledge of children with speech disorders and how they can be used in assessments, and how we can use this to correct speech deficiencies in speech therapy classes.

Key words: *correction, speech therapy classes, play, speech, deficiencies, sounds, letters, speech, speech disorder.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Убайдуллоев Шукрулло, магистранти факултети психология ва таҳсилоти фарогир, кафедраи педагогикаи махсус ва таҳсилоти фарогир ДДОТ ба номи С. Айни. Тел. (+992)911-14-70-78).

Рохбари илмӣ: Рамазонова Р.

Сведения об автор: Убайдуллоев Шукрулло, магистрант факультета психологии и инклюзивного образования ТГПУ им.С.Айни. Тел. (+992)911-14-70-78).

Научный руководитель: Рамазонова Р.

About the authors: Ubaidulloev Sukrullo, the Master Student in Tajik State Pedagogical University by name S. Ainy. Phone: (+992)911-14-70-78)

Scientific director: Ramazonova R.

*Қодирова Меҳрангез Баҳодуровна,
магистранти соли дуюми факултети таҳсилоти томактабӣ ва ибтидоӣ*

РУШДИ ИНКИШОФИ ЛУҒАТОМУӢЗӢ БАРОИ КӢДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ

Рушди ҳамаҷонибаи шахсияти кӯдак дар кӯдакистон тавассути чараёни махсуси муташаккилона таъмин карда мешавад, ки дар чараёни он тарбияи ахлоқӣ, эстетикӣ, рӯҳӣ ва ҷисмонӣ гузаронида мешавад. Ҳамзамон, рушди нутқ аҳамияти калон дорад, зеро сухан, бо тафаккури зич алоқаманд аст, рушду рафтори умумии кӯдак таъсир мекунад [1].

Методологияи инкишофи нутқ дар кӯдакони се соли аввали ҳаёт аз бахшҳои муҳими педагогика дар кӯдакӣ мебошад. Олимони машҳур ва таҷрибаомӯзон-методистон: Н. Карпинская, Л. П. Федоренко, Г. А. Фомичева, Э. Струнина, О. С. Ушакова, М. М. Алексеев ва дигарон [3].

Ҷорисозии таълими мунтазам дар кӯдакистонҳо дар ташкили фаъолияти мустақими таълимӣ як марҳилаи муҳим дар рушди таълими томактабӣ дар дар кишвари мо буд. Фаъолияти бевоситаи таълимӣ шакли асосии ташкили раванди таълим дар кӯдакистон мебошад. Маҳз дар ташкили ҷорабиниҳои мустақими таълимӣ, раванди таълим метавонад мувофиқи талаботи асосии дидактика сохта шавад. Ҳангоми ташкили ҷорабиниҳои таълимӣ бевосита барои фароҳам овардани дониш, қобилият ва малақаҳои мураккаби кӯдакон барои ташаккули қобилиятҳои гуногуи кӯдакон шароити мусоид фароҳам оварда мешавад. Стандартҳои давлатии таҳсилоти томактабӣ ба сохтори ҳамгирошудаи чараёни таълим ниғаронида шудаанд. Дар адабиёти муосири педагогӣ, ки ба мушкилоти сини томактабӣ бахшида шудаанд, мафҳуми «дарси мураккаб» такроран вомехӯрад [2].

Ин бо мустаҳкам гардидани заминаи фаъолияти мундариҷаи таълим ҳамчун яке аз тамоюлҳои дар раванди муосири таҳсилот пайдо мешавад.

Дар сохтори барнома ин принцип тавре иҷро карда мешавад, ки мазмуни қори луғат ба бахшҳои дохил карда шавад. Ба намунаҳои гуногуни фаъолият бахшида шудааст (қор, бозӣ, дарсҳо, қорҳои ҳонагӣ) ва қор дар қалима ҳангоми шиносии кӯдакон бо олами атроф дар асоси фаъолияти фаъолони маърифатӣ амалӣ карда мешавад. Ҳамин тариқ, ташкили мураккаби ҷорабиниҳои мустақими таълимӣ бештар бо иҷрои қорҳои онд ба инкишофи нутқи кӯдакони сини ибтидоии томактабӣ мувофиқат мекунад. Дар равишҳои ҳамгирошуда бояд омезиши интиқоли иттилооти нав бо истифода аз онҳо, муттаҳидсозӣ дар фаъолияти амалӣ истифода карда шавад [5].

Таҳлили рушди луғат дар кӯдакони синну соли миёнаи томактабӣ Дар кӯдакистон, мафҳуми «маводи нав» барои рушди нутқ баъзан нисбӣ аст, зеро кӯдакон бо он падидаҳои забонӣ, ки дар гуфтугӯи ҳаррӯзаи худ истифода мекунанд, дучор мешаванд (садоҳо, интонация, шаклҳои грамматикӣ, қалимаҳо). Бо вучуди ин, дар бораи пешниҳоди ҷизҳои нав ба кӯдакон сӯҳбат қардан бештар аст. Ин тафсир, шарҳи далелҳои шинос, ҷамъоварии ғояҳои нав, ташаккули малақаҳои нав. Усова А. П. қайд қард, ки ғояҳои, ки амалӣ мешаванд, ба тафаккур ва рафтори кӯдакон ворид мешаванд, ғӯе онҳо қомилан шинос, қале қора, тасодуфӣ буда, аз нуқтаи назари кӯдакон шарҳ дода мешаванд. Синфҳои бояд ба кӯдакон ҷизҳои нашон диҳанд, ки онҳоро қидан, қӣ гуна қидан ва қӣ гуна амал қарданро нишон медиҳад [5]. Барои шиносӣ бо ҷаҳони қаннӣ В. И. Логинова се гуруҳи зерини синфҳои муайян мекунад: 1) шиносии аввалия бо субъектҳои ва ба луғат ворид қардани номҳои нави объектҳои ва амалҳои; 2) дарсҳои барои шиносӣ бо сифат ва ҳосиятҳои ашӣ, аз ҷумла муқоисаи объектҳои; 3) дарсҳои онд ба ташаккули қонсепсияҳои дар чараёни ҷамъбаст [3].

Дар қаробари дарсҳои, ки асосан кӯдакон бо ашӣ ва падидаҳои яқлукт шинос мешаванд, дар қар як гуруҳ яққанд сифатҳои ва ҳосиятҳои ашӣ ва қаводҳои ба нақша қирифта қаванд. Синфҳои дар қарои ташаккули ибтидоии генерализатсияи умумӣ қоз қам мушқилтар мебошанд. Ташкили дарс бояд ба қама талаботи қигиенӣ ва 41 эстетикӣ барои қигар синфҳои мувофиқат қунад (рӯшноӣ, қавои тоза, меқел дар қаланӣ, мақони намоиш ва қаводҳои қизуали; эстетикаи қуҷра, дастурҳои). Таъмини қомӯшӣ муҳим аст, то кӯдакон қуруст қунидани нутқи муаллим ва қухани қамдигарро қунаванд. Шаклҳои мушқили ташкили кӯдакон тавсия дода мешаванд, ки ба эҷоди қазои мақфии муошират мусоидат қунанд, ки дар он кӯдакон қеҳраи яқдигарро меқинанд, дар масофаи наздик аз устод қастанд (дар психология аҳамияти ин омилҳои барои самараноқии муоширати шифоқӣ қайд қарда мешавад). Бо назардошти натиҷаҳои дарс ба назароти чараёни таълим, қабули қарномаҳои кӯдакистон аз қониби кӯдакон қӯмақ мерасонад, қиқру мулоҳиза пешниҳод қунад, ба шумо имқон медиҳад, ки роқҳои қор бо кӯдақонро қам дар

дарсҳои баъдӣ ва ҳам дар дигар чорабиниҳо муайян намоед. Шакли асосии фаъолият дар кӯдакистон фаъолияти бозӣ аст[4].

Дар натиҷаи омӯзиш, таҳлили барномаҳои таълимӣ рушди нутқи кӯдакони синни миёнаи томактабӣ гузаронида шуд, ташхис дар байни кӯдакон, ки ба муайян кардани рушди луғати кӯдакони синни миёнаи томактабӣ равона карда шуда буданд, пас аз он як қатор дарсҳо гузаронида шуданд. Зиёд кардани луғати фаъол аз 2500 то 3000 калима дар синни миёнаи томактабӣ ба кӯдак имкон медиҳад, ки изҳороти худро пурра такмил диҳад, фикрҳои худро дақиқтар баён кунад. Дар нутқи кӯдакони ин синну сол сифатҳо бештар пайдо мешаванд, ки ки онҳо барои нишон додани оломатҳо ва сифатҳои ашё истифода меkunанд, муносибатҳои муваққатӣ ва фазоиро инъикос меkunанд. Дар бӯй кардани луғат дар раванди шиносӣ бо ҷаҳони беруна, дар ҳама намудҳои фаъолияти кӯдакон, ҳаёти ҳамаҷӯза ва муошират. Кор дар болои калима ғояҳои кӯдакро муайян меkunанд, эҳсосоти ӯро чуқуртар меkunанд, таҷрибаи иҷтимоиро ташкил меkunанд[4]. Ин ҳама дар синни томактабӣ аҳамияти хос дорад, зеро маҳз дар ин ҷо пояҳои инкишофи тафаккур ва нутқ гузришта мешавад, робитаҳои иҷтимоӣ ба вучуд меоянд ва шахсият ташаккул меёбад. Барои рушд луғат дар кӯдакон, онҳо ба муоширати доимӣ бо калонсолон нӣёз доранд, ки метавонанд ба онҳо калимаҳои нав, мафҳумҳои навро омӯзанд, уфуқи худро васеъ кунанд. Ҳангоми муошират бо кӯдакон хеле муҳим аст, ки кӯдак қобилияти 50 – ро барои истифодаи дурусти калимаҳои нав ё камбудии дуруст, агар онҳо нодуруст фаҳманд, тақвият диҳад. Ба кӯдак саволҳо додан лозим аст, ӯро бармеангезад, ки сохтори мураккаби синтаксисии мураккабро эҷод кунад, ки аз кӯдак донишманди калимаҳои нав ва бештарро талаб кунад. Мавқе, ки калима воҳиди муҳимтарини забон аст, ки ба номгузорӣ кардани объектҳо, равандҳо, ҳосиятҳо ва кор дар калима яке аз муҳимтарин дар системаи умумӣ кор оид ба рушди нутқ мебошад, дар ҷои қори луғат дар ҷои аввал гузошта шудааст. Омӯхтани лексикаи забони модарӣ шартӣ зарурӣ барои азхуд кардани сохтори грамматикӣ он, инкишоф додани нутқи ҳамоҳангсозии монологӣ ва тарбияи паҳлӯҳои садои суҳан аст. Хусусияти ҷудонопазири калима ҳамчун воҳиди забон маънои онро дорад. Дарки тамоми маъноҳои гуногуни калимаҳо дар тӯли солҳо дар шахс инкишоф ёфтааст, аз ин рӯ, кӯдакро бо маъноҳои мухталифи семантикӣ он таъмин карда шавад. Қобилияти инкишофёфтаи истифодаи калимаҳо ва ибораҳои мутобиқи контекст ва вазъияти гуфтугӯ ба рушди қобилияти интихоби озодонаи калимаҳо ва пайвастшавӣ аз доираи маъно мусоидат меkunанд.

Хулоса, дар натиҷаи таҳқиқот, барномаҳои таълимӣ оид ба инкишофи нутқи кӯдакони синни миёнаи томактабӣ таҳлил карда шуданд, ташхис дар байни кӯдакон гузаронида шуд, ки мақсади муайян кардани рушди луғати кӯдакони синни миёнаи томактабӣ буд, пас аз он як қатор дарсҳо гузаронида шудаанд, ки дар натиҷа ташхиси ниҳой гузаронида шуд. Олимони маъруф Ф. А. Сохин, А. И. Максаков, Е. М. Струнина муайян карданд, ки фаъолияти бузургтарин дар омӯзиши забон ба даст оварда мешавад, ба шарте ки кӯдак дар қорҳои фаъоли нутқ ҷалб карда шаванд. Ин маълумот шуморо ба ҳайрат меорад, ки машқҳои мухталиф барои рушди луғати кӯдакон, қобилияти гузоштани калимаҳо ва инчунин истифодаи онҳо муҳиманд.

Адабиёт:

1. Гвоздев А. Н. Саволҳои омӯзиши нутқи кӯдакон. – Санкт-Петербург: Матбуоти кӯдакона, 2007. – 192 с.
2. Карпова С. И. Инкишофи қобилияти нутқ ва маърифатии кӯдакони синни томактабӣ. 4 – 5 сола. – Санкт-Петербург: Суҳан, 2012. – 144 с.
3. Карпова С. И. Инкишофи қобилияти нутқ ва маърифатии кӯдакони синни томактабӣ. 4 – 5 сола. – Санкт-Петербург: Суҳан, 2012. – 144 с.
4. Крупская Н. К. Дар бораи таҳсилоти томактабӣ. М.: Маориф, 1973. – 187 с.
5. Леонтьев А. А. Калима дар фаъолияти нутқ: Баъзе мушкилоти назари умумӣ фаъолияти нутқ. М.: Наука, 2006. – 310 с.
6. Ухина Л. А. Ташхиси инкишофи нутқи кӯдакони синни томактабӣ: дастури методӣ. МДОУ «Кӯдакҷаи» Спикелет» бо. Красное, 2010. – 118 с.

Калидвожаҳо: *муташаккилона, падидаҳои яқлукт, генерализатсияи умумӣ, робитаҳои иҷтимоӣ, ҷудонопазир, машқҳои мухталиф.*

Аннотация

РАЗВИТИЕ СЛОВИЧНОГО ЗАПАСА ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Обучение и использование различных методов, приемов и подходов для дошкольников, а также руководство для педагогов и молодых мам, которое может сделать будущее их ребенка ярче. Непосредственная учебная деятельность - основная форма организации учебного процесса в детском саду. Именно в организации непосредственной учебной деятельности учебный процесс может быть построен в соответствии с основными требованиями дидактики. При организации образовательной деятельности непосредственно для приобретения у детей комплексных знаний, умений и навыков создаются благоприятные условия для развития разных способностей детей.

Ключевые слова: *организованный, целостные явления, всеобщее обобщение, социальные отношения, неразделимое, различные упражнения.*

Annotation

DEVELOPMENT OF THE WORDING SUPPLY OF PRESCHOOL CHILDREN

Teaching and using a variety of methods, techniques and approaches for preschoolers, as well as guidance for educators and new mothers that can make their child's future brighter. Direct educational activity is the main form of organizing the educational process in kindergarten. It is in the organization of direct educational activity that the educational process can be built in accordance with the basic requirements of didactics. When organizing educational activities directly for the acquisition of complex knowledge, abilities and skills from children, favorable conditions are created for the development of different abilities of children.

Key words: *organized, integral phenomena, general generalization, social relations, inseparable, various exercises.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Қодирова Мехрангез Баходуровна, магистранти соли дуюми факултети таҳсилоти томактабӣ ва ибтидоӣ, кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоӣ, ДДОТ ба номи Садриддин Айни, суроға: н. Шаҳринав, кӯч. И. Сомонӣ, хонаи 77, тел.: 917-11-92-94. E-mail: kodirova_mehrangez94@mail.ru

Рохбари илмӣ: Тураев Ё.

Сведения об авторе: Кадырова Мехрангез Баходуровна, магистрантка второго курса факультета дошкольного и начального образования, кафедра методики начального образования, Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни, адрес: Шахринав, ул. И. Сомони, дом 77, тел.: 917-11-92-94, E-mail: kodirova_mehrangez94@mail.ru

Научный руководитель: Тураев Е.

About the author: Kadirova Mehrangez Bahodurovna, 2nd year undergraduate student of the Faculty of Preschool and Primary Education, Department of Primary Education Methodology, Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini, address: Shakhrinav, st. I. Somoni, house 77, tel.: 917-11-92-94. E-mail: kodirova_mehrangez94@mail.ru

Scientific adviser: Turaev Y.

**ДАСТУР ВА МЕТОДҲО ОИД БА ИСТИФОДАБАРИИ КОМПЛЕКСИИ ЗАХИРАҲОИ
ИНШООТИ ГИДРОТЕХНИКӢ БО НАЗАРДОШТИ ТАЛАБОТҲОИ ЭКОЛОГӢ**

Вобаста аз тадқиқотҳои гузаронидашуда ва таҳлили ҳисоботҳо, стратегия ва натиҷаи корҳои пештар гузаронидашуда оиди омӯзиши обанборҳо ва иншооти гидротехникӣ (ГТС) дар ҳамаи ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва инчунин дар қисми ҷануби ғарбии аз ҷониби сохторҳои давлатӣ ва НПО, метавонем самтҳои асосии стратегиро ҷудо намоем, ки манфиатҳои зиёди илмӣ тадқиқотчиёро, ки аз рӯи онҳо дастурҳои пурқимати зиёд дода шуд.

Сохтори дастури маслиҳатҳои пешниҳодшуда оид ба истифодабарии комплекси обанборҳо бо рӯи истифодаи он мувофиқат мекунад. Танҳо онҳо метавонанд масъалаи ирригатсия, бообтаъминкунии аҳоли, гидроэнергетика ҳифзи муҳити зист, муқовимат ба офатҳои табиӣ, шикори моҳӣ, сайёҳӣ ва рекреатсия ва инчунин самтҳои алтернативии истифодаи захираҳои обӣ.

Дар рафти тадқиқотҳои гузаронидашуда қайд гардид, ки бештари экспертҳои ватанӣ ва хориҷӣ ҳамон як лаҳзаҳои проблемавро дар соҳаи истифодабарии иншооти гидротехникӣ (ГТС) ва мақсадҳои мелиоративӣ ирригатсионӣ қайд мекунанд. Асоси ин мушкилиҳо аз идоракунии системаи обёрӣ, ки аз асосноккунии маъмурию сарҳадӣ иборат аст, принсипи идоракунии захираҳои обиро дар ҳавзаи дарёҳо ифода намекунад.

Системаҳои ирригатсионӣ, ки зиёда аз 40 сол фаъолият мекунанд, дар маҷмӯъ аз кор баромаданд (в целом изношены) (иншоот, хатҳои лӯлагӣ, таҷҳизот) ва ба барқароркунию амалисозии лоиҳаҳои маблағаш калон ниёз доранд.

Чунончӣ қайд крада шуд, наздикии 20% заминҳои обёришавандаи Тоҷикистон аз норасоии об аз сабаби ба таври нокифоя танзимшавии чараёни оби дарё ва дар оянда (хурдашавӣ) аз кор баромадани инфраструктура (роҳх, воситаҳои коммуникатсионӣ) ба бехтаршавии идоракунии дар соҳаи ирригатсия ба монеаҳо ва мушкилоти негативӣ оварда мерасонад.

Вобаста ба ин самаранокии истифодабарии обанборҳои мавҷудбуда бо мақсади ирригатсия метавонем кулан зиёд намоем, бо шарофати истифодабарии ҷойгиркунии ротсионалии он. Вобаста ба аҳамияти афзалиятнокии обёрии перспективии дидашаванда дар истеъмоли обҳои танзимшавандаи дарёҳои Тоҷикистон, зарурати сидқан асосноккунии техникую иқтисодӣ суръат ва микёси рушди он дар дар ҷумҳурӣ, ҷойгиркунии нисбатан равонашудаи истеҳсолоти обталаб дар баҳодиҳии комплекси объективӣ дар обгирӣ ва интиқоли об, ҳифзи захираҳои оби аз нестшавӣ ва ифлосшавӣ мавҷуд аст.

Мутобиқ ба дигар нуқтаи назар [1, 55] барои бехтаркунии самаранокии истифодаи захираҳои обӣ барои обёрӣ ва иншооти гидротехникӣ бояд чунин чораҳо андешем:

- амалисозии стратегияи реформаи сектори обӣ ва гузаштан ба принсипи идоракунии ҳавзавии захираҳои обӣ;
- таъмини босифати таркибу истифодабарӣ, барқароркунии ва рушди ирригатсия ва инфраструктураи захкашӣ;
- коркард ва амалисозии самаранокии механизми идоракунии иқтисодии захираҳои обӣ, ки нигоҳубини устувору истифодабарии шабакаи обёриро таъмин мекунад;
- коркард ва амалисозии самаранокии механизми идоракунии захираҳои обӣ барои обёрии заминҳо бо назардошти таъмини шароити мусоиди иҷтимоии аҳолии маҳаллӣ [5, 43];
- баланд бардоштани корҳои таъмиру барқароркунии дар пойгоҳи насосӣ дар давраи зимистону баҳорӣ ва бо энергиятаъминкунии пойгоҳҳои насосӣ дар давраи обмонии баҳорӣ бо воситаи координатсияи вазоратҳои мутобиқ ба он;
- бехтар кардани ташкилу таркиб ва таъмини шабакаҳои обёрӣ бо воситаҳои технологияи иншооти гидротехникӣ (ГТС).

Пештар қайд карда шуд, ки истифодаи нодурусти обҳои танзимшуда ва бунёди обанборҳо ба биебоншавии заминҳо оварда мерасонад.

Усули аз ҳама самаранок ва аз ҷиҳати иқтисоди муфидноки мубориза бо эрозияи шамолии хок ин бунёди майдонҳои ҳифзкунандаи ҷангалзор мебошанд. Проблемаи асосии афзоишкунӣ минтақаи бешазор дар ҷунин водӣҳои хушк ба мисли Бешкент, Қофарниҳони Поёнӣ, Ашт, даштҳои ташналаб, мавзеи Самгар ин мунтазам обёрӣ намудан мебошад. Бинобар ин хело

муҳим ин сохтани иншооим гидротехникӣ (ГТС) (каналҳо, новаҳо, шабакаи обёрӣ, рудаҳои обмонӣ ва ғайра) ҳангоми азхудкунии заминҳои хушк барои бунёди минтақаи бешазор бо мақсади таъмини онҳо бо об [5, 33]

Барои ҳалли масъалаи бехтар кардани ҳолати мелиоративии 116 ҳазор га заминҳои обёришаванда, ки ба шӯразаминҳо табдил ёфтаанд, барқароркунии шабакаҳои обёрӣ, азхудкунии заминҳои нави обёришаванда ҳудуди квотаи барои Тоҷикистон оиди захираҳои обӣ муайяншуда, тартиб додани лоиҳаҳои инвестиционӣ асоснокшуда шуда ва ҷалбкунанда, аз он ҷумла барои бунёди обанборҳои навро дар бар мегирад. Барои гузаронидани комплекси ирригатсионӣ ва дар маҷмӯъ хоҷагии об ба принсипи ҳавзавӣ ва интегралӣ идоракунии зарурати қабули қарорҳои сиёсӣ мавҷуд аст ва ин қарорро қабли ҳуҷҷатҳои меъёриб ҳуқуқи, ҳуҷҷатҳои методӣ метезонад ва ба азнавсозии он муносибат мекунад [4, 76].

Мутобиқи маълумотҳои тадқиқотчиёни байналмиллалӣ, қисман хизматрасониҳо оид ба обтаъминкунии дар шаҳрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи стандартҳои ғайриқаноатбахш мебошад, ки асосан ба хӯрдашавӣ ва нимвайроншавии ҳолати инфраструктура вобаста аст. дар ҷунин ҷойҳо обистифодабарандагонӣ об аз сифати пасти об ва хизматрасонӣ танқисӣ мекашанд. Ташкилотҳои зиёди обтаъминкунии дар шароити зараровари иқтисодӣ фаъолият мекунад ва имконияти маблағгузорию инфраструктураи худро надорад.

Барои бартарафкунии ифлосшавии обанборҳо аз ҷониби ҷорҳои калони шохдор аз рӯи талаботҳои санитарии гигиенӣ бунёди майдончаҳои махсуси обнӯшӣ дар ҷойҳои, ки аз он ҷо обҳои ифлос ба дохили обанбор ворид нагардад. Ҷойҳои обнӯшонию ҷорворӣ бояд дар бёфеи поёнӣ (поёноб) ташкил кард, ки об ба дохили обдонҳо бо воситаи иншооти обкушо худҷараён ворид шавад. Ҷойҳои обнӯшию ҷорворӣ бояд дар ҷойҳои мушкулгузари ҷорво(ҷорӣ, нишебии кӯҳ ва дигар шаклҳои манфии релеф) ҷойгир намоем масофаи байни айлоқ ва обанбор бояд дар андозаи минтақаи ҳифзи обанбор ҷойгир бошад. Ҷоронидани ҷорво ва обнӯшонидани он аз лаби обанбор қатъиян манъ аст.

Асоси мушкории ин соҳаро зарурати маблағгузорию банақшагирии барқароркунии он ташкил медиҳад, рушди НОБ-и мавҷудбуда ва сохтмони нақшаи нави НОБ-и ва обанбор, таъминкунандаи он аст.

Аз рӯи ақидаи экспертҳо, гидроэнергетика бояд аҳамияти комплексӣ дошта бошад ва барои рушди манфиатҳои гидроэнергетика, обёрӣ, ҳифз намудан аз обҳезиҳо, хоҷагии моҳипарварӣ, рекреатсия обтаъминкунии маишию техникӣ мусоидат кунад. Зарурати гузаронидани сиёсате, ки хизматрасониҳоро бо ҳисороташ ҷаброн намуда ба танзимкунии ҷараёни об барои ирригатсия дар Осиёи Марказӣ алоқаманд аст [3, 60].

Дар ин самт барои фаъолияти самараноки обанбор ва истифодаи иқтисодии оби он дастур дода мешавад:

- модернизатсия, азнавсозӣ ва нигоҳдории НОБ—ин амалкунанда ва воситаҳои электротехникию генераторӣ;
- ҳамроҳкунии хароҷотҳо ба ҳифзи муҳити зист дар арзиши аввалиндараҷаи қувваи барқ;
- рушди ҳамкорӣҳои минтақавӣ ва байналмиллалӣ барои рушди захираҳои обию энергетикӣ дар Тоҷикистон;
- сохтмони НОБ- ин калон ва хурдро мувофиқи мақсад дар ҷорҷӯбаи муносибатҳои экосистема бо баҳодиҳии таъсири он ба муҳити зист ва огоҳкунии таъсири манфии онҳо амалӣ кардан мумкин аст [4, 23].

Вобаста ба ин дастурҳо оид ба истифодабарии иншооти гидротехникӣ метавонад ҷунин пунктҳо дар бар гирад:

Мустаҳкамкунии қонунбарорӣҳо барои бартарафкунии сарчашмаи ифлоскунии дар минтақаи обанборҳо ва гузаштани он зина ба зина ба ҷойҳои ифлоскунандагон аз минтақаҳои ҳифзкунандаи об;

- мустаҳкамкунии қонунгузориҳо оид ба тоза кардани гандаобҳо барои ташкилотҳои мавҷудбуда ва нави сохтанд;
- сохтмони заводҳои обтозкунанда дар шаҳрҳои калон барои тақрибан истифодабарии об мумкин дар базаи обанборҳо;
- мукамалгардонии ташкилӣ оид ба мониторинги ифлосшавии об, бо назардошти рушди шабакаи озмоишгоҳҳои назорати сарчашмаи об;
- бартарафкунии партофтани обҳои ифлос ба сарчашмаи об, обанборҳо ва муҳити зист;
- бехтаркунии усулҳои лоиҳакашию иншооти соҳилмустаҳкамкунанда, воридсозии технологияҳои нав, қарорда баромадани лоиҳаҳои инвестиционӣ;

- роҳ надодан барои ба истифода додани объектҳои нав ва азнавсозишаванда бо воситаҳои бартарафкунандаи ифлоскунӣ ва таъсири манфии об;
- зина ба зина баровардани объектҳои ифлоскунанда аз минтақаҳои ҳифзи захираҳои обӣ дарё, каналҳо ва дигар сарчашмаҳои об ва минтақаҳои ҳифзу санитаории обгирӣ;
- азнавсозии (реконструкция) ва сохтмони ҷойҳои нигохдории партовҳои радиактивӣ (хвостохранилищ) иншооти обтозакуанда, ташкили майдонҳои полоиши бо назардошти шароити гидрологии маҳал;
- ташкили назорат аз рӯи сифати обҳои зеризаминӣ дар қитъаҳое, ки дар он объектҳои нигохдории партовҳои радиоактивӣ, шлакчамъкунанда, ҷохҳои фурубаранда ҷойгиранд;
- омӯзиши таъсири объектҳои калони саноатӣ хоҷагии об ба ҳолати захираҳои обӣ ва иқлим.

Адабиёт:

1. Аналитический обзор «Состояние и перспективы интегрированного управления водными ресурсами в Республике Таджикистан». Проект ЕС-ПРООН (2009 – 2012) «Содействие интегрированному управлению водными ресурсами и трансграничному диалогу в Центральной Азии», 2011. – 110 с.
2. Концепция по рациональному использованию и охране водных ресурсов Республики Таджикистан (Постановление Правительства РТ №551 от 01 декабря 2001г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mwr.tj/ru/library/bases/>.
3. Национальный политический диалог по интегрированному управлению водными ресурсами в Таджикистане в рамках водной Инициативы Европейского союза. Страновой отчет по картированию основных заинтересованных сторон и программ в Таджикистане. – декабрь 2011, 31с.
4. Стратегия развития водного сектора Таджикистана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.undp.tj/files/reports/waterstrategy_rus.pdf
5. Стратегия развития малой гидроэнергетики Республики Таджикистан. – Душанбе, 2007. – 117 с.

Калидвожаҳо: партовҳои радиактивӣ, иншооти обтозакуанда, ҷохҳои фурубаранда, инвестиция, соҳилмустаҳкамкуни, азнавсозӣ шабакаҳои обёрӣ, иншооти гидротехникӣ.

Аннотация

ИНСТРУКЦИИ И МЕТОДЫ ДЛЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕСУРСОВ ИДРАВЛИЧЕСКИХ СООРУЖЕНИЙ С СООТВЕТСТВИЕМ ТРЕБОВАНИЯМ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

В данной статье автор предоставляет подробную информацию о гидротехнических сооружениях Республики Таджикистан, особенностях использования этих сооружений в народном хозяйстве, особенно для использования городского населения в качестве питьевой воды. В статье автор представляет новые методы использования водных ресурсов в стране и классифицирует полезные ориентиры для здоровья населения страны.

Таким образом, автор предлагает рекомендации и методы экономико-географической оценки развития гидротехнических сооружений страны, особенно в области туризма, рыболовства, строительства туристических объектов и хранения питьевой воды и их использования в садах.

Ключевые слова: радиоактивные отходы, водоочистные сооружения, поглощающие скважины, инвестиции, берег укрепление, реконструкция ирригационных сетей, гидротехнических сооружений.

Annotation

**INSTRUCTIONS AND METHODS TO USE ENVIRONMENTALLY
COMPLIANT HYDRAULIC RESOURCES**

In this article, the author provides detailed information on the hydraulic structures of the Republic of Tajikistan, the features of the use of these structures in the national economy, especially for the use of the urban population as drinking water. In the article, the author presents new methods of using water resources in the country and classifies useful landmarks for the health of the country's population.

Thus, the author proposes recommendations and methods of economic-geographical assessment of the development of the country's hydraulic structures, especially in the field of tourism, fishing, construction of tourist facilities and storage of drinking water and their use in gardens.

Keywords: *radioactive discharges, water treatment facilities, absorbing wells, investments, shore protection, reconstruction of irrigation networks, hydraulic structures.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллозода Фарангиси Ҳасан, магистранти соли дуюми факултети географияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992934787748.

Рохбари илмӣ: н.и.г. Рауфов Р.

Сведения об авторе: Абдуллозода Фарангиси Ҳасан, магистрантка второго курса географического факультета ТГПУ имени Садриддина Аини. Телефон: +992934787748.

Научный руководитель: к.г.н. Рауфов Р.

About the author: Abdullozoda Farangisi Hasan, first-year master of the faculty Geography of TSPU named after Sadriddin Aini. Phone number: +992934787748.

Scientific director: Raefov R.

ИСТИФОДАИ ИДИОМА ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСИИ АМРИКОӢ ВА АНГЛИСИИ БРИТАНИЯӢ

Таърихи пайдоиши заминавӣ ва этимологии аксар идеомаҳо номаълум аст. Ин аст сабаби он, ки омӯзиши фарқияти байни идиомаҳои англисӣ дар Амрико ва Британия то ҳаде душвор аст. Аммо он ҳамчунин ҳолатҳоро ба вучуд меорад, ки замина, этимология ва таърих маълуманд, ҳатто бештар ҷолиб. Баъзе идиомаҳои "Забони англисии тамоми ҷаҳон" бори аввал дар осори нависандагон, ба монанди Шекспир, сэр Уолтер Скотт, Льюис Карролл нависандагони муосир дида шудаанд. Намунаи иқтибоси Шекспирро метавон дар ҷумлаи зерин дарёфт кард: "As a social worker, you certainly see the seamy side of life.", "Ҳамчун корманди иҷтимоӣ, шумо албатта паҳлӯҳои ҳаётро мебинед." Сарчашмаҳои китобҳои муқаддас низ инчунин манбаи бисёр идиома мебошанд. Истилоҳоти варзишӣ, истилоҳоти техникӣ, истилоҳҳои ҳуқуқӣ, забонҳои низомӣ ва ҳатто ифодаҳои нафтӣ барои истифодаи ҳамаҷузаи забони англисӣ роҳи ҳудро пайдо кардаанд. Дар зер якчанд намунаҳои инҳо оварда шудаанд, ки баъзеашон дар забони англисии амрикоӣ ё англисии британияӣ ва баъзеи дигар дар ҳарду истифода мешаванд:

"Having won the first two Tests, Australia is now almost certain to retain the Ashes." (Ashes-Эш, мафҳуми англисии британияӣ аст, ки ҳоло як истилоҳи дуруст таҳияшудаи крикет аст.)

"Дар мавриди ӯ истисно қоидаҳо собит мекунад." (Максималии ҳуқуқӣ - пурра: "истисно қоидаҳо дар мавридҳои истисно исбот мекунад". Бо забони англисӣ ва англисии амрикоӣ ба таври васеъ истифода мешавад.) [24, 36].

"To have the edge on/over someone." "Барои доштани касе / дар болои касе." (Ин мафҳум дар аввал забони англисии амрикоӣ мебошад, ки ҳоло қариб дар ҳама шаклҳои дигари англисӣ, аз ҷумла англисӣ Бритониё сохта шудааст).

"A happy hunting ground." "Замини хушбахтӣ барои шикор." (Ҷое, ки одатан барои гирифтани ҷизе ё пул кор кардан меравад. Originally American English idiom from the Red Indians' Paradise.) Аслан идиоми англисии амрикоӣ аз ҳиндуҳои сурхи мебошад, ки бо номи Red Indians' Paradise маъмул мебошад.)

Дар замонҳои қадим идиомаҳои англисӣ аз ҳама шаклҳои дигари забонҳои англисӣ нисбат ба англисӣ Бритониё хеле кам сарчашма мегирифт. (Фаронса низ як сарчашмаи маъруфи идиома буд.) Имрӯз забони англисии амрикоӣ дар ин ҳолат аст. Дарёфт кардани идиомаи англисии амрикоӣ, ки ҳудро дар "забони англисии ҷаҳонӣ" муқаррар накардааст, душвор аст (одатан забони англисии британияӣ) [44, 36].

Ин аст, бо идеомаҳои англисии британияӣ, ки то ҳаде васеъ нест. Дар хотир бояд дошт, ки гуфтан душвор аст, ки кадом идиомаҳо дар забони англисӣ ғайрароҷа истифода мешаванд ва кадоме аз онҳо мурдаанд ва ё қайҳо онҳо аз истеъмол мондаанд. Идиомҳо мунтазам мемиранд ва идиомаҳои нав таваллуд мешаванд.

Баъзе идиомаҳо маънои ҳудро куллан тағир додаанд. Ибораи There is no love lost between them - nowadays means that some people dislike one another. Дар ибтидо, вақте ки танҳо шакли англисии Британия мавҷуд буд, он тамоман баръакс буд. Тағирёбии маънои то ҳол номуайян аст. Ҳамаи лаҳҷаҳои забони англисӣ маҷмӯи идиома ва вазъиятҳои мухталиф доранд, ки дар он ҷо як идиома дода мешавад. Дар ин росто, забони англисии Амрико ва Бритониёи Кабир шояд ҷуфти беҳтарини муқоиса набошад, зеро ҳарду ба як самт, ҳадди аққал дар он ҷое, ки забони ҳаттӣ сар мезанад, аз замони Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ рушд кардааст. Сабаби он қадар зиёд будани таъсири Амрико дар забони англисии Бритониё ин натиҷаи зерин аст:

Андозаи саноати нашр дар ИМА.

Андозаи таъсири воситаҳои ахбори омма дар миқёси ҷаҳонӣ

Ҷалби фарҳанги маъмултарини Амрико ба забон ва одатҳои тамоми ҷаҳон

Мавқеи байналмилалӣ сиёсату иқтисодии ИМА.

Ҳамаи ин далелҳо ба ҳулоса меоваранд, ки мафҳумҳои нав маъмулан дар ИМА сарчашма мегиранд ва пас аз он ба забони англисии ба ном «англисии саросари ҷаҳон» маъмул мегарданд. Ин ҳолати нав аз таваллуди забони англисии амрикоӣ ҳамчун "варианти" англисии Бритониё қомилан фарқ мекунад. Ҳангоме ки Амрико ҳанӯз дар давраи ҳукмронии шохигарӣ буд, аксар идеомаҳо аз англисии Британия сарчашма мегирифтанд. Албатта, идеомаҳои амрикоӣ ва феҳристҳои амрикоӣ низ буданд, пеш аз он ки забони англисии амрикоиро ҳамчун диалектикаи

англисӣ муайян карда шуд. Баъзе намунаҳои ин идиомаҳои англисии Амрико тоҳол дар истеъмоланд:

"To bark up the wrong tree." (Originally from raccoon-hunting in which dogs were used to locate raccoons up in trees. Ибтидо аз шикори навоварӣ, ки дар он сағҳо барои шинондани дарахтони дарахтон истифода мешуданд.)

"Paddle one's own canoe." (Ин идиоми амрикоӣ дар охири асри 18 ва аввали асри 19 мебошад.) [22, 38].

Баъзе аз ин идеомаҳо ва ибораҳои амрикоӣ иштидоӣ, онҳо аз забони нутқҳои мардуми Амрико, ба мисли ибора, ба вучуд омадаанд аз буданд, аз нутқи истилогарони Амрико ба монанди иборае, ки "касе бо забони фолклёр сухан мегӯяд" ва "шикори хушбахтона" гирифта шудааст. Ин идиомаҳо дар тӯли садсолаҳо ба забони англисӣ тавассути китобҳо, рӯзномаҳо ва ахиран тавассути воситаҳои пурқуввате мисли радио, телевизион ва филмҳо филтр карда шудаанд.

Нуктаи гардиш дар кучост? Кай фарҳанги амрикоӣ нақши пешбарро гирифта ва ба ташаккули забони англисӣ ва баҳусус ибораҳои идиоматикӣ оғоз кард? Дар ин мавзӯ баҳси зиёд вучуд дорад. Аксарият мегӯянд, ки марҳилаи воқеии ҷанги дуввуми ҷаҳонӣ буд. Ин ҳолат асос дорад. Дар давоми ҷанг миллатҳои англис забон бар зидди душмани умумӣ муттаҳид шуданд ва ИМА нақши пешбарро гирифт. Дар ин ҷанд сол ва даҳсолаи пас аз ҷанги фарҳанги маъмултарини Амрико бори аввал дар забони англисии Бритониёи Кабир ба вучуд омад. Боз мафҳумҳои нав эҷод шуданд ва кӯҳнаҳо пажмурда шуданд. Ҷанги Дуюми Ҷаҳон дар бисёр соҳаҳои ҳаёт марҳилаи гузариш буд. Ин метавонад дар рушди забони англисӣ низ ҷой дошта бошад.

Дар замони қадим забони ҳаттӣ (романҳо, шеърҳо, пьесаҳо ва Библия) манбаи ҳаттӣ буд. Ин кор то замони Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ идома дошт. Пас аз ҷанг воситаҳои ахбори умумӣ нав дар ҷамъияти англисзабон пайдо шуданд, шабакаҳои телвизеонӣ барои тарзи ҳаёти амрикоӣ ва фарҳанги маъмули телевизиони ИМА вучуд дошт, филмҳо ва ҳоло воситаҳои ахбори умумӣ интерактивӣ забони англисиро бештар ба самти забони англисии Амрико табдил доданд. Баъзе одамон дар Аврупо бо забони Mid-Atlantic English нисфи аз забони англисии Бритониё бо англисии Амрикоӣ ҳарф мезананд.

Таъсири забони англисии амрикоиро ҳатто дар дигар забонҳои Аврупо низ дидан мумкин аст. Дар Финландия, мо зарбулмасалҳо, идеомаҳо ва ибораҳоро аз забони англисии амрикоӣ қабул ва тарҷума мекунам. Гуфтан мумкин аст, ки забони гуфтугӯӣ нақши пешрафтаро дар шакли ҳаттӣ гирифтааст ва ягона сабаби ин телевизион ва радио мебошад. Аксари масалҳо ва идеомаҳо ба забони англисӣ аз забони англисии амрикоӣ қабулшуда сарчашмаи гуфтугӯ мебошанд. Ин тағироти муайян аз рӯзҳои пеш аз Ҷанги II ҷаҳон мебошад. Ин рушдҳои ба забони англисӣ чӣ кор хоҳад кард? Оё ин арзиш коҳиш меёбад? Ин мумкин аст боиси баҳс шавад, аммо посух ҳанӯз ҳам нест. Забонҳо рушд ва тағир меёбанд. Дар мавриди забони англисӣ ва идеомаҳо низ ҳамин тавр аст.

Пас чӣ гуна забони англисии амрикоӣ дар истифодаи ибораҳо аз забони англисии британиягӣ фарқ мекунад? Дар истифодаи воқеӣ тафовути кулӣ вучуд надорад. Тафовутҳои асосӣ дар ҳолатҳои мебошанд, ки ибораҳои идеоматикӣ истифода мешаванд. Имрӯзҳо дар ин мавзӯ таҳқиқоти зиёде гузаронида шуда истодааст. Забони англисии амрикоӣ дар муқоиса бо забони англисии Бритониё бо суръати нисбатан тезтар мафҳумҳои навро қабул ва эҷод мекунад. Инчунин, идиома аз пайдоиши англисии амрикоӣ ба зудтар ва минбаъд паҳн шудан майлдорад. Пас аз он ки дар ИМА бори аввал таъсис ёфтааст, як идиома амрикоӣ метавонад ба зудӣ дар дигар "вариантҳо" ва лаҳҷаҳои англисӣ пайдо шавад. Имрӯзҳо идиомаҳои нав дар Бритониё майл доранд, ки дар ҷазираҳои Бритониё истанд ва дар Идиотияи Бритониёи Кабир хеле кам ба назар мерасанд, ки онҳо дар муқоиса бо амрикоӣ ё дигар одамони аврупо ё мардуми Иттиҳоди Бритониё бештар ошно ҳастанд, гарчанде ки забон якхела аст. Сабаби ҳамаи ин далелҳо дар он аст, ки Бритониё кудрати ҷаҳонии пешинаро надорад ва бояд гуфт, ки ИМА нақши пешсафро дар рушди забон, ВАО ва фарҳанги маъмул гирифтааст. Бритониё танҳо дараҷаи таъсири ВАО - ро, ки Иёлоти Муттаҳида назорат мекунад, надорад.

Ояндаи ибораҳои идиоматикӣ дар забони англисӣ ба назар мерасад. Онҳо бештар ва бештар ба забони англисии амрикоӣ асос ёфтаанд. Ин рушд тавассути воситаҳои нав, тавассути интернет ва воситаҳои интерактивӣ идома хоҳад ёфт. Гуфтан душвор аст, ки ин ба идиома чӣ кор хоҳад кард ва кадом намудҳои нав эҷод шудаанд. [17,18,20].

Адабиёт:

1. Моравский С. The Basic Function of Quotation. - The Hague: Париж, 1970. - 337 с.
2. М. Фозилов «Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик» ҷилди 1, 2. «Ирфон» - Душанбе, 1964.
3. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. - Сталинобод, 1959. - 254 с.
4. М.Б.Ҳомидова Иброҳони рехта // English Idioms. фарҳанг «Саманди қудрат». - Душанбе, 2014. - 74 с.
5. The Penguin Dictionary of English Idioms, New York, 1989.

Калидвожаҳо: *идиома, ибораҳои идиоматикӣ, забони англисии британиягӣ, идиомҳои амрикоӣ, истилоҳот ва ғ.*

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИДИОМЫ В АМЕРИКАНСКОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И БРИТАНСКОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье речь идёт о различии в использовании идиомов в англо-американском и англо-британском языках. В древние времена в основном идиомы происходят от различных форм английского языка. Владение любым языком подразумевает не только знание определенных слов и правил построения предложения, но и более сложных языковых структур – пословиц, поговорок и идиом. Именно они являются отражением национальной культуры, образа мышления народа, а следовательно помогут лучше понимать носителя.

Ключевые слова: *идиомы, пословиц, поговорок, национальной культуры, носителя.*

Aannotation

USAGE OF IDIOMS IN AMERICAN ENGLISH AND BRITISH ENGLISH

This article talks about the difference in the use of idioms in Anglo-American and English-British languages. In ancient times mostly idioms come from various forms of the English language. Knowledge of any language implies not only knowledge of certain words and rules for constructing a sentence but also more complex linguistic structures of proverbs saying and idioms. Namely who are a reflection of the notional culture of the way of thinking of the people and therefore will help to better understand the carrier.

Key words: *idioms, proverbs, saying, activity, notional culture, carrier*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайфзода Мархабони Файз, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисии ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Телефон: (+992)936557607

Рохбари илмӣ: Утаев М.М.

Сведение об автор: Сайфзода Мархабони Файз, магистрантка второго курса факультета английского языка. ТГПУ им С.Айни. Телефон: (+992) 936557607

Научные руководитель: Утаев М.М.

About the author: Sayifzoda Marhaboi Fayz, 2- year master degree English language faculty TSPU named after S. Ayni, Tel: (+992) 936557607

Scientific supervisor: Utaev M.M.

ХУСУСИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ ИСТИОРА ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИРИ АНГЛИСӢ

Аз нуктаи назари шинохти забоншиносӣ, истиора ҳамчун дарки як доираи мафҳуми баёншуда, аз нуктаи назари доираи мафҳуми дигар мушаххас шудааст. Ба ин мисол шуда метавонад, хангоме, ки мо сухан меронем ва дар мавриди зиндагӣ аз назари сафар фикр мекунем, дар бораи баҳс аз лиҳози ҷанг, дар бораи ишқ инчунин аз назари сафар, оиди назария аз назари сохтмон, оиди ақидаҳо аз назари ғизо, дар бораи ташкилотҳои иҷтимоӣ аз назари корхонаҳо, растаниҳо ва ғайраҳо фикр мекунем. Роҳи кутоҳи мувофиқ ба даст овардани ин нуктаи назари истиора аз чунин бахшҳо иборат аст: а) доираи назарӣ, б) он чи аст, ки бо номи истиораи мафҳумӣ (назарӣ) мебошад. Истиораи мафҳумӣ аз ду доираи идрокҳо иборат мебошад, ки дар он як доира (чӯзъ) дар истилоҳи дигар дарк карда мешавад. Доираи идрокӣ (мафҳумӣ) ҳама гуна созмони марбут ба таҷриба аст. Бинобар ҳамин ҳам, масалан, мо «дониши мувофиқи созмонёфта дар мавриди сафарро доро хастем, ки мо така мекунем барои дарки зиндагиамон».

Ҳамин тариқ, мо бояд истиораи назариро аз баёни истиораи забоншиносӣ фарқ кунем.

Ҳаёт, баҳс, ишқ, назария, ақида, созмонҳои иҷтимоӣ ва дигарон ҳадафи ҳавзаҳои фаъолият мебошанд, хангоме, ки сафар, ҷанг, сохтмон, чизо, корхонаҳо, растаниҳо ва дигарҳо манбаи ҳавзаи фаъолият мебошанд.

Ҳадафи ҳавзаҳои фаъолият (доираи маълумот), чунин доираи фаъолият мебошад, ки мо кӯшиш мекунем, ки ба воситаи он истифодаи манбаи ҳавзаҳои фаъолиятро дарк намоем.

Истиораҳо метавонанд ҳам идрокӣ (назарӣ) ва ҳам забоншиносӣ бошанд. Истиораҳои идрокӣ ду мафҳумро дар бар мегиранд ва шакли А ва Б-ро доро мебошанд, ки мафҳуми А аз назари мафҳуми Б қобили дарк аст. Истиораи забоншиносӣ ё иборотӣ (истилоҳӣ) забони истиорӣ (истиораи забоншиносӣ), ин зухуроти (зухурёбии) забонии истиораи идрокӣ мебошад.

Истиораҳоро дар бисёр мавридҳо метавон ба гурӯҳҳо ҷудо кард. Аз инҳо ҷаҳортояш аз нуктаи назари шинохти забоншиносӣ махсусан мутобиқ аст: тақсимкунӣ вобаста ба шартӣ будан, уҳдадорӣҳои фаъолият, табиат ва сатҳи умумияти истиора [1, 87-93].

Ҳам истиораҳои забоншиносӣ ва ҳам истиораҳои идрокӣ метавонанд бештар ҳам шартӣ ё қарордодӣ бошанд, ё онҳо метавонанд ғайришартӣ бошанд, ё асли ва нав бошанд. Мо мебинем, ки истиораи идрокии шартӣ бештар метавонад истилоҳотро ба воситаи ибороти истиорагии забонии ғайришартӣ қабул кунад.

Вобаста ба вазифаҳои истиораҳои идрокӣ метавонад ба се тарз ҷудо шаванд: таркибӣ-сохторӣ, роҳнамоӣ ва асли. Истиораҳои таркибӣ-сохторӣ дарк кардани як доира аз назари дигар мебошад. Истиораҳои роҳнамоӣ дар дараҷаи аввал арзёбии фаъолиятро дар бар мегиранд. Онҳо гурӯҳҳои бузурги истиораҳоро ташкил мекунанд, ки бо ҳамдигар мувофиқат мекунанд. Истиораҳои асли хеле устувор буданро фароҳам меоранд, аммо хеле дағал ё хом хастанд. Чунин дарки устуворӣ, аммо хом аксаран ба сифати поя ва асос хизмат мекунанд.

Барои мушаххас кардани робитаи байни ду мафҳум (А ва В) дар раванди истиорӣ, олимони одатан мегӯянд, ки А аз назари В дарк карда мешавад.

Ҳоло ба якҷанд ҳолатҳое, ки дар он асос доираи манбаъ хастанд, дар рӯи асоси ҳадаф нақшабардорӣ шудаанд, назар мекунем. Биёед аввал ишқ, ки як истиораи мафҳуми сафар аст гирем. Хангоме, ки мо ҷумларо истифода мебарем, мо ба ҷойе намеравем, ифодаи ба ҷойе рафтан роҳро ба ҷойи муқарраршуда нишон медиҳад, дар ин ҷумлаи хос, сафар, ки макони муайян шуда надорад. Калима ба мо ишора мукунад, ки ба сафар тааллуқ дорад. Ин ҷумла ба мо се унсурҳои ташкилдиҳандаи сафарро мефаҳмонад: мусофирон, сафар ва ҷойи муқарраршуда. Аммо, ин ҷумла дар зехнаш сайёҳони воқеиро дар назар надорад, балки дӯстдоронро, сафари ҷисмонӣ не, аммо рӯйдоди муносибати ошиқона ва ҷойи қисмати ҷисман дар интиҳои сафар, аммо се мақсади муносибати ошиқона мебошад. Воситаи нақлиёт дар мавриди сафар истифода мешавад. Қароре, ки робита ба садама дучор мешавад ё қомеъ намешавад, чунин мешуморанд, ки ба ҳар сурат муносибат мафҳуми бо василаи нақлиётӣ, ки дар сафар истифода бурда мешавад, баробар аст. Қарор ин роҳи ҳамида ва пурпечуб буд ва на дар мавриди монеаҳои ҷисмонӣ дар роҳ, аммо дар мавриди мушкилиҳое, ки дӯстдорон дар муносибати хеш таҷриба ҳосил мекунанд. Ғайр аз ин, дар мавриди ишқ сухан ронда, мо хеле

зиёд пешрафт кардаем, ин маънои онро дорад, ки дар муносибат хеле зиёд пешрафт шудааст, на ин, ки мусофирон ба роҳи дур сафар кардаанд. Ва қарори мо дар чорроҳа маънои онро дорад, ки дар муносибат бояд интиҳоб ба ҷо оварда шавад, на балки сайёҳ бояд қарор диҳад, ки дар чорроҳа ба кадом тараф бояд равад [2, 345].

Бо таваҷҷуҳ ба ин тафсир, олимони чунин мешуморанд, ки маҷмӯи иртиботҳо ё нақшаҳо байни унсурҳои ташкилдихандаи манбаъ ва қасоне, ки дар пайи расидан ба ҳадаф мебошанд.

Хулоса, метавон таъкид кард, ки ба таври маъмул дарк аз воқеаи бештар аст. Яъне:

Манбаъ: Ҳадафи сафар: ишқ;

Сайёҳон - ошиқон;

Нақлиёт - ҳамон муносибати ошиқона;

Сафар - рӯйдод дар равобит;

Масофа - пешрафт;

Монеаҳои ба миёномада - мушкилиҳои дар таҷриба ҳосилшуда;

Қарорҳо – роҳи интиҳобкарда дар чорроҳа;

Масофаи сафар - мақсади муносибат.

Ин яке усулҳои маъмули истифодаи забоншиносии истиора дар забон мебошад. Мисолҳои дигари истиора дар забоншиносӣ инҳо шуда метавонанд:

Ишқ ин иллат, беморӣ: «Ман то ҳол девонавор писари шуморо дӯст медорам». Вай пас аз ҳӯроки шом бо вай ба дарди дил гирифта шуд.

Истиораи аввала, ки истифода шудааст, онро нишон медиҳад, ба унвони маҷнун ё девона шудан аст. Симои асоси то ҳаде ошиқ буд, ки вай худро ҳамчун девона эҳсос мекард, барои он, ки ҳангоме, ки шахс ошиқ аст, амалаш ва ҳиссиётҳои фарқунанда мешавад, ба монанди бемор шудан, ки ин сабаби вуқӯъ ё пайдо шудани истиораи ишқ ҳамчун иллат мебошад.

Дар истиораи дигар бошад, ишқ бо бемории дил алоқаманд аст. Мард ошиқ буд ва онро эҳсос кард, ки гӯё дилаш дард мекунад.

Ишқ ин ғизо аст: Архис гуруснагӣ аз ишқ мекашид.

Архис ишқро меҳост ва очунон ошиқ буданаширо меҳост, ки вай аз чунин эҳсосот гуруснагӣ мекашид. Мо мебинем, ки ҷузъҳои манбаи гуруснагӣ/ ҳӯрдан/ ғизо, ки барои инсоният аҳамияти беандоза дорад.

Ишқ ин моеъ дар зарф мебошад: Исадора аз ишқи Чад пуропур буд, ки вай барои дидани вай мунтазир шуда наметавонист.

Элизабет моламоли ишқ буд.

Дар ин мисолҳо ишқ ба маънои моеъ баён шудааст, ки метавонад ҳар гуна зарфро пур кунад, ки ҳеҷ чизи дигаре ба он гузошта намешавад. Исидора ва Элизабет ончунон ошиқ буданд, ки онҳо дигар дар бораи ҷизе фикр ҳам намекарданд.

Ишқ ин мусиқӣ аст. «Барои издивоҷ қардан шавқманд ҳастед?». Дар як лаҳзаи бисёр тез дили вай каме аз даст рафт [1, 180].

Элизабет Архисро дӯст медошт ва вай аз ӯ пурсид, ки магар вай шавқманд ҳаст, ки бо вай издивоҷ кунад, вай аз ин чунин ба ҳаяҷон омад, ки гӯё дили вай лаҳзае аз тапидан бозмонд, айнан ба мисли он, ки вай як зарби симфонияро гузаронида ё аз даст дода бошад. Истиораи ишқ ин мусиқист, на аксаран дар адабиёт истифода бурда мешавад. Ин идроки шахсии ҳиссиётҳои нависанда мебошад.

Механизмҳои забонии истифодабарии истиораҳои маҷозӣ дар адабиёти бадеии англисӣ хеле гуногун мебошанд.

Истиораҳои маҷозӣ дар адабиёти бадеии англисӣ дар ҳолатҳои зерин истифода бурда мешаванд:

1) Дар мавриди ном бурдани ашё: the house was a white elephant – хона фили сафед буд;

2) Дар мавриди истифодабарии исм дар вазифаи феъл: he had become almost a myth – ӯ қариб ба афсона табдил ёфт;

3) Дар мавриди истифодабарии феъл ва шаклҳои феълӣ дар вазифаи ҳабар: by deserting his wife and child – бо партофта рафтани зану фарзандаш;

4) Дар мавриди истифодабарии сифатҳо ва зарфҳо: cold grey eyes – чашмони хуноки хокистаранг, the spidery fingers of her hands – ангуштонҳои эҳтиётнокоронаи дастони ӯ;

5) Дар ибораҳои генитивӣ: crown of red-gold hair – тоҷи мӯйҳои зарди тиллоранг;

6) Дар сохторҳои грамматикӣ муқоисавӣ: a film like a bird was beginning to come, followed her – филми паррандагон ба омадан шурӯъ намуд, ӯро таъкиб намуда;

7) Дар ибораҳои фразеологӣ қавӣ [5, 159].

Адабиёт:

1. Атанасиадов А., Табаковска Е. Гуфтуғи эхсосотҳо. Истиорагҳо ва истилоҳот. // Мутон де Груйтер. – Берлин: 1998. С. 39-41.
2. Гвоздиков Е. В. Қиссаҳои ишқӣ. Маҷмӯи қиссаҳо. // Айрис пресс. – М.: 2007.
3. Дегнан А. Истиора ва маҷмуаи забониносии. Ширкати матбуоти Чон Бенчамин. – Лондон: 2005, С. – 13.
4. Ковексес З. Истиора: Муаррифии амалӣ. Оксфорд: Матбуоти Донишгоҳи Оксфорд, 2002. С. 4-19.
5. John Galsworthy. The Forsyte Saga: 1922. – 159 с.

Калидвожаҳо: *истиора, хусусият, муосир, идрок, забониносии, забони англисӣ*

Аннотация

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕТАФОР В СОВРЕМЕННОЙ АНГЛИЙСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Статья посвящена изучению особенностей использования метафор в современном английском языкознании. Анализируя современный английский, метафора широко используется в современной лингвистике и служит для уточнения концепций выражения в английском языке. Лингвистические механизмы использования переносного значения метафоры также широко используются в художественной литературе и детективе.

Ключевые слова: *метафора, функции, особенность, восприятие, лингвистика, английский язык.*

Annotation

FEATURES OF THE USE OF METAPHORS IN MODERN ENGLISH LINGUISTICS

The article is devoted to studying the features of the use of metaphors in modern English linguistics. Having analyzed modern English metaphor is widely used in modern linguistics, and serve to specify the conceptions of expression in English language. Linguistic mechanisms for use of figurative meaning of metaphor are also widely used in fiction and detective story.

Keywords: *metaphor, feature, morden, perception, linguistics, English.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзуллозода Зайнулло, магистранти кафедраи забони англисӣ ДДОТ ба номи С. Айни, телефон: +992 550059292

Роҳбари илмӣ: Эмомов И.Б.

Сведения об автор: Файзуллозода Зайнулло, магистрант кафедры английского языка имени С. Айни, тел.: +992 550059292

Научный руководитель: дотсент Эмомов И.Б.

About the author: Faizullozoda Zainullo, the English languages named after S. Ayny, tel.: +992 550059292

Supervisor: Assistant professor Emomov I.B.

СОХТ ВА РОҲҲОИ КАЛИМАСОЗИИ СИФАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Забоншиносии тоҷик солҳои охир дар самти типологияи муқоисавии забонҳои мухталиф ба муваффақиятҳои калон ноил гардидааст. Барои равшан, ҷозибанок ва ҷуртасвир баён кардани матлаб зарур аст, ки мо унвонҷӯён имконияти услубӣ ва лексикӣ баёни забонҳои хориҷӣро хуб донем. Аз ҳамин лиҳоз, мо оид ба масъалаи сифат, ва роҳҳои калимасозии он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо тариқи муқоиса ва таҳлилу баррасиҳо фикру андешаҳои худро баён менамоем.

Ба воситаи забон мо фикр ва андешаҳои худро озода баён менамоем. Дар ҳамаи забонҳои дунё ҳиссаҳои нутқ мавҷуданд. Дар забони англисӣ ва тоҷикӣ низ онҳо ҳастанд. Асосан онҳо исм, сифат, феъл, ҷонишин, зарф, пайвандак, ҳиссача, пешоянд, нидо мебошанд.

Забоншиносии лингвистика илмест, ки дар бораи забон, моҳият ва функсияҳои ҷамъиятии он, сохти дохили, инчунин тарақиёти таърихи ва таснифоти забонҳои дунё маълумот медиҳад [4, 137].

Яке аз инҳо сифат мебошад, ки дар ҳамаи забонҳо нисбатан ҳам муҳим аст. Сифат он ҳиссаи нутқе, ки исро тасвир мекунад. Вай дар бораи исм ба мо бисёртар маълумотхоро медиҳад, аз ҷуҷ буданаширо нишон медиҳад ва аз ҷи сохта шудани ашёро мефаҳмонад.

Мисол:

A good idea – фикри хуб

A wood box (the box made of wood) – ҷуҷии ҷубин

An interesting story – ҳикояи аҷоиб

Сифат дар забонҳои мавриди қиёс яке аз ҳиссаҳои мустақилмаъноӣ нутқ буда, аломат, ҳосият ва ҷиғунагии предметро аз ягон ҷиҳат муайян мекунад.

Сифат дар ҳарду забони муқоисашаванда аз ҷиҳати хусусият ва маъно аломату ашёро мефаҳмонад. Аз ин ру, ки он ба саволҳои ҷи гуна? *-What?* ҷи ҳел? *-How?* ҷавоб мешавад.

Оид ба типологияи муқоисавии забонҳои хориҷӣ аз ҷумла забони англисӣ ва забони тоҷикӣ дар ҳар гуна муаммоҳои байнизабони аз ҷониби олимону матафакрони тоҷик рисолаҳои зиёде дифоъ карда шудаанд. Ба амсоли Парвонаҳон Ҷамшедов, Ҷоматов Самиддин ва дигарон дар ин равиҷ тадқиқотҳои илмиву амалии зиёдеро ба сомон расонидаанд, ки то ҳол ҳам баомӯзиш ниёз дорад.

Категорияи ҷамбанди ба сифат ҳос нест. Бояд гуфт, ки исм ҳоҳ дар шакли ҷамъ ояд ҳоҳ дар шакли танҳо сифат дар шумораи танҳо мондан мегирад: *манзараҳои зебо* - *beauty of landscapes*, *абри сафед* - *white of cloud*, *абрҳои сафед* - *white of clouds* ва ғайраҳо дохил карда шудаанд [1, 154].

Дар ҳарду забони қиёс шаванда сифат пешванду пасвандҳои махсуси калимасозиро дорост, ки дар сохтани дигар ҳиссаҳои нутқ истифода намешаванд. Дар забони тоҷикӣ пасвандҳои -гун, -ин, -гин, -нок ва ғайраҳо аз қабилҳои воситаҳои грамматикӣ забон ба шумор меравад. Дар забони англисӣ ба ду гурӯҳи аффиксҳои номбурда: *-er-map*, *est* - *mapin* ва ғайра дохил мешаванд.

Калимасозии сифат дар ҳарду забонҳои муқоисашаванда бо роҳҳои зайл сохта мешаванд.

Бо пасванди *-al – ik(s)-ern –ion*

пасванди *-al* аз исм сифат месозад.

person –personal – шахс-шахси

culture – cultural – фарҳанг-фарҳанги

пасванди *-ik(s)* низ сифат месозад.

grammar-grammatik-al-грамматика

geology –geological-геология

geography – geographical-ҷуҷрофия

Ва инчунин пасванди *-ern* аз ҷаҳоркутби мамлакатҳо сифат месозад.

North – northern – шимол-шимолӣ

South – southern- ҷануб-ҷанубӣ

West-western-ғарб -ғарбӣ

East-eastern-шарқ-шарқӣ

Пешванди *in-un-non* маъноӣ манфири ифода мекунад

Инҳо пешвандҳои манфи буда сифат месозанд.

true-ҳақ- untrue-ноҳақи

friendly-дустӣ- unfriendly-душмани

action-амалӣ- inaction-беамалӣ

personal-шахси- impersonal-бешахси [2, 34].

Пуркунони таркиби луғавии забон навоварихое, ки бо воситаи намунаҳои маҳсулноқ сохта мешавад бо хусусиятҳои морфологии мазкур зич алоқаманд мебошад. Дар он саволҳо оиди калимасозии сифатҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дида баромада мешаванд.

Калимасозии сифат ба воситаи аффиксҳо: Калимасозии сифатҳо бо ёрии аффиксатсияро метавон ба 3 намуд ҷудо кард 1) Бо ёрии пешвандҳо: пешвандҳои ҳақиқии забони ҳозира инҳо мебошанд: дар забони тоҷикӣ: бо-, ба-, то-, бе-, но-, бар-, ҳам-, дар забони англисӣ: un-, im-, ill-, ir-, non-, a-, an-, well-, self-, pre-, dis-, anty-,

Бекор – unemployed; боакл- clever;

То ҷанги – prewar; ношинос-unknown;

Бетағир – unimutable; антисовети- anti – soviet;

Нотамом – incomplete; беҳабор – uninformed;

2) Бо ёрии пасвандҳо дар забони тоҷикӣ: -нок, -манд, -ук, – ик, -и, -ина, -ин, -гин, -она, -они, -ви, -ки, -ак, -ам, -о, -чак, -вор, -вар, -гун, -сор, -сон.

Дар забони англисӣ: -ed, -less, -full, -able, -ible, -ish, -ary, -ly, -ian, -y, -like, -ous, -al, -icial, -en.

Сурхтоб – red, reddish ҷўбин – wooden;

Аграрӣ – agrarian, ғарбӣ – western;

Оддӣ – childlike, ғамхор – mindful;

Абадӣ – timeless, дардовар – painful [5, 88];

3) Дар ҳарду забонҳо дар баробари усулҳои пешвандӣ ва пасвандӣ боз усули омехтаи пешвандию пасвандӣ вомехӯред. Ин усул каммаҳсул ба ҳисоб меравад.

Prehistoric – пешазтаърихӣ

Unsuccessful – нобарорӣ

Дар ҳарду забонҳо сифатҳои мураккаб аз худ таркиби дуасосаро пешкаш мекунад. Дар забони тоҷикӣ сифатҳои мураккаб бо роҳи пайвасти бевоситаи асосҳо ҳамчунин ба воситаи элементҳои пайвасткунанда (-ба, -то, -дар, -а, -у, -ма) сохта мешаванд, гарчанде ки пайвастшавии бевоситаи калимаҳо тавсифӣ ба ҳисоб меравад. Сифатҳои мураккаб ба ибораҳо наздик мебошанд. Усули нисбатан маҳсулноки ташкилкунии сифатҳои мураккаб пайвасткунӣ ду калимаҳои мураккаб, ки яке дигарашро муайян мекунад ба ҳисоб меравад.

Намудҳои асосии чунин пайвасткунӣ ба ҳисоб меравад:

Дар забони тоҷикӣ ва англисӣ пайвасткунӣ ду исмҳо:

Меҳмондӯст – hospitable – гостеприимный;

Моҳрӯ – moonfaced – луналикая;

Тиллоранг – golden – золотистый;

Ба монанди забони тоҷикӣ дар забони англисӣ ҳам сифатҳо метавонанд аз ду асос, ба монанди: исм + сифат сохта шаванд: snow – white – сн – сафед – белоснежный.

Дар забони англисӣ ин гурӯҳи сифатҳо дар асоси пайвастшавии тобей сохта мешаванд, ки дар ин ҷо исм асоси калимаи мураккаб ба ҳисоб меравад ва сифат бошад, факат онро муайян мекунад [7, 82]

Адабиёт:

1. Абдуллаева Н. Д. Двосоставное предложение в современном русском языке. – Москва: 1965. – 231 с.
2. Абрамкина Т. А. К вопросу о сравнении с родным языком при обучении иностранному языку. Вопросы лингвистики и методики преподавания иностранных языков. – Москва: 1968. – 222 с.
3. Адамец П. Порядок слов в современном русском языке. – Прага: 1966. – 322 с.
4. Алисова Т. Б. Понятия свободы порядка слов в предложении. – Москва, 1961.
5. Аракин В. Д. История английского языка: Учебное пособие. - 2. изд. – М.: Физматлит, 2001. – 272 с.
6. Арзуманов С. Д. Забони тоҷикӣ. – Сталинобод, 1951.
7. Арнолд В. Р. История английского языка: Учебное пособие для студ. пед. ин-тов по спец-ти "Иностранные языки". – М.: Просвещение, 1985. – 421 с.
8. Бархударов Л. С. Очерки по морфологии сов. англ. яз. – М.: Высшая школа, 1975. – 156 с.

Калидвожаҳо: калима, калимасозӣ, роҳу равиш, сифат, ҳиссаи нутқ, забониносии, муқоиса

**СТРУКТУРА И СПОСОБЫ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ ПРИЛАГАТЕЛЬНОЙ В
ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

Статья посвящена изучению словообразования прилагательного в таджикском и английском языках. Проанализировав структуру и различия словообразования прилагательных в обоих языках. Прилагательные широко используются и служат для обозначения представлений о качестве вещей, и они могут генерировать новое значение, не предоставляемое системой склонения.

Ключевые слова: слова, словообразования, прилагательный, части речи, лингвистика, сравнение, вид.

Annotation

**STRUCTURE AND WAYS OF WORD FORMATION OF ADJECTIVE IN TAJIK AND
ENGLISH LANGUAGES**

The article is devoted to studying of the word formation of adjective in Tajik and English language. Having analyzed the structure and differences of word formation of adjectives in both languages. The adjectives are widely used and serve to specify the conceptions of quality of things and they can generate new meaning not provided by declension system.

Keywords: word, word formation, adjective, part of speech, linguistic, comparison, approach

Маълумот дар бораи муаллиф: Чумаев Собит, магистранти кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавӣ, ДДОТ ба номи С. Айни, телефон: (+992) 938553949.

Рохбари илмӣ: дотсент Аҳроров Фуркат

Сведения об авторе: Джумаев Собит, магистрант кафедры английского языка, ТГПУ имени С. Айни, тел.: (+992) 938553949.

Научный руководитель: дотсент Ахроров Фуркат

About the author: Jumaev Sobit, master student of the Chair of English languages and comparative typology, TSPU named after S. Ayni, tel.: (+992) 938553949.

Supervisor: assistant professor Ahrorov Furkat

ТАҶРИБАҶОИ БИОЛОҒИ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАЪЛИМИ БИОЛОГИЯ

Таҷрибаи биолоғи ба намоишӣ, репродуктивӣ, тадқиқотӣ тақсим карда мешавад [5] ва инчунин кӯтоҳмуддат (дар дарс) ва дарозмуддат (дар қитаи таълимию таҷрибавии назди мактаб) мавҷуданд. Таҷрибаи илмӣ муосир якҷанд марҳиларо дар бар мегирад. Дар шароити мактаб нишон додани ин система ба дараҷае душвор аст, аммо марҳилаҳои алоҳидаи таҷрибаро ба мактаббачагон нишон додан мумкин аст.

Таҷриба дар шароити сунъӣ ба вучуд омада гузаронида мешавад ва аз маҷмӯи мураккаби таъсири гуногуни табиӣ ба организм таъсири танҳо омилҳои алоҳидаи ҷудогона интиҳоб ва равшан карда мешавад. Тадқиқоти биологӣ илмӣ барои гузаронидан ва ислоҳ кардани усулҳои зиёде ниёз дорад (таҷриба, назорат, тақрор, тарозу, андозагирӣ, сабт, эскиз, чамъоварии ашёи зарурӣ, гербариякунонӣ, коллексиякунонӣ, сохтани микропрепаратҳо ва ғ.) [1,5,7].

Таҷриба бештар дар омӯзиши раванҷҳои физиологӣ гузаронида мешавад. Хусусияти хеле муҳими таҷрибаҳои таълимӣ дар синфи 6 аз он иборат аст, ки хонандагон бори аввал дар бораи таҷрибаи биологӣ тасаввурот пайдо мекунанд, як қатор мафҳумҳои махсус ва умумии маърифатӣ ташаккул меёбанд: *таҷриба, назорат, варианти таҷриба, ҳадафи таҷриба, муқоиса, таҳлил дар таҷриба, натиҷаи таҷриба, хулоса аз таҷриба* [5] ва ғайра. Хусусияти таҷрибаҳои биологӣ дар синфи 6 дар он аст, ки бо ёрии онҳо раванҷҳои мураккаби ҳаёти растанӣ омӯхта мешаванд, ки барои фаҳмидани он, ки хонандагон то ҳол дар бораи физика, химия ва баъзе ҷизҳои дигаре, ки таҷрибаи амалии инсонро ташкил медиҳанд, фаҳмиш надоранд ё ба таври кофӣ дида мешавад.

Например, кратковременный эксперимент или опыт, можно провести по изучению состава семян, физических свойств почвы, образования крахмала в листьях и т. п. Наиболее простые опыты, такие как условия прорастания семян, испарение воды листьями, учащиеся могут выполнить дома, а результаты рассмотреть на уроке.

Аз ин рӯ, таҷрибаи биологӣ дар синфи 6 бо омӯхтани ҷониби берунии падидаҳо (*ошкор кардани як падида, муайян кардани шароити барои он зарурӣ, муқаррар кардани вобастагии падида ба тағирёбии шароити беруна*) [5,7] маҳдуд мешавад, бидуни кушода додани моҳият ва механизми раванҷҳо.

Масалан, ба сифати объект барои гузаронидани таҷрибаҳо аз рӯи омӯзиши ҳаёти растанӣ одатан растанӣҳои хонагиро тавсия медиҳанд. Аз растанӣҳои оддӣ нисбатан барои ин пеларгония, гули ҳино, колеус мувофиқи мақсад мебошад. Беҳтар ин ки, агар растанӣҳо дар якҷанд намуд на он қадар калон бошанд. Бинобар ин таҷрибаҳои омӯзишӣ дар растанӣҳои хоҷагии кишлоқ, ки аз тухмӣ парвариш карда шудаанд, гузаронида мешавад.

Қариб ҳамаи таҷрибаҳо дар лӯбиёи оддӣ гузаронида шуда буд, ин объекти хуб барои гузаронидани таҷрибаи намудҳои нахӯд, бобы, ҷавдор, гандум мебошад. Дар таҷриба бо ғизодиҳии минералӣ беҳтарин натиҷа дар помидор ба даст меояд. Маданияти хоҷагии кишлоқ дар объекти таҷрибаҳои таълимӣ дар назди растанӣҳои хонагӣ бартариӣ зиёд дорад. Онҳоро сабзонидан осонтар аст дар миқдори лозимаи вақти муайян гардида. Таҷриба дар растанӣҳои ҷавон гузаронида мешавад, барои он ки ҷои камро дар назди тиреза, дар зерӣ ҷароғ мегиранд, ин асосан барои шароити мактаб мебошад. Натиҷаи қаттори таҷрибаҳо дар ин объектҳо нисбат ба растанӣҳои хонагӣ равшан ва тез ба амал меоянд, ки танҳо асос барои намоиши таҷриба аст.

Сабзонидани тухмӣ барои гузаронидани таҷриба дар сабзиш ва барои парвариши растанӣ дар об барои дигар таҷрибаҳо лозим аст. Дар ҳок тухмӣ хушкро коридану рӯёндан мумкин аст. Яке аз ин тарзи сабзонидани тухмӣ дар он аст, ки онҳо дорои резгӣ бофтаҳо буда, дар он якҷанд ҳалқаҳои мураккаб, пур аз намӣ ва дар тағи зарфи ҳамвор гузошта шудаанд. Тухмҳои хушкро дар болои бофтаҳои густурдашуда омехта карда, канори резгии онҳо пушонидани зарфро бо шиша ё сарпӯш маҳкам мекунанд. Камбудии ҳамин усул дар он мебошад, ки бояд намии бофтаҳо мӯтадил нигоҳ дошта, дар ҳолати зарури андак тар карда ё оби зиёдати рехтан лозим.

Парвариши растанӣҳо дар об.

Гузаронидани таҷриба барои парвариши растанӣ дар об найчашишаи оддии химиявӣ ё банкаи 0,5-1 литра лозим. Ҳангоми парвариши растанӣ дар ин усул зарур аст, ки асбобро барои

нигоҳ доштани тухмӣ канораҳо найчашишаро бо шишаи хушк маҳкам карда аз пластилин ё қисман сурохиҳои найчашишаро маҳкам кардан лозим. Найчашишаро бо оби ноҷӯшонида шуда пур карда ва дар ҳатгӣ амудӣ гузоштан даркор. Оби дар найчашиша бударо дар зарфи 2-3 ҳафта иваз кардан мумкин нест, агар вай соф бошад дар вақти зарурӣ об рехтан даркор, барои он ки боз решаҷаҳои на он қадар калон бе об монанд, махсус ҳамин тарзи парвариш муҳим аст, агар барои осеб надидани тартиби реша гузаронидани таҷриба зарур бошад [5].

Чудо карда гирифтани корҳои таҷрибавӣ [1,5,7].

Таҷрибаҳо аз рӯи омӯзиши сабзии тухмӣ.

Корӣ № 1. Варамидани тухмӣ ҳангоми неш задан.

Мақсади гузаронидани таҷриба: нишон додани ҷаббиши обро тухмӣ ҳангоми варамидан онҳо.

Иншоотҳо ва таҷҳизот: тухмӣ лубиё ва нахӯд, банкаи шишагии якхелаи даҳанфароҳи 0.2-0.3 литра; сарпӯши полиэтилинӣ ё пардача, ришта ё ҳалқаҳои резинӣ барои маҳкам кардани пардача.

Гузаронидани таҷриба. Дар як банка 10-15 тухмиро тақрибан то нисфаш об рехта, дар банкаи дигар ҳамин миқдор тухмиро хушк мегузоранд, барои муқоиса намудан дар охири таҷриба. Ҳар дуи банкаҳо бо сапӯш ё пардаҷаҳо маҳкам карда бо ришта ё ҳалқаҳои резинӣ мебандад. Муҳлати таҷриба як рӯз аст. Ҳангоми намоишдиҳии таҷриба дар дарс бо шавқу завқӣ зиёди андозаи тухмии варамидашуда ва ҷаббида шудани ҳамаи оби дар банка буда, қайд карда мешавад.

Корӣ № 2. Варамидани тухмӣ дар хок.

Мақсади гузаронидани таҷриба: нишон додан даркор, ки тухмӣ ҳангоми варамидан обро аз хок ҷаббида мегирад.

Иншоотҳо ва таҷҳизот: Тухмӣ лубиё ё нахӯд, ду банкаи шишигии даҳанфароҳи 0,2-0,3 литра; сарпӯши полиэтилинӣ ё пардача, ришта ё ҳалқаҳои резинӣ барои бастани пардача, хок.

Гузаронидани таҷриба. Дар тағи ду банка хоки қабати намаш мӯътадил 1-1,5 сантиметра андозед. Дар як банка 10-15 тухмии хушкро бо хок маҳкам кунед. Дар ҳарду банка хокро ҷавс карда ва банкаҳоро бо сарпӯши полиэтилинӣ ё пардача зич маҳкам кунед. Натиҷааш баъди 1-2 рӯз мушоҳида карда мешавад.

Ҳангоми нишон додани таҷриба дар дарс диққати хонандагон ба он дода мешавад, ки хоки дар банкаи бо тухмӣ омехташуда хушк ба назар мерасад (дар муқоиса бо банкаи санҷишии бе тухмӣ), аммо тухмӣ варамиданд.

Корӣ № 3. Қувваи сабзидани инкишофи тухм ҳангоми варамкардан.

Мақсади гузаронидани таҷриба: то чӣ андоза бузург будани қувваи механикӣ, барои ба вучуд овардани варамидани тухмиро нишондодан

Иншоотҳо ва таҷҳизот: тухмӣ нахӯд; зарфи шишагии начандон калон бо сарпӯшаш; реги майда; катрарезонакӣ дорухонагӣ; ду нишонгираки ҷӯбӣ; ресмон; ҳалтачаи полиэтилинӣ.

Гузаронидани таҷриба. Зарфро аз тухмӣ нахӯди хушк ва рег пур карда, кушиш кардан даркор, ки ҳамаи ҷойҳои холии байни тухмиро пур намоед. Инро барои он бояд кард, ки тухмиҳои варамидани натавонанд ҳамаи ҷойҳои холиро пур кунанд, то ки фишори тухмиҳо дар девораҳои зарф паст шавад. Баъд дар зарф бо катрарезонак то тар шудани рег об резед ва агар лозим бошад, боз рег илова кунед. Зарфро бо сарпӯш маҳкам карда ва онро бо нишонгираки ҷӯбӣ ба боло ва поён зер мекунанд, дар охир якҷо карда саҳт бо ресмон бандед, то ки тухмӣ сарпӯшро тела надиханд ва тағи зарф раҳна нашавад, ки натиҷааш паст нашавад. Ҳамаи гузориш дар ҳалтачаи полиэтилинӣ омехта мешавад. Пас аз як шабонарӯз маълум мешавад. Баъди якшабонарӯз маълум шуд, ки ҳубобҷаҳо шикаста шуданд.

Корӣ № 4. Барои нешзадани тухмӣ об, гармӣ ва будани ҳаво зарур аст.

Нишон додан лозим, ки барои неш задани тухмӣ дарбаробари мавҷуд будани се намуди шароит об, гармӣ, ҳаво зарур аст.

Иншоотҳо ва таҷҳизот: тухмӣ нахӯд ё лубё; чор банкаи якнамудаи наонқадар калон, зарфҷаҳо; сапӯшҳо ё даҳантик барои зарфҳо, оби ҷӯшмода.

Гузаронидани таҷриба. Дар ҳар як банка тамға бо навиштаҷоти шароит часпонида мешавад, тухмиҳои тайёрбуда: барои банкаи № 1 «Ҳаст; об, ҳаво, гармӣ», барои банкаи № 2 – «Ҳаст; ҳаво, гармӣ, нест об», барои банкаи № 3-«Ҳаст; об, гармӣ, ҳаво нест», барои банкаи № 4 «Ҳаст; об, ҳаво, гармӣ нест» дар ҳар банка 10-15 тухмӣ омехта карда мешавад. Дар банкаи №№ 1 ва 4 обро то миёнаи тухмӣ мерезанд, дар ин тухмиҳо об ва ҳаво мавҷуд аст. Дар банкаи № 3

обро зиёдтар нисбат ба ними баландии вай мерезанд, боэтимод барои тухмӣ хушк ҳаво мавҷуд аст. Ҳамаи банкаҳоро маҳкам карда ва дар хона дар якқатор гузошта мешаванд, ба ғайр аз банки № 4, ки омехта карда дар ҷои хунук (дар яхдон, дар байни чорҷӯбаи тиреза, берун аз бино). Мӯҳлати таҷриба 2-3 рӯз (барои лӯбӣ фақат дар дараҷаи баланд 18°C, на камтар пас – 5-7 рӯз) давом мекунад.

Ҳангоми нишон додани таҷриба қайд карда шуд, ки тухмӣ дар банки № 1 буда, дар он, ҷое ки об, гармӣ ва ҳаво мавҷуд буд, неш баровард ва дар дигар банкаҳое, ки яке аз ин шароитҳо вуҷуд надошт тухмиҳо неш набароварданд.

Барои ин банки № 1 бо навбат бо банкаҳои № 2,3,4 муқоиса карда мешавад. Дикқати хонандагон ба он нигаронида мешавад, ки фақат дар ин муқоиса мумкин аст, барои боҳам зарур будани ин ё он шароит, барои неш баровардани тухмӣ аз таҷриба ҳулосаи инкорнопазир баровард. Пас муқоисаи (таҳлилӣ) ҳамаи намудҳои таҷриба дар байни худ, ки меғузоранд, дар баробари мавҷуд будани об, ҳаво, гармӣ оиди неш баровардани тухмӣ зарур ҳаст.

Саволҳо барои дарк кардани методҳои таҷриба. Қадом намуди шароит барои тухмӣ дар банки № 1 (№ 2, 3, 4) муҳайё буд? Барои ҷӣ (бок, одам, мақсад) дар як банка оби кам дар дигараш оби зиёдтар мерезанд? (Дар банкае, ки оби зиёд мерезанд, тухмӣ имконияти ҳаворо надорад). Қадом банкарӯ мумкин аст, ки дар байни худ, барои баровардани ҳулоса, оиди зарур будани ин ё он шароит, барои неш баровардани тухмӣ муқоиса кард? Барои ҷӣ ҳамаи банкаҳо дар байни худ муқоиса карда мешаванд? (Барои он кӣ оиди дар якҷоягӣ зарур будани ҳамаи шароитҳо ҳулоса баровардан.) Барои ҷӣ банки № 1 бо сарпӯш маҳкам карда мешавад? (Барои он кӣ об бухор нашавад.) Барои ҷӣ ҳамаи дигар банкаҳо бо сарпӯш маҳкам карда мешаванд? (Барои он ки онҳо бо ин шароит аз банки № 1 фарқ карда нашаванд.)

Қорӣ № 5. Сабзонидаи тухмӣ дар ҳароратҳои гуногун.

Мақсади таҷриба: нишон додани ҳарорат барои сабзонидаи тухмӣ

Иншоот ва таҷҳизот: тухмӣ растаниҳои гармидӯст; нахӯд, помидор, ҷуворимаққа ва камталаб бо савияи гармӣ: нахӯд, гандум, ҷав; 6-8 банки якнамуда аз шишаи шаффоф, матоъ ё обчинак; қоғази рӯзнома (барои тайёр кардани сарпӯши банка); сӯзан ё ҳақаҳои резинӣ, канаб; ҳароратсанҷи симобӣ.

Гузаронидаи таҷриба. Дар тағи банка резгии матоъ, ё обчинакро дар якҷанд қабат гузошташуда гузоред. Дар 3-4 банки бо тухмӣ як намуди растани гармидӯст омехта мекунад. Дар 3-4 банки дигар ҳамин миқдор тухмӣ камталаб савияи гармӣ гиред. Дар ҳар 3-4 банка якмиқдори баробар об резед, вай болои тухмиро напӯшонад. Банкаҳоро бо сарпӯши аз якҷанд қабат қоғази рӯзнома ва онҳоро дар шароити якҷанд ҳарорат: 2-6°C (дар яхдон), 10-15°C (дар байни чорҷӯба ё берун аз бино), 18-20, 24-26°C (дар назди батареяи гармидукунӣ, дар хонаи гарм) омехта маҳкам кунед. Барои ҷо ба ҷо гузориҳои банкаҳо дар назди батареяи гармидукунӣ онҳоро бо канаб дар он ҷойе, ки ҳарорати лозими дорад соз овезед. Мӯҳлати таҷриба 5-7 рӯз мебошад.

Таҷрибаҳо аз рӯи омӯзиши мавзӯи «Нафаскашии тухмӣ».

Қорӣ № 6. Ҷаббида гирифтани моддаҳои минералӣ ҳангоми сабзиши тухмӣ (таҷриба бо ҷароғ)

Мақсади таҷриба: нишон додан даркор, ки тухмӣ сабзида нафас мекашад, моддаҳои минералӣро аз ҳаво мисли реша, барг ва дигар қисмҳои растани кашада мегирад.

Иншоотҳо ва таҷҳизот: донаи ҷав (гандум) ё тухмӣ нахӯд, лӯбӣ бо ҳисоби як дона (тухмӣ) дар ҳар як 2-3 см³ зарфи истифодашуда; ду кобаи якхела, шиша аз шишаи сурохи ҳаҷмаш аз 100 см³ ва зиёда бо ҳаҷми сӯрохии на камтар аз 12мм; даҳантиққи барои зарф – резинӣ ё аз пластилин сохташуда; ҷароғак; лампаи спиртӣ.

Гузаронидаи таҷриба. Тухмиро дар об тар мекунад. Баъди як ё ду рӯз тухмии варамида ё нешзадари дар як зарф омехта мекунад. Зарфи дуҷум (санҷишӣ) бе тухмӣ меғузоранд, оби вайро пешакӣ пок мекунад. Ҳардуи зафҳоро саҳт бо сапӯш маҳкам карда якқатор дар торикӣ ё ҷои равшаниан кам меғузоранд (барои он ки қадҳои пайдошуда насабзанд). Мӯҳлати таҷриба барои варамидаи тухмӣ 2-3 рӯз, барои нешзадан 1-2 рӯз. Ҳангоми гузаронидаи таҷриба дар дарс дар ҳарду зарф мавҷуд будани ҳаво бо ёрии ҷароғаки гирён санҷида мешавад.

Қорӣ № 7. Тақсим кардани газӣ ангидриди карбон дар вақти неш задан, нафас кашидани тухмӣ (таҷриба бо оби оҳақдор)

Мақсади таҷриба: нишон додан лозим, ки тухмӣ нешзада дар вақти тақсим карадани газӣ ангидриди карбон нафас мекашад, ба мисли реша, барг ва дигар қисмҳои растани.

Иншоотҳо ва таҷҳизот: донаи гандум (чав) ё тухмӣ нахӯд, лӯбӣ ба миқдори як дона (тухмӣ) дар ҳар 2-3 см³ ҳаҷми зарфи истифодашуда; ду колбаи якхела, шиша аз оинаи сӯрохи ҳаҷмаш аз 100 см³ ва зиёд будани доираи сӯрохи на камтар аз 12 мм; даҳантиққи маҳсус бо киф ва кубури газпартов барои аз миён бурдани ҳавои зарфҳо ё се найчашишаи химиявии якхела бо сарпӯшаш: резинё аз пластилина тайёр шуда; резгӣ доқа, ришта; оҳақоб.

Гузаронидани таҷриба. Тухмӣ дар об тар карда мешавад. Баъди ду рӯз, вақте ки онҳо нул заданд, ду ҳиссаи онҳо бо 5-6 дона ё бо 1-2 тухмӣ ба найчашишаи ҳаҷмаш дар қариби 20см³ – бо ду ҳалтачаи майдаҳақӣ доқагӣ печонда, ҳар як ҳалтачаро бо риштаи дарозияш 20-25см бастан даркор. Ҳалтачаҳоро бо об тар карда ва ҳар кадомашро дар найчашишаи ҳудаш омехта кунед (ҳалтача бояд озод бошад, барои ба вай даромадан). Тухмӣ лӯбӣ ё нахӯдро ба ришта овезон кардан мумкин аст (дар ҷои бино дар ҳалтача), тухмпалларо бо сӯзан сӯрох намоед. Найчашишаи дуҷум бо тухмӣ тақроран кор карда дар ҳодиса нисбати якҷум номуваффақ шуд. Найчашишаи сеҷумро (санҷишӣ) пок карда ва бе тухмӣ гузоред. Ҳамаи найчашишаҳо саҳт бо сарпӯш маҳкам карда, охири риштаро аз берун ва паҳлу ба паҳлу гузоред. Муҳлати таҷриба 1-2 рӯз мебошад. Дар вақти гузаронидани таҷриба, тухмиро оҳиста (то кӣ ҳаво аз найчашиша набарояд) риштаро аз найчашиша кашед. Инро дар ҳаво кардан мумкин аст, найчашишаро аз тағаш ба поён доред, балки бехтар дар зерӣ об, найчашишаи сӯрохро дар оби ҷӯшомада партоед. Баъд дар ин найчашиша ва дар санҷишӣ баробар оҳақоб 1-2см ба баландии найчашиша рехта, онҳоро маҳкам карда ва дар як вақт, то он ғоҳ баръало тира намудор нашудани оҳақоб ҷунбонед. Гузаронидани таҷриба дар колба (шишаҷаҳо) монанданд: дар якеаш тухмӣ андохта дигараш бе тухмӣ меистад, аммо гази ангидриди карбон дар ин ҳолат ба воситаи роҳ додани ҳаво аз зарф ба оҳақобро нишон медиҳад. Ҳамин тарик, муайян кардани гази ангидриди карбон ва ҳангоми гузаронидани таҷриба дар найчашиша мумкин аст, аммо барои ин лозим аст даҳантиққи майдаҳақ бо киф убури газпартов соҳт. Ин тарз мумкин бо мақсади гуногун кардани методи таҷрибаи таълимӣ истифода карда шавад.

Кор № 8. Кашидани ҳаво ва тақсим шудани гази ангидриди карбон ҳангоми нафаскаши неш задани тухмӣ (таҷриба бо истифода бурдани ҳавои тоза.

Мақсади таҷриба: нишон додани кашидани ҳавои тоза ва тақсим шудани танҳо гази ангидриди карбон ҳангоми нафаскашии неш задани тухмӣ.

Иншоотҳо ва таҷҳизот: парвариши донаи гандум бо корешкаи дарозияш қариб 0,5см; ду найчашишаи химиявӣ; сарпӯши кишр; корча ва теғ; ресмон; сарпӯши резинӣ барои найчашиша ё пластилин; ду колба ё зарф; ду найчаи шишигӣ ё ду моддаи пластикӣ тунук, дарозияш каме зиёд аз баландии колба (зарф); 5-6 % маҳлули ишқор; асбоб ва мода (мисол, KMnO_4) барои гирифтани ҳаво ё болишти ҳаводори тайёр; шушайхҳо ё тағораи об; ғулача (қалам).

Гузаронидани таҷриба. Найчашишаро бо об чайқондан. Дар яке аз инҳо 15-20 донаи парвариширо омехта мекунанд. Сарпуши кишрро бо ду сарпӯшчаи майдаҳақӣ ҳамин андоза ва шакл мебуранд, то кӣ онҳо саҳт найчашишаро доранд, аммо барои ин аз ду тараф равшани байни найчашиша ва паҳлуҳои найчашиша меистад. Андозаи равшани аз ғавсии дона кам аст, вай барои гузаштани ҳаво хизмат мекунанд. Сарпӯшҷаҳо бо ресмон баста шуда ва ба ҳар найчашиша бурда мешавад: таҷриба бо тухмӣ ва санҷиш бе тухмӣ гузаронида мешавад. Сарпӯшҷа тухмиро то таги найчашиша тела медиҳад, ҳамин тарз, ки байни тухмиҳо ҳоли монад. Ҳамин тарз тайёр намудани ҳардуи найчашиша ҳавои тоза пур кардамешавад, тарзи баровардани об аз найчашиша ва саҳт найчашиша бо сарпӯш маҳкам карда мешавад, дар он найча гузошта мешавад. Найчашишаро дар колба маҳкам карда бо маҳлули ишқор, то охири найча дар маҳлул мегузоранд. Дар рӯз дигар ҳамаш қариб ҳамаи найчашишаҳо аз ишқор пур карда, кашидани гази ангидриди карбон, ки тухмиро дар рафти нафаскашӣ ба ивази кашидани ҳаво. Дар найчашишаи санҷишӣ бетухмӣ ҳеҷ чиз тағир наёфт. Таҷриба ҳонандагонро ба, он боваркунонд, ки ҳангоми нафаскашӣ, маҳз ҳаво кашидида мешавад, аммо гази ангидриди карбон ҷудо карда мешавад.

Кор № 9. Нафаскашӣ ва неш задани тухмӣ дар ҳарорати гуногун.

Мақсади таҷриба: нишон додани нафаскашии тухмӣ вобаста аз ҳарорат.

Иншоот ва таҷҳизот: неш задани тухмӣ бо решаи дарозияш 0,5-1 см дар як зироат – гандум, лӯбӣ, нахӯд; се (шаш) найчашишаи якхела; сарпӯшҳо барои найчашиша – резинӣ ё аз пластилин тайёр шуда; оби ҷӯшондашуда; оҳақоб.

Гузаронидани таҷриба. Се (шаш) якхела бо миқдори бисёр ва дарозии кади тухмӣ интиҳоб карда, онҳоро бо оби ҷӯшодашуда, дар ҳаряк найчашиша омехта мекунанд. Барои чайқондани

тухмӣ ва найчашиша, ҳамаи об якҷоя рехта мешавад, найчашишаҳо сахт бо сарпӯшҳо маҳкам карда шуда ва як рӯз дар ҷойи бо ҳарорати гуногун омехта карда мешаванд: дар назди батареяи гармдихӣ, дар рӯи стол, дар назди тиреза ё байни чорҷӯба, дар яхдон ва ғайра гузошта мешаванд. Натиҷаи боварибахш дар вақти ҳароратӣ: барои гандум, нахӯд тақрибан 0, 6-10, 16-18°C, барои лубӣ 4-10, 16-20, 26-30°C мегиранд. Пеш аз он кӣ натиҷаи таҷриба дида шавад, ҳамаи найчашишаҳоро бояд 5-10 минут дар ҳарорати хона гузоранд. Дар дарс ҳангоми гузаронидани таҷриба лозим аст оҳиста як найчашишаро кушод (кӯшиш намуд бисёр ба даст онҳоро гарм накарда ва худӣ ҳамин хел ҳаворо сар надихед) ва дар онҳо на онқадар оҳакоб резед (1-2 см ба баландии найчашиша), сарпӯшро сахт маҳкам карда ва дар штатив гузоред. Ҳамин тарз бо дигар найчашишаҳо гузаронед. Вақте, ки ҳамаи найчашишаҳо реактив рехтед, онҳоро дар як вақт якҷанд маротиба тақондода ва дараҷаи оҳакобро муқоиса намоед, бо он кӣ шиддати нафаскашии тухмӣ дар ҳаргуна шароити ҳарорат муҳокима шавад.

Корӣ № 10. Афзоиш ва нафаскашии сабзиши неш.

Мақсади таҷриба: Барои сабзиши навниҳол зарур будани нафаскаширо нишон додан.

Иншоот ва таҷҳизот: сабзиши неши тухмӣ бо дарозии решаи 0,5-1 см як зироат – гандум, лубӣё, нахӯд; ду (чор) шишаи санҷишӣ бо сарпӯш; асбоб барои ҳосил кардани гази ангидриди карбон; шӯшадон ё тағора бо об.

Гузаронидани таҷриба. Дар ду (чор) шишаи санҷишии пешаки бо об шӯста бо як неши сабзидаи тухмиро қаду дарозии решаашро чен карда омехта мекунам. Дар як (ду) шишаи санҷишӣ ҳаво мегузоранд ва дар дигарон вайро бо гази ангидриди карбон иваз мекунам (бо роҳи аз миён бурдани об), ба ғайр аз имконияти нафаскашии тухмӣ дар ин шишаҳои санҷишӣ. Ҳамаи шишаҳои санҷишӣ бо сарпӯш сахт маҳкам карда ва дар як қаттор мегузоранд. Муҳлати таҷриба ду рӯз аст. Ҳангоми намоишдиҳии таҷриба дар дарс қайд кардан муҳим аст, ки афзоиш дар дарозии растанӣ аз шишаҳои санҷишӣ, дар он ҷое, ки ҳаво буд зиёд аст. Аммо хонандагон ба он диққат медиҳанд, ки дар шишаҳои таҷрибавӣ мо ин ҳодисаро мушоҳида накардем, ки имконияти танҳо як ҳулосаи саҳеҳ ҳангоми афзоиш ва нафаскашии сабзиши неш ҳаворо истифода бурданро доранд.

Ҳангоми нишон додани таҷриба дар дарс, афзоиши дарозии растанӣҳоро аз найчаи идорақунӣ, ки дар он ҷо ҳавои атмосфера буд, қайд кардан муҳим аст. Ва онҳо инчунин, диққати хонандагонро ба он ҷалб мекунам, ки мо ин ҳодисаро дар найчаҳои таҷрибавӣ мушоҳида намекунем, ки ин ба мо танҳо як ҳулосаи бозғаймод медиҳад: дар вақти нашъунамо ва нафаскашӣ, ниҳолҳо оксигенро истифода мебаранд.

Ман ба назди хонандагон саволҳо ё масъалаҳое медиҳам, ки онҳо бо роҳи муқоисаи натиҷаҳои озмоиш ва назорат ҳал мекунам (растанӣҳо ё ҳайвоноти таҷрибавӣ ва назоратӣ дар ҳамон шароит ҷойгир карда мешаванд, ба истиснои шароити санҷидашуда). Ҳангоми озмоиш мушоҳидаҳои дақиқ бо ченқунӣ гузаронида мешаванд. Дар лавҳаҳои махсус сабти дурусти мушоҳидаҳо ва натиҷаҳои таҷриба аҳамияти махсус дорад, ки имкон медиҳанд нишондиҳандаҳои рушд ва ҳосилнокии растанӣҳои таҷрибавӣ ва назоратиро муқоиса карда, ба ҳулосаҳо оварда шаванд.

Барои гузоштани таҷрибавӣ бояд ба хонандагон интизоми андеша, фарҳанг, дақиқӣ, эътимодноқӣ ва ростқавлиро дар таҳқиқот омӯзонад. Хонандагон ба ташкили таҷриба одат мекунам, аз таҷрибаҳои оддитарин дар хона ва ё дар маҳфилҳо оғоз намуда, ба ин васила дар китоби таълимию таҷрибавии назди мактаб ба таҷрибаҳои мураккаб ва дарозмуддат омодагӣ мегиранд.

Кори амалӣ малака ва маҳорати хонандагонро танҳо дар сурате инкишоф медиҳад, ки агар онҳо дуруст ва мураттаб гузаронида шаванд. Ман кӯшиш мекунам, ки мактабчагонро тадриҷан ба онҳо омӯзонам, онҳоро аз вақти кӯтоҳ, аз ҷиҳати техникӣ ва созмондиҳӣ ба дарозтар ва мураккабтар гузаронам. Мавзӯҳои таҷрибаҳое, ки хонандагон дар муасисаи таҳсилоти умумии №16-и ноҳияи Фархор гузаронидаанд ва ҷоизаҳоро ба даст оварданд.

Озмоиш ба афзоиши таваҷҷӯҳ ба мавзӯё кӯмак мекунад, фаъолияти маърифатиро фаъол мекунад, тафаккури мантиқӣ ва ғ.

Адабиёт:

1. Абдуллоев Б. Ташкили маҳфили “Табиатшиносони ҷавон”// Маърифат, 1991, № 2, с. 54 – 55.
2. Азимов Б. Ташкили маҳфили Табиатшиносони ҷавон // - Маърифат, 1991, №2 .53 – 54;

3. Асоев Х. Масъалаҳои муҳимтарини экологияи муосир, Душанбе: 1977. – 55 с.
4. Беспалько В.П. Слабаемые педагогической технологии. – М., 1989. – 327 с.
5. Бинас А.В. Биологический эксперимент в школе: Кн. для учителя. - М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
6. Васильева Е.М., Горбунова Т.В. и др. Эксперимент по физиологии растений в средней школе. – М.: Просвещение, 1978. – 135 с.
7. Тетюров В.А. Методика эксперимента по физиологии растений. – М.: Просвещение, 1980. – 102 с.

Калидвожаҳо: *таҷриба, муқоиса, таҳлил, афзоиш, нафаскашӣ ва ғайра.*

Аннотация

АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ «БИОЛОГИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ И ЕГО РОЛЬ В ПРЕПОДАВАНИИ БИОЛОГИИ»

В статье указывается, что биологический эксперимент делится на демонстрационный, репродуктивный, исследовательский, а также бывает кратковременный (на уроке) и длительный (на школьном участке). Современный научный эксперимент включает несколько стадий. В школьных условиях довольно трудно показать эту систему в целом, однако отдельные стадии эксперимента можно показать школьникам. Эксперимент проводится в искусственно созданных условиях, причем из сложного комплекса многообразных естественных влияний на организм, отбирается и выясняется воздействие лишь отдельных изолированных факторов. Очень важной особенностью учебных опытов в 6 классе является то, что на них у учащихся впервые образуются представления о биологическом эксперименте, формируется ряд специальных и общепознавательных понятий: эксперимент, опыт, контроль, вариант опыта, цель опыта, сравнение, анализ в эксперименте, результат опыта, вывод из опыта и др.

Ключевые слова: *опыт, сравнение, анализ, рост, дыхание и др.*

Annotation

ANALYSIS OF THE CONCEPT OF "BIOLOGICAL EXPERIMENT AND ITS ROLE IN THE TEACHING OF BIOLOGY"

The article indicates that a biological experiment is divided into demonstration, reproductive, research, and it can also be short-term (in the classroom) and long-term (in the school area). A modern scientific experiment includes several stages. It is rather difficult to show this system as a whole in school conditions, but individual stages of the experiment can be shown to schoolchildren. The experiment is carried out under artificially created conditions, and from a complex complex of diverse natural influences on the body, only individual isolated factors are selected and clarified. A very important feature of educational experiments in the 6th grade is that for the first time, students form ideas about a biological experiment, a number of special and general cognitive concepts are formed: experiment, experience, control, variant of experience, purpose of the experiment, comparison, analysis in experiment, result of experience, conclusion from experience, etc.

Key words: *experience, comparison, analysis, growth, breathing, etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Махлоили Чамаҳои Ализода, магистранти соли якуми факултети биологияи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ бо ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Суроға: Тел.: 900104408

Роҳбари илмӣ: номзади илмҳои педагогика, дотсент Шарипов М.М.

Сведения об авторах: Махлоил Джамаҳои Ализода - магистр 1 курса биологического факультета Таджикского государственного университета им. Садриддина Аини по специальности биология 1 - 02 04 01. Телефон: 900104408

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Шарипов М.М.

Information about authors: Mahloil Jamakhon Alizoda, 1st year master of biological faculty of the Tajik State University named after Sadriddin Aini with a degree in biology 1 - 02 04 01. Phone: 900104408

Scientific adviser: Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Sharipov M.M.

ИСТИФОДАИ НАҚШОФАРИҲО ВА БОЗИҲОИ КАСБӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАШКИЛИ ФАЪОЛИЯТИ БЕРУНАЗСИНФӢИ ХОНАНДАГОН

Таълими забони англисӣ дар муассисаҳои олии касбӣ ташаккули як қатор салоҳиятҳоро миёни донишҷӯён дар назар дорад. Аз ҷумла, ҳатмунандагон бояд қобилияти муоширати шиғоҳӣ ва ҳаттӣ бо забони англисиро дошта бошанд ва душвориҳои ҳамкориҳои байнишахсӣ ва байни фарҳангиро ҳал курда тавонанд. Аз ин рӯ, донишҷӯёро мебарояд, ки дониши кофии лингвистӣ, малақаҳои муоширати нутқӣ дошта, нуктаи назари худро баён карда тавонанд. Инчунин воситаҳои забониро бо ҳолатҳои мушаххаси нутқӣ-фарҳангӣ вобаста карда тавонанд.

Дар илми психология се намуди фаъолиятро ҷудо менамоянд: бозӣ, таълим ва меҳнат. Ин се намуди фаъолият ташкилдихандаи яқдигаранд. Бозӣ яке аз фаъолиятҳои муҳими инсон ба шумор меравад, ки дар даврони мактабӣ дар ҳаёти бачагон мавқеи калон дорад. Аз ин лиҳоз, ҷой додани машқҳои бозӣ дар раванди корҳои беруназсинфӣ мавқеи бузург дорад. Он метавонад ҳастагии донишҷӯёро бартараф намуда, шавқу ҳаваси онҳоро ба донишандӯзӣ зиёд менамояд. Равоншиносон [3, 154] мавқеи бозӣ ва нақшфариро дар раванди таълим баланд баҳогузори карда, онҳоро ҷун воситаи инкишофи фикрии шахсият донистаанд.

Дар замони ҳозира зарурият ба таълими забони хориҷӣ ҳамчун воситаи иртибот мутлақо дар фаъолияти коллективӣ бо ҳисоби алоқаҳои байнишахсӣ: омӯзгор – гурӯҳ, омӯзгор – донишҷӯ, хонанда – гурӯҳ, хонанда – хонанда ва ғайраҳо ақидаи эҳтимолӣ гардидаанд. Нуфузи мусбӣ ба шахсияти хонанда фаъолияти гурӯҳ мерасонад. Бозӣ имконият медиҳад, ки коллективро ташкил ва муттаҳид кунад. Бозӣ ба робита бо ҳамфикрон хушнудӣ медиҳад.

Бозӣ маҳорати рӯ овардан ба ҳолатҳои воқеии ҳаёт, онҳоро ҷандин карата аз даст дода ва ҳамчун дар дунёи бофташудаи худ; устувориҳои равонӣ медиҳад; сатҳи пурҳаяҷониро паст карда, ки ҳоло дар волидон баланд аст ва ба кӯдакон ирсол менамояд; муносибати фаъолон ба ҳаёт ва мақсаддор будан дар иҷроии мақсади гузошташуда коркарда мебарояд.

Мақсад: инкишофи шавқи омӯзандагон ба омӯзиши забони англисӣ.

Вазифа:

А) фаъолгардони фаъолияти нутқи-фикрии омӯзандагон.

Б) васеъ намудани доираи дониш ва бой гардонидани захираи луғавӣ.

В) тарбия намудани маданияти гуфтор.

Ҷанбаҳои равонии бозӣ

Бозӣ дар баробари меҳнат ва таълим – яке аз намудҳои асосии фаъолияти инсон буда, беназирии ҳайратангези мавҷудияти мо мебошад.

Аз рӯи муайянот, бозӣ – ин намуди фаъолият дар шартҳои аз худ кунӣ ҳолатҳое, ки ба самти аз навсозӣ ва азхудкунии таҷрибаи ҷамъиятӣ ки дар он рафтори худидоракунии мукамал гузошта мешавад, равона гардидааст.

Дар таҷрибаи инсонӣ фаъолияти бозӣҳои касбӣ ҷунин функцияҳоро иҷро менамояд:

1. хурсандибахш (ин функцияи асосии бозӣ – дилхӯшӣ, ҳузуру ҳаловат овардан, рӯҳбаланд гардонидан, майлу рағбатро бедор сохтан мебошад);

2. иртиботӣ: аз худ кунӣ диалектикаи робита;

3. худамалигардони дар бози ҳамчун дар машқҳои таҷрибаи инсонӣ;

4. бозии дармонӣ: бартараф кардани мушкилиҳои гуногун, ки дар намудҳои дигари фаъолияти ҳаёти ба вучуд меоянд;

5. ташҳисӣ: ошкор кардани рад кардан аз рафтори аёри, худшиносӣ дар рафти бозӣ;

6. функцияи ислоҳӣ: ворид намудани тағйиротҳои мусбӣ ба сохтори нишондихандаҳои шахсӣ;

7. иртиботи байнимиллалӣ: азхудкунии барои ҳамаи одамон арзишҳои ягонаи иҷтимоӣ – маданӣ;

8. иҷтимоикунонӣ: дохил кардан ба низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ, азхудкунии меъёрҳои умумиинсонӣ.

Ба аксарияти бозӣҳо ҷор хусусияти муҳим ҳосанд:

- фаъолияти озод тараққиқунанда, фақат бо хоҳиши кӯдак ҷорабинӣ ҷуста, танҳо барои кайфият аз ҳудуди равиши фаъолият ва на танҳо аз натиҷа (тартиботи ҳаловат);

- эҷодӣ, ба қадри кофӣ бадеҳасозӣ, ҳислати хеле фаъоли фаъолият (“майдони эҷодиёт”) мебошад;

- хиссиёти рӯҳбаландии фаъолият, ҳарифӣ, зӯрозмоӣ, рақобат, ҷолибӣ ва диг. (табиати эҳсосоти бозӣ, “шиддатнокӣ эҳсосотӣ”);

- мавҷудияти қоидаҳои мустақим ва ғайримустақим, ки мундариҷаи бозӣ, мунтазамии мантиқӣ ва муваққати инкишофи онро инъикос менамояд.

- Дар таркиби бозӣ ҳамчун фаъолият ботинан мақсадгузорӣ, банақшагирӣ, амалигардонии мақсад ва инчунин таҳлили натиҷаҳо, ки дар онҳо шахсият ба пуррагӣ худро ҳамчун субъект амалӣ менамояд. Ҳавасмандгардонии фаъолияти бозӣ ихтиёрии он, имконияти интиҳоб ва унсурҳои мусобиқавӣ, қонунҳои гардондани талабот ба худтасдиқот, ҳудамалигардонӣ таъмин карда мешавад.

Ба таркиби бозӣ ҳамчун равиш дохил мешаванд: а) нақшхое, ки ба ҳуди бозикунандагон гирифта шудаанд; б) амалҳои бозӣ ҳамчун воситаи амалигардонии ин нақшҳо; в) истифодаи бозии фанӣ, яъне иваз кардани ашъҳои воқеии бозӣ, шартӣ; г) муносибати воқеии байни бозигарон; д) мазмун (мундариҷа) – доираи ҳақиқати шартан дар бозӣ ҳосилкунанда[3, 46].

Аҳамияти бозиро ба итмом расондан ва баҳо додани имкониятҳои дилхӯшӣ – барқарорсозӣ ғайриимкон аст. Беҳамтоии он аз он иборат аст, ки дилхӯшӣ, истироҳат буда, ӯ қодир аст ба таълим баландтар шуда, дар эҷодиёт, дар муолиҷа, дар намунаи шакли муносибатҳои инсонӣ ва намудор гардидан дар меҳнат ба шумор меравад.

Бозиро ҳамчун усули таълим, доду гирифтани таҷрибаи калосолон ба насли хурдсолон одамон аз қадим истифода мекарданд. Татбиқи васеи бозӣ дар педагогикаи халқӣ, дар муассисаҳои томактабӣ ва беруни мактабӣ ҷой меёбад. Дар мактаби муосир бо мақсади фаъолгардонӣ ва сермахсул кардани раванди таълимӣ, фаъолияти бозӣ дар ҳолатҳои зерин истифода мегардад:

- ба сифати технологияҳои мустақил барои аз худ кунӣ мафҳумҳо, мавзӯҳо ва ҳатто қисматҳои фанӣ таълимӣ;

- ҳамчун унсур (баъзе вақт хеле қатъӣ) бештар технологияи васеъ;

- ба сифати дарсҳо (машғулиятҳо) ё қисмҳои он (сарсухан, шарҳ, бандкунӣ, машқҳо, санҷишҳо);

- ҳамчун технологияи қори берун аз синф.

- Мафҳуми “технологияҳои бозии педагогӣ” гурӯҳи ба кадрҳои қори васеъ усулҳо ва роҳҳои ташкили равиши педагогӣ дар шакли бозӣҳои гуногуни педагогӣ дохил менамояд.

Ба сохтори нақшофарӣ чунин қисматҳоро ҷудо мекунанд: нақшҳо, ҳолати ибтидоӣ, амалҳои нақш.[2, 85]

Қисмати якумин – нақшҳо. Нақшхое, ки омӯзандагон дар вақти дарсҳо иҷро менамоянд, метавонад иҷтимоӣ ва байнишахсӣ бошанд. Аввалинҳо бо ҷои фард дар низомии муносибатҳои иҷтимоии объективӣ (қасбӣ, иҷтимоӣ – демографӣ), дуввуминҳо ҷои фардро дар низомии муносибатҳои байнишахсӣ (пешво, дӯст, рақиб ва диг.) муайян менамояд. Ҷида гирифтани нақшҳо дар бози бояд чунин тарз амали гардад, ки дар мактаббачагон мавқеи фаъоли ҳаёти, сифатҳои беҳтарини шахсияти инсониро ба ташаккул дарорад[4, 220]

Қисмати дуввуми нақшофарӣ – ҳолати ибтидоӣ – ҳамчун тарзи ташкили он баромад менамояд. Ҳангоми ташкил намудани ҳолати зарурӣ аҳволи ҳақиқати воқеи ва робитаи мутақобилаи иртиботкунандагонро ба назар мегирад. Қисматҳои зерини ҳолат ҷудо карда мешаванд: 1) субъект, 2) объект (мавзӯи гуфтугӯ), 3) муносибати субъект ба мавзӯи гуфтугӯ, шароитҳои кидори нутқӣ.

Қисмати сеюми нақшофарӣ – амалҳои навардӣ, ки омӯзандагон иҷро карда нақшҳои муайянро бозӣ менамоянд. Амалҳои навардӣ ҳамчун навъи амали бозӣ ки сидқан бо нақши асосии қисмати бозии навардӣ алоқаманд буда, ки асосиро ташкил дода, минбаъд воҳиди ҷудонашавандаи рушдкардаи шакли бозиро ташкил медиҳад. Ҷи хеле ки натиҷаҳои таълим нишон медиҳанд, татбиқи нақшофарӣ дар дарсҳои забони англисӣ ба тағйироти мусбӣ дар нутқи омӯзандагон ҳамчун ба сифати муносибатҳо (гуногунрангии ягонагии муқоламавӣ, ташаббускорӣ шарикони нутқи, изҳороти эҳсосотӣ), ҷунки дар миқдори (саҳеҳии нутқ, ҳаҷми изҳорот, суръати нутқ) мусоидат менамояд[21, 46].

Нақшофарӣ бояд таълимотро ҳавасманд сохта, дар мактаббачагон шавқу ҳавас ва хоҳиши иҷро намудани вазифаҳоро ба вуҷуд оварда, ӯро меболад дар асоси ҳолат, айнан мувофиқи ҳолати воқеии робита гузаронид.

Нақшофариро бояд ҳуб аз нуктаи назари ҳам мундариҷа, ҳам шакл омода сохт. Муҳим аст, ки дар омӯзандагон дар зарурияти ҳуб иҷро намудани ин ё он нақш боварӣ ҳосил кунанд. Танҳо ҳангоми шартӣ нутқи онҳо табиӣ ва эътимоднок мегарданд.

Бозии накшофариро бояд ҳамаи гурӯҳ қабул намояд. Вай ҳатман дар муҳити хайрхоҳ, эҷодӣ гузаронида шуда, дар мактаббачагон ҳисси қаноатмандӣ, хушнудиро ба вучуд меорад. Чӣ қадаре, ки хонанда худро озод ҳис намояд, ҳамон қадар робита ташаббуснок мегардад.

Бозӣ чунин тарз ташкил карда мешавад, ки омӯзандагон тавонанд дар робитаи фаъоли нутқи бо самаранокии калонтарин маводи забониро коркарда истифода барад.[1, 346]

Омӯзгор ҳатман ҳудаш ба накшофарӣ, самаранокии он бовар мекунад. Бо вучуди ин танҳо дар шарте, ки ӯ метавонад ба натиҷаҳои хуб қомеъ гардад. Нақши омӯзгор дар раванди омодагӣ ва гузаронидани бозӣ тағйир меёбад. Дар марҳилаи ибтидоии кор омӯзгор фаъолона фаъолияти омӯзандагонро назорат бурда, аммо охира – охира ӯ танҳо мушоҳидакунанда мегардад.

Аҳамияти калонро дар робита бо ин маҳорати омӯзгор барқарор сохтани алоқа бо бачаҳо соҳиб мегардад. Фароҳам офардани шароити мусоид ба машғулият – хеле омили муҳим буда, аҳамияти онро аз нав баҳо додан хеле душвор аст.

Накшофарӣ дар худ чиро ифода менамояд? Одатан мо зери мафҳуми накшофарӣ чиро мефаҳмем? Вақте ки омӯзандагон нақшхоро соҳиб мегарданд, он гоҳ онҳо дар ҳолати муайян онро бозӣ менамоянд. Гурӯҳи омӯзандагоне, ки нақшхоро дар синф иҷрошаванда гурӯҳи кӯдаконе ки дар мактаб, беморхона, мағоза, экскурсия ва ғ. бозӣ менамоянд, монанд карда мешаванд. Чуқуртар қардани донишҳои кишваршиносӣ омӯзандагон метавонанд онҳоро ба шаклҳои бозӣ пешниҳод қардан мумкин аст: «Shopping in Great Britain», «Attending a Swimming Pool», «Visiting Friends in the City and in the Country», «An English Picknick», «At the Hairdresser's», «At the Tailor's», «At the Doctor's», «At the Chemist's», «At the Dressmaker's», «In the Market», «At the Department Store», «At the Hotel», «At the Post-office», «At the Library», «At the Airport», «At the Railway Station» ва ғ.[6: 236]. Ин ва дигарҳо беихтиёра воқеияти хусусиро оғарида онро донишҳои худии дунёи ҳақиқӣ мегардонанд, қобилиятҳои худро дар амали мутақобила бо дигар одамон инкишоф медиҳанд. Дар ин ҳолат бинандагон нестанд? таваққалии иртибот ва рафтори дунёи воқеӣ ҳозир нестанд. Фаъолияти хонанда қайфу лаззат меоварад ва ба шахсияти кӯдак монеа дучор намесозад. Чунин бозӣ дар нақш зудтар мустақкам мегардад нисбат ба боварӣ ба худро вайрон кунад. Афзалияти дуҷумини накшофарӣ ин ки ба истифода бурдани нутқи омода нағардида имконият медиҳад. Мақсади асосии ҳар як накшофарӣ – ин таълимдиҳии нутқӣ омода нағардида мебошад.

Афзалияти истифодабарии накшофарӣ дар синфҳо чӣ гуна мебошанд:

Тавассути бозии накшофарӣ дар синф метавонад рангорангиҳо ҳамроҳ қарда шаванд: а) шаклҳои таҷриба; б) функсияҳои гуногуншакл, сохтор, ҳаҷми калони маводи луғавӣ метавонанд истифода қарданд. Бозии накшофарӣ метавонад имконияти ҳар як фаъолияти чуфти талабагон ва гурӯҳиро пеш гузашта, омӯзандагонро ба маҳорати гуфтугӯ қардан дар ҳар як ҳолат дар мавзӯи дилхоҳ таълим медиҳад.

Бозии накшофарӣ омӯзандагонро ба ҳолати ки аз онҳо истифода бурдан ва инкишоф додани шакли ҳабониро талаб намуда, ки ҳамчун маводи молидани дар қори робитаҳои мутақобилаи иҷтимоӣ, ки зуд-зуд омӯзгорони моро безъитиноӣ зоҳир менамоянд, заруранд.

Баъзе аз одамон зуд-зуд забони англисиро барои он ки ба нақшҳои муайян дар ҳаёт омода қарданд, меомӯзанд (қор дар ҳориҷа, дар Интернет, саёҳат қардан). Барои онҳо он маълумоти забоние, ки дар вақти сафар зарур қардида ва хеле муҳим аст, ки онҳо қори аввал тавонанд тавоноии худро дар муҳити дӯстонаи ҳуҷраи синфӣ ба ҳарч диҳанд, хеле қоиданок мебошад. Барои онҳо бозии накшофарӣ тайёрии асосӣ ба ҳаёти ҳақиқӣ хеле муҳим мегардад.

Бозии накшофарӣ омӯзандагони шармгин ва ба худ боварӣ надохтаро қаси “ниқоб” қарда, ки дар қаси он онҳо метавонанд пинҳон шаванд. Омӯзандагон вақте ки тақягоҳи асосӣ дар таълим ба шахсияти омӯзанда, ба таҷрибаи бевоситаи онҳо қарда шуда, мушкилии зиёдро аз сар мегузаронанд. Дар накшофарӣ чунин омӯзандагон одатан озод мегарданд, зеро ки шахсияти онҳо даҳл қарда нашудаанд ба онҳо аён гаштан лозим нест.

Асосан истифодаи накшофарӣ дар он аст, ки ба бозигарони он қайфу лаззат меоварад. Ҳангоме ки омӯзандагон мефаҳманд, ки аз онҳо маҳз чӣ талаб қарда мешавад, онҳо бо ҳурсандӣ ба таассуроти ҳудашон озоди медиҳанд. Азбаски ин машғулият ба онҳо маъқул аст, он гоҳ маводи таълимӣ хеле самаранок аз худ қарда мешавад.

Бозии накшофарӣ қорои технологияи бутуни анвоӣ (технологияи иртиботие, ки сарсари забонии омӯзандагонро инкишоф дода, ба робитаи мутақобила дар синф қӯмак қарда, ҳавасмандқардониро баланд менамояд.) қоро мебошад.

Раванди таълим аз якҷанд давра иборат аст:

- давраи намоиш;

- давраи қисми дониш;
- давраи мустақамшавӣ [8, 218].

Бозии нақшофарӣ ба категорияи технологияи таълими забон дахл дошта, ки он ба технологияи таълим бо ба кор даровардани паст ва берун баровардани баланд тааллуқ доранд. Ин маънои онро дорад, ки давраҳои дар ғирду атрофи омӯзгор ғун карда шудаи намоишҳо хеле кӯтоҳ мебошанд. Баъди баромади кӯтоҳ омӯзандагон ба фаъолият фуру рафта, ки дар онҳо иҷроиши вазифаҳо хеле муҳим аст, назар ба истифодаи калимаҳои аниқ; фаъолияте, ки дар он рӯякӣ аз болои покизақорӣ барғарӣ дорад. Табиатан, забоне, ки омӯзанда дар вақти бозии наварди истифода мебарад ва аниқтараш маълумоти забонӣ бояд дар марҳилаҳои барвақтии таълим пеш бароварда шаванд.

Бозии нақшофарӣ барои ҳар як намуди кор бо забон (коркарди сохтор, луғат, омӯзиши функсияҳо, тамсилаҳои оҳангӣ), инчунин истифодабарии калимаи дуруст дар ҷои дуруст ва вақти дуруст, қороям мебошад.

Адабиёт:

1. Азимов Э.Г., Шукин А.Н. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания иностранных языков). – СПб., 1999. – 472 с.
2. Алхазизвили А.А. Основы овладения устной английской речью, Просвещение, 1988. – 234 с.
3. Возрастная и педагогическая психология // под ред. Петровского А.В. – М., Просвещение, 1973. – 431 с.
4. Внеурочные учебные занятия // Рос. Пед Энци. М., 1993. С. 234.
5. Выбор методов обучения в средней школе // Под ред. Бабанского Ю.К.. М., 1981. – 328 с.
6. Гез Н.И., Ляховицкая М.В., Миролюбов А.А., Фоломкина С.К., Шатилов С.В., Методика обучения иностранным языкам в средней школе. М.: Просвещение, 1982. – 367 с.
7. Денисова Л.Г. Интенсивная методика на внеклассных занятиях в школе. ИЯШ, 1989, № 2. – С. 47-49.
8. Дидактика современной школы: Пособие для учителей // Под ред. Онищука В.А. – Киев: Род. шк., 1987. – 351 с.

Калидвожаҳо: таълими забони англисӣ, техникаи бозӣ, бозиҳои забонӣ, бозиҳои луғавӣ, бозиҳои нутқӣ.

Аннотация

В статье рассматривается возможность использования делловых игр в процессе обучения английскому языку в высших учебных заведениях. Приводятся основные классификации игр, при этом основное внимание уделяется деловым играм. В статье обоснованы условия, позволяющие эффективно использовать лексические игры на уроках английского языка, а также приведены примеры игр на разных этапах работы со студентами.

Ключевые слова: обучение английскому языку, игровые технологии обучения английскому языку, лексические и речевые игры.

Annotation

The article discusses the possibility of using professional games in the process of teaching English in higher education institutions. Here are the main classifications of games, but the main focus is on professional games. The article substantiates the conditions that allow the effective use of lexical games in English lessons, as well as provides examples of games at different stages of work with students.

Key words: English language teaching, lexical and speech games, game technologies of English language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайдилова Нодира, магистранти кафедраи методикаи таълими забони англисӣ факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел: 888330038. Email: nodira.03031995@gmail.com.

Роҳбари илмӣ: Алиев С.

Сведения об авторе: Сайдилова Нодира, магистрантка кафедры методики английского языка факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнаи. Тел: 888330038. Email: nodira.03031995@gmail.com

Научный руководитель: Алиев С.

About the author: Saidilova Nodira master of English language faculty Methodology English language department, Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Ayni. Phone: 888330038. Email: nodira.03031995@gmail.com

*Алиева Шаҳноза Ҷамшиедовна,
магистранти соли дуҷуми факултети биология*

РОҲҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ДОНИШИ ХОНАНДАГОН ДАР ДАРСҲОИ БИОЛОГИЯ

Дар атрофи масъалаи сифати таҳсилот имрӯз бисёр мубоҳисаҳо вучуд доранд. Муваффақияти сифати таҳсилот вазифаи асосӣ дар фаъолияти муассисаҳои таълимӣ ба ҳисоб меравад. Ҳар як шахс барои ҳалли ин мушкилот аз нигоҳи худ саъю кӯшиш мекунад. Мо ба ин консепсия чӣ баҳо медиҳем ва кӯшишҳои мо чӣ натиҷахоро интизор аст?

Сифати таҳсилот дар муассисаҳои таълимии имрӯз ба сифати гузаронидани дарс вобастагӣ дорад. Дар омӯзиши хонандагон, хусусан, ба омӯхтани кӯдакон, новобаста аз он, ки кадом усул (дониш ё салоҳият) беҳтарин ҳисобида мешавад, меъёрҳои асосии сифати таҳсилот эълон карда мешавад. Ҳама гуна намуди назорат дар тренингҳо: оғозӣ, сарҳадӣ ва ниҳойӣ, аз ҷумла имтиҳони ягонаи давлатӣ нақши муҳим мебозад [1, 3].

Яке аз роҳҳои беҳтар намудани сифати дониши донишҷӯён ин раванди омӯзиши таълимебошад. Раванди омӯзиши таълимдар он вақт ба талаботи имрӯза ҷавобгӯӣ мебошад, ки донишҷӯи имрӯза бо техникаю технологияи муосир баҳраманда бошад. Аммо, мо наметавонем ба он ба таври кофӣ пуррагӣ муваффақ шавем, агар ба дарс ҳамчун қисмҳои ҳаёт муомила кунем ва онро ба раванди бетафовутӣ табдил диҳем.

Дар айни замон дарсҳо, ташкили фазои классикӣ, ташкили ошкорои марҳилаҳои таълим, ҳамкорӣ байни муаллимон ва донишҷӯён, аксуламали муаллим ба рафтори баъзе аз донишҷӯён, интиҳоби маводи таълимӣ ва тарзҳои он, истифодаи технологияҳои замонавӣ ва технологияҳо, истифодаи возеҳ ва ТКО ба натиҷаҳои таълимии фаъолияти донишҷӯён таъсир мерасонад [2].

Мутаассифона, таваҷҷуҳи хеле кам, бо сабаби кам будани вақт, ба худшиносии омӯзгори ин дарс дода мешавад. Муайян кардани норасоии дарс ва дараҷаи саривактии фаъолияти муаллим яке аз шароити зарурии кори муваффақонаи ӯ дар роҳи беҳтар кардани сифати дониши донишҷӯён мебошад.

Ҳангоми таҳлили дарсҳо, бояд ба ҷанбаҳои методологӣ (вазифаҳои дарс, интиҳоби мазмун маводи таълимӣ, интиҳоби методҳо ва усулҳо, шаклҳои таълим, ташкили фаъолияти омӯзиш ва муоширати муаллимон бо хонандагон, макони дарс дар системаи таълимӣ, дурустии сохтори интиҳобшудаи дарсҳо) оид ба даст овардани ҳавасмандгардонии таълим, тарбияи экологӣ ва меҳнатии хонандагон дар дарс ва дар ҳаёт тадбиқ кардани назария бо амалия мебошад [3].

Барои ноил шудан ба сифати дониш, бе омӯзиши мунтазами дастовардҳои хуб дар кори муаллимон ва донишҷӯён имконнопазир аст. Дар ин ҳолат, мо метавонем бе ташҳис ва чунин ташҳисе, ки ба мо имкон диҳад, ки натиҷаҳои таҳлили хонандагонро пурра баҳо дода, на танҳо ба дониш ва сатҳи баланди касбӣ, балки малакаҳои маърифатӣ, рушди қобилияти эҷодии онҳоро муайян кунем. Ҳамаи ин мушкилотро роҳи ташҳис додани усули азхудкунии дониш ва малакаҳо дар сатҳи баланд ҳал карда шавад.

Санҷиши дониш ва маҳорату малакаи муошират дар соҳаи биология нақши калонро мебозад. Мақсад, ин ноил шудан ба ҳадафҳои таълимӣ: ташаккул додани тасаввуроти илмӣ ҷаҳонӣ, азхудкунии системаи донишҳои биологӣ, ки барои тарбияи экологӣ ва гигиени хонандагон заруранд, барои омода соختани онҳо барои кор дар ин ё он соҳаҳои хоҷагии халқ, ки дар он қонуни зиндаи табиат амал мекунад, дар зиндагӣ истифода бурда мешавад. Барои муайян кардани дониш ва малакаҳо вазифаҳои зерин гузошта мешаванд: таълим, тарбия ва инкишофи хонандагон [1, 3].

Омӯзиши вазъи омодагии биологии хонандагон барои беҳбуди раванди таълим ва тарбияи хонандагон шароит фароҳам меорад. Санҷиши системавии дониш инкишоф додани муносибати масъулияти хонандагонро ба омӯзиш, имкон медиҳад, ки хусусиятҳои фардии хонандагонро муайян ва раванди гуногуни таълимиро фароҳам оранд [1]. Ин иттилооти бозғаймӣ дар бораи дастовардҳои хонандагон ва норасоии дар омодагии онҳо таъмин мекунад ва ба омӯзгор имконият медиҳад, ки рафти дарсро пурраидора карда тавонад.

Санҷиши системавии дониш ба инкишофи хотираи дарозмуддати хонандагон, ислоҳ кардани камбудии дар омодагии онҳо, тақрор ва ворид кардани донишҳои пештара ба системаи нав дохилгардида мусоидат мекунад.

Вазифаҳои таълиму тарбия ва инкишофёбӣ дар чараёни дарс ҳангоми санчишҳо роҳи ҳалли ҳудро ёфта метавонад. Санчиши ҷорӣ на танҳо вазифаи мониторинг, балки омӯзиш, таҳия ва идоракуниро анҷом медиҳад, дар ҳоле, ки санчишҳои мавзӯӣ ва ниҳой, асосан, вазифаи назорат ва идоракуниро иҷро мекунанд. Ҳарду ҷониб барои санчиши ҷорӣ ва ниҳой, инчунин шаклҳои гуногуни усулҳо истифода мешаванд: даҳяк, ҳаттӣ (матнӣ ва графикӣ).

Дар раванди рафтори он, назорати илму донише, ки бо таҳким ва густариши минбаъдаи онҳо фаро гирифта шудааст, донишхоро ба таври мураттаби ҷамъбаст мекунанд ва аз ҳама муҳимтар робитаҳои он муқаррар карда мешаванд.

Дар айни замон, омӯзгор метавонад бо донишҷӯён як қатор масъалаҳоро муҳокима кунад ва муайян созад, ки чӣ гуна модда барои онҳо ҳатмист, оё фаҳмидани намунаҳои омӯхташуда, равшан аст? Ё алоқаи байни маводи назариявӣ ва амалӣ муайян кардани он ки донишҷӯён метавонанд, ҳулосаи идеологии онро муайян кунанд, ёсобит созанд, ки чӣ гуна малакаҳоро онҳо соҳиб гаштаанд. Дар айни замон, норасоҳои дар омӯзиши донишҷӯён бартараф карда мешаванд.

Бо вучуди ин, санчиши шифоҳӣ як қатор камбудҳои дорад: он имконият намедиҳад, ки ҷавобҳои донишҷӯёнро ба ҳамон савол муқоиса кунед ва ҳулосаи дақиқ оид ба сатҳи дониши донишҷӯёнро гурӯҳ дар маҷмӯъ ба даст биёред. Ин камбудҳои метавонанд тавассути баррасии мавзӯӣ ниҳой ва ҳаттӣ бартараф карда шаванд. Бо вучуди ин, қорҳои ҳаттӣ, ҷавобҳои муфассал ба саволҳои инфиродӣ вақти бисёр сарф мекунанд ва омӯзгорон имкон намеёбанд, ки ба донишҷӯён заиф кӯмаки фаврӣ расонанд [2].

Аз ин рӯ, дар солҳои охир истифодаи шаклҳои ғайримусулмонӣ ва усулҳои озмоиш бо озмоишҳои кушод ва пӯшида (санчишҳо бо интихоби ҷавоби дуруст, санчишҳо бо илова кардани ҷавобҳо, санчишҳо барои муайян кардани пайдарпайи унсурҳои донишҳои пешниҳодшуда, ошкор кардани робитаҳои дуруст дар нақша, ҷадвалҳо ва ғайра) рӯи қор омадаанд.

Шаклҳои ғайриоддӣ санчиши дониш ва малакаҳо дорои як қатор афзалиятҳо дар болои анъанаҳо мебошанд: онҳо ба шумо имкон медиҳанд, ки дарсҳои ҳозиразамон самарабахштар бошанд. Аз ин рӯ, зуд ба донишҷӯён баргаштан ва муайян кардани натиҷаҳои муносиб диққат диҳед, диққати ҳудро ба дониш ва малака тақвият диҳед.

Танҳо шаклҳои ғайрирасмӣ санчишӣ имкон медиҳад, ки дониши зиёди донишҷӯёнро дар ҳар як дарс таҳия кунанд ва онҳоро назорат кунанд. Масалан, назорати санчиши системавӣ ташаққул додани донишҷӯён барои мунтазам ба дарсҳо омода карда шудааст, маводи онҳое, ки гузаштанд, иҷро карда наметавонанд.

Дар раванди санчиши мавзӯӣ ва ниҳойи озмоишҳо, муддати хеле кӯтоҳ барои санчидани ҳаҷми калони маводи таълимӣ аз ҳамаи донишҷӯён дар гурӯҳ, барои гирифтани маълумоти воқеӣ барои муқоисаи натиҷаҳои таҳлили донишҷӯён дар як ё якчанд гурӯҳҳо иҷозат медиҳанд.

Шаклҳои ғайрирасмӣ ва методҳои тафтишот нуқсонҳои муайяне доранд. Он бо тақмил додани сифати ҷавобҳои пешниҳодшуда, ҳусусан ҷавобҳои нодурусти он метавонад бартараф шавад.

Барҳам додани ин норасоӣ бо тағйирёбии вазифаҳои санчишӣ, таъсис додани додаҳои қорҳои тафтишотӣ вобаста аст. Шаклҳои ғайримоддӣ санчиш, чун қоида, имконият намедиҳанд, ки қобилияти ҳонандагонро ба таври воқеӣ тавсифи маводи ҷамъшуда тасвир кунанд, ки он барои сохтани ҷавобҳо равшан шавад. Бо ёрии шаклҳои ғайрирасмӣ, ки муайян кардани дараҷаи ихтисоси намудҳои алоҳидаи фаъолияти таълимӣ ба соҳаҳои биология, масалан, барои назорат, муайян кардани растаниҳо, гузаронидан мумкин аст [3].

Дар робита ба ин, зарур аст, ки шаклҳои ғайримуқаррарӣ ва усулҳои санчиши донишро дар якҷоягӣ бо анъана, ҳам дар давоми назорати ҷорӣ ва ниҳой истифода баранд. Бо вучуди он, ки норасоии вақт ба омӯзиши чараёни биология, истифодаи васеи шаклҳои ғайрирасмӣ санчиш зарур мебошад.

Адабиёт:

1. Беспалько В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М.: ИРПО, 2005.
2. Ерецкий М. И., Полисар Э. Л. Разработка и применение тестов успешности обучения. – М., 2006.
3. Резникова В. З., Мягкова А. Н. Тестовый контроль знаний учащихся по биологии. – М., 2007.

Ключевые слова: качества, учащихся, образования, обучения, учреждений, итоговый, результатов, оптимальным, стартовый, виды.

Аннотация

ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ЗНАНИЯ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ

В этой статье рассматривается изучение «Повышение качества знания учащихся на уроках биологии». Автор отмечает, что вокруг проблемы качества образования сегодня ведётся много споров. Борьба за качество образования выдвигается как ведущая задача в деятельности образовательных учреждений. Каждый ищет её решения посвоему. Что вкладываем мы в это понятие, каких результатов ожидаем от своих усилий? Качество образования мы сводим сегодня к качеству обучения. Именно обученность ребёнка, вне зависимости от того, какой подход (знаниевый или компетентностный) признаётся оптимальным, провозглашается главным критерием качества образования. На обученность работают все виды контроля: стартовый, рубежный и итоговый, включая ЕГЭ.

Ключевые слова: качества, учащихся, образования, обучения, учреждений, итоговый, результатов, оптимальным, стартовый, виды.

Annotation

INCREASE OF QUALITY OF KNOWLEDGE AT LESSONS OF BIOLOGY

This article examines the study "Improving the quality of students' knowledge in biology lessons". The author notes that there is much debate around the quality of education problem today. The struggle for the quality of education is put forward as the leading task in the activity of educational institutions. Everyone is looking for solutions to it. What do we put into this concept, what results do we expect from our efforts? Today the quality of education is reduced to the quality of education. It is the training of the child, regardless of which approach (knowledge or competence) is considered optimal, is declared the main criterion of the quality of education. All kinds of control work on the training: starting, boundary and final, including the Unified State Examination.

Keywords: quality, students, education, training, institutions, final, results, optimal, starting, types.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алиева Шахноза Чамшедовна, магистранти соли дуюми факултети биологияи ДДОТ ба номи Садрриддин Айнӣ, ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Суроға: шаҳри Душанбе кӯчаи: Нодира, 72/2. Тел: +992556667272.

Рохбари илмӣ: номзади илмҳои биологӣ, дотсент Зиё Раҳмон

Сведения об авторе: Алиева Шахноза Джамшедовна, магистрантка второго курса биологического факультета Таджикского государственного университета им. Садрриддина Аини по специальности биология 1 - 02 04 01. Адрес: город Душанбе, улица Нодира, 72/2. Телефон: +992556667272.

Научный руководитель: кандидат биологических наук, доцент Зиё Раҳмон

About the author: Alieva Shakhnoza Jamshedovna, second-year master's student, Faculty of Biology, Tajik State University named after Sadriddin Aini, specializing in biology 1 - 02 04 01. Address: Dushanbe city, Nodira street, 72/2. Phone: +992556667272.

Scientific adviser: Candidate of Biological Sciences, Associate Professor Ziy Rahmon

УСУЛҲОИ ТАҲЛИЛ ВА ТАШХИСИ КАМХУНӢ

Дар замони муосир камхунӣ яке аз бемориҳои васеъ паҳншуда буда, зиёда аз 2,5 млрд аҳолии ҷаҳонро фаро гирифтааст. Гарчанде, дар мамлакатҳои иқтисодиёташон тараққиқарда миқдори камхунӣ аз норасоии оҳан кам шуда бошад ҳам, вале ин намуди беморӣ дар байни давлатҳои Осиёи Миёна ва Африқо бениҳоят паҳншуда мебошад [1].

Таҳқиқотҳои гузаронидашудаи солҳои охир исбот намуданд, ки паҳншавии камхунӣ аз норасоии оҳан дар гуруҳҳои гуногуни аҳоли нобаробар паҳн шудааст. Ба гуруҳҳои осебапзир пеш аз ҳама занҳои ҳомиладор, занҳое, ки ба фарзанди худ шир медиҳанд, талабагони мактабҳои миёна ва ҷавон духтарони ба балоғатрасида дохил мешаванд.

Яке аз дигар сабабҳои асосии паҳншавии камхунӣ аз норасоии оҳан ин аз қабули ғизо вобаста мебошад. Ба ҳамагон маълум аст, ки оҳани дар таркиби ғизои набототи мавҷуд буда, дар канали ҳозима бо душворӣ аз худ мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қисмати зиёди ғизоро хӯроки набототӣ ташкил медиҳад бинобар ин, яке аз омилҳои ба камхунӣ оварда мерасонанд [2].

Барои ҷамъовари намудани маҳсулотҳо ва маводҳои илми мо дар давоми якҷанд моҳ дар пажӯҳишгоҳи гастроэнтрология зиёда аз 1000 истиқоматкунандагони ҷумҳурӣ, ки ба пажӯҳишгоҳи гастроэнтрология муроҷиат намуданд ихтиёран таҳти санҷиши худ қарор додем.

Аксарияти таҳлилҳои биохимиявиро дар озмоишгоҳҳои ҳамин муассисаи илмӣ таҳқиқотӣ гузаронидем.

Муайян кардани миқдори эритроцитҳо. 0,02 мл хунро гирифта ба найчашишае, ки 4 мл маҳлули 0,9 % - и хлориди натрий дорад, илова намуда, омехта намудем. Миқдори эритроцитҳоро бо ёрии камреаи Горьева дар квадрати калон, ки ба 16 квадрати хурд тақсим шудааст, ҳисоб мекунанд. Миқдори эритроцитҳоро дар 5 квадрати калон ҷамъ карда, аз рӯи формулаи зерин ҳисоб намудем:

$$X = aXB/bXg$$

Дар ин ҷо: X – миқдори эритроцитҳо дар 1 мл² хун; а – миқдори эритроцитҳои дар камера ҳисобшуда; б – миқдори квадратҳои ҳисобшуда; В -серобшавии хун; г - ҳаҷми камера.

Ҳаҷми умумии эритроцитҳо (Нишондиҳандаи гематокрит)

Нишондиҳандаи гематокрит ин таносуби ғизоии ҳуҷайраҳои хун ва плазмаи он буда, баъди центрифугакунонӣ ба даст оварда мешавад.

Нишондиҳандаи гематокрит ин таносуби ғизоии ҳуҷайраҳои хун ва плазмаи он буда, баъди центрифугакунонӣ ба даст оварда мешавад. Нишондиҳандаи гематокрит бо ду усул муайян карда мешавад: а) бо ёрии микросентрифуга; б) микрометод бо модификатсияи Тадаров И.

Реактивҳо: гепарин 5000 в/д, ки бо об бо таносуби 1 : 5 омехта карда мешавад, Трилон Б – 40 г/л.

Таҷҳизот: 1) микросентрифуга; 2) найчаи борики шишагин.

Рафти кор: Найчаи шишагинро бо маҳлули гепарин ё Трилон Б. обгардон намуда, меҳушконем. Аз 7,8 ҳиссаи найчаро бо хуни аз ангушт гирифта, пур карда ҳар ду нӯги найчаро бо ҳамираи маҳсус (пластилин) маҳкам мекунем. Найчашишаро дар центрифуга гузошта дар муддати 5 дақиқа бо суръати 8000 гардиш /дақиқа чарх мезанонем. Натиҷаҳоро аз рӯи ҷадвал ҷен мекунем.

Ченкунии бузургии гематокрит бо усули И. Тадаров.

Реактивҳо: монанди усули дар боло нишондодашуда.

Таҷҳизот: 1) центрифуга 2) найчашиша аз аппарати Панченков (қисми болояш буридагӣ 0 – 11 см).

Рафти кор: Найчашишаи бо маҳлули зидди лахташавӣ обгардон ва хушконидашударо то нишонаи болояш (100 ҳисса) бо хун пур мекунем. Нӯги поёнии найчашишаро бо ҳамира маҳкам карда дар муддати 30 – 40 дақиқа бо суръати 3000 гардиш /дақиқа дар центрифуга чарх мезанонем. Натиҷаро аз рӯи ҳиссаҳои дар найча нишондодашуда ҳисоб мекунем.

Меъёр: Барои мардҳо 40 -48 % (ё ин ки 0,40 – 0,48) барои занҳо 36 -42% (ё ин ки 0,36 – 0,42).

Моҳияти клиникӣ. Ин бузургиро барои баҳо додани камхунӣ, ки баъзан то 20 -25% паст мешавад, истифода мебаранд. Баландшавии натиҷаи гематокрит то 55 – 60% ин аломати

бемории эритромиа мебошад. Болоравии гемокрит то 50 –55% барои бемориҳои иллати дил ва норасоии шуш хос мебошанд.

Индекси эритроцитҳо. Дар таҷрибаи сарирӣ усулҳои гуногуни ҳисобкуниро истифода бурда, ҳосияти физикавӣ ва кимёвӣ эритроцитҳоро ҳисоб намудем. Яке аз ин нишондодҳо ин нишондиҳандаи ранга мебошад.

Нишондиҳандаи ранга (НР). Ин нишондиҳандаи нисбӣ буда, миқдори гемоглобинро дар эритроцит нишон дода, дараҷаи саршавии эритроцитро аз гемоглобин муайян менамояд.

Хгем Хэр

----- : -----

Нгем Нэр

Хгем – миқдори гемоглобини муайянкардашуда.

Нгем – миқдори гемоглобини меъёрӣ.

Нгем – миқдори эритроцити муайянкардашуда.

Хэр – миқдори эритроцити меъёр

Мисол: агар дар 100мл хун – 16,7% гемоглобин ва 5 млн.эритроцит дар 1 мл хун бошад:

Хгем Хэр Хгем х 5 млн

$$НР = \frac{\text{Хгем } 5\text{млн}}{\text{Хэр } 16,7}$$

Шакли кӯтоҳи ҳисобкунӣ:

$$НР = \frac{\text{Хгем } 3}{2 \text{ цифри ав.Хэр}}$$

Меъёр: Дар одамони солим бузургии нишондиҳандаи ранга аз 0,86 – 1,05 мебошад.

Моҳияти клиникӣ: Вобаста ба бузургии нишондиҳандаи ранга камхунӣ се намуд мешавад:

1. Камхунӣ гипохромӣ ($НР < 0,86$)
2. Камхунӣ нормохромӣ ($НР = 0,86 - 1,0$)
3. Камхунӣ гиперхромӣ ($НР > 1,2 - 1,3$)

Моҳияти ташхис. Камхунӣ гиперхромӣ (нишондоди ранга аз 0,86 паст) васеъ паҳн шудааст ва дар бисёри ҳолатҳо ҳангоми норасоии оҳан, ки бо сабабҳои гуногун ба амал меояд вомехӯрад. Гипохромии дараҷаи вазнин (0,6 – 0,5), ки норасоии оҳанро тавсиф медиҳад баъди хунравии музмин ба амал меояд.

Гипохромияи миёнаи эритроцитҳо (0,7 – 0,8) ҳангоми камхунӣ аз норасоии оҳани ҳомиладорон, инчунин дар беморони сироятӣ ва омсдор дида мешавад.

Агар камхунӣ гипохромӣ аз норасоии оҳан вобаста набошад , пас синтези гемоглобин вайрон шудааст, ки ин дар натиҷаи захролудшавӣ бо курӯғошим ва бо таърири ирсӣ вайронашавӣ сиртези порфириини дар занҷири глобулинҳо (В – таласемия ва алфа – таласемия) вобаста аст.

Баландшавии нишондоди ранга – гиперхромия аломати ҳоси намудҳои гуногуни камхунӣ аз норасоии витамини В₁₂ ва тезоби фолевӣ вобаста мебошад [3].

Геперхромияи вазнини эритроцитҳо (1,2 - 1,3) ҳангоми хуруҷи камхунӣ Аддисон – Бирмер вомехӯрад. Камхунӣ нормохромӣ ҳангоми як қатор шаклҳои камхунӣ гемолитикӣ, хунравии шадид, лейкоз ва серози чигар мушоҳида мешавад.

Пастшавии нишондоди ранга – гипохромия аломати камхунӣ аз норасоии оҳан мебошад. Ҳассосияти ин нишондоди эритроцитҳо ҳангоми камхунӣ аз норасоии оҳан 85% мебошад. Баландшавии нишондиҳандаи ранга - ҳангоми камхунӣ макроситарӣ ва мегалоситарӣ дида мешавад.

Миқдори миёнаи гемоглабин дар эритроцитҳо

(МСНС – Mean Corpuscular Hemoqlabin)

Ин нишондод миқдори мутлақи гемоглабинро дар як эритроцит бо пиктограм (пг) нишон медиҳад. Ин нишондод дар натиҷаи тақсими миқдори гемоглабини 1 мкл хун ба миқдори эритроцитҳо дар 1 мкл хун муайян карда мешавад.

Мисол: миқдори гемоглобини хун 12г/100мл, миқдори эритроцит 4 млн.дар 1 мкл.хун

$12\text{г}\% = 12000 \text{ мг} / 100\text{мл} = 12\text{мг дар } 1 \text{ мкл} = 12\,000\,000 \text{ пг}$

$$1 \text{ пг} = \frac{1}{1000\,000\,000} \text{ мг}$$

Миқдори миёнаи Нв –
$$\frac{120\,000\,000 \text{ пг}}{4\,000\,000} = 30 \text{ пг}$$

Моҳияти клиникӣ: Камшавии Нв аз норасоии оҳан, баландшавии он натиҷаи камхунӣ мегалобластӣ мебошад.

Концентрация миёна гемоглабин дар эритроцитҳо
(МСНС – Mean Corpuscular Hemoglobin Concentration)

Ин нишондиҳанда дараҷаи сершавии эритроцитҳоро аз гемоглобин бо фоиз нишон медиҳад. Ин бузургӣ натиҷаи таносуби гемоглобини хун – г/100мл ба нишондиҳандаи гемокрит ва ба 100 зарб кардани он ба даст меояд.

Мисол: Концентрация гемоглобин 12г/100 мл, гемокрит – 40%/

Меёри 30 – 38% МСНС – $\frac{12}{10} \cdot 100 = 30\%$

Моҳияти клиникӣ: Пастшавии ин бузургӣ дар бемориҳои камхунӣ, ки аз норасоии оҳан ба амал меояд, дида мешавад.

Адабиёт:

1. Долгов В. В., Луговская С. А., Морозова М., Почтарь М. Е. Лабораторная Диагностика анемий: Пособие для врачей. – Тверь: Губернская медицина. 2001. 156-158 с.
2. Козинец Г. И., Погорелов В. М. и др. Кровь: Клинический анализ. Диагностика анемий и лейкозов. Интерпретация результатов. Практик. Руководство. – М.: Медицина XXI, 2006. 56-59 с.
3. Левина А. А., Цибульская М. М., Щербина С. П., Романова Е. А., Мамукова Ю. И. Диагностическое значение комплексного исследования показателей метаболизма железа в клинической практике. – Гематол. И трансфузиол, 2005. 125-127 с.

Калидвожаҳо: камхунӣ, таҳлилҳои биохимиявӣ, эритроцит, камера Горяев, микрометод, центрифуга, лахташавӣ, бемории сироятӣ, гиперхромия, витамин, лейкоз, гемоглобин, бемориҳои дил.

Аннотация

МЕТОДЫ АНАЛИЗА И ДИАГНОСТИКИ АНЕМИИ

В данной статье проводятся причины и последствия анемии. Связи с этим изучены более эффективные методы и диагностики анемии. Показано, что эффективным и более точным является биохимический анализ при диагностики анемии. А так же изучены несколько формы данной заболевание.

Ключевые слова: анемия, биохимический анализ, эритроцит, камера Горяева, микрометод, центрифуга, свёртывание, инфекционные болезни, гиперхромия, лейкоз, гемоглобин, сердечные заболевания.

Annotation

METHODS OF ANEMIA ANALYSIS AND DIAGNOSTICS

In this article causes and consequences of anemia are carried out. Connections with this studied more effective methods and diagnosis of anemia. It is shown that biochemical analysis in the diagnosis of anemic is effective and more accurate. And also studied several forms of this disease.

Key words: anemia, biochemical analysis, Erythrocyte camera Guryev, micro method, centrifuge, convective, infectious diseases, hyperchromia, leukemia, hemoglobin, cardiac diseases.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шукурова Парвона Яздонкуловна, магистранти соли якуми факултети биологияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни бо ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Суроға: шаҳри Душанбе кӯчаи: Ташкентский № 35. **Тел:** +992906111306, +992915111306

Рохбари илмӣ: номзади илмҳои педагогика, дотсент Шарипов М.М.

Сведения об автор: Шукурова Парвона Яздонкуловна, магистрантка первого курса биологического факультета Таджикского государственного университета им. Садриддина Айни по специальности биология 1 - 02 04 01. Адрес: город Душанбе, улица Ташкентский № 35. **Телефон:** +992906111306, 992915111306

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Шарипов М.М.

About the author: Shukurova Parvona Yazdonqulovna, 1st year master of biological faculty of the Tajik State University named after Sadriddin Aini with a degree in biology 1 - 02 04 01. Address: Dushanbe city, Tashkent street No. 35. Phone: +992906111306, +992915111306

Scientific adviser: Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Sharipov M.M.